

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

25. Cilt

3. Sayı

Aralık 2023

E-ISSN: 2667-405X

HEBM

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

SAHİBİ

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Prof. Dr. Nazlı YÜCEL BATMAZ
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Cihan TANRIÖVEN
Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ
Prof. Dr. Osman Fatih SARAÇOĞLU
Prof. Dr. Türel YILMAZ
Prof. Dr. Yücel UYANIK

EDİTÖR

Prof. Dr. Nazlı YÜCEL BATMAZ

BÖLÜM ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Edibe Asuman ATILLA
Prof. Dr. Furkan EMİRMAHMUTOĞLU
Prof. Dr. Latif ÖZTÜRK
Doç. Dr. Demirhan Fahri ERDEM
Doç. Dr. Gökhan AYKAÇ
Doç. Dr. Hazal İlgin BAHÇECİ BAŞARMAK
Doç. Dr. Nuray TOSUNOĞLU
Doç. Dr. Oğuzhan YAVUZ
Dr. Öğr. Üyesi Bilgen TAŞDOĞAN
Dr. Öğr. Üyesi Güler KARAMAN
Dr. Öğr. Üyesi Kürşat TUTAR
Dr. Öğr. Üyesi Mesut ASLAN
Dr. Öğr. Üyesi Özge DİNÇ CAVLAK
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman SIDAL
Dr. Öğr. Üyesi Şahnaz KOÇOĞLU
Arş. Gör. Dr. Didem ÖZDEMİR
Arş. Gör. Dr. Fulya GEZER
Öğr. Gör. Aziz YILDIZ

İLETİŞİM

Berat Mert ÜNVER
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Beşevler/Ankara
Tel: +90 (312) 216 13 62
dergipark.org.tr/ahbvuibfd
iibfdergi@hvb.edu.tr

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abdülkadir ŞENKAL	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Alaeddin TİLEYLİOĞLU	Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. Ali HALICI	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Aşkın KESER	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşegül MENGİ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Bahadır TÜRK	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Burhan AYKAÇ	İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. E. Tuncay SENYEN KAPLAN	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Ercan UYGUR	Uluslararası Final Üniversitesi
Prof. Dr. Erineç YELDAN	Kadir Has Üniversitesi
Prof. Dr. Eyüp Günay İSBİR	İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Fuat SEKMEN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Füsün ARSAVA	Atılım Üniversitesi
Prof. Dr. Hakkı Hakan YILMAZ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk ALKAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Altan ÇABUK	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim AOUBE	Hawaii University
Prof. Dr. İbrahim AYDINLI	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Cahit GÜRAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Murat CANİTEZ	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Kemal BİÇERLİ	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Nuran BAYRAM	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Öznur YÜKSEL	Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. Sedat MURAT	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Selami SEZGİN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Sertaç Hami BAŞEREN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel TURAN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Şenol DURGUN	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Şükrü KARATEPE	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Tekin AKDEMİR	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ulvi KESER	Girne Amerikan Üniversitesi

TASARIM-DİZGİ: Aziz YILDIZ

YAYIN TÜRÜ: Yerel Süreli

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi
Hakemli bir dergidir. Dergimizde yayımlanan makaleler, yazarların kendilerini bağlamaktadır.
Dergimiz TÜBİTAK-ULAKBİM (SBVT), SOBİAD, EBSCO ve ASOS Index tarafından taranmaktadır.
Yeni E- ISSN: 2667-405X
Eski ISSN: 2148-1792 (Elektronik), 1302-2024 (Basılı)

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

dergipark.org.tr/ahbvuibfd

Cilt: 25 Sayı: 3

İÇİNDEKİLER

Öz Değerlendirme ve Kariyer Başarısı Arasındaki İlişkide Sınırsız Kariyerin Aracılık Rolü Enver AYDOĞAN, Kübra AKSU	909-932
Meslektaş Dayanışması ve İş Motivasyonu: Hemşirelere Yönelik Bir Alan Araştırması Gülcan ŞANTAŞ, Fatih ŞANTAŞ, Melek KAYA	933-954
Türkiye'de Çevrimiçi Alışveriş Davranışları: Hanehalkı Bütçe Anketi (İng) Fatih Hakan DİKMEN, Dilek BAŞAR	955-974
Siyasal İletişimde Milletvekillerinin Sosyal Medya Kullanımı Sevcan Güleç SOLAK, Taner AYDIN.....	975-1008
AHBV Üniversitesi Uzaktan Eğitim Programı Hizmet Kalitesinin SERVQUAL Model ile Ölçümü Ayşe EDİZ, Şenol ALTAN, Kübra DEMİREL EREN, İsmail KARAMAN	1009-1032
Ar-Ge Harcamaları-İnovasyon İlişkisi: Seçilmiş Ülkeler için Panel Veri Analizi (İng) Dilek KUTLUAY ŞAHİN	1033-1052
Cumhuriyet ve Kültürel Dönüşümler: Mekân, Moda ve Kıyafet Rıfat AYDIN	1053-1068
Sağlık Sektörü Çalışanlarının Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalık Düzeylerinin Değerlendirilmesi: Üniversite Hastanesi Örneği Yasemin ASLAN, Dolunay Özlem ZEYBEK, Orhan ZENGİN, Zeynep KAVŞUR, Sinem GÜLER	1069-1098
İktidarın Zamanı ve Mekânı: Üç İstanbul Romanı Üzerine Bir Deneme Elif Balam SIZAN, Belma TOKUROĞLU	1099-1126
Küresel Piyasaların Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkisi: FAVAR Yaklaşımı Fulya GEZER, Seher Nur SÜLKÜ	1127-1162
Yönetim Biliminin Doğuşunu “Frederick Winslow Taylor” ve “Sherlock Holmes” Karakteri Üzerinden Karşılaştırmalı Okumak Yağız AKSAKALOĞLU	1163-1190
Türk Kamu Personel Sisteminin Liyakatle İlgili Problem Sahaları Üzerine Değerlendirme (2): Kamuda İstihdam Şekilleri ve Liyakat Ali GÜNEYİ	1191-1226
Akıllı Kent Vizyonunda Yönetişimden E-Yönetişime Bir Örnek: E-Belediye Uygulaması Deniz BALCI, Murat AKÇAKAYA	1227-1252
Sivil Toplumun Kavramsal Analizi ve Türkiye’deki İzdüşümü Fatma Betül ARSLAN KESKİN.....	1253-1272
Küresel Dönemde Kozmopolit Vatandaşlık: Asgardia Uzay Ulusu Örneği Okan SALDOĞAN, Çiğdem ERDEM.....	1273-1298
Siyasi Partilerde İç Örgütlenme: Türk Demokrasisi Açısından Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme Mehmet Okan BALCI	1299-1318

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

dergipark.org.tr/ahbvuibfd

Volume: 25 Issue: 3

CONTENTS

The Mediator Role of Boundaryless Career In The Relationship Between Core Self Evaluation And Career Success	
Enver AYDOĞAN, Kübra AKSU	909-932
Colleague Solidarity and Work Motivation: A Field Research on Nurses	
Gülcan ŞANTAŞ, Fatih ŞANTAŞ, Melek KAYA	933-954
Online Shopping Attitude In Turkey: Evidence From The Household Budget Survey (Eng)	
Fatih Hakan DİKMEN, Dilek BAŞAR	955-974
The Use of Social Media by Deputies in the Context of Political Communication	
Sevcan Güleç SOLAK, Taner AYDIN.....	975-1008
Measuring Service Quality of AHBV University Distance Education Program with SERVQUAL Model	
Ayşe EDİZ, Şenol ALTAN, Kübra DEMİREL EREN, İsmail KARAMAN	1009-1032
R&D Expenditures-Innovation Relationship: Panel Data Analysis for Selected Countries (Eng)	
Dilek KUTLUAY ŞAHİN	1033-1052
Turkish Republic And Cultural Transformations: Space, Fashion And Dress	
Rıfat AYDIN.....	1053-1068
Evaluation of Sustainable Development Awareness Levels of Health Sector Workers: University Hospital Example	
Yasemin ASLAN, Dolunay Özlem ZEYBEK, Orhan ZENGİN, Zeynep KAVŞUR, Sinem GÜLER.....	1069-1098
Time And Place Of Power: An Essay About Three İstanbul's	
Elif Balam SIZAN, Belma TOKUROĞLU	1099-1126
The Impact of Global Markets on the Economy in Türkiye: FAVAR Approach	
Fulya GEZER, Seher Nur SÜLKÜ	1127-1162
The Birth of Management Science: A Comparative Reading Between “Frederick Winslow Taylor” and the Character of “Sherlock Holmes”	
Yağız AKSAKALOĞLU.....	1163-1190
An Evaluation on The Merit-Related Problem Fields Of The Turkish Public Personnel System (2): Public Sector Employment and Merit	
Ali GÜNEYİ	1191-1226
An Example From Governance From Local Governments To E-Governance In The Vision Of The Smart City: E-Municipality Application	
Deniz BALCI, Murat AKÇAKAYA.....	1227-1252
Conceptual Analysis Of Civil Society And It’s Projection In Turkey	
Fatma Betül ARSLAN KESKİN.....	1253-1272
Cosmopolitan Citizenship in the Era of Globalization: The Case of the Asgardia Space Nation	
Okan SALDOĞAN, Çiğdem ERDEM.....	1273-1298
Internal Organization in Political Parties: A Comparative Evaluation in Terms of Turkish Democracy	
Mehmet Okan BALCI	1299-1318

Öz Değerlendirme ve Kariyer Başarısı Arasındaki İlişkide Sınırsız Kariyerin Aracılık Rolü

Enver AYDOĞAN*

Kübra AKSU**

Geliş Tarihi (Received) 25.07.2023– Kabul Tarihi (Accepted): 30.11.2023

DOI: 10.26745/ahbvuibfd.1332422

Öz

Öz değerlendirme ile kariyer başarısı arasındaki ilişkide sınırsız kariyerin aracılık rolünü inceleyen bu çalışma ile örgütler ve bireyler açısından önemli sonuçlara yol açabileceği yapılan birçok çalışmayla ortaya koyulmuş ilgili değişkenlere açıklık getirilerek, alanyazına katkı sağlanması ve hem örgütler hem bireyler açısından yol gösterici olabilme amaçlanmıştır. Çalışmada kullanılan veriler, 2019 yılı Kasım-Aralık ayları içinde kolayda örneklem tekniği kullanılarak hizmet sektöründe görev yapan 180 çalışandan elde edilmiştir. IBM SPSS 24 programı ile korelasyon ve regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre öz değerlendirmenin, kariyer başarısı ve sınırsız kariyeri olumlu yönde etkilediği ve aralarında pozitif yönlü kuvvetli ilişkiler olduğu belirlenmiştir. Bunun yanında, sınırsız kariyerin öz değerlendirme ile kariyer başarısı arasında kısmi aracılık etkisine sahip olduğu saptanmıştır. Bu çalışma, ilgili değişkenler arasındaki ilişkileri inceleyerek ilgili alanyazına katkı sağlamanın yanında, öz değerlendirme ile kariyer başarısı arasındaki ilişkide sınırsız kariyerin kısmi aracılık rolünün olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kariyer Başarısı, Öz Değerlendirme, Sınırsız Kariyer

The Mediator Role of Boundaryless Career In The Relationship Between Core Self Evaluation And Career Success

Abstract

The aim of this study is to investigate the mediating role of boundaryless career in the relationship between career success and self-evaluation. In the research, the questionnaire application, one of the quantitative research methods, was applied to 180 employees. The data used in the study were obtained from employees working in service sector by using convenience sampling technique in November-December 2019. Correlation and regression analyzes were performed with IBM SPSS 24 program. According to the results of the analysis, it has been determined that self-evaluation has a positive effect on career success and boundaryless career, and there are strong positive relationships between them. In addition, it was determined that boundaryless career has a partial mediation effect between self-evaluation and career success. With this study, it is aimed to examine the relationship between self-assessment and career success in an intermediary model and to reveal how boundaryless career plays a role in this relationship and it is evaluated that it contributes to the literature.

Keywords: Career Success, Self-Assessment, Boundaryless Career

*Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, Ankara/Türkiye, enver.aydogan@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7327-7148

**Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yönetim Organizasyon Bölümü, Ankara/Türkiye, kubra.aksu@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7164-0115

Giriş

Kariyer başarısının şekillenmesinde kişiliğin rolüne olan ilgi sıklıkla ele alınan kavramlardan biri olmuştur. Çeşitli kişilik faktörleri arasında gösterilen öz değerlendirme, bireyin kendisiyle ilgili yaptığı temel değerlendirmeleri kapsamaktadır ve dört kişilik özelliği içermektedir: öz saygı, genel öz yeterlilik, nevrotiklik ve kontrol odağı. Araştırmacıların ilgisini çeken öz değerlendirme kavramının kariyer başarısı üzerindeki etkisi Ganzach ve Pazy, (2018) ve Judge vd, (2011)'nin yaptığı çalışma ile ortaya koyulmuştur. Kişiliğin kariyer başarısı üzerindeki önemli rolü nedeniyle, öz değerlendirmenin araştırmada ele alınması anlamlı olarak görülmektedir. Alanyazında, öz değerlendirme ve kariyer başarısı arasında yapılan araştırmalar incelendiğinde iki değişken arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu ortaya çıkarılmıştır (Judge vd,2011: Hermann vd. 2005).

Geleneksel kariyer anlayışından farklı olan sınırsız kariyer, örgüte bağlı kariyerin aksine örgüt ötesi kariyeri ifade etmektedir (Arthur ve Rousseau, 1996:8). Çalışanlar sürekli aynı örgütte kalmaktan ziyade, iş güvenliklerinin daha iyi sağlandığı ve kariyer başarılarını teşvik eden başka örgütlerde de çalışma eğilimindedirler (Ballout, 2009:656). Çalışanlar diğer örgütlerde istihdam edilebilirliklerini artırmak amacıyla bilgi, beceri ve yetkinliklerini güncel tutmak için atılımlarda bulunmaktadır. Bu noktada kişilerin ne tür kariyer tutumlarına sahip oldukları bilinirse kariyer beklentilerinin de örgüt tarafından anlaşılması kolaylaşabilir. Bu şekilde çalışanların örgüt çıktısına olan katkılarının da artması olasıdır (Pasha vd, 2017:4).

Literatür incelendiğinde öz değerlendirme ve kariyer başarısı arasındaki ilişkide sınırsız kariyerin aracı rolü ile ilgili herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak mevcut çalışmanın alanyazın taraması çerçevesinde söz konusu iki değişken arasında sınırsız kariyerin aracı rolü bilimsel açıdan merak konusudur. Çalışmanın ana motivasyonu öz değerlendirme ile kariyer başarısı arasındaki ilişkide sınırsız kariyerin aracı rolünün olup olmadığını ortaya koymaktır.

1.Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde; öz değerlendirme, kariyer başarısı ve sınırsız kariyer konularına yer verilmektedir.

1.1.Öz Değerlendirme

Öz değerlendirme, Judge vd. tarafından 1997 yılında ortaya atılmıştır. Öz değerlendirme kişilerin kendilerini, diğerleriyle yetenek ve becerilerini psikolojik bakımdan değerlendirmeleri olarak ifade edilmektedir (Judge, Locke, ve Durham, 1997:152). Bireyin kendisine inancı, çevresine ve kendisine duyduğu güven, çevresi ile ilişkisi, belirlediği amaç, hedef ve beklentilerine etki eden ana dinamiklerin değerlendirilmesi şeklinde de tanımlanmaktadır (Judge, Locke, Durham, ve Kluger, 1998:18) Öz değerlendirme çalışanların kendilerine ulaşabilecekleri hedef koymaları ve hedefe ulaşabilmek için motivasyonlarının artırılması bakımından önemli bir kavram olarak görülmektedir (Şimşek, 2016: 23). Farklı bir tanıma göre öz değerlendirme kavramı, kişinin performansının güçlü ve zayıf yönlerinin farkına vararak performansını iyileştirmek, geliştirmek veya öğrenme ihtiyaçlarını belirlemek için kendisini değerlendirmesi şeklinde ifade edilmektedir. Öz değerlendirme, kişinin kendi öğrenmesini belirli ölçütler kullanarak değerlendirdiği süreç olarak da tanımlanmaktadır. Bu ölçütler sonucunda kişi kendini, iş yaşamında gösterdiği performans, başarı ve bunun neticesinde elde ettiği kazanımlar açısından değerlendirir (Logan,2009:32).

Judge vd. (2003), öz değerlendirmenin: öz saygı, genel öz yeterlilik, nevrotiklik ve kontrol odağı olmak üzere dört kısımdan oluştuğunu ileri sürmüşlerdir (Judge vd. 2003). Öz saygı (self-esteem): kişinin kendisini yetenekli, değerli ve önemli görme derecesi olarak ifade edilmektedir. Genel öz yeterlilik (generalized self efficacy): bireyden beklenen durumları yönetebilecek yeteneklere sahip olmasıdır. Nevrotiklik (neuroticism): kişinin genel olarak kendisini umutsuz ve depresyonda hissetmesidir. Kontrol odağı (locus of control): kişi sergilediği davranışın sonuçları hakkında bir beklentiye sahiptir. Kişilerin iç ve dış denetim odaklı olmaları beklenmektedir. İç kontrol odağı yüksek olan bireyler çevresinde yaşanan olayların nedenini kendisine bağlarken, dış kontrol odağına sahip kişiler ise gerçekleşen olayları şans ve kader gibi nedenlere bağlamaktadırlar (Judge vd., 2011).

1.2.Kariyer Başarısı

Kişinin iş yaşamı boyunca edindiği deneyimlere ilişkin ortaya koyduğu davranış ve tutumların tümü kariyer olarak tanımlanmaktadır (Mcevoy ve Casio, 1998). Sullivan ve Baruch (2009) tarafından kariyer kavramı, kişinin yaşamı boyunca benzersiz bir model oluşturan, işle ilgili ve örgütün hem içinde hem dışındaki diğer ilgili deneyimleri şeklinde tanımlanmıştır (Pınarbaşı ve Erdoğmuş, 2017:12).

Kariyer başarısı, kişinin kariyer seçimi yoluyla yaşadığı genel mutluluğun seviyesi şeklinde ifade edilmektedir (Fu, 2011: 281). Kariyer başarısı kişinin zaman içinde işi ile ilgili bir konuda istediği sonuçları elde etmesi, çalışma hayatında ilerlemesi, kendini geliştirmesi, kıdeminin artması, itibar gören biri olması, kariyer hayatında elde ettiği kazançlardan, çalıştığı işte süreklilik yakalayacağı bilgi ve beceri birikiminden mutluluk duyması ve çevresiyle barışık, kendini iyi hissedenden kariyer hayatı boyunca yaşantısından memnun olmasını sağlamaktadır (Çetin ve Mavisu, 2018: 221). Farklı bir tanıma göre kariyer başarısı, kişinin kariyer deneyimlerinin bir sonucu olarak iş yaşantısının herhangi bir noktasında, işle ilgili arzu edilen sonuçları elde etmesi olarak tanımlanmaktadır (Arthur, Khapova ve Wilderom, 2005). Bu başarı, kişinin iş hayatına yönelik olumlu duygularını içerir ve kurumdan ziyade mesleği ile ilgilidir (Gencer, Ekmekçioğlu ve Aydoğan, 2021:2681).

Kariyer başarısı öznel (subjektif) ve nesnel (objektif) olmak üzere iki farklı boyuttan oluşmaktadır. Öznel kariyer başarısı, kişinin kendini değerli görmesi, başarılı olma hissi, mesleğine veya örgüte bağlılığı olarak tanımlanmaktadır (Nicholson ve Andrews, 2005). Öznel kariyer başarısı, kişinin meslekte ilerlemesi için kendi isteğine atıfta bulunan içsel bakış açısı olarak ifade edilmektedir. Bir kişinin öznel kariyer başarısı yüksekse kişinin mesleğini kendi tercihi göre seçtiğini göstermektedir. Buna ek olarak öznel kariyer başarısı, kişinin kariyer gelişimine başarı, amaç ve beklentilerine göre yön vermesidir. Öznel kariyer başarısı yüksek olan kişilerin işlerinde daha mutlu ve başarılı oldukları söylenebilir (Nabi,1999). Nesnel kariyer başarısı toplumsal açıdan ve kültürel açıdan ele alınmakta, artan iş güvenliği, terfi ve yükselme gibi unsurları kapsamaktadır (Nabi,1999).

1.3. Sınırsız Kariyer

Sınırsız kariyer, Arthur tarafından 1994 yılında yapılan bir çalışma ile gündeme gelmiştir. Sınırsız kariyer kavramı Arthur ve arkadaşları tarafından 1996 yılında yürütülen bir çalışmayla literatürdeki önemini daha da artırmıştır. Sınırsız kariyer, kişinin kariyerinin gerektirdiği sorumlulukların farkında olması, iş kariyeri süresince ne zaman duracağını ve ne zaman ilerleyeceğini bilmesidir (Erdoğan ve Aytekin, 2009: 2529). Sınırsız kariyer; uyum ve kendini değerlendirme özelliği olan bireyin kurum değişikliğinde daha başarılı olmasına olanak tanımaktadır; çünkü bu noktada sorumluluk kuruma değil kişinin kendisine aittir (Arthur, 1994: 304).

Sınırsız kariyer iki boyuttan oluşmaktadır. Bunlardan ilki ‘psikolojik hareketlilik’ diğeri ise ‘fiziksel hareketlilik’ (Sullivan ve Arthur 2006: 21). Psikolojik hareketlilik, kişinin örgüt sınırlarının dışında kalan çalışma konusundaki tutumu olarak ifade edilmektedir. (Briscoe vd., 2006). Psikolojik hareketlilik, bireyin zihninin sınırsızlığını ifade etmektedir. Bağımsız olma isteği bireyleri var olan sınırların ilerisine taşımaktadır. Örgütsel sınırların ötesine geçerek kendi kariyerini uygulayan bireyler bağımsızlığa daha fazla sahiptirler. Bağımsızlığa sahip olan bireyler kariyerlerini yönetmede daha başarılıdırlar (Balak, 2013).

Fiziksel hareketlilik ise, çalışan kişilerin işletmeler, meslekler veya şehirler arasında bulunduğu hareketliliğidir (Clarke, 2009). Bireyin fiziksel hareketlilik eğiliminde; istihdam güvencesi yerine şartların elverişli olması, tatmin edecek miktarda ücret, terfi olanaklarının olması gibi etkenler rol oynamaktadır (Balak, 2013). Fiziksel hareketlilik; meslek, iş, ve örgütler arasındaki etkileşimi inceleyen bir alt boyut olarak ifade edilmektedir. Fiziksel hareketlilik, bireyin iş hayatı boyunca tek bir işveren için çalışma içinde olma isteği ve çalıştığı kuruma olan ilgisidir, kurumundan sosyal açıdan beklediği faaliyetlerdir (Briscoe vd., 2006: 31; Arthur ve Rousseau, 1996: 5).

2.Araştırma Yöntemi

Bu bölümde; araştırmanın modeline ve hipotezlerine, araştırmanın evreni ve örnekleme, araştırmada kullanılan veri toplama araçları ve veri analizlerine yer verilmektedir.

2.1.Araştırmanın Modeli Ve Hipotezleri

Bu çalışmada hipotezlerin geliştirilmesi Kariyer Yapılandırma Kuramı ve Sosyal Bilişsel Kariyer Kuramına dayandırılmıştır. Kariyer Yapılandırma Kuramı'nda kişilerin kariyerlerinin kendi deneyim ve algıları doğrultusunda şekillendiği vurgulanmaktadır (Severy, 2008; Otluoğul ve Övgü, 2014:222). Bir kişi işini ifa ederken ve kariyer yolunu takip ederken öz yeterliliklerini, iş ve kariyer gereklerini bilerek hareket eder ve kariyerini buna göre şekillendirerek olumlu sonuçlar yaratma amacı gösterir (Savickas, 2002:155). Sosyal Bilişsel Kariyer Kuramı, Lent ve arkadaşları tarafından ortaya çıkarılan ve kişinin kariyer gelişim sürecinde çevresinin ve kendisinin nasıl etkileşime girdiğini vurgulayan, akademik ve mesleki ilginin ortaya çıkarımını, kariyerle ilgili tercihlerin yapılmasını ve kişilerin eğitim ve mesleki alandaki performanslarını ve sürekliliğini açıklamak amacıyla kullanılan kuramlardan biridir (Inda vd., 2013: 346). Sosyal Bilişsel Kariyer Kuramı, kişilerin kariyer hedeflerini sürdürmelerini öneren bir kuramdır. Kişiler güvendikleri insanlardan olumlu geri bildirim aldıklarında kişisel performans ve becerilerini geliştirir ve kariyer gelişimleri ile ilgili beklenti içinde olurlar (Thungjaroenkul, 2016:152). Bu bağlamda öz değerlendirmeleri ve sonuç beklentileri kişinin mesleki çıkarlarını ve kariyer başarısını doğrudan etkilemektedir (Scheuermann, 2014: 274). Arthur ve arkadaşları (2005) yaptıkları bir çalışmada, sınırsız kariyer ile kariyer başarısı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmişler, sınırsız kariyer seçimi hem çalışan hem yöneticilerin farklı olaylar karşısında kariyerlerini yönetmelerinde gösterdikleri başarı olarak tanımlanmakta, sınırsız kariyer ve kariyer başarısı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu ileri sürülmektedir (Arthur vd. 2005). Barbezat ve Hughes (2001), yaptıkları çalışmada kariyer başarısı ve sınırsız kariyer arasında bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Judge vd.'nin yaptığı araştırmada öz değerlendirme ve sınırsız kariyer arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (Judge vd,2011).

Guan (2018), yaptığı çalışmada kariyer başarısı ve sınırsız kariyer arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Gerli ve arkadaşları (2015) ve Verbruggen (2012)'nin sınırsız kariyer ve kariyer başarısı arasında ilişkiyi ortaya çıkarmak amacıyla yaptıkları çalışmada nesnel kariyer başarısı ile sınırsız kariyer arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkiyi ortaya koymuşlardır.

Bu bilgilerden hareketle hipotezler aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

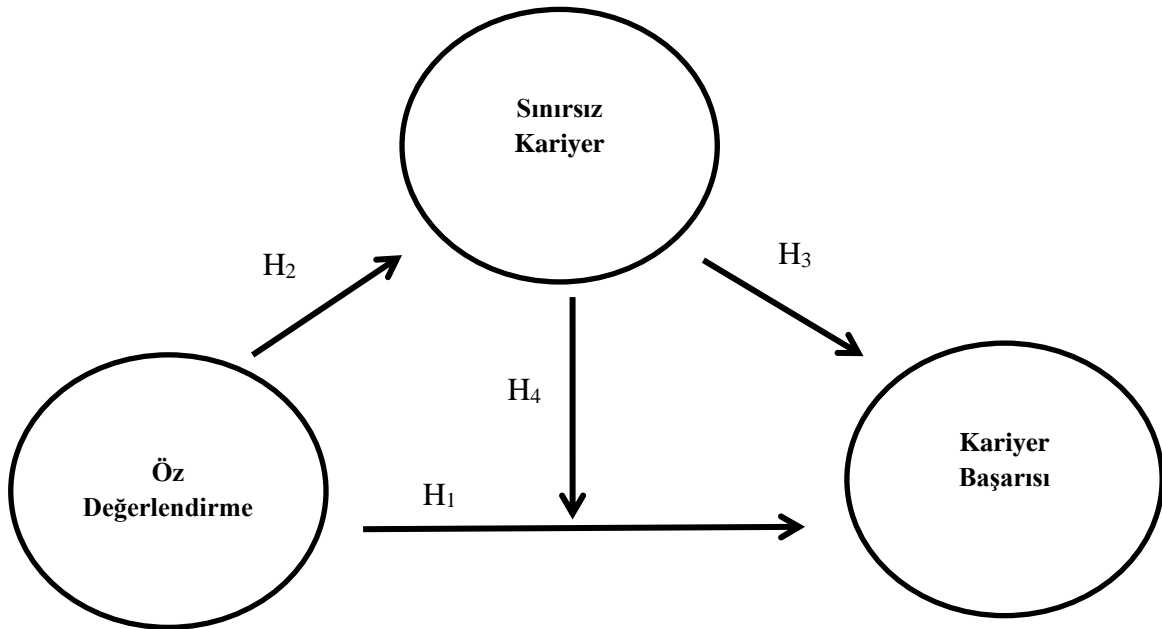
H1: Öz değerlendirme ile kariyer başarısı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H2: Öz değerlendirme ile sınırsız kariyer arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H3: Sınırsız kariyer ile kariyer başarısı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H4: Öz değerlendirme ile kariyer başarısı ilişkisinde sınırsız kariyerin aracılık rolü vardır.

Araştırma modelinde üç değişken kullanılmıştır. Araştırma modeli Şekil 1'de gösterilmiştir. Öz değerlendirme bağımsız değişken, kariyer başarısı bağımlı değişken, sınırsız kariyer ise aracı değişken olarak kullanılmıştır. Sınırsız kariyer, öz değerlendirmenin kariyer başarısı üzerindeki etkisini açıklamaya çalışmaktadır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

2.2.Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini, İstanbul ve Ankara illerinde hizmet sektöründe çalışan kişiler oluşturmaktadır. İstanbul ve Ankara’da çalışanlara kolayda örnekleme yöntemi ile internet ortamında hazırlanan anket formu ile ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırma evrenini temsilen 300 çalışana e-posta gönderilmiştir. Verilerin toplanma süreci sonunda toplamda 180 katılımcıdan geri dönüş olmuştur. Araştırmadan elde edilen bulgular verilerin toplandığı bölgeler ile sınırlıdır. Araştırmaya katılımda gönüllülük esas alınmıştır. Anket iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların öz değerlendirme, kariyer başarısı ve sınırsız kariyer ile ilgili algıları ölçülmüştür. İkinci bölüm demografik bilgilerin yer aldığı sorulardan oluşmaktadır. Katılımcıların cinsiyeti, yaşı, kurumlarındaki görev süreleri ve eğitim seviyeleri ölçülmüştür.

Catell (1978) örneklem büyüklüğünü ölçmede toplam madde sayısının 3-6 katı civarında olmasını ifade ederken; Hair, Black, Tatham ve Anderson (2010) örneklem büyüklüğünün ölçme aracının en az 5 katı olması gerektiğini ifade etmişlerdir (Kilis ve Yıldırım,2018:668). Bu araştırmanın ölçme aracı ise toplamda 30 sorudan oluşmakta ve 180 katılımcı bu farklı görüşlere göre yeterli olarak değerlendirilmektedir.

2.3.Veri Toplama Araçları

Kariyer başarısının ölçülmesinde Greenhaus, Parasuraman ve Wormley (1990) tarafından geliştirilen, Avcı ve Turunç (2012) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan "Kariyer Memnuniyeti Ölçeği" kullanılmıştır. Çalışanların sınırsız kariyer eğilimlerini ölçmek için Briscoe, Hall ve Demuth (2006) tarafından geliştirilen Kale ve Özer (2012) tarafından Türkçe 'ye uyarlanan "Sınırsız Kariyer Ölçeği" kullanılmıştır. Öz değerlendirmenin ölçülmesinde Judge ve diğerleri (2003) tarafından geliştirilen "Temel Benlik Değerlendirmesi Ölçeği"nin, Kisbu (2006) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış formu olan öz değerlendirme ölçeği kullanılmıştır. Ölçek; Öz Saygı, Genel Öz Yeterlilik, Nevrotiklik ve Kontrol Odağı olmak üzere dört alt boyut ve 12 maddeden oluşmaktadır. Toplam 34 sorudan oluşan bir anket formu hazırlanarak her bir ifade 5'li Likert tipi (1=Kesinlikle Katılmıyorum; 5= Kesinlikle Katılıyorum) şeklindedir.

2.4.Verilerin Analizi

Çalışmada öncelikle kullanılan ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Ardından verilerin normal dağılım gösterdiği anlaşılmış olup, korelasyon ve regresyon analizleri yapılarak elde edilen bulgular ve sonuçlar değerlendirilmiştir.

3.Araştırma Bulguları

Veriler IBM SPSS 24 istatistik programı kullanılarak analiz edilmiştir. Demografik veriler frekans analizi ve yüzdelerle açıklanmıştır (Tablo 1). Ölçekler için Cronbach's Alfa güvenilirlik analizi yapılmıştır. Hipotezleri test etmek amacıyla korelasyon ve regresyon analizi yapılmıştır. Aracı değişken için üç aşamalı regresyon analizi yapılmıştır.

Kariyer başarısının Cronbach's Alfa değeri 0,873; sınırsız kariyerin 0,74 bulunmuştur. Öz değerlendirme ölçeğinin tek boyutlu yapısı doğrulayıcı faktör analizi ile doğrulanamamıştır. Keşfedici faktör analizi yapılarak ölçeğin olumlu ve olumsuz ifadelerden oluşan maddeleri iki ayrı boyutta toplanmış ve doğrulayıcı faktör analizi ile doğrulanmıştır. Mevcut çalışmada öz değerlendirme ölçeğinin olumlu ifadelerden oluşan boyutu için Cronbach's Alfa değeri, 0,63, olumsuz boyutu için Cronbach's Alfa değeri 0,77; ölçeğin tamamının Cronbach's Alfa değeri ise 0,77 olarak bulunmuştur. Bu değerler ifadelerin tutarlı olduğunu göstermektedir. Yapılan KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) ve Barlett'in Küresellik testi sonucunda KMO değeri 0,760 ve Barlett değeri 0,05'den küçük olduğu için faktör analizinin uygulanabilir olduğunu göstermektedir. Toplamda 29 adet sorumuzu 1'den büyük olan 7 faktör altında toplamak mümkün olup bu 7 boyutun, toplam varyansın % 63,419 'unu açıklamakta olduğu görülmüştür.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

		Frekans	Yüzde(%)
Cinsiyet	Kadın	122	67,8
	Erkek	58	32,2
Yaş	18-25	37	20,6
	26-35	119	66,1
	36-45	17	9,4

	46 ve üzeri	7	3,9
Eğitim durumu	İlkokul	4	2,2
	Lise	18	10,0
	Lisans	114	63,3
	Lisansüstü	44	24,4
Medeni durum	Evli	69	38,3
	Bekar	111	61,7
Kurumda çalışma süresi	0-5	110	61,1
	6-10 yıl	44	24,4
	11-15 yıl	19	10,6
	16 yıl ve üzeri	7	3,9
Toplam		180	100

Katılımcılara ilişkin demografik bilgiler Tablo 1’de sunulmaktadır. Araştırmaya katılanların %67,8’i kadın, %32,2 ‘si erkektir. Katılımcıların büyük çoğunluğu (% 63,3’ü) lisans mezunudur.

Tablo 2: Değişkenlerin Korelasyon Değerleri

	1	2	3
Kariyer Başarısı	1	,144	,203**
Sınırsız Kariyer	,144	1	,347**
Öz değerlendirme	,203**	,347**	1

**Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlı (iki yönlü)

Değişkenler arası ilişkinin yönünü belirlemek için yapılan korelasyon analizi sonucunda; kariyer başarısı ve sınırsız kariyer arasında pozitif yönlü bir ilişki ($r=0,144, p<0,05$), kariyer başarısı ve öz değerlendirme arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki ($r=0,203, p<0,05$), sınırsız kariyer ve öz değerlendirme arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki ($r=0,347, p<0,05$) olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Değişkenlerin Birbirine Etkisi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişkenler			
	Kariyer Başarısı		Sınırsız Kariyer	
Öz Değerlendirme	B	Sig	B	Sig
	,203	0,006	0,347	0,000
	$R^2 = 0,041$		$R^2 = 0,121$	
	F=7,631		F=24,425	

Öz değerlendirmenin kariyer başarısı ve sınırsız kariyer üzerindeki etkisini ölçmek için regresyon analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, öz değerlendirmenin kariyer başarısı üzerinde anlamlı ve pozitif ($\beta=,203; p<0,05$) bir etkisi bulunmaktadır; öz değerlendirmenin sınırsız kariyer üzerinde anlamlı ve pozitif ($\beta=,347; p<0,001$) bir etkisi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla H1 ve H2 hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 4: Sınırsız Kariyerin Kariyer Başarısına Etkisi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	
Sınırsız Kariyer	Kariyer Başarısı	
	β	Sig
	,144	,054
	$R^2 = 0,21$ F:3,770	

Sınırsız kariyerin kariyer başarısı üzerindeki etkisi ölçmek için yapılan regresyon analizi sonucuna göre, sınırsız kariyerin kariyer başarısı üzerinde pozitif yönde ancak anlamlı olmayan bir etkisi ($\beta = ,144$; $p > 0,05$) olduğu görülmektedir. Bu nedenle H3 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 5: Öz değerlendirme ve Sınırsız Kariyerin Kariyer Başarısına Etkisi

Yol		Standardize β		
Bağımsız değişken	Bağımlı değişken	Adım 1	Adım 2	Adım 3
Öz Değerlendirme	Sınırsız Kariyer	0,347*		
Öz Değerlendirme	Kariyer Başarısı		0,203*	0,174*
Sınırsız Kariyer	Kariyer Başarısı			0,084*

Üç aşamalı regresyon analizinin birinci aşamasında, öz değerlendirmenin aracı değişken olan sınırsız kariyer üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir ($\beta = 0,347$). İkinci aşama olarak öz değerlendirmenin kariyer başarısı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir ($\beta = 0,347$).

Üçüncü olarak öz değerlendirmenin etkisini kontrol amaçlı olarak yapılan öz değerlendirme ve sınırsız kariyer değişkenlerinin kariyer başarısı üzerindeki etkisini ölçmek için yapılan regresyon analizi sonucunda sınırsız kariyer ile kariyer başarısı arasında bir ilişki bulunamamış ($\beta=0,084$), öz değerlendirme ile kariyer başarısı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin düşerek de olsa devam ettiği ($\beta=0,174$) görülmüştür. Dolayısıyla sınırsız kariyerin, öz değerlendirme ile kariyer başarısı ilişkisinde kısmi aracılık etkisine sahip olduğu tespit edilmiştir. Buna göre H4 hipotezi kabul edilmiştir. Araştırma, hizmet sektöründe görev yapmakta olan çalışanlardan elde edilen veriler doğrultusunda gerçekleştirilmiş değişkenlerin birbirleri üzerindeki etkileri analiz edilerek aracılık rolünün belirlenmesi için Baron ve Kenny (1986) tarafından önerilen üç aşamalı regresyon analizi yapılmıştır.

Öz değerlendirmenin kariyer başarısını pozitif ve anlamlı yönde etkilediğine yönelik bulgu, Judge vd (2011) ve Wallece (2001) tarafından yapılan çalışmanın sonucu ile örtüşmektedir. Bir başka ifade ile öz değerlendirme algısı yüksek olan bireyin kariyer başarısı algısının da yüksek olduğu ortaya çıkarılmıştır. Buna göre H1 hipotezi kabul edilmiştir.

Bu çalışmadan elde edilen bulgulara göre; öz değerlendirmenin sınırsız kariyer üzerinde pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkisi olduğu belirlenmiş olmasıdır. Öz değerlendirme ve sınırsız kariyer arasındaki ilişkiyi tespit etmeye yönelik yapılan çalışmalarda Judge vd. (2011) yaptıkları çalışmada öz değerlendirme ve sınırsız kariyer arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit etmişler; Rodrigues vd. (2018) yılında yaptıkları çalışmada öz değerlendirme ve sınırsız kariyer arasındaki ilişkiyi tespit etmek için oluşturdukları hipotezin aksine pozitif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya çıkarmışlardır. Mevcut çalışma ile önceki çalışmalar arasında tutarlılık görülmekte ve H2 hipotezi kabul edilmiştir. Literatür taramasında sınırsız kariyer ve kariyer başarısı arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik yapılan çalışmalarda (Arthur vd., 2005; Guan 2018; Gerli vd., 2015; Verbruggen 2012; Hermann vd., 2005) iki değişken arasında pozitif ve anlamlı ilişki tespit etmiştir. Bu çalışmada ise, sınırsız kariyer ve kariyer başarısı arasındaki ilişkiyi tespit etmeye yönelik yapılan analiz sonucunda iki değişken arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Bu doğrultuda H3 hipotezi reddedilmiştir.

Araştırmadan elde edilen bulgulardan birisi de öz değerlendirmenin kariyer başarısı üzerindeki etkisinin sınırsız kariyer aracılığı ile gerçekleşiyor olmasıdır. Çalışanların kariyer başarısı algısının istenilen düzeyde gerçekleşmesi için öz değerlendirmenin önemli bir

açıklayıcılığı olması ile birlikte, bu etkinin sınırsız kariyer üzerinden gerçekleşmesi kariyer başarısının açıklayıcılığını da artırmaktadır. Bu ifadelere göre H4 hipotezi kabul edilmiştir.

4.SONUÇ VE TARTIŞMA

Yapılan araştırmada öz değerlendirme ile kariyer başarısı ve sınırsız kariyer ile kariyer başarısı arasında sınırlı araştırmalara rastlanmıştır. Yapılan sınırlı araştırmalarda bu değişkenler arasında doğrusal ilişkilerin incelendiği görülmüştür. Bu araştırma ile öz değerlendirme ile kariyer başarısı arasındaki ilişkiyi, aracılı bir model içerisinde ele alarak sınırsız kariyerin bu ilişkide nasıl bir rol oynadığını ortaya çıkarmak amaçlanmakta ve bu bağlamda yazına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Araştırmada yer alan katılımcıların tamamından eksiksiz olarak cevap alınmıştır. Araştırmaya katılanların %67,8'i kadın, %32,2 'si erkektir. Katılımcıların büyük çoğunluğu (% 63,3'ü) lisans mezunudur. Katılımcıların kurumlarında geçirdikleri görev süresine bakıldığında yarısından fazlasının %61,1'inin 5 yıllık iş tecrübesine sahip olduğu görülmüştür. Araştırma sonucuna göre, öz değerlendirme ve kariyer başarısı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunun ortaya çıkarılması sonucu, Judge vd (2011) ve Wallece (2001) tarafından yapılan çalışmanın sonucu ile örtüşmektedir. Kariyer başarısı yüksek kişilerin, örgüt içinde beklenen davranışları sergilemeleri, performans ve verimliliklerinin istenilen düzeye çıkartılabilmesi yöneticilerin üzerinde durması gereken bir konudur. Ayrıca kariyer başarısı algısının yüksekliği insan kaynakları politikaları başta olmak üzere örgüt stratejileri ve politikasının da başarılı algılandığı sonucu örgütler tarafından çıkarılabilir. Bunun yanı sıra kişisel ve örgütsel amaçların uyumlu olması ile bireylerin kariyer hedefleri ile örgütsel amaçların gerçekleşmesi daha kolay olabilecektir. Uygulayıcıların katılımcı bir örgüt iklimi ortamı hazırlamaları, etkin bir performans ve geri bildirim sistemi kurmaları ile çalışanların kariyerlerine bağlılıkları ve kariyer başarıları olumlu yönde etkilenecek ve olumlu iş çıktıları elde edebileceklerdir.

Araştırma sonucuna göre öz değerlendirmenin sınırsız kariyer üzerinde pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki içinde olduğu sonucu ortaya koyulmuştur. Araştırmada, sınırsız kariyer ve kariyer başarısı arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılmış ancak analizler sonucunda iki değişken arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Araştırmadan elde edilen önemli sonuçlardan birisi de, öz değerlendirme ve kariyer başarısı arasındaki ilişkide sınırsız kariyerin kısmi aracılık rolü olduğunun ortaya çıkarılmasıdır. Bu sonuç ile benzeşen bir araştırmaya daha önce rastlanmamış olması, sınırsız kariyerin önemli bir rol oynadığının

ortaya çıkarılması bakımından oldukça değerli görülmektedir. Bu çalışmadaki bulgular, öz değerlendirme değişkeninin sınırsız kariyer aracılığı ile kariyer başarısını pozitif yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Kendi yetenek ve becerisi hakkında yüksek öz değerlendirmeye sahip olan bir kişinin, kariyer planmasını kendisinin yapabileceği, davranışlarını kendisinin yöneteceği ve beceri geliştirme gibi eylemlerde bulunacağı ve dolayısıyla kariyerinde daha başarılı olacağı söylenebilir. Bu sonuç bağlamında, örgütler öz değerlendirme kavramı ile ilgili bilgi sahibi olursa, çalışanların kariyer başarısı ve örgütlerin rekabet üstünlüğü yakalama fırsatı da artabilir. Araştırmada kullanılan değişkenlerin öncül ve ardılları ile yapılan sınırlı sayıda çalışmanın olması, araştırmacıların insan kaynakları uygulamaları, kişilik ve örgüt kültürü gibi başka değişkenlerle ilişkisini araştırabilecekleri çalışmalarla yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Araştırmanın sadece hizmet sektörü üzerinde yapılması, örneklem sayısının azlığı bu kısıtlardan bazılarıdır. Bu nedenle farklı sektörlerden, farklı pozisyonlarda çalışan, daha yüksek sayıda örnekleme ulaşılarak çalışmaların yapılması araştırmacılara önerilmektedir.

Kaynakça

Ahmed, N. O. A. (2017). Career commitment: the role of self-efficacy, career satisfaction and organizational commitment. *World Journal of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*, (justaccepted), DOI: 10.1108/WJEMSD-06- 2017-0038.

Arthur, M. (1994). The Boundaryless Career: A New Perspective for Organizational Inquiry. *Journal of Organizational Behavior*, 15(4), 295-306.

Arthur, M. B., & Rousseau, D. M. (1996). Career lexicon for the 21st century. *Academy of Management Executive*, 10(4), 28-39.

Arthur, M.B., Khapova, S.N. ve Wilderom C.P.M. (2005). Career success in a boundryless career world. *Journal of Organizational Behavior*, 26: 177-202.

Avcı, U., Turunç, Ö. (2012). Dönüşümcü liderlik ve örgüte güvenin kariyer memnuniyetine etkisi: Lideriye etkileşiminin aracılık rolü. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi* 4,2, 2012,s.45-55.

Barbezat, D. A., & Hughes, J. W. (2001). The effect of job mobility on academic salaries. *Contemporary Economic Policy*, 19(4), 409–423.

Ballout, H. I. (2009). Career commitment and career success: moderating role of self-efficacy. *Career Development International*, 14(7), 655-670.

Balak, D. (2013). Sınırsız kariyer perspektifinde iş-aile çatışması ve kariyer bağlılığının kariyer hareketliliği üzerindeki etkisi: Kayseri ilindeki imalat işletmelerinde bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Nevşehir.

Briscoe, J. P., Hall, D. T. and DeMuth R. L .F. (2006). Protean and boundaryless careers: an empirical exploration. *Journal of Vocational Behavior*, 69(1), 30-47.

Baron, R. M. and Kenny, D. A. (1986) . The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51 (6), 1173–1182.

Bulut, B. ve Bacanlı, F. (2022). Mesleki olgunluğun yordayıcıları olarak aile etkisi, yaşam yönelimi ve kariyer kararı verme durumu. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)*, 8(1), 239-256.

Briscoe, J. P., Hall, D. T., & DeMuth, R. L. F. (2006). Protean and boundaryless careers: An empirical exploration. *Journal of Vocational Behavior*, 69(1), 30–47.G

C. Çetin ve H. Mavisu, "Hedef Belirleme = Nesnel Kariyer Başarısı ," *Sosyal Bilimler Dergisi* , no.20, pp.219-241, 2018

Clarke, M. (2009). Plodders, pragmatists, visionaries and opportunists: career patterns and employability. *Career Development International*, 14(1),

E. & Özer, S. (2012). İşgörenlerin Çok Yönlü ve Sınırsız Kariyer Tutumları: Hizmet Sektöründe Bir Araştırm . *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* , 7 (2) , 173-196 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oguiibf/issue/5716/76518>

8-28.

Erdoğan, N., & Aytekin, İ. (2012). Kültürün psikolojik hareketliliğe etkisi: Türk ve Kanadalı akademisyenlerin karşılaştırılmalı analizi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(4), 2521-2

Fu, J. R. (2011). Understanding career commitment of IT professionals: Perspectives of push–pull–mooring framework and investment model. *International Journal of Information Management*, 31(3), 279- 293.540.

Ganzach, Y., & Pazy, A. (2014). *Does Core Self Evaluations predict career success? A reanalysis of Judge and Hurst (2008)*. *Journal of Research in Personality*, 48, 107–115

Gençer, E. Ö., Ekmekçioğlu, E. B., & Aydoğan, E. (2021). Temel Benlik Değerlendirmesi ile Öznel Kariyer Başarısı İlişkisinde Proaktif Davranışın Aracılık Rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 2678-2695.

Gerli, F., Bonesso, S., & Pizzi, C. (2015). Boundaryless career and career success: the impact of emotional and social competencies. *Frontiers in Psychology*, 6, 1304.

Guan, Y., Arthur, M. B., Khapova, S. N., Hall, R. J., & Lord, R. G. (2019). Career boundarylessness and career success: A review, integration and guide to future research. *Journal of Vocational Behavior*, 110, 390-402.

Greenhaus, J. H., Parasuraman S. ve Wormley, (1990). W.M. Effects of race on organizational experiences, job performance evaluations, and career outcomes, *The Academy of Management Journal*, Vol. 33, No. 1, pp. 64-86.

- Hall, D.T. ve Chandler, D.E. (2005). Psychological success. *Journal of Organizational Behaviour*, 26: 155-176.
- Heslin, P.A. (2003). Self and other referant criteria of career success. *Journal of Career Assessment*, 11(3): 262-286.
- Herrmann, A., Hirschi, A., & Baruch, Y. (2015). The protean career orientation as predictor of career outcomes: Evaluation of incremental validity and mediation effects. *Journal of Vocational Behavior*, 88, 205-214.
- Hughes, E.C. (1937). Institutional Office and the person. *American Journal of Sociology*, 43, 404-414.
- Inda, M., Rodríguez, C., & Peña, J. V.(2013). Gender differences in applying social cognitive career theory in engineering students. *Journal of Vocational Behavior*, 83(3), 346-355.
- Judge, T.A., Cable, D.M., Boudreau, J.W. ve Bretz, R.D. Jr. (1995). An empirical investigation of the predictors of executive career success. *Personnel Psychology*, 20: 43-65.
- Judge, T. A., Locke, E. A., Durham, C. C. and Kluger, A. N. (1998). Dispositional effects on job and life satisfaction: The role of core evaluations, *Journal of Applied Psychology*, 83, 17-34.
- Judge, T. A., Locke, E. A. and Durham, C. C. (1997). The dispositional causes of job satisfaction: A core evaluations approach. *Research in Organizational Behavior*, 19, 151-188.
- Judge, T. A., Erez, A., Bono, J. E., ve Thoresen, C. J. “The Core Self-Evaluations Scale: Development of A Measure. *Personnel Psychology*”, 56, 2003, 303–331.
- Judge, T. A., & Kammeyer-Mueller, J. D. (2011). Implications of core self-evaluations for a changing organizational context. *Human Resource Management Review*, 21(4), 331-341.
- Kilis, S. ve Yıldırım, Z. (2018).Sorgulayıcı öğrenme topluluğu üst biliş ölçeğininTürkçeye uyarlanması:Geçerlik ve güvenirlik çalışması.Ahi Evran ÜniversitesiKırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 19(1), 665-679.

Kisbu, Y. "Influences of Regulatory Focus, Core Self-Evaluations And Age On Biases in Perception And Choice". Unpublished Master's Thesis, Koc University, 2006.

Lewkowicz, J. A., & Moon, J. (1985). Evaluation: A way of involving the learner. *Lancaster practical papers in English language education*, 6, 45-80

Logan, E. (2009). Self and peer assessment in action. *Practitioner Research in Higher Education*, 3(1), 29-35.

McEvoy, G. M. and Cascio, W. F. (1989). Cumulative Evidence of the Relationship Between Employee Age and Job Performance, *Journal of Applied Psychology*, 74(1), 11-17.

Nabi, G. R. (1999). An investigation into the differential profile of predictors of objective and subjective career success. *Career Development International*, 4(4), 212-225.

Naseer, M., Mahmood, A. ve Kanwal, S. (2015). Impact of career success on organizational performance: a study of health care sector. *Pakistan Journal of Commerce and Social Science*, 9(3): 742-760.

Nicholson, N., & de Waal-Andrews, W. (2005). Playing to win: Biological imperatives, self-regulation, and trade-offs in the game of career success. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 26(2), 137-154.

Otluoğlu, Ç., & Övgü, K. (2014). Kariyer olgusunun kavramsallaştırılmasında kullanılan metaforlar. *Ege Akademik Bakış*, 14(2), 221-230.

Pasha, A. T., Hamid, K. A., & Shahzad, A. (2017). Moderating effect of self-efficacy and impact of career development practices on career success under the mediating role of career commitment in the insurance sector of Pakistan. *The Journal of Internet Banking and Commerce*, 22(1), 1-22.

Pınarbaşı, F. & Erdoğan, N. (2017). Zihin Haritası Yöntemi ile Kariyerin Anlamlandırılması: İşletme Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma . *İş'te Davranış Dergisi* , 2 (2) , 11-37 . DOI: 10.25203/idd.319863

Rodrigues, R., Butler, C. L., & Guest, D. (2018). Antecedents of protean and boundaryless career orientations: The role of core self-evaluations, perceived employability and social capital. *Journal of Vocational Behavior*. doi:10.1016/j.jvb.2018.11.003.

Savickas, M. L. (2002). Career construction a developmental theory of vocational behavior, (pp.149-205), in Brown, D. (Ed.). *Career choice and development*. John Wiley & Sons.

Segers, J., İnceoğlu, İ., Vloeberghs, D., Bartram, D. and Henderiickx, E. (2008). Protean and boundaryless careers: a study on potential motivators. *Journal of Vocational Behavior*, 73(2), 212-230.

Scheuermann, T. S., Tokar, D. M., & Hall, R. J. (2014). An investigation of African-American women's prestige domain interests and choice goals using Social cognitive career theory. *Journal of Vocational Behavior*, 84(3), 273-282.

Sullivan, S. E. & Arthur, M. B. (2006), "The Evolution of The Boundaryless Career Concept: Examining Physical and Psychological Mobility", *Journal of Vocational Behavior*, 69, 19–29.

Şimşek, B.(2016). 360 Derece Performans Değerlendirmeye İlişkin Çalışan Tutumlarının Belirlenmesi: Bir Araştırma. İstanbul Üniversitesi. SBE. İşletme ABD. İstanbul.

Thungjaroenkul, P., Cummings, G. G.,& Tate, K. (2016). Testing the social cognitive career theory in Thai nurses' interest to become nurse educators: A structural equation modeling analysis. *Nurse Education Today*, 44, 151-156.

Verbruggen, M. (2012). Psychological mobility and career success in the 'new' career climate. *Journal of Vocational Behavior*, 81(2), 289-297.

Zhou, W., Sun, J., Guan, Y., Li, Y. ve Pan, J. (2012). Criteria of career success among Chinese employees: developing a multidimensional scale with qualitative and quantitative approaches. *Journal of Career Assessment*, 21(2): 265-277.

Extended Summary

The interest in the role of personality in shaping career success has grown significantly over the past two decades. Self-evaluation, which is shown among various personality factors, covers the basic evaluations of the individual about himself and includes four personality traits: self-esteem, general self-efficacy, neuroticism and locus of control. This subject attracts a lot of attention of researchers in the literature. Therefore, it would be meaningful to consider self-assessment in the research because of the important role of personality on career success. In the increasingly competitive environment of organizations, the career understanding of employees is also changing. Boundaryless career, which is different from the traditional career understanding, is expressed as a career beyond the institution. Employees tend to work in other organizations that provide better job security and promote career success rather than staying in the same organization all the time. There are many factors that affect the career success of individuals in working life. In this study, the effects of self-evaluation and boundaryless career on career success were examined. It has been investigated whether boundaryless career has a mediating role in the relationship between self-evaluation and career success. There are studies in the literature showing that there is a relationship between self-evaluation, boundaryless career and career success. When the studies conducted between self-evaluation and career success were examined, it was revealed that there was a positive relationship between the two variables. Hermann et al.'s research to determine the relationship between self-evaluation and boundaryless career found a positive relationship. In the study conducted by Judge et al., a positive and significant relationship was found between self-evaluation and boundaryless career. Boundaryless career choice is defined as the success of both employees and managers in managing their careers in the face of different events, and it is claimed that there is a positive relationship between boundaryless career and career success. Barbezat and Hughes (2001) identified in their study that there is a relationship between career success and boundaryless career. No study has been found in the literature to reveal the relationship between self-evaluation, boundaryless career and career success. However, in the light of the information obtained from the literature, it is predicted that boundaryless career will play a mediating role in the relationship between career success and self-evaluation. In this context, within the scope of the research, it is assumed that there will be a relationship between boundaryless career and career success and it will be tried to reveal what the mediating role of boundaryless career will be in the effect of self-evaluation on career success.

Through the literature review, studies with concepts such as self-evaluation, career success and boundaryless career have been found. Hence, the aim of this research is to reveal whether boundaryless career has a mediating role in the relationship between self-evaluation and career success.

In the research, the questionnaire application, one of the quantitative research methods, was applied to 180 employees. The data used in the study were obtained from employees working in public institutions and private sectors by using convenience sampling technique in November-December 2019. Three variables were used in the research model. Career success was used as the dependent variable, self-evaluation was used as the independent variable, and boundaryless career was used as the mediating variable. Careers without borders attempts to explain the impact of self-assessment on career success.

180 participants took part in the research and all of them were answered completely. 67.8% of the participants were female and 32.2% were male. Majority of the participants (63.3%) have a bachelor's degree. Considering the tenure of the participants in their institutions, it was seen that more than half of them, 61.1%, had 5 years of work experience. The data obtained in this study were analyzed using the IBM SPSS 24 statistical program. Demographic data are explained with frequency analysis and percentage values. Cronbach's Alpha reliability analysis was performed for the scales. Correlation and regression analysis were performed to test the hypotheses. Three-stage regression analysis was performed for the mediator variable.

In the study, first of all, the validity and reliability analyzes of the scales used were made. Afterwards, it was understood that the data showed a normal distribution, correlation and regression analyzes were performed and the findings and results were evaluated. The finding that self-evaluation positively and significantly affects career success /is in line/ coincides with the results of the study conducted by Judge et al. (2011) and Wallece (2001). In other words, it has been revealed that the individual with a high self-evaluation perception also has a high perception of career success.

According to the findings obtained from this study, it is determined that self-evaluation has a positive and statistically significant relationship on boundaryless career. In the studies conducted to determine the relationship between self-evaluation and boundaryless career, Judge et al. (2011) found a positive relationship between self-evaluation and boundaryless career in their study. In their study conducted in 2018, Rodrigues et al. revealed that there is a positive relationship contrary to the hypothesis they created to determine the relationship between self-

evaluation and boundaryless career. Consistency is seen between the present study and previous studies. In the studies conducted to examine the relationship between boundaryless career and career success in the literature review (Arthur et al., 2005; Guan 2018; Gerli et al., 2015; Verbruggen 2012; Hermann et al., 2005), a positive and significant relationship was found between the two variables. In this study, as a result of the analysis to determine the relationship between boundaryless career and career success, no relationship could be detected/determined between the two variables.

One of the findings obtained from the research is that the effect of self-evaluation on career success is realized through boundaryless careers. While self-evaluation is an important explanatory factor in order to realize the career success perception of the employees at the desired level, the fact that this effect is realized through boundaryless career also increases the explanatory power of career success.

According to the results of the research, the result that self-evaluation affects career success positively and significantly coincides with the result of the study conducted by Judge et al. (2011) and Wallece (2001). With the conducted research, it has been revealed that self-evaluation has a positive and statistically significant relationship on boundaryless careers. In the research, the relationship between boundaryless career and career success was tried to be determined but no relationship could be determined between the two variables as a result of the analysis.

In the research, the mediating role of boundaryless career in the relationship between self-evaluation and career success has been examined. Research results reveal that boundaryless career has a mediating role in the effect of self-evaluation on career success.

The fact that no research has been done on these variables before in the literature and the existence of the mediating role of boundaryless career is considered very valuable. The high perception of career success of the employees, their display of expected behaviors in the organization, and the ability to increase their performance and productivity to the desired level are issues that should be emphasized by the managers. The harmony between the employees and the organization will facilitate the realization of individual and organizational goals.

The self-development of individuals with a higher self-evaluation perception can progress positively. Basic self-assessment encourages accurate knowledge. The fact that the variables used in the research have not been used before is important for the quality of the study. The fact

that the population of the research consists of public institutions and private sector employees operating in Istanbul and Ankara can be considered as a limitation. Conducting research on the subject in different sectors in Turkey, and conducting other variables such as organizational citizenship behavior, organizational commitment, and job satisfaction will contribute to the literature.

Meslektaş Dayanışması ve İş Motivasyonu: Hemşirelere Yönelik Bir Alan Araştırması

Gülcan ŞANTAŞ¹

Fatih ŞANTAŞ²

Melek KAYA³

Geliş Tarihi (Received) 07.03.2023– Kabul Tarihi (Accepted): 23.11.2023

DOI: 10.26745/ahbvuibfd.1261442

Öz

Bu çalışmada hemşirelerde meslektaş dayanışması ile iş motivasyonu arasındaki ilişkilerin incelenmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca meslektaş dayanışması ile iş motivasyonunun hemşirelerin kişisel ve demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi de çalışmanın amaçları arasındadır. Araştırmanın evrenini, Gazi Üniversitesi Sağlık Araştırma ve Uygulama Merkezi Hastanesinde çalışan hemşireler oluşturmaktadır. Gazi Üniversitesi Sağlık Araştırma ve Uygulama Merkezi Hastanesi'nde toplam 900 hemşire görev yapmaktadır. Evren için %95 güven düzeyinde hesaplanan örneklem sayısı 270 olmuş ve bu çalışmada 275 kişiye ulaşılmıştır. Çalışmanın verilerinin analizinde iki ortalama arasındaki farkın anlamlılık testi, tek yönlü varyans analizi, değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesinde Korelasyon Analizi ve çok değişkenli regresyon analizinden yararlanılmıştır. Analizlerde, 0,05 anlamlılık düzeyi esas alınmıştır. Çalışmada katılımcıların iş motivasyonu düzeylerinin orta, meslektaş dayanışma algısının yüksek düzeyde olduğu saptanmıştır. Analizlerde iş motivasyonunda yaş, cinsiyet, eğitim ve kadro değişkenlerinde; hemşirelerde meslektaş dayanışmasında ise yaş, cinsiyet, eğitim, toplam çalışma süresi ve kadro değişkenlerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir. Çalışmada hemşirelerde meslek dayanışmasının iş motivasyonunu pozitif ve anlamlı olarak etkilediği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Meslektaş Dayanışması, İş Motivasyonu, Hemşire

Colleague Solidarity and Work Motivation: A Field Research on Nurses

Abstract

It is aimed to examine the relationships between colleague solidarity and work motivation in nurses in this study. In addition, it is among the aims of the study to determine whether colleague solidarity and work motivation differ according to the personal and demographic characteristics of nurses. The universe of the study consists of nurses working in Ankara Gazi University Health Research and Application Center Hospital. A total of 900 nurses work at Ankara Gazi University Health Research and Application Center Hospital. The number of samples calculated at 95 %confidence level for the universe was 270 and, in this study, 275 people were reached. In the analysis of the data of the study, the significance test of the difference between the two means, one-way analysis of variance, Correlation Analysis and multivariate regression analysis were used to examine the relationship between the variables. The analysis was based on a significance level of 0.05. It was determined that the level of work motivation of the participants was moderate, and the perception of colleague solidarity was high in the study. In the analysis, it was determined that there was a statistically significant difference among nurses in the age, gender, education and staff variables in work motivation; in the colleague solidarity among nurses in the age, gender, education, total working time and staff variables. It was determined that professional solidarity among nurses affected work motivation positively and significantly in the study.

Keywords: Colleague Solidarity, Work Motivation, Nurse

¹ Doç. Dr. Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi, gulcan.santas@bozok.edu.tr ORCID: 0000-0002-0488-9375

² Doç. Dr. Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi, fatih.santas@bozok.edu.tr ORCID: 0000-0002-0595-4183

³ Tezsiz Yüksek Lisans Mezunlu, Yozgat Bozok Üniversitesi, lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sağlık Yönetimi ABD, melekayaaa@gmail.com ORCID: 0009-0006-2305-6682

Giriş

Hemşireler, sağlık hizmetlerinin sunumunda belirleyici olan meslek gruplarından biridir. Sağlık hizmeti üretiminin merkezinde yer alan meslek gruplarından biri de hemşirelerdir ve sağlık kurumundaki hemen her meslek grubunun iletişim ve koordinasyonunu sağlamaktadır. Hemşirelerin hastayla en çok zaman geçiren, sağlık ekibi içinde desteğe, iş birliğine, yardımlaşmaya ve dayanışmaya en çok ihtiyaç duyan meslek grubundan biri olduğu söylenebilir. Hemşireler, bu çalışma koşulları altında sergiledikleri dayanışma davranışlarıyla örgüt iklimini etkileyen önemli bir rol oynamaktadır (Kılıç ve Altuntaş, 2019). Bir diğer ifadeyle multidisipliner yaklaşımın, iyi iletişimin, iş birliğinin ve ekip çalışmasının esas olduğu sağlık sektöründe, hastalarla en yakın ve en sık etkileşim içinde olan sağlık hizmeti sunucuları hemşirelerdir (Altuntas ve Baykal, 2010).

Hemşireler, yöneticiler ve diğer profesyoneller arasındaki dayanışma davranışı, örgüte katkı sağlayabilecek bütün ekibi ve örgütün genel başarısını etkileyebilmektedir. Bir hemşirenin, ihtiyacı olan bir meslektaşına yardım etmeye hazır olması ve işe yönelik sorumlulukları paylaşmaya gönüllü olması meslektaş dayanışması olarak ifade edilebilmektedir (Çetinkaya Uslusoy vd., 2016). Sağlık hizmetlerinde meslektaşlar ve yönetim arasındaki dayanışma, diğer çalışanların yaptığı katkılara değer vermeyi ve teşvik etmeyi gerektirmektedir. Bu yönüyle çalışanların genel çalışma sürecini dikkate alarak hareket etme eğilimini güçlendirebilmektedir (Cramm vd., 2013). Buna ek olarak meslektaş dayanışması, hemşirelerin iş performanslarını etkileyebilmektedir (Zefrial, 2018). Sağlık hizmetinin sunumunda ekipteki diğer hemşireler ile mesleki ilişkiler oluşturmak ve bu ilişkileri sürdürmek aidiyet duygusu geliştirmek için önemlidir (Levett-Jones vd., 2008). Aidiyet duygusunun azalması ve bunun sonucunda ortaya çıkan iletişim kopukluğu meslektaşlık dayanışmasının eksikliğine neden olabilmektedir (Freeney ve Tiernan, 2009; Cowin ve Eager, 2013). Bir örgüt içinde meslektaşlar olumsuz algılandığında veya meslektaşlar arasında bir dayanışma gerçekleşmediğinde, özerkliği teşvik edebilecek ekip çalışması ve grup uyumu sınırlanabilmektedir. Buna bağlı olarak da çalışanlarda yalnızlık veya hayal kırıklığı duyguları ortaya çıkabilmektedir (Ellenbecker vd., 2006). Bu yönüyle meslektaş dayanışması kültürünün oluşturulduğu örgütlerde çalışanlarda örgütsel davranışların daha pozitif yansiyabileceği söylenebilir.

Örgütlerde çalışanlar için pozitif yansımalarından biri, iş motivasyonudur. İş motivasyonu, işle ilgili davranışı başlatmak ve biçimini, yönünü, yoğunluğunu ve süresini belirlemek için bireyin varlığının hem içinde hem de ötesinde ortaya çıkan bir dizi enerjik güç şeklinde tanımlanmaktadır (Pinder, 1998). Sağlık sektöründe ileri teknoloji kullanılsa da hizmet

sektörü olması nedeniyle sağlık hizmetleri sunumunda hizmet sunan kişilerin önemi fazla olup, bu nedenle sağlık çalışanlarının motivasyonu, performanslarının önemli belirleyicilerindedir (Bhatnagar vd., 2017). İş motivasyonu yüksek olan hemşirelerin sağlık kuruluşlarında hem bireysel hem de kurumsal düzeyde sağlık ve sosyal sonuçları iyileştirmeye katkıları artabilmektedir (Kamanzi ve Nkosi, 2011). Meslektaşları tarafından desteklenen ve dayanışma içinde olunan bir hemşirenin görev yaptığı sağlık kuruluşunda daha motive bir şekilde çalışabileceği düşünülmektedir. Sağlık hizmetlerinin ekip çalışması gerektirmesi sebebiyle, meslektaşları tarafından desteklenen bir hemşire, ekibin de iş motivasyonunu yükselterek, ekipte yer alan diğer hemşire ve sağlık çalışanlarının kaliteli hizmet sunmasına katkı sağlayabilir. Bu sebeple, bu çalışmada hemşirelerde meslektaş dayanışması ile iş motivasyonu arasındaki ilişkilerin incelenmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca araştırmada meslektaş dayanışması ile iş motivasyonunun hemşirelerin kişisel ve demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi de hedeflenmektedir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Meslektaş Dayanışması

Meslektaş dayanışması, meslektaşların birbirlerine destek olması ve mesleki olarak bilgi, teknik ve becerileri meslektaşları ile paylaşmaları şeklinde tanımlanmaktadır (Çoban, 2005). Kişi bir sorunla karşılaştığında, meslektaşlarının destekleyici ve yardımcı olma eğiliminde olması beklenir. Meslektaşlar diğer insanların hissettiklerine kıyasla birbirleriyle daha derin bir dayanışma hissedebilecek konumdadır (Çetinkaya Uslusoy ve Alpar, 2013; Kılıç ve Altuntaş, 2019). Bu mesleki dayanışma, daha çok örgütün işleyişi üzerinde olumlu etkisi olması muhtemel olan çalışan davranışlarıyla ilgilidir (Organ ve Lingl, 1995). Dayanışma, günümüz örgütlerinde en önemli başarı unsurlarından biri olarak görülmektedir. Mesleki dayanışma, geçmiş iletişimsel deneyimlere dayalı olarak algılanan yakınlığın bir değerlendirilmesi olarak görülmektedir (MacDonald vd., 2019). Dayanışma ekip dinamiklerinde yaygın şekilde ortaya çıkmaktadır. Bir örgüt içinde resmi ve gayri resmi olarak karşılıklı olarak birbirlerine bağlı olan iş arkadaşları, birbirleriyle daha yüksek dayanışma algılayabilmektedir (Koster vd., 2007). Yüksek dayanışma ilişkilerinin mevcut olduğu örgütlerde sosyal karşılaştırma, algılanan benzerlik ve pozitiflik duyguları da genellikle daha yüksektir (Locke, 2003). Sağlık sektörü özelinde düşünüldüğünde çalışanlar arasında dayanışmayı destekleyen örgütler, daha çok resmi ve gayri resmi bilgi alışverişinin yüksek düzeyde sağlanabildiği, daha az hiyerarşik otoriteye sahip ve âdemi-merkeziyetçiliğin olduğu örgütlerdir (Cramm vd., 2013).

Meslektaş dayanışması örgütlerin başarısına katkısı olan örgütsel değişkenlerden biridir ve hem örgütlere hem de çalışanlara birçok katkı sağlayabilmektedir. Meslektaş dayanışmasıyla birlikte;

- Meslektaşlar birlikte daha bağlılıkla çalışabilir.
- Meslektaşlar profesyonel olarak kendilerini geliştirebilir.
- Meslektaşlar mesleklerine yönelik kendilerini daha bilgili hissettiğinden kendine güven artabilir.
- Meslektaşın diğer bir çalışanı destekleyebilme becerisi gelişebilir.
- Meslektaşların başarısı örnek alınabilir.
- Resmi bir değerlendirme olmadığından dayanışma kültürünü artırabilir (Benshoff ve Paisley, 1996).

Kişi ve kuruma çeşitli yararları olan meslektaş dayanışmasının akademik dayanışma, duygusal dayanışma ve olumsuz düşünce boyutları bulunmaktadır (Kılıç Güner, 2017):

• Meslektaş dayanışmasının ilk boyutu olan akademik dayanışma, bir çalışanın sahip olduğu akademik bilgiyi meslektaşıyla paylaşabilmesi şeklinde ifade edilmektedir. Bu çalışan diğer çalışma arkadaşının akademik çalışmalarına destek verebilir, yeni bilgilere ulaşabilmesi ve eğitim alması hakkında meslektaşını teşvik edebilir, bir konuda yetersiz bilgiye sahip meslektaşını uyarabilir, mesleğe yönelik bir kongre ve seminere katılım konusunda yüreklendirebilir. Ayrıca meslektaşından kaynaklı meydana gelen hatalar konusunda bilgi verebilir. Tüm bu yönleriyle meslektaşını akademik olarak geliştirmek amaçlandığından, burada meslektaşların akademik dayanışmasından söz edilmektedir.

• Meslektaş dayanışmasının ikinci boyutu, duygusal dayanışmadır. Bir çalışan, meslektaşını o örgüt içinde yeni çalışmaya başladığında işe alışmasına destek sağlıyorsa, meslektaşına güvenilir ve hoşgörülü şekilde yaklaşıyorsa, bir çatışma durumunda kin gütmek yerine çatışmayı çözümlmek için çaba gösteriyorsa bu durumda o örgüt içinde meslektaşlar arasında duygusal dayanışmanın varlığından bahsedilebilmektedir.

• Meslektaş dayanışmasının son boyutu ise olumsuz düşünce boyutudur. Meslektaşına karşı hissedilen olumsuz düşünceler, o çalışana karşı engelleyici davranışların ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilmektedir. Bu engelleyici davranışlar kişinin herhangi bir sorununda yardım etmeme, kişiyle bilgi paylaşmama ya da başkaları aracılığıyla bilgi paylaşımı ve iletişim kurma gibi davranışlara dönüşebilmektedir. Bu boyutta çalışan meslektaşını örgüt içinde görev alan herhangi bir çalışan olarak gördüğünden iş birliğine yanaşmamaktadır.

1.2. İş Motivasyonu

Araştırmanın diğer değişkeni olan iş motivasyonu, motivasyonun iş yaşamındaki bir türü olarak ifade edilmektedir. Motivasyon hem pratik hem de teorik olarak yönetim alanında önemli konu başlıklarından biridir. 1960'ların ortalarından başlayarak, yönetim alanyazını iş motivasyonunun altında yatan süreçleri anlamaya odaklanmıştır (Steers vd., 2004). Motivasyon ilerleme, harekete geçme, güdülenme gibi anlamlar taşımakta, bir hedef doğrultusunda bireyleri harekete geçirmek şeklinde tanımlanmaktadır (Tengilimoğlu vd., 2012). Motive olmuş kişi, sorumlu olduğu iş için daha fazla gayret göstermeye istekli ve yaptığı işin sonuçlarının iyi olacağına dair beklenti içerisinde olmaktadır (Erhan vd., 2022). İş motivasyonu; örgütsel hedeflere ulaşmayı amaçlayan psikolojik bir süreçtir ve çalışanların kişisel ihtiyaçları ve arzuları, örgütsel bağlam ve daha geniş sosyo-politik topluluk tarafından şekillendirilebilmektedir (Bhatnagar vd., 2017).

Motivasyon içsel ve dışsal olmak üzere iki türe sahiptir. İçsel motivasyon, bireyin bir işi ilginç ve eğlenceli bulduğu için kendisi için yapmasıdır. Dışsal motivasyon, araçsal nedenlerle bir şeyler yapmak olarak tanımlanmaktadır. Bu araçsal nedenler, motivasyonun ne kadar içselleştirildiğine bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. İçselleştirme, başlangıçta ödüller veya cezalar gibi dış faktörler tarafından düzenlenmektedir (Ryan ve Deci, 2000). İçselleştirme, bir kişinin hâlihazırda sahip olduğu değerler ve ilgi alanları gibi mevcut öz düzenlemeleri ne kadar iyi özümseydiğine göre değişebilmektedir (Gagne vd., 2010).

Sağlık hizmetleri emek-yoğun bir hizmet olması sebebiyle, bir sağlık çalışanının motivasyonu ortaya konulan performans için kritik öneme sahiptir (Bhatnagar vd., 2017). İş motivasyonu yüksek olan hemşirelerin sağlık kuruluşlarında hem bireysel hem de kurumsal düzeyde sağlık ve sosyal sonuçları iyileştirmeye katkıları artabilmektedir (Kamanzi ve Nkosi, 2011). Bir hemşirenin yaptığı işe motive olması, sağlık hizmetlerini nitelikli şekilde sunmasına katkı sağlayabilmektedir (Çetinkaya Uslusoy, 2010). Bir örgütte sağlanacak gelir artışı, eğitim, öğretim ve mesleki gelişim için sunulan fırsatlar, çalışma ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi, sosyal tanınma imkânının sunulması, faydaların ve ödeneklerin iyileştirilmesi, merkezi olmayan yapıların geliştirilmesi, kişilerarası ilişkilerin, iletişimin ve geri bildirim geliştirilmesi, iş tanımlarının, terfi kriterlerinin ve kariyer ilerlemesinin iyileştirilmesi, bir ödül sisteminin oluşturulması ve denetim ve yönetimin iyileştirilmesi gibi örgüt içi uygulamalar hemşirelerin iş motivasyonunu artırabilecek eylemler arasındadır (Kamanzi ve Nkosi, 2011).

2. Araştırmanın Gereç ve Yöntemi

2. 1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, bir kamu hastanesinde görev yapan hemşireleri kapsayan, kesitsel ve tanımlayıcı türdedir. Çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır.

2.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Meslektaşları tarafından desteklenen ve dayanışma içinde olunan bir hemşirenin görev yaptığı sağlık kuruluşunda daha motive bir şekilde çalışabileceği beklenmektedir. Bu çalışmada hemşirelerde meslektaş dayanışması ile iş motivasyonu arasındaki ilişkilerin incelenmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca meslektaş dayanışması ile iş motivasyonunun hemşirelerin kişisel ve demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi de çalışmanın amaçları arasındadır. Bu iki değişkenin birlikte incelendiği çalışmaya rastlanılmadığından, bu çalışmanın ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırmanın amacı ve alanayzın incelemesi doğrultusunda bu çalışma için şu hipotezler oluşturulmuştur:

Hipotez 1: Hemşirelerin iş motivasyonu kişisel ve demografik özelliklerine göre farklılaşmaktadır.

Hipotez 2: Hemşirelerin meslektaş dayanışması kişisel ve kişisel ve demografik özelliklerine göre farklılaşmaktadır.

Hipotez 3: Hemşirelerde meslektaş dayanışmasının iş motivasyonuna pozitif etkisi vardır. Şöyle ki mesleki dayanışma arttıkça iş motivasyonu da artacaktır.

2. 2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Araştırma Ankara Gazi Üniversitesi Sağlık Araştırma ve Uygulama Merkezi Hastanesinde çalışan hemşireler oluşturmaktadır. Ankara Gazi Üniversitesi Sağlık Araştırma ve Uygulama Merkezi Hastanesi'nde toplam 900 hemşire görev yapmaktadır. Evren için %95 güven düzeyinde hesaplanan örneklem sayısı 270 olmuş ve bu çalışmada 275 kişiye ulaşılmıştır. Böylece belirlenen örneklem büyüklüğüne ulaşılmıştır.

2. 3. Veri Toplama Aracı

Çalışmada Çetinkaya Uslusoy (2010) tarafından geliştirilen “Hemşirelikte Meslektaş Dayanışması Ölçeği”nin kullanılmıştır. Ölçek beşli Likert tipi bir ölçek olup 23 sorudan oluşmaktadır. Ölçek maddeleri Likert yöntemi ile hazırlanmış olup “her zaman= 5”, “Asla= 1” şeklindedir. Ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmada ölçeğin güvenilirliği Cronbach Alpha katsayısı ile incelenmiş ve katsayı ölçeği geneli ve boyutları için 0,80’in üzerinde bulunmuştur.

İş motivasyonu ise Gagne ve diğerleri (2010) tarafından geliştirilen, Akbolat ve Işık (2012) tarafından Türkçe geçerlik-güvenirliği test edilmiş, dört boyut ve 12 ifadeden oluşan

“İşte Motivasyon Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek maddeleri Likert yöntemi ile hazırlanmış olup “Kesinlikle Katılıyorum= 5”, “Katılıyorum= 4”, “Kararsızım= 3”, “Katılmıyorum= 2”, “Hiç Katılmıyorum= 1” şeklindedir. Ölçeğin geçerliği doğrulayıcı faktör analizi ve güvenilirliği ise Cronbach alpha katsayısı ile değerlendirilmiştir. Bu çalışmada, Cronbach alpha katsayısının ölçeğin geneli için 0,750 ve boyutlar için 0,700’ün üzerinde olduğu belirlenmiştir.

2. 4. Analiz Yöntemi

Çalışmada verileri değerlendirmek için SPSS v.27 programı kullanılmıştır. Çalışma kapsamındaki kişilerin demografik özellikleri frekans ve yüzde dağılımları ile sunulmuştur. Analizler yapılmaya başlanmadan önce gerçekleştirilen normallik testleri, gözlere düşen denek sayısının 30’un üstünde olması ve çarpıklık-basıklık katsayısının istenen sınırlar içerisinde olması (-2 ile +2 arasında) nedeniyle çalışmada parametrik testlerin kullanılmasına karar verilmiştir. Buna göre çalışmanın verilerinin analizinde iki ortalama arasındaki farkın anlamlılık testi, tek yönlü varyans analizi, değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesinde Korelasyon Analizi ve çok değişkenli regresyon analizinden yararlanılmıştır. Analizlerde, 0,05 anlamlılık düzeyi esas alınmıştır.

2. 5. Araştırmanın Etik Durumu

Araştırmanın yapılabilmesi için 01/15 karar numaralı ve 25.01.2023 tarihli Etik Komisyonu onayı alınmıştır. Ayrıca araştırma için kurum izni ve ölçekler için kullanım izinleri alınmıştır.

3. Bulgular

Tablo 1’de katılımcıların özelliklerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. Katılımcıların yarıdan fazlası (%51,6) 33 yaşın üzerinde ve büyük çoğunluğu (%90,5) kadın ve lisans mezunudur (%73,1). Araştırma kapsamında yer alan hemşirelerin %36,7’si 12 yıl ve daha fazla süredir çalışmakta, %60’ı evli, %64’ü diğer birimlerde çalışmakta ve %64’ü 657 sayılı Kanun kapsamında Devlet memurudur.

Tablo 1. Çalışmanın Katılımcılarının Özellikleri

Değişkenler		Sayı	Yüzde
Yaş	32 yaş ve altı	133	48,4
	33 yaş ve üstü	142	51,6
Cinsiyet	Kadın	249	90,5
	Erkek	26	9,5
Eğitim	Lise ve Ön lisans	23	8,4
	Lisans	201	73,1
	Lisansüstü	51	18,5
Toplam çalışma süresi	5 yıl ve altı	87	31,6
	6-11 yıl	87	31,6
	12 yıl ve daha fazla	101	36,7
Medeni durum	Evli	164	59,6
	Bekâr	111	40,4
Çalışılan birim	Dâhili bilimler	95	34,5

	Acil veya yoğun bakım	69	25,1
	Cerrahi bilimler	46	16,7
	Diğer	65	23,6
Kadro	657 Devlet Memuru	176	64,0
	Sözleşmeli	99	36,0
Toplam		275	100,0

Tablo 2’de araştırma ölçeklerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. Ölçek maddelerinin değerlendirilmesinin 5’li Likert şeklinde olduğu göz önüne alındığında katılımcıların iş motivasyonu düzeylerinin orta; meslektaş dayanışma algısının ise yüksek düzeyde olduğu söylenebilir.

Tablo 2. Araştırma Ölçeklerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Min.	Max.	\bar{X}	S
İş Motivasyonu Ölçeği	1,00	5,00	3,32	0,76
İçsel motivasyon	1,00	5,00	3,24	1,03
Özdeşleşmiş düzenleme	1,00	5,00	3,26	0,93
İçe yansıtılmış düzenleme	1,00	5,00	3,74	0,90
Dışsal kontrol/düzenleme	1,00	5,00	3,03	0,83
Hemşirelerde Meslektaş Dayanışması Ölçeği	1,00	5,00	4,28	0,57
Duygusal dayanışma	1,00	5,00	4,37	0,61
Akademik dayanışma	1,00	5,00	4,34	0,63
Dayanışma ile ilgili olumsuz düşünceler	1,00	5,00	2,01	0,87

Tablo 3’te iş motivasyonu ölçeği için yapılan tek değişkenli fark analizi sonuçları verilmektedir. Analiz sonuçları incelendiğinde yaş, cinsiyet, eğitim ve kadro değişkenlerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu görülmektedir. İşte motivasyon düzeyi, 32 yaş ve altında olanlarda 33 yaş ve üzerindeki kişilere göre anlamlı şekilde daha yüksektir. İşte motivasyon erkeklerde, lise veya ön lisans mezunlarında ve kadrosu 657 sayılı Kanun kapsamında Devlet memuru olanlarda daha yüksektir.

Tablo 3. İşte Motivasyon Ölçeği İçin Yapılan Fark Analizi Sonuçları

Değişkenler	İçsel motivasyon		Özdeşleşmiş düzenleme		İçe yansıtılmış düzenleme		Dışsal kontrol/düzenleme		Ölçeğin tamamı	
	\bar{X}	S	\bar{X}	S	\bar{X}	S	\bar{X}	S	\bar{X}	S
<i>Yaş (yıl)</i>										
32 yaş ve altı	3,47	1,00	3,36	0,86	3,81	0,92	3,01	0,78	3,49	0,73
33 yaş ve üstü	3,13	1,05	3,15	0,99	3,69	0,89	3,04	0,88	3,05	0,79
	t=2,927; p=0,035		t=2,856; p=0,025		t=1,114; p=0,266		t=-0,244; p=0,807		t=2,474; p=0,032	
<i>Cinsiyet</i>										
Kadın	3,19	1,02	3,21	0,92	3,71	0,91	2,98	0,83	3,27	0,76
Erkek	3,75	0,99	3,70	0,93	4,08	0,72	3,42	0,76	3,74	0,71
	t=-2,665; p=0,008		t=-2,569; p=0,011		t=-2,024; p=0,044		t=-2,539; p=0,012		t=-2,984; p=0,003	
<i>Eğitim</i>										
Lise veya Ön lisans (1)	3,66	1,02	3,56	0,92	4,11	0,90	3,40	0,75	3,66	0,75
Lisans (2)	3,22	1,03	3,25	0,94	3,73	0,93	2,99	0,85	3,40	0,76
Lisansüstü (3)	3,17	1,05	3,14	0,89	3,42	0,77	2,78	0,77	3,13	0,77
	F=3,238; p=0,032 1-3:p=0,021		F=3,624; p=0,029 1-3:p=0,032		F=3,378; p=0,035 1-3:p=0,018		F=4,557; p=0,039 1-3:p=0,029		F=4,685; p=0,040 1-3:p=0,019	
<i>Toplam çalışma süresi</i>										
5 yıl ve altı (1)	3,44	1,00	3,34	0,89	3,78	0,92	2,95	0,75	3,38	0,74
6-11 yıl (2)	3,14	1,01	3,28	0,89	3,74	0,95	2,91	0,91	3,27	0,77
12 yıl ve daha fazla (3)	3,15	1,06	3,17	1,00	3,71	0,85	3,00	0,81	3,31	0,78
	F=2,426; p=0,090		F=0,801; p=0,450		F=0,123; p=0,884		F=1,173; p=0,063		F=0,446; p=0,641	
<i>Medeni durum</i>										
Evli	3,21	0,97	3,23	0,92	3,72	0,89	3,00	0,87	3,29	0,74
Bekar	3,30	1,11	3,30	0,95	3,77	0,92	3,07	0,77	3,36	0,79
	t=-0,689; p=0,486		t=-0,621; p=0,535		t=-0,431; p=0,667		t=-0,729; p=0,467		t=-0,751; p=0,454	
<i>Çalışılan birim</i>										
Dahili bilimler (1)	3,26	1,05	3,29	1,04	3,76	0,95	3,09	0,89	3,35	0,82
Acil veya yoğun bakım (2)	3,21	1,03	3,26	0,76	3,71	0,90	2,99	0,78	3,29	0,68
Cerrahi bilimler (3)	3,37	1,03	3,32	0,98	3,79	0,92	2,95	0,93	3,36	0,81
Diğer (4)	3,16	1,02	3,15	0,90	3,72	0,83	3,03	0,74	3,27	0,74
	F=0,404; p=0,750		F=0,370; p=0,775		F=0,096; p=0,962		F=0,338; p=0,798		F=0,214; p=0,886	
<i>Kadro</i>										
657 Devlet Memuru	3,20	1,06	3,57	1,00	3,77	0,91	3,13	0,87	3,34	0,80
Sözleşmeli	3,31	0,98	3,14	0,81	3,70	0,89	2,84	0,74	3,27	0,70
	t=-0,831; p=0,407		t=3,241; p=0,022		t=0,622; p=0,535		t=2,733; p=0,007		t=0,712; p=0,477	

Tablo 4'te hemşirelerde meslektaş dayanışması için yapılan analiz sonuçları verilmektedir. Analiz sonucunda yaş, cinsiyet, eğitim, toplam çalışma süresi ve kadro değişkenlerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir. Yaşı 32 ve altında olanlarda dayanışma ile ilgili olumsuz algı daha düşük olup, ölçeğin geneli ve diğer boyutlar için anlamlılık görülmemektedir. Hemşirelerde meslektaş dayanışması, kadınlarda, lise veya ön

lisans mezunlarında, 5 yıldan daha az süredir görev yapanlarda ve kadrosu 657 sayılı Kanun kapsamında Devlet memuru olanlarda daha yüksektir.

Tablo 4. Hemşirelerde Meslektaş Dayanışması Ölçeği İçin Yapılan Fark Analizi Sonuçları

Değişkenler	Duygusal dayanışma		Akademik dayanışma		Dayanışma ile ilgili olumsuz düşünceler		Ölçeğin tamamı	
	\bar{X}	S	\bar{X}	S	\bar{X}	S	\bar{X}	S
<i>Yaş (yıl)</i>								
32 yaş ve altı	4,35	0,62	4,34	0,62	1,89	0,93	4,27	0,55
33 yaş ve üstü	4,39	0,61	4,35	0,64	2,33	0,82	4,28	0,58
	t=-0,549; p=0,584		t=-0,081; p=0,936		t=-2,403; p=0,032		t=-0,133; p=0,894	
<i>Cinsiyet</i>								
Kadın	4,56	0,62	4,36	0,62	2,00	0,86	4,48	0,57
Erkek	4,47	0,58	4,04	0,72	2,11	0,99	4,05	0,57
	t=-0,834; p=0,405		t=2,860; p=0,039		t=-0,615; p=0,539		t=3,226; p=0,024	
<i>Eğitim</i>								
Lise veya Ön lisans (1)	4,63	0,86	4,20	0,73	1,80	0,86	4,08	0,72
Lisans (2)	4,37	0,63	4,32	0,64	2,06	0,90	4,25	0,58
Lisansüstü (3)	4,14	0,41	4,65	0,53	2,20	0,77	4,45	0,42
	F=4,153; p=0,038 1-3:p=0,019		F=5,876; p=0,018 1-3:p=0,026		F=4,861; p=0,027 1-3:p=0,031		F=5,595; p=0,032 1-3:p=0,026	
<i>Toplam çalışma süresi</i>								
5 yıl ve altı (1)	4,50	0,44	4,56	0,49	1,95	0,89	4,51	0,40
6-11 yıl (2)	4,29	0,69	4,30	0,71	1,98	0,85	4,23	0,63
12 yıl ve daha fazla (3)	4,10	0,67	4,07	0,67	2,09	0,88	4,08	0,63
	F=4,931; p=0,035 1-3:p=0,019		F=4,355; p=0,012 1-3:p=0,021		F=5,691; p=0,002 1-3:p=0,038		F=4,370; p=0,031 1-3:p=0,015	
<i>Medeni durum</i>								
Evli	4,38	0,57	4,35	0,59	2,02	0,87	4,28	0,55
Bekâr	4,35	0,68	4,33	0,68	1,99	0,88	4,27	0,59
	t=0,405; p=0,686		t=0,312; p=0,755		t=0,337; p=0,736		t=0,195; p=0,846	
<i>Çalışılan birim</i>								
Dâhili bilimler (1)	4,40	0,65	4,42	0,62	2,14	0,96	4,29	0,58
Acil veya yoğun bakım (2)	4,26	0,55	4,29	0,59	1,88	0,66	4,24	0,45
Cerrahi bilimler (3)	4,37	0,77	4,30	0,84	1,80	0,97	4,31	0,78
Diğer (4)	4,43	0,48	4,33	0,50	2,10	0,83	4,27	0,47
	F=0,990; p=0,398		F=0,707; p=0,548		F=2,313; p=0,076		F=0,154; p=0,927	
<i>Kadro</i>								
657 Devlet Memuru	4,48	0,65	4,45	0,68	1,85	0,95	4,57	0,62
Sözleşmeli	4,04	0,54	4,03	0,54	2,10	0,70	4,01	0,46
	t=2,563; p=0,037		t=3,346; p=0,030		t=-2,410; p=0,017		t=4,338; p=0,028	

Tablo 5'te iş motivasyonu ve hemşirelerde meslektaş dayanışması ölçekleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla yapılan korelasyon analizi sonuçları verilmektedir. İşte motivasyon ölçeği ile boyutları arasında pozitif, anlamlı ve yüksek düzeyde ilişki olduğu görülmektedir. Hemşirelerde meslektaş ölçeği ile boyutları arasında güçlü ve anlamlı ilişki bulunmakta ve ilişkinin yönü ise duygusal dayanışma ve akademik dayanışma boyutları ile pozitif; dayanışma ile ilgili olumsuz düşünceler ile negatiftir. İş motivasyonu ölçeği ve hemşirelerde meslektaş dayanışması arasında pozitif, anlamlı ve orta düzeyde bir ilişki

bulunmaktadır. İşte motivasyon ölçeği ile hemşirelerde meslektaş dayanışması ölçeği boyutları arasında dayanışma ile ilgili olumsuz düşünceler boyutu dışında diğer iki boyut arasında anlamlı ilişki söz konusudur.

Tablo 5. İş Motivasyonu ile Hemşirelerde Meslektaş Dayanışması Arasındaki İlişkiye Yönelik Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9
İş Motivasyonu Ölçeği (1)	1								
İçsel motivasyon (2)	0,908**	1							
Özdeşleşmiş düzenleme (3)	0,838**	0,750**	1						
İçe yansıtılmış düzenleme (4)	0,844**	0,692**	0,610**	1					
Dışsal kontrol/düzenleme (5)	0,696**	0,506**	0,367**	0,477**	1				
Hemşirelerde Meslektaş Dayanışması Ölçeği (6)	0,268**	0,233**	0,245**	0,369**	0,023	1			
Duygusal Dayanışma (7)	0,362**	0,298**	0,276**	0,438**	0,177**	0,895**	1		
Akademik dayanışma (8)	0,301**	0,256**	0,290**	0,364**	0,071	0,915**	0,807**	1	
Dayanışma ile ilgili olumsuz düşünceler (9)	0,050	0,017	-0,004	-0,074	0,247**	-0,663**	-0,356**	-0,409**	1

** p<0,01

Tablo 6’da korelasyon analizi sonucunda bulunan ilişkinin neden-sonuç ilişkisi olup olmadığını belirlenmesine yönelik yapılan regresyon analizi sonuçları verilmektedir. Gerçekleştirilen 6 regresyon analizine ilişkin çoklu bağlantı değerleri ve Durbin-Watson katsayılarının kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğu görülmektedir. Regresyon analizi için ön koşullar arasında yer alan değişkenlerin tamamının sürekli değişken olması, değişkenlerin normal dağılması, değişkenler arasındaki doğrusallık, gözlem değerlerinde uç değerlerin olmaması, tahminlere ilişkin hataların normal dağılması ve eş varyanslılık koşulları incelenmiştir. Çoklu doğrusal regresyon analizi için gerekli olan koşulların sağlandığının tespit edilmesinin ardından regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir.

Tablo 6. Hemşirelerde Meslektaş Dayanışmasının İş Motivasyonuna Etkisinin Belirlenmesi İçin Yapılan Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	B	S.H.	β	t	p	R	R ²	F	p	Durbin-Watson	Çoklu Bağlantı	
												Tolerance	VIF
İçsel motivasyon	(Sabit)	0,180	0,554		0,325	0,746	0,331	0,110	11,114	0,000	1,546		
	Duygusal dayanışma	0,459	0,163	0,274	2,820	0,005						0,348	2,876
	Akademik dayanışma	0,160	0,162	0,098	0,986	0,325						0,332	3,016
	Dayanışma ile ilgili olumsuz düşünceler	0,182	0,074	0,154	2,453	0,015						0,831	1,203
Özdeşleşmiş düzenleme	(Sabit)	0,537	0,503		1,068	0,287	0,325	0,106	10,688	0,000	1,609		
	Duygusal dayanışma	0,199	0,147	0,131	1,349	0,178						0,348	2,876
	Akademik dayanışma	0,356	0,147	0,242	2,423	0,016						0,332	3,016
	Dayanışma ile ilgili olumsuz düşünceler	-0,151	0,067	-0,142	2,250	0,025						0,831	1,203
İçer yanıtılmış düzenleme	(Sabit)	0,425	0,460		0,923	0,357	0,448	0,201	22,695	0,000	1,434		
	Duygusal dayanışma	0,618	0,135	0,421	4,576	0,000						0,348	2,876
	Akademik dayanışma	0,094	0,135	0,066	0,696	0,487						0,332	3,016
	Dayanışma ile ilgili olumsuz düşünceler	0,107	0,062	0,103	1,731	0,085						0,831	1,203
Dışsal kontrol/düzenleme	(Sabit)	0,686	0,440		1,561	0,120	0,379	0,144	15,160	0,000	1,659		
	Duygusal dayanışma	0,498	0,129	0,368	3,858	0,000						0,348	2,876
	Akademik dayanışma	-0,113	0,129	-0,086	-0,878	0,381						0,332	3,016
	Dayanışma ile ilgili olumsuz düşünceler	0,327	0,059	0,343	5,564	0,000						0,831	1,203
İş Motivasyonu	(Sabit)	0,457	0,397		1,151	0,251	0,414	0,171	18,661	0,000	1,458		
	Duygusal dayanışma	0,443	0,116	0,357	3,807	0,000						0,348	2,876
	Akademik dayanışma	0,124	0,116	0,103	1,070	0,286						0,332	3,016
	Dayanışma ile ilgili olumsuz düşünceler	-0,192	0,053	-0,219	3,612	0,000						0,831	1,203
İş Motivasyonu	(Sabit)	1,777	0,339		5,245	0,000	0,268	0,072	21,151	0,000	1,414		
	Hemşirelerde meslektaş dayanışması	0,361	0,078	0,268	4,599	0,000						1,000	1,000

Gerçekleştirilen 6 model için hesaplanan F değerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Gerçekleştirilen ilk dört modelde iş motivasyonu boyutları üzerinde hemşirelerde meslektaş dayanışması ölçeğinin boyutları incelenmiştir. Regresyon modellerinin açıklayıcılık katsayısı %10 ile %20 arasında değişmektedir. Analizlerde boyutların istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar verdiği görülmektedir. İş motivasyonu üzerinde hemşirelerde meslektaş dayanışması ölçeğinin boyutlarının incelendiği 5. modelin açıklayıcılık katsayısı %41'dir. Modelde, akademik dayanışma dışında diğer boyutun anlamlı olduğu görülmektedir. Buna göre duygusal dayanışmanın artması, iş motivasyonunu artırırken; dayanışma ile ilgili olumsuz düşüncelerin artması ise iste motivasyonu azaltmaktadır. İş motivasyonu üzerinde hemşirelerde meslektaş dayanışmasının etkisinin araştırıldığı son modelin açıklayıcılık katsayısı %26'dır. Buna göre iş motivasyonundaki değişimin %26'sına meslektaş dayanışması neden olmaktadır. Bu sonuca göre iş motivasyonunu artırmada meslektaş dayanışmasını artırmanın önemli olduğu söylenebilir (bkz. Tablo 6).

4. Tartışma ve Sonuç

Çalışmada hemşirelerin iş motivasyonu düzeylerinin orta ve meslektaş dayanışma algısının ise yüksek düzeyde olduğu bulgusu elde edilmiştir. Hemşirelerde yapılan diğer çalışmalarda da meslektaşlara karşı dayanışma gösterme tutumlarının yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir (Çetinkaya Uslusoy, 2010; Çetinkaya Uslusoy vd., 2016; Kılıç ve Altuntaş, 2019). Ayrıca hemşirelerde iş motivasyonuna yönelik yapılan araştırmalarda motivasyonun orta ve üst düzeyde olduğu bulgusunu elde eden çalışmalar mevcuttur (Engin ve Çam, 2016; Göktepe vd., 2020).

Çalışmada hemşirelerin sosyo-demografik ve sosyo-ekonomik değişkenlerine göre iş motivasyonu algıları incelenmiş, yaş, cinsiyet, eğitim ve kadro değişkenlerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. İş motivasyonu düzeyi 32 yaş ve altında olanlarda 33 yaş ve üzerindeki kişilere göre anlamlı şekilde daha yüksek bulunmuştur. İş motivasyonu erkeklerde daha yüksek tespit edilmiştir. Bu çalışma bulgusuyla tezat olarak, Mutale vd. (2013) tarafından sağlık çalışanlarında yürütülen bir çalışmada kadınların iş motivasyonu daha yüksek bulunmuştur. Bir çalışmada iş motivasyonundaki cinsiyetler arası farklılık, erkeklerin daha yüksek ücretler ve prestijli işler; kadınların ise yaptıkları iş için iş güvenliği ve toplum değeri ile daha fazla motive olduklarını belirtmektedir (Malik vd., 2010). Abbasoğlu (2015) tarafından bir devlet hastanesinde çalışanlar üzerinde yapılan çalışmada, motivasyon düzeyleri cinsiyet üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmadığı belirlenmiştir.

Çalışmada hemşirelerde lise veya ön lisans mezunlarında iş motivasyonu algısının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Sağlık çalışanlarının motivasyonuna yönelik yürütülen bir başka çalışmada da (Akbolat ve Işık, 2012) bu bulgunun tersi şekilde lisansüstü düzeyde eğitime sahip olan çalışanların motivasyonu daha yüksek bulunmuştur. Daha düşük düzeyde eğitime bağlı olarak çalışanların iş yaşamından ve çalıştıkları örgütten beklentileri daha düşük düzeyde olabilir ve beklentileri yüksek olmadığından iş motivasyonları daha yüksek olabilir. Eğitim düzeyinin artışıyla birlikte bireyin yaşam kalitesinin, gelirin ve iş ortamındaki konumunun artması yönündeki beklentisi motivasyonunu düşürebilir. Bu beklentiler karşılanmadığında ve hayat boyu gördüğü eğitimin karşılığını alamadığına inandığında, bu bireyin daha fazlası için çabalaması yönündeki inancı da zarar görebilir ve iş motivasyonu azalabilir. Ayrıca, 657 sayılı Kanun kapsamında Devlet memuru olan hemşirelerin iş motivasyonu daha yüksek olarak saptanmıştır. Bu kadroda çalışanlar için işin daha garantili olduğu düşüncesi ve geleceğe yönelik belirsizliğin daha düşük algılanması sebebiyle, bu hemşireler daha motive şekilde sağlık hizmeti sunabilir.

Araştırmanın bir diğer bulgusuna göre, hemşirelerde meslektaş dayanışması algısı yaş, cinsiyet, eğitim, toplam çalışma süresi ve kadro durumu ile ilişkilidir. Yaşı 32 ve altında olanlarda dayanışma ile ilgili olumsuz algı daha düşük olup, ölçeğin geneli ve diğer boyutlar için anlamlılık görülmemektedir. Çetinkaya Uslusoy (2010) tarafından yürütülen çalışmada da yaşı 20-24 arasında olan hemşirelerin meslektaş dayanışması algısı daha yüksek bulunmuştur. Erhan vd. (2022) tarafından muhasebecilerde yapılan bir çalışmada, bu bulguların tersi şekilde, 41 yaş ve üzeri katılımcıların mesleki dayanışma algısı 25-32 yaş aralığındaki katılımcılara göre daha yüksek olarak belirlenmiştir. Yaşı daha genç olanların meslektaş dayanışmasına olumlu bakması, çalışma yaşamlarının henüz çok başında olmasıyla ilişkili olabilir. Yaş ve işte tecrübeleri arttıkça çalışanların istek ve hayata yönelik beklentileri çeşitleneceğinden, çalışma ortamındaki meslektaşlar arasındaki rekabet ve yarış duygusu artış gösterebilir. Bir dayanışma kültürü oluşturmak yerine hemşirelerde yaşla birlikte daha iyi gelir düzeyine ve daha fazla bilgiye sahip olma güdüsü ya da tam tersi şekilde işi üzerine alma konusunda isteksizlik sebebiyle işten kaçma durumları ortaya çıkabilir. Yaşla birlikte bir meslektaşın yaptığı işi beğenmeme ve küçümseme durumları ön plana çıkabilir. Bu durumlar çalışma ortamındaki dayanışma kültürüne zarar verebilir.

Hemşirelerde meslektaş dayanışması kadınlarda daha yüksek olarak belirlenmiştir. Bu çalışmadan farklı olarak muhasebeciler üzerinde yürütülen bir çalışmada erkek katılımcıların mesleki dayanışma algısı kadın katılımcılara göre daha yüksek bulunmuştur (Erhan vd., 2022). Çetinkaya Uslusoy (2010) ise kadın ve erkek hemşireler arasında meslektaş dayanışması algısı

yönünden bir farklılığın olmadığını saptamıştır. Hemşirelik mesleği özelinde düşünüldüğünde kadın çalışanlar genellikle daha fazladır. Sosyolojik yapısı itibariyle kadınlar paylaşıma ve sosyal ilişkilere erkeklere göre genellikle daha eğilimlidirler. Gündelik yaşamında bir hemşire ailevi, mesleki veya örgütsel bir sorun yaşadığında çalışma arkadaşlarıyla bu durumu daha kolay paylaşabilir. Bu yönüyle meslektaş dayanışmasının özellikle duygusal dayanışma boyutu kadınlara daha uygun olabilir. Kadınların iletişimsel avantajları ve duygudaşlığa daha açık olmaları, bu çalışmanın bulgusunu destekleyebilir.

Hemşirelerde meslektaş dayanışması lise veya ön lisans mezunlarında daha yüksek bulunmuştur. Alanyazında bu bulguyu destekleyen çalışmalar mevcuttur (Yaktin vd., 2003; Geçer, 2008). Çetinkaya Uslusoy (2010), çalışmasında ön lisanstan mezun hemşirelerin meslektaş dayanışması algısının liseden mezun olan hemşirelere göre daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Lise veya önlisans mezunu hemşirelerde meslektaş dayanışmasının daha yüksek olması, bu çalışanların bilgi alışverişine daha açık olmalarıyla açıklanabilir. Eğitim düzeyi yükseldikçe hemşirelerin iş yapma süreçleri konusunda teknik bilgi düzeyi daha fazla olabilir ve meslektaş ile bilgi paylaşımı konusunda dayanışmada daha az bulunabilir.

Beş yıldan daha az süredir görev yapan hemşirelerde meslektaş dayanışması algısı daha yüksek olarak belirlenmiştir. Bu çalışmanın bulgularından farklı olarak, bir diğer çalışmada 20 yıl ve üzeri mesleki tecrübeye sahip muhasebecilerde mesleki dayanışmanın yararları konusundaki algı düzeyleri daha fazla olarak tespit edilmiştir (Erhan vd., 2022). Beş yıldan daha az süredir görev yapan hemşireler, çalışma yaşamının ilk yıllarında olmaları sebebiyle örgüte ve çalışma arkadaşlarına daha pozitif duygular besleyebilir, akademik paylaşıma ve sosyal desteğe daha açık olabilirler. Artan tecrübe ve mesleki sorumluluklarla birlikte, daha çok bilen daha çok ödüllendirildiği ve bu çalışanlara terfi imkânı sunulan bir örgüt kültüründe, hemşireler bildiğini meslektaşıyla paylaşmama ve çalışma arkadaşının hatasını bilse bile uyarmak yerine sessiz kalma davranışları gösterebilir. Bu yönüyle rekabet hırsı, terfi imkânı, gelir artışı olanağı gibi örgüt içi unsurlar meslektaşlar arası dayanışma kültürüne zarar verebilir.

Hemşirelerde meslektaş dayanışması kadrosu 657 Devlet memuru olanlarda daha yüksek olarak saptanmıştır. Bu çalışanlar buldukları kadroyu garanti olarak görebilir ve terfi imkânlarının ve gelir artışlarının sınırlılığının farkında olabilirler. Bu sebeple bu çalışanlar yaptıkları işi ve paylaştıkları görevleri bir rekabet unsuruna dönüştürmediklerinden, meslektaşlarına karşı daha özgecil, bilgi paylaşımcı ve akademik olarak destekleyici bir tutum sergileyebilirler.

Çalışmada iş motivasyonu ve hemşirelerde meslektaş dayanışması arasındaki ilişki incelendiğinde, iş motivasyon ölçeği ile boyutları arasında pozitif, anlamlı ve yüksek düzeyde

ilişki olduğu tespit edilmiştir. Hemşirelerde meslektaş ölçeği ile boyutları arasında güçlü ve anlamlı ilişki bulunmakta ve ilişkinin yönü ise duygusal dayanışma ve akademik dayanışma boyutları ile pozitif; dayanışma ile ilgili olumsuz düşünceler ile negatiftir. Hemşireler üzerinde yürütülen bir diğer çalışmada da, meslektaş dayanışma ölçeği ve hemşirelerin iş motivasyonu ölçeği puanları arasında pozitif korelasyon olduğu saptanmıştır (Göktepe vd., 2020). Bu bulgudan hareketle meslektaş dayanışmasının hemşirelerin iş motivasyonunu artırdığı söylenebilir.

Araştırmada regresyon analizi sonucunda, iş motivasyonu boyutlarının üzerinde hemşirelerde meslektaş dayanışması ölçeğinin boyutları incelenmiş, istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. İş motivasyonu üzerinde hemşirelerde meslektaş dayanışması ölçeğinin boyutlarının incelendiği 5. modelin açıklayıcılık katsayısı %41'dir. Modelde, akademik dayanışma dışında diğer boyutun anlamlı olduğu belirlenmiştir. Buna göre duygusal dayanışmanın artması iş motivasyonunu artırırken; dayanışma ile ilgili olumsuz düşüncelerin artması ise iş motivasyonunu azaltmaktadır. İş motivasyonu üzerinde hemşirelerde meslektaş dayanışmasının etkisinin araştırıldığı son modelin açıklayıcılık katsayısı %26'dır. Buna göre iş motivasyonundaki değişimin %26'sına meslektaş dayanışması neden olmaktadır.

Sağlık kuruluşlarında etkili ekip çalışması önemli motive edici faktörlerden biri olarak söylenebilir. Hemşireler iş arkadaşlarıyla birlikte işbirliği içinde çalıştığında ve meslektaş dayanışması iklimi oluşturulduğunda yaptıkları işe daha motive olabilmektedir. Bu bulgu, alanyazında yapılan diğer çalışmalar tarafından da desteklenmektedir (Baljoon vd., 2019). Birinci basamak sağlık kuruluşlarında görev yapan sağlık çalışanlarında yürütülen bir çalışmada, kötü çalışma koşullarına rağmen, meslektaşları arasında bir takım çalışması duygusuna inandığında, çalışanların kendilerini bir ailenin parçası olarak görebildiği ve aynı hedeflere ulaşmak için daha çok çalışabildiği belirtilmektedir (Bhatnagar vd., 2017).

Psikolojik danışmanlık mesleği çalışanlarında yürütülen bir çalışmada (Hamamcı vd., 2005), bu mesleğin mensuplarının konferans ve seminerlere katıldığında, mesleğine yönelik karşılaştığı sorunları ve çözüm alanlarını meslektaşlarıyla paylaştığında ve mesleğine yönelik yayınları takip ettiğinde mesleki doyumunun olumlu yönde etkilenebildiği belirtilmiştir. Bu yönüyle meslektaşlarla iletişimin ve dayanışmanın sürdürülmesi, bireyin meslek yaşamındaki bilgi ve ilgi düzeyini besleyebilir. Bu bilgi ve ilgililik durumu, çalışanın iş motivasyonuna olumlu şekilde yansıtılabilir.

Sonuç olarak sağlık hizmetleri sunumunda çalışanların kritik önemde olması nedeniyle yüksek düzeyde ekip çalışmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Ekip çalışması birçok farklı eğitim geçmişine ve uzmanlığa sahip sağlık çalışanını bir araya getirmektedir. Bu çalışanların bir arada

ve iş birliği içinde çalışması örgütün performansı için önemlidir. Meslekleri aynı olan çalışanlar birbirini koruyup desteklediğinde örgüt içinde iş başarısı artabilmektedir. Tam tersi durumda, birbiriyle dayanışma içinde olmayan sağlık çalışanları ise örgütün performansını ve başarısını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Özellikle rekabet ve hırsın tetiklenmesiyle meslektaşlar hakkında kötü düşünceler yayma ve dedikodu gibi davranışlar örgütün barışçıl iş ortamına zarar verebilmektedir. Böyle bir ortamda çalışanların sunmuş olduğu sağlık hizmetinin kalitesi etkilenebileceği gibi iş motivasyonları da azalabilir. Bu yönüyle sağlık kuruluşlarında yöneticilerin meslektaşların dayanışma içinde olduğu bir örgüt iklimini destekleyip geliştirmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Mevcut çalışma ortamındaki motivasyon stratejilerini geliştirmek ve iş arkadaşları dayanışmasını destekleyen sağlıklı bir işyeri ortamını teşvik etmek, birçok küçük sorunun büyümeden çözülmesine ve daha motive bir çalışan grubuyla ekip işi yürütmeye katkı sağlayabilir. Dayanışma kültürünü artırabilecek sosyal organizasyonlar düzenlenebilir. Hemşirelerin meslektaşları ile birlikte ulusal ve uluslararası çeşitli akademik toplantılara katılmaları yönünde teşvikler sunulabilir.

Gelecekte yapılacak alan araştırması şeklindeki çalışmalarda daha büyük bir örneklem grubuyla daha büyük ölçekli araştırmalar tasarlanabilir. Planlanacak çalışmalarda, sağlık sektöründe meslektaş dayanışmasını destekleyen çalışma ilişkilerinin sürdürülmesinde ve iş motivasyonunun geliştirilmesinde hangi konulara odaklanılması gerektiğine yönelik nitel araştırmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Abbasoğlu, Ş. (2015). İş görenlerde örgütsel adalet algısı ve örgütsel adaletin çalışanların iş motivasyonu üzerindeki etkisi: Bir devlet hastanesi örneği. (Yüksek Lisans Tezi). Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akbolat, M., & Işık, O. (2012). Sağlık çalışanlarının duygusal zekâ düzeylerinin motivasyonlarına etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(1), 109-124.
- Altuntas, S., & Baykal, U. (2010). Relationship between nurses' organizational trust levels and their organizational citizenship behaviors. *Journal of Nursing Scholarship*, 42(2), 186-194.
- Baljoon, R. A., Banjar, H., & Banakhar, M. (2019). Factors affecting nurses' work motivation level at a governmental hospital: A cross-sectional study. *Journal of Nursing Education and Practice*, 9(9), 25-35.
- Benshoff, J. M., & Paisley, P. O. (1996). The structured peer consultation model for school counselors. *Journal of Counseling & Development*, 74(3), 314-318.
- Bhatnagar, A., Gupta, S., Alonge, O., & George, A. S. (2017). Primary health care workers' views of motivating factors at individual, community and organizational levels: A qualitative study from Nasarawa and Ondo states, Nigeria. *The International Journal of Health Planning and Management*, 32(2), 217-233.
- Cowin, L. S., & Eagar, S. C. (2013). Collegial relationship breakdown: A qualitative exploration of nurses in acute care settings. *Collegian*, 20(2), 115-121.
- Cramm, J. M., Strating, M. M. H., & Nieboer, A. P. (2013). The influence of organizational characteristics on employee solidarity in the long-term care sector. *Journal of Advanced Nursing*, 69(3), 526-534.
- Çetinkaya Uslusoy, E. & Alpar, S. E. (2013). Developing scale for colleague solidarity among nurses in Turkey. *International Journal of Nursing Practice*, 19(1), 101-107.

- Çetinkaya Uslusoy, E. (2010). Hemşirelerde Meslektaş Dayanışması Ölçeği'nin geliştirilmesi ve meslektaş dayanışmasının iş doyumunu ile ilişkisi. (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Çetinkaya Uslusoy, E., Paslı Gürdoğan, E., & Kurt, D. (2016). Hemşirelerde mesleki benlik saygısı ve meslektaş dayanışması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(1), 29-35.
- Çoban, A. E. (2005). Psikolojik danışmanlar için meslektaş dayanışması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 167-174.
- Ellenbecker, C. H., Boylan, L. N., & Samia, L. (2006). What home healthcare nurses are saying about their jobs. *Home Healthcare Now*, 24(5), 315-324.
- Engin, E., & Çam, O. (2016). Hemşire iş motivasyonu ölçeği: Geçerlik güvenirlik. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 32(3), 1-13.
- Erhan, T., Çarıkçı, O., & Öztürk, M. S. (2022). Muhasebe Meslek Mensuplarında Mesleki Dayanışmanın İçsel Motivasyona Etkisi: Isparta İlinde Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(36), 1117-1131.
- Freaney, Y. M., & Tiernan, J. (2009). Exploration of the facilitators of and barriers to work engagement in nursing. *International Journal of Nursing Studies*, 46, 1557-1565.
- Gagne, M., Forest, J., Gilbert, M. H., Aubé, C., Morin, E., & Malorni, A. (2010). The motivation at work scale: Validation evidence in two languages. *Educational and Psychological Measurement*, 70(4), 628-646.
- Geçer, H. (2008). Bir Üniversite Hastanesindeki Hemşirelerin Örgütsel Vatandaşlık Düzeylerinin Belirlenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Göktepe, N., Yalçın, B., Türkmen, E., Dirican, Ü., & Aydın, M. (2020). The relationship between nurses' work-related variables, colleague solidarity and job motivation. *Journal of Nursing Management*, 28(3), 514-521.
- Hamamcı, Z., Göktepe, E. O., & İnanç, N. (2005). Ankara ilinde çalışan okul psikolojik danışmanlarının mesleki gelişim ve mesleki doyum düzeyleri arasındaki ilişki. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(24), 27-44.
- Jaiswal, P., Singhal, A. K., Gadpayle, A. K., Sachdeva, S., & Padaria, R. (2014). Level of motivation amongst health personnel working in a tertiary care government hospital of New Delhi, India. *Indian Journal of Community Medicine: Official Publication of Indian Association of Preventive & Social Medicine*, 39(4), 235-240.
- Kamanzi, J., & Nkosi, Z. Z. (2011). Motivation levels among nurses working at Butare University Teaching Hospital, Rwanda. *Africa Journal of Nursing and Midwifery*, 13(2), 119-131.
- Kılıç Güner, E. (2017). Hemşirelerde meslektaş dayanışmasının örgütsel iklim üzerine etkisi. (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Kılıç, E., & Altuntaş, S. (2019). The effect of collegial solidarity among nurses on the organizational climate. *International Nursing Review*, 66(3), 356-365.
- Koster, F., Stokman, F., Hodson, R., & Sanders, K. (2007). Solidarity through networks: The effects of task and informal interdependence on cooperation within teams. *Employee Relations*, 29(2), 117-137.
- Levett-Jones, T., Lathlean, J., Higgins, I., & McMillan, M. (2008). The duration of clinical placements: A key influence on nursing students' experience of belongingness. *Australian Journal of Advanced Nursing*, 26(2), 8-16.
- Locke, K. D. (2003). Status and solidarity in social comparison: Agentic and communal values and vertical and horizontal directions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(3), 619-631.
- MacDonald, P., Kelly, S., & Christen, S. (2019). A path model of workplace solidarity, satisfaction, burnout, and motivation. *International Journal of Business Communication*, 56(1), 31-49.
- Malik, A. A., Yamamoto, S. S., Souares, A., Malik, Z., & Sauerborn, R. (2010). Motivational determinants among physicians in Lahore, Pakistan. *BMC Health Services Research*, 10(1), 1-11.
- Mutale, W., Ayles, H., Bond, V., Mwanamwenge, M. T., & Balabanova, D. (2013). Measuring health workers' motivation in rural health facilities: Baseline results from three study districts in Zambia. *Human Resources for Health*, 11(8), 1-8.

- Organ, D. W. & Lingl A. (1995) Personality, satisfaction, and organizational citizenship behavior. *Journal of Social Psychology*, 135(3), 339-350.
- Pinder, C. C. (1998). Work motivation in organizational behavior. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American psychologist*, 55(1), 68-78.
- Steers, R. M., Mowday, R. T., & Shapiro, D. L. (2004). The future of work motivation theory. *Academy of Management Review*, 29(3), 379-387.
- Tengilimoğlu, D., Atilla, A., & Bektaş, M. (2012). İşletme yönetimi. Ankara: Seğkin Yayıncılık.
- Yaktin, U. S., Azoury, N. B., & Doumit, M. A. A. (2003). Personal characteristics and job satisfaction among nurses in Lebanon. *The Journal of Nursing Administration*, 33(7/8), 384-390.
- Zefrial, Y. (2018). Internal Factors Approach to Improve Hospital Nurse Performance in Developing Countries: Systematic Review. The 2nd International Conference on Hospital Administration, KnE Life Sciences, 127-134.

Extended Summary

Colleague Solidarity and Work Motivation: A Field Study in Nurses

Nurses are one of the occupational groups that are decisive in the delivery of health services. Nurses are usually at the center of the health team and provide communication and coordination for almost every professional group in the health institution. It can be said that nurses are the professionals who spend the most time with the patient and who need support, cooperation, cooperation and solidarity the most in the healthcare team. Nurses play an important role in affecting the organizational climate with their solidarity behaviors under these working conditions. In other words, in the health sector where a multidisciplinary approach, good communication, cooperation and teamwork are essential, the health service providers who interact with the patients most closely and most frequently are nurses. Solidarity behavior among nurses, managers and other professionals can affect the whole team that can contribute to the organization and the overall success of the organization. Colleague solidarity can be expressed as a nurse's readiness to help a colleague in need and willingness to share work-related responsibilities. It is expected that a nurse who is supported and in solidarity by her colleagues will be able to work in a more motivated way in the health institution where she works. Therefore, in this study, it is aimed to examine the relationships between colleague solidarity and work motivation in nurses. In addition, it is among the aims of the study to determine whether colleague solidarity and work motivation differ according to the personal and demographic characteristics of nurses. Since there is no study examining these two variables together, it is thought that this study will contribute to the relevant literature. The population of the research consists of nurses working at the Research Ankara Gazi University Health Research and Application Center Hospital. A total of 900 nurses work at Ankara Gazi University Health Research and Application Center Hospital. The number of samples calculated at the 95% confidence level for the population was 270 and 275 people were reached in this study. Thus, the determined sample size was reached. In the study, the "Co-worker Solidarity Scale in Nursing" developed by Çetinkaya Uslusoy (2010) was used. The scale is a five-point Likert type scale and consists of 23 questions. The items of the scale were prepared by the Likert method and were in the form of "always = 5", "never = 1". It was determined that the scale was valid and reliable. In this study, the reliability of the scale was examined with the Cronbach Alpha coefficient and the coefficient was found above 0.80 for the overall scale and its dimensions. Work motivation, on the other hand, was developed by Gagne et al. (2010), Turkish validity-reliability was tested by Akbolat and Işık (2012), and the "Motivation at Work Scale" consisting of four dimensions and 12 statements was used. The items of the scale were prepared with the Likert method and were in the form of "Strongly Agree = 5", "Agree = 4", "Undecided = 3", "Disagree = 2", "Strongly Disagree = 1". The validity of the scale was evaluated with confirmatory factor analysis and its reliability was evaluated with the Cronbach alpha coefficient. In this study, it was determined that the Cronbach alpha coefficient was above 0.750 for the overall scale and 0.700 for the dimensions. SPSS v.27 program was used to evaluate the data in the study. The demographic

characteristics of the people within the scope of the study are presented with frequency and percentage distributions. It was decided to use parametric tests in the study because the normality tests performed before the analyzes were started, the number of subjects falling into the eyes was above 30 and the skewness- kurtosis coefficient was within the desired limits (between -2 and +2). Accordingly, in the analysis of the data of the study, the significance test of the difference between the two means, one-way analysis of variance, Correlation Analysis and multivariate regression analysis were used to examine the relationship between the variables. The analysis was based on a significance level of 0.05. Considering that the evaluation of the scale items is in the form of a 5-point Likert, the work motivation levels of the participants were moderate; It can be said that the perception of colleague solidarity is at a high level. When the analysis results are examined, it is seen that there is a statistically significant difference in age, gender, education and staff variables. The level of motivation at work is significantly higher in those aged 32 and under than in those aged 33 and over. Here, motivation is higher in men, high school or associate degree graduates, and those with 657 DMK staff. As a result of the analysis, age, gender, education, total working time and staff changes. It was determined that there was a statistically significant difference between them. Negative perceptions of solidarity are lower among those aged 32 and below, and there is no significance for the overall scale and other dimensions. Colleague solidarity among nurses is higher among women, high school or associate degree graduates, those who have been working for less than 5 years, and those with 657 civil servants. It is seen that there is a positive, significant and high level relationship between the motivation scale and its dimensions. There is a strong and significant relationship between the colleague scale and its dimensions in nurses, and the direction of the relationship is positive with the dimensions of emotional solidarity and academic solidarity; negative with negative thoughts about solidarity. There is a positive, significant and moderate relationship between work motivation scale and colleague solidarity among nurses. There is a significant relationship between the dimensions of the scale of motivation at work and the scale of colleague solidarity in nurses, except for the dimension of negative thoughts about solidarity, between the other two dimensions. The results of the regression analysis conducted to determine whether the relationship found as a result of the correlation analysis is a cause-effect relationship are given. It is seen that the multicollinearity values and Durbin-Watson coefficients of the 6 regression analyzes performed are within acceptable limits. The preconditions for the regression analysis were that all of the variables were continuous variables, the variables were normally distributed, the linearity between the variables, the absence of extreme values in the observation values, the normal distribution of the estimation errors, and the covariance conditions. After determining that the necessary conditions for multiple linear regression analysis were met, regression analyses were performed. It is seen that the F value calculated for the 6 models performed is statistically significant. In the first four models, the dimensions of the colleague solidarity scale in nurses were examined on the dimensions of work motivation. The explanatory coefficient of the regression models varies between 10% and 20%. In the analyses, it is seen that the dimensions give statistically significant results. The explanatory coefficient of the 5th model,

which examines the dimensions of the colleague solidarity scale in nurses on work motivation, is 41%. In the model, it is seen that the other dimension other than academic solidarity is significant. Accordingly, while increasing emotional solidarity increases work motivation; The increase in negative thoughts about solidarity decreases motivation. The explanatory coefficient of the last model, in which the effect of colleague solidarity in nurses on work motivation was investigated, was 26%. Accordingly, 26% of the change in work motivation is caused by colleague solidarity. According to this result, it can be said that it is important to increase colleague solidarity in increasing work motivation. As a result, since the health sector is a technology and labor-intensive sector, a high level of teamwork is needed. Teamwork brings together healthcare professionals with many different educational backgrounds and expertise. It is important for the performance of the organization that these employees work together and in cooperation. When employees with the same professions protect and support each other, business success can increase within the organization. On the contrary, health workers who are not in solidarity with each other can negatively affect the performance and success of the organization. Behaviors such as spreading bad thoughts and gossip about colleagues, especially triggered by competition and greed, can harm the peaceful work environment of the organization. In such an environment, the quality of the health service provided by the employees may be affected and their work motivation may decrease. In this respect, there is a need for managers in health institutions to support and develop an organizational climate in which colleagues are in solidarity. Developing motivational strategies in the current work environment and promoting a healthy workplace environment that promotes co-worker solidarity can contribute to solving many minor problems before they grow up, and to work as a team with a more motivated employee group.

Online Shopping Attitude In Turkey: Evidence From The Household Budget Survey

Fatih Hakan DİKMEN¹

Dilek BAŞAR²

Geliş Tarihi (Received) 24.08.2023– Kabul Tarihi (Accepted): 30.11.2023

DOI: 10.26745/ahbvuibfd.1349285

Abstract

The aim of the study is to examine the determinants of online shopping attitude in Turkey within the lifestyle approach. This study clarifies the features of households associated with online shopping behaviour and this may assist policymakers to develop effective policies such as the improvement of appropriate marketing strategies aimed at keeping current online customers and attracting the new ones. The nationally representative Household Budget Survey (HBS) micro data set obtained from the Turkish Statistical Institute for 2019 is used in the empirical analysis. The ordered probit model is employed to determine the factors affecting online shopping attitude of households. The analysis's findings highlight the fact that household income is the factor that has the highest impact on online shopping. Furthermore, gender, age, the highest educational attainment, and financial status of the household head are all key factors in online shopping behaviour, according to the results of the ordered probit model. Finally, the job industry code of the household head, household type, ownership status of the house, accessibility to in-store shopping facilities and the existence of the household member who has a saving behaviour and who has a newspaper or magazines habit have statistically significant associations with online shopping behaviour.

Keywords: Online Shopping, Household Budget Survey, Ordered Probit Method, Lifestyle Approach

JEL-Codes: C35; D12; M21

Türkiye'de Çevrimiçi Alışveriş Davranışları: Hanehalkı Bütçe Anketi

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de internet üzerinden (online) yapılan alışveriş davranışının belirleyicilerini yaşam tarzı yaklaşımı çerçevesinde incelemektir. Bununla birlikte, bu çalışma internet üzerinden alışveriş yapan hanehalklarının temel özelliklerini açıklamaya çalışmakla birlikte, politika yapıcıları için mevcut çevrimiçi alışveriş müşterilerini elde tutmayı ve yenilerini çekmeyi amaçlayan uygun pazarlama stratejilerinin geliştirilmesi gibi politikaların tasarlamasına ışık tutmayı da hedeflemektedir. Bu amaçla, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından en son 2019 yılında yapılan ve tüm ülkeyi temsil eden Hanehalkı Bütçe Anketi (HBA) mikro veri seti kullanılmıştır. Çalışmada hanehalklarının internet üzerinden alışveriş tutumlarını ampirik olarak belirlemek için sıralı probit tahmin yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına bakıldığında, internet alışverişi üzerinde en fazla etkiye sahip olan değişkenin hane geliri olduğu dikkat çekmektedir. Bununla birlikte hane reisinin cinsiyeti, yaşı ve eğitim durumunun internet üzerinden alışveriş davranışında önemli bir rol oynadığını görülmüştür. Son olarak, hane reisinin meslek kodu, hane tipi, evin mülkiyet durumu, mağaza içi alışveriş olanaklarına erişim ve hanede tasarruf davranışı olup olmaması ile gazete veya dergi alışkanlığı olan bireyin varlığı değişkenlerinin internet üzerinden yapılan alışveriş davranışı ile istatistiki olarak anlamlı ilişkilere sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnternet alışverişi, Hanehalkı Bütçe Anketi, Sıralı probit yöntemi, Yaşam tarzı yaklaşımı

JEL Kodları: C35; D12; M21

¹ Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, fatih.dikmen@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6390-2501

² Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, dbasar@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6501-8760

1. INTRODUCTION

In today's world, with the rapid advances in information and computer technologies, the components of economic activities have changed and the share of shopping over the internet has increased. Exchanging goods through an electronic channel provides a new market, and this market is gradually becoming a replacement for traditional brick-and-mortar stores (Changchit *et al.* 2018). On the other hand, the volume of e-trade has been increasing day by day around the world with a rapid acceleration.

According to the European Union (EU) statistical office, Eurostat, in 2019, while 30 percent of people in Turkey shopped online at least once, it was 63 percent in the EU. Turkey ranks 31st among 38 countries in Europe. On the other hand, while this rate was 36 percent on average in the EU in 2009, it increased to 63 percent in 2019. The rate of online shoppers increased from 3 percent to 30 percent in the same period in Turkey (Eurostat, 2020).

There are several reasons that can explain the rapid growth in online trade volume. First, lower prices generally offered by online sellers are the main factor explaining this growth. In addition to the monetary factors, as a main non-monetary benefit of online shopping, it reduces the time cost. Among the most important reasons why consumers prefer internet shopping in general are that they can compare products and services more easily in terms of both price and quality. Furthermore, they can gain information more easily and benefit from the experiences of other users. Moreover, internet users are not limited to a specific geographical area or/and they do not have to do shopping in a specific time span. They can go shopping whenever or/and wherever they want. In general, the advantages offered by online shopping in various subjects can be listed as the diversity of choices and prices, original services that can be found online but not elsewhere, access to easy and abundant information, and the fact that consumers feel more comfortable than in-store (Ahuja *et al.*, 2003).

The extant literature has several research using a variety of methodologies on the variables that influence consumers' online shopping behaviour. In addition to the demographic characteristics of consumers (Sim and Koi, 2002; Naseri and Elliott, 2011), there are approaches emphasizing that prices and expectations, consumer loans, technological developments, and psychological and socio-cultural factors of individuals are also effective on online shopping behaviour (Akhter, 2012). Further, perceived benefit, perceived risk, interest in e-commerce (Teo, 2002), product and financial risk, suitability, product variety and price awareness, accessibility in the physical store (Yaraş *et al.*, 2017), income (Hernández *et al.*, 2011) are other factors that are used to explain online shopping behaviour.

On the other hand, there are many reasons for consumers not to shop online. First, consumers may perceive online shopping as risky. In many studies, security problem is seen as the most important obstacle for consumers shopping online (Liao and Cheung, 2001; Armağan and Turan, 2014). Among the most significant perceived risks are credit card security and sharing of identity information (Saydan, 2008). Second, consumers mostly prefer “touch-and-feel” type of shopping and they see shopping as a social activity. The prolongation of the delivery time of the product after shopping is another factor that negatively affects the purchase on the internet (Kurtuldu and Şahin, 2003). Moreover, specific to Turkey, according to the Turkstat Household Budget Survey (HBS) (2019), 48% of the respondents do not have a credit card, which can be regarded as one of the important reasons for preferring in store shopping. There are four main categories that applied to the aim of examining the factors affecting online shopping behaviour proposed by Pachauri (2002). The economics of information branch essentially handles the perceived efficiency of purchasing online. In other words, this branch deals with consumer preferences for shopping channels by investigating the subjective costs, particularly time costs, of seeking information for different channels. If this type of costs decrease with online shopping, consumers prefer buying online to other modes. On the other hand, if this cost is equal or more according to consumer perception, the consumer will prefer other modes (Bosnjak *et al.*, 2007). There are some studies based on this approach in the existing literature (Ward and Lee, 2000; Biswas, 2004).

The second branch, the cognitive cost approach is based on the premise that consumers make an optimization relating to the price and quality of products, reliability of online supplier as well as minimizing the cognitive costs associated with interpreting alternatives and making decisions (Bosnjak *et al.*, 2007). There are also many studies taking into consideration the cognitive cost approach in the existing literature (Miyazaki and Fernandez 2001; Thompson, 2002).

The lifestyle approach considers socioeconomic and demographic characteristics of potential consumers as well as perceptual characteristics. Park *et al.* (2013), for example, examined the characteristics of individuals who shop and not shop online from different aspects based on surveys applied for Korea, using 28 consumer lifestyle measurement items. The findings of their analysis showed that individuals who shopped online were unmarried, had relatively low incomes, and had more experience in accessing the internet.

Finally, the contextual influence attempt examines the effect of navigational instruments as well as atmosphere on online-shopping behaviour. For example, Senecal *et al.* (2005) analysed the issue that how various online decision-making techniques are used by consumers

and how it affects how sophisticated their online shopping behaviour is. With this aim, they conducted an online experiment and respondents were asked to implement a shopping task on a website offering product recommendations. According to their findings, consulting a product recommendation and online shopping behaviour complexity (specifically, less complex online buying behaviour) are positively correlated. (e.g., fewer web pages viewed)).

There are also some studies related to online shopping for Turkey. Armağan and Turan (2014) analysed the demographic determinants of online shopping. According to their findings, as education level and income level increase, the volume of online shopping also increases. Furthermore, contrary to the literature, there are no differences between female and male in terms of online shopping and they found that young adults are more likely to do shopping over internet than elders.

Marangoz et al. (2019) using the 2016 Household Information Technologies Usage Survey tried to explain the online shopping behaviour of consumers. They found that all the demographic factors had an effect on internet shopping. In addition to this, it was also found that while there are positive associations between the online shopping and level of education and income and, is a negative relationship between the online shopping and the size of household.

Özgüven (2011) examined the connection between demographic traits and customer attitudes regarding internet buying. The findings indicate that females, individuals with higher education levels, individuals with higher income and young people have a higher tendency to shop online.

Although there are many studies in the literature on the issue, the number of studies using socio-economic and demographic variables and micro data within the framework of the lifestyle approach is quite limited. To the authors' best knowledge, this study is the first attempt to examine the factors affecting consumer shopping behaviour and attitudes towards internet shopping in Turkey under the lifestyle framework using the latest HBS. This study employs the ordered probit model as an empirical methodology to examine online shopping behaviour intentions and intensity of the consumers. The ordered probit model is used in this study as an empirical method to examine online shopping behaviour and intensity of the consumers.

The remaining chapters are structured as follows: The next section briefly explains a description of the data, the variables utilized in the analysis, the descriptive statistics, and the ordered probit method used in the empirical analysis. The third section summarizes the main findings, and the last section concludes the study with policy implications, contributions and limitations.

2. MATERIAL AND METHODS

The HBS for 2019, which is the latest available household survey conducted by the Turkish Statistical Institute, is used in the study. This survey, which is nationally representative of the whole country, is administered to 11521 households. One of the main features of the HBSs made since 2002 is that they are prepared in the form of a cross-section rather than a panel data format. The survey's questionnaire basically consists of the following chapters: variables associated with the households' socio-economic status, spending on consumption and individual-specific factors, variables related to employment status, income from both the primary economic activity and from subsidiary economic activities (Kilic, 2012). Table 1 summarizes the definition of independent variables, which are chosen in line with the existing literature. On the other hand, to construct the ordered dependent variable, the following question is used: whether the household had a habit of shopping via internet or not. The answers are the individual has no online shopping habit at all, has a habit of online shopping once a month, has a habit of online shopping 2 or 3 times a month and has a habit of online shopping once a week, 2 or 3 times a week and almost every day.

Table 1: Definition of Independent Variables

Variables	Explanations	Classifications
Gender	The head of the household's gender	Female (base category) Male
Age	Age of the household head (reported categorically)	<=35 (young adults) (base category) 35-50 (middle age) 50-65 Old age) 65+ Elderly
Education	The highest level of education attainment by the head of the household	No Diploma (base category) Primary Secondary High School University Master or Higher
Household income*	Information regarding household income level (reported categorically)	Lowest (<=25000 TL) (base category) Low (25000-50000 TL) Middle (50000-75000TL) High (75000-100000TL) Highest (100000+TL)
Household type	Information regarding the household type	One-person households Couple without resident children Couple with at least one resident child Lone parents with at least one resident child** Extended-family households (base category)*** Multi-person no-family households****
Ownership status	Status of the household's home as an owner	Tenant (base category) Residential owner

		Residents of lodging
Saving behaviour	Whether the household has any member saving or not	Yes
Accessibility to shopping services and facilities	Access to "daily shopping" services, taking into account the place of residence	Very Easy Easy Neutral Difficult Very Difficult (base category)
Job	Industry code for the primary occupation (household head)	Unemployed Agriculture, forestry and fishing Mining and quarrying Manufacturing Electricity, gas, steam and air conditioning supply & water supply Construction and Real Estate Wholesale and retail trade Transportation and storage Accommodation and food service activities Information and communication Financial and insurance activities Professional, scientific and technical activities Public administration and defense; compulsory social security Education Human health and social work activities Arts, entertainment and recreation Other service activities (base category)
Newspaper or magazines attitude	Whether or not a member of the household regularly purchases daily newspapers, weekly magazines, or monthly publications.	Yes

* At the time the study was conducted, the exchange rate was 1\$ = 8.50 TL.

** Lone parents who have at least one resident child; individuals who live alone; or families in which one or both parents are missing (i.e. gone for somewhere else to work or for other purposes, as a result of divorce or death of a parent)

*** Extended-family households are large families with at least two generations that include a mother, father, and/or children as well as aunts, uncles, grandparents, and other relatives.

**** Multi-person no-family households; is a group of persons living together.

Descriptive statistics related to the sample and the online shopping habits are presented in Table 2. As can be seen from the table, most of the sample consists of male household heads. Only about a quarter of those surveyed are females. Moreover, male and female household heads' online shopping tendencies and frequencies are very close to each other.

Regarding to the highest educational attainment, primary school graduates have the greatest share of the sample as 39,62%. According to the table, as education level increases, online shopping ratio increases in every category as well. There is also a positive relationship between the household income level and online shopping habit. As income level rises, shopping

on internet habit also rises categorically. On the other hand, as can be seen in the first column of household income, lower-income level households shop less on internet.

Table 2: Descriptive statistics about the categorical variables and online shopping habits

Variables	Number of Observations (%)				Share in Total (%)
	0*	1**	2***	3****	
Gender					
Female	2330 (83,20)	213 (7,95)	97 (3,62)	40 (1,49)	2680 (23,26)
Male	7587 (85,81)	765 (8,65)	389 (4,40)	100 (1,13)	8841 (76,74)
Education Level					
No Diploma	1491 (98,03)	21 (1,38)	8 (0,53)	1 (0,07)	1521 (13,20)
Primary	4361 (95,53)	160 (3,50)	38 (0,83)	6 (0,13)	4565 (39,62)
Secondary	1011 (65,39)	82 (5,30)	31 (2,01)	3 (0,19)	1546 (13,42)
High School	1531 (81,57)	225 (11,99)	93 (4,95)	28 (1,49)	1877 (16,29)
University	1032 (59,34)	393 (22,60)	238 (13,69)	76 (4,37)	1739 (15,09)
Master and Higher	115 (42,12)	69 (25,27)	66 (24,18)	23 (8,42)	273 (2,37)
Household income					
Lowest	1372 (97,93)	19 (1,36)	9 (0,64)	1 (0,07)	1401 (12,16)
Low	3932 (94,29)	172 (4,12)	50 (1,20)	16 (0,38)	4170 (36,19)
Middle	2480 (87,76)	228 (8,07)	96 (3,40)	22 (0,78)	2826 (24,53)
High	1125 (78,02)	222 (15,40)	76 (5,27)	19 (1,32)	1442 (12,52)
Highest	1008 (59,92)	337 (20,04)	255 (15,16)	82 (4,88)	1682 (14,60)
Age groups					
Young Adults (<=35)	1223 (68,21)	297 (16,56)	199 (11,10)	74 (4,13)	1793 (15,56)
Middle Age (35-50)	3254 (83,69)	399 (10,26)	187 (4,81)	48 (1,23)	3888 (33,75)
Old Age (50-65)	3190 (90,50)	234 (6,64)	88 (2,50)	13 (0,37)	3525 (30,60)
Elderly 65+	2250 (97,19)	48 (2,07)	12 (0,52)	5 (0,22)	2315 (20,09)
Household Type					
One-person households	1039 (84,88)	102 (8,33)	60 (4,90)	23 (1,88)	1224 (10,62)
Couple without resident children	2098 (78,69)	92 (3,45)	59 (2,21)	17 (0,64)	2266 (19,67)
Couple with at least one resident child	4516 (82,54)	603 (11,02)	285 (5,21)	67 (1,22)	5471 (47,49)
Lone parents with at least one resident child	783 (87,29)	76 (8,47)	30 (3,34)	8 (0,89)	897 (7,79)
Extended-family households	1322 (92,97)	66 (4,64)	26 (1,83)	8 (0,56)	1422 (12,34)
Multi-person no-family households	159 (65,97)	39 (16,18)	26 (10,79)	17 (7,05)	241 (2,09)
Ownership status					
Residential owner	6330 (89,24)	502 (7,08)	211 (2,97)	50 (0,70)	7093 (61,57)
Tenant	1982 (76,88)	340 (13,19)	194 (7,53)	62 (2,40)	2578 (22,38)
Residents of lodging	1605 (86,76)	136 (7,35)	81 (4,38)	28 (1,51)	1850 (16,06)
Accessibility to shopping services and facilities					

Very Easy	1732 (78,44)	269 (12,18)	152 (6,88)	55 (2,49)	2208 (19,16)
Easy	4851 (84,17)	575 (9,98)	268 (4,65)	69 (1,20)	5763 (50,02)
Neutral	1009 (90,09)	67 (5,98)	37 (3,30)	7 (0,63)	1120 (9,72)
Difficult	1730 (95,00)	59 (3,24)	25 (1,37)	7 (0,38)	1821 (15,81)
Very Difficult	595 (97,70)	8 (1,31)	4 (0,66)	2 (0,33)	609 (5,29)
Main industry code in the main job					
Unemployed	3478 (91,94)	208 (5,50)	77 (2,04)	20 (0,53)	3783 (32,84)
Agriculture, forestry and fishing	1437 (97,09)	36 (2,43)	7 (0,47)	0 (0,00)	1480 (12,85)
Quarrying and mining	47 (92,16)	1 (1,96)	3 (5,88)	0 (0,00)	51 (0,44)
Manufacturing	942 (83,44)	129 (11,43)	50 (4,43)	8 (0,71)	1129 (9,80)
Water supply, supply of electricity, gas, steam, and air conditioning	48 (77,42)	7 (11,29)	7 (11,29)	0 (0,00)	62 (0,54)
Construction and Real Estate	459 (87,76)	35 (6,69)	25 (4,78)	4 (0,76)	523 (4,54)
Retail and wholesale trading	780 (80,58)	107 (11,05)	57 (5,89)	24 (2,48)	968 (8,40)
Transportation and storage	320 (86,25)	29 (7,82)	17 (4,58)	5 (1,35)	371 (3,22)
Accommodation and food service activities	274 (86,71)	33 (10,44)	7 (2,22)	2 (0,63)	316 (2,74)
Information and communication	17 (36,96)	10 (21,74)	8 (17,39)	11 (23,91)	46 (0,40)
Financial and insurance activities	35 (50,72)	13 (18,84)	17 (24,64)	4 (5,80)	69 (0,60)
Professional, scientific and technical activities	254 (69,59)	60 (16,44)	41 (11,23)	10 (2,74)	365 (3,17)
Public administration and defence; compulsory social security	489 (67,26)	133 (18,29)	83 (11,42)	22 (3,03)	727 (6,31)
Education	193 (54,83)	88 (25,00)	56 (15,91)	15 (4,26)	352 (3,06)
Human health and social work activities	180 (70,59)	50 (19,61)	15 (5,88)	10 (3,92)	255 (2,21)
Arts, entertainment and recreation	21 (75,00)	4 (14,29)	3 (10,71)	0 (0,00)	28 (0,24)
Other service activities	192 (93,20)	11 (5,34)	2 (0,97)	1 (0,49)	206 (1,79)
Saving	3579 (78,23)	594 (12,98)	306 (6,69)	96 (2,10)	4575 (39,71)
Newspaper or magazines habit	434 (71,85)	101 (16,72)	50 (8,28)	19 (3,15)	604 (5,24)
Total Number of Observations	9917 (86,08)	978 (8,49)	486 (4,22)	140 (1,22)	11521 (100)

*No internet shopping

**Once a month

*** 2 or 3 times a month

**** Virtually daily, twice or three times every week, or once a week

Considering the age groups, there is a negative association between age and online shopping habit. As expected, household heads called young adults under 35, shop much more than the other age categories, although they consist of the lowest percentage of the sample. Household types are another important variable thought to affect online shopping. Accordingly, a large part of the Turkish family structure consists of couple with at least one resident child. On the other hand, the most common type of households that shop online are multi-person no-family households.

Main industry code is another control variable in the analysis. Unemployed household heads have the largest portion of the sample. Those who make the most and most frequent internet shopping are household heads working in the information and communication sector. While only 37% of these households never shop online, 97% of households working in agriculture, forestry and fisheries do not shop online at all. Finally, as can be seen in the last line, the total number of observations is 11521 and only about 14% of them shop online at certain frequencies.

When the outcome of interest is categorical in nature, an ordered probit model is a frequently utilized framework (Kilic, 2012). In this study, the ordered probit model, where different frequency of online shopping, is analysed to determine the factors affecting online shopping behaviour in Turkey.

The ordered probit model- can be expressed in the following form:

$$y_j = \beta'x_j + u_j \quad (1)$$

where y_j is the propensity of online shopping for the jth individual, β is a $k \times 1$ parameter vector, x_j is a $k \times 1$ vector for individual characteristics and u_j is the stochastic disturbance term (Greene, 2003).

In the model, we observe y_j such that:

$$C_j = c \quad \text{if} \quad \mu_c \leq y_j \leq \mu_{c+1} \quad \text{for} \quad c = 0,1,2,3, \quad (2)$$

where c takes the following form for the sample:

$$c = \left\{ \begin{array}{l} 0 \text{ no online shopping} \\ 1 \text{ online shopping once a month} \\ 2 \text{ online shopping 2 or 3 times a month} \\ 3 \text{ online shopping once a week, 2 or 3 times a week, almost everyday} \end{array} \right\}$$

where the μ 's denote the threshold (cut-off) values where $\mu_0 < \mu_1 < \dots < \mu_5$, $\mu_0 = -\infty$ and $\mu_5 = +\infty$. Hence, the following is the conditional probability of observing the cth category:

$$\Pr(C_j = c \mid x_j) = \Pr(\mu_c \leq \beta'x_j + u_j \leq \mu_{c+1}) \quad (3)$$

The conditional probabilities can be represented as follows assuming a typical normal distribution for the stochastic disturbance term ($u_j \sim N(0,1)$):

$$\Pr(C_j = c \mid x_j) = \Phi(\mu_{c+1} - \beta'x_j) - \Phi(\mu_c - \beta'x_j) \quad (4)$$

where Φ denotes the normal cumulative density function with $\Phi(-\infty) = 0$ and $\Phi(+\infty) = 1$ (Maddala, 1983; Greene, 2003).

3. FINDINGS

Table 3 presents the estimation outcomes and marginal effects of the ordered probit model. Marginal effects allow for the observation of the magnitude of the effects of a change in the

independent variables on each transition, even though the parameter estimates of an ordered probit model indicate the direction of the relationships and the statistical significance levels for the independent variables in the model (Kilic, 2012).

Table 3: The Estimation Results and Marginal Effects of Ordered Probit Model

Variables	Coefficients (Standard error)	No internet shopping	Once a month	2 or 3 times a month	Once a week/ 2 or 3 times a week/ almost every day
Female	0,095** (0,049)	-0.015*	0.007*	0.005*	0.002*
Primary	0,094 (0,072)	-0.014	0.007	0.005	0.002
Secondary	0,339*** (0,072)	-0.058***	0.027***	0.020***	0.010***
High School	0,480*** (0,071)	-0.083***	0.039***	0.028***	0.014***
University	0,786*** (0,074)	-0.155***	0.077***	0.055***	0.022***
Master and Higher	0,993*** (0,102)	-0.216***	0.089***	0.080***	0.047***
Low	0,405*** (0,097)	-0.066***	0.030***	0.023***	0.012***
Middle	0,721*** (0,099)	-0.125***	0.055***	0.044***	0.025***
High	1,042*** (0,104)	-0.210***	0.088***	0.074***	0.046***
Highest	1,438*** (0,105)	-0.327***	0.139***	0.121***	0.066***
Middle Age (35-50)	-0,530*** (0,046)	0.080***	-0.039***	-0.028***	-0.012***
Old Age (50-65)	-0,656*** (0,055)	0.096***	-0.050***	-0.032***	-0.012***
Elderly 65+	-1,032*** (0,081)	0.122***	-0.070***	-0.039***	-0.012***
One-person households	0,458*** (0,090)	-0.083***	0.038***	0.029***	0.014***
Couple without resident children	-0,125* (0,076)	0.019*	-0.009*	-0.006*	-0.002*
Couple with at least one resident child	0,127** (0,062)	-0.020**	0.010**	0.006**	0.002*
Lone parents with at least one resident child	0,255*** (0,085)	-0.043***	0.021***	0.015***	0.007**
Multi-person no-family households	0,525*** (0,108)	-0.099***	0.045***	0.035***	0.018***
Residential owner	-0,185*** (0,041)	0.029***	-0.014***	-0.010***	-0.004***
Residents of lodging	-0,158*** (0,051)	0.023***	-0.012***	-0.008***	-0.003***
Easy	-0,065* (0,039)	0.010*	-0.005*	-0.003*	-0.001*
Neutral	-0,105* (0,067)	0.016*	-0.008	-0.005*	-0.002*
Difficult	-0,216*** (0,068)	0.032***	-0.016***	-0.010***	-0.004***
Very difficult	-0,400*** (0,137)	0.054***	-0.029***	-0.018***	-0.006***
Unemployed	0,366*** (0,096)	-0.060***	0.028***	0.021***	0.010***
Agriculture, forestry and fishing	0,021 (0,117)	-0.003	0.001	0.001	0.0005
Quarrying and mining	0,087 (0,292)	-0.014	0.007	0.004	0.002
Manufacturing	0,299*** (0,102)	-0.051***	0.024***	0.017***	0.008**
Water supply, supply of electricity, gas, steam, and air conditioning	0,299 (0,208)	-0.052	0.025	0.018	0.008
Construction and Real Estate	0,421*** (0,117)	-0.076***	0.035***	0.027***	0.013***
Retail and wholesale trading	0,433*** (0,101)	-0.077***	0.036***	0.027***	0.013***
Transportation and storage	0,172 (0,125)	-0.028	0.014	0.010	0.004

Accommodation and food service activities	0,217* (0,131)	-0.036	0.017	0.012	0.006
Information and communication	1,028*** (0,191)	-0.225***	0.089***	0.082***	0.053***
Financial and insurance activities	0,508*** (0,168)	-0.096***	0.043***	0.034***	0.017**
Professional, scientific and technical activities	0,417*** (0,112)	-0.076***	0.035***	0.026***	0.013***
Public administration and defense; compulsory social security	0,373*** (0,103)	-0.066***	0.032***	0.023***	0.011***
Education	0,401*** (0,111)	-0.073***	0.034***	0.026***	0.012***
Human health and social work activities	0,203* (0,124)	-0.034	0.016	0.012	0.005
Arts, entertainment and recreation	0,516* (0,287)	-0.097	0.044*	0.035	0.018
Saving	0,100** (0,372)	-0.015***	0.008***	0.005***	0.002**
Newspaper or magazines habit	0,176** (0,061)	-0.029***	0.014***	0.010***	0.004**

Notes: 1) *** p<0.01. ** p<0.05. * p<0.1

2) Columns 3,4,5 and 6 report the marginal effects.

The ordered probit model's findings show that gender is a crucial factor for the probability of online shopping. Compared to households headed by men, households headed by women are more likely to shop online. The marginal effects demonstrate that the most likely frequency condition is once a month among all transitions. In terms of the education status, the higher the education level of the household head, the higher the probability of households to shop online. For instance, if the household head has a master's or PhD degree, it rises the probability of making an online purchase by 8.9 percent per month whereas the impact of the same education level on the online shopping 2 or 3 times a month is 8 percent.

The variable with the highest absolute marginal effect across all explanatory factors is the level of household income. Accordingly, there is a significant and favourable correlation between higher levels of household income and the likelihood of internet shopping. For example, for the highest level of income, the probability of online shopping once a month is 13.9 percentage points higher compared to the lowest level of household income. In a similar vein, the impact of the highest income level on the online shopping once a week/2 or 3 times a week and almost every day is 6.6 percent higher than the poorest quintile. However, the estimation results demonstrate that those who are tenants are more likely to shop online than those who own a house and have lodging facilities.

Another significant household factor is the household head's age, which has a significant impact on the likelihood of online shopping. Compared to elderly household heads, younger household heads have more positive attitudes towards online shopping. In terms of the association between the household type and propensity of online shopping, the estimation results reveal that compared to large family type, one-person households, couple with at least

one resident child, lone parents with at least one resident child and multi-person no-family households are more likely to shop online. Only couple without resident children household type has a lower probability for online shopping compared to the reference category. Furthermore, the marginal effect for the type of multi-person no-family household is the largest in magnitude among all types of households.

One of the interesting findings of this study is about the job industry code of the household head. The estimation results suggest that households with unemployed household head are more likely to shop online as compared to households with household head working in other service activities. Household heads working in manufacturing, construction and real estates, wholesale and retail trade, information and communication, insurance and financial activities, professional, scientific, and technical activities, public administration and defense, compulsory social security, education have a statistically significant and higher probability for online shopping. The largest marginal effects, on the other hand, belong to the information and communication sector and financial and insurance activities. This finding implies that employees in industries that are more related to the internet and banking tend to do more online shopping.

It is also crucial for policy makers to know whether accessibility to shopping services and facilities affects online shopping behaviour to construct effective policies for the development of appropriate marketing strategies. The estimation results indicate that as they are physically deprived of shopping opportunities, individuals tend to do less online shopping. In other words, if it is easy to access shopping services and facilities, households are more likely to shop online. Finally, if there is a household member who is a saving habit or who typically purchases a daily newspaper, weekly, monthly magazines in the household, it is more likely for this household to shop online.

The next section discusses the key findings previously described and policy implications, the limitations of the analysis and potential directions for future studies.

4. DISCUSSION AND CONCLUSIONS

The empirical analysis clarifies the household characteristics associated with online shopping attitude, which may aid policymakers in suggesting relevant policies like the enhancement of techniques for marketing that are intended to both retain existing online customers and draw in new ones.

Most of the studies in the existing literature include age as an important variable in the explanation of online shopping behaviour since computer skills are more easily used by younger individuals and younger individuals usually possess greater experience with the internet

(Harrison and Rainer, 1992; Trocchia and Janda 2000; Morris and Venkatesh, 2000; Hernández *et al.*, 2011). In this regard, the results of this present study support the premise that age is negatively associated with online shopping. However, it should be kept in mind that this study cannot distinguish the effect of age or the experience level with the internet on online shopping behaviour due to data unavailability. In this context, it can be argued that older users' lack of experience may lead to missing information relating to the advantages that the internet offers as a shopping instrument, thereby preventing their participation (Hernández *et al.*, 2011).

From the gender perspective, contrary to many studies in the existing literature (Saydan, 2008, Marangoz *et al.*, 2019), this current study found that females prefer online shopping more than males. While it was emphasized in those studies mentioned above that males were more inclined to use computers, it was found in this study that females were more prone to do shopping in Turkey. In some studies, conducted for Turkey, no significant difference was found between males and females in terms of online shopping behaviour (İzgi and Şahin, 2013, Armağan and Turan, 2014).

The study's most notable conclusion is the correlation between household economic status and likelihood of internet shopping, which is positive. This result is consistent with the body of literature that maintains that demographic and socioeconomic factors have a major impact on attitudes regarding internet purchasing (Scott *et al.*, 1981; Burke, 2002; Chintagunta, Chu, & Cebollada, 2012). Among all the explanatory variables, it is also found that the highest marginal effect in absolute value belongs to the positive relationship between the income levels of the household and the probability of online shopping for all transitions. Income can affect online shopping through many channels. First, higher income levels lead internet users to perceive lower implicit risks in undertaking online purchases and, hence, affect their online shopping behaviour in a positive way. Second, in an obvious way, higher income status means higher social status, which may lead to the greater knowledge regarding online shopping activities. Scott *et al.* (1981), for example, argued that high socioeconomic status (income) of the consumers means positive consumers' perceptions about online buying when compared to in-store shopping. Finally, the higher income level is directly associated with greater access to internet (Hernández *et al.*, 2011; Allard *et al.*, 2009).

The ownership status of the household's home is one of the study's interesting findings. Accordingly, residential owners and residents of lodging are less likely to do shopping over the internet than tenants. Readers may find it interesting, but this is not surprising. The cross-tab results between residential owners and their age has shown that 73% of the residential owners are between 50 and 65 years old. Moreover, approximately 82% of household heads over the

age of 65 are residential owner. On the other hand, only 28% of young adults have their own residence. As recalled from the results, there is a negative association between age and online shopping habit. Since residential owners are mostly elderly people and tenants are mostly young adults, residential owners are less likely to shop online.

The results related to the occupational groups demonstrate parallelism with the education level to a greater extent. Household heads working in jobs that require a relatively higher level of education (financial and insurance activities, professional, scientific and technical activities, education etc.) are more likely to shop online.

Unlike the relevant literature, accessibility to shopping services and facilities were used as a variable thought to be effective on the online shopping behaviour. The findings state that as individuals get closer the shopping facilities, they are more likely to shop online. The reason of this can be considered that being close to shopping centers not only gives individuals the opportunity to feel and touch the products, but also offers the opportunity to compare products online.

It can be seen from Eurostat data that consumers' online shopping tendency in Turkey is considerably lower than in the EU countries. The increase in the tendency and frequency of shopping on the internet is very important for consumer welfare. The most important reason of this is that consumers can access more information about the goods and services. This will lead to an increase in competition. With the increasing competition conditions, consumers will be able to buy better quality goods at lower prices and this will lead to an increase in market efficiency. In this context, policies to increase the tendency to do shopping on the internet in Turkey are important in terms of increasing the level of social welfare. With the developments in information technologies, the prevalence of online shopping is of great importance for both business administrators and economists in terms of deepening the markets and increasing competition conditions.

Throughout the paper some empirical and conceptual limitations are emphasized. In the context of taking the results into consideration, it is crucial to highlight these limitations as well as a few other ones. First, the results of this study reveal the factors that are significant in determining the behaviour that consumers in Turkey have toward online shopping. To fully estimate the online shopping behaviour, it is necessary to take into consideration both demographic, socio-economic and perceptual factors. However, this study cannot include perceptual factors due to the lack of relevant data. Second, as is known, limitations are inherent in many empirical studies regarding the sample features. In this regard, the empirical analysis carried out in this study is at the household level rather than individual level due to the data

limitations. Third, longitudinal data should preferably be used to show how families' online purchasing behaviour has evolved over time and to analyse the factors affecting online shopping. However, the empirical study uses cross-section data, because the HBSs do not track the same households over time. Finally, this study cannot account for the differences in types of online shopping such as flight ticket, electronic and non-electronic goods and services because of the data limitations. According to this perspective, policy makers may find it useful to categorize online purchasing and determine which of the categories is most closely associated to the online shopping behaviour.

References

- Allard, T., Banin, B. and Chebat, J. (2009), "When income matters: customers' evaluation of shopping malls' hedonic and utilitarian orientations", *Journal of Retailing and Consumer Services*, 16(1): 40-49.
- Armağan, E. A., and Turan, A. H. (2014). "Internet üzerinden alışveriş: demografik faktörlerin, bireysel ihtiyaçların etkisi üzerine ampirik bir değerlendirme.", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(3): 1-22.
- Biswas, D. (2004). "Economics of information in the web economy: towards a new theory?" *Journal of Business Research*, 57(7): 724-733.
- Bosnjak, M., Galesic, M., and Tuten, T. (2007). "Personality determinants of online shopping: Explaining online purchase intentions using a hierarchical approach." *Journal of Business Research*, 60(6): 597-605.
- Burke, R. R. (2002). "Technology and the customer interface: What consumers want in the physical and virtual store." *Journal of the Academy of Marketing Science*, 30(4): 411-432.
- Changchit, C., Cutshall, R., Lonkani, R., Pholwan, K., and Pongwirithon, R. (2019). "Determinants of online shopping influencing Thai consumer's buying choices." *Journal of Internet Commerce*, 18(1): 1-23.
- Chintagunta, P. K., Chu, J., and Cebollada, J. (2012). "Quantifying transaction costs in online/offline grocery channel choice." *Marketing Science*, 31(1): 96-114.
- Eurostat (2020). Available from:
https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Ecommerce_statistics_for_individuals#Main_reason_for_not_buying_online_.282019_survey.29 (Date of access:30.06.2021).
- Greene, W. (2003), *Econometric Analysis*, Fifth Edition, Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

- Harrison, A.W. and Rainer, R.K. (1992), "The influence of individual differences on skill in end-user computing", *Journal of Management Information Systems*, 9(1): 93-111.
- Hernández, B., Jiménez, J., and Martín, M. J. (2011). "Age, gender and income: do they really moderate online shopping behaviour?" *Online Information Review*, 35(1): 113–133.
- İzgi, B. B., and Şahin, İ. (2013). "Elektronik perakende sektörü ve internet alışverişi tüketici davranışı: Türkiye örneği." *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(1): 9-27.
- Kilic, D. (2012). "Empirical Analysis of Health and Educational Attainment in Turkey", The University of Sheffield, PhD Thesis.
- Kurtuldu, H. S., and Şahin, Ç. (2003). İnternet Yoluyla Satılmayı Olumsuz Etkileyen Faktörler ve Pazarlama Stratejilerine Yönelik Muhtemel Etkileri. 8. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı, 3-25.
- Liao, Z., and Cheung, M. T. (2001). Internet-based e-shopping and consumer attitudes: an empirical study." *Information & Management*, 38(5): 299-306.
- Maddala, G. (1999). *Limited-dependent and Qualitative Variables in Econometrics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Marangoz, M., Özkoç, H. H., and Aydın, A. E. (2019). "Tüketicilerin internet üzerinden alışveriş davranışlarının açıklanmasına yönelik bir çalışma" *Journal of Consumer and Consumption Research*, 11(1): 1-22.
- Miyazaki, A. and Fernandez, A. (2001). "Consumer perceptions of privacy and security risks for online shopping." *Journal of Consumer Affairs*, 35(1):27–44.
- Morris, M.G. and Venkatesh, V. (2000), "Age differences in technology adoption decisions: implications for a changing work force", *Personnel Psychology*, 53(2): 375-403.
- Pachauri M. (2002). Researching online consumer behaviour: current positions and future perspectives. *Journal of Customer Behaviour* , 1:269–300.
- Park, S. B., Lee, Y. K., and Chung, N. (2013). Why don't consumers go internet shopping in Korea? Segmentation of consumer lifestyle approach. *Behaviour & Information Technology*, 32(5): 468-479.
- Saydan, R. (2008). Tüketicilerin Online Alışverişe Yönelik Risk Ve Fayda Algılamaları: Geleneksel ve Online Tüketicilerin Karşılaştırılması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(23): 386-402.
- Scott, C. A., Engel, J. F., Blackwell, R. D., Kollat, D. T., Hawkins, D. I., Coney, K. A., ... Wallendorf, M. (1981). "Consumer Behaviour ." *Journal of Marketing*, 45(1): 160-162.

Senecal S, Kalczynski P, Nantel J. (2005). "Consumers' decision making processes and their online shopping behaviour : a clickstream analysis." *Journal of Business Research*, 58(11):1599–608.

Thompson T. (2002). "Attitudes toward online shopping and the Internet." *Behaviour Information Technology*, 21(4):259–71.

Trocchia, P.J. and Janda, S. (2000), "A phenomenological investigation of internet usage among older individuals", *Journal of Consumer Marketing*, 17(7): 605-16.

Ward, M. R., and Lee, M. J. (2000). Internet shopping, consumer search and product branding. *Journal of product & brand management*, 9(1): 6-20.

Genişletilmiş Özet

Günümüz dünyasında bilgi ve bilgisayar teknolojilerindeki hızlı gelişmelerle birlikte ekonomik faaliyetlerin bileşenleri de değişmiş ve internet üzerinden alışverişin payı da artmıştır. Elektronik kanallarla mal ve hizmet alışverişi yeni bir pazar imkanı bulmuş ve bu pazar, giderek geleneksel fiziksel mağazaların yerini almıştır (Changchit ve ark. 2018). Öte yandan, dünya genelinde e-ticaret hacmi her geçen gün hızlı bir ivmeyle artmaktadır. Avrupa Birliği (AB) İstatistik Ofisi Eurostat'ın verilerine göre 2019 yılında Türkiye'de insanların % 30'u en az bir kez internetten alışveriş yaparken bu oran AB'de % 63 olarak gerçekleşmiştir. Bununla birlikte Türkiye, Avrupa'daki 38 ülke arasında 31'inci sırada yer almaktadır.

İnternet üzerinden ticaret hacmindeki söz konusu hızlı büyüme yi açıklayabilecek birçok neden vardır. Bunlardan belki de en önemlisi, fiziki bir piyasaya göre internet ortamında satış yapan satıcıların daha düşük fiyatlar sunabilmesidir. Çevrimiçi alışverişin parasal olmayan bir diğer avantajı da zaman ve ulaşım maliyetlerini azaltmasıdır. Tüketicilerin genel olarak internet alışverişini tercih etmelerinin en önemli nedenleri arasında ürün ve hizmetleri hem fiyat hem de kalite açısından daha kolay karşılaştırabilmeleri yer almaktadır. Bununla birlikte bilgiye daha kolay ulaşabilir olmaları ve diğer kullanıcıların deneyimlerinden faydalanabilmeleri de internet üzerinden alışverişin avantajları arasında yer almaktadır.

Öte yandan tüketicilerin internet üzerinden alışveriş yapmak istememelerinin de birçok nedeni olabilir. Bunlar arasında, tüketicilerin çevrimiçi alışverişi riskli olarak algılayabilmeleri ilk sıralarda yer almaktadır. Birçok araştırmada tüketicilerin internet üzerinden alışveriş yapmasının önündeki en önemli engel olarak güvenlik sorunu görülmektedir (Liao ve Cheung, 2001; Armağan ve Turan, 2014). Algılanan en önemli riskler arasında kredi kartı güvenliği ve kimlik bilgilerinin paylaşılması yer almaktadır (Saydan, 2008). Çevrimiçi alışverişi olumsuz etkileyebilecek bir diğer faktör de tüketicilerin çoğunlukla “dokun ve hisset” tarzı alışverişi tercih etmeleri ve alışverişi sosyal bir aktivite olarak görebilmeleridir.

Literatürde çevrimiçi alışveriş ile ilgili Türkiye için yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların önemli bir bölümü çevrimiçi alışverişin demografik belirleyicilerini analiz etmiştir. Bu çalışmalardan ortaya çıkan ortak sonuçlardan biri, eğitim düzeyi ve gelir düzeyi arttıkça internet üzerinden alışveriş eğilimi ve hacminin artmasıdır (Armağan ve Turan; 2014, Marangoz vd.; 2019, Özgüven; 2011). Söz konusu çalışmalarda vurgulanan bir diğer unsur ise, genç ve genç yetişkinlerin internet üzerinden alışveriş yapma eğilimlerinin, daha yaşlı bireylere göre daha fazla olmasıdır.

Literatürde konuyla ilgili pek çok çalışma bulunmasına rağmen, yaşam tarzı yaklaşımı (*lifestyle approach*) çerçevesinde sosyo-ekonomik ve demografik değişkenler ile mikro verileri kullanan çalışmaların sayısının oldukça sınırlı olmasıdır. Yazarların bilgisi dahilinde bu çalışma, Türkiye'de tüketicilerin alışveriş davranışını ve internet üzerinden alışverişe yönelik tutumlarını ve davranışlarını etkileyen faktörleri yaşam tarzı yaklaşımı çerçevesinde incelemeye yönelik ilk çalışmadır. Bu amaçla, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından en son 2019 yılında yapılan ve tüm ülkeyi temsil eden Hanehalkı Bütçe Anketi (HBA) mikro veri seti kullanılmıştır. Çalışmada hanehalklarının internet üzerinden alışveriş tutumlarını ampirik olarak belirlemek için sıralı probit tahmin yöntemi kullanılmıştır.

Analizde hanehalklarının çevrimiçi alışveriş davranışlarının belirlenmesinde kullanılan bağımsız değişkenler sırasıyla; hane reisinin cinsiyeti, yaşı, eğitim durumu, hane geliri, hane tipi, hane mülkiyet yapısı, hanehalkı tasarruf davranışları, alışveriş merkezlerine ulaşılabilirlik, hane reisinin çalıştığı iş kolu ve hanehalkının gazete ve dergi satın alma alışkanlıklarıdır.

Sıralı probit modelinin bulguları, cinsiyetin çevrimiçi alışveriş olasılığı açısından çok önemli bir faktör olduğunu göstermektedir. Erkeklerin reisi olduğu hanelerle karşılaştırıldığında, kadınların reisi olduğu hanelerin internetten alışveriş yapma olasılıkları daha yüksektir. Tüm açıklayıcı faktörler arasında en yüksek mutlak marjinal etkiye sahip değişken hanehalkı gelir düzeyidir. Buna göre hanehalkı gelirinin yüksek olması ile internetten alışveriş yapma olasılığı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Hane reisinin yaşı da çevrimiçi alışverişini etkileyen önemli faktörler arasında yer almaktadır. Buna göre hane reisinin yaşı arttıkça, internet üzerinden alışveriş yapma eğilimi ve olasılığı kategorik olarak azalmaktadır. Hane türü ile çevrimiçi alışveriş eğilimi arasındaki ilişki açısından tahmin sonuçları değerlendirildiğinde, tek kişilik haneler, en az bir çocuğu olan çiftler, en az bir çocuğu olan yalnız ebeveynler, geniş ailelerde oluşan hanelere göre daha fazla çevrimiçi alışveriş yapmaktadır.

Bu çalışmanın ilginç bulgularından biri de hane reisinin iş kolu koduyla ilgilidir. Tahmin sonuçlarına göre, hane reisi işsiz olan hanelerin, hane reisi diğer hizmet faaliyetlerinde çalışan hanelere kıyasla çevrimiçi alışveriş yapma olasılıklarının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, imalat, inşaat ve gayrimenkul, toptan ve perakende ticaret, bilgi ve iletişim, sigorta ve mali faaliyetler, mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler, kamu yönetimi ve savunma, zorunlu sosyal güvenlik ve eğitim sektörlerinde çalışan hanehalkı reislerinin çevrimiçi alışveriş yapma olasılıklarının daha yüksek olduğu görülmüştür. İlgili literatürden kullanılan değişkenlerden farklı olarak alışveriş merkezlerine erişilebilirlik, çevrimiçi alışveriş davranışını etkileyen bir diğer değişken olarak analize dahil edilmiştir. Elde

edilen bulgular, bireylerin alışveriş merkezlerine yaklaşıkça çevrimiçi alışveriş yapma olasılıklarının daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Eurostat verilerine göre Türkiye'de tüketicilerin çevrimiçi alışveriş eğiliminin AB ülkelerine göre oldukça düşük olduğu görülmektedir. İnternette alışveriş eğiliminin ve sıklığının artması tüketici refahı açısından oldukça önemlidir. Bunun en önemli nedeni, tüketicilerin mal ve hizmetlerle ilgili daha fazla bilgiye kolaylıkla ulaşabilmesi ve karşılaştırma olanaklarına sahip olmasıdır. Bu durum rekabetin artmasına yol açacak ve artan rekabet koşullarıyla birlikte tüketiciler daha kaliteli ürünleri daha düşük fiyatlarla satın alabilecektir. Bu da bir bütün olarak piyasa etkinliğinin artmasına yol açacaktır. Bu bağlamda Türkiye'de internet üzerinden alışveriş yapma eğilimini artırmaya yönelik politikalar toplumsal refah düzeyinin artırılması açısından önem taşımaktadır. Bilgi teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte çevrimiçi alışverişin yaygınlaşması hem işletme yöneticileri hem de ekonomistler açısından piyasaların derinleşmesi ve rekabet koşullarının artması açısından büyük önem arz etmektedir.

Siyasal İletişimde Milletvekillerinin Sosyal Medya Kullanımı¹

Sevcan Güleç SOLAK*

Taner AYDIN**

Geliş Tarihi (Received) 18.07.2023– Kabul Tarihi (Accepted): 26.12.2023

DOI: 10.26745/ahbvuibfd.1329003

Öz

Özellikle son yüzyılda çok konuşulan siyaset ve iletişim kavramlarının ortak paydası olan siyaset iletişim konusuna yönelik olarak gerçekleştirilen bu çalışmada, siyasetin baş aktörlerinden biri olan milletvekillerinin siyaset iletişiminde sosyal medya kullanım düzeylerini tespit etmeye yönelik alan araştırmasına yer verilmiştir. Siyasilerin sosyal medya platformlarından hangilerini ne oranda kullandıklarını tespit etmeye yönelik yapılan alan araştırmasının evrenini 27. dönem TBMM milletvekilleri oluşturmaktadır. Nicel araştırma yöntemlerinde kullanılan veri toplama tekniklerinden biri olan yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen veriler SPSS 21.0 istatistik programına işlenerek analiz edilmiştir. Makalede milletvekillerinin sosyal medya kullanım oranları ile bu oranları etkilemesi muhtemel yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve seçim bölgesi gibi değişkenlerin etki düzeylerinin saptanmasına da çalışılmıştır. Çalışmadan elde edilen veriler ışığında milletvekillerinin sosyal medyayı siyaset iletişim amacıyla kullandıklarını, siyaset iletişiminde sosyal medya kullanımının önemli olduğunu düşündüklerini ve sosyal medya araçları arasında en çok Twitter'ı tercih ettikleri görülmüştür. Siyaset iletişim amaçlı sosyal medya kullanım düzeyleri üzerinde yaş, cinsiyet, eğitim durumu, seçim bölgesi ve siyasi parti değişkenlerinin anlamlı bir fark oluşturmadıkları tespit edilirken, milletvekillerinin yaşları arttıkça sosyal medya hesaplarını kendilerinin yönetme oranının azaldığı görülmüştür. Bu çalışma milletvekillerinin siyaset iletişiminde sosyal medya kullanım düzeylerine yönelik birçok önemli veri sağlaması bakımından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: 27. Dönem TBMM Milletvekilleri, Siyaset İletişim, Sosyal Medya

The Use of Social Media by Deputies in the Context of Political Communication

Abstract

This is research about political communication, which has been spoken about a lot in the last century, a field study to determine the level of social media use in political communication of members of parliament, one of the main actors of politics. The population of the field research was conducted to determine which social media platforms are used by politicians and to what extent consist of the 27th term deputies. The structured interview technique, which is one of the data collection techniques used in quantitative research methods, was utilized data obtained from the research were analyzed by processing into the SPSS 21.0 statistical program. In the article, it has also been tried to determine the social media usage rates of members of parliament and the effect levels of variables such as age, gender, education level, and electoral region that are likely to affect these rates. In the light of the data obtained from the study, it has been seen that the members of parliament use social media for political communication, they think that the use of social media is important in political communication, and they prefer Twitter the most among social media tools. While it was determined that the variables of age, gender, education level, election the region and political party did not make a significant difference on the levels of social media use for political communication purposes, it was observed that the rate of managing social media accounts by themselves decreased as the age of the members of parliament increased. This study is important in terms of providing important data on the levels of social media use of members of parliament in the context of political communication.

Key Words: 27th Term GNAT (Turkish Grand National Assembly) Members of Parliament, Political Communication, Social Media

¹ Bu çalışma Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalında hazırlanan “Siyaset İletişiminde Sosyal Medya Kullanımı: Milletvekilleri Örneği” başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

* Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, gulecsevcan@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0337-4775

** Türkiye Büyük Millet Meclisi, taneraydin52@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7608-9054

Giriş

Yerleşik yaşama geçişten günümüze kadar sürekli gelişerek varlığını sürdüren siyasal iletişim, teknolojik gelişmelere uyum sağlayarak günümüzde her yaş ve sosyo-ekonomik düzeye hitap etmektedir. Geçmişte belli bir gelir ve eğitim seviyesine sahip insanlara hitap eden iktidar, yönetim erki, siyaset vb. gibi kavramlar şimdilerde adeta gündelik hayatın birer parçası haline gelmiştir. Demokratik yapıya sahip toplumlarda, yönetilenler ile yönetenler arası bilgi akışının sağlanmasında kitle iletişim araçları büyük rol oynamaktadır. Kanaat oluşum süreçlerinde medyanın başat referans olarak işlev gördüğü de söylenmektedir. İktidar ve muhalefet mensubu tüm siyasetçiler, hedef kitlelere seslerini duyurmak ve desteklerini alabilmek için kitle iletişim araçlarını etkin bir biçimde kullanmaktadırlar (Bekiroğlu & Bal, 2014, s. 128).

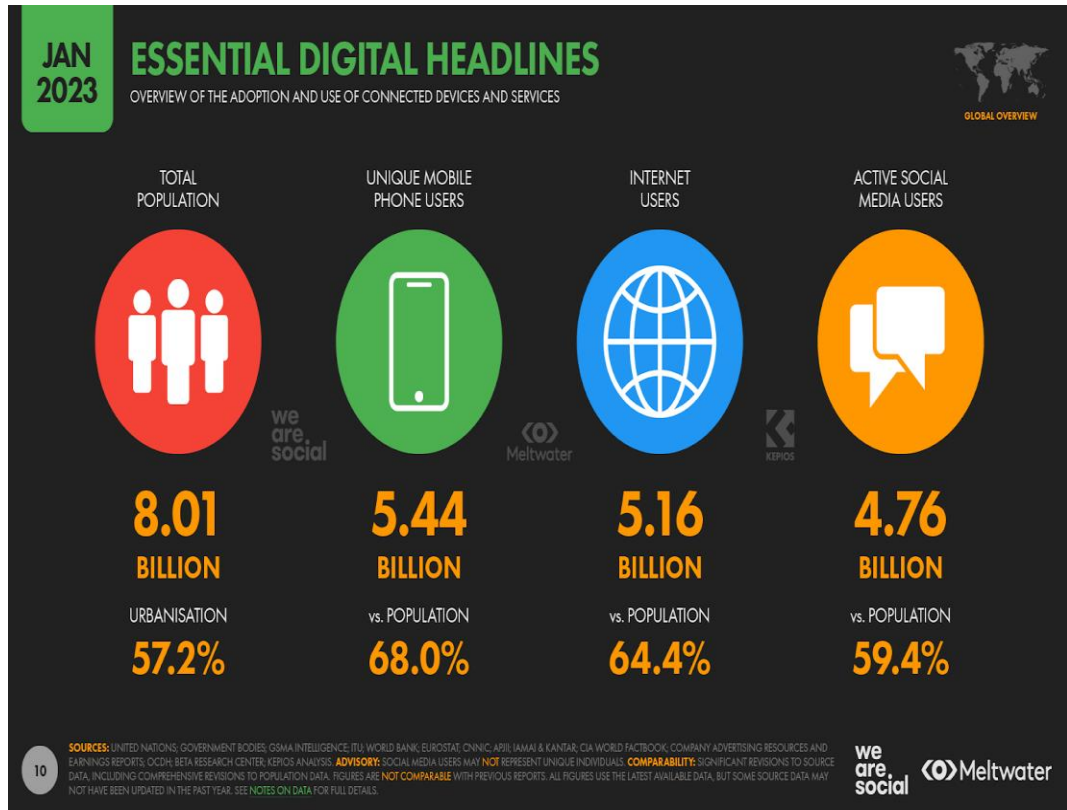
Siyasal iletişimin tarihsel serüvenini üç dönem halinde özetlemek mümkündür. Birinci dönem olan 1960 öncesi yıllarda, siyasiler ile seçmenler arasındaki iletişim daha çok meydanlarda retorik tarzda gerçekleşmektedir. Mitingler ve yanı sıra destekleyici basılı materyaller ile seçmenin tercihini etkilemek için uğraş verilmektedir. İkinci dönem olarak 1960'lı yıllarda yaygınlaşmaya başlayan televizyon yayımları ile siyasal iletişim yeni bir boyut kazanmaya başlamıştır. Haber programları sayesinde halkın bilinç düzeyi de artarken, siyasilerin daha geniş kitlelere ulaşmasına olanak sağlanmıştır. Üçüncü dönem ise 1990 sonrasında uydu kullanımı ile başlar ve medyanın gücü artık hissedilir seviyelere ulaşmıştır. Özel kanalların yayına başlaması ile artan rekabet ortamı iletişim özgürlüğünü tetiklemiştir. İnternet kullanımının yaygınlık kazanmasıyla yeni medya alana hâkim olmaya başlamıştır. Devamında sırasıyla web 1.0, web 2.0, web 3.0 ve günümüzde artık konuşulmaya başlanan web 4.0 teknolojileri ile iletişim çok farklı boyutlar kazanmış bulunmaktadır.

Teknolojide yaşanan hızlı gelişmeler ve özellikle internet kullanımının hayatın her alanına yayılması “yeni medya” kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yeni medya daha çok internet teknolojisine bağlı çalışan insanların bilgi alışverişinde bulunmak, birbirleriyle iletişime geçerek paylaşımında bulunmak için kullandıkları her türlü dijital alanı kapsayan bir kavramdır. İletişim teknolojilerinde gerçekleşen gelişmeler ile beraber yeni ile eski iletişim araçları arası rekabet yaşanmaya başlamıştır. İlk etapta gazeteyle radyo arasında süren rekabet, televizyonun icadıyla bir adım öne taşınmıştır. İnternetin ortaya çıkması ise bu rekabeti çok farklı boyutlara getirmiştir. Bu açıdan son yüzyıl hem siyasal iletişim açısından hem de yazılı, basılı ve elektronik ortamlardaki uygulama alanları açısından tam bir gelişim çağı olmuştur. İletişimde yeni teknolojilerle beraber analogdan dijitale geçişin sağlandığı 90'lı yıllardan sonra birçok yeni iletişim aracı ve imkânı ortaya çıkmış, 2000'lerden sonra ise bu

alanda kitlesel kullanıma yönelik gelişmeler gerçekleşmiştir (Demirci, 2015, s. 10-11). İnsanların büyük çoğunluğunun gazete ve televizyon haberlerini dahi sanal ortamdan ve mobil olarak takip ettiği günümüzde sosyal medya en etkin kitle iletişim aracı konumuna ulaşmıştır.

We Are Social 2023 Ocak ayı raporuna göre; dünya üzerinde 5,16 milyar internet kullanıcısı bulunmakta ve bu rakam dünya nüfusunun yüzde 64,4'ünü oluşturmaktadır. Adı geçen rapora göre dünya nüfusunun yüzde 59,4'ünü oluşturan 4,76 milyar sosyal medya kullanıcısı bulunurken, 5,44 milyar düzeyinde mobil telefon kullanıcısı mevcuttur (We Are Social, 2023).

Grafik 1: Dünya Dijital Genel İstatistik Göstergeleri

Kaynak: <https://wearesocial.com/us/blog/2023/01/the-changing-world-of-digital-in-2023/> Erişim Tarihi: 15.05.2023

Bu rapordan da anlaşıldığı gibi dünya nüfusunun yarısından çok daha fazlası anlık olarak iletişime geçebilmekte veya herhangi bir paylaşımında bulunabilmektedir. Bu kadar yüksek oranda kullanıcıya sahip olan bir platformda siyasilerin de yer almaması düşünülememektedir.

Yapılan çalışmada siyasal iletişimin baş aktörlerinden biri olan milletvekillerinin siyasal iletişim amaçlı sosyal medya kullanım düzeylerini belirlemeye yönelik alan araştırmasına yer

verilmiştir. Bu amaç kapsamında TBMM’de bulunan 27. dönem milletvekillerine yönelik anket çalışması gerçekleştirilmiş ve 140 milletvekilinin katılımı sağlanmıştır. Toplanan veriler SPSS 21.0 istatistik programı yardımıyla frekans dağılımları ve betimleyici istatistiklerin yanı sıra, t testi, Ki kare (Chi square) ve Anova testleri uygulanarak araştırmanın hipotezleri açıklanmaya çalışılmıştır. Kullanılan ölçeklere “güvenilirlik” testi uygulanmış ve kullanılan ölçekler Cronbach's Alpha değeri açısından "kabul edilebilir" olarak değerlendirilmiştir. Gerçekleştirilen anket çalışması sonucunda önemli bulgular elde edilmiş ve milletvekillerinin hangi sosyal medya araçlarını kullandıkları, günlük ortalama kullanım süreleri, tercih ettikleri içerik türleri saptanmaya çalışılmıştır. Milletvekillerinin yaşları, seçim bölgeleri ve siyasi partileri gibi özellikleri ile sosyal medya kullanım düzeyleri arasındaki farkları tespit etmeye yönelik analizler yapılmış ve çıkan sonuçlar değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1. Siyasal İletişim

“İletişim” kavramının tek başına tanımını yapmak bile çok karmaşık bir durum iken, birde bu kavrama “siyaset” gibi bir kavramın eklenmesi ile tanımlamanın daha karmaşık ve zor bir hal alması kaçınılmaz olmuştur. Aziz, bu tanımlama güçlüğü kavramın karmaşıklığından ziyade geniş kapsamlı olmasına bağlamaktadır ve en yalın haliyle “siyasal aktörlerin belli ideolojik amaçlarını, belli gruplara, kitlelere, ülkelere ya da bloklara kabul ettirmek ve gerektiğinde eyleme dönüştürmek, uygulamaya koymak üzere çeşitli iletişim tür ve tekniklerini kullanmaları” olarak tanımlamaktadır (2011, s. 3).

Siyasal İletişim, “İletişim Sözlüğü”nde “siyasal süreçlerle iletişim süreçleri arasındaki ilişkileri ele alan araştırmalardan oluşan, disiplinler arası bir akademik alan” olarak tanımlanmaktadır (Mutlu, 1994, s. 199). Uslu’ya göre ise; “Bir siyasal görüş ya da organın, etkinlikte bulunduğu siyasal sistem içerisinde kamuoyu güvenini ve desteğini sağlamak-dolayısıyla iktidar olabilmek için- zaman ve konjonktürün gereklerine göre- reklam, propaganda ve halkla ilişkiler tekniklerinden yararlanarak sürekli bir biçimde gerçekleştirdiği tek ya da çift yönlü iletişim çabalarıdır” (1996, s. 790).

Başka bir tanımlamaya göre siyasal iletişim, “belirli bir kitleyi baskı aracı olmadan manipüle etmek ve bireylerin tutumlarını etkileyerek oy verme davranışlarını yönlendirmek için yürütülen süreci kapsayan bir faaliyettir” (Barut & Altundağ, 2005, s. 84). Bu tanımlamada yazarlar siyasal iletişimin seçmeni etkileme özelliğinden bahsetmiş ve siyasilerin oy kazanmak maksadıyla kitlelerin davranışlarını etkileyecek yönde siyasal iletişim teknikleri uyguladıkları bir süreç olarak belirtmişlerdir.

Bütün bu tanımların yanı sıra siyasal iletişimin sıklıkla kullanılmasının yanında asıl anlamının tam olarak algılanamadığı bir gerçektir. Siyasal iletişim, gündelik hayatta dahi herkesin az çok ilgisini çektiği, hakkında konuştuğu, yorumladığı bir kavram ve konudur (Tokgöz, 2010, s. 517). Bir kahvehane ortamında ya da normal bir aile ziyaretinde hatta düğün, cenaze vb. gibi toplu alanlarda dahi her birey kendince ve çoğunlukla farkında dahi olmadan siyasal iletişim gerçekleştirebilmektedir.

Öte yandan konunun sadece seçim dönemi ile bağdaştırılması ve dar bir çerçeveye indirgenmesi gibi hatalı bir yaklaşımdan bahseden Kılıçaslan, siyasal iletişimin sadece seçim odaklı bir iletişim süreci olmadığını, siyasal iletişimin boyutlarını siyasal kampanya-seçim dönemi ve seçim dışı zaman olarak ele almak gerektiğini belirtmektedir. Kılıçaslan'a göre siyasal iletişim, günlük hayata ilişkin, sosyal kültürel ve ekonomik olmak üzere tüm boyutları içeren oldukça geniş bir yelpazede faaliyet göstermektedir. Buna rağmen yine de kavram çoğunlukla seçimler, seçim propagandaları, partilerin ve adayların mesajlarının etkililiği, siyasal tutumlar ve oy verme, aday seçme tutumları ve davranışların incelenerek tartışıldığı bir alan olarak görülmeye devam etmektedir (Kılıçaslan, 2011, s. 10-11).

Blumler ve Kavanagh, II. Dünya Savaşı sonrası siyasal iletişimin art arda üç aşamadan geçtiğinden bahsetmektedir. Savaş sonrası ilk 20 yıl parti seçmen arası ilişkilerin etkin olması söz konusu olurken, ikinci aşamada 60'lı yıllardan itibaren sınırlı sayıda da olsa ülke televizyonlarının siyasal iletişimde etkinliği ele aldığı görülmektedir. Bir diğer aşamanın ise medya araçlarının çoğalması ve internet ulaşımının yaygınlaşmasıyla istenilen zamanda istenilen yerde medyaya ulaşılabilen bir dönem olduğu ifade edilmiştir (Bostancı, 2015, s. 9). Bu açıdan ele alındığında günümüzde internete ulaşımın çok kolay olması ve medya araçlarının yanı sıra sosyal medya araçlarının kullanımındaki hızlı artış, siyasal iletişimde yeni medya olarak da adlandırılan sosyal medyanın etkin kullanımını kaçınılmaz kılmaktadır. Bu dönem öyle bir hal almıştır ki artık birçok siyasi aktör sosyal medya kullanımında profesyonel destek almaktadır.

Siyasal iletişimin gerçekleştirilmesi sürecinde karşımıza pek çok aktör çıkmaktadır. Bu aktörleri; devlet başkanı, hükümet, siyasal partiler, yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri, baskı grupları, sivil itaatsizlik, lobicilik faaliyetleri ve terör grupları olarak sıralamak mümkündür. Siyasal aktörler gerek kendileri gerekse danışmanlar ya da uzman ekipler tarafından kitle iletişim araçları vasıtasıyla mesajlarını hedef kitleye ulaştırmaya çalışırlar (Bostancı, 2015, s. 29). McNair, siyasal iletişim aktörlerinin, karar verme sürecini örgütsel ve kurumsal yöntemlerle etkileme amacından bahsetmektedir. Bu aktörler hükümet ya da

meclisleri, kurumsal politik güç kazanmak amacıyla, tercih edecekleri politikalardan hangilerinin uygulanabileceği üzerinden etkilemeye çalışmaktadırlar.

Siyasal iletişimin türleri, iletişimde bulunacak olan aktörlerin hedef kitlesine ve ulaşmak istedikleri sınırlara bağlı olarak ülke içi siyasal iletişim ve uluslararası siyasal iletişim olarak iki başlık altında sınıflandırılmaktadır.

Siyasal iletişimin başarılı bir şekilde hedef kitleye ulaşmasını sağlayacak olan en önemli faktör, şüphesiz mesajı verirken kullanılacak olan yöntemlerdir. Hedef kitlenin tüm özelliklerini dikkatle irdeleyerek, onlara en kolay ve en ulaşılabilir olan yöntemi seçmek başarılı olmak için hayati bir karar olarak kabul edilmektedir. Hedef kitlenin tamamıyla yüz yüze iletişim kurmanın hem zaman hem de mekân olarak imkânsız oluşu gibi teknolojik altyapısı olmayan bir bölgeye de teknolojik araçlarla ulaşmaya çalışmak imkânsız ve anlamsız olacaktır. Başarının altın kuralı, doğru yerde doğru mesajı doğru kanallarla iletmekten geçmektedir. Bu yöntemler siyasi aktör ile hedef kitlenin konumları üzerinden değerlendirilerek, yüzyüze iletişim ve uzaktan iletişim yöntemleri olarak iki temel başlık altında toplanmaktadır.

Yüz yüze siyasal iletişim yönteminde, mesaj veren kaynak ile hedef kitle dar ya da geniş anlamda ortak bir alanda yer alırlar. Bu ortamlarda mesajlar sözlü olarak verilir ve geri bildirimleri anında alma imkânı mevcuttur. Bu bağlamda mitingler, seminerler, sempozyumlar, konserler, konferanslar, hasta ziyaretleri gibi daha da sayabileceğimiz, muhatapların yakın konumda bulunduğu etkinlikleri yüz yüze siyasal iletişime örnek olarak gösterilmektedir (Baran, 2014, s. 88).

Hızla artan nüfus ve sürekli genişleyen yerleşim alanlarıyla birlikte hedef kitlenin bulunduğu alanlarda genişlemekte ve dolayısıyla hedef kitleye ulaşmak için daha farklı iletişim yöntem ve araçlarına gerek duyulmaktadır. Uzaktan iletişim yöntemleri olarak geçmişte daha çok mektup, telgraf, telefon, faks gibi daha eski teknikler kullanılırken, günümüzde artan teknoloji ve internet ağı sayesinde daha çok kitle iletişim araçları tercih edilmektedir.

2. Siyasal İletişimde Yeni Medya Teknolojileri

Son zamanlarda insan yaşamının her alanında yaşanan teknolojik gelişmeler neticesinde, yaşam daha hızlı bir hal almıştır. Tüm bu gelişmeler ışığında iletişim sektörü de bu hıza ayak uydurabilmek için sürekli gelişmiş ve yeni teknolojilere ayak uydurmuştur. Bu gelişim öyle hızla devam etmektedir ki; bugün yeni diye adlandırılan bir teknoloji bazen birkaç yıl bazense sadece birkaç hafta yeniliğini koruyabilirken, yerini başka yeniliklere bırakmak zorunda kalmaktadır.

İletişimde yeni teknolojilerle beraber analogdan dijitale geçişin sağlandığı 90'lı yıllardan sonra birçok yeni iletişim aracı ve imkânı ortaya çıkmış, 2000'lerden sonra ise bu alanda kitlesel kullanıma yönelik gelişmeler gerçekleşmiştir (Demirci, 2015, s. 10-11).

İletişim alanında gerçekleşen her türlü yenilik de doğrudan siyasal iletişimde de kullanılmaktadır. Bu gelişmeler ve özellikle internet kullanımının hayatın her alanına yayılması yeni medya kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yeni medya daha çok internet teknolojisine bağlı çalışan insanların bilgi alışverişinde bulunmak, birbirleriyle iletişime geçerek paylaşımda bulunmak için kullandıkları her türlü dijital alanı kapsayan bir kavram olarak kullanılmaktadır. Özellikle son yıllarda en çok gelişim gösteren ve kullanıcı sayısı her geçen gün artan sosyal medya da yeni medya araçlarından biridir. Fakat günlük yaşamda daha sık dillendirilmesi sebebiyle çoğu zaman yeni medya kavramının yerine kullanılabildiğinden bir kavram karmaşasına sebep olmaktadır (Gökgül, 2016, s. 48). Yeni medya dijital ortamda paylaşım imkânı sağlayan her türlü aracı kapsarken, sosyal medya bu araçlardan biri olarak paylaşımlara sınırsız yorum, eleştiri, cevap, ekleme ya da çıkarma gibi işlemlere olanak tanımaktadır.

2.1. Sosyal Medya

Sosyal medya kavramı ile ilgili olarak literatürde birçok görüş ortaya atılmış olup, kavramın atfedildiği oluşumu karşılayıp karşılamadığı, eksik veya yanlış kurgulandığı gibi konular halen akademik camiada tartışılmaktadır. Kavram genel anlamda belirli kanallar aracılığıyla bilgi, belge, veri ya da düşüncelerin aktarıldığı medya ile belirli bir etkileşim sağlanan grup veya topluluğu ifade eden sosyal kelimelerinin birleşimi ile oluşmaktadır (Neti, 2011, s. 2). Sosyal bilimlerin hemen her alanında olduğu gibi bu kavramda da bir tanımlama karmaşası yaşanmış, kimileri “sosyal ağ”, “sosyal web” ya da “sosyal paylaşım siteleri” gibi isimler de zikretmiştir. Sayımer, hepsini kapsayacak bir anlam içeren ve daha sık kullanılan sosyal medya teriminin kullanılmasını tavsiye etmektedir (Sayımer, 2008, s. 123).

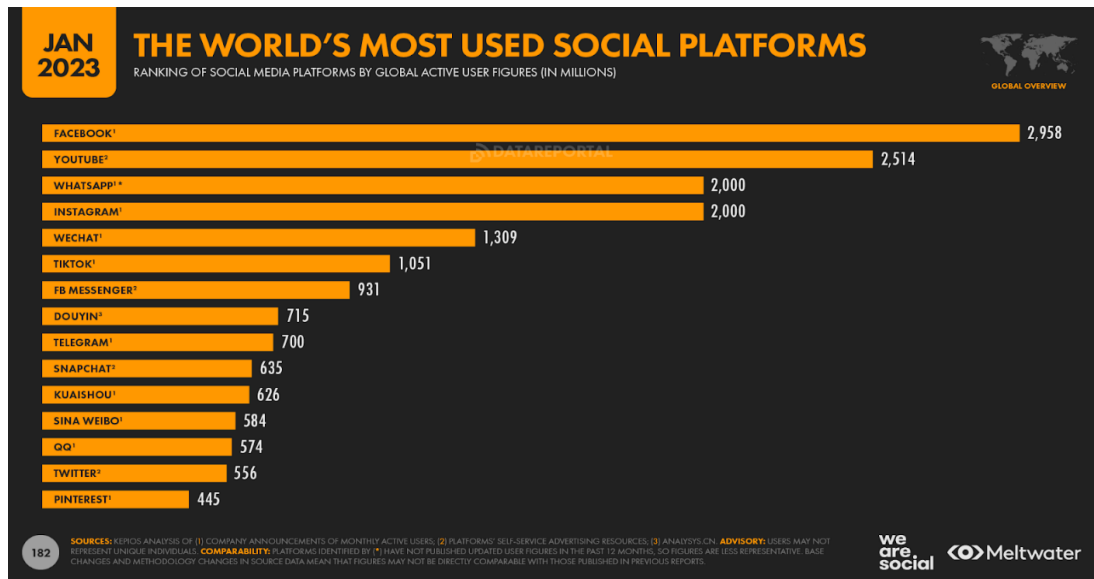
Web 2.0 kavramının hayata girişinden sonra gelişen ve yeni bir çağ başlattığı kabul gören sosyal medya araçlarının tarihsel gelişiminin 1979 yılında Tom Truscott ve Jim Ellis tarafından kurulan Usenet'e kadar uzandığı ifade edilmektedir. Duke Üniversitesi'nde kurulan Usenet platformu, kullanıcılarına mesaj, makale benzeri veri gönderme imkânı sağlaması ve kendilerine has kullanıcı profilleri oluşturabilme olanağı sağlaması açısından bugünün sosyal paylaşım ağlarına benzer özellikler göstermektedir (Fidan, 2016, s. 196). Bundan farklı olarak sosyal medyanın temellerini 1991 yılında “World Wide Web” in (www) halkın kullanımına sunulmasından sonra atıldığını savunan görüşler de mevcuttur. 90'lı yıllarda ilgi alanlarına

yönelik ortaya çıkan forumlar ile kullanıcılar kendi görüşlerini sunmaya ve paylaşmaya başlamıştır (Gönenli & Hürmeriç, 2012, s. 219).

Boyd ve Ellison, sosyal medya serüveninin başlangıcını 1997 yılında yayın hayatına başlayan ve kullanıcıların mesajlaşabildikleri, kendi arkadaş gruplarını kurabildikleri, profil oluşturarak diğer kullanıcıların profillerine ulaşabildikleri sixdegrees.com ile başladığını kabul etmektedirler. Bu uygulama kısa sürede parlamış ve 2000 yılında 125 milyon dolara alıcı bulmuştur. Sonrasında sürekli olarak gelişen ve değişen yapılarda birçok platform kullanıma sunulmuştur. Kimi zaman iş hayatına yönelik, kimi zaman arkadaş grupları oluşturmak amacıyla kurulan sosyal medya platformlarına her geçen gün bir yenisi eklenerek gelişmeye devam etmektedir.

Boyd ve Ellison yıllar içinde kullanıma sunulan sosyal medya sitelerini, kuruluş yıllarına göre şöyle sıralamışlardır; 97 yılında Sixdegrees, 99 yılında Live Journal, AsianAvenue, Black Planet ve LunarStorm, 2000'de MiGente, 2001'de Cyworld ve Ryze, 2002 yılında Fotolog, Friendster ve Skyblog kurulmuştur. Devamında 2003'de Couchsurfing, LinkedIn, Myspace, LastFm, Tribe.net, Plaxo, Open BC/Xing, HI5, Orkut, Dogster, 2004 yılında Flickr, Piczo, Mixi, Facebook (sadece Harvard'da), Multiply, aSmallWorld, Dodgeball, Care2, Catster ve Hyves, 2005'de Yahoo!360, Youtube, Xanga, Cyworld, Bebo, Facebook (lise networkleri), AsianAvenue ve BlackPlanet kullanıma sunulmuştur. 2006'da ise QQ, Facebook (kurumsal ağlara açık), Windows Live Spaces, Cyworld, Twitter, MyChurch ve Facebook (herkese açık) sosyal medya dünyasına giriş yapmıştır (Boyd & Ellison, 2008, s. 212).

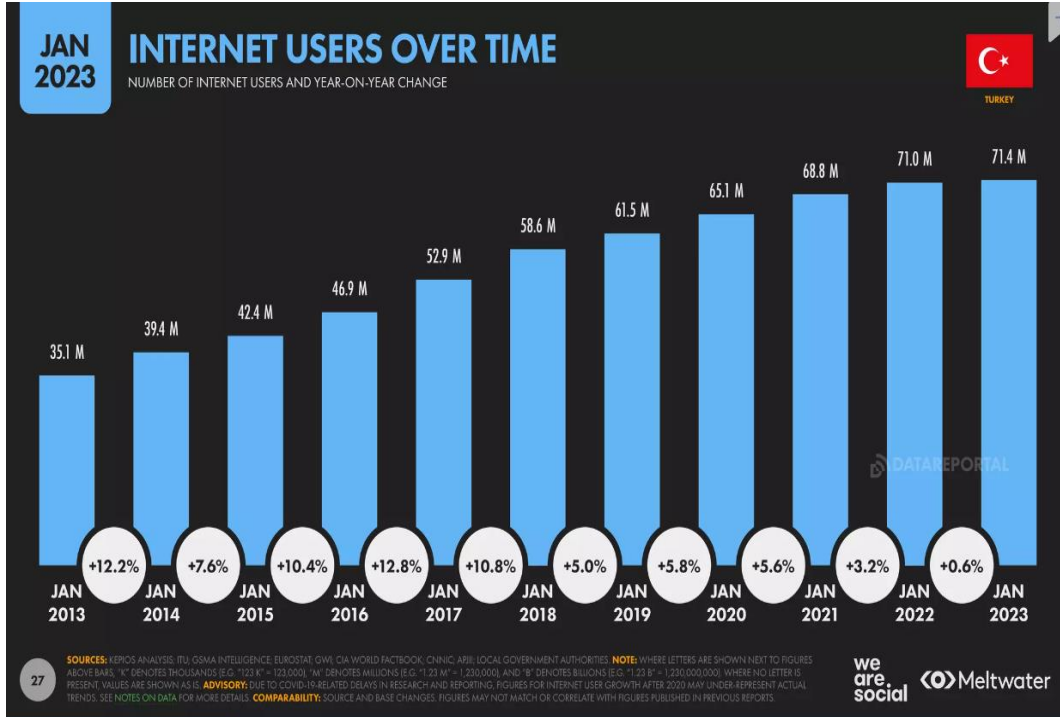
Grafik 2: Dünyanın En Çok Kullanılan Sosyal Medya Platformları

Kaynak: <https://wearesocial.com/us/blog/2023/01/the-changing-world-of-digital-in-2023/> Erişim Tarihi: 15.05.2023

Dünya üzerinde sosyal medya kullanım oranları incelendiğinde bu durum daha net görülebilmektedir. Gelişen teknoloji ve web (www-World Wide Web) sayesinde alışverişten bankacılık işlemlerine kadar birçok alanda faaliyet internet ağları üzerinden gerçekleşirken, bu ağlar sosyal ilişkileri de bu platforma taşınmaktan geri kalmamıştır. Covid 19 pandemi süreci bu durumun biraz daha hızlanmasına ve yaygınlaşmasına sebep olmuştur.

Grafik 3: Yıllar İtibarıyla Türkiye’de İnternet Kullanımı

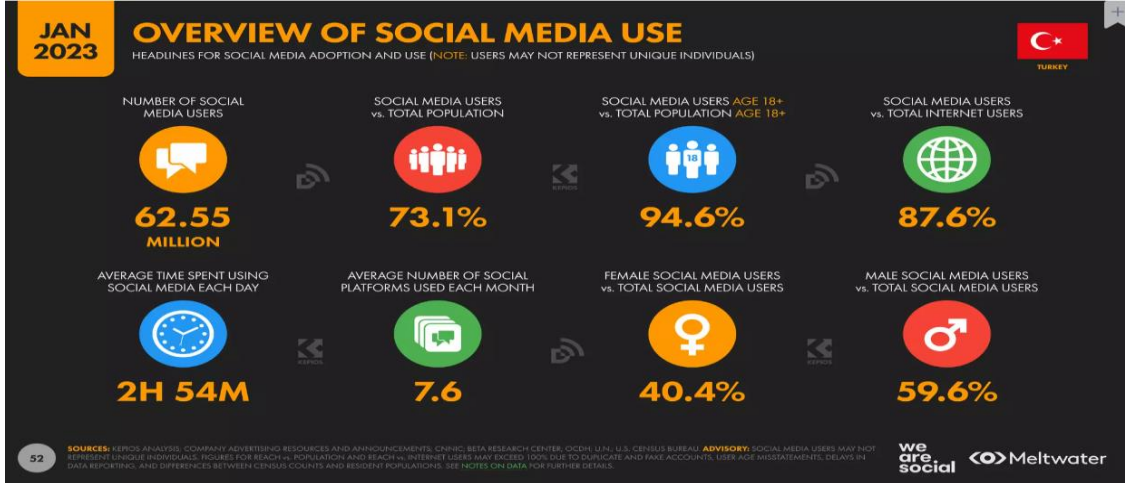

Kaynak: <https://www.slideshare.net/DataReportal/turkey-255828211> Erişim

Tarihi: 14.06.2023

Türkiye’de Ocak 2013 tarihinde 35,1 milyon olan internet kullanıcı sayısı Ocak 2023 yılında 71,4 milyona ulaşmıştır. On yıllık bir sürede internet kullanıcı sayısı iki kat artmıştır (We Are Social, 2023).

Grafik 4: Türkiye’de Sosyal Medya Kullanımıyla İlgili Genel Veriler

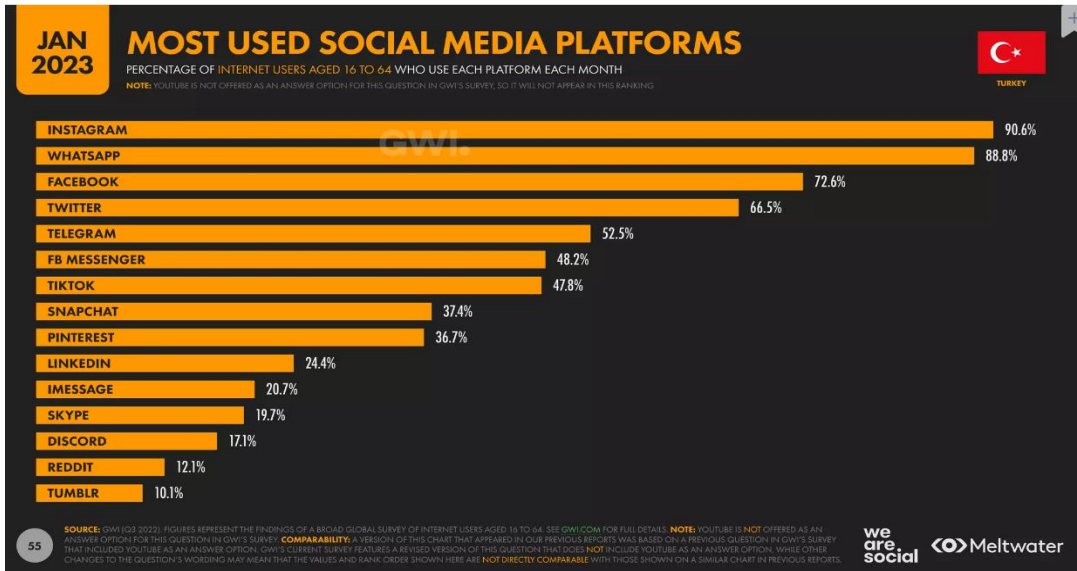
Kaynak: <https://www.slideshare.net/DataReportal/turkey-255828211> Erişim

Tarihi: 14.06.2023

Ocak 2023 verilerine göre Türkiye’de 62,55 milyon sosyal medya kullanıcısı vardır ve bu nüfus toplam nüfusun %73,1’ine tekabül etmektedir. Sosyal medya kullanıcıları günlük 2 saat 54 dakikalarını sosyal medyada geçirmektedirler (We Are Social, 2023).

Sosyal medya platformları kimi zaman kullanım amaçlarına göre kimi zaman da paylaşılan materyallere göre bloglar, mikrobloglar, wikiler, içerik paylaşım platformları, podcasting, sosyal işaretleme ağları ve sosyal ağlar gibi başlıklar altında sınıflandırılmaktadır. Ancak sürekli olarak yeni araçların kullanıma sunulması ve kimilerinin aynı anda birkaç sınıfın özelliklerine de sahip olabilmesi mevcut durumu daha karmaşık bir hale getirebilmektedir.

Grafik 5: Türkiye’de En Çok Kullanılan Sosyal Medya Platformları

Kaynak: <https://www.slideshare.net/DataReportal/turkey-255828211> Erişim

Tarihi: 14.06.2023

Ocak 2023 verilerine göre Türkiye’de en çok kullanılan sosyal medya aracı sırasıyla Instagram %90,6, Whatsapp, %88,8 Facebook%72,6 ve Twitter %52,5 olmuştur.

2.2. Siyasal İletişimde Sosyal Medya Kullanımı

Özellikle 2000’li yıllardan sonra daha aktif olarak kullanılmaya başlayan sosyal medya sayesinde iletişim kavramı yeni bir boyut kazanmıştır. Bu gelişmeler paralelinde akıllı telefon ve tablet bilgisayar gibi araçların herkesin ulaşabileceği bir pazar halini alması, iletişim kanallarının da bu alana kaymasına sebep olmuştur. Siyasal iletişim açısından da hayati önem taşıyan bu gelişmeler interneti ve dolayısıyla sosyal medyayı siyasal iletişim için vazgeçilemez bir araç haline getirmiştir.

Sosyal medya, siyasal faaliyetler için taşıdığı potansiyeller bakımından üçlü bir işleve sahiptir (Karagöz, 2013, s. 143). İlki, etkileşimli yapısından ve anlık akış özelliği bakımından sunduğu Antik Yunan kentlerindeki “Agora” işlevidir. Sosyal medya platformları, bir zamanların agoralarının sunduğu tartışma imkanlarını, gerçek zamanlı ve geniş mekânlı olarak çok daha geniş kitlelere sunması bakımından öne çıkarak küresel bir meydana dönüşmektedir. Diğer işlev ise, internetin gayri merkezî yapısından kaynaklanan müdahale edilemezliği sayesinde, özellikle politik aktivizm için önemli olan örgütlenme ve eylem organize etme özelliğiyle de inisiyatifleri gerçekliğe dönüştürme işlevidir. Arap Baharı, Gezi Parkı Eylemleri, Türkiye’de 15 Temmuz 2016 günü yaşanan darbe girişimi sürecinde sosyal medyanın etkinliği ile ülke genelinde büyük bir direniş başlatılarak darbe girişiminin sonuçsuz kalması gibi örnekler göstermiştir ki, bu tür toplumsal olayların hızla büyümesi ve etki alanını genişletmesi açısından sosyal medya önemli bir araç haline dönüşmüştür. Üçüncü işlevi ise, küreselliğinden, uluslar ötesi yapısından kaynaklanan sınır aşma özelliği sayesinde bilginin önlenemez bir biçimde dolaşıma sokulması işlevidir (Karagöz, 2013, s. 143).

Ayrıca sosyal medyanın siyasal yaşama bir diğer katkısı da siyasal katılım düzeyini artırarak demokratik yapının gelişmesine olanak sağlamasıdır. Sosyal medya araçları ve internet ağı aracılığıyla daha fazla kişinin erişimine sunulan siyasi içerikler siyasete olan ilginin artmasına sebep olmuş, bu ilgi de küçük, büyük bütün siyasi partileri bu alanda çalışmaya itmiştir. Bu platformlar paylaşım kolaylığı ve düşük maliyetli oluşu ile tüm siyasi grupların kullanımına olanak sağladığından, siyasal çeşitliliğin oluşmasını ve farklılıkların temsilini de mümkün kılmaktadır (Karaçor, 2009, s. 125).

Bugün gelinen noktada herhangi bir konu sosyal medya platformlarında paylaşımına sunulduğunda gündeme getirilebilmekte ve binler, milyonlar hatta milyarlarca kullanıcının

yorum ve görüşüne sunulabilmekte, kullanıcılar ortak bir amaç için organize olarak eyleme geçebilmektedir.

Literatürde sosyal medyanın siyasal iletişim aracı olarak kullanımına ilişkin ilk uygulama olarak 2008 yılında ABD’de yapılan başkanlık seçiminde Barack Obama ve ekibinin seçim kampanyaları gösterilmektedir. Daha öncesinde 2000 yılında John McCain ve 2004 yılında Howard Dean kendi destekçilerini internet kanalından örgütlemeye yönelik girişimlerde bulunduysa da 2008 yılı seçimleri gerek bu alana aktarılan fon gerekse kampanyaya aktif katılım ve etkileşim gibi birçok açıdan ilkleri yaşatmıştır (Akıncı Vural & Bat, 2009, s. 2758).

2008 ABD seçimlerinden sonra 2010 yılında gerçekleştirilen İngiltere başkanlık seçimlerinin de odak noktası, internet ve teknolojinin yaygınlık kazanmasıyla daha çok kullanıcı kazanan sosyal araçlar olmuştur. 2008 Obama zaferinin akabinde birçok insan sosyal medyanın siyasal iletişimde belirleyiciliğini konuşuyor olsa da 2010 İngiltere seçimlerinde adaylar bu gerçeği pek dikkate almayarak daha çok gazete ve televizyon ağırlıklı faaliyetlere yöneldiği için, bu seçimde sosyal medyanın rolü 2008 ABD seçimlerine nazaran çok sönük kalmıştır (Akman, 2012, s. 66).

Obama ve ekibi 2012 yılı seçimlerinde de bu gücü etkili bir biçimde kullanarak sosyal medya aracılığıyla 2012 seçimlerinde 1 milyar dolar yardım toplamayı hedef olarak belirlemiş ve bu hedefe ulaşmasının ardından ikinci zaferini de kazanmıştır (Tuncer, 2014, s. 190).

Türkiye’de 2002 genel seçimlerine kadar siyasal partiler interneti yaygın bir iletişim aracı olarak kullanmamışlardır. 2002 genel seçimlerinde internet hem bilgilendirme hem de seçmeni etkileme açılarından internet haber sayfalarında siyasal reklam aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Aziz, 2011). Ancak bu dönemde partilerin Web siteleri sadece geleneksel medya mantığıyla kullanılmış, siyasi partilerin web sayfalarında seçim beyannameleri, seçim şarkıları, genel başkanın video görüntüleri, fotoğrafları ve miting programlarıyla ilgili bilgileri yer almıştır (Alemdar ve Köker, 2011).

Siyasal iletişimde sosyal medya kullanımı ise Türkiye’de 2004 yılı itibari ile siyasi partilerin internet üzerinden hesap açmaları ile başlamış görünse de asıl olarak bu alandaki çalışmalar 2011 Genel Seçimleri ile başlamıştır. 2008 yılı ABD başkanlık seçimlerinde sosyal medyanın siyasal iletişimdeki gücünün görülmesinin Türkiye’de de siyasal iletişimde internetin kullanımını sürecini etkilediği düşünülmektedir.

Bu bağlamda Türkiye’de 2011 yılı genel seçimleri öncesinde ise siyasi partilerin web siteleri aracılığı ile bilgi yayma işlevi dışında, bilgi toplama işlevi ve web sitelerinin çift yönlü iletişim özellikleri dikkat çekmiştir (Alemdar ve Köker, 2011, s. 250). 2011 seçimlerinden iki yıl öncesinden yani 2009 yılı itibari ile seçime girecek partiler, parti liderleri ve adayların yoğun

bir şekilde sosyal medya hesapları açtığı görülmüştür. Ertuğrul Acar'da, 2011 Genel Seçimlerinin Türkiye için sosyal medyanın aktif olarak kullanıldığı ilk seçim olduğundan bahsederken, daha öncesinde ise siyasi partilerin çok yoğun olmasa da You Tube üzerinden bu tür çalışmalar yapmaya çalıştıklarını söylemektedir (Acar, 2012, s. 260).

2014 yılında Türkiye'de halk tarafından doğrudan seçilen ilk Cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmış ve bu seçimde Recep Tayyip Erdoğan rakipleri Ekmeleddin Mehmet İhsanoğlu ile Selahattin Demirtaş'ı geride bırakarak Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk seçimle başa gelen Cumhurbaşkanı olmayı başarmıştır. Bu seçim sürecinde tüm adaylar sosyal medya araçlarını etkin bir şekilde kullanmaya çalışmışlardır. Recep Tayyip Erdoğan, "milletinadami.com" ve "erdogangonullusu.com" adlı siteler üzerinden seçmenlere ulaşmaya yönelik çalışmalar yaparken, seçmenler ile bağlarını kuvvetlendirdiği en etkili site olarak "seninleyizerdogan.com" adlı internet sitesi göze çarpmaktadır. Siteye hem üye olarak hem de misafir olarak giriş seçeneği bulunurken, miting ve toplantılarda çekilen resimler paylaşılarak kişilere kendilerini etiketleme olanağı tanınmıştır. Bunun haricinde bütün sosyal medya araçları aktif bir şekilde kullanılarak seçmen ile lider arasındaki bağı güçlendirmeye yönelik çalışmalara yer verilmiştir (Taydaş, 2018, s. 172).

Bu yıllardan sonra yapılan siyasal iletişim çalışmalarında sosyal medya araçlarına olan ilginin katlanarak arttığı görülmektedir. Hem sosyal medya kullanımındaki hızlı ve sürekli artış hem de insanların bu tür araçlara erişiminin her geçen gün daha kolay bir hal alması bu durumun en temel sebebi olarak gösterilmektedir.

3. Milletvekillerinin Siyasal İletişimde Sosyal Medya Kullanımına Yönelik Bir Alan Araştırması

3.1. Araştırmanın Amaç ve Önemi

Gelişen teknolojiler ve gittikçe dijitalleşen dünya hayatında, internet ve sosyal medya araçlarının kullanımını neredeyse bir mecburiyet halini almış durumdadır. Siyasal iletişim alanı da doğal olarak bu gelişmeler ışığında kendini revize etmek durumunda kalmış ve geleneksel birçok araç kullanılmaya devam etse de yeni medya araçları ile entegre çalışmak zorunda kalmıştır.

Siyasal iletişimin ana öğelerinden biri olan milletvekilleri de yeni medya ve özellikle de sosyal medya araçlarını profesyonel bir biçimde kullanmak durumundadırlar. Araştırmanın temel amacı 27. dönem TBMM milletvekillerinin sosyal medya kullanım oranlarının tespiti ve

sosyal medyayı siyasal iletişim amacıyla kullanım düzeylerini belirlemektir. Çalışmada milletvekillerinin sosyal medya kullanım oranları ile bu oranları etkilemesi muhtemel yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve seçim bölgesi gibi etmenlerin etki düzeylerinin saptanmasına da çalışılmıştır.

Araştırmanın evrenini Türkiye Büyük Millet Meclisi resmî sitesi www.tbmm.gov.tr'den alınan bilgiler doğrultusunda 2018 genel seçimleriyle TBMM'de bulunan 589 milletvekili oluşturmaktadır. TBMM resmî sitesi <http://www.tbmm.gov.tr>'den 21.12.2019 tarihinde alınan bilgilere göre milletvekillerinin dağılımı şu şekildedir.

Tablo 1: 27. Dönem TBMM Milletvekilleri Sandalye Dağılımı

PARTİ ADI	VEKİL SAYISI	YÜZDE	ANKET SAYISI
Adalet ve Kalkınma Partisi	290	% 49,2	54
Cumhuriyet Halk Partisi	139	% 23,6	25
Halkların Demokratik Partisi	61	% 10,4	15
Milliyetçi Hareket Partisi	49	% 8,3	26
İyi Parti	39	% 6,6	13
Saadet Partisi	2	% 0,3	1
Türkiye İşçi Partisi	2	% 0,3	2
Demokratik Bölgeler Partisi	1	% 0,2	1
Demokrat Parti	1	% 0,2	1
Büyük Birlik Partisi	1	% 0,2	0
Bağımsız Milletvekili	4	% 0,7	2
Toplam	589	% 100	140

Araştırma evreni olarak tüm milletvekilleri hedeflenmiş ancak milletvekillerinin iş yoğunluğu nedeniyle hepsine ulaşılamayacağı ve parti dağılım oranları da göz önünde bulundurarak mümkün olan en fazla sayıya ulaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca çalışmanın anket kısmının uygulandığı dönemde Covid 19 salgınının devam etmesi de anket çalışmasına katılımın azalmasına sebep olmuştur. Bu şartlar altında TBMM kulislerinde milletvekillerine bizzat anket formu dağıtılarak sonuçlar toplanmaya çalışılmış ve toplamda 140 milletvekilinden geri dönüş alınabilmiştir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada literatür taramasından elde edilen bilgilerin yanı sıra veri toplama yöntemlerinden anket yöntemi kullanılmış ve milletvekillerine 39 adet sorudan oluşan bir anket soru formu dağıtılmıştır. Anket formundaki sorulardan 25 tanesi milletvekillerinin sosyal medyayı siyasal amaçlı kullanım düzeylerini belirlemeye yönelik sosyal medya kullanım ifadelerinden oluşmaktadır.

Anket formlarının milletvekillerine bizzat elden verilerek doldurulması sağlanmıştır. Ancak milletvekillerinden birçoğu Covid 19 salgını sebebiyle TBMM yerleşkesinde bulunamamış, bir kısmı sterilizasyon sebebiyle formları almak istememiş, bir kısmı ise kişisel bilgiler olduğu gerekçesiyle katılımı reddetmiştir. Toplamda 140 milletvekili çalışmaya katılmayı kabul ederek anket formunu cevaplamıştır.

25 sorudan oluşan (MSMSİÖ) Milletvekilleri İçin Sosyal Medya ve Siyasal İletişim Ölçeği'ne "Güvenilirlik" testi uygulandığında Cronbach's Alpha değeri 0,842 olarak elde edilmiştir. Bu değer 0,8'den büyük olduğundan ölçek "kabul edilebilir" olarak değerlendirilmiştir.

3.3. Araştırma Sorusu ve Hipotezler

Sosyal medya kullanımının ilkokul yaşlarına kadar indiği günümüzde insanlar gündem takibinden haberleşmeye, bayramlaşmadan tebrikleşmeye varana kadar en rutin işlerini bile sanal ortamdan gerçekleştirmektedir. Bu durum doğal olarak siyasileri de seçmen kitlesine ulaşım için bu platformu kullanmaya mecbur bırakmaktadır. Çalışma kapsamında milletvekillerinin siyasal iletişimde sosyal medya kullanımı ile ilgili araştırmanın temel soruları aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

- Siyasal iletişimde sosyal medya ne kadar kullanılmaktadır?
- Sosyal medyanın siyasal iletişimdeki rolü nedir?
- Siyasal iletişimde sosyal medya kullanımını etkileyen faktörler nelerdir?
- Demografik özelliklere göre sosyal medya kullanımı arasında farklılaşma/ilişki var mıdır?

- Milletvekillerinin sosyal medya kullanımı ile ilgili algı ve tutumları nasıldır?

Bu sorular kapsamında da aşağıdaki hipotezler belirlenmiştir.

✓ Hipotez 1: Milletvekillerinin cinsiyetleri ile sosyal medya araçlarını kullanım düzeyleri arasında anlamlı bir fark vardır.

✓ Hipotez 2: Milletvekillerinin eğitim durumu ile sosyal medya kullanım oranları arasında anlamlı bir fark vardır.

- ✓ Hipotez 3: Milletvekillerinin seçim bölgeleri ile sosyal medya kullanım oranları arasında anlamlı bir fark vardır.
- ✓ Hipotez 4: Milletvekillerinin yaşı ile sosyal medya hesaplarını kimin yönettiğine yönelik anlamlı bir fark vardır.
- ✓ Hipotez 5: Milletvekillerinin yaşı ile sosyal medya kullanım oranları arasında anlamlı bir fark vardır.
- ✓ Hipotez 6: Milletvekillerinin siyasi partileri ile sosyal medya kullanım oranları arasında anlamlı bir fark vardır.

3.4. Araştırmada Elde Edilen Bulgular

Yapılan anket sonucunda elde edilen veriler SPSS 21.0 istatistik programına işlenmiş ve değerlendirilmiştir. Verilerin analiz edilmesinde frekans dağılımları gibi betimleyici istatistik tekniklerinin yanı sıra t testi, Ki kare (Chi square) ve Anova gibi testler aracılığıyla TBMM milletvekillerinin siyasal amaçlı sosyal medya kullanım düzeyleri ile ilgili veriler değerlendirilerek araştırma hipotezleri açıklanmaya çalışılmaktadır.

Araştırmada elde edilen bulgular ilk olarak frekans analizleri ve ikinci olarak ise siyasal iletişim amaçlı sosyal medya kullanım analizleri şeklinde iki başlık halinde verilmektedir.

3.4.1. Frekans Analizleri.

Araştırma kapsamında yapılan anket çalışmasına katılan milletvekillerinin cinsiyet, yaş, mensubu olduğu parti, akıllı telefon kullanım durumu, hangi sosyal medya araçlarını kullandıkları, paylaştıkları içerik türleri, sosyal medyada ne kadar zaman geçirdikleri gibi birtakım bilgilere ait dağılımlar önem arz etmektedir.

Tablo 2: Milletvekillerinin Cinsiyet Dağılımı

Cinsiyet	Frekans	Oran
Kadın	28	20
Erkek	112	80
TOPLAM	140	100

30.04.2021 tarihli verilere göre, TBMM’de yer alan milletvekillerinin dağılımına bakıldığında %17,32 oranında kadın, %82,68 oranında erkek milletvekili bulunduğu görülmektedir. Tablo 2’ye göre araştırmaya katılan milletvekillerinin %20’si kadın, %80’i

erkektir. Bu duruma göre çalışmaya katılan milletvekillerinin cinsiyet dağılımı 27. dönem TBMM milletvekili dağılımı ile benzerlik göstermektedir.

Tablo 3: Milletvekillerinin Yaş Dağılımı

Yaş	Frekans	Oran
18-29	3	2,1
30-39	18	12,9
40-49	42	30,0
50 ve üzeri	77	55,0
TOPLAM	140	100,0

Ankete katılan milletvekillerinin yaş oranlarını gösteren tablo 3'e göre çoğunluğun 77 kişiyle 50 yaş ve üzeri milletvekillerinden oluştuğu görülmektedir. 40-49 yaş aralığında olan 42 milletvekili anket sorularını yanıtlarken, 30-39 yaş aralığından 18, 18-29 yaş aralığından 3 milletvekili çalışmada yer almıştır.

Tablo 4: Milletvekillerinin Mensubu Oldukları Partiye Göre Dağılımlar

Parti	Frekans	Oran
Adalet ve Kalkınma Partisi	54	38,6
Cumhuriyet Halk Partisi	25	17,9
Halkların Demokratik Partisi	15	10,7
Milliyetçi Hareket Partisi	26	18,6
İyi Parti	13	9,3
Türkiye İşçi Partisi	2	1,4
Demokrat Parti	1	0,7
Demokratik Bölgeler Partisi	1	0,7
Saadet Partisi	1	0,7
Büyük Birlik Partisi	0	0
Bağımsız	2	1,4
TOPLAM	140	100,0

30.04.2021 tarihli verilere göre, TBMM'de bulunan milletvekillerinin sandalye dağılım yüzdeleri; AKP %49,2, CHP %23,6, HDP %10,4, MHP %8,3, İP %6,6, SP %0,3, TİP %0,3, DBP %0,2, DP %0,2, BBP %0,2, Bağımsız %0,7 şeklindedir. Ankete katılım oranlarını gösteren Tablo 3'e göre ise, AKP %38,6, CHP %17,9, HDP %10,7, MHP %18,6, İP %9,3, SP %0,7, TİP %1,4, DBP %0,7, DP %0,7, BBP %0, Bağımsız %0,7 şeklinde gerçekleşmiştir.

Tablo 5: Milletvekillerinin Seçim Bölgelerine Göre Dağılımlar

Bölgeler	Frekans	Oran
Karadeniz	21	15,0
Marmara	32	22,9
İç Anadolu	31	22,1
Güney Doğu Anadolu	13	9,3
Ege	12	8,6
Doğu Anadolu	9	6,4
Akdeniz	22	15,7
TOPLAM	140	100,0

Çalışmaya katılan milletvekillerinin seçim bölgelerine göre dağılımını gösteren tablo 5'e göre 32 kişi Marmara, 31 kişi İç Anadolu, 22 kişi Akdeniz, 21 kişi Karadeniz, 13 kişi Güney Doğu Anadolu, 12 kişi Ege ve 9 kişi de Doğu Anadolu bölgesi milletvekilidir. Katılımcıların bölgesel dağılımı dengeli bir şekilde gerçekleşmiştir.

Tablo 6: Milletvekillerinin Eğitim Durumlarına Göre Dağılımlar

Eğitim Durumu	Frekans	Oran
İlköğretim	1	0,7
Lise	6	4,3
Lisans	68	48,6
Yüksek Lisans	42	30,0
Doktora	23	16,4
TOPLAM	140	100,0

Katılımcıların eğitim durumlarına göre dağılımını gösteren Tablo 6'ya göre 1 ilkokul, 6 lise, 68 lisans, 42 yüksek lisans, 23 doktora mezunu bulunduğu görülmektedir. Bu sonuca göre araştırmaya katılan milletvekillerinin %95 gibi büyük bir oranının lisans ve daha üst eğitim seviyesine sahiptir.

Tablo 7: Milletvekillerinin Sosyal Medya Kullanım Durumlarına Göre Dağılımları

Kullanım	Frekans	Oran
Evet	140	100,0
Hayır	0	0,0
TOPLAM	140	100,0

Tablo 7'ye göre ankete katılan milletvekillerinin tamamı sosyal medya kullandıklarını beyan etmiştir. Bu sonucun siyasal iletişimde sosyal medya kullanım oranını da paralel yönde etkileyeceği ve sosyal medya kullanımının her alanda olduğu gibi siyasal iletişim alanında da bir tercih olmaktan çıkarak, bir zaruret haline gelmeye başladığı söylenebilir.

Tablo 8: Ankete Katılan Milletvekillerinin Günlük Sosyal Medya Kullanım Sürelerine Göre Dağılımlar

Süre	Frekans	Oran
1 Saatten Az	26	18,6
1-3 Saat	93	66,4
3-6 Saat	18	12,9
6 Saatten Fazla	3	2,1
TOPLAM	140	100,0

Milletvekillerinin günlük sosyal medya kullanım sürelerini ifade eden Tablo 8'e göre, milletvekillerinin %66,4 oranla büyük çoğunluğu sosyal medyada günlük 1 ila 3 saat arası bir zaman geçirmektedirler. Sosyal medyaya %18,6'sı 1 saatten az zaman ayırırken %12,6'sı 3 ila 6 saat, %2,1'i 6 saatten fazla zaman ayırmaktadır.

Tablo 9: Ankete Katılan Milletvekillerinin Sosyal Medya Hesaplarını Kimin Yönettiğine Göre Dağılımlar

Yönetici	Frekans	Oran
Kendim	55	39,3
Danışmanım	33	23,6
Kendim ve Danışmanım	52	37,1
TOPLAM	140	100,0

Milletvekillerinin sosyal medya hesaplarını kimin yönettiğini gösteren Tablo 9'a göre hesapları, %39,3 oranında milletvekilleri kendileri, %23,6 oranında ise danışmanları yönetmektedir. %37,1 oranında milletvekili ise sosyal medya hesaplarını danışmanlarıyla ortak olarak yönettiklerini beyan etmiştir.

Tablo 10: Ankete Katılan Milletvekillerinin Kullandıkları Sosyal Medya Araçlarına Göre Dağılımlar

Sosyal Medya Aracı	N	Ortalama	Standart Sapma
Facebook	140	3,86	1,197
Twitter	140	4,38	0,940
Youtube	140	2,56	1,288
Instagram	140	3,42	1,474
LinkedIn	140	1,21	0,547
Foursquare(swarm)	140	1,09	0,369
Bloglar	140	1,25	0,658
Flickr	140	1,09	0,447
Diğer	140	1,03	0,267

Milletvekillerinin sosyal medya araçlarını kullanım oranlarını gösteren Tablo 10'a göre, 4,38 ile en yüksek ortalamayı alan sosyal medya aracı Twitter olurken, Twitter'ı 3,86 ortalama ile Facebook ve 3,42 ortalama ile Instagram takip etmektedir.

Tablo 11: Ankete Katılan Milletvekillerinin Paylaşımlarında Tercih Ettikleri İçerik Türlerine Göre Dağılımlar

İçerik Türü	Frekans	Oran
Yazı	79	56,4
Fotoğraf	16	11,4
Video	1	0,7
İnfografik	1	0,7
Yazı ve Fotoğraf	19	13,6
Yazı ve Video	3	2,1
Fotoğraf ve Video	3	2,1
Video ve İnfografik	1	0,7
Yazı, Fotoğraf ve Video	13	9,3
Yazı, Fotoğraf ve İnfografik	1	0,7
Fotoğraf, Video ve İnfografik	1	0,7
Yazı, Fotoğraf, Video ve İnfografik	2	1,4
TOPLAM	140	100,0

Milletvekillerinin kendileri, danışmanları ya da birlikte yönettikleri sosyal medya hesaplarından yaptıkları paylaşımların içerik türleri ile ilgili veriler Tablo 11’de gösterilmiştir. Bu sonuçlara göre en çok tercih edilen içerik türü %56,4’lük oranla “Yazı” olurken, ikinci sırada “Yazı ve Fotoğraf” ve üçüncü sırada da “Yazı, Fotoğraf ve Video” seçenekleri gelmektedir. Milletvekillerinin en sık tercih ettikleri sosyal medya araçlarının sırasıyla Twitter, Facebook ve Instagram olduğunu düşündüğümüzde, bu sonuçlarla tutarlılık arz ettikleri görülmektedir.

Tablo 12: Ankete Katılan Milletvekillerinin Sosyal Medyayı Hangi Amaçla Kullandıklarına Göre Dağılımlar

Amaç	N	Frekans	Oran
Siyasi faaliyetlerinizi bildirmek	140	99	70,7
Kendinizi tanıtmak amacıyla	140	9	6,4
Güncel siyasi olaylar hakkında bilgilendirmek	140	83	59,3
Grup üyeleri / takipçileriniz ile iletişim kurmak	140	21	15,0
Seçim bölgenizdeki insanlarla iletişim kurmak	140	47	33,6

Ankete katılan milletvekillerinin sosyal medyayı ne amaçla kullandıklarına yönelik verilerini gösteren Tablo 12’ye göre, milletvekilleri en çok “Siyasi faaliyetlerini bildirmek” amacıyla sosyal medyayı kullanmaktadırlar. İkinci olarak ise “Güncel siyasi olaylar hakkında bilgilendirmek” amacı tercih edilmiştir. Bu durum göstermektedir ki, milletvekilleri sosyal medyayı en çok siyasi konularda bildirimlerde bulunmak amacıyla kullanmaktadırlar. Kendilerini tanıtmak ve grup üyesi/ takipçiler ile iletişim amaçları için ise kullanım oranı çok düşük seviyede görülmüştür. %33,6’lık bir kısım ise seçim bölgesindeki insanlar ile iletişim kurmak amacıyla da tercih ettiğini beyan etmiştir.

3.4.2. Siyasal Amaçlı Sosyal Medya Kullanım Düzeyi Ölçeği Faktör Analizleri.

Araştırmada veri toplamak için kullanılan sosyal medya kullanım düzeyi ölçeğinin yapısal geçerliğini ortaya koymak amacıyla açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ölçek tek boyut olarak analizlere dahil edilmiştir. Ayrıca sosyal medya kullanım düzeyi ölçeğinde yer alan bütün maddelere yönelik faktör yükü, ortalama, standart sapmaları da belirlenmiştir. Son olarak da sosyal medya ölçeği tek boyut olarak güvenilirlik testine tabi tutulmuştur. Söz konusu analizler aşağıdaki tablo aracılığıyla özet halinde gösterilmiştir.

Tablo 13: Sosyal Medya Kullanım Düzeyi Ölçeği Faktör Analizi, Ortalama, Standart Sapma ve Güvenilirlik Analizi

Faktör Adı	Soru İfadesi	Ortalama	Standart Sapma	Faktör Ağırlığı
SOSYAL MEDYA KULLANIM DÜZEYİ ÖLÇEĞİ	Sosyal medya üzerinden siyasi paylaşımlarda bulunurum.	4,40	0,863	0,656
	Siyasi gündemi sosyal medya üzerinden takip ederim.	3,66	0,973	0,530
	Siyasi aktörlerle sosyal medya üzerinden iletişim kurarım.	2,68	1,158	0,434
	Vatandaşlarla sosyal medya üzerinden iletişim kurarım.	3,46	1,095	0,484
	Sosyal medyayı seçim dönemlerinde daha yoğun kullanırım.	4,14	1,001	0,536
	Sosyal medyada beni kaç kişinin takip ettiğini önemserim.	3,55	1,027	0,498
	Sosyal medyada rakip siyasi aktörleri kaç kişinin takip ettiğini önemserim.	2,64	1,200	0,741
	Partime / siyasi görüşüme ait sosyal medya hesaplarını takip ederim.	4,20	0,907	0,614
	Farklı parti / siyasi görüşe sahip sosyal medya hesaplarını takip ederim.	3,38	1,035	0,732
	Siyasi görüşüme ait sosyal medya hesaplarını takip ederim.	4,02	0,835	0,545
	Farklı siyasi görüşlere ait sosyal medya hesaplarını takip ederim.	3,35	0,981	0,605
	Aynı siyasi görüşe sahip olduğum siyasetçileri sosyal medyada kaç kişinin takip ettiğini önemserim.	2,61	1,050	0,798
	Farklı siyasi görüşe sahip olduğum siyasetçileri sosyal medyada kaç kişinin takip ettiğini önemserim.	2,41	1,011	0,861
	Siyasi görüşüme ait sosyal medya hesaplarına takipçi kazandırmaya çalışırım.	3,20	1,101	0,425
	Sosyal medyanın siyasi fikirlerimi özgürce ifade edebileceğim bir mecra olduğunu düşünürüm.	3,46	1,014	0,468
	Sosyal medyada siyasi fikirlerin özgürce paylaşılabilirliğini düşünürüm.	3,26	1,115	0,555
	Sosyal medyada eksik/bozulmuş/yalan bilginin de dolaştığını düşünürüm.	4,31	0,872	0,559
	Sosyal medyanın seçmen üzerinde ikna edici etkisi olduğunu düşünüyorum.	3,69	0,847	0,552
	Sosyal medyanın gelecekte daha etkin/önemli olacağını düşünüyorum	4,22	0,740	0,646
	Siyasetçilerin sosyal medyayı aktif kullanması gerektiğini düşünürüm.	3,99	0,848	0,743

Siyasal pazarlamada sosyal medyanın daha yoğun kullanılması gerektiğini düşünüyorum.	3,95	0,816	0,715
Sosyal medyanın gündem belirleyici gücü olduğunu düşünürüm.	4,16	0,671	0,674
Sosyal medyanın siyasal iletişim için etkili olduğunu düşünürüm.	4,14	0,761	0,763
Sosyal medyanın seçim kampanyalarında etkili bir araç olduğunu düşünüyorum.	3,60	0,896	0,775
Sosyal medyada karşılaşılan siyasi içeriklerin seçmenlerin oy tercihlerini etkileyebileceğini düşünürüm.	4,26	0,801	0,565

Sosyal Medya Kullanım Düzeyi Ölçeği (SMKDÖ) Değerleri	
Faktör Açıklayıcılığı (Toplam) %	67,218
Sosyal Medya Kullanım Düzeyi Ölçeği Genel Ortalaması	3,63
Sosyal Medya Kullanım Ölçeği Güvenilirlik (Cronbach'α)	0,842
Kaiser-Meyer Ölçek Geçerliliği	0,782
Bartlett Küresellik Testi Ki Kare	1558,030
Standart Sapma	300
<i>p</i> Değeri	0,000

SMKDÖ için yapılan Cronbach's Alpha Güvenilirlik analizi sonucuna göre de ölçeğin tamamına ilişkin Cronbach's Alpha değerinin 0,842 şeklinde çok yüksek güvenilirlik düzeyine sahip olduğu bulunmuştur. Açıklayıcı faktör analizi sonuçlarına göre sosyal medya kullanım düzeyi ölçeğinin (SMKDÖ) yapısal geçerliliğini gösteren Kaiser-Meyer-Olkin değerinin 0,782 olduğu belirlenmiştir. Bu değer doğrultusunda araştırmada kullanılan SMKDÖ'nin iyi düzeyde bir yapısal geçerliliğinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ölçekte yer alan soruların her birisine ait faktör yükleri de ayrı ayrı belirlenmiştir. Buna göre faktör yüklerinin 0,425 ile 0,891 aralığında olduğu ve bu sonuçlar bağlamında elde edilen değerlerin kullanılabilir düzeyde oldukları görülmüştür. Ölçekteki soruların her birisi için ayrı ayrı ve ölçeğin tamamı tek boyut olarak dikkate alınarak genel ortalama değerleri de hesaplanmıştır. Buna göre ölçekteki soruların ortalamalarının 2,61 ile 4,40 arasında değiştiği, genel ortalamanın ise 3,63 olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Tablo 14: Milletvekillerinin Cinsiyetleri İle Sosyal Medya Kullanım Düzeyleri Arasındaki İlişki

Araçlar	Cinsiyet	N	\bar{x}	t değeri	Std. Sapma	p değeri
SMKDÖ	Kadın	28	3,5471	-1,095	0,44755	0,280
	Erkek	112	3,6500		0,43253	

Tablo 14’te görüldüğü üzere milletvekillerinin cinsiyetleri ile sosyal medya araçlarını kullanım düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunup bulunmadığını saptamak amacıyla yapılan t testi sonucuna göre, katılımcıların cinsiyetleri ile sosyal medya kullanım düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p>0,05$). Bu durumda H1 hipotezi reddedilmektedir.

Tablo 15: Milletvekillerinin Eğitim Durumları İle Sosyal Medya Kullanım Düzeyleri Arasındaki İlişki

Oranlar	Eğitim Durumu	N	\bar{x}	F	p Değeri
SMKDÖ	İlköğretim	1	3,4800	1,100	0,359
	Lise	6	3,6333		
	Lisans	68	3,5871		
	Yüksek Lisans	42	3,6076		
	Doktora	23	3,8000		
	Toplam	140	3,6294		

Milletvekillerinin eğitim durumu ile sosyal medya kullanım oranları arasındaki farkı belirlemek amacıyla uygulanan ANOVA testi sonuçları Tablo 15’te verilmiştir. Çıkan sonuçlara göre katılımcıların eğitim durumları ile sosyal medya kullanım oranları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p>0,05$). Bu durumda H2 hipotezi reddedilmektedir.

Tablo 16: Milletvekillerinin Seçim Bölgeleri İle Sosyal Medya Kullanım Düzeyleri Arasındaki İlişki

Oranlar	Seçim Bölgesi	N	\bar{x}	F	p Değeri
SMKDÖ	Karadeniz	21	3,7029	0,989	0,435
	Marmara	32	3,5800		
	İç Anadolu	31	3,5884		
	Güney Doğu Anadolu	13	3,5077		
	Ege	12	3,5300		
	Doğu Anadolu	9	3,8133		
	Akdeniz	22	3,7400		
	Toplam	140	3,6294		

Tablo 16'da milletvekillerinin seçim bölgeleri ile sosyal medya kullanım oranları arasındaki farkı belirlemek üzere yapılan ANOVA testi sonuçları verilmiştir. Çıkan sonuçlara bakıldığında, milletvekillerinin seçim bölgeleri ile sosyal medya kullanım oranları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p>0,05$). Bu durumda H3 hipotezi reddedilmektedir.

Tablo 17: Milletvekillerinin Yaşı İle Sosyal Medya Hesaplarını Kimin Yönettiğine Yönelik İlişki

Oranlar	Yaş	Kendim	Danışmanım	Ortak	Toplam	p Değeri
SMKDÖ	18-29	1	2	0	3	0,004
	30-39	11	1	6	18	
	40-49	14	5	23	42	
	50 ve üzeri	29	25	23	77	
	Toplam	55	33	52	140	

Tablo 17'de milletvekillerinin yaşı ile sosyal medya hesaplarını kimin yönettiğine yönelik farkı tespit etmek amacıyla uygulanan Ki kare (Chi square) analiz sonuçları verilmiştir. Çıkan sonuçlara bakıldığında, milletvekillerinin yaşları ile sosyal medya hesaplarını kimin yönettiği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p<0,05$). Analiz sonuçlarına göre milletvekillerinin yaşları arttıkça sosyal medya hesaplarını kendilerinin yönetme oranı azalmaktadır. Bu durumda H4 hipotezi kabul edilmektedir.

Tablo 18: Milletvekillerinin Yaşı İle Sosyal Medya Kullanım Düzeyleri Arasındaki İlişki

Oranlar	Yaş	N	\bar{x}	F	<i>p</i> Değeri
SMKDÖ	18-29	3	3,7067	0,984	0,402
	30-39	18	3,7867		
	40-49	42	3,6210		
	50 ve üzeri	77	3,5943		
	Toplam	140	3,6294		

Tablo 18’de milletvekillerinin yaşı ile sosyal medya kullanım düzeyleri arasındaki farkı tespit etmek için yapılan ANOVA testi sonuçları verilmiştir. Çıkan sonuçlara bakıldığında milletvekillerinin yaşları ile sosyal medya kullanım düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p>0,05$). Analiz sonuçlarında görüldüğü üzere milletvekillerinin her yaş grubu için sosyal medya kullanım düzeyleri birbirine yakın değerlere sahiptir. Bu durumda H5 hipotezi reddedilmektedir.

Tablo 19: Milletvekillerinin Siyasi Partileri İle Sosyal Medya Kullanım Düzeyleri Arasındaki İlişki

Oranlar	Siyasi Partiler	N	\bar{x}	F	<i>p</i> Değeri
SMKDÖ	Adalet ve Kalkınma Partisi	54	3,6096	0,877	0,548
	Cumhuriyet Halk Partisi	25	3,7056		
	Halkların Demokratik Partisi	15	3,5920		
	Milliyetçi Hareket Partisi	26	3,5769		
	İyi Parti	13	3,8338		
	Türkiye İşçi Partisi	2	3,4400		
	Demokrat Parti	1	3,8000		
	Demokratik Bölgeler Partisi	1	2,9600		
	Saadet Partisi	1	3,4400		
	Bağımsız	2	3,3800		
	Toplam	140	3,6294		

Tablo 19’da milletvekillerinin siyasi partileri ile sosyal medya kullanım düzeyleri arasındaki farkı tespit etmek için yapılan ANOVA testi sonuçları verilmiştir. Çıkan sonuçlara göre milletvekillerinin siyasi partileri ile sosyal medya kullanım düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p>0,05$). Bu analiz sonuçlarına göre milletvekillerinin sosyal medya kullanım düzeyleri, üyesi buldukları siyasi partilere ilişkin anlamlı bir fark arz etmemektedir. Bu durumda H6 hipotezi reddedilmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Birçok tanıma ve sahip siyasal iletişim kavramının tarihi insanın varoluşuna kadar götürülse de ilk örneklerini 1950'li yıllarında ABD'de yapılan çalışmalar olarak baz aldığımızda 70 yıllık bir maziye sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ortalama bir insan ömrüne eşdeğer bu süre zarfında yaşanan teknolojik gelişmeler ve yenilikler siyasal iletişim kavramını da yeni boyutlara taşımıştır. Siyasal iletişim zaman içerisinde meydan ve kahvehanelerden radyo ve televizyonlara taşınmış, internetin hayata girmesiyle birlikte sanal boyut kazanmaya başlayarak uydu teknolojileri ile dünyaya açılmıştır. Web 2.0 teknolojisinin doğuşu ve getirdiği sosyal medya platformu sayesinde siyasal iletişimde yeni bir anlam kazanmış, bireyler kullanıcı-tüketici konumundan çıkarak üretici-dağıtıcı konumuna geçiş yapmıştır.

Bu değişime örnek olarak Türkiye'de 60 darbesini sabah kalktıklarında radyolarından duyan halk, 80 darbesini televizyon ekranlarından öğrenmiş, 2016 yılında gerçekleşen 15 Temmuz darbe girişimi ise sosyal medya araçları üzerinden örgütlenerengellemiştir. İnternet kullanımının yaygınlaşması ve gelişen mobil teknolojiler ile birlikte sosyal medya araçlarının kullanımı da hızla artmış ve zamanın vazgeçilmezleri arasındaki yerini almıştır. Yediden yetmişe herkesin elinde bulunan akıllı cep telefonları ile her an her yerde sosyal medya araçlarına erişim sağlanabilmektedir. Geleneksel medyayı da kendine bağımlı hale getiren ve "Yeni Medya" diye anılan bu oluşum, son yüzyılın en büyük gücü konumuna gelmiştir. Artık insanlar gazeteleri bile online olarak okumakta, gündemi haber kanalları yerine sosyal medya araçları üzerinden takip etmektedirler.

Bu değişim rüzgarına siyasilerin de uyum sağlamaları başarılı olabilmeleri için bir zorunluluk halini almıştır. Özellikle son günlerde çok dile getirilen ve "Z kuşağı" olarak adlandırılan genç nesil potansiyel seçmen konumunda olması hasebiyle siyasilerin en önemli hedef kitlesi konumuna gelmiştir. Neredeyse sosyal medya ile yatıp kalkan bu kitleye hitap etmek için bu alana yönelik çalışmalar yapmak kaçınılmaz olmuştur. Fakat yapılan araştırmalar ve çalışmalar göstermektedir ki, halen bu alana gereken önem gösterilememektedir.

Türkiye'de ise siyasal iletişime yönelik siyasi parti ve adayların sosyal medya hesapları 2004 yılında açılmaya başlanmışsa da bu tür hesapların ilk olarak 2011 genel seçimlerinde aktif rol aldıkları kabul edilmektedir. 2011 genel seçimi ve takip eden diğer seçimlerde giderek daha etkin kullanıldığı bilirse de yapılan çalışmalar siyasal iletişimde sosyal medyanın hem dünyada hem de ülkemizde yeterince etkin kullanılmadığını göstermektedir. Sosyal medya çalışmalarının seçimler üzerindeki etkisi beklenen düzeyin çok çok altında kalmaktadır. Bu alandaki eksiklikler ve yanlış uygulamalar hakkında daha çok bilimsel çalışmaya ihtiyaç olduğu net bir şekilde ortadadır.

TBMM’de bulunan 27. dönem milletvekillerine yönelik olarak yapılan bu araştırmada elde edilen veriler SPSS 21.0 istatistik programına işlenerek analiz sonuçları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Anket çalışmasına 140 milletvekili katılmış, katılımcıların cinsiyet ve siyasi parti dağılımlarının genel kuruldaki mevcut orana benzer olduğu görülmüştür.

Katılımcıların %48,6’sı lisans, %30’u yüksek lisans ve %16,4’ doktora olmak üzere toplamda %95 gibi büyük bir oranının yüksek eğitim seviyesine sahip oldukları görülürken, katılımcıların tamamı sosyal medya kullandıklarını beyan etmişlerdir. Milletvekillerinin %66,4 oranla büyük çoğunluğu sosyal medyada günlük 1 ila 3 saat arası bir zaman geçirirken, %18,6’sı 1 saatten daha az, %12,6’sı 3 ila 6 saat, %2,1’i 6 saatten fazla zaman geçirdikleri saptanmıştır.

Ankete katılan milletvekillerinden elde edilen verilere göre milletvekilleri sosyal medya araçlarından en sık sırasıyla Twitter, Facebook ve Instagram’ı tercih ederlerken, paylaşımlarında içerik türü tercihleri %56,4’lk oranla ‘‘Yazı’’ olurken, ikinci sırada ‘‘Yazı ve Fotoğraf’’ ve nd sırada da ‘‘Yazı, Fotoğraf ve Video’’ seçenekleri gelmektedir. Tercih edilen sosyal medya araçlarının sıralaması ile paylaşılan içerik trlerinin sıralaması birbirini doğrular niteliktedir.

Milletvekilleri, ankette yöneltilen siyasi iletişim amaçlı sosyal medya kullanım düzeylerini belirlemeye yönelik ifadelerden 5 üzerinden 4,40 ortalama ile en fazla ‘‘Sosyal medya üzerinden siyasi paylaşımlarda bulunurum.’’ ifadesini seçmişlerdir. Bu ifadeyi 4,31 ortalama ile ‘‘Sosyal medyada eksik/bozulmuş/yalan bilginin de dolaştığını düşünürüm.’’ ve 4,26 ortalama ile ‘‘Sosyal medyada karşılaşılan siyasi içeriklerin seçmenlerin oy tercihlerini etkileyebileceğini düşünürüm.’’ ifadeleri takip etmiştir. Tercih edilen ifadeler göstermektedir ki, milletvekilleri sosyal medya paylaşımlarının seçmenin oy tercihi üzerinde etkisi olduğunu düşünüp ve bu amaçla siyasi paylaşımlarda bulunurlarken, aynı zamanda büyük oranda sosyal medyada yalan ya da bozulmuş bilginin de bulunduğu konusunda hem fikirlerdir. Aynı zamanda sosyal medyanın gündem belirleyici olduğunu ve siyasi iletişim için etkili bir araç olduğunu düşünürlerken, siyasilerin sosyal medyayı daha etkin kullanması gerektiği fikri de yoğunluk kazanmaktadır.

Katılımcılar sosyal medyanın gelecekte daha etkin olacağını düşünürken, sosyal medyayı seçim dönemlerinde daha yoğun kullandıklarını beyan etmişlerdir. Ayrıca vatandaşlarla sosyal medya üzerinden iletişim kurarlarken diğer siyasi aktörlerle ise bu platformlardan iletişim kurmayı tercih etmedikleri ve rakip siyasi aktörlerin kaç takipçisi olduğunu önemsemedikleri görülmüştür.

Çalışmada elde edilen veriler ve yapılan analizler sonucunda milletvekillerinin cinsiyetleri ile sosyal medya kullanım düzeyleri arasında anlamlı bir fark görülmemiştir. Bu

sonuca göre kadın erkek fark etmeksizin tüm milletvekilleri sosyal medyayı aktif bir şekilde kullanmaktadır.

Eğitim durumları ile sosyal medya kullanım düzeyleri arasındaki ilişkiye bakıldığında ise, eğitim seviyesi yükseldikçe kullanım düzeyinde ufak bir artış var gibi görünse de, istatistiksel olarak anlamlı olacak seviyede bir fark tespit edilmemiştir. Aynı şekilde seçim bölgeleri ile sosyal medya kullanım düzeyleri arasındaki ilişki değerlendirildiğinde de birbirine yakın değerlere sahip olduğu ve anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır.

Milletvekillerinin yaşları ile sosyal medya hesaplarını kimin yönettiğine yönelik yapılan analiz sonuçlarına göre ise anlamlı bir fark tespit edilmiş, milletvekillerinin yaşları arttıkça sosyal medya hesaplarını kendilerinin yönetme oranlarının azaldığı görülmüştür. Genç neslin teknoloji ve dijital dünya ile daha ilgili ve aktif bir ilişki içinde olduğu düşünüldüğünde çıkan bu sonuç gerçekçi görünmektedir.

Yapılan bir diğer analiz de milletvekillerin mensup oldukları siyasi partiler ile sosyal medya kullanım düzeyleri arasındaki ilişkiye yönelik olarak değerlendirilmiş ve sonuç olarak milletvekillerinin hangi siyasi partiye mensup oldukları ile sosyal medya kullanım düzeyleri arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Bu sonuca göre iktidar ya da muhalefet partisi fark etmeksizin milletvekillerinin sosyal medya araçlarını kullanım oranları benzer düzeylerde dir.

Yapılan alan araştırmasının sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, siyasal iletişimin baş aktörlerinden biri olan milletvekillerinin siyasal iletişime yönelik sosyal medya kullanım düzeylerinin yeteri kadar yüksek olmadığı görülmektedir. Siyasilerin her geçen an artan kullanıcı sayısı ile büyük bir platform oluşturan sosyal medya ağlarına yönelik ilgileri artış göstermiş olsa da gereken etkileşimin uzağında kaldığı görülmektedir. Yeni yüzyılın iletişim silahı olan sosyal medya araçlarının gelecek dönemlerde daha etkili ve belirleyici rol üstleneceği düşünüldüğünde, bu alana yönelik çalışmaların daha profesyonel bir şekilde ele alınması gerekmektedir.

Özellikle yeni seçim döneminde ilk kez oy kullanacak olan gençlerin oluşturduğu hedef kitleye ulaşmanın en etkili yolu bu platformdan geçmektedir. Günün büyük bir bölümünü akıllı telefonları ya da tabletleri başında geçiren ve Z kuşağı olarak adlandırılan bu kitleyi kazanmak siyasi başarı için altın anahtar niteliğinde olduğundan, bu alana yönelik yatırımların artarak devam etmesi gerekmektedir.

Ana haberlere bile konu olmayan birçok olay ile ilgili bilgiler sosyal medya üzerinden gündeme getirildiğinde büyük ilgi görebilmekte, çoğu zaman yetkili kurumların harekete geçmesi bu araçlar sayesinde sağlanmaktadır. Bu durumda gündem oluşturmak isteyen

siyasilerin de bu araçlara yönelik etkin ve verimli çalışmalar yürütmeleri bir hayli önem arz etmektedir.

Bu alana yönelik yapılan çalışmaların kısıtlı oluşu da bir diğer eksiklik olarak kendini hissettirmektedir. Önemini her geçen gün artıran bu konuya yönelik çok yönlü çalışmalara ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

Acar, E. (2012). Sosyal Medyada 12 Haziran Genel Seçimleri. E. Sözen içinde, Hepimiz Globaliz Hepimiz Yereliz (s. 259-274). İstanbul: Alfa Basım Yayın.

Akıncı Vural, Z. B., & Bat, M. (2009). Siyasal Seçim Kampanyalarında Yeni İletişim Teknolojileri ve Blog Kullanımı: 2008 Amerika Başkanlık Seçimlerine Yönelik Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Journal Of Yaşar University*, 4(16), 2745-2778.

Akman, S. (2012). Siyaset-Sosyal Medya İlişkisi: Türkiye ve Dünya Örnekleri Üzerine Bir İnceleme. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.). Kocaeli: YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no:345698).

Alemdar, M., Y. ve Köker, N., E. (2011). Siyasi Partilerin 2007 – 2011 Türkiye Genel Seçimlerinde Web Sitesi Kullanımı ve Karşılaştırmalı Analizi. *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 31

Aziz, A. (2011). *Siyasal İletişim*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Baran, M. (2014). Siyasal İletişim Çalışmalarında Yeni Medya Teknolojilerinin Kullanımı. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Barut, B. Ve Altundağ, C. S. (2005). “Globalleşen Dünyada Bir Siyasal İkna Unsuru Olarak Vaatler (3 Kasım 2002 Türkiye Milletvekili Genel Seçimleri İle 2 Kasım 2004 ABD Başkanlık Seçimleri Karşılaştırmalı Örneğiyle)”, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 4 (1), 80-90.

Bekiroğlu, O., & Bal, E. (2014). *Siyasal Reklamcılık*. İstanbul: Literatürk Academia.

Bostancı, M. (2015). *Sosyal Medya ve Siyaset*. Konya: Palet Yayınları.

Boyd, D. M., & Ellison, N. B. (2008). Social Network Sites: Definition, History and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13(1), 210-230.

Demirci, E. (2015). Siyasal İletişimde Yeni Medya Uygulamaları: TBMM'de Temsil Edilen Siyasal Partiler Üzerine Bir Çalışma. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Fidan, Z. (2016). *Teknoloji ve Siyasal İletişim*. Konya: Literatürk Academia.

Gökgül, A. N. (2016). Sosyal medyanın siyasal iletişim aracı olarak kullanımı: 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri Twitter örneği. (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 443080).

Gönenli, G., & Hürmeriç, P. (2012). Sosyal Medya / Ağ Toplumu. T. (. Kara, & E. (. Özgen içinde, Sosyal Medya / Akademi. İstanbul: Beta Basım Yayım.

<https://wearesocial.com/us/blog/2023/01/the-changing-world-of-digital-in-2023/>

Erişim Tarihi:15.05.2023

Karaçor, S. (2009). Yeni İletişim Teknolojileri, Siyasal Katılım, Demokrasi. Yönetim ve Ekonomi, 16(2), 121-131.

Karagöz, K. (2013). Yeni Medya Çağında Dönüşen Toplumsal Hareketler ve Dijital Aktivizm Hareketleri. İletişim ve Diplomasi, 131-156.

Kılıçaslan, Ç. E. (2011). SİYASAL İletişim İdeoloji ve Medya İlişkisi. İstanbul: Kriter Yayınevi.

Mutlu, E. (1994). *İletişim Sözlüğü*. Ankara: Ark Yayınları.

Neti, S. (2011). Social Media and Its Role in Marketing. International Journal of Enterprise Computing and Business Systems, 1(2).

Sayımer, İ. (2008). Sanal Ortamda Halkla İlişkiler. İstanbul: Beta Yayınları.

Taydaş, O. (2018). Siyasal Karar ve Katılım Sürecinde Sosyal Medyanın Etkinliği. Konya: Liberatürk Academia.

Tokgöz, O. (2010). Seçimler, Siyasal Reklamlar ve Siyasal İletişim. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Tuncer, E. (2014). Sosyal Medya İmparatorluğu, Patron. İstanbul: Akis Kitap.

Uslu, K. Z. (1996). Siyasal İletişim ve 24 Aralık 1995 Genel Seçimleri. *Yeni Türkiye Dergisi*(11), 790.

Extended Summary

The concept of political communication is a concept that is formed by the combination of the concepts of politics and communication, which are in close relationship with each other, and are naturally used wherever there is a coexistence. Although the history of the concept of political communication, which has many definitions and tariffs, is traced back to the existence of human beings, it is said that it has a 70-year history when the first examples are taken as the studies conducted in the USA in the 1950s. Technological developments and innovations experienced during this period, which are equivalent to an average human life, have also carried the concept of political communication to new dimensions. Political communication moved from squares and coffeehouses to radio and television over time, and with the introduction of the internet, it started to gain a virtual dimension and opened up to the world with satellite technologies. Thanks to the birth of Web 2.0 technology and the social media platforms it brought, it gained a new meaning in political communication, and individuals moved from the user-consumer position to the producer-distributor position.

As an example of this change, the people in Turkey, who heard the 60 coup on their radio when they woke up in the morning, learned about the 80 coup on their television screens and prevented the 15 July coup attempt in 2016 by organizing through social media tools. This formation, which has made traditional media dependent on itself and is called "New Media", has become the greatest power of the last century. It has become a necessity for politicians to adapt to this wind of change in order to be successful. However, research and studies show that this area is still not given the necessary importance.

In Turkey, although the social media accounts of political parties and candidates for political communication started to open their accounts in 2004, it is accepted that they first took an active role in the 2011 general elections. Even though it is known that it is used more and more effectively in the 2011 general election and the following elections, studies show that social media is not used effectively in political communication both in the world and in Turkey. The effect of social media studies on the elections remains well below the expected level.

The data obtained in this research, which was conducted for the 27th term deputies in the Grand National Assembly of Turkey, was processed into the SPSS 21.0 statistical program and the results of the analysis were tried to be evaluated. 140 deputies participated in the survey, and it was seen that the gender and political party distribution of the participants was similar to the current rate in the general assembly.

While it is seen that 95% of the participants have a higher education level, 48.6% of them undergraduate, 30% master's and 16.4% doctorate, all of the participants declared that they use social media.

It was found that while %66,4 majority spent 1 to 3 hours on social media, %18,6 spent less than an hour, %12,6 spent 3 to 6 hours, and %2,1 spent more than 6 hours.

According to the data obtained from the deputies participating in the survey from the social media tools available the deputies prefer Twitter, Facebook and Instagram, respectively. While the content type preferences in their posts are "Text" with a rate of 56.4%, "Text and Photo" comes in the second place and "Text, Photo and Video" comes in the third place. The ranking of preferred social media tools and the ranking of shared content types confirm each other.

The deputies chose the phrase "I make political posts through social media" with an average of 4.40 out of 5, among the statements asked in the survey to determine the level of use of social media for political communication purposes. This statement was followed by the statements "I think that there is incomplete/corrupted/false information circulating in social media" with an average of 4.31 and "I think that the political content encountered in the social media can affect the voting preferences of the voters" with an average of 4.26. Preferred expressions show that while deputies think that social media posts have an effect on voters' choice of votes and make political posts for this purpose, they also agree that there is also false or distorted information on social media to a large extent. At the same time, while they think that social media is an agenda-setting and effective tool for political communication, the idea that politicians should use social media more effectively is gaining intensity.

When the relationship between educational status and social media usage levels is examined, although there seems to be a small increase in the level of use as the level of education increases, no statistically significant difference has been detected. Likewise, when the relationship between electoral districts and social media usage levels is evaluated, it has been determined that they have values close to each other and there is no significant difference.

According to the results of the analysis made on the age of the deputies and who manages their social media accounts, a significant difference was found, and as the age of the deputies increased, the rate of managing their own social media accounts decreased. Considering that the younger generation is more interested and active in technology and the digital world, this result seems realistic. Contrary to this result, it is seen that there is no significant difference between the ages of the deputies and their level of social media use.

In another analysis, the relationship between the political parties of the deputies and their social media usage levels was evaluated, and as a result, it was seen that there was no significant difference between which political party the deputies belonged to and their social media usage levels.

When the results of the field research are evaluated in general, it is seen that the social media usage levels of the deputies, who are one of the main actors of political communication, are not high enough. Although politicians' interest in social media networks, which constitute a large platform with an increasing number of users, has increased, it is seen that they are far from the necessary interaction. Considering that social media tools, the communication weapon of the new century, will assume a more effective and decisive role in the future, studies in this field should be handled more professionally.

Especially in the new election period, the most effective way to reach the target audience formed by the young people who will vote for the first time is through this platform. Since gaining this audience, called the gen Z, who spend most of the day on smartphones or tablets, is the golden key to political success, investments in this field should increase.

Information about many events that are not even the subject of the main news can attract great attention when brought to the agenda via social media, and these tools are often provided by authorized institutions to take action. In this case, it is very important for politicians who want to set the agenda to carry out effective and productive studies on these tools.

The limited number of studies in this area is another shortcoming. There is a need for multidimensional studies on this issue, which is increasing its importance day by day.

AHBV Üniversitesi Uzaktan Eğitim Programı Hizmet Kalitesinin SERVQUAL Model ile Ölçümü

Ayşe EDİZ*

Şenol ALTAN**

Kübra DEMİREL EREN***

İsmail KARAMAN****

Geliş Tarihi (Received) 20.02.2023– Kabul Tarihi (Accepted): 02.11.2023

DOI: 10.26745/ahbvuibfd.1253481

Öz

Uzaktan eğitim, teknoloji ve internet kullanımı ile eğitim veren ve eğitim alanları aynı mekanda olmaksızın eğitim işlevini yerine getiren bir sistemdir. Covid-19 pandemisiyle yüz yüze eğitime bir alternatif olarak uzaktan eğitime zorunlu geçiş yapılmıştır. Burada en önemli konulardan biri uzaktan eğitimi alan kesimin almış olduğu hizmete dair memnuniyetidir. Bu memnuniyet hizmet kalitesi kavramı altında incelenmektedir. Hizmet kalitesinin ölçülmesinde temel düşünce, alınan hizmet ile beklenen hizmet arasındaki farktır. Bu fark ne kadar az ise memnuniyetin de o denli iyi olduğu söylenir. Bu düşünceden hareketle, Parasuraman, Zeithaml ve Berry (PZB) hizmet kalitesini ölçmek için SERVQUAL modelini geliştirmişlerdir. Bu çalışmada, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesinde verilen uzaktan eğitimin hizmet kalitesi SERVQUAL modeli kullanılarak değerlendirilmiştir. Çalışma sonuçlarına göre öğrencilerin %76.2'lik kısmı UZEM'in vermiş olduğu hizmetin beklentilerini karşıladıklarını ifade etmişlerdir. SERVQUAL boyutlarına göre, memnuniyet anlamında somut özellikler ilk sırada yer alırken, heveslilik, empati, güven ve güvenilirlik bunu izlemiştir. Çalışmada fakülte, cinsiyet, fakültede bulunma yılı, internet kullanım alanları ve bilgisayar kullanım becerisi değişkenleri ile SERVQUAL skorları arasındaki ilişkiler de incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hizmet Kalitesi, Hizmet Kalitesinin Ölçümü, SERVQUAL Modeli, Uzaktan Eğitim

Measuring Service Quality of AHBV University Distance Education Program with SERVQUAL Model

Abstract

The distance education is a system that fullfills the function of education without being in the same place. As of the period of Covid-19 pandemic, the distance education system has become a compulsory practice as an alternative to face-to-face education. One of the most important issue in the distance education is the satisfaction of sevice received. This satisfaction evaluates under the concept of service quality. Parasuraman, Zeithaml ve Berry(PZB) developed the SERVQUAL model in order to measure the difference between the service perceptions and the expected service. In this study the service quality provided by UZEM was evaluated using the SERVQUAL model. According to the results, it is seen that there is satisfaction with the quality of distance education provided with a rate of %76.2. According to SERVQUAL dimensions, tangible features take the first place in terms of satisfaction, and responsiveness, empathy, trust, reliability follows it respectively. Lastly, the relationships between SERVQUAL scores on faculty, gender, duration of being student, internet usage areas and computer usage skills questions asked to students were also examined.

Key words: Service Quality, Service Quality Measurement, SERVQUAL Model, Distance Education

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, ayse.ediz@hbv.edu.tr , ORCID: 0000-0003-3307-3380

** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, senol.altan@hbv.edu.tr , ORCID: 0000-0003-4210-3924

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, kbrademirel@gmail.com , ORCID: 0000-0001-6475-6278

**** Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, ismailkaraman@gmail.com , ORCID: 0000-0001-5130-6841

Giriş

Teknolojinin gelişmesi ve internet kullanımının yaygınlaşması ile birlikte her türlü bilgi her yere çok hızlı ve çok az bir maliyetle iletilebilmektedir. Teknolojideki bu gelişimin en büyük etkilerinden biri de eğitim sektörü üzerinde olmuştur. Eğitim kurumları, bu gelişmeyle birlikte eğitimi fiziki bir ortamda vermenin yanında sanal ortamda da eğitim hizmetini vererek sadece ulusal değil uluslararası sınırları da ortadan kaldırmaya başlamışlardır. Bu şekilde tasarlanan ve uzaktan eğitim şeklinde tanımlanan bu eğitim hizmeti, eğitimi daha ulaşılabilir, ekonomik ve sürdürülebilir hale getirmektedir. Eğitim sektörü tüm dünyanın karşı karşıya kaldığı Covid-19 pandemi sürecinde en çok etkilenen sektörlerden biri olmuştur. Bu durum ise uzaktan eğitim sistemini bir tercih olmaktan çıkarmış, zorunluluk haline getirmiştir. Pandemi süresince eğitimin kesilmemesi adına hem devlet hem de özel eğitim kurumları sistemlerini uzaktan eğitime göre yeniden yapılandırmaya gitmişlerdir. Bu yapılandırmada verilen eğitim hizmetinin kalitesi önemli konulardan biri haline gelmiştir.

Bir hizmetin kalite değerlendirmesi somut bir malın kalite değerlendirmesinden çok daha güçtür. Hizmet, somut mallardan farklı olarak soyut, değişken, stoklanamayan ve ayrıştırılamayan özelliklere sahiptir. Hizmet kalitesi, hizmetin sahip olduğu bu özelliklerden dolayı daha farklı modeller ile değerlendirilmektedir. Bu modellerden biri de Parasuraman, Zeithaml ve Berry (PZB) tarafından geliştirilen SERVQUAL hizmet kalitesi ölçüm modelidir. Bu model, hizmeti alan kişinin aldığı hizmet (algılanan hizmet) ile almayı umduğu hizmet (beklenen hizmet) arasındaki farkı temel alarak hesaplama yapmaktadır. Bu amaca yönelik olarak hizmete ilişkin cümlelerden oluşan anket bilgileri önce faktör analizine tabi tutularak hizmet kalitesi boyutları hesaplanmakta daha sonra ise algılanan hizmet ile beklenen hizmet arasındaki ortalama SERVQUAL skorlarına göre değerlendirmeler yapılmaktadır.

Bu çalışmada Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nin 2020-2021 eğitim yılında vermiş olduğu uzaktan eğitimin hizmet kalitesi tüm fakülteler bazında ele alınarak SERVQUAL modeli kullanılarak değerlendirilmiştir. Makalenin bölümlerine ilişkin içerik verilebilir.

1. Alan Yazın Taraması

Pandemi süreci ile birlikte tercih olmaktan çıkıp zorunlu bir uygulama haline gelen uzaktan eğitim sürecinin hem eğitimi veren hem de eğitimi alan taraflar için değerlendirilmesi ve sistemin daha iyi sonuç vermesi ve geliştirilmesi için değerlendirmelerin yapılması birçok çalışmanın konusunu oluşturmuştur.

Türkiye’de de yaşanan bu süreçte uzaktan eğitim veren üniversitelerin hizmet kalitesinin ölçümüne yönelik birçok araştırmalar yapılmıştır.

Dursun ve arkadaşları (2013), uzaktan eğitimin hizmet kalitesini ölçmek amacıyla, 21 üniversitede 463 öğrenci ile SERVQUAL yöntemi kullanılarak bir çalışma yapmışlardır. Çalışmada öğrencilerin beklentileri ve öğrencilerin bu beklentilerinin ne derecede karşılandığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Beklentilerin kullanılan beş hizmet kalitesi boyutunda aynı başarıyı sağlayamadığı tespit edilmiştir.

Aksaraylı ve Pala (2019) yaptıkları çalışmada, Dokuz Eylül Üniversitesinin uzaktan eğitim kalitesini 261 öğrenci ile yapılan anket çalışması ile ölçmüştür. Hizmet kalitesi boyutları empati, güven, heveslilik, güvenilirlik ve web sitesi içeriği olarak ele alınmış ve SERVQUAL analiz yöntemi kullanılmıştır. Kurum açısından hangi kalite boyutunda iyileştirme yapılırsa hizmet kalitesinin artacağını bulmak amacıyla SMART-AHP ile değerlendirme yapılmıştır. Çalışma ile hem üniversitenin uzaktan eğitim sisteminin hizmet kalitesi ölçülmüş, hem de hizmet veren tarafın uzaktan eğitim sisteminin kalitesini artırması için sisteme hangi açıdan yaklaşımları gerektiği tespit edilmiştir.

Çelik ve Perçin (2020), uzaktan eğitim hizmeti veren otuz devlet üniversitesinin hizmet kalitesini incelemiştir. Üniversitelerin e-öğrenme sisteminin, öğrenci gereksinimlerini ne derecede karşıladığı ve sistem memnuniyeti açısından değerlendirilmiştir. Çalışmada, kalite fonksiyon göçerimi, bulanık doğrusal regresyon, 0-1 hedef programlama ve entropi-ağırlıklı uzaklık metriği yöntemleri birlikte kullanılmıştır.

Alpaslanoğlu (2021), Covid-19 pandemi sürecinde, zorunlu uzaktan eğitim sistemine geçen Türk üniversitelerin sağladığı hizmet kalitesinin ölçülmesini amaçlamaktadır. SERVQUAL ölçeğinde olan 22 soruluk ankete 494 kişi katılmıştır. Çalışmada uzaktan eğitim sistemindeki hizmet kalitesinin düşük olduğu konular; teknolojik donanım eksikliği, eğitim hizmetlerine duyulan güven ve çalışanların nitelik ve nicelikleri olarak sıralanmıştır.

Uluskan ve arkadaşları (2021), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Endüstri Mühendisliği Bölümü öğrencilerinin uzaktan eğitim sistemi ve tasarımı ile ilgili memnuniyetleri hakkında çalışmışlardır. Öğrencilere 50 adet sorudan oluşan bir anket yapılmış ve anket soruları sadeleştirilerek faktörler elde edilmiştir. Çalışmanın amacına uygun olarak hipotezler kurulup, bu hipotezler yapısal eşitlik modeli ile incelenmiştir. Öğrenci memnuniyeti için en önemli faktörler, sistemin tasarımı ve sistemin sağladığı teknik yeterlilik olarak tespit edilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

Hizmet, herhangi bir mülkiyet kavramı olmaksızın taraflardan birinin diğer tarafa sunduğu bir faaliyet ya da fayda şeklinde tanımlanabilir. Hizmet adı altında edinilen fayda fiziksel bir ürüne bağlı olabileceği gibi fiziksel bir ürün olmaksızın bir sürece de bağlı olabilir (Rust ve ark.,1996:7).

Hizmet de fiziki mallar gibi alınıp satılmasına karşın onu fiziki mallardan ayıran dört temel özelliği bulunmaktadır. Bunlardan ilki hizmetin soyut bir kavram olmasıdır. Soyut olması demek hizmetin fiziksel olarak hiçbir duyu organı ile değerlendirilememesi, herhangi bir ölçü birimiyle tanımlanamaması, paketlenip depolanamaması ve bir yerden başka yere aktarılamamasıdır. Zeithaml (1981), hizmetin en önemli özelliklerinden soyutluk kavramını tanımlarken, hizmetin müşteri tarafından nasıl algılandığının ve değerlendirildiğinin anlaşılması gerektiğini belirtmiştir (Zeithaml, 1981: 186). Yani bir hizmet satın alınıp kullanılmadan o hizmetle ilgili çıkarım yapmak zordur. Bunun yanında bir hizmetle ilgili çıkarım yapmak ise tamamen kişisel deneyimler ve tecrübelerle dayanmaktadır. Hizmete ilişkin ikinci özellik hizmetin eş zamanlı olmasıdır. Bunun anlamı hizmet arz ve talebinin eş zamanda gerçekleşmesidir. Üçüncü özellik heterojen bir yapıda olmasıdır. Verilen bir hizmet zamandan zamana, toplumdan topluma, mekândan mekâna vb. etmenlere göre farklılık gösterebilirler. Bu nedenle de standart hale getirilmeleri güçtür. Son olarak hizmet, değişken talebe sahiptir. Hizmete olan talep birçok etmene bağlı olarak değişkenlik ve dalgalanma gösterir. Bu nedenle hizmet arzı ile hizmet talebi arasında dengenin kurulması daha güçtür (Sayım ve Aydın, 2011: 2).

Kalite, bir mal ya da hizmetin o mal ya da hizmeti tüketende oluşturduğu yargıdır (Deming, 1986:144). Müşterinin o mal ya da hizmete ilişkin beklentisi ve gereksinimi ne kadar fazla karşılanırsa kalitenin de o kadar yüksek olduğu söylenebilir. Bunun yanında kalite kavramı tüketici algısına göre belirlendiğinden toplumdan topluma, toplumun eğitim ve kültürel düzeyine, zamana vb. etmenlere bağlı olarak değişkenlik gösteren bir kavram olduğundan ölçülmesi, değerlendirilmesi ve standartlaştırılması zorluk göstermektedir. Fiziki bir yapıya sahip olan mallar için sahip oldukları fiziksel özellikler, dayanıklılık, kendisinden beklenen işlevi yerine getirebilme becerisi gibi çeşitli etmenler göz önünde bulundurularak kaliteye dair bir standart daha oluşturulabilir. Fakat hizmetlerin sahip olduğu özelliklerden dolayı bu standardı oluşturmak çok daha güç olmaktadır. Gronroos, hizmetin kalitesinin anlaşılabilmesi için, hizmet sunulan kesimin iyi analiz edilmesi gerektiğini bu kesimin gerçekten ne talep ettiğini ve hizmeti nasıl değerlendirdiğinin bilinmesi gerektiğini belirtmiş ve

bu değerlendirme ile kalite kriterlerinin daha iyi belirleneceğini ve istenilen hizmet kalite düzeyine bu şekilde ulaşılabileceğini ifade etmiştir (Gronross, 1978: 588). Parasuraman, Zeithaml ve Berry ise hizmet kalitesini hizmeti alanların beklentileri ile hizmet deneyimleri arasındaki farkın yönü ve derecesi olarak tanımlamışlardır (Parasuraman ve ark., 1985: 42).

Hizmet kalitesinin algılanan hizmet ve beklenen hizmet şeklinde iki değişken üzerinden tanımlanması, hizmet kalitesinin ölçülmesinde oldukça önemli kolaylık sağlamaktadır. Algılanan hizmet ile beklenen hizmet ne kadar üst üste örtüşüyor ise o hizmet o kadar kaliteli olarak tanımlanmaktadır.

3. Yöntem

Bu bölümde literatürde kullanılan SERVQUAL modeli ve teorik altyapısı sunulmuştur. SERVQUAL modelin çıkış noktası, hizmet alan kesimin hizmetten beklentisi ile hizmetten aldığı algı arasındaki farka dayanmaktadır. Parasuraman, Zeithaml ve Berry (PZB) tarafından geliştirilen modelde SERVQUAL lği kullanılarak, müşterilerin beklentileri ve algıları arasındaki boşluklar hesaplanarak hizmet kalitesi ölçülmektedir (Parasuraman ve ark., 1985:44). Bu hizmet kalitesi ölçüm modelinde SERVQUAL lği kullanılarak önce hizmete ilişkin bilgi toplanılmakta, daha sonra bu bilgiler ışığında faktör analizi yapılarak SERVQUAL boyutları hesaplanmaktadır.

3.1. SERVQUAL lği

SERVQUAL lği, hizmet kalitesini belirleyen somut özellikler, güvenirlik, heveslilik, güven ve empati boyutları çerçevesinde hazırlanmış 22 cümleden oluşmaktadır. Verilen bir hizmeti alan kesimden bu cümleleri iki defa değerlendirmeleri istenmektedir. İlk değerlendirme hizmeti alan kesimin o hizmete ilişkin beklentilerine, ikinci değerlendirme ise o hizmetten aldıkları tatmine ilişkindir. Her iki değerlendirmede de yedili Likert lği kullanılarak bu cümlelere ‘Kesinlikle Katılıyorum’ ile ‘Kesinlikle Katılmıyorum’ arasında değişen seçenekler arasında puan verilmektedir.

3.2. SERVQUAL Boyutları

PZB, hizmet kalitesini değerlendirirken, ilk aşamada 10 adet boyut tanımlamışlardır (Parasuraman ve ark., 1985: 46). Bunlar; somut özellikler, güvenirlik, heveslilik, yeterlilik, nezaket, inanılabilirlik, güven, erişim, iletişim ve empatidir.

PZB, belirledikleri bu on adet hizmet kalitesi boyutunu faktör analizi ile inceleyerek beşe indirgemişlerdir. Bu boyutlar somut özellikler, güvenilirlik, heveslilik, güven ve empatidir. Bu beş boyuttan;

1- Somut özellikler, hizmetin fiziksel olarak görünen kanıtlarıdır. Bunlara, fiziksel olanaklar, hizmet sunulurken kullanılan araç ve ekipmanlar örnek verilebilir.

2- Güvenilirlik, taahhüt edilen hizmeti güvenilir ve doğru bir şekilde yerine getirebilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir yandan, hizmet verenin, teslimat, fiyatlandırma, hizmet sunuşu ve sorun çözümlerindeki vaatlerini yerine getirmesidir.

3- Heveslilik, müşterilere hızlı bir hizmet sağlamaktır. Hizmet veren firmanın sorumluluklarının bilincinde olarak, müşteri istek, talep, şikâyet ve problemlerine hızlı bir şekilde cevap vermesi gerekmektedir.

4- Güven, herhangi bir risk ve tehlikeden bağımsız olmaktır. Bu, fiziksel güvenliği, finansal güvenliği ve gizliliği kapsamaktadır.

5- Empati, müşterinin ihtiyaçlarının anlaşılması için harcanan çaba olarak tanımlanabilmektedir.

SERVQUAL ölçeğinde tüm bu boyutların 22 adet cümle karşılıkları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: SERVQUAL Boyutları ve SERVQUAL Ölçekteki Cümle Karşılıkları

Boyut	İfade	Açıklama
Somut Özellikler	1-4	Hizmet sunan kuruluşun, hizmet sunumundaki fiziksel imkânları, her türlü araç, gereç ve donanım ile personelin fiziki görünümüyle ilgili cümleler
Güvenilirlik	5-9	Kuruluşun söz verdiği hizmeti doğru ve güvenilir bir şekilde yerine getirebilme yeteneği ile ilgili cümleler
Heveslilik	10-13	Müşterilere yardım etme ve destekleyici hizmetleri sağlamada istekli olunması
Güven	14-17	Kuruluştaki çalışanların bilgili ve nazik olması, müşterilerde güven duygusu uyandırabilme yetenekleri ile ilgili cümleler
Empati	18-22	Kuruluşun kendisini müşterilerinin yerine koyması, müşterilere karşı sevecen davranması, onlara kişisel ilgi göstermesi ile ilgili cümleler

3.3. SERVQUAL Modelinin Kurgusu

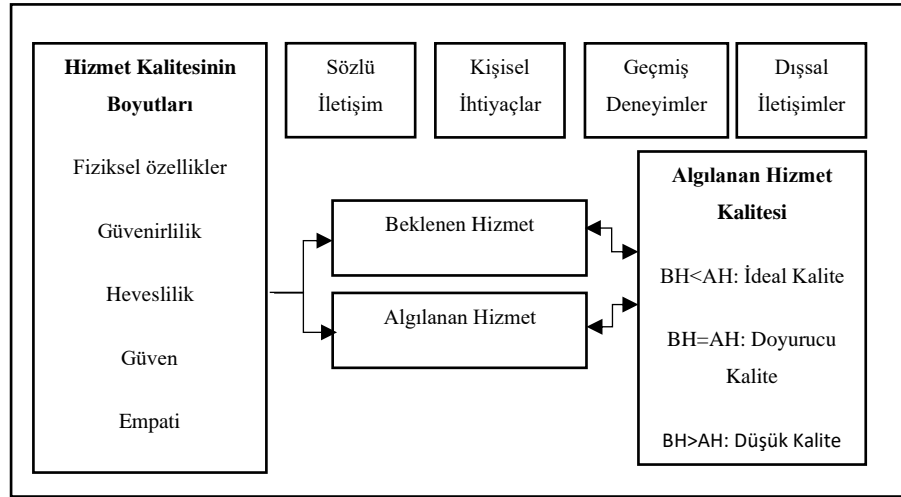
SERVQUAL modelinin çözümü için iki aşamalı yol izlenmektedir. İlki SERVQUAL ölçeğinden elde edilen verilerin SERVQUAL skorlarının hesaplanması için düzenlenmesi, ikincisi ise bu düzenlenen veri setinden SERVQUAL skorlarının hesaplanmasıdır.

3.3.1. Ham verilerden SERVQUAL verilerinin hesaplanması

Hizmet kalitesinin iki uç noktası ideal kalite ile tamamen kabul edilemeyen kalitedir. Hizmet kalitesi, ideal kalite ile kabul edilemeyen kalite arasında konumlanmaktadır.

Tüm hizmet kalitesi boyutları ile beklenen ve algılanan hizmet kalitesi arasındaki ilişki Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1: Hizmet Kalitesi Boyutları ve Kalite Derecelendirmesi

Kaynak: Zeithaml, Parasurmana ve Berry, 1990, s. 23

Bir müşterinin hizmet kalitesi algısının bulunacağı nokta, beklenen hizmet ile algılanan hizmet arasındaki boşluğun yani tutarsızlığın oranına bağlıdır. Hizmet kalitesi aşağıdaki gibi yazılabilir.

$$\text{Hizmet Kalitesi} = \text{Algılanan Hizmet (AH) } - \text{Beklenen Hizmet (BH)}$$

- BH = AH olduğunda; hizmet kalitesi tatmin edicidir.
- BH < AH olduğunda; hizmet kalitesi tatmin edici kaliteden daha fazladır.
- BH > AH olduğunda; hizmet kalitesi tatmin edici kaliteden daha düşüktür.

SERVQUAL skorları hizmet kalitesini gösteren bu fark değerleri kullanılarak hesaplanmaktadır.

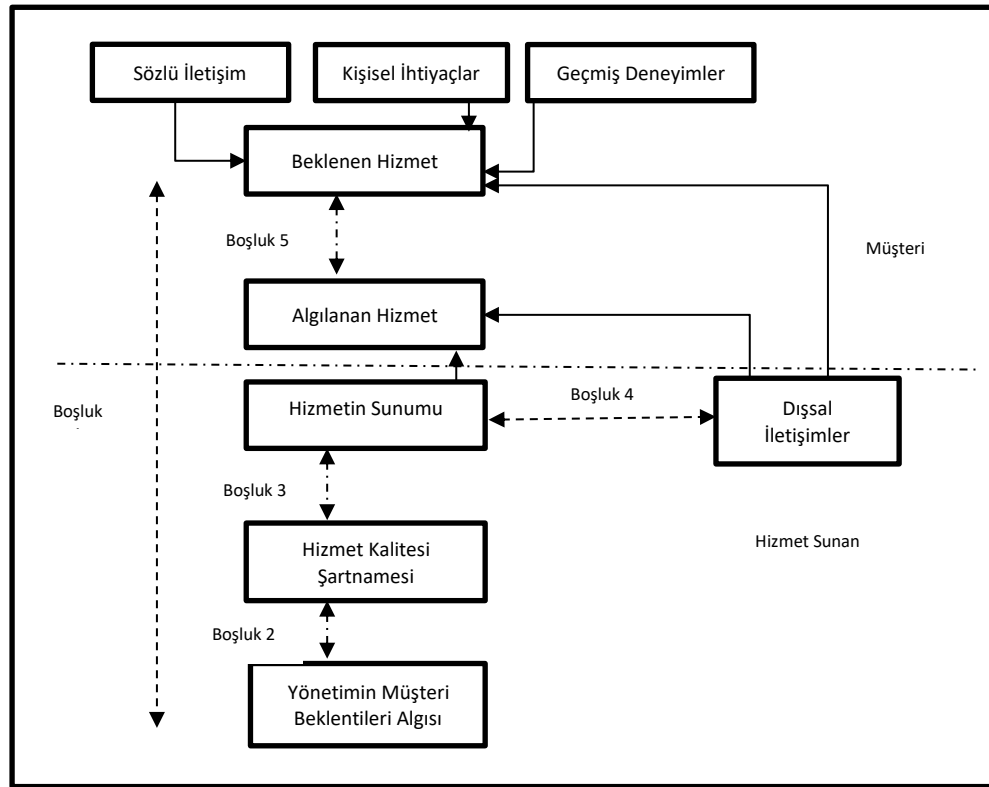
3.3.2. SERVQUAL boyutlarının belirlenmesi

SERVQUAL verileri kullanılarak parçalı faktör analizi ile bu boyutlar belirlenmektedir.

3.4. SERVQUAL Skorlarının Hesaplanması

PZB, yapmış oldukları çalışmada hizmeti veren ile hizmeti alan kesimin kaliteye bakışlarında fark olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu farklılığa boşluk adını vermişler ve bir boşluklar modeli oluşturmuşlardır. Bu boşluklar hizmet veren sektörün, hizmeti alan kesime, hizmet sunmasının önündeki engelleri dört adet boşluk şeklinde tanımlamışlardır. Beşinci boşluk ise ilk dört boşluktan hareketle hesaplanan en önemli boşluktur. Bu boşluk, hizmeti alan kesimin hizmet beklentisi ve algısı arasındaki farkı tanımlamaktadır ki bu da hizmet kalitesi olarak tanımlanmıştır (Carman, 1990: 34). Boşluk modelinin genel yapısı Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2: Kavramsal Hizmet Kalitesi Modeli

Kaynak: Parasuraman, Zeithaml ve Berry, 1985, s. 44

Boşluklar şu şekilde açıklanabilir:

Boşluk 1: Müşteri beklentisi ve hizmet verenin bu beklentileri algılaması arasındaki fark olarak tanımlanabilir.

Boşluk 2: Hizmet verenin algısı ile hizmet kalitesi standartları arasındaki fark olarak tanımlanabilir.

Boşluk 3: Hizmet kalitesi standartları ile hizmet sunumu arasındaki farktır.

Boşluk 4: Hizmetin sunumu ile dışsal iletişim kaynakları arasındaki farktır.

Boşluk 5: Beklenen hizmet ile algılanan hizmet arasındaki fark olarak tanımlanabilir.

Beşinci boşluk, ilk dört boşluğun bir fonksiyonu olup, hizmet kalitesinin düzeyi beşinci boşluğun büyüklüğüne ve yönüne göre belirlenmektedir.

$$\text{Fark 5} = f(\text{Fark 1}, \text{Fark 2}, \text{Fark 3}, \text{Fark 4})$$

Hizmet kalitesi için bu boşlukların analizinin iyi yapılması gerekmektedir. Bu boşluk modeline bakarak, hizmet verenin Boşluk 5'teki farklılığı azaltması gerekmektedir.

4. AHBV Üniversitesi Uzaktan Eğitim Programı Hizmet Kalitesinin SERVQUAL Model ile Ölçümüne Yönelik Uygulama ve Bulgular

Bu çalışmada Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesinde verilen uzaktan eğitim sisteminin (UZEM) hizmet kalitesi SERVQUAL modeli kullanılarak değerlendirilmiştir.

4.1. Araştırmanın Sınırlamaları

AHBV Üniversitesindeki tüm fakülteler araştırma kapsamına alınmıştır. Üniversite, Covid-19 pandemisinin başladığı ilk yıl uzaktan eğitime geçmiş, fakat çok kısa bir sürede bu geçiş yapıldığı için uzaktan eğitim için gerekli olan teknolojik alt yapı tam olarak kurgulanamamıştır. Araştırmanın daha sağlıklı sonuç vermesi için uzaktan eğitim sisteminin bu ilk dönemleri çalışma dışında bırakılmış ve değerlendirme 2021-2022 yılında verilen uzaktan eğitim sistemi için yapılmıştır.

4.2. Araştırmanın Veri Kaynağı ve Kullanılan Programlar

Standart SERVQUAL ölçeği, uzaktan eğitim sistemine göre düzenlenerek AHBV Üniversitesi bilgi işlem merkezi aracılığı ile tüm üniversite öğrencilerine e-posta aracılığıyla gönderilmiştir ve geri dönüşüm için google forms kullanılmıştır. Veri toplama işlemi yaklaşık bir ay sürmüştür, 625 öğrenciden geri dönüş sağlanmış ve 567 tanesi çalışma kapsamında kullanılmıştır.

Tüm verilerin değerlendirilmesinde Microsoft Excel ve SPSS 17.0 paket programı kullanılmıştır.

4.3. Araştırmanın Güvenirlilik ve Uygunluk Testleri

Veri setinin araştırmaya uygun olup olmadığını sınamak için güvenirlilik ve uygunluk testleri yapılmıştır.

Güvenirlilik bir test ya da ankette yer alan soruların birbirleri ile olan tutarlılığını ve kullanılan ölçeğin ilgilenilen sorunu ne derecede yansıttığını ifade eder. Güvenirlilik testi sonucunda Alpha katsayısı 0.890 olarak bulunmuştur. Bu katsayı 1'e yakın olduğu için ölçeğin araştırma için uygunluğuna karar verilmiştir.

Bir çalışmada, elde edilen verilerin normal dağılıma uygun olması beklenir. Bu amaçla p istatistiğine bakılır. Bu çalışmada p istatistik değerleri 0.05'den küçük çıkmıştır. Bu da verilerin normal dağıldığını göstermektedir.

Uygunluk testleri arasında yaygın olarak kullanılan testlerden biri de Kolmogorov-Smirnov testidir. Bu test, bir verinin belirli bir dağılıma uygun olup olmadığını test etmek amacıyla kullanılır. Test sonucunun 0.05'in altında olması beklenir. Yapılan tüm analizlerde bu değer 0.05'in altında çıkmıştır.

4.4. Ham Verilerin Analizi, Faktör Analizi ve SERVQUAL Skorlarının Hesaplanması

UZEM'in verdiği eğitimin hizmet kalitesinin ölçümü için ilk aşamada ham veriler kullanılarak algılanan hizmet ile beklenen hizmet arasındaki farklar hesaplanmıştır. Bu fark değerleri kullanılarak faktör analizi ile faktör skorları belirlenmiş ve son olarak da SERVQUAL skorları hesaplanmıştır.

4.4.1. UZEM için SERVQUAL verileri

SERVQUAL ölçeğinde yer alan 22 cümle UZEM için 21 cümle olarak yeniden düzenlenmiş ve öğrencilerin değerlendirmelerine sunulmuştur. Öğrencilerden, bu cümlelere iki defa 1-7 arasında puan vermeleri istenmiştir. Öğrenciler ilk olarak bu cümleleri iyi bir uzaktan eğitimin nasıl olması gerektiğine dair puanlarken, ikinci defa puanlamada UZEM'den almış oldukları hizmeti düşünerek puanlamışlardır. Toplam 567 öğrencinin her bir cümleye vermiş oldukları ortalama puan değerleri ve standart sapmaları kodlanarak Tablo 2 düzenlenmiştir. Tablo 2'de,

AP; öğrencilerin UZEM'den almış oldukları hizmete ilişkin ortalama algı puanını,

BP; öğrencilerin iyi bir uzaktan eğitimden beklentilerini gösteren ortalama puanını göstermektedir.

Bu iki değer arasındaki fark ise SERVQUAL verisini oluşturmaktadır.

Tablo 2: Öğrencilerin Almış Oldukları Eğitime İlişkin Beklenti ve Algılarına Verdikleri Puanlar

Boyutlar	AP	BP	Fark AP-BP	Tatmin Etmeyen Fark Yüzdesi	Tatmin Eden Fark Yüzdesi	Boyut Farkı ve Yüzdesi	Toplam Fark ve Yüzdesi
Somut1	4.37	6.71	-2.35	33.57	66.43	-1.59 22.75	-1.67 23.80
Somut2	5.15	6.49	-1.34	19.14	80.86		
Somut3	4.24	6.05	-1.81	25.85	74.15		
Somut4	5.58	6.46	-0.87	12.42	87.58		
Güvenirlilik1	5.08	6.84	-1.76	25.15	74.85	-1.59 22.77	
Güvenirlilik2	5.10	6.21	-1.12	16.00	84.00		
Güvenirlilik3	5.26	6.56	-1.30	18.57	81.43		
Güvenirlilik4	4.99	6.74	-1.75	25.00	75.00		
Güvenirlilik5	4.32	6.36	-2.04	29.14	70.86		
Heveslilik 1	4.92	6.84	-1.92	27.43	72.57	-1.93 27.5	
Heveslilik 2	4.93	6.80	-1.87	26.71	73.29		
Heveslilik3	4.71	6.69	-1.98	28.29	71.71		
Heveslilik4	4.80	6.74	-1.93	27.57	72.43		
Güven 1	4.52	6.18	-1.66	23.71	76.29	-1.73 24.64	
Güven 2	4.83	6.68	-1.85	26.43	73.57		
Güven 3	4.92	6.70	-1.78	25.43	74.57		
Güven 4	5.09	6.70	-1.61	23	77.00		
Empati 1	5.23	6.67	-1.44	20.57	79.43	-1.51 21.54	
Empati 2	5.04	6.40	-1.36	19.43	80.57		
Empati 3	4.60	5.99	-1.39	19.86	80.14		
Empati 4	4.75	6.59	-1.84	26.29	73.71		

Hiç bir hesaplama yapılmadan doğrudan bu veriler üzerinden bakıldığında UZEM'in vermiş olduğu eğitimin beklenti ve algıları arasında %23.8'lik aşağı doğru bir fark olduğu görülmektedir. Yani öğrenciler UZEM'in vermiş olduğu eğitim sisteminde % 76.2 oranla memnuniyet gösterirken % 23.8'lik bir oranla memnun olmadıklarını ifade etmişlerdir. Bu memnuniyetsizliğin SERVQUAL boyutları açısından yüzde değerlerine bakıldığında bu farkın en fazla % 23.08 ile heveslilikten, % 20.67 ile güvenden, % 19.10 ile güvenirlilikten, % 19.08 ile somut özelliklerden ve son olarak % 18.07 ile empatiden kaynaklandığı görülmektedir. Buna göre öğrenciler empati konusunda beklentilerin en fazla karşılandığını düşünürken en az heveslilik konusunda beklentilerinin karşılandığını ifade etmişlerdir.

Somut özellikler boyutu altında öğrencilere 4 cümle sunulmuştur. Bu cümleler açısından bakıldığında öğrencilerin en az memnuniyet gösterdikleri cümle % 66.43 ile “Uzaktan eğitim sistem yazılımı, güçlü bir alt yapıya sahiptir.” ifadesidir. Somut özelliklerde öğrencilerin en fazla memnuniyet gösterdikleri ifade ise % 87.58 ile “Uzaktan eğitim

sisteminde eğitimi veren akademisyen, gereğinde birebir sorulan bireysel sorulara ders esnasında cevap vermektedir.” cümlesi olmuştur.

Güvenilirlik boyutu altında öğrencilerden 5 cümleyi değerlendirmeleri istenmiştir. Bu beş cümle içinde % 70.86 ile beşinci cümle olan “Ankara HBV Üniversitesi uzaktan eğitim sisteminde, hata ve kesintiler minimum düzeydedir.” ifadesi öğrenciler için en kalitesiz hizmet olarak tanımlanmıştır. Bu boyut içinde en kaliteli hizmet ise % 84 ile “Uzaktan eğitim sisteminde dersi veren akademisyen, dersi anlaşılır ve soru sormaya gerek kalmayacak açıklıkta anlatmaktadır.” ifadesi olarak tanımlanmıştır.

Heveslilik boyutu 4 cümle ile değerlendirilmiştir. Bu boyutta öğrencilerin en az memnuniyet gösterdikleri cümle % 71.71 ile “Uzaktan eğitim sisteminde görev alan idari personel, öğrenci bir sorunla karşılaştığında o soruna hızlı bir şekilde yanıt vermektedir.” olurken en fazla memnuniyet gösterdikleri cümle % 72.57 ile “Uzaktan eğitim sisteminde, kayıtlar hatasız bir şekilde tutulmaktadır ve bu kayıtlara rahatlıkla ulaşılmaktadır.” olmuştur.

Güven boyutunda da 4 cümle verilmiştir. Bu cümlelerden ikincisi olan “Uzaktan eğitim sisteminde görev alan akademik ve idari personelin davranışları, öğrencilerde güven duygusu uyandırmaktadır.” cümle % 73.57 ile öğrenciler tarafından en kalitesiz hizmet olarak tanımlanırken “Uzaktan eğitim sisteminde öğrenciler, yaptıkları tüm işlemlerde kendilerini güvende hissetmektedir” cümlesi % 77 ile en kaliteli olarak tanımlanmıştır.

Empati boyutu da 4 cümle ile değerlendirilmiştir. Bu boyutta öğrencilerin en az memnuniyet gösterdikleri cümle % 73.71 ile “Uzaktan eğitim sistemindeki akademik ve idari personel, öğrencinin ne istediğini tam olarak anlamaktadır.” ifadesiyken en fazla memnuniyetin % 80.57 ile “Uzaktan eğitim sisteminde dersler, öğrenci için uygun saatlerde olmaktadır.” ifadesi olduğu görülmektedir.

Tüm cümleler boyut olmaksızın değerlendirildiğinde öğrencilerin UZEM’in vermiş olduğu hizmete ilişkin en fazla memnun oldukları hizmet % 87.58 ile “Uzaktan eğitim sisteminde eğitimi veren akademisyen, gereğinde birebir sorulan bireysel sorulara ders esnasında cevap vermektedir.”, % 84 ile “Uzaktan eğitim sisteminde dersi veren akademisyen, dersi anlaşılır ve soru sormaya gerek kalmayacak açıklıkta anlatmaktadır.” cümlesi olduğu görülmektedir. Bu her iki cümlede akademisyenlerin vermiş olduğu hizmeti ifade etmektedir. Öğrencilerin en az memnuniyet gösterdikleri hizmetler ise sırası ile % 33.57 ile “Uzaktan eğitim sistem yazılımı, güçlü bir alt yapıya sahiptir.” ve ikinci olarak % 29.14 ile “Ankara HBV Üniversitesi uzaktan eğitim sisteminde, hata ve kesintiler minimum düzeydedir.” ifadesi olmuştur. Bu iki sonuç ise UZEM’in sisteminin yazılım ve sunduğu hizmete ilişkindir.

4.4.2. SERVQUAL skorları için faktör analizi sonuçları

SERVQUAL ölçeği verileri kullanılarak parçalı faktör analizi yapılmıştır. Bu analiz sonucunda Eigen değeri 1'den büyük olan 5 faktör olduğu tespit edilmiştir. Bunlar somut özellikler, güvenilirlik, heveslilik, güven ve empati adı altında tanımlanmıştır. Bu boyutlar arasındaki kısmi korelasyonlar büyüklüğünü test eden Kaiser-Meyer-Olkin testinin sonucu 0.715 çıkmıştır. Bu değer 1'e daha yakın olduğu için iyi kabul edilmiştir. Faktör modelinin uygunluğunu test eden Bartlett testinin sonucu da 240.152 olup, bu değer boyutlaşmanın doğruluğunu göstermektedir.

4.4.3. SERVQUAL skorları

SERVQUAL skorları iki şekilde hesaplanmıştır. Ağırlıksız skorlarda kalite boyutları eşit kabul edilmiş ve ona göre hesaplanmıştır. Ağırlıklı skorların hesaplanmasında ise öğrencilerin görüşlerine başvurulmuştur. SERVQUAL ölçeğinde kalite boyutlarını tanımlayan beş cümle öğrencilere verilmiş ve öğrencilerden bu cümlelere önceliklerine göre toplamı 100 olacak şekilde puan vermeleri istenmiştir. Bu puanlamalar kullanılarak ağırlıklı SERVQUAL skorları hesaplanmıştır. Tüm hesaplamalar Tablo 3'de topluca verilmiştir.

Tablo 2: Ağırlıksız ve Ağırlıklı SERVQUAL Skorları

Kalite Boyutları	Kalite Boyut Skorları		Kolmogrov-Smirnov(K-S) Testi		
	Ortalama	Std. Hata	K-S Testi	Gözlem	(p)
Ağırlıksız					
Somut Özellikler	15.573	0.104	0.072	567	0.000
Güvenirlilik	25.783	0.135	0.066	567	0.000
Heveslilik(İlgi)	20.111	0.125	0.087	567	0.000
Güven	22.959	0.136	0.087	567	0.000
Empati	21.266	0.124	0.091	567	0.000
Ağırlıksız Ortalama SERVQUAL Skoru	21.138	0.013			
Ağırlıklı					
Somut Özellikler	3.108	0.265	0.260	567	0.000
Güvenirlilik	5.624	0.470	0.259	567	0.000
Heveslilik(İlgi)	3.548	0.306	0.257	567	0.000
Güven	5.022	0.400	0.261	567	0.000
Empati	3.978	0.311	0.257	567	0.000
Ağırlıklı Ortalama SERVQUAL Skoru	4.256	0.083			

SERVQUAL skorları beklenen hizmet ile algılanan hizmet arasındaki fark kullanılarak hesaplanmaktadır. Bu fark ne kadar düşükse bu düşüklük aynı derecede SERVQUAL skorlarına da yansımaktadır. Düşük olan bir skor ise hizmet kalitesinin yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Bu nedenle değerlendirme yapılırken en küçük skor en iyi sonucu tanımlamaktadır.

Ağırlıksız kalite boyutları incelendiğinde 15.573 ile somut özellikler öğrenciler için en kaliteli boyut olarak görülmektedir. Yani UZEM'den ders alan öğrenciler en fazla memnuniyeti, programın teknik alt yapısına ilişkin yaşamaktadırlar. Bu memnuniyeti ikinci sırada heveslilik boyutu izlemektedir. Bu sonuca göre öğrenciler uzaktan eğitim programındaki tüm çalışanların, öğrencilerin taleplerine olan yaklaşımlarını ikinci sırada kaliteli olarak tanımlamışlardır. Öğrencilerin UZEM'de en memnuniyetsiz oldukları konu güvenilirlik çıkmıştır. Bunun anlamı, öğrenciler programda doküman, öğretim üyesine ve kayıtlara ulaşma konusunda sıkıntı olduğunu ifade etmişlerdir.

Ağırlıklı sonuçlara bakıldığında ise yine somut özelliklerin ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Bunu sırasıyla heveslilik, empati, güven ve son olarak güvenilirlik izlemiştir.

4.5. SERVQUAL Skorlarının Fakülte, Cinsiyet, Fakültede Bulunma Yılı, İnternet Kullanım Alanı ve Bilgisayar Kullanım Becerisi Değişkenleri ile İlişkilendirilmesi

Öğrencilere SERVQUAL ölçeği ile birlikte okudukları fakülte, cinsiyet, fakültede bulunma yılı, internet kullanım amaçları ve bilgisayar kullanım becerilerine ilişkin beş adet soru alt kategorileri ile sorulmuştur.

Beş adet SERVQUAL boyutlarıyla bu beş değişken arasındaki ilişkiler ayrı ayrı hesaplanmış, bu hesaplamalardan sadece SERVQUAL boyutları ile fakülteler arasındaki ilişki detaylı olarak burada anlatılmış, diğerlerinin ise sadece sonuçları özet olarak verilmiştir.

4.5.1. Kalite boyutları ile fakülteler değişkeni

AHBV Üniversitesi bünyesinde toplam dokuz fakülte bulunmaktadır. Bunlar; Edebiyat, Güzel Sanatlar, Hukuk, İktisadi ve İdari Bilimler, İletişim, İslami Bilimler, Polatlı Fen Edebiyat, Sanat ve Tasarım ile Turizm Fakülteleridir.

Kalite boyutları ve fakülteler arasında bir farklılığın olup olmadığına ilişkin hipotezler şu şekilde kurulmuştur:

H₀: Fakülteler ile kalite boyutları arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır.

H₁: Fakülteler ile kalite boyutları arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır.

Kalite boyutları ile fakülteler arasındaki ilişkiyi gösteren hesaplamalar Tablo 4’de verilmiştir. Tablo 4’den de görüleceği üzere p istatistik değeri 0.05’dir. Buna göre bütün kalite boyutları ile fakülteler arasındaki ağırlıksız ve ağırlıklı SERVQUAL skorları arasında anlamlı bir fark bulunmadığı görülmektedir. Bu sonuç UZEM’in uyguladığı hizmet ile öğrencilerin hizmet önceliklerinin üst üste örtüştüğünü göstermektedir. Bu örtüşmeden dolayı tablo değerlendirmesi sadece ağırlıksız SERVQUAL skorlar için yapılmıştır.

Tablo 3: Ağırlıksız ve Ağırlıklı SERVQUAL Skorlarının Fakülte Türlerine Göre Farklılığı

Kalite Boyutları	SERVQUAL Skorları									K-W*	p*
	Edebiyat	Güzel Sanatlar	Hukuk	İİBF	İletişim	İslami İlimler	Polatlı Fen Edebiyat	Sanat ve Tasarım	Turizm		
Ağırlıksız											
Somut Özellikler	265.13	248.92	304.07	285.76	265.42	256.38	332.00	259.19	298.96	7.374	0.497
Güvenirlilik	261.49	262.38	319.34	281.85	258.24	234.38	312.14	260.36	300.83	10.635	0.223
Heveslilik(İlgi)	267.30	239.71	335.04	278.32	258.12	298.75	295.93	244.35	284.24	16.271	0.039
Güven	273.07	219.83	311.15	286.18	271.25	319.75	305.75	242.39	283.46	8.604	0.377
Empati	277.01	245.88	303.20	289.89	258.77	287.13	303.68	232.92	294.96	7.707	0.463
Ağırlıklı											
Somut Özellikler	254.53	250.79	296.70	289.95	269.70	248.00	335.30	264.04	315.87	9.651	0.290
Güvenirlilik	264.53	299.63	302.50	291.03	280.58	215.88	285.34	249.31	287.83	5.762	0.674
Heveslilik(İlgi)	256.27	218.71	328.04	289.46	269.50	315.13	292.18	218.07	297.69	19.966	0.010
Güven	265.39	279.67	303.64	295.52	252.79	227.75	295.84	227.19	308.51	11.447	0.178
Empati	289.47	275.33	276.09	292.25	254.30	153.13	301.50	248.76	319.71	8.802	0.359

K-W*: Kruskal Wallis Değeri, p*: Önem Düzeyi

Tablo 4’ün daha kolay izlenebilmesi amacıyla SERVQUAL skorlarının ortalamaları alınarak ve fakülteler ortalama skorlara göre sıralanarak Tablo 5 hazırlanmıştır.

Tablo 5: Ağırlıksız Ortalama SERVQUAL Skorlarının Fakülte Türlerine Göre Sıralaması

	Somut Özellikler	Güvenirlilik	Heveslilik (İlgi)	Güven	Empati	Ortalama Skor
Güzel Sanatlar	239.71	219.83	245.88	248.92	262.38	243.34
Sanat ve Tasarım	242.39	232.92	244.35	259.19	260.36	247.84
İletişim	258.24	258.12	258.77	265.42	271.25	262.36
Edebiyat	265.13	261.49	267.30	273.07	277.01	268.80
İslami İlimler	256.38	234.38	287.13	298.75	319.75	279.28
İİBF	281.85	278.32	285.76	286.18	289.89	284.40
Turizm	284.24	283.46	294.96	298.96	300.83	292.49
Polatlı Fen Edebiyat	303.68	295.93	305.75	312.14	332.00	309.90
Hukuk	304.07	303.20	311.15	319.34	335.04	314.56

Tablo 5 incelendiğinde UZEM'in vermiş olduğu eğitim konusunda memnuniyetin en fazla olduğu fakülte Güzel Sanatlar Fakültesi çıkmıştır. Bunu sırasıyla Sanat Tasarım, İletişim, Edebiyat, İslami Bilimler, İİBF, Turizm, Polatlı Fen Edebiyat ve son olarak Hukuk Fakültesi izlemiştir.

Güzel Sanatlar Fakültesi öğrencileri için güven en kaliteli boyut olarak algılanırken güvenilirlik en kalitesiz boyut olarak algılanmaktadır. İkinci sırada yer alan Sanat Tasarım Fakültesinde ise en kaliteli boyut empati iken yine bu fakültede de en kalitesiz algılanan boyut güvenilirlik olmuştur. İletişim Fakültesine bakıldığında ise tam tersi bir durum söz konusudur. Bu fakültede güvenilirlik en kaliteli boyut olarak algılanırken en kalitesiz boyut ise güven boyutu olmuştur. Edebiyat Fakültesinin öğrencileri güvenilirliği en kaliteli boyut olarak tanımlarken empati boyutunu en az kaliteli boyut olarak ifade etmişlerdir. İslam Bilimleri Fakültesi kalite boyutları açısından beşinci sırada yer almaktadır. Bu fakülte öğrencilerine göre en kaliteli boyut güvenilirlikken en az kaliteli bulunan boyut ise güven çıkmıştır. AHBV Üniversitesinin en büyük fakültelerinden biri olan İİBF'de ise heveslilik boyutu öğrenciler tarafından en kaliteli boyut olarak algılanmıştır. Bu fakültede en az kaliteli bulunan boyut ise empati boyutu olmuştur. Fakülte sıralamasında yedinci sırada yer alan Turizm Fakültesinde güven en kaliteli, güvenilirlik ise en kalitesiz boyut olarak tanımlanmıştır. Sekizinci sırada yer alan Polatlı Fen Edebiyat Fakültesi öğrencileri için en kaliteli boyut heveslilik iken en kalitesiz olarak tanımladıkları ise somut özellikler olmuştur. Tüm üniversite genelinde UZEM'in vermiş olduğu uzaktan eğitim konusunda en memnuniyetsiz olan fakülte Hukuk Fakültesi gözükmektedir. Bu fakültenin öğrencileri bu memnuniyetsizliklerinde en fazla heveslilik boyutuna ilişkin kalitenin düşük olduğunu düşünmektedirler. Bunun yanında empati boyutunun ise tüm boyutlar içinde en kaliteli boyut olduğunu ifade etmişlerdir.

4.5.2. Kalite boyutları ile cinsiyet değişkeni

Kalite boyutları ile cinsiyet arasındaki özet bilgiler Tablo 6'da verilmiştir. UZEM'in vermiş olduğu uzaktan eğitimin kız ve erkek öğrenciler açısından değerlendirmesine bakıldığında erkek öğrencilerin verilen hizmeti kız öğrencilere göre daha kaliteli algıladıkları görülmektedir. Erkek öğrenciler verilen hizmette güven boyutunu en kaliteli olarak algılarken bunu heveslilik, empati, somut özellikler ve güvenilirlik izlemektedir. Kız öğrenciler ise en kaliteli boyut olarak empatiyi görürken bunu güven, güvenilirlik, heveslilik ve somut özellikler izlemektedir.

Tablo 6: Ağırlıksız Ortalama SERVQUAL Skorlarının Cinsiyetlere Göre Sıralaması

	Somut Özellikler	Heveslilik	Güvenirlilik	Güven	Empati	Ortalama Skor
Erkek	279.85	273.16	280.31	266.72	276.03	271.38
Kadın	286.40	290.28	286.14	294.01	288.62	291.32

4.5.3. Kalite boyutları ile fakültede bulunma yılı değişkeni

Fakültede bulunma yılı değişkenine ait ağırlıklı ve ağırlıksız sonuçlar arasında farklılık ortaya çıkmıştır. Ağırlıksız ve ağırlıklı hesaplamalara ilişkin özet bilgiler Tablo 7’de verilmiştir. Ağırlıksız hesaplamalara göre verilen hizmetten en memnun olan öğrenciler fakültede beş ve beş yılın üzerinde bulunan öğrenciler olurken en memnuniyetsiz öğrencilerin ise fakültede ilk yılı olan öğrenciler olduğu görülmektedir. Ağırlıklı hesaplamalara göre fakültede dördüncü sınıfta olanlardan sonra en fazla memnuniyet gösteren öğrenciler birinci sınıfta okuyanlar olmuştur. En az memnun olanlar ise üçüncü sınıfta okuyan öğrenciler olarak bulunmuştur.

Boyutlar çerçevesinde bakıldığında ağırlıklı ve ağırlıksız hesaplamalarda sınıflar karşılaştırıldığında çok fazla farklılık olmadığı görülmektedir. Birinci sınıfta okuyan öğrenciler en fazla güven boyutunu kaliteli algılayarak bunu sırasıyla heveslilik, somut özellikler, empati ve güvenirlilik izlemektedir. İkinci sınıfta okuyan öğrenciler ise en kaliteli boyut olarak empatiyi algılayarak bunu sırasıyla heveslilik, güvenirlilik, güven ve somut özellikler izlemektedir.

Tablo 7: Ağırlıksız ve Ağırlıklı Ortalama SERVQUAL Skorlarının Fakültede Bulunma Yılına Göre Sıralaması

	Somut Özellikler	Heveslilik	Güvenirlilik	Güven	Empati	Ortalama Skor
5.yıl +	260.71	265.56	259.62	250.23	234.13	254.05
2.yıl	290.34	278.85	286.09	286.53	273.41	283.04
4.yıl	277.74	291.92	272.38	288.86	288.94	283.97
3.yıl	281.71	288.37	280.04	289.31	287.63	285.41
1.yıl	287.81	283.18	297.45	279.08	296.90	288.88
Ağırlıklı Ortalama SERVQUAL Skorlarının Fakültede Bulunma Yılına Göre Sıralaması						
	Somut Özellikler	Heveslilik	Güvenirlilik	Güven	Empati	Ortalama Skor
4.yıl	274.18	279.80	247.63	282.98	276.70	272.26
1.yıl	279.29	268.40	293.76	268.26	286.17	279.18
5.yıl +	288.81	284.35	274.15	276.62	277.71	280.33
2.yıl	295.80	290.20	291.55	291.48	271.73	288.15
3.yıl	282.06	296.50	292.27	294.51	301.08	293.28

4.5.4. Kalite boyutları ile internet kullanım alanları değişkeni

Öğrencilere interneti daha çok ne için kullandıkları sorusu 5 alt katogori ile sorulmuştur. Analizin ağırlıklı ve ağırlıksız sonuçları benzer çıkmıştır. Ağırlıksız özet bilgiler Tablo-8’de verilmiştir. Buna göre interneti daha çok eğitim amacı ile kullanan öğrenciler verilen hizmeti daha kaliteli algılarken interneti online alışveriş amaçlı kullananlar daha az kaliteli bulduklarını ifade etmişlerdir. Eğitim amaçlı internet kullananlara bakıldığında güven boyutu ilk sırada yer alırken bunu heveslilik, güvenilirlik, somut özellikler ve son olarak da empati izlemektedir. Alışveriş amaçlı internet kullanan öğrenciler değerlendirildiğinde ise bu öğrencilerin somut özellikleri ilk sırada kaliteli algıladıkları bunu sırasıyla güvenirlilik, güven, heveslilik ve empati boyutlarının izlediği görülmektedir.

Tablo 8: Ağırlıksız Ortalama SERVQUAL Skorlarının İnternet Kullanım Alanlarına Göre Sıralaması

	Somut Özellikler	Heveslilik	Güvenirlilik	Güven	Empati	Ortalama Skor
Eğitim	259.89	257.25	259.03	255.31	260.32	258.36
Dizi, Sinema, Video İzleme	262.05	262.74	270.17	263.92	264.44	264.66
Sosyal Medya	292.40	291.56	286.59	293.28	290.44	290.85
Gazete, Kitap Dergi Okuma	326.72	327.91	325.16	307.34	301.34	317.69
Online Alışveriş	293.33	431.33	345.33	426.00	431.33	385.46

4.5.5. Kalite boyutları ile bilgisayar kullanma becerisi değişkeni

Bilgisayar kullanımına hakim olma becerisi öğrencilere çok düşük, düşük, orta, yüksek ve ileri seviyede olmak üzere beş seçenekli olarak sorulmuştur. Bu değişken ile ilgili özet bilgiler Tablo 9’da verilmiştir. Buna göre ileri seviyede bilgisayar kullanım becerisine sahip olan öğrenciler, verilen hizmeti kaliteli olarak algılamışlardır. Bunu orta düzeyde beceriye sahip olanlar, yüksek seviyede beceriye sahip olanlar ve düşük seviyede beceriye sahip olanlar izlemiştir. Verilen hizmeti en kalitesiz bulan grup ise bilgisayar kullanım becerisi çok düşük olan öğrencilerdir. İleri seviyede bilgisayar kullanan öğrenciler SERVQUAL boyutları açısından değerlendirildiğinde en kaliteli boyut olarak empatiyi ifade ederlerken bunu sırasıyla güven, heveslilik güvenilirlik ve somut özellikler izlemektedir.

Tablo 9: Ağırlıksız Ortalama SERVQUAL Skorlarının Bilgisayar Kullanma Becerisine Göre Sıralaması

	Somut Özellikler	Güvenirlilik	Heveslilik	Güven	Empati	Ortalama Skor
İleri	278.31	278.26	261.73	256.57	248.07	264.59
Orta	279.93	281.13	279.82	281	281.31	280.64
Yüksek	286.82	284.45	288.06	286.8	287.29	286.68
Düşük	294.51	295.95	306	309.91	312.91	303.86
Çok Düşük	341.33	347.17	362	363	377.11	358.12

Sonuç

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi eğitim hayatına yüz yüze eğitim sistemi ile başlamasına karşın Covid-19 salgını ile zorunlu olarak uzaktan eğitim sistemine geçiş yapmış ve Uzaktan Eğitim Merkezini kurarak bu merkez üzerinden eğitimini yeniden organize etmiştir. Pandemi nedeniyle çok kısa sürede örgün eğitimden, uzaktan eğitime geçiş yapıldığı için ilk yıl gerekli olan tüm altyapının sağlıklı olarak kurgulanamadığı düşüncesiyle çalışmanın veri tabanı 2021-2022 döneminde verilen uzaktan eğitim temel alınarak oluşturulmuştur. Çalışmada UZEM'in vermiş olduğu eğitimin hizmet kalitesi SERVQUAL modeli kullanılarak değerlendirilmiştir.

Üniversitedeki tüm öğrencilerine, SERVQUAL ölçeği uzaktan eğitime göre yeniden düzenlenerek elektronik ortamda gönderilmiş ve 567 öğrenciden geri dönüş sağlanmıştır. SERVQUAL boyutu çerçevesinde tüm analizler hem ağırlıklı hem de ağırlıksız SERVQUAL skorlarına göre yapılmıştır. Ağırlıklı hesaplamalarda ağırlıklar için öğrencilerin görüşlerine başvurulmuştur. Hem ağırlıklı hem de ağırlıksız SERVQUAL skorları karşılaştırıldığında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmüştür. Bu UZEM'in vermiş olduğu hizmetin öğrencilerin hizmet öncelik beklentileri ile örtüştüğü anlamına gelmektedir.

Çalışma bulgularına göre öğrencilerin %76.2'lik kısmı UZEM'in vermiş olduğu hizmet kalitesinin beklentilerini karşıladıklarını ifade etmişlerdir. Bu memnuniyete SERVQUAL boyutları açısından bakıldığında somut özellikler ilk sırada yer almaktadır. Bunu sırasıyla heveslilik, empati, güven ve son olarak güvenilirlik izlemektedir.

Boyutlar olmaksızın, SERVQUAL ölçeğinde yer alan cümleler bazında bakıldığında öğrencilerin en fazla memnuniyetlerinin akademisyenlere yönelik, en az memnuniyetlerinin ise uzaktan eğitim sisteminin yazılım ve altyapısına yönelik olduğu görülmektedir.

Çalışmada öğrencilere fakülte, cinsiyet, fakültede bulunma yılı, internet kullanımı ve bilgisayar kullanma becerisi konularında da sorular farklı alt kategoriler ile yöneltilmiş ve bu sorular ile SERVQUAL skorları arasındaki ilişkilerde incelenmiştir.

Fakülteler açısından bakıldığında, güzel sanatlar, sanat tasarım fakülteleri öğrencileri UZEM'in vermiş olduğu hizmeti daha kaliteli algılamakten Hukuk Fakültesi, Fen Fakültesi, Turizm Fakültesi ve İİBF fakülteleri hizmet kalitesinin daha düşük olduğunu ifade etmişlerdir. Önsel beklenti daha fazla uygulama içeren fakülte öğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin daha az memnuniyet göstermeleri yönüdeyken burada tam tersi bir durum söz konusudur. Bunun için fakülte büyüklükleri ile çalışmaya katılan öğrenci sayıları arasındaki orana bakılmış fakat bu sonucun bu orantısal yapıdan kaynaklanmadığı görülmüştür. Diğer bir neden de öğrencilerin fakülteye yerleşme puanları olabilir düşüncesiyle her bir fakülte için ortalama ülke geneli tercih edilme yüzdelere bakılmıştır. Daha yüksek tercih yüzdesi ile üniversiteye yerleşen öğrencilerin memnuniyetinin daha az olduğu görülmüştür.

Cinsiyet açısından bakıldığında erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre verilen hizmeti daha kaliteli algıladıkları görülmektedir. Öğrencilerin fakültede bulunma yıllarına göre kaliteye bakış açısı incelendiğinde ağırlıklı ve ağırlıksız sonuçların farklılık gösterdiği görülmektedir. Ağırlıksız hesaplamalara göre verilen uzaktan eğitimi en kaliteli bulan öğrencilerin üniversitede beş ve üstü sürede bulunanlar, en az memnuniyeti ifade edenlerin ise üniversitede ilk yılı olan öğrenciler olduğu görülmektedir. Ağırlıklı hesaplamalara bakıldığında verilen eğitimden en fazla memnun olanların fakültede ilk yılı olan öğrenciler olduğu bulunmuştur. İnterneti eğitim amaçlı kullanan öğrencilerin diğer amaçlar için kullananlara göre verilen uzaktan eğitim hizmetini daha kaliteli algıladıkları sonucu çıkmıştır. Bilgisayar ve internet kullanma becerisi açısından bakıldığında bu konuda kendilerini ileri seviyede becerili olarak tanımlayan öğrencilerin kaliteye bakış açıları daha yüksek ve olumlu olmuştur.

Kaynakça

- Aksaraylı, M. ve Pala, O. (2019). Uzaktan Eğitimde Kalite İyileştirme Boyutlarının Değerlendirilmesi: SMART-AHP Tabanlı SERVQUAL Yaklaşımı. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 19(2), 173-187.
- Alpaslanoğlu, A. (2021). COVID-19 Pandemi Sürecinde, Türk Üniversitelerinin Hizmet Kalite Düzeylerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 43(18).
- Carman, J.M. (1990). Consumer Perceptions of Service Quality: An Assesment of the SERVQUAL Dimentions. *Journal of Retailing*, 66(1), 33-55.

- Çelik, P. ve Perçin, S. (2020). E-Hizmet Kalitesi Ölçümü: Uzaktan Eğitim Hizmeti Veren Kamu Üniversitesi Örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 77-98.
- Deming, W.E. (1986). *Out of Crisis*. Cambridge, Mass: MIT Center for Advanced Engineering Studies.
- Dursun, T., Oskaybaş, K., ve Gökmen, C. (2013). The Quality of Service of the Distance Education. *13th International Educational Technology Conference*. 103, 1133-1151.
- Gronroos, C. (1978). A Service Oriented Approach to Marketing of Service. *European Journal of Marketing*, 12(8), 588-601.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., ve Berry, L. L. (1985). A Conceptual Model of Service: Quality and Its Implications for Future Research. *Journal of Marketing*, 49, 41-50.
- Rust, R.T., Zahorik, A.J. ve Keiningham, T.L. (1996). *Service Marketing*. Harper Collins College Publishers, New York.
- Sayım, F. ve Aydın, V. (2011). Hizmet Sektörü Özellikleri ve Sistemik Olmayan Risklerin Sektör Menkul Kıymetleri ile İletişimine Dair Teorik Bir Çalışma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29.
- Uluskan, M., Dural, G. ve Cinkara, H. (2021). Endüstri Mühendisliği Öğrencilerinin Uzaktan Eğitim Memnuniyetini Etkileyen Faktörlerin Yapısal Eşitlik Modeli ile İncelenmesi. *SOGÜ Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*. 29(3), 356-381.
- Zeithaml, V.A. (1981). How Consumer Evaluation Processes Differ Between Goods and Services. *Marketing of Services*. Amerikan Marketing Association. 186-190.
- Zeithaml, V.A., Parasuraman, A. ve Berry, L.L. (1990). *Delivering Quality Service: Balancing Customer Perceptions and Expectations*. The Free Press Simon and Schuster Inc. New York, USA.

Extended Summary

With today's technological developments and the widespread use of the internet, all kinds of information can now be transmitted to everywhere in a very fast and very low cost virtual environment. One of the biggest reflections of this development in the virtual environment has been on the education sector. Educational institutions have started to provide this service into virtual environment in addition to physical environment, and it has helped eliminating not only national but also international borders. This education service, which is designed in this way and defined as distance education, makes education more accessible, economical and sustainable. The education sector has been one of the most affected sectors during the Covid-19 pandemic. This condition made the distance education system not a choice

but a necessity. All education institutions have restructured their systems according to distance education in order not to interrupt education during the pandemic. The quality of the education service provided become one of the important issues in this period of change.

Quality can generally be defined as the satisfaction received from a good or service. ISO defines quality as the sum of all the features obtaining a good or service to meet a certain requirement. A service can be defined as an activity or benefit offered by one of the parties to the other without any concept of ownership. Unlike tangible goods, service has intangible, variable, non-stockable and non-separable features. The quality assessment of a service is much more difficult than the quality evaluating a tangible good. The quality level of a service received is determined by consumer perception. This quality varies from person to person, one's educational and cultural level, socioeconomic status, time, etc. varies depending on factors, and therefore difficult to measure, evaluate and standardize.

These difficulties of evaluating a service quality has been the subject of many studies. One of these studies is the SERVQUAL service quality measurement model developed by Parasuraman, Zeithaml and Berry (PZB) in 1985. This model calculates difference between the service received and the expected service. This study used the SERVQUAL scale, which consists of 22 sentences prepared within the framework of concrete features, reliability, responsiveness, trust and empathy dimensions. Consumers who receive the service evaluate these sentences twice. The first evaluation shows the expectation of the consumer regarding the service he/she intends to receive. The second evaluation shows the satisfaction with the service received. The smaller the difference between these two situations, the higher the quality of the service received. In the model, the data obtained from the SERVQUAL scale is firstly subjected to factor analysis, and then service quality dimensions are calculated. After that, evaluations are made according to the SERVQUAL scores calculated within the framework of these factor dimensions.

With the Covid-19 pandemic, Ankara Hacı Bayram Veli University has also necessarily changed the system to distance education and re-organized the education system through the Distance Education Center (UZEM). In this study, the service quality of the distance education provided by Ankara Hacı Bayram Veli University in the 2020-2021 academic year was evaluated using the SERVQUAL model, and this study considered from different perspectives within the scope of the whole university. For this purpose, the standard SERVQUAL scale (reorganized according to the distance education system) was sent to all university students via e-mail via AHBV University data processing center and google forms were used for feedback. The data collection process took about a month, feedback was obtained from 625 students and

567 of them were used within the scope of the study. Microsoft Excel and SPSS 17.0 were used in the evaluation of all data.

Reliability and suitability tests were conducted to test whether the data set is suitable for research. Reliability indicates the consistency of the questions in a test or survey with each other and it expresses the extent to which the scale used reflects the problem of interest. As a result of the reliability test, the Alpha coefficient was found to be 0.940. It was decided that the scale would be suitable for research because this coefficient was close to 1.

In a study, it is expected that the data obtained will be in accordance with the normal distribution. For this purpose, the p statistic is examined. In this study, p statistical values were less than 0.05. This shows that the data are normally distributed. Kolmogorov-Smirnov test is one of the commonly used tests among the suitability tests. This test is used to test whether a data is suitable for a particular distribution. The test result is expected to be below 0.05. In all analyzes, this value was below 0.05.

Within the framework of the SERVQUAL dimension, all analyzes were based on both weighted and unweighted SERVQUAL scores. In order to be used in weighted calculations, students' opinions were asked for the weights, and they were asked to give a total score of 100 according to their importance to each dimension in the questionnaire. It was seen that there was no significant difference when weighted and unweighted SERVQUAL scores were compared. This means that the service provided by UZEM is similar with the service priority expectations of the students.

When the data obtained from the scale is examined without any statistical calculations, it is seen that there is a 23.8% downward difference between the expectations and perceptions of the students. According to the results, it is seen that there is satisfaction with the quality of distance education provided with a rate of 76.2%. According to SERVQUAL dimensions, tangible features take the first place in terms of satisfaction, and responsiveness, empathy, trust, reliability follows it respectively.

According to the calculated unweighted SERVQUAL scores, tangible features are seen as the best quality dimension for students. In other words, students experience the most satisfaction with the technical infrastructure of the program. This satisfaction is followed by the dimension of responsiveness in the second place. According to this result, the students defined the approach of all the employees in the distance education program to the demands of the students as the second highest quality. The subject that the students were most dissatisfied with was reliability. This means that students have difficulties in accessing documents, faculty

members and records in the program. Looking at the weighted results, it is seen that tangible features are again in the first place. This was followed by responsiveness, empathy, trust, and finally, reliability.

In this study, educational information, gender, the skills of internet and computer use questions asked to students and the relationships between SERVQUAL scores were also examined.

From the point of view of faculties, the students of fine arts and art design faculties perceived the service provided by UZEM as higher quality, while the faculties of Faculty of Law, Faculty of Science, Faculty of Tourism and FEAS stated that the service quality was lower. While the initial expectation was the students studying the faculty with practical courses experience more satisfaction, the opposite is true here. For this, the ratio between the size of the faculty and the number of students participating in the study was examined, but it was seen that this result was not due to this proportional structure. The average country-wide preference percentages for each faculty were examined, in case another reason might be the students' placement scores in the faculty. It has been observed that the satisfaction of the students who are placed in the university with a higher percentage of preference is less.

It is seen that male students perceive the service provided more quality than female students in terms of gender. According to the years of their stay in the faculty, it is seen that the weighted and unweighted results differ. Looking at the unweighted calculations, it is seen that the students who have been in the university at least five years experience the more satisfaction than the students who are in the first year at the university. Looking at the weighted calculations, it was found that the students who were in the first year at the faculty were more satisfied with the education provided. Additionally, the students who use the internet for educational purposes perceive the distance education service provided more quality than those who use the internet for other purposes. The view of quality of students who are highly skilled in this subject became higher and more positive in terms of computer and internet usage skills.

Keywords: Service Quality, Service Quality Measurement, SERVQUAL Model, Distance Education

R&D Expenditures-Innovation Relationship: Panel Data Analysis for Selected Countries

Dilek KUTLUAY ŞAHİN*

Geliş Tarihi (Received) 08.06.2023– Kabul Tarihi (Accepted): 23.11.2023

DOI: 10.26745/ahbvuibfd.1311554

Abstract

In the study, the concept of innovation, which is an important phenomenon in the process of economic growth and development, has been analyzed. This study aims to reveal the relationship between innovation, which is an important factor in economic development and growth, and research and development expenditures. In the study, an econometric model was established in order to determine the effect of research and development expenditures on innovation. In this model, the number of domestic patent applications was taken to represent innovation as the dependent variable. As independent variables; R&D expenditures and gross capital data were used. Panel data analysis was conducted for the sample of 35 countries, covering the period 2000-2019. The country sample was formed from among the top 49 countries whose data is available in the 2022 global innovation index ranking.

In the analysis, it has been concluded that R&D expenditures have a significant positive effect on innovation. The gross capital variable, on the other hand, negatively affects the patent variable, which represents innovation. In the study, it was concluded that R&D expenditures have a significant positive effect on innovation. In order to increase innovation, countries should first allocate more resources to research and development activities.

Keywords: Innovation, R&D, Panel Data Analysis

Ar-Ge Harcamaları-İnovasyon İlişkisi: Seçilmiş Ülkeler için Panel Veri Analizi

Öz

Çalışmada ekonomik büyüme ve kalkınma sürecinde önemli bir olgu olan inovasyon kavramı analiz edilmiştir. Bu çalışma, günümüzde ekonomik kalkınma ve büyümede oldukça önem kazanan bir faktör olan inovasyon ile araştırma geliştirme harcamalarının arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada araştırma geliştirme harcamalarının inovasyon üzerindeki etkisini belirleyebilmek amacıyla ekonometrik bir model oluşturulmuştur. Bu modelde bağımlı değişken olarak yerli patent başvuru sayıları inovasyonu temsil etmek için kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler olarak ise; Ar-Ge harcamaları ve brüt sermaye verileri kullanılmıştır. 35 ülke örnekleme için 2000-2019 dönemini içeren panel veri analizi yapılmıştır. Ülke örnekleme, 2022 küresel inovasyon endeksi sıralamasında verilerine erişilebilmesi mümkün olan ilk 49 ülke arasından oluşturulmuştur.

Analizde Ar-Ge harcamalarının inovasyonu önemli ölçüde pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Brüt sermaye değişkeni ise inovasyonu temsil eden patent değişkenini negatif yönde etkilemektedir. Çalışmada inovasyon üzerinde Ar-Ge harcamalarının pozitif yönde önemli bir etkisinin olduğu neticesine varılmıştır. İnovasyonu arttırmak için ülkeler öncelikli olarak araştırma geliştirme faaliyetlerine daha fazla kaynak ayırmalıdır.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon, Ar-Ge, Panel Veri Analizi

* Dr. Öğretim Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, dilekkutluay@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0118-4329

Introduction

Today, innovation has an important place in economic development and growth. The importance of obtaining, disseminating, and applying knowledge significantly impacts economic development. Knowledge accumulation is seen as the driving force behind economic development and growth. Both developed and developing countries have to improve their innovation levels and adopt sensible innovation policies to maintain economic growth and development and rise competitiveness. Countries notice the driving force of economic growth and development of innovation develop, implement policies that support innovation in this framework. Today, R&D activities are becoming more critical and seen as a policy element. In addition, R&D activities are necessary for innovations to emerge.

Governments should support research and development. Businesses' use of new technology products should be encouraged by methods such as tax deductions (Şahin, 2012). Furthermore, European policymakers should devote more resources to R&D and industrial robot production if they do not want to lose their export position and reduce people's welfare in the coming years (Şahin & Kutluay Şahin, 2020).

The study aims to analyze the impact of R&D spendings and gross capital on innovation and develop policy recommendations in the direction. For this purpose, firstly, the theoretical background related to innovation is included in the study, and afterward, empirical studies in the literature are examined. Finally, after reviewing academic information and empirical literature analyses, an econometric model was set to determine the factors affecting this creation and performed panel data analysis. This study analyzes the factors that determine innovation for 2000-2019 within 35 country samples. For this purpose, the number of domestic patent applications is a dependent variable; R&D expenditures and gross capital formation were taken as independent variables, and an econometric model was established. In this context, the working differs from previous workings in the literature in terms of sample size, explanatory variables, and the time interval it covers.

1. Literature Review

1.1. Theoretical Literature Review

The concept of innovation was widely used from the 16th century to the 19th century. However, Joseph Schumpeter was the first to use innovation in the modern sense of valuable and creative change (Morck & Yeung, 2001). Schumpeter (1939) defines innovation as the emergence of a new production function and accepts the production function as the change in

the output amount caused by the difference in the factors of production. However, for innovation to be made, a change in the structure of the production function must occur instead of a change in aspects. For example, this may be with the emergence of recent goods or with this realization of changes such as a unique organizational situation in a merger or opening new markets. Therefore, innovation refers to new combination levels or new combinations of production factors.

Schumpeter defined the concept of innovation as “creative destruction” in 1942. The creative destruction process begins when innovative firms bring new products and technologies to the economy; it results in the extinction of existing companies due to their inability to adapt to the unique situation. Schumpeter mainly examined the effects of innovation on firms. It can take a long time to understand whether an innovation is disruptive or not (Schumpeter, 1942). Schumpeter (1942), the concept of innovation as follows:

- To create a new product or a higher quality product,
- Developing a new production method,
- Finding new markets for the product,
- Using a new search or raw material,
- Establishing a new industrialization system.

According to Schumpeter, a product that will enter the market goes through three phases: Invention, innovation, and diffusion. Sometimes the first two or all three processes together are defined as the innovation process. These phases are (Oğuztürk, 2003):

1. Invention; is carried out by scientists and is the process of discovering a new technical discipline.
2. Innovation; is the process of commercializing an invention and is carried out by the entrepreneur.
3. Diffusion; the spread of innovation in commercial use.

One of the most widely accepted definitions of innovation is the definition made by the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) and the Statistical Office of the European Union (Eurostat). The innovation concept is defined by OECD-Eurostat (2005) as the acquisition of recent or advanced goods or stage, new organizational method, or new marketing method in external relations, workplace organizations, or internal applications. Different classifications are made in the category of innovation types in the literature. The study of OECD and Eurostat (2005) is critical in evaluating the concept of innovation. OECD makes

classification based on private sector and firm. Innovations; are classified according to their fields as marketing, process, product, and organizational innovation (OECD & Eurostat, 2005).

Classical economists stated that with factors such as division of labor and technological development, productivity would increase and affect economic growth, but they considered technological development external. In neoclassical theory, technological change is divided into two as included and not included, according to whether technology is included in the factors of production. If a technological change occurs due to new aspects of production such as unused machinery new skilled labor, it is contained in technological development. If productivity increases over time, given the existing production and input level factors, this is also an uncontained technological change. Solow's growth model shows that long-run per capita growth results from technological change. The source of technological change is determined by non-model factors and is external. Although the neoclassical growth theory is insufficient to explain the source of technology, it has drawn attention to the fact that the only source of growth, in the long run, is technological development. Therefore it is emphasized that it is essential to focus on the development of technology (Turanlı & Sarıdoğan, 2010).

Solow (1956) cited technological development as the primary source of economic growth. Solow (1957) is essential in that it is the first study in which technological development is included in the modeling process in the Neo-classical approach. With this study, Solow could not go beyond certain assumptions and internalize the technological development, but it guided the investigations that followed. Solow (1957) examined the changes in per capita output by adding technical change to the model, unlike previous studies. According to Solow, a shift in the short-run production function indicates technological change. In addition, accelerations, decelerations, improvements, and all similar changes in workforce training are defined as technical changes. While any movement on the production function shows that there is no technological change, the shift of the production function as a whole denotes that there is a technical change.

Solow (1957) added the technical change for the US economy, including the period 1909-1949, to the model as a function of time. In the model, analysis was made using the assumptions that the return to scale is constant, technical change is neutral, and the marginal products determine the rate of use of the factors of production. As a result of the analysis, it was found that approximately 87% of the growth rate in the USA was due to technological change, not the increase in capital and labor goods. In other words, it is claimed that one-eighth of the said increase is due to the change in capital, while seven-eighths of it is expected to technological

change. In addition, it was found that the production function shifted upwards on average 1.5 units per year, which means an average of 1.5% growth per year in that period.

Joseph A. Schumpeter made the first systematic and detailed analysis of innovation and development. According to Schumpeter (1939), the process that begins with all the effects of the invention and the responses given by the economic system is called economic evolution. Therefore, innovation emerges when the operating structure of production is diversified, not the number of production factors. Hence, Schumpeter expressed creation as a new production function. This includes finding a new organizational structure or new markets and creating a new product in addition to similar situations.

1.2. Empirical Literature Review

According to the literature, the work done by Jaffe in 1989 is the first work on innovation. However, this study aims to reveal the university-private sector relationship. Jaffe (1989) used eight years of data, namely 1972-1977, 1979, and 1981, to study the US economy. It has been researched how university research and private sector R&D investments affect the innovation process by dividing the sectors into sub-sectors as pharmaceuticals, chemistry, and electricity. In the working, it was found that there is a favorable relation between university research with innovation. While this relationship is statistically stronger on innovations in the pharmaceutical industry, this effect is weaker in the electricity and chemical industries compared to the pharmaceutical industry. According to the analysis consequences, the rise in university research leads to an rise in sectoral research and development investments, thus increasing innovation production.

Studies on the determinants of innovation were mainly carried out after 2000. Porter and Stern (2000) took the number of patents as the explained variable to represent innovation. Explanatory variables are regional patent stock, the number of scientists and engineers working full-time, patent stock, exports, population, patent stock per capita, GDP, imports, world patent stock, workforce, capital, and total factor productivity. They analyzed 17 OECD member countries in the 1973-1993 period with the panel data method. As a result of the analysis, they found that innovation was positively related to human capital and national knowledge stock in the R&D sector. In addition, they concluded that innovation is negatively related to foreign information sources (exports, imports).

Popp (2001) took the number of patents as the disclosed variable representing innovation. Public research and development expenditures, information stock, and energy prices were used as explanatory variables and analyzed with the simple double logarithmic

regression econometric method. As a result of the study, it was concluded that both energy prices and the quality of available information have strong and significant positive effects on innovation.

Furman, Porter, and Stern (2002) contributed to the empirical identification of explainers of innovation. First, they developed the concept of national innovation capacity to measure innovation. The strength of the infrastructure required for creation and the power of the relationship between the general innovation infrastructure formed in industrial clusters in countries and specific groups constitute the basis of this concept. Starting from this, they conducted empirical research on the country-level determinants of international patents. Accordingly, variables such as research and development workforce and expenditures, intellectual property rights, being open to global trade, and this proportion of search conducted by academic institutions with paid for by the private sector characterize this production function for international patents. In addition, the study states that patent efficiency is based on the knowledge stock of all countries. They also observed convergence of innovation capacity in OECD countries.

Zachariades (2003) used the data of the 1963-1988 period in the US manufacturing industry and the patent numbers as the explained variable within the scope of Schumpeterian endogenous growth theories; research and development intensity, output growth rate per employee, and productivity growth rate were taken as independent variables and used panel data analysis method. The equations established to estimate a system of three equations implied by the R&D-driven growth model relate R&D intensity to patenting, patenting to technological progress, and technological progress to economic growth. As a result of the study, it was found that R&D intensity positively affects patent rates and the patent rate has a positive effect on technological development. In addition, in the study that associates technological development with economic growth, it was concluded that there is a positive relationship between technological development and economic growth rate.

Jaumotte and Pain (2005), in the study examining the relation between patents with research and development expenditures, took the amount of patents as this explained changeable with the previous values of patent data, private-sector research and development costs, public sector research and development expenditures, the age range of 25-64, population data are used as explanatory variables. In addition, they made a regression analysis for 19 OECD countries with the data of the years 1986-2000. As a consequence of the working, a positive relation was determined between population with R&D spendings and patents. Furthermore, it was concluded that private-sector research and development expenditures were

more effective on innovation than public sector research and development expenditures. The main reason public sector R&D expenditures have less impact on innovation than private-sector R&D expenditures is that the public sector does not have commercial concerns. However, the effect of public sector research and development expenditure on patents may differ from country to country according to the qualifications of the country's public research institutions.

Hu and Mathews (2005) conducted a regression analysis by taking the examples of East Asian countries with the 1975-2000 period annual data on the determinants of national innovation capacity. While patent numbers are used as the variable explained in the analysis, as explanatory variables; R&D expenditures, GDP per capita, intellectual property rights, frequency of antitrust policies, population, percentage of privately funded R&D, the total number of scientists and engineers employed, capital, market ratio, international investments and trade openness, the strength of the venture capital market, the workforce, the proportion of higher education expenditures to GDP, specialization and the number of publications of academic journals were used. As a result of the study, it was found that intellectual property rights protection had negative effects on innovation. In addition, it has been concluded that R&D expenditures made by the private sector, human capital employed in R&D and industrial specialization are positively related to innovation.

Schneider (2005) used the number of patents as the explained variable to determine the factors affecting innovation. Electricity production, human capital stock, patent protection index, import rate of high-tech goods from improved countries, FDI, research and development expenditures, and GDP variables were explanatory variables. In addition, panel data analysis was performed. In this analysis covering the period, 1970-1990 for the examples of 19 developed countries and 28 developing countries, improved countries and emergent countries were modeled separately, and it was possible to compare the factors determining innovation between the two country groups. In the analysis findings, market size, research and development, infrastructure variables, human capital stock, and high technology imports positively affect innovation in both improved countries and emergent countries; however, this power of influencing varies in-country groups. While human capital stock, R&D expenditures, and high technology imports are the main factors affecting innovation in developed countries, it has been found that infrastructure variables and market size are the main variables affecting innovation in developing countries. In addition, while the variables of intellectual property rights and foreign direct investments positively affect innovation in developed countries, the variable of intellectual property rights has negatively affected innovation in developing countries, and the variable of foreign direct investments has been statistically insignificant.

Lebel (2008) created the innovation index as the dependent variable representing innovation. The study covers 103 countries from different geographical regions between 1980-2005. The study aims to determine the effects of public policies on innovation. The independent variables in the model are the ratio of national savings to GDP, the proportion of foreign direct investments to GDP, the balance of exports and imports to GDP, scientific publications per capita, real interest rate, corruption index, and political, financial, economic and environmental country risk index. In the working, panel data analysis was applied to estimate this model. This innovation index reflecting the average impact of R&D and patents has been developed in the study due to reasons such as the number of patents and the low rate of monitoring of R&D spending, especially in developing countries, the inaccessibility of the required amount of information on patents, and the delayed effect of patents. In the study scientific publications were used to represent R&D and net royalties (copyright payments) to represent patents. In analysis, it has been concluded that the level of commercial dependence and the national savings rate is effective determinants of innovation.

Mercan et al. (2011) analyzed the relationship between patent acceptance as an innovation indicator, entrepreneur rates, number of researchers, and R&D activities. The panel data analysis method was used in the test. As a consequence of the test, the t-statistic of the entrepreneurship variable is meaningless, indicating that entrepreneurship does not affect innovation. Research and development expenditures made by the private sector and higher education positively affect the number of patents. In contrast, the direction of the relationship between research and development expenditures made by the public sector and the number of patents is negative. While the number of researchers working in the public sector and higher education positively affects the patents, the number of private sector researchers affects negatively. This has shown that the efficiency of innovation activities in the private sector can be expressed by the ratio allocated to R&D more than the number of working researchers.

Güloğlu and Tekin (2012) analyzed the relation between R&D spending, innovation, and economic growth using GMM and panel VAR methods from 1991 to 2007 in high-income OECD countries. In analysis, it has been concluded that R&D investments cause technological change. In addition, it has been determined that technological change also increases economic growth.

2. Data

Data of 35 countries (Austria, Australia, Belgium, Bulgaria, Canada, Croatia, Czechia, Denmark, Estonia, Finland, France, Germany, Greece, Hungary, Iceland, India, Israel, Japan,

Korea Rep., Latvia, Lithuania, Luxembourg, Netherlands, New Zealand, Norway, Poland, Portugal, Romania, Slovakia, Spain, Sweden, Switzerland, Turkey, UK, USA) were used in the analysis. The data are chosen from the first 49 countries whose data can be accessed in the 2022 global innovation index ranking.

The study aims to analyze the impacts of R&D spendings and gross capital on innovation. In the working, data covers this period from 2000 to 2019. Therefore, annual data were used in the working. In addition, patent applications, research and development expenditure, and gross fixed capital formation data were taken from the World Development Indicators.

3. Methodology

The panel data method can be described as gathering cross-sectional investigations such as firms, states, and households within a specific period. The panel data analysis method is frequently used in innovation, a convergence of growth, purchasing power parity, and international R&D diffusion by using countries' data mutually (Baltagi, 2005; Hsiao, 2003).

The panel data analysis method in innovation analysis is used more, especially in developing countries, because statistical data do not date back long (Hsiao, 2003). Thus, this method becomes useful as it can solve the problems of data shortage, a large number of country samples, and total time intervals (Baltagi, 2005).

There are two types of panel data analysis, unbalanced and balanced. In balanced analysis, the data should include a time series of equal length in all sections, while in unbalanced panel data, the length of the time series should vary in all sections (Uncu, 2009). In addition, panel data regression can be estimated based on slope coefficient, constant coefficient, and error term assumptions (Gujarati, 2006).

Panel data models are divided into random effects and fixed effects models. If the units are chosen randomly, the random effects model is used. In the random effects model, since the units are chosen randomly, the differences between the units are also random. In addition, the degree of freedom problem seen in the fixed effects model does not occur in this model. The sample panel data model is as follows (Baldemir & Keskiner, 2004):

$$Y_{it} = \beta_{1it} + \beta_{2it} X_{2it} + \beta_{3it} X_{3it} + e_{it} \quad (1)$$

$i = 1, 2, \dots, n$ ve $t = 1, 2, \dots, n$

$\beta_{1it} = \beta_1$ $\beta_{2it} = \beta_2$ $\beta_{3it} = \beta_3$

In this model, the only variable that changes is the constant parameter. This difference in the constant term is relative to the cross section. When both time and cross-section are evaluated, the model is as follows:

$$Y_i = x_1\beta_{1j} + X_N\beta_s + e \quad (2)$$

The random effects model is the result of the sampling process and this process works as follows (Gujarati, 2006):

$$Y_{it} = \beta_{1i} + \beta_2 X_{2it} + \beta_3 X_{3it} + u_{it} \quad (3)$$

If we add β_{1i} to the model as a random variable, not a constant it can be modeled as $\beta_{1i} = \beta_1 + \varepsilon_i$ $i: 1, 2, \dots, N$

$$Y_{it} = \beta_1 + \beta_2 X_{2it} + \beta_3 X_{3it} + \varepsilon_i + u_{it} \quad (4)$$

$$Y_{it} = \beta_1 + \beta_2 X_{2it} + \beta_3 X_{3it} + w_{it} \quad (5)$$

In this equation $w_{it} = \varepsilon_i + u_{it}$

u_{it} , due to the union of the cross section and the time series is the specific error term that occurs. ε_i , is the cross-section-specific error component. w_{it} , is an error component consisting of two components.

Panel unit root tests are divided into first and second-generation tests. First generation panel unit root tests are based on the assumption that there is no correlation between units. On the other hand, the main feature of the second generation panel unit root tests is that they are based on the assumption that there is a correlation between the series belonging to the units (Yerdelen Tatoğlu, 2012).

Panel data unit root tests are divided into first and second-generation tests. Before the panel unit root test is performed, whether there is a relationship between the horizontal sections that make up the panel should be checked. While there is no relationship between cross-section units in the first generation tests, it is assumed that they are related to each other in the second generation tests (Bektaş, 2017).

First-generation panel unit root tests assume no cross-sectional dependence in cross-section units. However, since countries are related to each other, the assumption that there is a cross-section dependency between cross-sectional units and those other countries are affected at different levels by a shock in one country is seen as a more rational approach. Therefore, second-generation panel unit root tests have been developed considering cross-sectional dependence between cross-sectional units (Mercan, 2014).

Pesaran panel unit root test, one of the second generation panel unit root tests, suggested a simple method to eliminate the correlation between units. The extended version of the ADF regression with delayed cross-sectional means is used, and the first difference of this regression

eliminates the correlation between units. This is also called CADF (Yerdelen Tatoğlu, 2012). Westerlund panel cointegration tests were conducted to investigate whether there is a long-term relationship between the variables.

Westerlund (2007) proposed four-panel cointegration tests based on an error correction model to test cointegration's existence while working with panel data. The basis of these tests is to test the existence of cointegration by deciding whether each unit has its error correction. Features of Westerlund panel cointegration tests are as follows:

- It is based on four statistics. These tests are pretty flexible. It allows heterogeneity in the error correction model's short and long-run parameters.
- It allows unbalanced panel with unequal series lengths in units.
- If there is a possibility of inter-unit correlation, the resistant critical values can be obtained due to self-inference.

After determining a long-term relationship between the variables as a result of the panel cointegration test, the Panel Dynamic Least Squares (DOLS) estimation method was used to estimate the long-term parameters.

The DOLS method is a parametric approach that eliminates the autocorrelation problem by adding delayed first differences to the model (Breitung, 2005). DOLS method provides solid and consistent estimations when there is endogeneity and autocorrelation in the independent variables (Esteve & Requena, 2006).

Within the framework of the variables used in the study, the DOLS model is as follows:

$$P_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \ln R_{it} + \beta_2 \ln C_{it} + \sum \beta_1^A \Delta R_{i,t-1} + \sum \beta_2^B \Delta C_{i,t-1} + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

P: Patent applications R: Research and development C: Gross capital formation

4. Empirical Results

In the study, panel data analysis covers the period of 2000-2019. The dependent variable *fp* in the study represents innovation. The independent variable *fr* represents R&D expenditures, and *fc* represents gross capital formation.

In this study, the panel data method was used. In the first stage, the cross-section dependency test was conducted. Then, since dependency was detected between cross-sections, the second generation panel unit root test and the Westerlund cointegration test have been applied. Finally, the DOLS estimator was used in the study.

Table 1: Cross-section Dependency Test

Tests	Statistic	P-value
LM	1096	0.0000
LM adj	28.88	0.0000
LM CD	7.755	0.0000

Reference: Own calculations, using Stata.

Cross-section independence can not accepted. In other words, there is a cross-section dependency because p-values are lower than the critical value (0,05) (Table 1). For this reason, a second-generation unit root test was applied to determine stability.

Table 2: Pesaran Second Generation Unit Root Test

Variables	CIPS	%10	%5	%1
lnP	-1.984	-2.03	-2.11	-2.25
Δ P	-4.351	-2.03	-2.11	-2.25
lnR	-2.141	-2.03	-2.11	-2.25
Δ R	-3.492	-2.03	-2.11	-2.25
lnC	-1.858	-2.03	-2.11	-2.25
Δ C	-3.226	-2.03	-2.11	-2.25

Δ : The first difference

Reference: Own calculations, using Stata.

The Pesaran second-generation unit root test was applied to determine the stability of the variables, and Δ P, Δ R, Δ C are stable in the CIPS test (Table 2).

In addition, the long-run relationship between variables has been investigated. Westerlund ECM Cointegration estimated the existence of a long-run relationship between the variables.

Table 3: Westerlund Cointegration Test Results

Statistic	lnP-lnR			lnP-lnC			
	Value	z-value	p-value	Statistic	Value	z-value	p-value
Gt	-2.644	-5.666	0.000	Gt	-2.151	-2.381	0.009
Ga	-9.617	-2.637	0.004	Ga	-7.989	-0.860	0.195
Pt	-6.276	2.416	0.992	Pt	-13.407	-4.623	0.000
Pa	-3.275	1.394	0.918	Pa	-8.165	-4.911	0.000

Reference: Own calculations, using Stata.

According to the Westerlund cointegration test, it has been determined that there is a long-term relationship between the variables (Table 3).

Table 4: DOLS Results

ΔP	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
ΔR	0.5352134	0.10789	4.96	0.000	0.3237406	0.7466861
ΔC	-0.389360	0.09187	-4.24	0.000	-0.5694245	-0.2092964
Prob > chi2	0.0000		Wald	32.18	value	

Reference: Own calculations, using Stata.

Prob > chi2 indicates the significance of the model. If, prob > chi2 value < 0.05, the model is significant. The wald value expresses the significance of the variables in the model. If the wald value is > 2, it is understood that the variables should be included in the model. According to the estimation results, a one-unit increase in R&D expenditures increases the number of patents by 0.53 units in the long run. Furthermore, a one-unit increase in gross capital reduces the number of patents by 0.38 units in the long run (Table 4).

This result coincides with Romer's (1990) theory, which argues that the importance of R&D in the innovation process and the positive externalities that occur are due to investments in the R&D sector. According to Romer, economic growth results from technological changes brought about by investors who want to maximize their profits.

5. Conclusion

The phenomenon of innovation has become an essential factor in economic growth and development. This study has been analyzed how and to what extent R&D and gross capital factors affect innovation. Today, R&D activities are becoming more critical and seen as a policy element. In addition, R&D activities are necessary for innovations to emerge. Since R&D is an essential input in innovation production, it is included in the model as an independent variable. The gross capital formation was included in the study to measure the effect of total investment expenditures on innovation as a variable representing fixed capital stock. The coefficients of the long-term cointegration relationship between the variables were investigated with the DOLS method.

According to the analysis results, R&D expenditures have a significant and positive effect on innovation. This result supports the results of the studies of Jaumotte and Pain (2005), Schneider (2005) and Güloğlu and Tekin (2012) which indicate that there is a positive

relationship between research and development expenditures and patents in the literature. And also this result coincides with Romer's theory, which argues that the importance of R&D in the innovation process and the positive externalities are due to investments in the R&D sector. According to Romer, economic growth results from technological changes brought about by investors who want to maximize their profits.

In the study, it was concluded that the most influential factor on innovation is R&D expenditures. To increase innovation, countries should first allocate more resources to R&D activities in this context. Governments should make long-term R&D investments to maintain their growth performance. In the long term, the public and private sectors should attach importance to R&D investments to sustain their existence in the globalizing world. With the increase of R&D and thus innovation, new companies that can produce high technology emerge. In addition, the rise in R&D activities increases the technology export rate and reduces foreign dependency. Innovation should be created in areas with high added value. Thus, countries will gain global competitiveness, ensuring sustainable economic growth in the long run.

References

- Baldemir, E., & Keskiner, A. (2004). Devalüasyon, para, reel gelir değişkenlerinin dış ticaret üzerine etkisinin panel data yöntemiyle Türkiye için incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(4), 44-59.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric analysis of panel data*. 3rd. Edition, West Sussex, John Wiley & Sons Ltd., United Kingdom.
- Bektaş, V. (2017). Gelişmekte olan ülkelerde cari açıkların sürdürülebilirliği: Bir panel veri analizi, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 51-66.
- Esteve, V., & Requena, F. (2006). A cointegration analysis of car advertising and sales data in the presence of structural change. *International Journal of the Economics of Business*, 13(1), 111-128.
- Furman, J. L., Porter, M. E., & Stern, S. (2002). The determinants of national innovative capacity. *Research Policy*, 31, 899-933.
- Global Innovation Index (2022). *What is the future of innovation-driven growth?*. 15th Edition. Soumitra Dutta, Bruno Lanvin, Lorena Rivera León and Sacha Wunsch-Vincent (ed)., WIPO, Geneva.
- Gujarati, D. N. (2006). *Temel ekonometri*. (Ümit Şenesen, Gülay Şenesen). 4. Edition, Literatür Yayıncılık, İstanbul.

- Güloğlu, B., & Tekin, B. (2012). A panel causality analysis of the relationship among research and development, innovation, and economic growth in high-income OECD countries. *Eurasian Economic Review*, 2(1), 32-47.
- Hsiao, C. (2003). *Analysis of panel data*. Second Edition, Cambridge University Press, United Kingdom.
- Hu, M-C., & Mathews, J. A. (2005). National innovative capacity in East Asia. *Research Policy*, 34, 1322-1349.
- Jaffe, A. B. (1989). Real effects of academic research. *The American Economic Review*, 79(5), 957-970.
- Jaumotte, F., & Pain, N. (2005). An overview of public policies to support innovation. *OECD Economics Department Working Papers*, 456, OECD Publishing.
- Lebel, P. (2008). The role of creative innovation in economic growth: Some international comparisons. *Journal of Asian Economics*, 19, 334-347.
- Mercan, B., Göktaş, D., & Gömleksiz, M. (2011). Ar-Ge faaliyetleri ve girişimcilerin inovasyon üzerindeki etkileri: Patent verileri üzerinde bir uygulama. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 7(2), 27-44.
- Mercan, M. (2014). Feldstein-Horioka hipotezinin AB-15 ve Türkiye ekonomisi için sınanması: Yatay kesit bağımlılığı altında yapısal kırılmalı dinamik panel veri analizi. *Ege Akademik Bakış*, 14(2), 231-245.
- Morck, R., & Yeung, B. (2001). The economic determinants of innovation. *Industry Canada Research Publications Program, Occasional Paper*, 25.
- OECD & Eurostat (2005). *Oslo kılavuzu, yenilik verilerinin toplanması ve yorumlanması için ilkeler*. 3th Edition. OECD ve Eurostat ortak yayımı, Paris.
- Oğuztürk, B. S. (2003). Yenilik kavramı ve teorik temelleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 8(2), 253-273.
- Popp, D. (2001). Induced innovation and energy prices. *NBER Working Paper Series*, 8284.
- Porter, M. E., & Stern, S. (2000). Measuring the “Ideas” production function: Evidence from international patent output. *NBER Working Paper Series*, 7891.
- Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 98(5), 71-102.
- Schneider, P. H. (2005). International trade, economic growth and intellectual property rights: A panel data study of developed and developing countries. *Journal of Development Economics*, 78, 529-547.

- Schumpeter, J. A. (1939). *Business cycles: A theoretical, historical, and statistical analysis of the capitalist process*. McGraw-Hill Book Company, New York.
- Schumpeter, J. A. (1942). *Capitalism, Socialism & Democracy*. London and New York.
- Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.
- Solow, R. M. (1957). Technical change and the aggregate production function. *The Review of Economics and Statistics*, 39(3), 312-320.
- Şahin, L. (2012). Geçmişten günümüze çocuk işçiliği. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 103-118.
- Şahin, L., & Kutluay Şahin, D. (2020). The impact of industrial robot use on exports in European countries: An empirical analysis. *Ekonomista*, 6, 907-916.
- Turanlı, R., & Sarıdoğan, E. (2010). *Bilim-teknoloji-inovasyon temelli ekonomi ve toplum*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.
- Uncu, F. (2009). *Doğrudan yabancı yatırımlarla ilgili panel veri araştırması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi.
- Westerlund, J. (2007). Testing for error correction in panel data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69(6), 709-748.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2012). *İleri panel veri analizi stata uygulamalı*. Beta Basım, İstanbul.
- Zachariadis, M. (2003). R&D, innovation and technological progress: A test of the Schumpeterian framework without scale effects. *Canadian Journal of Economics*, 36(3), 566-686.

Genişletilmiş Özet

İnovasyon, günümüzde ekonomik gelişme ve büyümede önemli bir konuma sahiptir. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler, ekonomik büyüme ve gelişmeyi sürdürürebilmek ve rekabet edebilirliği artırmak için inovasyona önem vermelidirler. İnovasyonun gelişmesinin itici gücünün farkında olan ülkeler, bu çerçevede inovasyonu destekleyen politikalar geliştirmekte ve uygulamaktadır. İnovasyonların ortaya çıkması için gerekli olan araştırma geliştirme faaliyetleri, günümüzde daha da önemli hale gelmekte ve bir politika öğesi olarak görölmektedir.

İnovasyon kavramı 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar yaygın olarak kullanılmasına rağmen, inovasyonun yaratıcı ve yararlı değişim anlamını ifade eden modern kullanımı ilk defa Schumpeter tarafından yapılmıştır (Morck & Yeung, 2001). 1939 yılında Schumpeter tarafından inovasyon, yeni üretim fonksiyonunun meydana gelmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Ayrıca üretim fonksiyonu bu üretim faktörlerindeki farklılaşmanın çıktı miktarında oluşturacağı değişme şeklinde kabul edilmektedir. İnovasyon kabul edilebilmesi için üretim fonksiyonunun yapısına ilişkin bir değişikliğin olması gerekmektedir. Bu süreç yeni ürün meydana gelmesi ile de olabilir bunun yanında birleşme biçiminde organizasyonel farklı bir durum ya da farklı piyasalar açılması gibi değişikliklerle de meydana gelebilir. Dolayısıyla inovasyon, üretim faktörlerindeki yeni oluşum seviyelerini veya yeni kombinasyonları kastetmektedir.

Schumpeter, 1942 yılında inovasyon olgusunu “yaratıcı yıkım” şeklinde tanımlamıştır. Yaratıcı yıkım olarak adlandırılan süreç, yenilikçi firmaların yeni ürün ve teknolojiler getirmesi ile başlayıp; var olan firmaların yeni düzene uyum sağlayamamaları sebebi ile ortadan kalkmaları ile neticelenmektedir. Schumpeter, genellikle inovasyonun firmalar kapsamındaki etkileri bazında incelemeler yapmıştır. Bir inovasyon yıkıcı mı değil mi bunu fark edebilmek uzun bir süreç alabilmektedir. Schumpeter kavram olarak inovasyonu; yeni ya da daha yüksek kalitede bir ürün yaratmak, üretimde farklı bir yöntem geliştirmek, ürüne yeni pazarlar keşfedilmesi, yeni bir hammadde ya da ara malını üretim sürecinde kullanmak ve sanayileşmede yeni bir sistem kurmak şeklinde tanımlamıştır (Schumpeter, 1942). İnovasyon kavramının tanımı ile ilgili genel kabul gören tanımlardan biri OECD ve Eurostat tarafından yapılmıştır. İnovasyon; dış ilişkiler, işyeri organizasyonları ya da firma içindeki uygulamalarda farklı veya ileri seviyede geliştirilmiş olan farklı bir ürün veya aşama, yeni bir organizasyonel method ya da farklı bir pazarlama methodunun elde edilmesi olarak ifade edilmiştir (OECD ve Eurostat, 2005: 50). Ampirik literatür incelendiğinde ise 1989 yılında Jaffe tarafından yapılan

çalışma ilk çalışma olup; inovasyonu belirleyen faktörlere yönelik çalışmalar ağırlıklı olarak 2000 yılından sonra yapılmıştır.

Bu çalışma, araştırma geliştirme harcamaları ve brüt sermayenin inovasyon üzerindeki etkisini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla çalışmada öncelikle inovasyon ile ilgili teorik altyapıya yer verilmiştir. Literatürde yer alan hem teorik hem de ampirik çalışmaların ardından çalışma amacı doğrultusunda ekonometrik bir model kurulmuştur. Modelde; yerli patent başvuru sayısı bağımlı değişken olup; araştırma geliştirme harcamaları ve brüt sermaye oluşumu bağımsız değişkenler olarak alınmıştır. Çalışmada veriler 2000-2019 yıllarını kapsamaktadır ve yıllık veriler kullanılmıştır. Bu çalışmada 35 ülkenin verileri (Avusturya, Avustralya, Belçika, Bulgaristan, Kanada, Hırvatistan, Estonya, Danimarka, Çekya, Almanya, Fransa, Finlandiya, İzlanda, Macaristan, Yunanistan, Hindistan, Japonya, İsrail, Kore Cumhuriyeti, Litvanya, Letonya, Yeni Zelanda, Hollanda, Lüksemburg, Portekiz, Polonya, Norveç, Romanya, İsveç, İspanya, Slovakya, ABD, İngiltere, İsviçre, Türkiye) analizde kullanılmıştır. Ülke örnekleme, 2022 küresel inovasyon endeksi sıralamasında verilerine erişilebilen ilk 49 ülkeden seçilmiştir. Bu bağlamda çalışma, literatürdeki önceki çalışmalardan örneklem büyüklüğü, açıklayıcı değişkenler ve kapsadığı zaman aralığı açısından farklılık göstermektedir.

Panel veri yöntemi firmalar, ülkeler, haneler gibi kesitsel gözlemlerin belirli bir süre içerisinde toplanması olarak tanımlanabilir. Panel veri analizi yöntemi, ülke verilerinin karşılıklı olarak kullanılarak inovasyon, ekonomik büyümenin yakınsaması, satın alma gücü paritesi ve uluslararası araştırma geliştirmenin yayılması gibi konularda sık olarak kullanılmaktadır (Baltagi, 2005; Hsiao, 2003). Panel veriye ilişkin modeller; rastsal ve sabit etkiler modeli olarak iki gruba ayrılır. Birimler rastsal şekilde seçildiler ise model olarak rastsal etkiler kullanılmakta ve bu modelde birimler arasında ortaya çıkan farklılıklar da rastsal olarak oluşmaktadır. Bunun yanında sabit etkiler de var olan serbestlik derecesi sorunu bu modelde oluşmamaktadır (Baldemir & Keskiner, 2004).

Panel birim kök testleri birinci nesil ile ikinci nesil testler şeklinde iki grupta sınıflandırılmaktadır. Birim kök testlerinden birinci nesil olan testler, birimler arasında korelasyonun olmadığı varsayımını içermektedir. İkinci nesil olan testlerin temel niteliği de birimlere ilişkin serilerin arasında bir korelasyon bulunduğu varsayımına dayalı olmalarıdır (Yerdelen Tatoğlu, 2012). Birinci nesil panel birim kök testleri, yatay kesitin her bir biriminde yatay kesit bağımlılığı bulunmadığını varsayar. Fakat, ülkeler birbiriyle ilişki içerisinde olduğundan, yatay kesite ilişkin birimler arasında yatay kesit bağımlılığının bulunduğu ve bir ülkedeki bir şok neticesinde diğer ülkelerin farklı düzeylerde etkilenmesi ihtimali daha

akılcı bir yaklaşım gibi benimsenmektedir. Bu nedenle, yatay kesite ilişkin birimler arasındaki yatay kesit bağımlılığı dikkate alınarak ikinci nesil olan testler oluşturulmuştur (Mercan, 2014). Panel birim kök testlerinden ikinci nesil testlerden biri olan Pesaran birim kök testi, birimler arasındaki korelasyonu yok etmek amacı ile bir method önermiştir. Gecikmeli kesit ortalamalı ADF regresyonunun genişletilmiş versiyonu kullanılır ve bu regresyonun birinci farkı, birimlerin arasındaki korelasyonu ortadan kaldırır. Buna CADF de denir (Yerdelen Tatoğlu, 2012).

İnovasyon olgusu, ekonomik büyüme ve kalkınmada temel bir faktör haline gelmiştir. Bu çalışmada araştırma geliştirme ve brüt sermaye faktörlerinin inovasyonu nasıl ve ne ölçüde etkilediği analiz edilmiştir. Günümüzde araştırma geliştirme faaliyetleri gitgide önemli hale gelmekte ve bir politika ögesi olarak kabul edilmektedir. Bunun yanında inovasyonların ortaya çıkması amacıyla araştırma geliştirme faaliyetleri gereklidir. Araştırma geliştirme, inovasyon üretiminde önemli bir girdi olması sebebi ile modelde bağımsız bir değişken olarak yer almıştır. Brüt sermaye oluşumu, sabit sermaye stokunu temsil eden bir değişken olarak toplam yatırım harcamalarının inovasyon üzerindeki etkisini ölçmek için çalışmaya dâhil edilmiştir. Çalışmadaki bağımlı değişken fp inovasyonu temsil etmektedir. Bağımsız değişken fr, Ar-Ge harcamalarını, fc ise brüt sermaye oluşumunu temsil etmektedir. Bu çalışmada method olarak panel veri yöntemi kullanılmıştır. İlk önce yatay kesite ilişkin bağımlılık testi uygulanmıştır. Yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı araştırılırken p değeri kritik değerden (0,05) küçük olması sebebi ile yatay kesit bağımlılığı olduğu bulunmuştur. Daha sonra yatay kesit bağımlılığı bulunduğu için ikinci nesil birim kök testi uygulanmıştır. Değişkenlerin durağanlığını belirlemek için Pesaran ikinci nesil birim kök testi uygulanmış olup, CIPS testinde ΔP , ΔR , ΔC durağan bulunmuştur. Değişkenlerin arasında uzun dönem içerisinde bir ilişki olup olmadığını analiz etmek için Westerlund panel eşbütünleşme testleri yapılmıştır. Panel eşbütünleşme testi neticesinde değişkenlerin arasında uzun dönemli bir ilişki belirlendikten sonra, eşbütünleşme ilişkisinin katsayılarını tahmin etmek için Panel Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) tahmin yöntemi kullanılmıştır.

DOLS yöntemi, modele gecikmeli birinci farklar ekleyerek otokorelasyon problemini ortadan kaldıran parametrik bir yaklaşımdır (Breitung, 2005). Tahmin sonuçlarına göre, araştırma geliştirme harcamalarındaki bir birimlik artış, uzun dönemde patent sayısını 0,53 birim artırmaktadır. Ayrıca brüt sermayedeki bir birimlik artış, uzun dönemde patent sayısını 0,38 birim azaltmaktadır. Analiz sonuçlarına göre, araştırma geliştirme harcamalarının inovasyon üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır. Bu sonuç Jaumotte ve Pain (2005), Schneider (2005) ve Güloğlu ve Tekin'in (2012) literatürde yer alan araştırma geliştirme

harcamaları ile patentler arasında pozitif bir ilişki olduğunu gösteren çalışmaların sonuçlarını destekler niteliktedir. Ayrıca araştırma geliştirme harcamalarındaki artışın inovasyon üzerinde pozitif yönlü önemli bir etkisinin olması sonucu Romer'in (1990) inovasyon sürecinde araştırma geliştirmenin önemini ve ortaya çıkan pozitif dışsallıkların araştırma geliştirme sektörüne yapılan yatırımlardan kaynaklandığını savunan teorisi ile bağdaşmaktadır. Romer'e göre iktisadi büyüme, kârlarını maksimize etmek isteğinde olan yatırımcıların getirdiği teknolojik değişikliklerden kaynaklanmaktadır.

Çalışmada inovasyon üzerinde araştırma geliştirme harcamalarının önemli bir faktör olduğu sonucuna varılmıştır. İnovasyonu artırmak için ülkeler öncelikle bu kapsamda araştırma geliştirme faaliyetlerine daha fazla kaynak ayırmalıdır. Hükümetler, büyüme performanslarını sürdürmek için uzun vadeli araştırma geliştirme yatırımları yapmalıdır. Uzun vadede kamu ve özel sektörün küreselleşen dünyada varlığını sürdürebilmesi için araştırma geliştirme yatırımlarına önem vermesi gerekmektedir. Araştırma geliştirmenin ve böylelikle inovasyonun artması ile birlikte yüksek teknoloji üretimi yapabilen yeni firmalar ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında araştırma geliştirme faaliyetlerindeki artış teknoloji ihracat oranını artırmakta ve dışa bağımlılığı azaltmaktadır. Katma değeri yüksek alanlarda yenilik yaratılmalıdır. Böylece ülkeler küresel rekabet gücü kazanarak uzun vadede sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlayabileceklerdir.

Cumhuriyet ve Kültürel Dönüşümler: Mekân, Moda ve Kıyafet

Rıfat AYDIN¹

Geliş Tarihi (Received) 20.02.2023– Kabul Tarihi (Accepted): 13.11.2023

DOI: 10.26745/ahbvuibfd.1205698

Öz

Osmanlı'dan Cumhuriyete yöneticiler politik-ekonomik devrimlerle birlikte kültürel alanda da ciddi değişikliklere gitmiştir. Osmanlı devletinin askeri ve ekonomik alandaki geri çekilişini engellemeyi hedefleyen Osmanlı bürokrasisi kültürel alanda da reform çabalarına girişmiştir. Cumhuriyet ile birlikte kültürel alana dönük bu değişim arzusu daha güçlü bir dönüşüme evrilmiştir. Bu açıdan Cumhuriyet yönetiminin hedefi, Osmanlı'dan farklı olarak sadece batılılaşmaya dönük bir perspektife dayanmamaktadır. Cumhuriyetin başlıca hedefi, semboller ve temsiller üzerinden yeni bir ulus inşası olmuştur. Cumhuriyet kadrolarının batılılaşmanın sembolik görünümünün özümsemesi noktasında duyduğu isteğin temelinde de bu ulus devlete uygun makbul vatandaşın yaratılması arzusu yatmaktadır. Diğer taraftan ötekiye (batı) karşı duyulan güvensizliğin de bu arzunun oluşumunda önemli rolü vardır. Çünkü Osmanlı daha sonra da Cumhuriyetin temel ötekisi olan batı karşısında kendisini kabul ettirme isteği, kendisini en çok hayat tarzları üzerinden ortaya koymuştur. Bu kapsamda çalışmanın amacı Osmanlı'dan Cumhuriyete uzanan bir süreklilikte mekân ve kıyafet tercihlerindeki değişikliklerin sosyolojik arka planını ve bu dönüşmelerin temel hedefine zemin oluşturan politik arketipi incelemektir. Ayrıca erkek ve kadın kıyafetlerindeki değişim ile kadının sosyo-politik bir özne olarak Cumhuriyet devrimleri açısından taşıdığı önem de çalışmada değerlendirilmiştir. Çalışmada iki temel çıktıya ulaşılmıştır. Bunlardan ilki Cumhuriyetin siyasal hedeflerinin, sosyal ve kültürel alanda işlerlik kazandığıdır. Diğer önemli tespit ise hem Osmanlı hem de Cumhuriyet elitlerinin batı karşısında kabul görme istencinin hızlı/aceleci bir modernleşme sürecine neden olduğudur.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Cumhuriyet, Mekân, Kıyafet, Moda.

Turkish Republic And Cultural Transformations: Space, Fashion And Dress

Abstract

From the Ottoman Empire to the Turkish Republic, the rulers brought about serious changes in the cultural field along with the political-economic revolutions. Aiming to prevent the Ottoman state's military and economic retreat, the Ottoman bureaucracy also embarked on reform efforts within the cultural field. With the Turkish Republic, this desire for change in the cultural field has evolved into a stronger transformation. In this respect, the goal of the Republican administration, unlike the Ottoman Empire, is not based solely on a Westernization perspective. The main goal of the Republic was to build a new nation through symbols and representations. The desire of the Republican cadres to assimilate the symbolic aspects of Westernization lies in the desire to create an acceptable citizen suitable for this nation-state. On the other hand, distrust towards the other (west) has an important role in the formation of this desire since the Ottoman Empire's desire to impose itself in the face of the West, which was the main other of the Republic, revealed itself mostly through lifestyles. In this context, the aim of the study is to examine the sociological background of the changes in space and clothing preferences in a continuity extending from the Ottoman Empire to the Turkish Republic and the political archetype that forms the basis for the main target of these transformations. Two main outputs were achieved within the study: 1) the political goals of the Republic became functional in the social and cultural field and 2) the will of both Ottoman and Republican elites to be accepted by the West caused a rapid and hurried modernization process.

Keywords: Ottoman, Turkish Republic, Space, Dress, Fashion.

¹ Dr., Türkiye Büyük Millet Meclisi, rifat.aydin@tbmm.gov.tr, ORCID: 0000-0003-3168-6749

Giriş

Toplumsal yaşamın beşerî münasebetleri, arkaik dönemlerden günümüze barınma ve giyinme gibi temel ihtiyaçlar bağlamında ilkel biçimlerden karmaşık tercihlere uzanan bir düzlemde ve tarihsel bir süreçte gelişim göstermiştir. Özellikle Sanayi Devrimiyle birlikte artan refah ve teknik gelişim ile birlikte mekân daha dayanıklı, gösterişli ve kullanışlı hale gelmiştir. Bu bağlamda gündelik hayat içinde mekânın kullanımı, kültürel bir değer olarak etkinlik kazanmıştır. Statünün göstergesi olarak mekânın kullanım biçimleri öncelikli olarak sarayda başlayan bir ritüeller demeti içinde kent merkezlerine doğru yayılmıştır. Daha sonra ise Cumhuriyetle birlikte mekânın sembolik gücü, modernleşme çabalarının somutlaştığı alanlar olarak statü odaklı yapılara dönüşmüştür. Mekân; dışsal sembolizmi kadar, mekân içi ritüelleriyle de Cumhuriyet devrinde modern-modern olmayan ayrımının kurumsallaşmasına zemin hazırlayan kültürel bir alan olarak ön plana çıkmıştır.

Modernleşmeye çalışan toplumlarda kültürel tercihlerde (mekân ve kıyafet) ortaya çıkan farklılaşmanın siyasal ve sosyolojik yönleri bulunmaktadır. Özellikle modernleşme süreçlerine eklenmeye çalışan batı dışı toplumlarda bu unsurlardaki değişim, görünür olma kaygısının (kabul görme) izlerini üzerinde taşımaktadır. Çünkü öteki (batı) ile görünür olan farkın azaltılarak, benzerliklerin artırılması açısından kültürel alanın dönüşümü; batılılaşmanın teknik boyutu kadar dikkate değer bir başlık olarak modernleşmeye çalışan toplumlar açısından önemli bir meselenin kaynağı olmuştur. Görünür olmaya dönük arzu, batılılaşma hareketleri kapsamında Japonya'dan Rusya'ya genişçe ve oldukça farklı kültürlerde yansımaları bulmuştur. Bu yansıma çoğu modernleşme hareketinde ise ciddi tepkilerle karşılaşmıştır. Gelenek ile yeni olan (hayat tarzları üzerinden) arasında yaşanan çatışma bu açıdan politik olduğu kadar kültürel yönleri de içerisinde ihtiva eden yönüyle, kültür politikalarının ideolojik kodlarını dışı vurmaktadır.

On dokuzuncu yüzyılının batılılaşma hareketlerinden farklı olarak Osmanlı sonrası dönemde Cumhuriyet; modernleşme sürecine kendisini eklemeye çalışan bir zihin dünyasının daha radikal sosyo-kültürel uygulamalarını kısa sayılabilecek bir zaman diliminde uygulamaya koymuştur. Bu uygulamalar ile mekân ve kıyafet tercihleri (bu mekânlardaki sosyalleşme ritüellerine uzanan ve bunların üzerinde ciddi etki eden yönler) yeni devletin ideolojik kodlarının siyasal alandan gündelik hayata uzanan bir düzlemde ideolojik araçları olarak işlevselleşmiştir. Cumhuriyet ile birlikte kadının sosyal konumu da hızla değişmiştir. Kadın devrimlerin ve batılılaşmanın sembolü olarak mekân ve kıyafetteki değişimin öznesi olarak aktif bir yurttaş konumuna kavuşmuştur.

Cumhuriyetin siyasal ve toplumsal devrimlerinin gündelik hayatı doğrudan hedef alan bir yönü olduğu noktasından hareket eden bu çalışma; kültürel unsurlar üzerinden Cumhuriyetin hayata geçirmek istediği yeni devlet ve millet ideasını ve bu ideaya ulaşmak için kullanılan yöntemleri incelemiştir. Çalışmada özellikle; mekân ve kıyafet tercihlerindeki dönüşümün sosyo-ekonomik ve politik sebepleri Türk modernleşmesi bağlamında (özel olarak da Cumhuriyetin ilk on yılında gerçekleştirdiği devrimler çerçevesinde) ele alınmıştır. İnceleme yapılırken modanın kültürel yapıya eklenen yönü ile Cumhuriyet dönemi tüketim kültüründeki değişimler de dikkate alınmıştır.

Çalışmada mekân, moda ve kıyafet Cumhuriyet politikaları kapsamında yapılan değişim ve dönüşümler çerçevesinde ele alınmıştır. Araştırma yapılırken başlıca üç temel kaynak takip edilmiştir: Bunlardan ilki Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyetin ilk on yılında kaleme alınmış romanlardır. Romanlar tarihsel bir kesitte sosyal olayları takip etmede elverişli gözlem ve tasvirleri içinde barındırır. Özellikle gündelik hayata dair gözlemler, politik dönüşümler açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Çalışmada Halide Edip Adivar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Halit Ziya Uşaklıgil başta olmak üzere dönemin yazarlarından

yararlanılmıştır. İkinci olarak dönemin tüketim süreçlerinde aktif olarak rol oynayan, modanın taşıyıcı unsuru olan ve kadınlara yönelik güçlü tüketim tercihleri inşa eden dönemin kadın dergileri (Resimli Ay, Süs, Salon, Cumhuriyet Kadını) incelenmiştir. Söz konusu dergilerdeki konuya ilişkin reklamlar ve yazılar çalışma kapsamında kullanılmıştır. Son olarak ise dönemin kültür politikalarına dair akademik çalışmalardan faydalanılmıştır.

Çalışmanın planı kapsamında öncelikli olarak Cumhuriyetin ilk on yılda gerçekleştirdiği devrimlerin gündelik hayata yansımaları incelenmiştir. Çalışma konu bakımından, Cumhuriyetin ilk on yılındaki gelişmeler ile sınırlandırılmıştır. Cumhuriyetin kurucu felsefesinin ve kadrolarının gündelik hayata dair politika ve uygulamaları mekân, moda ve kıyafet unsurları üzerinden karşılaştırmalı bir şekilde açıklanmıştır. Böylece gündelik hayata içkin mekân ve kıyafet gibi unsurların nasıl politik-sosyolojik bir zeminde belirleyici birer unsura dönüştüğü ortaya konulmuştur. Bu kapsamda çalışma, Osmanlı'dan Cumhuriyete gündelik hayata dair politikadaki benzerlik ve farklılıkları vurgularken, diğer taraftan Cumhuriyet politikalarına yönelik eleştiri veya övgülerin tesirinde kalmaksızın Türk modernleşme sürecini sosyo-kültürel boyutlarına odaklanarak açıklamaya çalışmıştır.

Cumhuriyet, Gündelik Hayat ve Kültürel Dönüşümler

Osmanlı'nın batılılaşma çabalarından farklı olarak Cumhuriyet devrimlerinin batılılaşma ereği, toplumsal, siyasal ve kültürel alanda tahayyül edilen büyük bir değişim arzusuna denk düşmektedir. Batının fiziksel örüntülerinin (askeri-teknik) yanı sıra sosyo-kültürel değerlerinin de özümsemesini niteleyen bu hedef; batılı görünen her şeye dönük bir istekle beraber, toplumsal bir dönüşümü de içermekteydi. Diğer bir ifadeyle Cumhuriyet elitleri için batı, sadece teknik ve bilimi sembolize eden bir düşünceden ziyade, beşerî bir değerler bütününü sembolize etmektedir (Göçek,1999,17). Cumhuriyet devrimlerinin değişim arzusuna yönelik temel hedefinin, geleneksel kurumların ve bu kurumların gündelik hayatta belirleyici olan öğelerinin batılı ama milli bir anlayış içinde dönüştürülmesine yönelik olduğu söylenebilir. Alfabenin değiştirilmesinden takvim ve ölçü birimlerinin değişimine uzanan bu dönüşümler, mekân ve kıyafet tercihlerine değen bir paradigma değişimi içerisinde, topyekûn bir yeni devlet ve insan tipolojisi inşa etmeyi amaçlamıştır. Bir ulus yaratma projesini temsil eden bu toplumsal ve kültürel değişimler, Osmanlı döneminden farklı olarak, devletin siyasal alana doğrudan müdahalesi ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır denilebilir (Berkes,2015,80). Aynı hedefe yönelmiş olsa da Osmanlı'nın kültür politikaları ile Cumhuriyetin kültür politikaları arasında metodolojik bir farklılık bulunmaktadır.

Erken Cumhuriyet döneminin yönetici kadroları ve ideologları için yeni Türk yurdu her açıdan batılı bir formda ilerlemesi öngörülen bir projedir ve bu projede asla zaman kaybedilmemelidir. Bu yüzden de bu kadrolar kendilerini kapanmaz bir zamansal acelecilik hali içerisinde bulmuşlardır. Yüzyıllardır devleti ve milleti esir alan atalet dönemi hızlı bir şekilde geride bırakılmalıdır ve modernleşme projesi ivedilikle uygulamaya sokulmalıdır. Mustafa Kemal Atatürk bu durumu şu şekilde ifade eder “...fikrimiz ve zihniyetimiz medeni olacaktır. Bütün Türk ve İslam medeniyetlerinin içinde bulunduğu hal medeniyetin emrettiği şümül ve tealiye uymadıklarından ne ıstıraplar içindedirler... Medeniyet öyle kuvvetli bir ateştir ki ona bigâne olanları yakar ve mahveder” (aktaran İmece,1959,18). Söz konusu edilen acelecilik de aslında yeni değıldir, Osmanlı modernleşmesi de kapitalist bir modernleşmeden ziyade hızla açıkların kapatılmasını hedefleyen bir düzen sağlama projesi olarak işlemiştir. Cumhuriyet de kendi yeni düzeninin batılı formunu işleme sokarken aynı acelecilikle

modernleşme sürecine dâhil olmuştur². Bu nedenle Türkiye’de uygulanan modernleşme Avrupa tipi sanayileşmeye dayanan bir kapitalizmden ziyade, modern tüketim toplumu tipi bir kapitalizme denk düşmektedir (Adanır,2013,123). Bunun bir sonucu olarak da Cumhuriyet kadroları öncelikle yeni devlet için ulusal bir sosyal taban inşa etmeye yönelmiştir. Ancak yaratılmak istenen bu yeni vatandaş tipi Beyoğlu alafrangalığı ile Ziya Gökalp Anadoluculuğu arasında melez bir kültüre yol açmıştır (İlhan,2020,226).

Cumhuriyetin acelecilik içerisinde yürürlüğe koyduğu bu devrimlere yönelik hem halkta hem de devrimlerin savunucuları arasında ise bir güvensizlik söz konusu olmuştur. Çünkü sağlam temellere ve zamana yayılarak uygulamaya sokulması gereken radikal dönüşümler, oldukça kısa sürelerde yürürlüğe koyulmuştur. Teknolojik altyapı ve ekonomik sorunlar ile karşı karşıya olan genç Cumhuriyetin bu devrimlerini geniş halk yığınlarıyla buluşturması bu açıdan oldukça zor olmuştur. Diğer taraftan geleneğin güçlü kurumları da hala yaşamaktadır. Bu durumu ilk fark eden isimlerden birisi Şevket Süreyya Aydemir olmuştur. Aydemir’in de belirttiği gibi inkılaplara karşı güvensizlik yönetici kadrolarda dahi görülmektedir. Özellikle bir kısım bürokratta inkılapların özde kabul görmediği yönünde bir endişe mevcuttur; *“bir grup, hatta önemli bir çoğunluğa göre inkılap kabul edilmiş, fakat izah ve idrak edilememiştir... Onu yürütme konumunda olanlar için bile manası başka başkaydı”* (Aydemir,2020,356).

Hızlı bir şekilde gerçekleştirilmeye çalışılan devrimler Osmanlı’dan devir alınan merkez çevre ayrımını daha da derinleştirmiştir. Bu açıdan Türkiye’de merkez; devrime ve devrimin ilkelerine sosyo-kültürel olarak Osmanlı’dan beri devam eden kültürel sermayeleriyle ya da yaşam tarzlarıyla eklemlenen yeni seçkinciler ve bürokratlarla tahkim edilmişken, geniş halk yığınları ise çevreyi temsil etmiştir. Şerif Mardin’e göre Cumhuriyetin devam eden ve günümüze ulaşan sosyolojik ve politik merkez-çevre yaklaşımının önemli izlerinin takip edilebileceği bu ayrım, politik bir mücadele ve söylem üzerinden hareket etse de son tahlilde yansımalarını gündelik hayat pratikleri üzerinden sürdüren bir görünüme sahiptir (Mardin,2006). Bu durum ise yabancılaşmış benliklere işlenen yeni adet ve zevkler ile şekillenen bir yurttaş tipinin varlığında karşılık bulmuştur. Adetler, kurallar ve ritüeller hızlı şekilde yer değiştirmiş ve makbul olmanın ölçütü politik-sosyolojik bir düzlemde Ankara’dan tüm yurda politik ve kültürel bir akışta yayılmıştır.

Cumhuriyetin vatandaş mitosunu: Momard ahlaksızlığı³ içinde şekillenen yapay ve tüketimci bir batılılaşma ile geleneğin zihinsel kalıpları arasında denge kurmak isteyen; milli bir ulusun inşasında sorumluluk alan, pozitivizmin ideallerine uygun ve yeni Türkiye’nin oluşumunda üzerine düşeni yapacak, devrimlere sadık makbul bir vatandaşdır. Bu kapsamda eğitim Cumhuriyet kadroları için önemli bir araç olmuştur. Müfredat ve eğitim sisteminde 1924’de yapılan köklü reform ve beraberinde Harf Devrimi ile merkezi devletin kontrolünde genel, milli ve seküler bir eğitim sistemi bu ideal vatandaşın inşasına koşulmuştur. 1930’lara gelindiğinde ise parti-yurttaş söylemi etrafında modernleştirici bir eğitim anlayışı köylere doğru ilerleme göstermiştir. Bu çerçevede ilkokul müfredatında eğitimin hedefi; milli bir Türk kimliği, Cumhuriyet rejimine bağlılık, Türk inkılaplarının manası ve içeriğinin özümsemesi, millet ve yurt işlerine alakalı bir nesil yetiştirmek (Üstel,2021,141-142) şeklinde belirtilmiştir.

² Refik Halid Karay’ın *Deli* adlı tiyatro çalışmasından takip etmekte mümkündür. İkinci Meşrutiyetin ilanından iki gün önce şuurunu kaybeden ve şuru 1930’da geri gelen Maruf Bey’in hikâyesi üzerinden Cumhuriyet modernleşmesinin aceleciliği ve devrimsel etkisinin belleklerde ortaya çıkardığı hasarı hicveden bu eserde, aslında vatandaşın devrimlerle kurduğu ilişkideki yabancılaşmış yönün bir dışavurumu da temsil edilmektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Karay,2011).

³ *Montmartre Tepesi*. Paris’teki ressamların bulunduğu bu tepedeki yaşam tarzını nitelendirmek için kavram kullanılmıştır. Kavram daha sonra Türk modernleşmesinde aşırı batılı yaşam formlarının eleştirisinde “momard ahlaksızlığı” şeklinde kullanılmıştır.

Yeni rejimin medeni ilkeleri (her ne kadar momard bir batılılaşmadan endişe duyulsa da) batılılaşma yolunda iktisap etme hedefi, modern bir ulus devlet kurma arzusuna dayanmaktaydı. Bu açıdan gündelik hayatın (yaşantılarının ya da yaşanmışlıklarının) dönüştürülmesi ulusal bir devletin inşası için bir tercihten öte gereklilikti. Çünkü nesnelere üzerinden anlam taşıyıcı sembollerin mekân ve kıyafet gibi görünmeye, kabul görmeye ve kendini göstermeye yönelik unsurlarla birlikte sunulması, iktidarın özel ve kamusal alanı bir ideoloji etrafında birleştirmesinde araçsal üstünlükler sağlamaktadır. Cumhuriyetin yeni yaşam pratikleri, kıyafetten yemek yeme terbiyesine uzanan genişçe bir gündelik hayat uygulamasında kendisini göstermiştir. Böylece kıyafet, statü göstergesi olarak gündelik etkileşime dahil olmuştur. İnsanlar artık kıyafetlerine özen göstermelidir, çünkü sokak devrimin sembollerinin temsil edildiği bir sahnedir. Ancak devrim bu noktada tek belirleyici de değildir. Aslında, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devam eden bir süreklilik çizgisinde moda ve batılı yaşam tarzı, büyük şehirlerde kadın ve erkeklerde tüketim kültürünü işler kılmıştır. Modanın zamanı ve mekânı kuşatan, bölen ve imleyen gücü ile kıyafet tercihleri, mekâna ve zamana göre küçük parçalara bölünmüş ve âdâb-ı muâşeret ile beraber moda bireyleri toplumsal bir tüketimcilğe yönlendirmiştir. Kıyafet de tıpkı yemek sofralarında artan aksesuarlar gibi bir uzmanlaşmaya tabi tutulmuştur. Sokakta frank giyilmeyeceği ya da şapka takılması gerektiği gibi nizamlar, kamusal alanla özel alan arasındaki ayrımı da kurumsal olarak inşa etmiştir (Üstel,2021,178).

Cumhuriyet devrimlerinin kadına siyasal ve toplumsal alanda açtığı görünür olma imkânı ve bu imkâna dayanak teşkil eden iş hayatına katılım ile kadınlar yeni Türk devletinde güçlü bir figür olarak ortaya çıkmıştır. İkinci Meclis ile birlikte Cumhuriyetin kamusal alanı, ön plana çıkan asri hayat temsilleri ile birlikte; erkekler kadar kadınları da (hatta daha fazlasıyla kadınları) yeni Cumhuriyetin seküler kamusal alanının taşıyıcıları olarak önemli bir değişime tabi tutmuştur. Modern kimlikleri ile kadınlar, devlet ideolojisinin lokomotifleri olarak Türk modernleşmesinin öncü gücünü oluşturmuştur (Barbarosoğlu,2019,38). Cumhuriyet ile birlikte kadının hukuki statüsündeki değişim, kadınları kamusal alanda hareket eden birer özne konumuna taşımıştır. Ancak Cumhuriyetin kadın üzerinden kurumsallaştırdığı modernleşme hareketi, literatürde kadın hareketlerinin bazılarınca takdir edilirken, bazı düşünürlerce (Şirin Tekeli, Yaprak Zihnioğlu, Fatma Berktaş) ise eleştirilmiştir. Cumhuriyetin asıl hedefi esasında kadına rağmen bir modernleşmedir ve Cumhuriyetin ilk yılları boyunca siyasal ve toplumsal alanda artan demokratik genişlemeye rağmen, kadın hareketlerinin belirli bir sınırdan tutulması noktasında Cumhuriyetin kadına set çeken bir özgürleşme yaklaşımı vardır şeklinde düşünen yazarlar da vardır (Zihnioğlu,2019,221). Özellikle, Şirin Tekeli'nin Cumhuriyet devrimlerinin ana hedefinin kadın olmadığı yönündeki çıkışı dikkat çekicidir. Cumhuriyetin kadına yüklediği sembolik anlam, kadının modernleşmesi üzerinden toplumsal bir sembolizasyondur. Diğer bir ifadeyle, laik bir etosun oluşturulmasında kadınlar birer sembol olarak işlev görmüştür. Bu etosun inşasında Osmanlı öncesinin yeniden keşfi ile Orta Asya Türklerinin kadın figürleri milli bir kadın kimliğine eklenmeye çalışılmıştır. Milli kadın kimliğinin yeniden yaratılmaya çalışılması tesadüfi değildir, çünkü Cumhuriyet yeni yurttaş tipinde kadının annelik rolüne iki açıdan sıkıca vurgu yapmıştır. Bunlardan ilki devrimlerin kalıcılığının temini ve milli bir yurttaşın oluşturulmasında anneye yüklenen rolle ilişkili iken, ikinci yön aşırı batılılaşmanın momard ahlaksızlığına karşı milli ruhun ve ahlaklı kadının muhafazasına içkindir. Berktaş'a göre her ne kadar batılı bir rol model olarak eğitim ve kültür hayatına dâhil olan bir özne konumunda olsa da kadının nesil yetiştirici rolüne uygun bir alt yapının varlığı öncelikli görülmüştür. Çünkü kadının görünür olma durumu, aslında sınırları net bir şekilde çizilmiş politik bir duruşun içinde hareket imkânına sahiptir. Cumhuriyetin yeni yurttaş/kadın temsilini inşa etmeye dönük girişimi bu açıdan hiç de yeni olmayan bir ataerki kodlama ile kurulmuştur. Bu durum sosyal rollerin kadına dönük icrasında yüzeysel farklar göz ardı edildiğinde (örneğin kadın-erkek eşitliği gibi temel meselelerde) batıcı ve geleneksel erkekler arasında toplumsal cinsiyet rolleri açısından temel bir farklılık olmamasındadır. Cumhuriyetçi erkeklerin

hayalindeki kadın, son tahlilde Osmanlı kadını gibi “*ailevî, ictimâî, millî vazifelerini benimseyen ve başkaları için yaşayan, fedakâr, nesil yetiştirici*” bir varlığa denk düşmektedir (Berktaş,2004,357). Kadının serbestleşmesinde Cumhuriyet ile birlikte artan hızlanma kıyafet ve tüketim tercihlerinin değişen tarzlar beraberinde bir iktidar kavgasını da getirmiştir. Kadının özerklik alanının genişlemesi iktidar tarafından daha fazla denetime tabi tutulmasına da neden olmuştur (Toprak,2017,384). Haklı eleştiriler olmakla birlikte; tarihsel ve sosyolojik açıdan bakıldığında, Cumhuriyet kadrolarının kadınların sosyal, kültürel ve siyasal hakları noktasında, Cumhuriyetin ulus-devlet öncelikli ideolojik amaçlarından kaynaklanan tereddütler dışında ileri adımlar attığı ortadadır.

Cumhuriyet dönemiyle birlikte kadın, kendi hakkını savunan, görünür olmaya çalışan, kendisini bir birey olarak ortaya koyan bir kadın kimliği ile yer almanın yanında ek olarak fiziksel görünürlüğü ile de kendisini kanıtlaması beklenen bir özneye dönüşmüştür (Kılıç ve Yılmaz, 2019,2141). Modanın etkin olmaya başladığı bu dönemde, toplumsal hayatın aktif öznesi olan kadın; kıyafeti, görgüsü ve mekâna özgü davranma becerileriyle kendisini sahne önünde test eder bir halde bulmuştur. Kadının yeni görünümü, yeni dönemde daha fazla görünür olmaya başlayan resimli kadın dergileriyle de paralellik arz etmektedir. Resimli Ay Dergisinde ise Türk halk oyunlarında kullanılan kıyafetler milli öğeler içerisinde sunulurken kıyafetin tamamlayıcı unsuru olarak da takı, makyaj ve süslenme gibi konulara da yer verilmiştir. Ayrıca dergide güzel ve sağlıklı bir görünüm için makyaj, bakım ve temizlik önerilerinde de bulunulmuştur. Dergide, güzelleşmek isterken kendini çirkinleştirebileceği konusunda uyarılan okuyucuya, yüzünün özelliklerini incelemesi önerilmiştir. Yüzü boyamanın bir sanat olduğu dergide vurgulanırken, makyajın incelikleri detaylı bir şekilde verilmiştir. Avrupa’da boyanma konusunda özellikle Rus ve Fransız kadınlarının makyajı sanat haline getirmeyi başardıkları özellikle vurgulanmıştır (Resimli Ay Dergisi,1924b,36-39).

Siyasal olanın toplumsal ve kültürel olanın sahasında yeni bir yurttaş tipini oluşturma gayreti içinde kendisini bulduğu Cumhuriyet modernleşmesi; ideolojik yaklaşımının devrimsel etkisi ile hayali bir cemaat üzerinden yeni bir devlet ve bu devlete uygun makbul vatandaş yaratma teknisyenliğine başvurmuştur. Bu ideolojik arzunun arketipini ise *değişim* istenci oluşturmuştur. Çünkü bir toplumu oluşturmak, öncelikle değişimin her alanda (görülen-görülme) sağlanmasına bağlıdır. Bu çerçevede gündelik hayatın dönüşümünde önemli sembolik işlevlere sahip olan yeni mekânlar ve bu mekânlarda öğrenilen ritüeller ile moda ve kıyafetin sosyal olandan siyasal olana uzanan etkisi aşağıda tartışılmıştır.

Mekânsal karşılaşmalar ve yeni ritüeller

Osmanlı’da toprak ve özel mülkiyet üzerindeki sınırlamalar ve aristokrasinin sınırlı özel mülkiyet hakkı, büyük şehirlerinde dahi on sekizinci yüzyılın sonuna kadar halkın yaşadığı ya da birlikte vakit geçirdiği mekânların sade ve estetikten uzak bir görünüme sahip olmasına neden olmuştur. Mimari ilerlemeye destek olacak burjuvazi sınıfının da olmayışı bu süreci desteklemiştir (Adanır, 2013,117). Mimar Sinan’ın önderlik ettiği klasik Osmanlı mimarisinin akılcılık merkezli mimari formu ancak on sekizinci yüzyılda Lale Devri ile birlikte batı merkezli ve duygu yoğun bir perspektife doğru kaymıştır. Böylece klasik devrin sade desenleri yerini barok üslubuna bırakmıştır. İlerleyen süreçte ise daha ince ve hafif çizgilerin tercih edildiği rokoko üslubu Osmanlı’nın büyük şehirlerinde görülmeye başlamıştır. On dokuzuncu yüzyılda Tanzimat’ın da etkisiyle neo-klasik sanat mimaride etkinlik kazanmıştır. 1882’de kurulan Sanayi-i Nefise Mektebi ile batı mimarisi sistematik biçimde öğretilmiştir (Firat,1998,1-2). Böylece Osmanlı batılılaşma süreci kamusal alanların düzenlenmesi ile başlayan ve süreç içinde özel alanların da mekânsal olarak yeniden tasarlandığı yapıları ile kültürel olanın doğasında görüngüsel bir değişimi başlatmıştır. Osmanlı’da sanat ve resimde başlayan batılılaşma, mekânsal pratiklerde karşılığını bulmuştur. Bu değişim kutsal mekânların

inşasında dahi kendisine ifade imkânı elde etmiştir. Bu kapsamda 1755 yılında tamamlanan *Nuruosmaniye Camii*, estetik ve mimari açıdan batılı biçimlerin kullanıldığı ilk ibadethane olarak toplumsal değişime sembolik olarak eşlik eden yapıların başında gelmiştir. Batı dışındaki ülkelerde modern mimari batıdaki tarihsel ve sosyal süreçlerden ayrıksı bir şekilde ve yeni bir kültüre eklenerek hayat bulmaktadır. Bu noktada Cumhuriyetin mimari alandaki reform çalışması da Osmanlı dönemine benzer sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Daha açık ifadesiyle Cumhuriyet elitlerinin mimarideki bakış açısı son tahlilde yeni kurulan ulus devletin ve ideolojisinin görünür olma kaygısına hizmet etmeyi amaçlayan bir eylemliliğe denk düşmüştür (Bozdoğan,1998,122). Bu durum ise geleneksel mimari ile batılı mimari arasında sıkışan melez görünümlü bir mimarinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Tercüman,2018,140).

Tanzimat'tan itibaren değişen mimari kültür ve bu kültüre eşlik eden batılılaşma, Cumhuriyet'le birlikte daha radikal ve ideolojik bir yönelime doğru evrilmiştir. Hatta bu değişim topyekûn bir şehrin (Ankara) ideolojik bir vitrin olarak ele alınmasını da içermiştir. Çünkü kentler mimari ihtiyaçların giderilmesine ek olarak ideolojik kodların toplumsallaşmasında da araçsal rol üstlenen sembollerdir. Bu yüzden de Ankara bu yeni devletin ütopyik başkenti olarak yeniden kurgulanan bir mitos haline dönüşmüştür. İdealize edilmiş bir kent olarak Ankara, zihinlerde bir masal ülkesinin mistik ruhunu üflemekteydi. Ancak, Ankara batılı metaforların ve ideolojik propagandanın resmettiği medeni şehir özellikleri açısından İstanbul'un bile oldukça gerisindedir. *Ankara* romanında İstanbul'dan Ankara'ya gelen Selma bu durumu şu şekilde dışa vurur; “*Ben onlara benzeyeceğime (Ankara'ya) onlar bana benzesin, biz buraya medeniyet getiriyoruz*” (Karaosmanoğlu,2020a,31). Bu açıdan Ankara batılı bir şehrin mümkünatının da testi anlamında Cumhuriyet için bir sınav anlamına gelmekteydi. Ankara'nın yeniden mekânsal olarak düzenlenmesinde heykellerin ve anıtların olması özellikle gerekmekteydi. Batılı bir şehrin ayırt edici unsurlarından olan heykel ve anıt kültürü Ankara'da hayata geçirilmiştir. Yeni mekânlarda kullanılan heykelciklerin yanı sıra ilk önemli Anıt Ulus Meydanında (Taşhan) - Atatürk'ün bir anıtı- yapılmıştır (Fırat,1998,11). Cumhuriyet mimarisinin erken dönemde yapılan iki önemli örneği ise Etnografya Müzesi ve eski Türk Ocağı merkez binalarıdır. Bu iki yapı Ankara'nın batılı formunun ve yaşam tarzının sembol yapıları olarak ötekine verilmek istenen mesajın tamamlayıcı unsurları olarak işlev görmüştür. Ötekinin bakışına yönelen bu mesaj; içerideki ideolojik modernleşme projesinin arketipini temsil ederken, diğer taraftan batıya dönük varoluşsal kapanmaz arzuya dönük bir referansı da işaret etmektedir.

Cumhuriyetin İstanbul karşısında Ankara'yı yeni ideolojiye uygun batılı bir şehir olarak bir ethosa dönüştürmesi ya da Ankara'nın boş ve kıraç arazisinin yeni ideoloji için doldurulması, önemli bir arzunun dışavurumudur. Ankara'dan tüm Anadolu'ya yayılacağı var sayılan bu arzu, mekânın ve sokakların batılı tarzda imarına oldukça değer vermekteydi. Ancak Ankara'da aslında değişen çok bir şey yoktur birkaç cadde, balolar, yeni mekânlar ile tüketim ve eğlence arasında kendi yurttaşıyla arasındaki sınırı kalınlaştıran bir toplumsal dönüşüm Ankara'nın bir kısmı için yeni bir kültürü imlerken, çoğunluk için yabancı bir kültürün izlerini taşımaktaydı. Daha açık bir ifadeyle Ankara'da (İstanbul gibi) değişen yeni tüketim mekanlarındaki eğlence kültürü olmuştur. Göle'ye göre batılılaşma şehirlere (gündelik hayata) bedeni ve benliği ele geçirerek hâkim olmuştur. Avrupai yaşam ve eğlence kültürü eski alışkanlıkların yerine yenilerini koyarak sadece adetleri değil aynı zamanda bireylerin kültürel dünyasını da dönüştürmüştür (2010,127).

Balolar (ve tabi ki suvareler, yemeksiz çaylar vb.) Cumhuriyetin siyasal ideolojisinin toplumsal pratiklere aktarılmasında araçsal unsurlardan birisi olmuştur. Cumhuriyet baloları, elitlerin ya da elit olma yolunda ilerleyen yeni burjuvazinin en batılı buluşma mekânı olmuştur. Bu mekânlar; kadın ve erkek karşılaşmalarının dans ve müzik eşliğinde yeni benlik sunumu

pratiklerinin işlevselleştiği ve kültürel kodların yeniden inşa edildiği alanlar olmuştur. Mekânsal karşılaşmalar içinde öne çıkan temel unsurlardan birisi de kadın erkek ilişkileri bağlamında olmuştur. Laik ve modern yeni hayatın öznesi olarak kadın, mikro-pratikler düzeyinde karşı cinsle etkileşime girmeye başlamıştır (Göle,2010,135). Böylece kadının statüsel rolündeki değişime paralel olarak sosyal etkileşimdeki pozisyonu da farklılaşmıştır. Takdim meselesi bunun sembolik temsillerinden birisidir. Simavi bu özel anın inceliğini şu şekilde açıklamıştır; “*bir hanımın önünde, kolları vücuttan pek ayırmamaya dikkat ederek hürmetkarane ve acemilik göstermeksizin eğilmeli. Aksi pek nahoş olur*” (2011,36). Kadının karşısında erkeğin hafifçe eğilmesi, elini alması ya da kibarca öpmesi, görünüşte eşitler arası bir konum mücadelesine işaret etmektedir. Ancak Aynur İlyasoğlu’nun belirttiği üzere kadının toplumsal konumunu ve rolünü sadece bu mekanlardaki karşılaşmalar üzerinden okumak eksik kalacaktır. Çünkü kadının bedeni ve onun kıyafetinin simgesel değeri Cumhuriyetin siyasal hedeflerini kesen bir eksene denk düşmektedir. Osmanlı’daki ilk modernleşme çabalarından itibaren kadının yeni kültür mekanlarındaki varlığı ve onun bedeni, modernleşmenin tartışıldığı/test edildiği bir vasıta işlevi görmüştür (2000,66).

Cumhuriyetin kültürel dönüşümleriyle birlikte bu yeni mekanlarda ve hatta sokakta sosyal hayatın eğlence boyutunda yeni kurallara ihtiyaç duyulmuştur. Okullarda öğretilmeye başlatılan dans ve müzik dersleri ile genç kuşak yeni kültürel adetlere hazırlanmıştır. Böylece kadın ve erkeğin belirli bir mekânda artık meşru kabul edilen karşılaşmaları ile ortaya çıkan bazı gerginlikler hafifletilmiştir. Aslında balo kültürü Osmanlı’nın son dönemlerinde yerleşmiş bir eğlence biçimi olmakla birlikte, Müslüman halkın bu tür davetlerde dans etmesi, kadın ve erkeğin birlikte eğlenmesi Cumhuriyetin asli değişikliklerinden birisi olmuştur (Meriç,2007,53-54). Gerçekten de dans Marcel Mauss’ın ifadesiyle Avrupa medeniyetinin bir ürünüdür. Birbirine sarılarak icra edilen dans, İslam kültürünün kabul etmediği bir eylem olarak Osmanlı kültür pratiklerinde de yer almamıştır. Buna rağmen Cumhuriyet, kadının sosyal rolü çerçevesinde kültürel törede radikal bir değişime dans hususunda geçiş yapmıştır (Göle,2010,136). Fiziksel temasın kamusal alanda sahnelendiği dans, kadının da eklemelenmesi gereken yeni bir ritüel olarak yeni asri hayatın makbul vatandaş olma kriterlerinden birisi olmuştur.

Cumhuriyetin devrimsel yönelimi sembollerin görünür olmasını amaçlayan pragmatik ideolojisi ile mimari arasında bir özdeşlik kurmuştur. Bu açıdan modernleşmenin görünür olduğu yeni dünyanın mekânsal düzlemi karşılığını okullar, sergi evleri, balo salonları ile yeni eğlence mekânlarında bulmuştur (Bozdoğan,1998,123). Bunlar arasında özellikle Cumhuriyet baloları, siyasal elitlerin en önemli ideolojik mekânları olarak öne çıkmıştır. Meriç’e göre bu baloların sosyal ortamı ve ritüelleri, yeni ideolojinin batılı yüzünün temsil edildiği (icra edildiği) eğlence merkezleri olmuştur (Meriç,2007,53). Bu merkezlerin gerektirdiği kurallar ise okullarda verilen dans dersleri başta olmak üzere batılı eğlence uygulamalarına yönelik yazılı medyanın aşırı ilgisi ile de desteklenmiştir. Cumhuriyetle birlikte balolar (dans-hall olarak bilinen eğlence yerlerinde) dansın ritmik atmosferi etrafında yeni bir eğlence kültürünü kurumsallaştırmıştır (Emiroğlu,2012,592). Cumhuriyet modernleşmesinin ideolojik kodlarının görünür olduğu mekânsal karşılaşmaların en batılı versiyonlarının müzik ve sanatla harmanlandığı balolar ve bu baloların yapıldığı mekânlar Cumhuriyetin en önemli araçlarından birisi olmuştur.

Cumhuriyetin ilk on yılında artan şekilde kadınların işgücüne katılımı ile kentlerde filizlenen yeni hayat, geleneksel aile yapısından çekirdek aileye doğru bir kaymayı da beraberinde getirmiştir. Bu değişim konut biçimlerinden, tüketim alışkanlıklarına birçok gündelik pratiği de değiştirmiştir. Daha açık ifadesiyle Halide Edip’in romanında tasvir ettiği, *Sinekli Bakkal Sokağının*, bakkal ile imamın evi arasında sıkışmış sosyal hayatı, Cumhuriyetle birlikte kamusal yeni mekânlara doğru bir genişleme yaşamıştır. Beyoğlu kahvehaneleri ve gece

eğlence mekânlarıyla her türden eğlencenin tatbik edildiği, kadınlı erkekli her memleketten insanı bir araya toplayan bu eğlence mekanları, yeni bir sosyal etkileşimi de mümkün kılmıştır. Bu yeni mekanizma her geçen gün etki alanını genişletirken, artan insan kalabalığının sosyal etkileşim ağı da aynı oranda büyümüştür. *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil, Beyoğlu'nda oturduğu kahvehanenin önünden akan insanları tasvir ederken bu çeşitlilik içinde gördüğü zenginliği hayranlıkla ifade etmiştir (Uşaklıgil,2019,92-93).

Ankara Palas ve Pera gibi mekânlar ritüellerin icra edildiği alanlar olarak yeni kültür kodlarını modanın da desteği ile sosyal hayatın işlediği tüm sahalara taşımada sembolik bir rol üstlenmiştir. Bu rol ile birlikte mekân ve kıyafet, “makbul olma” durumunun önemli referansları haline gelmiştir (Aydın,2018,53). Mekânsal ritüellere uyma noktasında erkekler ve kadınlar yeni görgü kuralları ve ekseriyetle modanın hâkim hegemonyası altındadır. Ankara romanının kahramanı Selma hanımın katıldığı bir davetteki kıyafeti bu hegemonyayı şöyle tasvir eder; “*etekleri diz kapaklarını ancak örten yarı açık kollu saten bir elbise... boynunda oldukça büyük bir kürk, parmaklarında birçok yüzük, ağzında bir iri yakut taşıyan yılan bir bilezik... dudakları tıpkı bu yılanın ağzındaki yakut gibi boyanmış ve baş döndürücü bir lavanta kokusu...*” (Karaosmanoğlu,2020a,105-106). Selma hanımın eşi Hakkı Bey için ise eşinin bu güzelliği, adeta milli bir dava mesabesindedir. Mekân ile uyumlu olmanın Cumhuriyet devrimleriyle uyumlu olmak anlamına geldiği bu mekânsal ritüeller içinde bir bütün olarak kadın ve erkek; kıyafet ve aksesuar tercihleriyle, kendileri ile medenileşme yolundaki mekânın dışında kalan kalabalık arasında bir sınır hattı çekmiştir. Bu sınır hattı, merkez-çevre üzerinden ilerleyen dönemlere miras kalacak başkent-taşra ayrılığının ve hayat tarzları üzerinden yapılaşan siyasal-kültürel örgütlenmenin filizlendiği yolun ilk taşlarından birisi de olmuştur.

Cumhuriyetin kültürel alanı hedefleyen devrimsel pratikleriyle birlikte bireylerin tercih ve alışkanlıklarındaki değişimler oldukça hızlanmıştır. Batılı moda dergilerinin, resimli kitapların dolaşımının daha da hızlandığı bu dönemde mekânsal düzenlemeler şehirleri de kapsayacak bir uzamda genişlik kazanmıştır. Beyoğlu ya da Ulus gibi semtlerde kıyafet bu sokaklarda var olmak için birer kültürel zorunluluk iken diğer taraftan hayvanların sokaklarda dolaşımı da aynı dönemde yasaklanmaya (1930'da İstanbul Belediyesi eşek ve develerin dolaşımını yasaklamıştır) başlamıştır (Özer,2014,271). Böylece batılı bir şehir olma arzusu; gündelik yaşamda tercih edilen kıyafetlerden müzik tercihlerine uzanan ve kamusal politikalarla çakışan bir süreçte işlerlik kazanmıştır. Bu noktada vurgulamakta fayda var ki Cumhuriyetin kalkınma modeli perspektifinde batılılaşma sadece kent merkezleriyle sınırlandırılmış da değildir. Köyler de batılı tarzda ve üretken bir şekilde organize edilmesi gereken yapılar olarak değerlendirilmiştir.

Cumhuriyet ile Osmanlı dönemini ayıran önemli unsurlardan birisi de görsel medyanın ortaya çıkışı ve yaygınlaşması olmuştur. Sinema kültürünün yaygınlaşması ile yeni bir mekânsal ortam kültürel pratikleri iki yönlü bir şekilde etkilemiştir. Osmanlı ve daha sonraki dönemde Türk toplumunun popüler kültür ile tanışmasında sinema ve onun kültürel aktarım noktasındaki merkezi gücü önemli bir etken olarak ortaya çıkmıştır. Sinema filmleri yoluyla batılı yaşam formları ve eğlence kültürü yeni ulus devletin vatandaşlarının gündelik yaşamına aktarılmıştır (Özdemir,2007,21). Diğer taraftan sinema bir sektör olarak ana caddelerin merkezi mekânlarında bir sosyal etkileşim sahasının merkezi olarak büyük şehirlerde yayılmaya başlamıştır (Hiçyılmaz,2015,143). Gazete ve dergiler de bu süreci destekleyen sayfalarında filmler hakkında ayrıntılı tefrikalar yayımlarken, film afişleri ile batı kültürünün kodları okuyucu ile buluşturulmuştur.

Batılılaşma ile birlikte konak yaşamı da artık moda olma özelliğini yitirmiştir. Yakup Kadri'nin *Kiralık Konak* romanında geleneksel hayat tarzından kaçış ile apartman kültürüne kaçış arasında ciddi bir benzeşim kurulur. Aslında bu *Yaprak Dökümü*'nde ahlakın kalesi olan Ali Rıza Bey'in evinin çöküşünü bir yönüyle temsil eden bir duruma da denk düşmektedir

(Barbarasoğlu,2019,80-83). Bu değişim ile birlikte tüketim alışkanlıklarına ve bireysel etkileşime aracılık eden apartman daireleri⁴ ve bu apartmanların oluşturduğu yeni mahalleler ortaya çıkmaya başlamıştır. Daha fazla insanın birlikte yaşadığı bu mekânlar ise yeni görgü kurallarını beraberinde getirmiştir. Ötekiyle (tekinsiz bir yabancı ile) etkileşimin oldukça hızlandığı bu yeni mekânlarda, konak avlularının yerini ise dairelerin salonları almıştır. Sencer Ayata'ya göre evin gündelik yaşamından kopan bir saklı alan olarak ötekiyle girilen etkileşimin mekânı haline gelen salon, bakımlı ve temiz olmanın mekânda karşılık bulmuş hali olarak özenle saklanan bir alan olarak ötekiyle etkileşime aracılık eden saha olmuştur (Ayata,1988,8-9). Batılılaşmanın toplumsal hayatta işlerlik kazanmasında mekânın genişleyen ve değişen yapısı önemli bir başlıktır. Çünkü toplumsal ilişkiler artık yeni mahallelerde, eğlence ve tüketim mekânlarında ve bu yeni merkezlerin adet ve kuralları etrafında özel alandan kamusal alana uzanan genişçe bir düzlemde yeniden şekillenmiştir.

Cumhuriyet, Moda ve Kıyafet

Cumhuriyet ile birlikte siyasal alanda başlayan batılılaşma eş zamanlı olarak sosyal ve kültürel alanda da yansımaları bulmuştur. Özellikle kıyafet bu sosyo-kültürel habitusun en somut göstergesi olarak geleneksel ile yeni olan arasındaki tartışmada merkezi bir konuma sahip olmuştur. Batılılaşmanın görüntüsel ve sosyolojik temeli bu yönüyle Cumhuriyet şehirlerinde kadın ve erkeklerin kıyafetlerinde kademeli ama hızlı bir değişime sebep olmuştur. Özellikle davetlerde, balolarda ya da açık alan gezilerinde özel olarak tasarlanmış batı modası ürünlerin takip edilmesi, İstanbul, Ankara ve İzmir gibi şehirler başta olmak üzere yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Kumaşlar ve renkler üzerinden biçimlenen ve batılı tarzların içselleştiği bu dönemde en önemli değişiklik ise kadın kıyafetlerinde yaşanmıştır. Kadınların kamusal alanda görünür olmasıyla birlikte kadın kıyafetlerinin şekil ve tarzları da değişmeye başlamıştır. Osmanlı'da ilk değişimlerin⁵ gözlemlendiği kadın kıyafetleri, Cumhuriyetle birlikte yerini batılı tarzların hâkimiyetine bırakmıştır. Bu değişimde Cumhuriyetin ideolojik hedeflerinin yasal tutumundan ziyade, modanın toplumsal yaşamda ve özellikle kıyafet üzerinde sahip olduğu hâkimiyetin rolü de oldukça fazladır. Bu yüzdendir ki ortada resmi bir yasaklama olmaksızın büyük şehirlerde hızlı bir şekilde kadınlar çarşafı terk etmiş ve gardaolular hızlı bir şekilde batılı bir tarzda güncellenmiştir. Osmanlı döneminden itibaren hazır giyim endüstrisindeki aşırı genişleme ve bu endüstriyi destekleyen moda düzeninin kapitalist mantığı üst sınıflardan başlayarak zümreler arasında kıyafet modası noktasında ciddi bir ilgi ve birikimi kurumsallaştırmıştır (Yaşar, 2016,83). Ancak, Cumhuriyet ile birlikte kıyafet sosyal ve kültürel devrimlerin ana unsuru olmuştur. Kadının çalışma hayatında ve sosyal alanda artan görünümü ile paralel şekilde kıyafetlerdeki değişim, siyasal ve sosyal düzlemde sembolik bir alan olmuştur (Metinsoy,2014,22).

Bu dönemde kadınların kıyafetinde ve başlıklarında değişimler gözlemlenmiştir. Yemeni ya da başörtüsü ile birlikte sarkma yemeni, tepelik ve hotoz gibi saçın bir parça

⁴ Batılılaşma arzusunun yansımaları bulduğu mekanlardan birisi de *ev* olmuştur. Ev modern mimari ile birlikte kültür hayatının dönüştürücü etkisine eklenmiştir. İdeolojik kodlaması ve vurgusu oldukça güçlü olan bu yeni ev; kadın ve erkeğin çalışma hayatına katıldığı modern çekirdek aile tipini de sembolize etmektedir (Lordoğlu,2021,254).

⁵ Kadınlar arasında yaygın olan *yaşamak* yerini, tülbent yaşmaklara daha sonra ise çarşafa bırakmaya başlamıştır. Şamdan ilk formu ile gelen çarşaf ise kısa sürede Osmanlı modasına eklenerek form değiştirmiştir. Farklı renklerde ve küçük dekoratif farklılıklarla kullanıma giren çarşaf kısa süre içinde önemli ölçüde değişime uğrayıp bir yönüyle de toplumsal kodlarından ayrılmıştır. Musahipzade Celal çarşaftaki bu değişimi şöyle örneklendirir; “*kumaşın türüne göre yaka, kol ve eteklere ince kadife kurdeleden şeritler çevrilir yahut dantel ipeklili harçlar dikilirdi. Saçlar tek veya çift örgü örülür, arkaya bırakılır, başa oyalı, elbisenin rengine uygun ipeklili hotoz giyilir...*” (Celal,1992,166-167).

görüldüğü başlıklar tercih edilmeye başlanmıştır (Celal,1992,160-161). Yine kadınların süs ve modaaya yönelik ilgisi kadınlara mahsus (hatta dini) törenlerde kendisini belli eder hale gelmiştir. Halide Edip, *Sinekli Bakkal* romanında Dürnev Hanım'ın kandil gecesini kıyafetini ve görünümünü şöyle tasvir eder: “İri gözlerini ön plana çıkarmak için kaşını sürekli havaya kaldırıyor...allık, sürme her yerinde, gerdanlık, bilezik, uzun küpeler hep zümrüt. Elbise de bu zümrütlerle uymak için yeşil kadife. Etek uzun ve yüksek topuklu...” (2020,49). Diğer taraftan erkeklerin kıyafetlerinde de ciddi değişimler yaşanmıştır. Örneğin fes on dokuzuncu yüzyıl içerisinde üç, dört farklı versiyonu ile kullanılmaya başlanmıştır. Aslında Osmanlı modernleşmesinin asıl hedefi olan erkekler, süreç içerisinde beklenmedik bir şekilde kadınlar ile bu alanda rekabet etmek zorunda kalmıştır. Kadının sosyal alanda değişen konumu, erkeklerin de yeni kurallar çerçevesinde batılı tarzlara daha açık olmalarına neden olmuştur. Kıyafetlerde başlayan batılılaşma sosyal hayata da aşama aşama intikal etmiştir (Sevin,1973,141-148). Aslında kıyafetlerdeki bu değişim devrin sosyo-politik yapısında görülen dönüşüm açısından da gösterge niteliği taşımaktadır. Daha açık bir anlatımla, gündelik hayatta karşılığını bulan dönüşüm, Cumhuriyet yıllarında kıyafetin statü rolüne içkin politik sembolizasyonun anlamlandırılması açısından da önemli bir açıklama sunmaktadır.

Cumhuriyet yönetimi batıyla olan ilişkisinde kendi konumunu kabul ettirme hedefi açısından batılı yaşam tarzını ve kurallarını kabul etmekte tereddüt yaşamamıştır. Taburoğlu'nun ifadesiyle Cumhuriyet, batı karşısında yaşadığı özgüven boşluğunu kültürel yapıdaki değişikliklerle doldurulmaya çalışmıştır (2016,265). Bu çerçevede kıyafet, Cumhuriyet için hem kendine (Osmanlı'dan kopuşun ideolojik nesnesi olarak) hem de kendi ötekisine (batı) yönelik doğrudan bir mesaj alanı olmuştur. Cumhuriyet için kıyafet, ideolojik bir araç olarak, kadın ve erkek bedeni üzerinden siyasal mücadele zemininin orijini haline gelmiştir. Ancak bu durum sosyolojik olarak kadın-erkek ilişkilerinin değişen yapısına eklenen özgürlük ortamı ile geleneksel köklerden devralınan zihinsel dünya arasında zaman zaman çatışmalar çıkmasına neden olmuştur. Bu çatışmanın okları ise özellikle kadın ve onun tercihleri üzerine yönelmiştir. Sonuç olarak, kadınların toplumsal ve siyasal alanda artan özgürlüklerine rağmen Cumhuriyet döneminde de ötekinin gözünü sürekli üzerlerinde hissetmesine yol açmıştır. Cumhuriyet devrimleri toplumsal ilişkilerin her ne kadar cinsiyet eşitliği üzerinden okunmasına olanak tanısa da kültürel dönüşümün ana hedefinin siyasal bir hedefe güdülenmiş olmasından kaynaklanan sorunlarla baş etmek zorunda kalmışlardır. Diğer bir deyişle ötekinin (kadının) nasıl bir görüntüye sahip olacağını imgesel ölçütü, Cumhuriyetin araçsal ideolojik hedefinin dışında tanımlanamaz (ve hatta aktarılamaz) olmuştur.

Cumhuriyetin modernleşme arzusu/hedefi kadının mekânsal sınırlarını da önemli ölçüde değiştirmiştir. Kadının ev ve mahalle ile sınırlı mekânsal uzamı kamusal alana doğru genişlemiştir. Kamusal alana doğru dikey hareketlenme kadını siyasal ve sosyal olaylara yaklaştırırken, aynı zamanda meslek sahibi olan kadınlar örgütlenme yeteneği ile toplumsal grupların ilk modern versiyonlarını oluşturmaya başlamıştır. Bu sürece eşlik eden tercihlerdeki dönüşüm sürecine ise eğlence anlayışlarından özel günlerin kutlama biçimlerine uzanan yeni ritüeller eşlik etmiştir. Kitlesele tüketim alışkanlığının temellerinin atıldığı bu dönemde, geleneksel-dini uygulamalar seküler tercihlerle yer değiştirmeye başlamıştır (Meriç,2007,52). Cumhuriyet dönemi âdâb-ı muâşeret kitaplarında görülen bu durum, eğlence anlayışı ile kıyafet arasındaki ontolojik ilişkiyi de açıkça dışa vurmaktadır. Eğlencenin sekülerleşmesi kıyafetin de sekülerleşmesine diğer bir ifadeyle dekoltenin sosyal iletişim ağına eklenmesine ve kadın-erkek ilişkilerinin bu çerçevede kadın merkezli ama kadını yeni kurallarla⁶ sınırlayan bir

⁶ Aynur İlyasoğlu bu durumu “iffetten” “erdeme” geçiş olarak ele alır. Buna göre kıyafet üzerinden şekillenen yeni Türk kadınının nasıl olacağı sorusuna verilecek cevapta artık iffet vurgusu ağırlığını kaybetmiştir. Türk kadınından beklenen erdemli olmasıdır. Böylece her ne kadar iffet kavrayışı üzerinden hissedilen toplumsal sınırlar gevşetilmiş olsa da tamamen sınırsız bir alan da kadına tanınmamıştır (İlyasoğlu,2000,71).

yeniden okumaya tabi kılınmasına neden olmuştur (Meriç,2007,53). Bu dönemde kıyafet kadar kadın için önemli bir enstrüman olan süslenme de ciddi biçimde değişime uğramıştır. Kamusal alanda süslenmek Cumhuriyetin doğrudan bir yeniliği olmuştur. Peçenin kaldırılması ve kadının değişen konumu ile birlikte batı tarzı makyaj ve kozmetik ürünlere yönelik ilgi reklamcılığın ve modanın etkisi altında gelişmeye başlamıştır (Emiroğlu,2012,275). Diğer bir önemli değişim ise kıyafetin çeşitlenmesinde ortaya çıkmıştır. Hem kadın hem de erkekler için artık yerine göre (mekâna göre) giyinmek bir seçimden ziyade zorunluluğa dönüşmüştür. Kıyafetler; sokak kıyafeti, balo kıyafeti⁷ veya kır gezisi ve spor için kıyafet biçiminde çeşitlenirken, şapka ve eldiven gibi aksesuarlar dahi bu çeşitlilik çerçevesinde dönüşüme uğramıştır.

Cumhuriyet ile birlikte tamamen açılan saçlar kadın ve erkeklerin saç kesimlerinde moda ve gelenek arasında bazı çatışma sahaları oluşturmuştur. Örneğin 1920’lerde hâkim olan kısa saç modası kadınlar arasında bazı tartışmalara neden olmuştur (Toprak,2017,242). Bu süreçte Süs Dergisi ve Resimli Ay Dergisinde saç kesimine ilişkin tavsiyeler yer almakta ve bu tartışmanın uzlaştırılması yolunda tavsiyeler sıralanmaktadır. Örneğin *Süs Dergisinde* saç kesme modasını saçlar kesilmeden nasıl takip edilebileceğine dair tüyolar veren bir yazı dahi kaleme alınmıştır (Süs Dergisi,1924). Efzayiş Suat’ın *Aştan Sonra* romanının kahramanlarının kıyafet, saç ve makyaj üzerindeki şu tartışması bu açıdan ilginçtir; “*asıl dikkat edilecek husus, kendinizi olduğunuz gibi değil, olmak istediğiniz gibi sunmaktır. Eğer gözden düşmeye razı değilseniz, görüntüsünü, gençliğinizi asla kaybetmeyeceksiniz. Bunun için ise boya kullanacaksınız*” (Tercüman,2018,80). Resimli Ay Dergisinde ise makyaj ve saç üzerine şu tavsiyelere yer verilmiştir “... *Uzun, oval, yuvarlak yüz tipleri dikkate alınarak ve yüzün anatomik yapısına en uygun göz, dudak, yanak makyajı ve saç şekli... tercih edilmelidir*” (Resimli Ay Dergisi,1925,27-29). İnci Dergisinin arka kapağındaki bir ilanda da kadınları Beyoğlu çevresindeki mağazalara yönlendirdiği görülür; “*Sonbaharın vürudu ile beraber jarse çarşaf ve elbiselerini tedarik etmek için Beyoğlu'nun mağazalarına şıt ab ediyorlar. Hamiyetlerinden hiç şüphe etmediğimiz hanımefendilerimize İstanbul cihetinin Türk ticarethanelerini tavsiye etmeyi bir vazife addederiz*” (aktaran Hiçyılmaz,2015,133). Yine Salon Dergisinde kadınlara yönelik şu tavsiyelere yer verilir; “*Saçın kaşın üzerinde intizamsız bükümleri yüzü kısaltıcı bir tesir yapar. Eğer yüzünüz uzunsa saçlarınızı alınıza doğru uzatınız. Bu suretle kaşlarınızla saçlarınız arasındaki mesafeyi kısaltmış olursunuz. Miss Grace Moore bu tesiri çok güzel bir surette hasıl etmenin yolunu biliyor. Saçlarını bölüm noktasından dalgalandırarak kaşlarının nihayetine doğru indiriyor ve oralarda topluyor. Alın üzerine indirilen perçem de uzun yüzü kısa gösteren vasıtaldandır*” (Salon Dergisi,1934,11). Diğer taraftan oldukça erken bir dönemde Resimli Ay Dergisinde kadınların sahillerde nasıl giyinmesine dair önemli detaylara yer verilmiştir ve deniz kenarında giyilecek kıyafetler tanıtılmıştır. Hatta bu kıyafetlerin giyilmesinden toplumun rahatsız olması da adaletsizlik olarak nitelendirilmiştir; “*bizde böyle bir durum namussuzluk sayılır. Bu kadınların önemli bir haktan mahrum bırakılmasıdır*” (Resimli Ay Dergisi,1924a,37-38). Görüldüğü üzere saçların nasıl kesileceğinden dışarıda nasıl kıyafetlerin tercih edileceğine (deniz kenarı dahil) kadar birçok alanda bu dergiler okuyucularını bilgilendirmektedir. Cumhuriyetin ilk on yılında hızla okuyucu kitlesini genişleten bu dergiler kadınların sosyal hayattaki tercih ve tüketimlerinde önemli kılavuz işlevi görmüştür. Cumhuriyet Kadını Dergisinin ilk sayısında ifade ettiği kuruluş amacı bu çerçevede önemli bir bakış açısı sunmaktadır; “*En büyük gayemiz umumi*

⁷ Balolarda kadınların en son modaya göre giyinmesi önemli bir referans noktası olmuştur. Statü rekabetini beraberinde getiren modanın takip edilmemesi hususu kadın dergileri üzerinden batı modasının takip edilmesiyle gerçekleşmiştir. Modayı en iyi takip eden olarak görülmek ise rekabetin düğümlendiği alanlardan birisi olmuştur. Balolarda diğer önemli bir rekabet konusu ise yabancı kadınlarla Türk kadınlarının yaşadığı rekabette kendisini göstermiştir. Bu rekabette yabancı kadınlara karşı moda ve kozmetik dekoltenin de gücüyle kullanılmıştır (Ayrıntılı bilgi için bknz. Metinsoy, 2014).

meseleler etrafında Cumhuriyet kadınının moda ve ev kadınlığı meselelerinde fikir sahibi olmasıdır...Cumhuriyet kadını fikir kadını olduğu kadar süs kadınıdır da...” (1934,1-2). Kadınlara mahsus ucuz ve renkli bu dergiler Cumhuriyetin ilk yıllarında önemli ölçüde artmıştır. Özellikle artan okullaşma ve kadınların kalifiye işlerde görünür olması ile birlikte bu dergiler, kadınların kendilerini ifade edebildikleri mecralara dönüşmüştür (Frierson,2020,303). Çoğunlukla kadınların yazı yazdığı bu dergiler, kadınların kamusal aktör olarak seslerini duyurduğu araçlar olmuştur. Ayrıca bunlar kamusal alanda kadınların nasıl davranması gerektiğini gösteren işlevsel bir role de sahip olmuştur (İlyasoğlu,2000,68).

Cumhuriyet döneminde erkek giyimi de ciddi manada modanın dönüştürücü etkisine açık hale gelmiştir. Yakup Kadri *Ankara* romanında Noel ve Yılbaşı kutlamaları için birbiriyle mücadele halinde olan erkeklerin görünür olma kaygısını dışa vuran yarışı açık bir şekilde tasvir eder; “*ilk zamanlar bir kuyruklu ceketle şapkaı yeterli iken artık, klak ve makferlan peşinde koşuyorlardı*” (Tercüman,2018,90). Erkeklerin bu dikkati sadece kıyafet üzerinde de sabitlenmemiştir. Beden de erkek için (kadınlarda olduğu gibi) biçimlenmesi ve yönetilmesi gereken bir varlık haline gelmiştir. Ötekinin bakışını kendi bedeninde sabitleme noktasındaki takıntılı modern düşüncenin erken Cumhuriyet devrinden başlayarak sosyolojik bir olgu olarak zihinsel kavrayışta karşılık bulduğunun bu noktada önemli bir örneği zayıflık ve yanık deri tutkusunda kendisini göstermiştir (Tercüman,2018,111-121). Erkekler batı tarzı kıyafete hızlı bir şekilde adapte olurken fiziksel görünümün bütün unsurlarına dönük bir ilgiye de sahip olmuştur.

Sonuç

Teknolojik gelişmelerinin ve yazılı basının genişleyen alanı ile birlikte modanın gündelik hayata sızan yüzü; bireyler arası etkileşimde kısıtlayıcı ve düzenleyici kurallar ile sosyal bir kontrol altında ve utanma duygusunun kamusalallaştığı bir iletişim ağında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e yeni bir vatandaş tipini ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede modern yaşam ve siyaset için uyumlu uyruklar/yurttaşlar yetiştirmeyi amaçlayan Cumhuriyet kadroları, yeni devletin hedeflerine uygun olarak egemenlik yetkilerini hayatın özel ve kamusal noktalarına aynı amaçla uygulamıştır. Söz konusu dönüşüm daha önce de belirttiğimiz üzere sadece şekilsel bir dönüşüm arzusuna da dayanmamaktadır. Batılılaşma utkunda şekilsel dönüşüm, niteliksel dönüşüm için ön şart olarak görülmüştür. Cumhuriyet kadroları mekânın ve kıyafetin dönüştürücü gücüne oldukça fazla yatırım yapmıştır. Dolayısıyla erken Cumhuriyetin siyasal ideolojisinin gündelik yaşama yönelik yansımaları, modern denetim araçlarının sembolik ve imgesel etkisinden ayrı düşünülemez. Diğer bir ifadeyle erken Cumhuriyet döneminin aceleci uygulamalarına yön veren pozitivist işlevsellik, toplumsal ilişkilerin yeniden dizayn edilmesi ve ideolojik hedeflerin kitlelerin gündelik yaşamına aktarılmasında araçsal bir unsur olarak ön plana çıkmıştır.

Osmanlı'da ilk izlerini takip ettiğimiz kadının kamusal alanda görünür olma durumu Cumhuriyet ile birlikte ciddi manada artmaya başlamıştır. Kadın ve erkekler için Cumhuriyetin dönüştürücü etkisi, toplumsal ilişkilerin mekân ve kıyafet üzerinden imgesel etkisi ile birlikte bireyin kaçınılmaz olarak edilgen konumdan etken konuma geçişine de imkân verecek şekilde görünmeye/kabul görmeye yönelik beklentilerini sunmak için uygun uzamlar oluşturmuştur. Bu durum bireyin ötekinin bakışına kendisini sunması ve kendi sağaltıcı bütünlüğünü korumak uğruna bu bakışın yansıması olma (bakışına dönüşme) durumu ile modernleşmenin sosyal ağında kendi doğasında yabancılaşmış ritüellerle eklemlenmesine neden olmuştur. Siyasal alanda ise ötekinin gözünde kabul görme arzusu hem Osmanlı hem de Cumhuriyet için batıyla olan mesafenin kapatılması hedefinde/arzusunda ifadesini bulmuştur. Bu açıdan gerek modern olanın gündelik hayatın içinde zamansal olarak hızlı bir akışa sahip olması gerekse kabul

gör(ül)me arzusunun kamu politikalarındaki yansıması, kaçınılmaz olarak kendine özgü bir *acelecilikte* kendisini göstermiştir. Osmanlı'dan Cumhuriyete kapatılmaya çalışılan boşluk, acelecilik ile doldurulmuştur. Bu çerçevede Cumhuriyetin batıyla olan farkın kapatılmasında Osmanlı ile aynı zihin dünyasında yer aldığı ancak daha radikal ve hızlı uygulamalarla idealize edilen bir yurttaş yaratma projesine daha fazla yatırım yaptığı söylenebilir. Diğer taraftan Cumhuriyetin yurttaş tipini tamamen edilgen bir yapıda görmek ve siyasal erkin tüm toplumsal alana yukarıdan aşağıya bir düzlemde hâkim olduğunu düşünmekte hatalı bir bakış olacaktır. Çünkü hem direnç gösterenlerin hem de Cumhuriyet kadrolarının dahi beklentisinden öte şekilsel unsurlardaki değişimleri arzulayan hevesli bir kitlenin varlığı, siyasal olanın yapısal olarak tam bir belirleyiciliğe sahip olmadığını önemli birer göstergesidir. Daha açık ifadesiyle, kültürel alandaki dönüşümler; yasaklamalardan ziyade bireysel ve toplumsal ilişkilerde moda ve tüketimcilik ekseninde benliklerde karşılık bulmuştur.

Kaynaklar

- Adanır, Oğuz. *Osmanlı ve Avrupalılar*. Doğu Batı Yayınevi, 2013.
- Adıvar, Halide Edip. *Sinekli Bakkal*. 35. Baskı. Can Yayınevi, 2020.
- Ayata, Sencer. Kentsel Orta Sınıf Ailelerde Statü Yarışması ve Salon Kullanımı. *Toplum ve Bilim Dergisi*. Sayı:42,1988.
- Aydemir, Şevket Süreyya. *Suyu Arayan Adam*. 45. Baskı. Remzi Kitapevi,2020.
- Aydın, Rıfat. Türk Modernleşmesinde Bir Görünüm ve Değişim Temsili Olarak Kıyafet. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Sayı:(3)6,2018.
- Barbarosoğlu, Fatma. *Şov ve Mahrem*. 6. Baskı. Profil Kitap,2019.
- Berkes, Niyazi. *Türk Düşününde Batı Sorunu*. Yapı Kredi Yayınları,2015.
- Berktaş, Fatma Gül. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm. *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*. (Ed. M. Ö. Alkan). İletişim Yayınevi, 2004.
- Bozdoğan, Sibel. Türk Mimari Kültüründe Modernizm: Genel Bir Bakış. *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*. (Ed. S. Bozdoğan ve R. Kasaba), Tarih Vakfı Yurt Yayınları,1998.
- Celal, Musahipzade. *Eski İstanbul Yaşayışı*. İletişim Yayınları,1992.
- Cumhuriyet Kadını Dergisi. *Cumhuriyet Kadını Neden Çıkıyor?* Sayı:1, 1934.
- Emiroğlu, Kudret. *Gündelik Hayatımızın Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,2012.
- Fırat, Nurcan İnci. *Ankara'da Cumhuriyet Dönemi Mimarisinden İki Örnek: Etnografya Müzesi ve Eski Türk Ocağı Merkez Binası*. Kültür Bakanlığı Yayınları. Türk Tarih Kurumu Basımevi,1998.
- Frierson, Elizabeth B. Ucuş ve Bol: Geç Osmanlı İmparatorluğunda Tüketici Kültürünün Oluşumu. (Ed. D. Quataert). *Tüketim Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1550-1922*. (Çev. T. Günseren). Alfa Yayınevi, 2020.
- Göçek, Fatma Müge. *Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun Çöküşü*. Ayraç Yayınevi,1999.
- Göle, Nilüfer. *İç İççe Girişler: İslam ve Avrupa*. 2. Baskı. Metis Yayıncılık,2010.
- Hiçyılmaz, Ergun. *Basın İlanlı Asr-ı Hayat*. Basın İlan Kurumu Yayınları,2015.
- İlyasoğlu, Aynur. *Örtülü Kimlik*. 3. Baskı. Metis Kadın Araştırmaları, 2000.
- İmece, Mustafa Selim. *Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri 1925*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. *Ankara*. 39. Baskı. İletişim Yayınları, 2020a.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. *Sodom ve Gomora*. 39. Baskı. İletişim Yayınları,2020b.
- Karay, Refik Halid . *Delî*. İnkılap Kitapevi, 2011.
- Kılıç, Selda Malkoç ve Yılmaz, Duygu Vefikuluçay. Cumhuriyet Dönemi Kadın Dergileri (1923-1992). *Opus Dergisi*. Sayı: (10)17, 2019.

- Lordoğlu, Ceren. 1930'lu Yıllarda İstanbul'daki Yeni Evlerde Yaşam Deneyimi. *Günebakan Düşlerimiz*. (Der. T. Ural ve B. Vural). İletişim Yayınları,2021.
- Mardin, Şerif. *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*. 13. Baskı. İletişim Yayınları, 2006.
- Meriç, Nevin. *Adab-ı Muaşeret: Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi*. 2. Baskı. Kapı Yayınevi,2000.
- Metinsoy, Elif Mahir. *Mütareke Dönemi İstanbul'unda Moda ve Kadın. 1918-1923*. Libra Kitap,2014.
- Özer, İlbeyi. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*. Truva Yayınları,2014.
- Özdemir, Nebi. Osmanlı Tüketim Kültürü, Eğlence ve Yazılı Medya İlişkisi. *Milli Folklor*. Sayı:(19)73,2007.
- Resimli Ay Dergisi. *Onlar İçin Hayat Bir Eğlence Bizim İçin Bir İşkencedir*. Sayı:6. Sene 1340 (1924a).
- Resimli Ay Dergisi. *Avrupa Raksı mı Milli Raks mı?* Sayı:12. Sene 1340 (1924b).
- Resimli Ay Dergisi. *Kırmızının, Sürmenin, Dudak Boyasının Sırrı*. Sayı:23. Sene 1341 (1925).
- Salon Dergisi. *Meşhur Yıldızlar Saçlarını Nasıl Tanzim Ediyorlar*. Sayı: 5, 1934.
- Sevin, Nureddin. *On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, 1973.
- Simavi, Lütfi. *Tefrişat ve Âdâb-ı Muâşeret*. TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları,2011.
- Süs Dergisi. *Kesik Saçlar- Saçları Kesmeli Mi, Kesmemeli Mi?* Sayı:49. Sene 1340 (1924).
- Taburoğlu, Özgür. *Boşluk, Aşırılık ve Keyfilik*. Doğu Batı Yayınları, 2016.
- Tercüman, Çilem. *Türk Romanında Moda ve Toplumsal Değişim (1923-1940)*. İletişim Yayınları,2018.
- Toprak, Zafer. *Türkiye'de Yeni Hayat*. Doğan Kitap,2017.
- Uşaklıgil, Halit Ziya. *Mai ve Siyah*. Yapı Kredi Yayınları,2019.
- Üstel, Füsün. *Makbul Vatandaş'ın Peşinde*. İletişim Yayınları,2021.
- Yaşar, Fatma Tunç. *Alafranga Halleri*. Küre Yayınları,2016.
- Zihniöğlu, Yaprak. *Kadınsız İnkılap*. Metis Yayınları,2019.

Extended Summary

Human relations through social life have developed in a historical process from archaic times to the present in a plane ranging from primitive forms to complex preferences in the context of basic needs such as shelter and clothing. Especially with the increasing prosperity and technical development of the Industrial Revolution, space has become more durable, ostentatious, and useful. In this context, the use of space in daily life has gained effectiveness as a cultural value. As an indicator of status, types of space utilization spread towards the city centers within a bundle of rituals that first started in the Palace. Later, with the Republic, the symbolic power of the space transformed into status-oriented structures as areas where modernization efforts were embodied. Space has been turned into a cultural area that paves the way for the institutionalization of the modern-non-modern distinction in the Republican era with its internal rituals as well as its external symbolism.

There are political and sociological aspects of the differentiation in cultural preferences (space and dress) in societies trying to modernize especially in non-Western societies; trying to articulate the modernization processes, the change in these elements bears the traces of the concern of being visible (acceptance). The transformation of the cultural field in terms of reducing the visible difference with the other (west) and increasing the similarities has been the source of an important concern for societies trying to modernize as well as a remarkable topic about the technical dimension of Westernization. Within the context of Westernization movements, the desire to be visible has found its reflection in quite different cultures from Japan to Russia. This reflection faced serious reactions in most modernization movements. The conflict between the tradition and the new (through lifestyles) expresses the ideological codes of cultural policies with its political as well as cultural aspects.

Unlike the Westernization movements of the nineteenth century, the Turkish Republic in the post-Ottoman period put into practice the more radical socio-cultural practices of a mindset trying to articulate itself to

the modernization process in a short period of time. These practices include aspects of clothing, venue preferences, socialization rituals in certain spaces, and aspects of eating that have a serious impact on them. Arguing the political and social revolutions of the Republic have an aspect that directly targets daily life, this study examines the new state and its idea of “nation” that the Republic wanted to implement and the methods used to reach this idea through these three cultural elements. Hence, it will be a discussion around the socio-economic and political reasons for the transformation in space and clothing preferences within the context of Turkish modernization, and in particular, the reflections of the revolutions carried out in the first decade of the Republic. Throughout this study, the aspect of fashion that is articulated to the cultural structure was evaluated within the framework of the changes in consumption culture as the carrier code of Western modernization within the transformation period from the Ottoman Empire to the Republic, and the transformation in consumption preferences in connection with fashion were also included in the analysis.

The three elements considered within the scope of the study were space, dress, and fashion. These three elements have been discussed within the framework of the changes and transformations made within the context of the policies of the Republic. While conducting this research, four main sources were followed: The first of these are the novels written in the last period of the Ottoman Empire and the first decade of the Republic. Novels contain convenient observations and descriptions following social events in a historical context. In particular, observations on daily life offer important clues in terms of political transformations. In this context, novel writers of the period, especially Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu and Halit Ziya Uşaklıgil, were used in the study. Secondly, the women's magazines of the period (*Süs*, *Salon* and *Cute Ay*), which played an active role in the consumption processes of the period and were the carriers of fashion-building strong consumption preferences for women, were also examined. Within the scope of the study advertisements and articles on the subject in these journals were analyzed. Thirdly, the etiquette books of the period were employed. Although some of these books were published in the Ottoman period, they were also used in the Republican period. In this respect, the books in question were used in the study regardless of the period. Finally, academic studies on the cultural policies of the period were examined.

The visibility of women in the public sphere, whose traces first can be seen in the Ottoman Empire, began to increase seriously with the Republic. The transformative effect of the Republic for women and men, together with the imaginative effect of social relations on space and clothing, created suitable spaces to present the expectations of the individual to be seen/accepted in a way that would allow the individual to inevitably transition from a passive position to an active position. This situation has caused the individual to present himself to the other's view in terms of his concern for the appearance of the modern and to reflect this other's view (turning into his gaze) in order to protect his own therapeutic integrity, and to articulate it with rituals alienated in its own nature in the social network of modernization. In the political field, the desire to be accepted in the eyes of the other found expression in closing the distance from the West for both the Ottoman Empire and the Republic. In this respect, both the fact that the modern has a rapid flow in daily life and the reflection of the desire to (be) accepted in public policies inevitably showed itself in a peculiar haste. The gap that was tried to be closed from the Ottoman Empire to the Republic was filled with haste. In this context, it can be said that the Republic was in the same mental world as the Ottoman Empire in closing the gap with the West, but invested more in the project of creating a citizen that was idealized with more radical and faster practices. On the other hand, it would be a mistake to see the citizens of the Republic in a completely passive structure and to think that political power dominates the entire social sphere from top to bottom. Because the existence of an enthusiastic mass who desires changes in formal elements beyond the expectations of both the resisters and the Republican cadres is an important indicator that the political does not have a full structural decisiveness. To put it more clearly, transformations in the cultural field rather than prohibitions have found a response in personal and social relations within the axis of fashion and consumerism.

Within the scope of the plan of the study, the reflections of the revolutions carried out in the first ten years of the Republic on daily life were examined. Within the scope of the research, the policies and practices of the founding philosophy of the Republic and its cadres regarding daily life were explained in a comparative way through the elements of space, fashion and clothing. Thus, it has been revealed how the elements such as space and dress, which are inherent in daily life, turned into determining factors on a political-sociological ground. In this context, while the study emphasizes the similarities and differences in the policies of daily life from the Ottoman Empire to the Republic, it has also tried to explain the Turkish modernization process by focusing on its sociocultural dimensions by paying attention not to be a prisoner of criticism or praise for the policies of the Republic.

Sağlık Sektörü Çalışanlarının Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalık Düzeylerinin Değerlendirilmesi: Üniversite Hastanesi Örneği

Yasemin ASLAN*

Dolunay Özlem ZEYBEK**

Orhan ZENGİN***

Zeynep KAVŞUR****

Sinem GÜLER*****

Geliş Tarihi (Received) 20.01.2023– Kabul Tarihi (Accepted): 05.09.2023

DOI: 10.26745/ahbvuibfd.1239635

Öz

Sürdürülebilir kalkınma, bugünün kaynaklarının gelecek nesillerin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak verimli bir şekilde kullanılmasıdır. Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, toplumsal ve çevresel boyutları sağlık kavramıyla yakından ilişkilidir. Sağlık sektöründe sürdürülebilirlik açısından kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasında, çalışanların bu konudaki farkındalık düzeylerinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bu araştırmada bir üniversite hastanesinde görev yapan sağlık profesyonelleri ile diğer meslek mensuplarının sürdürülebilir kalkınma konusundaki farkındalık düzeylerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada betimsel tarama yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın evrenini İstanbul'da yer alan bir üniversite hastanesinde görev yapan toplam 955 çalışan oluşturmuştur. Araştırmada örneklem seçilmemiş ve evrenin tamamına ulaşılması amaçlanmıştır. Çalışma, evrenin %36'sını temsil eden 344 katılımcı ile tamamlanmıştır. Veri toplama aracı olarak Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalık Ölçeği kullanılmıştır. Veriler Epi Info 7 istatistik programı kullanılarak analiz edilmiştir. İstatistiksel değerlendirmede anlamlılık düzeyi $p<0,05$ olarak kabul edilmiştir. Ölçeğin sağlık sektöründe güvenilirliğini test etmek amacıyla yapı geçerliliği testleri yapılmıştır. Verilerin analizinde One-Sample t-testi, One-Way ANOVA, One-Sample Kolmogorov-Smirnov, farklılığın kaynağına bakmak için Tukey post hoc testi kullanılmıştır. Ölçeğin genel güvenilirlik katsayısı Cronbach α ; 0,96 olarak hesaplanmıştır. Çalışma sonucunda sağlık profesyonelleri ve diğer çalışanların toplumsal sürdürülebilirlik farkındalık düzeyleri, ekonomik ve çevresel sürdürülebilirliğe kıyasla yüksek olduğu bulunmuştur. Çalışmada genel olarak eğitim durumu ve gelir düzeyi yükseldikçe ekonomik, çevresel ve toplumsal sürdürülebilirlik farkındalık düzeylerinin de yükseldiği tespit edilmiştir. Sağlık profesyonellerinin diğer meslek gruplarına nazaran sürdürülebilir kalkınma farkındalık ölçeği alt boyut puan ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Hastanede görev yapan çalışanların özellikle ekonomik ve çevresel sürdürülebilir kalkınma farkındalık düzeylerini artırmaya yönelik çalışmaların yapılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, Sağlık Çalışanı, Hastane.

Evaluation of Sustainable Development Awareness Levels of Health Sector Workers: University Hospital Example

Abstract

Sustainable development is the efficient use of today's resources, taking into account the needs of future generations. The social, economic, and environmental dimensions of sustainable development are closely related to health. It is thought that the level of awareness of the employees on this issue is essential to the effective use of resources in terms of sustainability in the health sector. In this study, it was aimed to determine the awareness of health sector workers on sustainable development. A descriptive survey model was used in the study. The universe of the study consisted of 955 employees working in a university hospital in Istanbul. The sample was not selected for the study, which aimed to reach the entire universe. The study was completed with 344 participants, representing 36% of the population. The Sustainable Development Awareness Scale was used as a data collection tool. The Epi Info 7 statistics program was used in the analysis of the data. The level of significance was accepted as $p<0.05$ in the statistical evaluation. Construct validity tests were conducted to test the reliability of the scale. One-sample t-test, One-Way ANOVA, One-Sample Kolmogorov-Smirnov, and Tukey post hoc tests were used to analyze the data. The general reliability coefficient of the scale was Cronbach α ; it was calculated as 0.96. It was found that the social sustainability awareness levels of healthcare professionals and other workers were higher than economic and environmental sustainability. It was found that the level of awareness of economic, environmental, and social sustainability increased as the educational status and income level increased generally. It was observed that the sub-dimension average score of the sustainable development awareness scale was higher among health professionals compared to other occupational groups. It is recommended to carry out studies to increase the awareness of the employees working in the hospital, especially about economic and environmental sustainability.

Keywords: Sustainable Development, Health Workers, Hospital.

*Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, yaseminaslan@bandirma.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6292-2332

**Arş. Gör., Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, dkilit@bandirma.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1219-3308

*** Arş. Gör., Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, orhanzen@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0701-6019

****Arş. Gör., Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, zeynep.kavsur@marmara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8071-6903

*****Uz. Bahçeşehir Üniversitesi Göztepe Medical Park Hastane Kompleksi, sguler90@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6659-3206

Giriş

Barınma, beslenme, mal varlığı, sağlık ve refah gibi bireysel ihtiyaçların tamamını destekleyen gezegenin ekosistemleri milyarlarca yılda gelişmiştir. Modern uygarlığın ilk ortaya çıktığı beş bin yıl öncesinden bugüne kadar olağanüstü hızda bir değişim yaşanmıştır. Bu değişim hızının ekosistemlerin gelişme hızını aştığı düşünüldüğünde, yaşamın sürdürülebilirliği açısından geri dönülemez noktalara doğru ilerlediği söylenebilir (Johnston vd., 2007: 64). Sürdürülebilirlik en basit tanımıyla, “*belirli bir faaliyetin veya eylemin sürdürülebilme durumu*” ifade etmektedir (Johnston vd., 2007: 61). Evrende Dünya’ya alternatif olarak yaşamın sürdürülebilmesine uygun başka bir alan henüz bulunmadığı için mevcut kaynakların sınırlı olduğu bilinciyle verimli bir şekilde kullanılarak, gelecek nesillerin ihtiyaçlarının dikkate alınması büyük önem arz etmektedir. Sürdürülebilirlik konusunda bireylere ve kurumlara önemli sorumluluklar düşmektedir.

Günümüzde işletmeler açısından önemli unsurlardan biri kurumsal sürdürülebilirliktir. Kurumsal sürdürülebilirlik, işletmelerin ticari faaliyetlerinde ve paydaşlarla ilişkilerinde ekonomik, finansal, çevresel ve sosyal faktörlerin göz önünde bulundurulmasını içerir (Maghsoudi vd., 2020: 2; Njoroge vd., 2019: 255; Chiarini ve Vagnoni, 2016: 1-3). Bu sayede kurumların ekonomik sorumlulukları ve finansal performansları haricinde sosyal eşitlik, çalışan sağlığı, etik gibi bireylerin ve toplulukların refahını ilgilendiren sosyal faktörler de dikkate alınır (Bansal, 2005: 197). Kurumları sürdürülebilirliğe iten nedenler arasında doğumda beklenen yaşam süresinin yükselmesi, dünya nüfusunun çoğalması, maliyetlerin artması ve kaynakların kıt olması gibi faktörler yer almaktadır. Ayrıca kurumların çevrenin ve doğal kaynakların korunması, daha sürdürülebilir bir yaşam tarzının benimsenmesi, ekolojik ayak izinin ve yenilenemeyen kaynak kullanımının azaltılması gibi çevresel faktörlere dair sorumluluklarının da bulunduğu günümüzde geniş çevrelerce kabul görmeye başlamıştır (Sahamir ve Zakaria, 2014: 107; Bansal, 2005: 199; Karliner ve Slotterback, 2019; Arya, 2020: 87; Pinzone vd., 2012: 1; Marchand ve Walker, 2008).

Günümüzde kurumlar sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşım ve doğal kaynakların kullanımını konusunda şeffaflık ve hesap verebilirlik baskısı altındadır (Szabo vd., 2020: 1; de Asís vd., 2009). Belirlenen hedeflere ulaşım, ulusal ve küresel ölçekte planlama ve politikalar oluşturulmasıyla birlikte, işgücü özelliklerini ve davranışını yansıtan özel politikalara daha fazla ilgi gösterilmesini de gerektirir (Szabo vd., 2020:1; Knight vd., 2019: 1). Bununla birlikte girdilerin daha fazla tüketilmesi, istenmeyen çıktılarının üretilmesine ve mevcut sistemin ekolojik olarak sürdürülemez hale gelmesine yol açmaktadır. Küreselleşme sürecinde değerli, nadir ve

ikame edilemez kaynaklara sahip kurumların rekabet avantajı daha yüksektir ve bu konuda rekabet üstünlüğü elde etmenin yollarından birinin sürdürülebilir stratejiler uygulanması olduğu belirtilmiştir (Dangelico ve Pontrandolfo 2015). Bu durumun ekolojik sürdürülebilirliği sağlamak amacıyla bireyleri ve kurumları bir yandan mevcut kaynakları optimum şekilde kullanmaya, diğer yandan da yeni kaynak arayışlarına yönelttiği düşünülebilir. Aşırı tüketim alışkanlığından vazgeçilmesi, atıkların geri dönüştürülmesi, güneş, elektrik, su ve rüzgâr gibi doğal kaynak enerjilerinden faydalanılması, sürdürülebilir kalkınma bilincinin çalışanlara kazandırılması bu tür çalışmalara örnek olarak gösterilebilir. Dünya genelinde sürdürülebilirliği sağlamak amacıyla pek çok ülke kendi yasal düzenlemelerinin çerçevelerini çizmek ve bu konuda küresel ölçekte iş birliği yapmak amacıyla çalışmalara başlamıştır (Costello, 2009: 1708).

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Sürdürülebilir Kalkınma

Sürdürülebilir kalkınma kavramı ilk olarak Birleşmiş Milletlerin Brundtland Raporu'nda 1987 yılında geniş bir şekilde ele alınmış ve “*gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme yeteneğini ortadan kaldırmaksızın şimdiki neslin ihtiyaçlarının karşılanması*” şeklinde tanımlanmıştır. Bu raporda gerçek anlamda sürdürülebilir ilerleme biçiminin; ekonomik, çevresel ve sosyal refahın birbiriyle bağlantılı yönlerini eşzamanlı olarak ele alan ilerleme biçimi olduğu belirtilmiştir (Johnston vd., 2007: 60). Sürdürülebilir kalkınma, şimdiki ve gelecekteki nesiller için daha nitelikli bir yaşam kalitesi sağlamakla ilgilidir (Zabihi vd., 2012: 571). Temel hedef, mevcut kaynakların, nesillerin çıkarlarını koruyacak şekilde adil ve dengeli bir şekilde dağıtılmasını sağlamaktır (Soubbotina, 2004: 10).

Sürdürülebilir kalkınma kavramının; bireylerin ihtiyaçlarının karşılanması, sosyal eşitliğin sağlanması ve çevresel sınırlara saygı şeklinde üç ahlaki dayanağı bulunmaktadır (Holden vd., 2017: 1). Sürdürülebilir kalkınma genellikle sosyal, ekonomik ve çevresel olmak üzere üç farklı boyutta ele alınmaktadır. Sosyal sürdürülebilirlik; kuşaklar arası eşitliği, kilit hizmetlere erişim eşitliğini, farklı kültürlere değer veren bir ilişkiler sistemini, bir toplumun mümkün olduğu ölçüde kendi ihtiyaçlarını karşılamasını, toplumun bütünlüğünün korunmasını, bireylerin sağlık, eğitim, barınma ve kültürel ihtiyaçlarının karşılanmasını ifade eder (Morelli, 2011: 3; Moldan vd., 2012: 6). Çevresel sürdürülebilirlik “*ekosistemlerin sağlığından taviz vermeden bireysel ihtiyaçların karşılanması*” şeklinde tanımlanmıştır (Morelli, 2011: 2). Daha spesifik olarak, çevresel sürdürülebilirlik, toplumun ihtiyaçlarının karşılanmasına izin verirken, azalan biyolojik çeşitliliği göz önünde bulundurarak, destekleyici ekosistemlerin bu ihtiyaçları

karşılama amacıyla ihtiyaç duyulan hizmetleri yeniden üretmeye devam etme kapasitesini aşmadan karşılmasına izin veren bir denge, dayanıklılık ve birbirine bağlılık koşulu olarak tanımlanabilir (Morelli, 2011: 5). Çevresel sürdürülebilirlik genellikle doğal sistemler üzerindeki insan etkisiyle ilişkilendirilmektedir (Morelli, 2011: 4). Sürdürülebilirlik kapsamında kurumların üretim sistemlerini ve yönetim uygulamalarını doğal çevreye zarar vermeyecek şekilde dönüştürmeleri önemlidir. Ayrıca çevresel unsurları kurumun bütün stratejilerine dahil edecek şekilde düzenlemeleri, hükümetlerin bu konulara politik öncelik vermeleri, yenilikçi bir liderlik anlayışının benimsenmesi, toplumun sürdürülebilirliği teşvik eden normlara ve uygulamalara geçiş sürecine dahil edilmesi gerekmektedir (Yacob vd., 2019: 8; Costello, 2009: 1723; Albrecht, 2010: 39). Bu noktada çevresel sürdürülebilirliğin temel ilkeleri; doğal kaynakların verimli bir şekilde kullanılması, geri dönüşüme önem verilmesi, küresel ölçekte iş birliğinin geliştirilmesi, tehlikeli maddelerin çevreye salınımının önlenmesi, yenilenemez kaynakların verimli bir şekilde kullanılması, esneklik, biyolojik çeşitliliğe ve doğaya saygı olarak belirlenmiştir (Moldan vd., 2012: 6). Ekonomik sürdürülebilirlik ise çevre ve sosyal sürdürülebilirlik üzerinde olumsuz bir etki yaratmayan ekonomik kalkınmayı ifade etmektedir. Ekonomik olarak sürdürülebilir olan işletmelerin kaynak tasarrufu girişimlerine, uzun vadeli kar maksimizasyonuna, sürdürülebilirlik ile ilgili müşteri memnuniyetine ve tedarikçilerin güvenilirliği ile birlikte değer zinciri yönetimine önem vermeleri gerektiği belirtilmiştir (Njoroge vd., 2019: 264).

1.2. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları

Dünya genelinde 2015 yılı kalkınma çabaları açısından önemli bir yıldır. Eylül 2000'de küresel ölçekte ilan edilmiş olan Binyıl Kalkınma Amaçlarına ulaşım durumu, 2015 yılında değerlendirilmiş ve ülke liderleri tarafından edinilmiş tecrübelerden yola çıkılarak 2015-2030 yılları için yeni kalkınma gündeminin çerçevesi çizilmiştir. 2015 yılında küresel ölçekte belirlenen Bin Yıl Kalkınma Amaçları; ileri düzey yoksulluğun ve açlığın ortadan kaldırılması, cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi, temel eğitime evrensel erişimin sağlanması ve kadınların güçlendirilmesi, anne sağlığının iyileştirilmesi, çocuk ölümlerinin azaltılması, HIV (Human Immunodeficiency Virus) /AIDS (Acquired Immune Deficiency Syndrome), sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele, kalkınma için küresel ortaklıklar geliştirilmesi, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması şeklinde belirlenmiştir. Her bir amaca özel hedefler ve performans göstergeleri tanımlanmıştır (United Nations, 2015: 4-7). Birleşmiş Milletler tarafından yayımlanan ve Bin Yıl Kalkınma Amaçlarına ulaşım durumunun değerlendirildiği raporda; hedefe yönelik müdahaleler, sağlam stratejiler, yeterli kaynaklar ve siyasi irade

sayesinde dünya genelinde milyonlarca insanın hayatının kurtarıldığı, yaşam koşullarının iyileştirildiği vurgulanmıştır. 1990'lı yıllarda gelişmekte olan ülkelerdeki nüfusun neredeyse yarısının günde 1,25 dolardan daha az bir parayla yaşadığı, 2015 yılında bu oranın %14'e düştüğü, gelişmekte olan bölgelerde 2000 yılında %83 olan temel eğitime erişme oranının 2015'te %91'e ulaştığı, küresel ölçekte beş yaş altı ölüm oranının, 1990 ile 2015 yılları arasında 1.000 canlı doğumda 90'dan 43'e düşerek yarıdan fazla azaldığı, 1990 yılında %76 olan temiz su kaynaklarına erişim oranının 2015 yılında %91'e yükseldiği, gelişmekte olan bölgelerde gecekondu mahallelerinde yaşayan kentsel nüfus oranının 2000 yılında yaklaşık %39,4'ten, 2014 yılında %29,7'ye düştüğü belirtilmiştir (United Nations, 2015: 4-7). Bin Yıl Kalkınma Amaçlarına ulaşım durumuyla ilgili 2015 yılında elde edilen sonuçlar hedeflere ulaşım noktasında başarılı olduğunu gösterse de ülkeler ve bölgeler arasındaki farklılıkların ve eşitsizliklerin giderilmesinde yeterli olmadığını göstermiştir. Küresel ölçekte belli bölgelerde şiddetli açlık ve yoksulluğun devam etmesi, küresel ısınma, ekolojik çeşitliliğin azalması neticesinde ekosistemlerin değişmesi, hava koşullarının toplumsal yaşam üzerindeki olumsuz etkileri, kentsel ve kırsal alan farklılıkları, devam eden toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve bütün bu durumlarla baş edebilmek için küresel iş birliğinin gerekliliği yeni kalkınma amaçlarının belirlenmesine gündem oluşturmuştur (Eşkinat, 2016: 273-274).

2015 yılında Birleşmiş Milletlere Üye bütün devletler tarafından 2030 yılına kadar küresel ölçekte ulaşılması hedeflenen 17 yeni Sürdürülebilir Kalkınma Amacı belirlenmiştir. Bunlar arasında sağlıkla doğrudan ilgili olan “*sağlıklı yaşamın güvence altına alınması*” hedefinin yanı sıra; yoksulluk, açlık, eğitim, cinsiyet eşitliği, temiz su, enerjiye erişim, insana yakışır istihdam, sürdürülebilir şehirler, iklim, denizlerin ve ormanların korunması, çölleşmenin önlenmesi, biyolojik çeşitlilik, barış, adalet ve küresel ortaklıklarla ilgili hedefler belirlenmiştir. Bu 17 amaca ulaşım durumu değerlendirmek üzere toplam 169 hedef ve 303 göstergeden oluşan bir ön set tanımlanmıştır (United Nations, 2023).

Dünya genelinde karşılaşılan bazı zorluklar Birleşmiş Milletlere üye ülkelerin sürdürülebilir kalkınma amaçlarını benimsemesi ve bu amaçlara ulaşmak amacıyla küresel ölçekte ülkeler ve disiplinler arası iş birliği yapılmasını zorunlu kılmıştır. Böylece kaynakların daha etkin bir şekilde kullanılması ve alternatif fon kaynaklarına ulaşabilmenin daha kolay olacağı belirtilmiştir (Frumkin vd., 2008: 440; Cavicchi, 2017: 552; Dunphy, 2014: 420; Biasutti ve Frate, 2017: 217; Karliner ve Slotterback, 2019: 37). 2015 yılında belirlenen Birleşmiş Milletler Kalkınma Amaçlarının temel gayesi; hiç kimseyi sistem dışında bırakmayacak şekilde kapsayıcı olması, sürdürülebilirliğin kalkınmanın merkezine alınması,

istihdama öncelik veren bir ekonomik dönüşüm sistemi kurulması, katılımcılık, evrensellik, eşitlik, dayanışma, insan hakları, sürdürülebilirlik gibi değerlere ve prensiplere dayanan küresel iş birliğinin benimsenmesidir (Caruana ve Srnc, 2013: 715-717; Eşkinat, 2015: 278).

Türkiye de Birleşmiş Milletler'in kurucu üye ülkelerinden biri olarak Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarını desteklemektedir. Türkiye'de Birleşmiş Milletlerin açıklıkla mücadele için uluslararası çabalara liderlik yapan Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), evrensel ve sürekli barış için sosyal adaletin gerekli olduğunu savunan Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), yoksulluğu kapsayıcılık ve sürdürülebilir kalkınma yoluyla ortadan kaldırmayı amaçlayan UNIDO, acil durumlarda gıda desteği yapan, beslenme ve dayanıklılığı artırmak için çalışan Dünya Gıda Programı (WFP) gibi çok sayıda kuruluşu bulunmaktadır (Birleşmiş Milletler Türkiye, 2023). Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına ulaşım durumunu değerlendirmek üzere belirlenmiş olan hedef ve göstergeleri takip etmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, 2010 yılında yoksulluk ve sosyal dışlanma riski altındaki bireylerin oranı %65,7 iken, 2019 yılında bu oran %39,8'e gerilemiştir. 2015 yılında beş yaş net okullaşma oranı %67,2 iken, 2019 yılında bu oran %75,1 olarak gerçekleşmiştir. Yenilenebilir enerji ve atıklardan elektrik enerjisi üretim oranı 2010 yılında %26,4 iken 2019 yılında bu oran %43,9'a yükselmiştir. Buna ek olarak 2010 yılında 398,9 Milyon ton karbondioksit eşdeğeri olan sera gazı emisyonu, 2018 yılında 520,9 Milyon ton karbondioksit eşdeğeri olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2021). Sürdürülebilir kalkınma amaçlarının çoğu dolaylı olarak sağlık sektörünü ilgilendirmekle birlikte, üçüncü amaç doğrudan sağlıklı ve kaliteli yaşam olarak belirlenmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Geliştirme Başkanlığı, 2019: 4-5). Bu kapsamda sürdürülebilir kalkınma ve sağlık kavramlarının incelenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

1.3. Sürdürülebilir Kalkınma ve Sağlık

Sürdürülebilirlik kavramını yakından ilgilendiren sektörlerden biri sağlık sektörüdür. İnsan sağlığı, ekolojik ve sosyal sürdürülebilirliğe bağlıdır. Sağlık, artan hava kirliliği, vektör kaynaklı hastalıklar, ormansızlaşma, zararlı atıkların yayılması ve azalan biyolojik çeşitlilik gibi çevresel olaylardan doğrudan etkilenmektedir (Costello vd., 2009). İklim değişikliği, azalan gıda tedariki, yetersiz beslenme, artan pestisit kullanımı gibi durumlar insan sağlığı üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır. Bu tür olaylar sağlık açısından özellikle çocuklar, yaşlılar, kronik hastalığı bulunan kişiler ve yoksullar gibi savunmasız ve kırılgan toplulukları daha fazla tehdit etmektedir (Frumkin vd., 2008: 436). Buna ek olarak küresel ısınma, bireysel ve kurumsal faaliyetler sonucu sera gazı salınımının artması, doğal kaynakların bilinçsizce

tüketilmesi, erozyon, aşırı tüketim alışkanlığı, çölleşme gibi unsurlar bugünkü nesille birlikte gelecek nesillerin de sürdürülebilirliğini tehlikeye attığı söylenebilir.

Sağlık sektörü ekolojik açıdan kaynak kullanımının yoğun olduğu, büyük miktarlarda temiz su, malzeme ve enerjinin tüketildiği bir sektördür. Sağlık hizmeti sunumu esnasında çevre üzerinde olumsuz etkileri olduğu bilinen patolojik, tıbbi, sitotoksik, radyoaktif, kimyasal ve farmasötik kaynaklı insan ve çevre sağlığına zararlı çok sayıda atık türü ortaya çıkmaktadır. Bu atıkların uygun şekilde yönetilememesi insan ve çevre sağlığı üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır. Bu noktada yeşil hastaneler kaliteli hizmet sunumunun bir parçası olarak çevreyi de içeren ve binaların sürdürülebilir tasarımına önem veren kurum olarak tasarlanmıştır ve bu kurumlarda atık üretimini kontrol altına almak ve minimum miktarda atık üretirken maksimum düzeyde fayda elde etmek amacıyla 5R olarak adlandırılan azalt (reduce), geri dönüştür (recycle), yeniden düşün (rethink) yeniden kullan (reuse) ve araştırm (research) sürdürülebilirlik ilkesinin uygulanması önerilmiştir (Lattanzio vd., 2022: 1). Sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşabilmek için küresel ölçekte daha fazla sayıda ve daha iyi eğitilmiş, nitelikli sağlık işgücünü destekleyecek müdahalelere öncelik verilmesi gerektiği belirtilmiştir (Fairall ve Batemen, 2017: 1-2). Sağlık işgücü demografisine ilişkin bilgilerin, sağlık planlaması ve politikasının mihenk taşı olduğu ve nüfusa yönelik sağlık müdahalelerinin daha verimli ve etkili bir şekilde sunulmasının yanı sıra istihdam yaratılması, cinsiyet eşitliği ve uluslararası göç ile ilgili küresel önceliklere olanak tanıyabileceği belirtilmiştir (Szabo vd., 2020: 9).

Sağlık sektörünün büyük bir çevresel zarar kaynağı olabileceği fikri Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) 1960 ile 1970'li yıllarda dikkat çekmeye başlamış ve ABD federal hükümeti, çevrenin bozulmasına yönelik ortaya çıkan sosyal kaygıyı ele almıştır (Albrecht & Petrin, 2010: 4). Sonrasında Birleşmiş Milletlere üye devletler tarafından 2015 yılında üzerinde ortak görüşe varılan ve 2030 yılına kadar ulaşılması planlanan 17 adet sürdürülebilir kalkınma amaçlarından üçüncüsü sağlık ve kaliteli yaşam olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte, yoksulluğun ve açlığın azaltılması, temiz su ve sanitasyon, insana yakışır iş koşulları ve ekonomik büyüme, erişilebilir ve temiz enerji gibi diğer bazı maddelerin de dolaylı olarak sağlık ile ilişkili olduğu görülmektedir (United Nations, 2015). Araştırmalar sağlıklı bir toplum oluşturmadan sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilemeyeceğini, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin de sağlık üzerinde doğrudan etkilerinin olduğunu göstermektedir (Szabo vd., 2020: 1-2; Costello vd., 2009; Buse ve Hawkes, 2015; Lennox vd., 2018; Seke vd., 2013; Frumkin vd., 2008). Türkiye'nin sağlık alanındaki sürdürülebilir kalkınma amaç, hedef ve göstergelerinin değerlendirildiği bir çalışmada, sağlık hedefi altında tanımlanmış olan sağlıklı

ilgili göstergelerin toplamındaki gerçekleşme oranının %84,4 ile en fazla ilerleme gösteren üçüncü hedef olduğu görülmüştür (Cansever, 2021: 633, 636). Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, toplumsal ve çevresel boyutlarının her biri sağlık kavramıyla yakından ilişkilidir (Buse ve Hawkes, 2015: 1; Çelik, 2006: 25-26). Esas olan bu üç unsur arasındaki ilişkilerin dengeli olması ve her unsur içerisinde dengelerin kendi içinde sürdürülebilir kılınmasıdır (Çelik, 2006: 25).

Sağlık sektörünün sürdürülebilir kalkınma amaçlarını gerçekleştirmedeki başarısının küresel sağlığı ele alma biçiminde bir paradigma değişikliği gerektirdiği ve bu değişim sürecinde beş temel faktörün önemli olduğu vurgulanmıştır. Bunların ilki sağlığın yapısal (sosyal, ekonomik, politik ve yasal etmenler dahil) etmenleri üzerinde sektörler arası tutarlılık ve koordinasyon için liderliğin sağlanması, ikincisi güven ve profesyonel diplomasi sergileme yeteneği kullanılarak politik olarak her düzeyde bireyle etkili bir iletişim kurulması ve sağlık hizmetlerinin odağının tedaviden korumaya kaydırılmasıdır. Üçüncüsü sağlığın ticari belirleyicileriyle mücadele etmek için etkili araçların belirlenmesi, dördüncüsü hak temelli yaklaşımların daha fazla bütünleştirilmesi, son faktör ise bireyin kendi toplum yaşamında bir fark yaratmak için çalışması, bilgi, beceri, değerler ve motivasyon bileşimini geliştirmesi ve hesap verilebilirliğin sağlanmasıdır (Buse ve Hawkes, 2015: 1). Sürdürülebilir kalkınma hedefleri arasındaki sinerjinin değerlendirildiği bir çalışmada; açlığın sona erdirilmesi, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, nitelikli eğitim, temiz su ve sıhhi koşulların sağlanması, hedeflere ulaşmak için işbirliğine dayalı yaklaşım, eşitsizliklerin azaltılması, erişilebilir ve temiz enerji sağlanması maddeleriyle sinerji içerisinde olduğu, bu hedeflerden herhangi birinde yaşanacak bir ilerlemenin sinerji içinde olduğu diğer maddelerin de ilerlemesine katkı sağladığı tespit edilmiştir (Pradhan vd., 2017: 1172). Sağlığın sosyal belirleyicileri arasında çevrenin önemli bir rolü bulunmaktadır ve insan sağlığı büyük ölçüde çevresel sürdürülebilirliğe bağlıdır (Dunphy, 2014: 414). Sağlık kurumları kesintisiz hizmet sunumu nedeniyle çevre dostu uygulamalar açısından enerji tüketiminin yüksek olduğu kurumlardır (Sahamir ve Zakaria, 2014: 106). Bu nedenle tasarım aşamasında enerji verimliliği ve çevre dostu yaklaşımlarıyla bilinen yeşil hastane konseptinin tercih edilmesi önerilmiştir (Sahamir ve Zakaria, 2014: 106). Yeşil hastanelerin amaçlarından biri sürdürülebilirliğin sağlanabileceği şekilde insan sağlığını korumak ve çevresel zararı yok etmek amacıyla doğal kaynakların verimli bir şekilde tüketilmesini sağlayacak şekilde tasarlanmasıdır. Çevreye duyarlı hastaneler, stratejik karar verme süreçlerinde insan sağlığı ve çevre ilişkisini dikkate alırlar, faaliyetlerinde çevresel zararlı etkileri azaltarak yerel halkın sağlığını sürekli geliştirmeye ve yeşil ekonomiyi desteklemeye gayret gösterirler. Yeşil ekonomi konseptine

dayalı sürdürülebilirliğin çeşitli yaklaşımları bulunmaktadır (Setyowatia, Haranib, Falaha 2013: 191). Bunlardan biri mimari yaklaşımlar diğer ise mekanik ve elektriksel yaklaşımlardır. Mimari yaklaşımlar; arazi kullanım verimliliği, su tasarrufu, enerji verimliliği, inşaat sürecinde kullanılan yapı malzemelerinin ortaya çıkan atıkları azaltmak için uygulanması (geri dönüşüm malzemeleri kavramı) ve sağlıklı iç hava kalitesinin korunmasından oluşmaktadır. Mekanik ve elektriksel yaklaşımlar ise daha çok güneş pili jeneratör sistemi, doğal aydınlatmada yenilik, elektrikte enerji tasarrufu gibi alternatif enerji kaynaklarını kapsamaktadır (Setyowatia, Haranib, Falaha 2013: 191).

Sürdürülebilirlik noktasında sağlık sektörünü yakından ilgilendiren konulardan biri de sera gazı emisyonudur. Küresel sera gazı emisyonlarının şaşırtıcı bir biçimde %4,4'ünün sağlık hizmetlerinden kaynaklandığı belirtilmiştir (Karliner ve Slotterback, 2019: 4). Misyonu sağlığı korumak ve geliştirmek olan sağlık sektörünün diğer bütün sektörlerde olduğu gibi 21. yüzyılın en büyük sağlık tehdidi olan iklim krizinin çözümünde, eylemlerini ve kalkınma gidişatını Paris Anlaşması ile uyumlu hale getirmek gibi önemli bir role sahip olduğu vurgulanmıştır (Karliner ve Slotterback, 2019, 2019: 40). Sağlık sektörü faaliyetleriyle bağlantılı karbon miktarını azaltmak amacıyla sağlık yatırımı ve politikalarının yeniden düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir (Karliner ve Slotterback, 2019: 7). Bu konuda hastanelerde enerji tüketimini ve buna bağlı israfı azaltmak amacıyla yapılan çalışmalar, karbon ölçümlerinin standartlaştırılması ve sonuçların ülke çapındaki hastanelere genelleştirilmesi yoluyla, beş yılda 5,4 milyar dolar ve on yılda 15 milyar dolar tasarruf sağlanabileceğini göstermektedir (Kaplan, 2012: 1). Sağlık sektöründe çevre dostu uygulamaların benimsenmesi ve uygulanmasında, çalışanların farkındalık düzeylerinin bilinmesi önemlidir. Griffiths (2006) sağlık çalışanlarının sürdürülebilirlik bilincinin henüz yerleşmediğini belirtmiştir. Ling ve diğerleri (2012), sürdürülebilir kalkınmanın önündeki en büyük engellerden birinin çalışanların bu konudaki farkındalık eksikliği olduğunu tespit etmiştir. Avrupa ülkelerindeki hemşirelik öğrencilerinin sürdürülebilir kalkınma konusunda farkındalıklarında önemli farklılıklar olduğu tespit edilmiştir (Richardson vd., 2016: 15). Diğer yandan Bello ve diğerlerinin (2019) sağlık çalışanlarının sürdürülebilir kalkınma hedefleri konusundaki farkındalık düzeyini değerlendirdiği çalışmada, katılımcıların %85,2'sinin bu konuda önemli düzeyde bilgi sahibi olduğu saptanmıştır. Sağlık sisteminin ve kurumların sürdürülebilir kılınmasının, çalışanların farkındalık düzeyi ile yakından ilişkili olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada hastanede çalışanlarının sürdürülebilir kalkınma konusundaki farkındalık düzeyinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

2. Metodoloji

2.1. Araştırmanın Yöntemi

Sağlık sektörü çalışanlarının sürdürülebilir kalkınma farkındalık düzeylerinin tespit edilmesi amacıyla yapılan çalışmada betimsel tarama yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde geçmişte ve günümüzde olan durumu tanımlamak ve bireylerin konuya ilişkin görüşlerini betimlemek amaçlanmaktadır (Karasar, 1999).

2.2. Evren ve Örneklem

Çalışma İstanbul'da basit rastgele örnekleme yöntemiyle seçilmiş bir üniversite hastanesinde yapılmıştır. Çalışmada üniversite hastanesinin tercih edilmesinin nedeni, üniversite hastanelerinin sağlık hizmeti sunumuyla birlikte, hizmet sundukları bölge ve ülke için eğitim ve araştırma faaliyetlerini de yerine getirerek, sağlık hizmeti alanındaki yenilikler konusunda liderlik rolü üstlenmeleridir. Üniversite hastanelerinin temel sağlık hizmetleri yanında, acil sağlık hizmetleri ile ikinci ve üçüncü basamak sağlık hizmetlerine yanıt verebilecek kapasitede olması beklenmektedir (Uğurluoğlu, 2015: 52-53). Bu kapsamda bir üniversite hastanesi çalışanlarının sürdürülebilir kalkınma konusundaki farkındalık düzeylerinin belirlenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Çalışmanın evrenini 955 sağlık çalışanı oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem seçilmemiş ve evrenin tamamına ulaşılması amaçlanmıştır. Gönüllü olarak çalışmaya katılmayı kabul eden 347 kişiye anket uygulanmış, 3 adet anket veri eksikliği nedeniyle kapsam dışı bırakılmıştır. Çalışma kapsamında yapı geçerliliği ve güvenilirliği aşamasında normal dağılıma uygunluk teşkil etmeyip uç değerlerde kaldığı tespit edilen 21 anket kapsam dışı bırakılarak analize dahil edilmemiştir. Çalışma 323 katılımcı ile tamamlanmıştır. Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004)'a göre 955 evren büyüklüğü için %95 güven düzeyi ve %5 hata payıyla 278 örneklem büyüklüğüne ulaşılması yeterlidir.

2.3. Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması

Veri toplama araçları olarak Kişisel Bilgi Formu ile Atmaca, Kiray ve Pehlivan tarafından geliştirilen ve ekonomik sürdürülebilirlik (13 soru), toplumsal sürdürülebilirlik (9 soru) ve çevresel sürdürülebilirlik (15 soru) olmak üzere toplam üç boyut ve 36 sorudan oluşan Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalık Ölçeği kullanılmıştır. Ölçekte bir adet kontrol sorusuna yer verilmiştir. Ölçek 5'li Likert tipinde (1= kesinlikle katılmıyorum- 5= kesinlikle katılıyorum) derecelendirilmiştir. Kişisel bilgi formunda katılımcıların yaş, medeni durum, cinsiyet, gelir düzeyi, eğitim seviyesi, mesleği, meslekteki ve kurumdaki çalışma süresini kapsayan sekiz

soruya yer verilmiştir (Mansur ve Gedik, 2022). Anketler 01.02.2022-31.05.2022 tarihleri arasında yüz yüze görüşme yöntemiyle uygulanmıştır.

2.4. Veri Analizinde Kullanılan İstatistiksel Yöntemleri

Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistiklerden ve Epi Info 7 istatistik programından faydalanılmıştır. Kategorik verilerin gösteriminde sayı ve yüzde değerleri, sayısal verilerin gösteriminde normal dağılıma uygunluğuna göre ortalama±standart sapma (Ort±SS) kullanılmıştır.

Ölçeğin Atmaca ve diğerleri (2019, 83-86) tarafından eğitim sektöründe öğretmenler üzerinde yapılan çalışmasında güvenilirlik katsayısı Cronbach $\alpha = 0,91$ olarak hesaplanmıştır. Alt boyutların güvenilirlik katsayıları ise; çevresel alt boyut için Cronbach $\alpha = 0,82$, ekonomik alt boyut için Cronbach $\alpha = 0,77$ ve toplumsal alt boyutu için Cronbach $\alpha = 0,87$ olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada ölçeğin güvenilirliğini test etmek amacıyla Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalık Ölçeği genel güvenilirlik katsayısı Cronbach $\alpha; 0,96$ olarak hesaplanmıştır. Alt boyutların güvenilirlik katsayıları ise; ekonomik sürdürülebilirlik alt boyutu için Cronbach $\alpha = 0,89$, toplumsal sürdürülebilirlik alt boyutu için Cronbach $\alpha = 0,90$ ve çevresel sürdürülebilirlik alt boyutu için Cronbach $\alpha = 0,94$ olarak hesaplanmıştır.

Verilerin değerlendirilmesinde Kolmogorov-Smirnov testi ile normallik analizi yapılmış ve test sonucu $p>0,05$ değerinde ve ayrıca Skewnes ve Kurtosis değerlerinin (+/-1) düzeyde olmasından dolayı ölçeğin alt boyutlarının normal dağılıma uyduğu varsayılmıştır. İstatistiksel değerlendirmede anlamlılık düzeyi $p<0,05$ olarak kabul edilmiş olup, verilerin analizinde normal dağılıma uyan değişkenlerin karşılaştırmasında One Sample T testi, One-Way ANOVA, farklılığın kaynağına bakmak için Tukey post hoc testleri kullanılmıştır.

Çalışmada Sağlık Bakanlığının sağlık çalışanı sınıflandırması dikkate alınmıştır. “Sağlık Bakanlığı Sağlık Meslek Mensupları ile Sağlık Hizmetlerinde Çalışan Diğer Meslek Mensuplarının İş ve Görev Tanımlarına Dair Yönetmelik”te hekim, eczacı, ebe, hemşire, klinik psikolog, fizyoterapist, fizyoterapi teknikeri, odyolog, odyometri teknikeri, diyetisyen, dil ve konuşma terapisti, podolog, sağlık fizikçisi, radyoterapi teknikeri, anestezi teknisyeni/teknikeri, tıbbi laboratuvar teknisyeni, tıbbi laboratuvar ve patoloji teknikeri, tıbbi görüntüleme teknikeri/teknisyeni, ağız ve diş sağlığı teknikeri, diş protez teknikeri, tıbbi protez ve ortezteknisyeni/teknikeri, ameliyathane teknikeri, adli tıp teknikeri, diyaliz teknikeri, perfüzyonist, eczane teknikeri, iş ve uğraşı terapisti (ergoterapist), iş ve uğraşı teknikeri (ergoterapi teknikeri), elektronörofizyoloji teknikeri, mamografi teknikeri, optisyen, acil tıp teknikeri, acil tıp teknisyeni, hemşire yardımcısı, ebe yardımcısı, sağlık bakım teknisyeni sağlık

meslek mensubu kategorisinde, psikolog, biyolog, çocuk gelişimcisi, sosyal çalışmacı/sosyal hizmet uzmanı, sağlık eğitimcisi/tıbbi teknolog, sağlık idarecisi, çevre sağlığı teknisyeni/teknikeri, yaşlı bakım teknikeri / evde hasta bakım teknikeri, tıbbi sekreter, biyomedikal cihaz teknikeri, biyomedikal mühendisi, gerontolog ise diğer meslek mensupları kategorisinde değerlendirilmektedir (Sağlık Bakanlığı Resmi Gazete, 2014, sayı: 29007). Bu nedenle hastanede görev yapan çalışanlar sağlık çalışanları ve diğer meslek mensupları olarak iki kategoride değerlendirilmiştir.

2.5. Yapı Geçerliliği

Yapı geçerliliği için, temel bileşenler yöntemi ve varimax döndürme tekniği kullanılarak açımlayıcı faktör analizi uygulanmıştır.

Tablo 1. Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalık Ölçeği Faktör Analizi

Faktör Adı	Soru İfadesi	Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans (%)	Özdeğer	Güvenilirlik	Ortalama
Çevresel Sürdürülebilirlik	28. Yaşanılabilir bir dünya bırakabilmek için yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının yaygınlaştırılması gerekir	0,757	27,90	12,69	0,94	4,27
	29. Gelecek nesillerin ekolojik sorunlar yaşamaması için mevcut kaynakların (su, hava, toprak vb.) korunması hususunda her bireye düşen sorumluluklar vardır.	0,756				
	33. Ham madde kaynaklarının gelecek nesiller tarafından da kullanılabilmesi için atıkların geri dönüştürülmesi sürecinde her bireyin sorumlulukları olduğunu düşünüyorum.	0,740				
	32. Gelecek nesillere daha yeşil bir dünya bırakabilmek için ağaçlandırma çalışmaları ve ağaçların korunması ile ilgili her bireye sorumluluk düşmektedir.	0,726				
	27. Enerji kaynaklarının daha uzun süreli kullanılabilmesi için enerji tasarrufu yapan ürünlerin tercih edilmesi gerekir	0,722				
	34. Ham madde kaynaklarının gelecek nesiller tarafından da kullanılabilmesi için çöpler özelliklerine göre ayrılarak, değerlendirilmelidir.	0,695				
	20. Bireylerin ve ailelerin refah düzeyini asgari koşulların üzerinde tutmak için toplum sorumluluk almalıdır.	0,674				
	19. Toplumda ki kültürlerin birbiri ile etkileşimi desteklenmeli ve geliştirilmelidir.	0,629				
	30. Endüstri kuruluşları çevre sağlığını koruyacak ve doğal kaynakların kirletilmesini önleyecek tedbirler almalıdır	0,622				
	25. Araç alırken, ekolojik dengenin bozulmasına etkisi en az olan araçların tercih edilmesi gerektiğini düşünüyorum	0,607				
	22. Sürdürülebilir çevre için faaliyetlerde bulunan resmi ve sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları desteklenmelidir	0,592				
	21. Şehirleşme, (şehir, kasaba v.b) toplumun ruh ve beden sağlığını koruyacak şekilde olmalıdır.	0,544				
	36. Önlem alınmaması halinde küresel ısınmanın, dünyamızın geleceği için ciddi tehdit oluşturduğunu düşünüyorum.	0,471				
Toplumsal Sürdürülebilirlik	14. Toplumdaki bireylere (kadın/erkek, zengin/fakir, ırk/din v.b.) eşit fırsatlar sunulmalıdır.	0,772	19,37	2,01	0,90	4,40
	17. Toplumdaki bütün bireylere eğitim ve sağlık hizmetlerine ulaşım hakkı sağlanmalıdır.	0,758				
	18. Bireylere, yaşadıkları yerlerde kendilerini güvende hissedebilecekleri bir ortam oluşturulmalıdır.	0,756				
	15. Toplumdaki bütün bireyler için bireyin yaşam boyu öğrenmesine olanak sağlayacak ortamlar oluşturulmalıdır.	0,749				
	12. Ekonomik kalkınma için tarım ve hayvancılık sektörlerine yapılacak yatırımlar desteklenmelidir.	0,587				

Ekonomik Sürdürülebilirlik	6.	Ekonomik politikalar sürdürülebilir üretime göre şekillenmelidir.	0,778	18,83	1,15	0,89	4,29
	5.	Ekonomik kalkınma işsizliği önleyecek şekilde planlanmalıdır	0,761				
	4.	Ekonomik politikalar, yoksulluğu ve gelir dağılımındaki farklılıkları azaltıcı nitelikte olmalıdır.	0,758				
	7.	Ekonomik politikalar doğal kaynakları yok etmeyecek şekilde oluşturulmalıdır.	0,756				
	2.	Gelecek nesilleri de düşünerek mevcut ekonomik kaynakları tasarruflu kullanmalıyız.	0,709				
	3.	Kalkınma için yapılacak borçlanma ekonomik dengeler gözetilerek yapılmalıdır.	0,702				
	Toplam=						

KMO = 0,954; $\chi^2 = 6082,892$; df = 276; $p < .001$
N = 323.

Sürdürülebilirlik Kalkınma Farkındalık Ölçeği faktör analizi sonucu incelendiğinde Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri= 0,954 ve Bartlett's Testi değeri= 6082,892 ($p < .001$) olarak tespit edilmiştir. KMO değeri 0,80'in üstünde olduğundan, örneklemden elde edilen verinin yeterli olduğu kabul edilmiştir. Bartlett's testi sonucunun ,05'den küçük olması ölçek maddeleri arasındaki ilişkinin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir.

İlk açımlayıcı faktör analizi sonucunda, tek faktörlü yapı oluşturan maddeler, birden çok faktör altına yerleşmiş olup yük değerleri arasında ,10'dan daha düşük değere sahip olan maddeler ölçekten çıkarılmıştır. Her işlem sonucunda bir tek madde çıkarılmıştır ve analiz yenilenmiştir. Yapılan analizde 1., 8., 9., 10., 11., 13., 16., 23., 24., 26., 31., 35., 37. maddeler çıkarılmıştır. Böylelikle ölçek son halini almıştır.

24 maddelik ölçeğin son durumu, faktör yükleri, faktörlerin aldıkları özdeğer ve açıkladıkları varyans miktarı, Cronbach alfa değerleri ve boyutların ortalamaları Tablo 1'de yer almaktadır. Tablo 1'de görüldüğü üzere özdeğeri 1'den büyük 3 faktör belirlenmiştir. Bu 3 faktör, toplam varyansın %66,11'ini açıklamaktadır. Birinci faktörün özdeğeri %12,69 ve açıkladığı varyans miktarı %27,90'dır. Birinci faktör çevresel sürdürülebilirlik olarak adlandırılmıştır. İkinci faktörün özdeğeri %2,01 ve açıkladığı varyans miktarı %19,37'dir. İkinci faktör toplumsal sürdürülebilirlik olarak adlandırılmıştır. Üçüncü faktörün özdeğeri %1,15 ve açıkladığı varyans miktarı %18,83'dür. Üçüncü faktör ekonomik sürdürülebilirlik olarak adlandırılmıştır.

Ölçeğin güvenilirliği, Cronbach alfa değeri hesaplanarak elde edilmiştir. Birinci boyut olan çevresel sürdürülebilirlik Cronbach alfa değeri 0,94, ortalaması 4,27; ikinci boyut olan toplumsal sürdürülebilirlik Cronbach alfa değeri 0,90, ortalaması 4,40; üçüncü boyut olan ekonomik sürdürülebilirlik Cronbach alfa değeri 0,89, ortalaması 4,29 olarak bulunmuştur. Ölçeğin oldukça güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

Yapısal geçerliliği sağlanan ölçüğe son olarak doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonuçları aşağıda yer almaktadır.

Tablo 2. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Model	χ^2	DF	χ^2/DF	CFI	GFI	RMSEA	PCLOSE
			(≤ 5)	($\geq 0,95$)	($\geq 0,90$)	($\leq 0,08$)	($> 0,50$)
DFA	450,981	231	1,95	0,96	0,90	0,05	0,163

DFA: Doğrulayıcı Faktör Analizi

*Referans değerleri parantez içindedir.

Sürdürülebilirlik kalkınma farkındalık ölçüğü için 3 faktörlü yapı incelenmiştir. İncelenen yapıda çevresel sürdürülebilirlik boyutu için 13, toplumsal sürdürülebilirlik boyutu için 5, ekonomik sürdürülebilirlik boyutu için 6 madde yer almaktadır. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda, model uyum kriterleri incelenmiş ve elde edilen model uyum kriterleri istenilen sınırlarda olmadığından dolayı modifikasyon indekslerine bakılmıştır. Bu indeks incelemesi sonucunda, aynı boyut altında hata terimleri arasında kovaryans bağlantıları oluşturulmuştur. Bu bağlantılar yapıldıktan sonra çözümleme tekrar yapılmıştır. Yapılan çözümleme sonucunda, CMIN= 45,981, DF= 231, CMIB/DF= 1,95, CFI=0,96, GFI= 0,90, RMSEA= 0,05, PCLOSE 0,163 olarak bulunmuştur. Bu da model uyumunun mükemmel olduğu anlamına gelmektedir.

Doğrulayıcı faktör analizi yol katsayıları Tablo 3'te sunulmuştur.

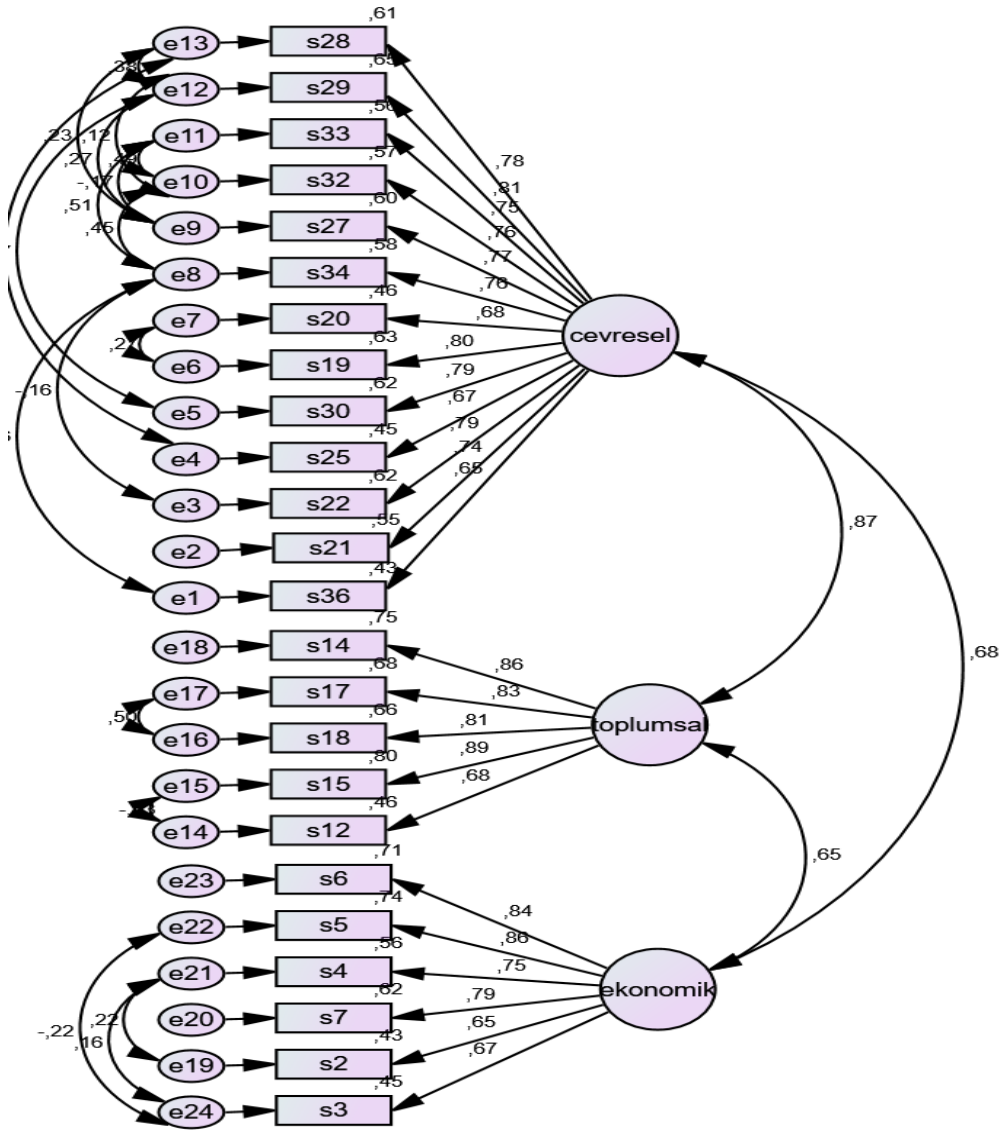
Tablo 3. Doğrulayıcı Faktör Analizi Yol Katsayıları

Madde	Path	Faktör	β_0	β_1	S.E.	C.R.	P
s22	<---	Çevresel	0,788	0,84	0,055	15,408	<0,001
s25	<---		0,671	0,875	0,064	13,719	<0,001
s30	<---		0,787	0,838	0,054	15,401	<0,001
s19	<---		0,796	0,882	0,056	15,607	<0,001
s20	<---		0,68	0,856	0,067	12,851	<0,001
s34	<---		0,762	0,871	0,059	14,707	<0,001
s27	<---		0,774	0,919	0,053	17,208	<0,001
s32	<---		0,758	0,895	0,061	14,659	<0,001
s33	<---		0,747	0,9	0,063	14,392	<0,001
s28	<---		0,782	1			<0,001
s29	<---		0,808	0,954	0,047	20,255	<0,001
s36	<---		0,653	0,812	0,066	12,275	<0,001
s21	<---		0,744	0,871	0,061	14,351	<0,001
s12	<---	Toplumsal	0,676	0,756	0,058	13,017	<0,001
s15	<---		0,893	1			<0,001
s18	<---		0,811	0,863	0,045	18,982	<0,001
s17	<---		0,827	0,91	0,046	19,688	<0,001

s14	<---		0,864	0,972	0,045	21,475	<0,001
s2	<---	Ekonomik	0,654	0,696	0,054	12,774	<0,001
s7	<---		0,788	0,821	0,05	16,548	<0,001
s4	<---		0,749	0,717	0,047	15,246	<0,001
s5	<---		0,858	0,839	0,045	18,478	<0,001
s6	<---		0,841	1			<0,001
s3	<---		0,667	0,744	0,059	12,668	<0,001

β_0 : Standart yol katsayıları, β_1 : Standart olmayan yol katsayıları

Doğrulayıcı faktör analizinde, çevresel sürdürülebilirlik boyutu altında yer alan tüm maddelere ait yol katsayıları istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Maddelerin standartlaştırılmamış yol katsayıları Tablo 3'te β_1 olarak verilmiştir. Standartlaştırılmış yol katsayılarına bakıldığında çevresel sürdürülebilirlik boyutunda en fazla etkiye sahip olan maddenin soru 29 olduğu görülmektedir ($\beta_0= 0,808$). Doğrulayıcı faktör analizinde, toplumsal sürdürülebilirlik boyutu altında yer alan tüm maddelere ait yol katsayıları istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Toplumsal sürdürülebilirlik boyutunda en fazla etkiye sahip maddenin soru 15 olduğu görülmektedir ($\beta_0= 0,893$). Doğrulayıcı faktör analizinde, ekonomik sürdürülebilirlik boyutu altında yer alan tüm maddelere ait yol katsayıları istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Ekonomik sürdürülebilirlik boyutunda en fazla etkiye sahip maddenin soru 5 olduğu görülmektedir ($\beta_0= 0,858$).

Şekil 1. Standartlaştırılmış Yol Katsayıları

2.6. Araştırmanın Etik Boyutu

Araştırmanın uygulanabilmesi için Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulundan etik komisyon izni alınmıştır (Tarih: 14.01.2022, Sayı: 2022-1). Ayrıca çalışmanın yapıldığı kurumdan kurum izni ve ölçek kullanım izni alınmıştır.

2.7. Sınırlılıklar

Bu çalışma, bir üniversite hastanesinde 01.02.2022-31.05.2022 tarihleri arasında çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden bireylerden elde edilen verilerle sınırlıdır. Çalışmada her ne kadar hastanede çalışan bütün personel kapsama almış olsa da zaman ve mali kısıtlılıkların yanı sıra hastanedeki personelin nöbetleri, izinleri ve hasta yoğunluğu hedeflenen katılımcı düzeyini etkilemiştir.

3. Bulgular

Bu bölümde katılımcıların sosyo-demografik özellikleri ile araştırma sorularının cevaplarına ilişkin bulgular yer almaktadır.

Katılımcıların Sosyo-demografik Özelliklerine Dair Bulgular

Araştırmada sosyo-demografik özellikler incelendiğinde; katılımcıların %65,6'sının kadınlardan, %42,7'sinin 30 yaş ve altı bireylerden, %48'inin lisans ve lisansüstü eğitim seviyesinde, %70,9'unun 5 yılın üzerinde mesleki deneyime sahip olduğu bulunmuştur. Buna ek olarak katılımcıların %52,8'inin bulunduğu kurumda 4 yıl altı çalışma deneyimine sahip ve %47,4'ünün sağlık meslek mensubu çalışanlardan oluştuğu görülmektedir.

Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalık Ölçeği Alt Boyutlarının Karşılaştırmasına Dair Bulgular

Katılımcıların cinsiyet, yaş, gelir düzeyi, eğitim seviyesi değişkenleriyle sürdürülebilir kalkınma farkındalık ölçeği alt boyutlarının karşılaştırma sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Değişkenlere Göre Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalık Ölçeği Alt Boyutlarının Karşılaştırması

Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalık Ölçeği																		
Değişkenler		N	%	Çevresel Sürdürülebilirlik				Toplumsal Sürdürülebilirlik				Ekonomik Sürdürülebilirlik						
				O	(SS)	F	p	Fark	O	(SS)	F	p	Fark	O	(SS)	F	p	Fark
Cinsiyet						6,808					0,256					0,000		
1	Kadın	212	65,6	4,30	(0,54)													
2	Erkek	111	34,4	4,22	(0,42)													
Yaş						0,531					0,738					0,439		
1	<30	138	42,7	4,29	(0,52)													
2	31-40	92	28,5	4,30	(0,44)													
3	41-50	60	18,6	4,20	(0,58)													
4	≥51	33	10,2	4,25	(0,40)													
Eğitim						2,224					1,720					7,777	***	1-2 1-4 3-4
1	İlk ve ortaöğretim	84	26,0	4,17	(0,54)													
2	Ön Lisans	84	26,0	4,29	(0,60)													
3	Lisans	99	30,7	4,27	(0,41)													
4	Lisansüstü	56	17,3	4,39	(0,40)													
Meslekte Çalışma Yılı						0,389					0,934					1,455		
1	< 2	46	14,2	4,30	(0,65)													
2	2-4	48	14,9	4,33	(0,46)													
3	5-9	109	33,7	4,27	(0,45)													
4	≥ 10	120	37,2	4,24	(0,50)													
Kurumda Çalışma Yılı						0,051					0,106					1,186		
1	< 2	102	31,6	4,28	(0,56)													
2	3-4	68	21,1	4,26	(0,42)													
3	5-9	94	29,1	4,26	(0,54)													
4	≥ 10	59	18,3	4,28	(0,44)													

Meslek Grubu					0,886					6,659				0,419			
1	Sağlık Profesyonele	153	47,4	4,31	(0,44)				4,43	(0,44)			4,34	(0,48)			
2	Diğer Meslek Mensubu	170	52,6	4,23	(0,55)				4,36	(0,60)			4,26	(0,60)			
Gelir Düzeyi						3,762	*	2-3			3,995	*	1-3 2-3		10,928	***	1-3 2-3
1	<5000	101	31,3	4,26	(0,57)				4,34	(0,63)			4,27	(0,58)			
2	5001-7500	149	46,1	4,21	(0,51)				4,36	(0,51)			4,19	(0,56)			
3	≥7500	73	22,6	4,40	(0,32)				4,55	(0,37)			4,55	(0,39)			

N = 323; O = Ortalama; SS = standart sapma;

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$.

Katılımcıların yaş, cinsiyet, meslekte çalışma yılı, kurumda çalışma yılı ve meslek ile sürdürülebilir kalkınma farkındalık ölçeği alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanamamıştır ($p > 0.05$).

Katılımcıların eğitim durumuna göre ekonomik sürdürülebilirlik alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır ($p < 0.05$). Yapılan post-hoc (Tukey) analizde farklılıkların ilk ve ortaöğretim ile ön lisans, ilk ve ortaöğretim ile lisansüstü arasında ön lisans ve lisansüstü eğitim lehine anlamlı bir fark olduğu saptanmıştır. Diğer bir fark ise lisans ve lisansüstü eğitim arasında lisansüstü eğitim lehine anlamlıdır ($p < 0.05$).

Araştırmaya katılanların gelir durumuna göre sürdürülebilir kalkınma farkındalık ölçeği alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır ($p < 0.05$). Yapılan post-hoc (Tukey) analizine göre, farklılıkların çevresel sürdürülebilirlik alt boyutunda ₺5000-7500 ile ≥7500 gelir grubunda olanların arasında 5000-7500 gelir grubu lehine anlamlı olduğu saptanmıştır. Toplumsal sürdürülebilirlik alt boyutunda ise ≥ ₺7500 geliri olanlar ile <₺5000 ile ₺5000-7500 geliri olanlar arasında ≥ ₺7500 lehine anlamlı fark görülmüştür. Ekonomik sürdürülebilirlik alt boyutunda ise ≥ ₺7500 geliri olanlar ile <₺ 5000 ile ₺ 5000-7500 geliri olanlar arasında ≥ ₺7500 lehine anlamlı fark görülmüştür. Gelir seviyesi yükseldikçe sürdürülebilirlik kalkınma farkındalığının arttığı görülmektedir.

4. Tartışma

Bu araştırmada bir üniversite hastanesinde görev yapan sağlık profesyonelleri ile diğer meslek mensuplarının sürdürülebilir kalkınma konusundaki farkındalık düzeylerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Kalkınmış bir toplum seviyesine ulaşılmasında sağlık hizmetlerinin rolü önemlidir (Çelik, 2006: 26). Sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşılmasında sağlık sektörü çalışanlarının, sağlık ile ilgili çıktıların iyileştirilmesinin yanı sıra insan hakları, hesap verebilirlik, yeniliklerin takip edilmesi, siyasi taahhüt ve çok paydaşlı ortaklığın teşvik edilmesinde kritik rolleri bulunmaktadır (Shapovalova vd., 2015: e249).

Çalışma bulguları değerlendirildiğinde sağlık profesyonellerinin ve diğer meslek mensuplarının sürdürülebilirlik kalkınma farkındalık düzeyinin genel olarak yüksek olduğu

görülmüştür. Ayrıca en yüksek ortalama puana sahip sürdürülebilir kalkınma alt boyutunun toplumsal sürdürülebilirlik, en düşük ortalama puana sahip alt boyutun ise çevresel sürdürülebilirlik olduğu saptanmıştır. Bu konu ile ilgili sağlık sektöründe yapılan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Nijerya’da sağlık çalışanlarının sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile ilgili farkındalık düzeylerini ölçmeyi amaçlayan çalışmada katılımcıların %48’inin bilgi düzeyinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Bello vd., 2019). Sağlık çalışanlarının çevresel sürdürülebilirliğe dair bakış açılarının değerlendirildiği bir çalışmada, çevreyi korumak için genellikle profesyonel yaşamlarından ziyade kişisel yaşamlarında daha fazla eylemde buldukları, sağlık sektörünün ekonomik rasyonalizme odaklanmasının, çevreye karşı sorumlu davranışın önünde önemli bir engel olduğu saptanmıştır (Dunphy, 2014: 414). Sağlık profesyonellerinin çalışma süreleri içerisinde çevreyi korumaya yönelik davranışları nedeniyle dışlanmadan korktukları ve çoğu zaman harekete geçme konusunda kendilerini yeterli hissetmedikleri, bu durumun kendilerini sessiz ve güçsüz hissetmelerine yol açtığı tespit edilmiştir. Kuruluşların ve profesyonel derneklerin, çevreye duyarlı uygulamalar için sağlık çalışanlarının bireysel olarak desteklenmesi gerektiği, sağlık eğitimi ve mesleki gelişim programlarının bu değişimi destekleyecek şekilde tasarlanması önerilmiştir (Dunphy, 2014: 414). İngiltere’nin ulusal sağlık sistemi National Health Service, suyun ve enerjinin verimli bir şekilde yönetilmesi, etkin atık yönetimi, düşük karbon emisyonu, yerel biyoçeşitliliğin desteklenmesi sayesinde sosyal ve ekonomik sürdürülebilirliğe katkı sağlandığını vurgulamıştır (Sahamir ve Zakaria, 2014: 107). Çevre dostu uygulamalarıyla bilinen yeşil hastanelerle ilgili sağlık profesyonellerinin algısının değerlendirildiği bir çalışmada, yeşil hastanelerin toplum sağlığının geliştirilmesi bakımından saygın hastaneler olduğu ve enerji kullanımının azaltılarak verimliliğin artırılmasına katkı sağladıkları belirtilmiştir (Albrecht & Petrin, 2010: 10). İstanbul’da bir kamu hastanesinde yapılan çalışmada, hastane çalışanlarının yeşil hastane özellikleri konusundaki farkındalık düzeyi ve beklentilerinin yüksek olduğu bulunmuştur (Kılıç ve Güdük, 2018: 171). Hemşirelik öğrencilerinin sürdürülebilir kalkınma farkındalığına yönelik yapılan çalışmada çevresel sürdürülebilirlik farkındalık düzeylerinin ekonomik ve sosyal sürdürülebilirliğe göre daha yüksek olduğu görülmüştür (Şimşek ve Erkin, 2022; 4). Eğitim düzeyi ile sürdürülebilir kalkınma farkındalığı arasındaki ilişkiye bakıldığında yükseköğretim kurumlarında sürdürülebilirlik uygulamalarının önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu noktada tıp, sağlık ve eğitim bilimleri dahil tüm disiplinlerde sürdürülebilir kalkınma farkındalığının artırılmasına yönelik eğitim programlarına yer verilmesi önerilmiştir (Wright vd., 2022; Richardson vd., 2016: 15). Sağlık profesyonelleri ve diğer çalışanların özellikle çevresel sürdürülebilirlik konusundaki farkındalık düzeylerinin artırılmasına yönelik

çalışmaların yapılması, kurumların çevreye yönelik sosyal sorumluluk projelerine çalışanların dahil edilmesi, sürdürülebilirlik bilincinin mezuniyet öncesi eğitim programlarıyla öğrencilere kazandırılması yönünde girişimlerde bulunulması, çevrenin korunmasına yönelik çalışmalar yapan sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği halinde çalışılması farkındalık düzeyinin artırılmasına katkı sağlayabilir.

Çalışmada eğitim durumu ve gelir düzeyi ile sürdürülebilir kalkınma farkındalık alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu, eğitim durumu ve gelir düzeyi yükseldikçe ekonomik, toplumsal ve çevresel sürdürülebilirlik alt boyut farkındalık puanlarının da yükseldiği görülmüştür. Çalışmada ekonomik, toplumsal ve çevresel sürdürülebilirlik alt boyut puan ortalamalarının genel olarak yüksek olduğu saptanmıştır. Sağlık sektöründe bu konu ile ilgili yapılan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Öğretmen adaylarına uygulanan bir çalışmada bireylerin ekonomik, toplumsal ve çevresel sürdürülebilirlik alt boyut puan ortalamalarının ortanın üzerinde olduğu görülmüştür (Faiz ve Yüzbaşıoğlu, 2019: 1255). Öğretmen adaylarına uygulanan diğer bir çalışmada ise çevresel etik ve toplumsal-sosyal faktör puan ortalamalarının yüksek, ekonomik sürdürülebilirlik puan ortalamasının ise orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir (Öztürk Demirbaş, 2015: 306). Bu çalışmalardan hareketle farklı sektörlerde de eğitim düzeyinin sürdürülebilir kalkınma farkındalığına etki ettiği söylenebilir. Sektörel düzeyde sağlık alanında farklı meslek grupları düzeyinde ve daha büyük örneklem grupları üzerinde çalışmalar yapılması, bu sektörde görev yapan çalışanların sürdürülebilir kalkınma farkındalık düzeyleri konusunda bilgi sahibi olunması açısından faydalı olabilir.

Katılımcıların yaş, cinsiyet, meslek grubu, meslekteki çalışma yılı ve kurumdaki çalışma yılı ile sürdürülebilir kalkınma farkındalık ölçeği alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanamamışken, sağlık meslek mensuplarının diğer meslek mensuplarına nazaran sürdürülebilir kalkınma farkındalık ölçeği alt boyut puan ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Sağlık meslek gruplarından hemşirelere yönelik sürdürülebilirlik durumunu değerlendirmek amacıyla yapılan bir kavram analizi çalışmasında, hemşirelik mesleğinin çevre koruma hedefiyle mevcut ve gelecek nesillerin daha iyi sağlık fırsatlarını yakalama çabasıyla sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunduğu saptanmıştır (Anâker & Elf, 2014: 381). Yeşil hastane farkındalığına yönelik hastane yöneticileri üzerinde yapılan nitel bir araştırmada, yöneticilerin yeşil hastaneleri daha kaliteli, tasarruflu, verimli, çevre dostu, hijyenik, teknolojiye önem veren, çevre ve insan sağlığı açısından daha faydalı yapılar olarak gördükleri ve yöneticilerin yeşil hastane farkındalığının yeterli olmadığı tespit edilmiştir (Gemlik vd., 2019: 2142). Aynı çalışmada yöneticilerin kendi yönetim alanları

kapsamında olmayan bölümlerdeki yeşil hastane uygulamaları hakkında bilgi sahibi olmadığı tespit edilmiştir (Gemlik vd., 2019: 2135). Eğitim sektöründe öğretmen adayları üzerinde yapılan bir araştırmada cinsiyet değişkeninin bireylerin farkındalık düzeyini etkilediği ve kadınların erkeklere göre çevresel ve ekonomik farkındalık puanlarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Faiz ve Yüzbaşıoğlu, 2019: 1261). Çalışmada, sağlık profesyonellerinin diğer meslek gruplarına sürdürülebilir kalkınma farkındalık düzeylerinin daha yüksek olması, eğitim düzeylerine paralel olarak sürdürülebilirlik konusundaki hassasiyetlerinin daha yüksek olmasıyla açıklanabilir.

5. Sonuç ve Öneriler

Sağlık profesyonellerinin ve diğer meslek mensuplarının sürdürülebilir kalkınma farkındalık düzeyinin tespit edilmesi amacıyla gerçekleştirilen çalışmada hastanede görev yapan 344 personele Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalık Ölçeği uygulanmış, çalışmaya dahil edilmesi uygun görülen 323 örneklem ile çalışma tamamlanmıştır. Çalışmaya dahil olan bütün örneklem grupları düzeyinde genel olarak sürdürülebilir kalkınma farkındalığı alt boyut puan ortalamalarının yüksek olduğu görülmüş olsa da sağlık meslek mensuplarının, diğer meslek gruplarına nazaran çevresel, toplumsal ve ekonomik sürdürülebilirlik alt boyut ortalama puanının daha yüksek olduğu görülmüştür. Buna ek olarak eğitim ve gelir düzeyi arttıkça sürdürülebilir kalkınma farkındalığının da arttığı bulunmuştur.

Hastanede görev yapan bütün çalışanların sürdürülebilir kalkınma farkındalık düzeylerinin artırılması amacıyla sağlık kurumu yöneticilerine ve politika yapıcılara yönelik bazı önerilerde bulunulmuştur. Bunlardan bazıları; sağlık kurumu yöneticilerinin hastanelerin enerji tüketimini takip etmesi ve potansiyel iyileştirme alanlarını belirlemek için düzenli olarak denetimler gerçekleştirilmesi, enerji tüketimi konusunda sektördeki en iyi uygulama örneklerini takip ederek kendi kurumlarıyla kıyaslaması, sürdürülebilirlik girişimleri konusunda çalışanlara ve yöneticilere eğitimler verilmesi, sürdürülebilir uygulamalar konusunda politika yapıcıların ve paydaşların bilgilendirilmesi, sürdürülebilir uygulamaların desteklediği bir kurum kültürü oluşturulması, sektördeki genel sürdürülebilirlik trendlerinin araştırılarak, teknik ve pratik bilgilerin elde edilmesi ve bu sayede sürdürülebilirlik konusunda daha bilinçli kararlar alınmasına destek olunması, sağlık tesislerinin sürdürülebilir kılınması amacıyla mevzuatın düzenlenmesi ve merkezi denetimlerin gerçekleştirilmesi, sürdürülebilirliğin sağlanması ve enerji tüketiminin azaltılması amacıyla kurumsal düzeyde hedefler belirlenmesi ve bu hedeflere ulaşım durumunun değerlendirilmesi, sağlık kurumlarında enerjinin daha verimli bir şekilde

kullanılmasını sağlamak amacıyla kamu teşvik programları oluşturulması ve sektörler arası işbirliğine önem verilmesidir (Albrecht ve Petrin, 2010: 61-64: Lattanzio vd., 2022: 1):

Çalışma sonuçlarına göre yukarıda belirtilen önerilere ek olarak sağlık profesyonellerinin ve diğer çalışanların sürdürülebilir kalkınma farkındalık düzeylerinin artırılmasına yönelik çalışmaların yapılması amacıyla Sağlık Bakanlığı başta olmak üzere Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın, sağlık kurumlarının, sivil toplum kuruluşlarının, Millî Eğitim Bakanlığı'nın, özellikle sağlık alanında eğitim veren kurumların sektörler arası iş birliği yapması önerilmektedir. Ayrıca sağlık çalışanlarının sürdürülebilir kalkınma konusundaki farkındalık düzeylerinin farklı sağlık kurumlarında ve farklı örneklem büyüklüğü üzerinde yapılması yaş, cinsiyet, meslek grubu, gelir düzeyi, eğitim seviyesi ve çalışma yılı ile sürdürülebilir kalkınma farkındalığı arasındaki ilişkilere yönelik ileri düzey çıkarımlarda bulunmak açısından faydalı olabilir. Buna ek olarak tıp, hemşirelik, eczacılık, tıbbi tekniker/teknisyen gibi sağlık profesyonelleri ile diğer çalışanların mezuniyet öncesi eğitim programlarında sürdürülebilir kalkınma farkındalığı ile ilgili konulara yer verilmesi, bu konuda daha bilinçli nesillerin yetiştirilmesine katkı sağlayabilir.

Kaynakça

Albrecht, S., & Petrin, B. (2010). *Establishing a sustainable vision for healthcare*. [Degree of Bachelor of Science, Worcester Polytechnic Institute]. https://web.wpi.edu/Pubs/E-project/Available/E-project-030310-231134/unrestricted/EASVFH_IQP.pdf

Anåker, A., & Elf, M. (2014). Sustainability in nursing: A concept analysis, *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 28(2), 381-389. <https://doi.org/10.1111/scs.12121>

Atmaca, A. C., Kıray, S. A., & Pehlivan, M. (2019). Development of a measurement tool for sustainable development awareness, *International Journal of Assessment Tools in Education*, 6(1), 80-92. <https://doi.org/10.21449/ijate.518099>

Bello, A. O., Omachi, P. A., Adeboye, M. A., & Adegbeyo, A. O. (2019). Awareness and knowledge of sustainable development goals among health workers in Bida, North-central Nigeria, *Journal of Medicine in the Tropics*, 21, 26-30. https://doi.org/10.4103/jomt.jomt_3_19

Biasutti, M., & Frate, S. (2017). A validity and reliability study of the attitudes toward sustainable development scale. *Environmental Education Research*, 23(2), 214-230. <http://dx.doi.org/10.1080/13504622.2016.1146660>

Birleşmiş Milletler Türkiye. (2023, 21 Mayıs). *Türkiye sürdürülebilir kalkınma amaçları*, <https://turkiye.un.org/tr/sdgs>

Buse, K., & Hawkes, S. (2015). Health in the sustainable development goals: Ready for a paradigm shift? *Globalization and Health*, 11(1), 1-8. <https://doi.org/10.1186/s12992-015-0098-8>

Cansever, İ. H. (2021). Sürdürülebilir kalkınma ve sağlık: Türkiye'nin 2023 hedefleri ile karşılaştırmalı bir değerlendirme, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 24(3), 633-650.

Caruana, M. E. C., & Srnec, C. C. (2013). Public policies addressed to the social and solidarity economy in South America. Toward a New Model? *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 24(3), 713-732. <https://doi.org/10.1007/s11266-012-9276-y>

Cavicchi, C. (2017). Healthcare sustainability and the role of intellectual capital. Journal of Intellectual Capital Evidence from an Italian Regional Health Service. *Journal of Intellectual Capital*, 18(3), 544-563. <https://doi.org/10.1108/JIC-12-2016-0128>.

Chiarini, A., & Vagnoni, E. (2016). Environmental sustainability in European public healthcare: Could it just be a matter of leadership? *Leadership in Health Services*, 29(1), 1-8. <https://doi.org/10.1108/LHS-10-2015-0035>

Costello, A., Abbas, M., Allen, A., Ball, S., Bell, S., Bellamy, R., Friel, S., ... & Pattersson, C. (2009). Managing the health effects of climate change, *Lancet*, 373, 1693-733. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(09\)60935-1](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(09)60935-1)

Çelik, Y. (2006). Sürdürülebilir kalkınma kavramı ve sağlık, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 9(1), 19-37.

de Asís, M.G., O'Leary, D., Ljung, P., & Butterworth, H. (2009). *Improving transparency, integrity, and accountability in water supply and sanitation*. The World Bank, Washington.

Dunphy, J. L. (2014). Healthcare Professionals' perspectives on environmental sustainability, *Nursing Ethics*, 21(4), 414-425. <https://doi.org/10.1177/0969733013502802>

Eşkinat, R. (2015). Binyıl Kalkınma Hedeflerinden Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine, *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(3), 267-282.

Fairall, L., & Bateman, E. (2017). Health workers are vital to sustainable development goals and universal health coverage, *BMJ*, 356, j1357. <https://doi.org/10.1136/bmj.j1357>

Faiz, M., & Yüzbaşıoğlu, H. B. (2019). Öğretmen adaylarının sürdürülebilir kalkınma farkındalıkları, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(4), 1255-1271. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2019.-662082>

Frumkin, H., Hess, J., Luber, G., Malilay, J., & McGreehin, M. (2008). Climate change: The public health response, *American Journal of Public Health*, 98(3), 435-445.

<https://doi.org/10.2105/AJPH.2007.119362>

Gedik, Y. (2020). Sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarla sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 3(3), 197-206.

Griffiths, J. (2006). Environmental sustainability in the National Health Service in England. *Public Health*, 120(7), 609-612. <https://doi.org/10.1016/j.puhe.2006.04.005>.

Şimşek, H. G., & Erkin, Ö. (2022). Sustainable development awareness and related factors in nursing students: A correlational descriptive Study, *Nurse Education in Practice*, 64, 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.nepr.2022>

Holden, E., Linnerud, K., & Banister, D. (2017). The imperatives of sustainable development, *Sustainable Development*, 25(3), 213-226. <https://doi.org/10.1002/sd.1647>

Johnston, P., Everard, M., Santillo, D., & Robèrt, K.-H. (2007). Reclaiming the definition of sustainability, *Environmental Science and Pollution Research*, 14(1), 60-66. <https://doi.org/10.1065/espr2007.01.375>

Kaplan, S., Sadler, B., Little, K., Franz, C., & Orris, P. (2012). Can sustainable hospitals help bend the health care cost curve?, *The Commonwealth Fund Issue Brief (Commonw Fund)*, 29(1641), 1-14.

Karasar, N. (1999). *Bilimsel araştırma yöntemi*, Nobel Yayınevi: İstanbul.

Karliner, J., & Slotterback, S (2019). *Health care's climate footprint, how the health sector contributes to the global climate crisis, and opportunities for action*, ARUP Reports, Santa Clara California: USA.

Kılıç, C. H., & Güdük, Ö. (2018). Yeşil hastane kavramı ve Türkiye'deki son kullanıcıların beklentileri üzerine bir hastane örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(1), 164-174.

Knight, H., Megicks, P., Agarwal, S., & Leenders, M. A. A. M. (2019). Firm resources and the development of environmental sustainability among small and medium-sized enterprises: Evidence from the Australian wine industry, *Business Strategy and the Environment*, 28(1), 25-39. <https://doi.org/10.1002/bse.2178>

Lattanzio, S., Stefanizzi, P., D'ambrosio, M., Cuscianna, E., Riformato, G., Migliore, G., Tafuri, S., & Bianchi, F. P. (2022). Waste management and the perspective of a green hospital - a systematic narrative review, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(23), 15812. <https://doi.org/10.3390/ijerph192315812>

Lennox, L., Maher, L., & Reed, J. (2018). Navigating the sustainability landscape: a systematic review of sustainability approaches in healthcare. *Implementation Science*, 13(1),

27. <https://doi.org/10.1186/s13012-017-0707-4>.

Ling, T., Pedersen, J.S., Drabble, S., Celia, C., Brereton, L., & Tiefensee, C. (2012). Sustainable development in the National Health Service (NHS): The views and values of NHS leaders. *Rand Health Quarterly*, 2(1), 12.

Maghsoudi, T., Cascón-Pereira, R., & Lara, A.B.H. (2020). The role of collaborative healthcare in improving social sustainability: A conceptual framework, *Sustainability*, 12, 3195; <https://doi.org/10.3390/su12083195>

Mansur, F., & Gedik, Ö. (2022). Sağlık çalışanlarının proaktif kişilik özelliğinin yeşil örgütsel davranışa etkisi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 61, 17-42. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.962995>

Marchand, A., & Walker, S. (2008). Product development and responsible consumption: designing alternatives for sustainable lifestyles. *Journal of Cleaner Production*, 16(11), 1163-1169. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2007.08.012>

Moldan, B., Janoušková, S., & Hák, T. (2012). How to understand and measure environmental sustainability: Indicators and targets, *Ecological Indicators*, 17, 4-13. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2011.04.033>

Morelli, J. (2011). Environmental sustainability: A definition for environmental professionals, *Journal of Environmental Sustainability*, 1(1), 1-10. <https://doi.org/10.14448/jes.01.0002>

Njoroge, M., Anderson, W., & Mbura, O. (2019). Innovation strategy and economic sustainability in the hospitality industry, *Bottom Line*, 32(4), 253-268. <https://doi.org/10.1108/BL-03-2019-0080>

Öztürk Demirbaş, Ç. (2015). Öğretmen Adaylarının sürdürülebilir kalkınma farkındalık düzeyleri, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 0(31), 300-316.

Pinzone, M., Lettieri, E., & Masella, C. (2012). Sustainability in healthcare: Combining organizational and architectural levers. *International Journal of Engineering Business Management*, 4(38), 1-9. <https://doi.org/10.5772/54841>

Pradhan, P., Costa, L., Rybski, D., Lucht, W., & Kropp, J. P. (2017). A systematic study of sustainable development goal (sdg) interactions, *Earth's Future*, 5(11), 1169-1179. <https://doi.org/10.1002/2017EF000632>

Richardson, J., Heidenreich, T., Álvarez-Nieto, C., Fasseur, F., Grose, J., Huss, N., Huynen, M., ... & Schweizer, A. (2016). Including sustainability issues in nurse education: A comparative study of first year student nurses' attitudes in four European countries. *Nurse Education Today*, 37, 15-20. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2015.11.005>

Sağlık Bakanlığı Resmi Gazete. 22 Mayıs 2014. sayı: 29007. Sağlık Meslek Mensupları ile Sağlık Hizmetlerinde Çalışan Diğer Meslek Mensuplarının İş ve Görev Tanımlarına Dair Yönetmelik. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/05/20140522-14.htm>

Sahamir, S. R., & Zakaria, R. (2014). Green assessment criteria for public hospital building development in Malaysia, *Procedia Environmental Sciences*, 20, 106-115.

Seke, K., Petrovic, N., Jeremic, V., Vukmirovic, J., Kilibarda, B., & Martic, M. (2013). Sustainable development and public health: Rating European countries. *BMC Public Health*, 13, 77. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-13-77>.

Setyowatia, E., Haranib, A. R., & Falaha, Y. N. (2013). Green building design concepts of healthcare facilities on the orthopedic hospital in the tropics. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 101, 189-199. <https://doi.org/10.1016/j.proenv.2014.03.015>

Shapovalova, N. F., Meguid, T., & Campbell, J. (2015). Health-care workers as agents of sustainable development, *The Lancet Global Health*, 3(5), E249-E250. [https://doi.org/10.1016/S2214-109X\(15\)70104-X](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(15)70104-X)

Szabo, S., Nove, A., Matthews, Z., Bajracharya, A., Dhillon, I., Singh, D. R., Saares, A., & Campbell, J. (2020). Health workforce demography: A framework to improve understanding of the health workforce and support achievement of the sustainable development goals, *Human Resources for Health*, 18, 7. <https://doi.org/10.1186/s12960-020-0445-6>

Soubbotina, T. P. (2004). *Beyond economic growth: An introduction to sustainable development*, The World Bank. Washington, D.C.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Geliştirme Başkanlığı. (2019). *Sürdürülebilir kalkınma amaçları değerlendirme raporu*. Ankara. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/03/Surdurulebilir-Kalkinma-Amaclari-Degerlendirme-Raporu_13_12_2019-WEB.pdf

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2021). *Sürdürülebilir kalkınma göstergeleri, 2020-2021 Haber Bülteni*, 02 Şubat 2021, Sayı: 37194. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sustainable-Development-Indicators-2010-2019-37194>

Uğurluoğlu, Ö. (2015). Üniversite Hastanelerinde uygulanan organizasyon yapılarının değerlendirilmesi. *İşletme Bilimi Dergisi*, 3(1), 52-63.

United Nations. (2022). *Do you know all 17 SDGs?* <https://sdgs.un.org/goals>

United Nations. (2015). *The Millennium Development Goals report 1015*, (Ed. Catharine Way). United Nations: New York.

United Nations, Department of Economic and Social Affairs. (2023). *The 17 Goals*, <https://sdgs.un.org/goals>

United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development. outcome document for the un summit to adopt the post-2015 development agenda: Draft for adoption*. New York.

World Health Organization (WHO). (2020). *Health worker safety: A priority for patient safety. World Patient Safety Day, 17 September 2020*, <https://www.who.int/docs/default-source/world-patient-safety-day/health-worker-safety-charter-wpsd-17-september-2020-3-1.pdf/>

Wright, C., Ritter, L. J., & Wisse Gonzales, C. (2022). Cultivating a collaborative culture for ensuring sustainable development goals in higher education: An integrative case study, *Sustainability*, 14(3), 1273. <https://doi.org/10.3390/su14031273>

Yacob, P., Wong, L. S., & Khor, S. C. (2019). An empirical investigation of green initiatives and environmental sustainability for manufacturing SMEs, *Journal of Manufacturing Technology Management*, 30(1), 2-25. <https://doi.org/10.1108/JMTM-08-2017-0153>

Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2004). *Uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*, Ankara: Detay Yayıncılık.

Zabihi, H., Habib, F., & Mirsaedie, L. (2012). Sustainability in building and construction :Revising definitions and concepts, *International Journal of Emerging Sciences*, 2(4), 570-578.

Extended Summary

Evaluation of Sustainable Development Awareness Levels of Health Sector Workers: University Hospital Example

Sustainable development is the efficient use of today's resources, considering the needs of future generations. Nowadays, institutions are under pressure for transparency and accountability in the use of natural resources. However, more consumption of inputs leads to the production of undesirable outputs, making the existing system ecologically unsustainable. Today, one of the most important elements for businesses is corporate sustainability. Corporate sustainability refers to the consideration of social, environmental, economic, and financial factors in the business activities of businesses and their relations with stakeholders. Social sustainability means intergenerational equality, equal access to key services, a system of relations that value different cultures, a society meeting its own needs as much as possible, protecting the integrity of the society, and meeting the health, education, shelter, and cultural needs of individuals. Environmental sustainability can be defined as meeting individual needs without compromising the health of ecosystems. Today, institutions are under pressure for transparency and accountability in the use of natural resources. More consumption of input leads to the production of undesired outputs and makes the existing system ecologically unsustainable. This situation has led individuals and institutions to use existing resources in an optimum way in order to ensure ecological sustainability, and to seek new resources on the other. Giving up the habit of excessive consumption, recycling of wastes, benefiting from natural resource energies such as solar, electricity, water and wind, environmentally friendly building designs, and raising awareness of sustainable development can be given as examples of such studies. In order to ensure sustainability around the world, many countries have started to work to draw up the framework of their own legal regulations and to cooperate on a global scale in this regard. Economic sustainability, on the other hand, refers to economic development that does not have a negative impact on the environment or social sustainability. Within the scope of sustainability, it is important for institutions to transform their production systems and management practices in a way that will not harm the natural environment and to regulate environmental factors in a way that includes all their strategies.

In 2015, 17 Sustainable Development Goals aimed to be achieved on a global scale by 2030 were determined by the Member States of the United Nations. The third of these aims has

been determined as "health and quality of life." However, some other items, such as poverty and hunger reduction, clean water and sanitation, decent work and economic growth, and accessible and clean energy, are also indirectly associated with health. The economic, social, and environmental dimensions of sustainable development are closely related to health. Human health depends on environmental sustainability. Research shows that sustainable development goals cannot be achieved without creating a healthy society. It is thought that the sustainability of the health system and institutions is closely related to the awareness level of the employees. The study aims to determine the level of awareness of sustainable development among healthcare professionals and other workers in a university hospital.

In the study, a descriptive survey model was used. The universe of the study consisted of 955 employees working in a university hospital in Istanbul. Sample selection was not made in the study, and the study was completed with 344 participants, representing 36% of the population. A Personal Information Form and Sustainable Development Awareness Scale were used as data collection tools. The scale consists of three dimensions and 36 statements, namely economic sustainability (13 questions), social sustainability (9 questions), and environmental sustainability (15 questions). Sustainable Development Awareness Scale general reliability coefficient Cronbach α ; is calculated as 0.96. The reliability coefficients of the sub-dimensions are Cronbach $\alpha = 0.89$ for the economic sustainability sub-dimension, Cronbach $\alpha = 0.90$ for the social sustainability sub-dimension, and Cronbach $\alpha = 0.94$ for the environmental sustainability sub-dimension. Descriptive statistics and the Epi Info 7 statistics program were used in the analysis of the data. Normality analysis was performed with the Kolmogorov-Smirnov test in the evaluation of the data. The level of significance was accepted as $p < 0.05$ in the statistical evaluation, and One-Sample T tests, One-Way ANOVA, One-Sample Kolmogorov-Smirnov, and Tukey post hoc tests were used in the analysis of the data. Construct validity tests were conducted to test the reliability of the scale.

When socio-demographic characteristics are examined in the research, 65.6% of the participants were women, 42.7% were from the 30 and under age group, 48% were from the undergraduate and graduate levels, 70.9% were working for more than 5 years, 52.8% were employees under 4 years in the hospital, and 47.4% of them were healthcare professionals. In the study, no statistically significant difference was found between the age, gender, occupational group, years of work in the profession, and years of work in the institution of the participants and the sub-dimensions of the sustainable development awareness scale ($p > 0.05$). It was observed that there was a statistically significant difference between the educational status and income level and the sustainable development awareness sub-dimensions, and the

average scores of economic, social, and environmental sustainability awareness increased as the educational status and income level increased.

It was observed that the sub-dimension average score of the sustainable development awareness scale was higher among health professionals compared to other occupational groups. Incorporating sustainable development knowledge into undergraduate education programs for health professionals such as medicine, nursing, pharmacy, medical technicians, and other staff may help to raise more aware generations. It is important to carry out studies to increase the awareness of health workers, especially for economic and environmentally sustainable development.

The results of the study showed that, in general, the environmental, social, and economic sustainable development awareness levels of health professionals were higher than those of other health workers. It can contribute by carrying out studies to increase the awareness of health workers, especially on environmental sustainability; including employees in social responsibility projects of institutions; taking initiatives to bring sustainability awareness to students through pre-graduate education programs; and working in cooperation with non-governmental organizations that work for the protection of the environment to increase the level of awareness. It is recommended that health institutions, especially the Ministry of Health and non-governmental organizations, and institutions providing health education should cooperate between sectors in order to eliminate this difference and to carry out studies to increase the awareness of sustainable development among other health workers. It is important for health institution managers to monitor the energy consumption of hospitals, carry out regular inspections to identify potential improvement areas, follow the best practices in the sector in terms of energy consumption and compare them with their own institutions, and provide trainings on sustainability initiatives to employees and managers. In addition, similar studies on larger and different sample groups in the health sector may be beneficial in terms of presenting the current situation in an objective way.

İktidarın Zamanı ve Mekânı: Üç İstanbul Romanı Üzerine Bir Deneme

Elif Balam SIZAN¹

Belma TOKUROĞLU²

Geliş Tarihi (Received) 31.10.2023– Kabul Tarihi (Accepted): 20.12.2023

DOI: 10.26745/ahbvuibfd.1384016

Öz

Cumhuriyet edebiyatının erken dönem romanlarından Üç İstanbul, Mithat Cemal Kuntay'ın ilk ve tek romanıdır. Romanda İstanbul'un üç farklı dönemi burjuva gerçekçi bir tarihsellik ile aktarılmıştır. Roman; II. Abdülhamit dönemi ile başlar, II. Meşrutiyet'in ilanı ile yeni bir safhaya geçer ve işgal İstanbul'u ile nihayete erer. Kuntay, İstanbul'un farklı dönemlerini Adnan'ın hayatını takip ederek aktarmıştır. Roman, çöküş sürecine girmiş İmparatorlukta, devletin parçalanma süreci ve toplumsal yozlaşmayı konu edinir. Çöküş ve yozlaşmanın konu olduğu zamansallık ve mekânsallık tarihsel, toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel koşulların sonucudur. Koşullar romanda bir iktidar meselesi olarak ele alınmıştır. İktidarsa mekânlarda ve insan ilişkilerinde görünür olmuştur. Roman, 19. Yüzyıl Osmanlı-Türk modernleşmesinin farklı nesillerini karşılaştırmalı biçimde konu etmiştir. Modernleşme projesi ve sürecin ürettiği travmalar karakterlerin birbirleriyle ilişkilerini belirlemiştir. Toplumsal iktidar ve modernleşmenin toplumsal yansıması olarak kadın-erkek ilişkileri de romanda kendine yer bulmuştur. Kuntay romanını İstanbul'un işgal altındaki halinin karşısına Ankara'yı koyarak nihayete erdirir. Osmanlı toplumuna ilişkin yargılarının yeni cumhuriyete aktarılmadığını vurgulamaya çalışır. Fakat romanlar bitse de tarih devam eder.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Türk Modernleşmesi, Zaman, Mekân, İktidar

Time And Place Of Power: An Essay About Three İstanbul's

Abstract

Three İstanbul's, one of the early novels of Republican literature, is Mithat Cemal Kuntay's first and only novel. In the novel, three different periods of İstanbul are conveyed with a bourgeois realistic historical view. Novel begins with the reign of Abdulhamid II, moves to a new phase with the declaration of the Constitutional Monarchy, and ends with the occupation of İstanbul. Kuntay conveyed different periods of İstanbul by following Adnan's life. Novel deals with the disintegration of the state and social corruption in the Empire, which is in the process of collapse. The temporality and spatiality in which collapse, and corruption are subject are the result of historical, social, economic, political and cultural conditions. Conditions are discussed as a matter of power in the novel. Power has become visible in places and human relations. Novel covers different generations of 19th-century Ottoman-Turkish modernization in a comparative manner. The modernization project and the traumas produced by the process determined the characters' relationships with each other. As a social reflection of social power and modernization, male-female relations also find their place in the novel. Kuntay concludes his novel by comparing Ankara to the occupied state of İstanbul. He tries to emphasize that his judgments about Ottoman society were not transferred to the new republic. However, even if the novels end, history continues.

Keywords: İstanbul, Turkish Modernization, Time, Place, Power

¹Arş. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, elif.sizan@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9384-6763

²Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, belma.tokuroglu@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0476-2454

Giriş

“Zaman bir andan ziyade bir aralık gibidir.” (Lewis, 2020, s. 142)

Bernard Lewis’in “doğu toplumlarına” ait olduğunu düşündüğü zaman anlayışı, basit bir doğu-batı “coğrafi farklılığı” meselesi olmaktan öte tarihsel bir farklılıktır. Modern/modern olmayan; gelişmiş/gelişmemiş tanımlamalarının yapılmasına da bu farklılık kaynaklık etmiştir. Batının doğuya, doğunun da batıya bakışını şekillendiren farklılaşma, toplumsal yaşama ilişkindir. Lewis de zaman algısına dair bu farklılaşmayı, “Hata neredeydi?” sorusuna cevap ararken dile getirmiştir. Bu soruya aradığı cevaplardan ve tespit ettiği farklılıklardan biri zaman ve zamanın pratik uygulaması olarak saatin toplumsal kullanımı ve gündelik yaşamı biçimlendirmesi olmuştur.

Avrupa’da icat edilmesinden sonra Osmanlı İmparatorluğu’nda ve genel olarak doğu toplumlarında uzun süre “direnilen” bir uygulama olarak standart saat, zamanın ölçümü ya da basitçe saat kaç sorusunun cevabı, “zamanın bir ândan ziyade bir aralık gibi” algılanmasına ilişkindir. Osmanlı’yı ya da doğu toplumlarını ziyarete gelen batılı yabancıların anılarında sıkça gözlemlenen “Türk Saati” tanımlaması, günün belirlenmiş anlarının insanların gündelik yaşamlarını biçimlendirmedini hatırlatır. Bu o toplumların atalet içinde veya zaman kavramından yoksun oldukları anlamına gelmez; zamana ilişkin örgütlenmelerinin farklı olduğu anlamına gelir. Söz konusu örgütlenmenin içeriği, toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel hayatın koşulları ile belirlenmiştir. Saat, modernleşme ile birlikte Osmanlı’da kullanılır hale gelmişse de *Türk Saati* belirlenmiş standart ânlara değil, aralıklara odaklanmaya devam etmiştir. Tarihsel süreklilik belirleyicidir. Modernleşme ve reformlarla bir değişimin, batıya benzeşmenin/yakınlaşmanın hedeflendiği zamanlara ilişkin anlatılarda da radikal ânlar/olaylar değil bu ânlar arasındaki süreç ve zamanlar konu edinilmiştir. Bu çalışmanın konusu olan *Üç İstanbul* da bu zaman anlayışını ifade eden bir eserdir.

İlk baskısı 1938 yılında yapılan, Mithat Cemal Kuntay’ın³ ilk ve tek romanı olan *Üç İstanbul*,⁴ kentin İmparatorluk başkenti olarak varlığının son dönemlerini konu almaktadır. *Üç*

³ Rumeli kökenli olan Kuntay’ın ailesinin İstanbul’a hangi tarihte geldiği bilinmese de 1885 yılında doğduğu bilinmektedir. İlköğrenimine yaşadıkları semt olan Aksaray’daki Mekteb-i Osman-i’de başlayan Kuntay; önce Saint Joseph Lisesi’nde daha sonra da Vefa İdadisinde eğitimine devam etmiştir. Erken yaşlarda babasını kaybeden Kuntay, Hukuk Fakültesi’nde eğitim görmüş ve yüksek derece ile mezun olmuştur. Kuntay “Türkiye’nin ilk Hukuk Doktoru”dur. Erken yaşlarda edebiyatla ilgilenmeye başlayan Kuntay’ın, Mehmet Akif Ersoy’la tanışması ve dostluğu şiire olan ilgisini derinleştirmiştir. Edebiyatın farklı türlerinde eserler veren Kuntay, yazar ve şairliğinin yanı sıra hayat hikâyesini aktaranların sıkça dile getirdiği biçimiyle “değişmez Beyoğlu 4. Noteridir”. Göktürk, bu noterliğin Cumhuriyetin ilanını takiben açıldığını ve Kuntay’ın daha önceki mesleki yaşantısına, “İttihat ve Terakki dönemindeki avukatlığı ve basın hayatı”na, ilişkin bilginin sınırlı olduğunu aktarır. Kuntay, 30 Mart 1956’da hayatını kaybetmiştir (Göktürk, 1987, s. 1-31); (Kahraman, 2002, s. 379-380).

⁴ Mithat Cemal Kuntay, (1938), *Üç İstanbul*, İstanbul: Semih Lütfi Erciyas, Sühulet Kitabevi. Romanın konu aldığı karakterlerin ve dönemin önemli isimlerinin portrelerinin kapağında yer aldığı tekrar baskısı, 1976 yılında Sander Yayınları (İstanbul) tarafından yapılmış; 2018 yılında eser Oğlak Yayınları (İstanbul) tarafından yeniden basılmıştır. Roman tekrar, 2022

İstanbul romanında konu, İstanbul'un üç farklı zamansallığıdır. Karakterlerin anıları ile uzun 19. yüzyılda, İstanbul ve Osmanlı panoraması bir diğer ifade ile ahvalini çizse de eser; II. Abdülhamit dönemi ile başlar, II. Meşrutiyet'in ilanı ile yeni bir safhaya geçer ve işgal İstanbul'u ile nihayete erer. Romanın konu edindiği ve farklı zamansallıklarını işlediği temel mekân İstanbul'dur. İstanbul mekân olarak eserde merkezi bir yer edinmekle birlikte, İstanbul'un farklı toplumsallıkları ve farklı yaşayışlarını barındıran çeşitli semtleri bu semtlerin barınma mekânları ve bu mekânların insanları romanın akışını belirlemektedir. *Üç İstanbul* romanının konu aldığı zamansallık ve mekânsallık bu akışın konu aldığı tarihsel, toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel koşullar temelinde şekillenmektedir.

Romanlar özelde de tarihi romanlar, tarih ve edebiyat arasında genel olarak da tarih, edebiyat ve konu edindiği toplum arasında özel bir ilişkiyi, bir anlatıyı ifade ederler. Bu anlatı, “iki entelektüel etkinliğin aynı anlatım araçları ile” inşa ettiği bir anlatıdır (Türkeş, 2001-2002, s. 166). Tarihinin de edebiyatçının da temel anlatım araçları, zaman ve mekândır. Bir yerde olmak, insanın mekânda olmasıdır. İnsanın varoluşunun bu niteliği doğal olduğu kadar toplumsaldır. Mekânın sahiplenilmesi, mekânın insana özgü kılınması ise tarihseldir. İnsanın yaşayışının her görünümü, ekonomik, siyasal ve kültürel, bir mekânsal ve toplumsal ilişkidir. Bu mekânsal ve toplumsal ilişkideki değişimin takip edilmesi tarihsel yapının anlaşılması ile mümkün olur. Edebi bir yapıt olarak roman da kurgusunu her zaman belli bir yerde ve zamanda inşa eder. Roman, yazarı tarafından belirlenmiş bir anda başlar ve biter. Başlangıçtan sonuca kadar süregelen kurgu ise belirli ve büyük oranda tasvir edilen bir yerde işler. Süreç ve yer (zaman ve mekân) romandaki karakterlere ve karakterlerin toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel ilişkilerine bir zamansallık ve mekânsallık sağlar. Bu çerçevede zaman ve mekân insanın toplumsal yaşamının ayrılmaz bir parçası olduğu kadar roman için de kuşatıcı bir nitelik taşır.

Tarih de edebiyat da konu edindiği zamanı ve mekânı yeniden üretir. Bu yeniden üretim zaman ve mekândaki toplumsal ilişkilerin bütün yönlerinin yeniden üretimidir. “*Tarih yazımı ve kurmacanın melez bir bileşimi olarak*” tarihi romanlar da yazarlarının yeniden üretimidir (Kara, 2017, s. 276). Entelektüel etkinliği/edimi gerçekleştiren tarihçi ya da edebiyatçı bir parçası olduğu toplumdan bağımsız olamaz. Yazar bu yeniden üretim ile hem konu edindiği zaman ve mekânın toplumsal durumunu hem içinde yaşadığı dönemin toplumsal durumunu

yılıının Aralık ayında bu kez Everest Yayınları (İstanbul) tarafından yayımlanmıştır. Çalışmada romana yapılan atıflarda, Everest Yayınları tarafından basılmış hali kullanılmaktadır. Romana yapılan atıflarda yazarın soyadı tekrarlanmamış yalnızca yıl ve sayfa numarası verilmiştir.

hem de kendi dünya görüşünü yeniden üretir. Yavuz, edebiyatçı ve tarihçinin bu konumunu *Üç İstanbul* romanı ve Kuntay'ın edebiyat dünyasındaki yeri bağlamında tartışmıştır. Yavuz, Kuntay'ın antolojisinde bulunan ve *Vatan Şiirleri* olarak da ifade edebilecek eserleri ile *Üç İstanbul* romanını karşılaştırır. Karşılaştırma, edebiyatçının anlatısını ve “*romanın sosyolojik bir olgu olarak taşıdığı potansiyeli*” konu eder. Karşılaştırmanın merkezinde edebi eserin yeniden ürettiği toplumsallığın, “*resmi tarihi*”nin ve “*yaşayanların tanıklıklarının*” anlatısı vardır (Yavuz, 1977, s. 80-83). Timur da *Üç İstanbul*'un tarihi roman tanımlamalarının ötesinde, Osmanlı'nın “*son dönemlerinin kroniği olmadığını*”, imparatorluğun “*başkentinin sosyolojisini*” merkezine aldığı vurgular (1991, s. 219). Bu çerçevede tanıklıklar ve resmi tarih, tarihsel ve toplumsal anlatının ötesine ulaşır.

Hem Yavuz'un karşılaştırmasında hem de Timur'un yaklaşımında dikkat çeken nokta Kuntay'ın durumudur. Kuntay, hem resmi tarihin vatan şairleri arasındadır hem de tanıklıklarını yargılayıcı bir biçimde aktaran romancıdır. Kuntay tarihin kazananlarının yanında olmaya çabalayan fakat gördüklerini de anlatmaktan geri duramayan bir sözcü gibidir. Bu sözcülük, hem aktarım hem savunma hem de yargılamanın sözcülüğüdür. Aktarımın içeriğine ilişkin olarak Yavuz, burjuva gerçekçi romancılar ve sosyalist gerçekçi romancılar arasında bir farklılık olduğunu vurgular. Bu farklılık romanlardaki zaman meselesinin nasıl ele alındığına ilişkindir. “*Burjuva gerçekçi romancı, geçmiş zaman/şimdiki zaman sorununu, geçmişin bugünden daha iyi, ya da bugünün geçmişten daha kötü olduğu*” (1977, s. 48) bir anlayışta eserlerini kaleme alırken; “*sosyalist gerçekçi romancı, geçmiş zaman/şimdiki zaman sorununu, tarihli toplumların üretim biçimleri açısından geçirdikleri dönüşüm*” (1977, s. 49) bağlamında kaleme alır. Farklılık, yazarların içinde bulunduğu toplumsal ve tarihsel yapıya bakışları ve bu bakışlarını aktarma biçimlerindeki farklılaşmadır. İfade edilen hali ile Kuntay'ın aktarımı, hem savunma hem de bir yargılama içeren sözcülüğü, doğrudan burjuva gerçekçi romancının tarihi ele alış biçimine uygun bir nitelik gösterir.

Edebiyatçının, “*tarihi roman*” kaleme alan edebiyatçının, konumu “*tanıklıklarını*” ve “*tarihsel gerçeklikleri*” kullanma imkânını ortaya çıkarır (Çağan & Alver, 2002, s. 703). Bu imkân “*tarihi gerçeklerin*” yeniden üretilmesi ve aktarılması olmakla birlikte eseri kaleme alan kişinin de kendi tanıklıklarını ve “*yargılarını*” aktarabilmesinin bir yoludur. Kuntay, Birinci Dünya Savaşı'nın sebep olduğu yıkımın ve cumhuriyetin kurumsallaşmasının henüz tamamlandığı bir dönemde ve İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde kaleme aldığı romanında, ele aldığı dönemin umutsuzluğunu ve çaresizliğini aktarır. Bu nokta, tarihin Türk roman geleneği içerisindeki konumunu hatırlatmayı zorunlu kılar. Belge, tarihin Türk

romanında “*bir anlamda*” var olduğunu dile getirir. Bir anlamda var olmak, Türk romanının Batı roman geleneğinden farklıdır. Türk romanı ve romancısı Batı’dan aktardığı edebi türün “Batılılığının” farkındadır ve farklılık romancıya bir görev yüklemektedir: *Batılılaşmak* (1984, s. 61). Parla da “*Batılılaşmak*” tercihini vurgular fakat bu dünya görüşünün içeriğini ve hedeflerini çeşitlendirir. Parla’ya göre romanlar “*batı modellerine uygun yazılmıştır*” fakat “*tedbirli bir öykünme*” içindedirler. Edebiyatçılar “*vesayetçilikleri*” her zaman ön planda olan “*reformculardır*”. Edebiyatçı “*halk ile siyasi vasisini kaybetmiş bir kültürün*” eğiticisi olarak var olur (2014, s. 13). Tarih, bu eğitim programın aktarılması için kullanılan bir araç olarak edebi esere taşınır. Tarih hem eğitim programının aktarılması için hem de eski olumsuzlukları hatırlatmak için Belge’nin ifadesi ile “*ahlaklaştırarak*” kullanılan bir araçtır (1984, s. 61-62). Kuntay yaşadıklarını, gördüklerini ve tanıklıklarını *Üç İstanbul*’da İstanbul’un bu geçmiş üç zamanını Türk roman geleneğini takip ederek tarihleştirir, yapılan ve yapılabilecek olan programları da savunarak; umutsuzluk ve çaresizliğini ahlaklaştırarak yargılayıcı biçimde aktarır.

Kuntay’ın tanıklığı, yazar ve eserleri üzerine çalışanların da sıkça aktardığı röportajında çarpıcı biçimde gözlenir. Kuntay, *Üç İstanbul* romanı ile ilgili kendisi ile yapılan röportajda romanına konu edindiği zamanlar ve mekânlar hakkındaki bilgi ve deneyimlerini şu şekilde dile getirir:

Ben bir muâşeret romanı yazıyorum. Çünkü İstanbul’u ilk softasından son levantenine kadar tanırım. Ben üç devri ev ve insan örnekleriyle göstermek istedim. İnsanlar evleriyle karmakarışık dururlarsa bir devri çok güzel ifade ederler. İstanbul’da on on beş prototip ev tanırım. Avrupalı olmak isteyen gülünç ev, Avrupalı olan milliyetsiz ev; kütüphanesiz ağır ev, tablo diye duvarına sahibinin büyütülmüş fotoğrafı asılan kaba ev; panjurlu eve namussuz diye gazez olan kafesli ev; 31 Mart’a gebe kalan cumbalı evler; bir de zarif tesbihleriyle, ince kalemtıraşlaya, Beykoz vazolarıyla, Üsküdar çatmalarıyla eski eşya medeniyetimizi gösteren derin, sessiz evler... (Aktaran) (Göktürk, 1987, s. 46).

Yavuz da Timur da Kuntay’ı ve *Üç İstanbul*’u taşıdığı “*sosyolojik potansiyel*” ile değerlendirirse de Kuntay’ın tanıklık ve yargılarının bir “*ideolojik merceği*” olduğu vurgulanmalıdır. Bu ideolojik merceğe İstanbul’un üç zamansallığının aktarıldığı dönemdeki toplumsal çöküşün ve yozlaşmanın karakterler ve mekânlar/evler ile betimlenmesi temelinde olduğu söylenebilir. Kuntay, “*bildikleri ve aktardıkları*”yla, kendisini de bir parçası saydığı, Cumhuriyet ve Ankara’nın temsil ettiği “*yeni*”yi övmekte, Osmanlı ve İstanbul’un temsil ettiği “*eski*”yi suçlamakta ve yargılamaktadır (Türkeş, 2001-2002, s. 201). Kuntay’ın romanına otobiyografik öğeler katarak romanın başkahramanı ile kişisel benzerliklerini de sıkça dile getirmesi yine yazarın “*bir aydın olarak*” deneyimlerini aktarması çerçevesinde değerlendirmelidir. Naci de *Üç İstanbul*’un Kuntay’ın “*görgü tanıklığı*” olduğunu ve bu görgü

tanıklığını İstanbul'un "*kokuşmuşluğunu gözler önüne sermek*" için romanlaştırdığını aktarır (1990, s. 104). Kuntay'ın romanına konu ettiği kokuşmuşluğun merkezinde parçalanmakta olan bir imparatorluk, İstanbul ve romanın başkahramanı Adnan vardır. Yazarın "*ideolojik merceği*", her ne kadar yaşam öyküsü benzeşse de kendisini ayırdığı Adnan'ı ve Adnan'ın temsil ettikleri ve simgeleştirdiklerini yargılaması ve Adnan'a yazdığı kaderle belirginleşecektir.

Kuntay, İstanbul'un "*bildiği*" ve seçtiği mekânlarını, II. Meşrutiyet neslinin, yolculuğunu, imparatorluğun parçalanma ve dağılma travmasını ve dönemin kadın-erkek ilişkilerini Türk edebiyat tarihinde eşi az rastlanır kalabalıkta karakterle⁵ resmetmiştir. Fakat *Üç İstanbul*'un başkahramanı İstanbul'daki Adnan'dır ve karakterlerin her biri Adnan ile karşılaşmaları ve yaşadıkları ile romanda yer bulur. Adnan'ın romandaki karakterler ile karşılaşması ve yaşadıkları, insanların toplumsal ilişkileri üzerinden ele alınmakla birlikte içinde buldukları mekânsal ortam temelinde hikâyeleştirilmiştir. Hikâyeleştirmede, mekânlar, evler, konaklar, eşyalar ve pek çok nesne hem toplumsal hayatın tüm yönlerini hem de karakterlerin psikolojik durumlarını aktarmada bir aracı olarak kullanılmıştır. Fakat Alver'in de dile getirdiği gibi *Üç İstanbul*'da amaç başkahramanın hayat hikâyesini takip etmekten öte, Osmanlı toplumunun yapısını, bu toplumun ortaya çıkardığı iktidar biçiminin niteliğini ve iktidar/güç ilişkilerinin çok boyutluluğunu ele almaktır. Çok boyutlu iktidar ve güç ilişkileri insan ilişkilerini yönlendiren bir unsur olarak vurgulanmaktadır. İstanbul'un değişen üç zamansallığının farklı güç ilişkilerini ortaya çıkarışı aynı zamanda "*kendi elitini, sosyetesini, dalkavuklarını ortaya çıkarmıştır*" (2003, s. 20). Bununla birlikte *Üç İstanbul* elitlerin romanıdır; Kuntay toplumsal ilişkileri sadece iktidar ve iktidarın "*parçaları veya ortakları*" temelinde ele almıştır, eleştirileri üzerine tekrar düşünülmelidir.

Roman, büyük oranda İstanbul'un dolayısıyla İmparatorluğun yönetici elitlerinin mekânlarında geçer. Naci de romana ilişkin "*harici sahneler*" yoktur yorumunu yaptığında yöneticilerin mekânları dışında bir sahnenin olmamasını "*sokağın yokluğu*" olarak görür (1990, s. 105). Sokağın yokluğu, kalabalıkların yokluğu, temelde halkın yokluğudur. Kuntay'ın kalabalıkları romandan dışlaması, "*küçümsemenin sonucu*" (Naci, 1990, s. 105) mudur bilinmese de, karakterler, iktidar ve iktidarın parçaları, ortakları veya dalkavukları oldukları düzeyde vardır ve görünürdür. Ayrıca, halkın ve sokakların yokluğu eleştirisine *Üç İstanbul*'un bir toplumsal mobilizasyon hikâyesi olarak da okunabileceği temelinde yaklaşım, karşı

⁵ Enginün bu kalabalıklığı, "*romanın hacmi çok büyük, şahısların sayısı çoktur*" şeklinde ifade etmiş (2004, s. 125). Naci de *Üç İstanbul* romanının bu kalabalık halini hem övgünün hem de yerginin konusu yapmıştır: "*Hiç bir romanımızda Üç İstanbul'da olduğu kadar bol roman kişisi yoktur.*" (1990, s. 104).

çıkabiliriz. Adnan ya da Tevfik Hoca gibi karakterler aldıkları eğitim, kurdukları toplumsal ağlar ve farklı yollarla içinde buldukları toplumsal ve sınıfsal konumlarını değiştirebilmiş; halkın içinden “çıkılmış” ve iktidar sahibi elitlerin arasına katılmışlardır. Yine hayatlarını ve yaşadıkları durumları izleyeceğimiz Zehra/Macide gibi karakterler ise toplumsal yükselişe değil “düşmüşlüğe ve düşkünlüğe” konu olarak romanda kendilerine yer bulmuşlardır. Karakterlerin kesiştiği yerler her ne kadar iktidarın mekânı ya da iktidar dolayısıyla bulunulan mekânlar olsa da bu durum halkın yokluğu değildir; topyekûn bir toplumsal değişimin yaşandığı ve bu değişimin halkın farklı kesimlerinde ayrışan sonuçlara sebep olduğudur. Ayrıca, toplumsal ve siyasal katılımın düşük olduğu bir zamansallığı ve mekânsallığı⁶ ele alan Kuntay, karşılaşma ve geçiş anlarını da hem yönetici elitler için hem de halk için eleştirel bir biçimde aktarır. İktidar mekânlarının sahipleri, saray ve konak arabalarıyla, “*halkın arasından geçerken halka bir hatıra kadar uzaktılar*” (2022, s. 51). Bu uzaklık iki yönlüdür, Hürriyet’in ilanının İstanbul’da bir “*tebliğ*” ile duyurulmasının ardından gelen şaşkınlık dikkat çekicidir. Kuntay, halkın Hürriyet talebini ve uzaklığını kinayeli biçimde ifade eder: “*10 Temmuz sokaktan naralarla, bayraklarla geçiyor. Sokak halkının aldıktan sonra istediği, haykırarak istediği Hürriyet*” (2022, s. 327). Bununla birlikte birbirlerine “*uzak*” olan hatta “*kapanmaz bir uçurumun*” (Alver, 2003, s. 21) iki yakasında bulunan elitler ve halkın karşılaşmasına imkân sağlayan mekânlar romanın akışı için önemli bir yer teşkil eder. Karakterlerin birbirleri ve Adnan ile karşılaşma yerleri ve ilişkilerini yaşadıkları mekânlar önemlidir. *Üç İstanbul*’da anlatılanlar, geç 19. yüzyıl erken 20. yüzyıl İstanbul’unun basit bir yersel tasvirinin ötesinde İstanbul’un farklı sınıflarının toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkilerinin tasviridir. Bu çalışma romanı izleyerek, eseri üç bölümde değerlendirecektir. İlk bölümde 19. yüzyıl, Osmanlı modernleşmesi ve modernleşmenin Osmanlı erkek ve kadınlarını nasıl etkilediği İstanbul’daki görünümüleriyle ele alınmıştır. İzleyen bölüm, II. Meşrutiyet İstanbul’unda iktidarın yeni sahiplerinin yolculuğuna ilişkindir. Bu yolculuk yalnızca eylem adamlarının değil Osmanlı aydınının da yolculuğudur. Son bölüm ise imparatorluğun fiilen sona erişini ve İstanbul’un iktidar mekânı olma niteliğini kaybedişini ele almaktadır.

İstibdattan Hürriyete: Modernleşme ve Osmanlı Erkeği (Kadını)

Roman, Adnan’ın kendi hayat hikâyesini ve hayat hikâyesi ile bağlantılı olarak Osmanlı Devleti’nin son yıllarını anlattığı, roman içindeki roman “*Yıkılan Vatan*” üzerine çalışması ile

⁶ Romanın başlangıcının toplumsal hareketliliğin sıkı bir gözetim ve denetim aldığı bir zamana ve İstanbul’un da bu gözetim ve denetime “*boyun eğmek*” zorunda kaldığı bir mekân olarak karşımıza çıktığını dile getirmek gerekir.

başlar. Babası Lofçalı Miralay Salim Bey, 93 Harbi⁷ sırasında şehit olduktan sonra annesi Naciye Hanım ve teyzesi ile birlikte sonu gelmeyen muhacir akınına katılmak zorunda kalan 8 yaşındaki Adnan, İstanbul’da Müşir Sait Paşa’nın konağında yaşamaya başlar. “*Moskof atı ve neferinin altı ayaklı vahşetle kovaladığı Türk muhaciri*” (2022, s. 7) İstanbul’a “*koşmaktadır*”. 93 muhacirinin, “*Edirne’de gömleği, Ayastefanos’ta eti, İstanbul’da derisi yoktur*” (2022, s. 8) fakat Adnan bir konağa yerleşebilen şanslı azınlıktandır. Rastlantılar⁸ ve karşılaşmalar hayatının tamamında Adnan’a şans ve şanslılıklar getirecektir. Tarihi olaylar Adnan’ın hayatında rastlantılar olarak betimlenir. Sait Paşa, Adnan’ın Galatasaray’da okuyabilmesi için sultandan izin almaya saraya gittiğinde, “*Çırağan’da tüfekler atılmış, Suavi vakası olmuştur*” (2022, s. 33), bunun üzerine Paşa, II. Abdülhamit’ten gereken izni alamaz ve Adnan Darüşşafaka’ya yazdırılır. Adnan, eğitimine hukuk mektebinde devam etmiştir, romanın ana hikâyesi de Adnan’ın mezun olduğu gün, üç arkadaşı ile yaptığı kutlama ile başlar.

Adnan, arkadaşları Moiz ve Tevfik Hoca; “*Hukuktan yeni çıkan üç adam, hayatta ne olacaklarını konuşmaktadırlar*” (2022, s. 16). II. Meşrutiyeti ilan edecek olan neslin üyelerinin geçmişlerini nasıl gördüklerini, bugünlerini nasıl yaşadıklarını ve geleceklerini nasıl inşa etmeyi planladıklarını bu üç arkadaş Beyoğlu’nda geçirdikleri kutlama akşamında görürüz. Fakat bu üç gencin gelecek planlarına bakmadan önce kutlama için tercih ettikleri mekân olarak Beyoğlu’nu ve Beyoğlu’nun Osmanlı toplumunda temsil ettiği konumu anlamak gerekir. Adnan’ın satırları açıklayıcıdır:

Adnan’ın gözünde iki İstanbul vardır: Camilerinin kurşun kubbelerinde fetih ordularının miğferleri duran İstanbul! (...); Beyoğlu! Damarsız, kansız bir toprağın ayağa kalkmasını andıran bu beyaz binalar. (...) Konsolos medeniyeti! (...) Beyoğlu, fethedilmeyen İstanbul’dur (2022, s. 52,53).

Adnan’ın fethedilmeyen İstanbul olarak tasvir ettiği Beyoğlu, “*Öteki İstanbul*”, hiçbir zaman tutulamamış ve sahiplenilememiş bir yerdir. Beyoğlu, İstanbul’un ve Osmanlı Devleti’nin bu yeni genç neslinin hayallerini ve geleceklerini belirleyen ve bir şekilde de bu hayal ve geleceklerinin özgürce planlanabildiği ve gençlerin eğlenebildikleri yer olarak karşımıza çıkar. Adnan’ın satırlarında Beyoğlu’na karşı bir öfke ve tiksinti vardır. Yine de Adnan, Beyoğlu’na gittiğinde, orada bulunduğu zamanlarda bu öfke ve tiksintisini unuttur gibidir. Adnan, “*gittiği zaman, Beyoğlu’nu, yazdığı kadar fena bulmuyordu. Hatta orada oturabilirdi. Oradaki bir evden Süleymaniye Camii, Sinan’ın eli ve Süleyman’ın devri kadar*

⁷ Rumi 1293, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı. Osmanlı İmparatorluğu, coğrafi ve siyasi sınırlarında yaklaşık yüzyıldır gerilemekte olduğu bir dönemde girdiği bu savaşta, Rusya karşısında sınırlarını savunabilecek gücü kaybetmişti ve “*gücünü kendi ülke ve imparatorluk sınırlarının*” ötesine de taşıyamamaktaydı (Osterhammel, 2022, s. 730).

⁸ Belge, Türk romanında, olay örgüsünü “*basitleştiren*” ve olaylar arasındaki neden sonuç bağlantısının “*gevşek*” biçimde oluşturulmasına sebep olan bir yöntem olarak “*rastlantının*” kullanılmasını eleştirir (1984, s. 60).

büyük mabet, belki daha iyi görünürdü” (2022, s. 53). Adnan’ın kendisinden dahi gizlediği bu yönü Osmanlı toplumsallığının tarihsel ve çok kültürlü/milletli yapısına ilişkin bir niteliktir. İstanbul ve Beyoğlu arasında bir tercihin içeriği, bu iki mekânın tarihsel ve toplumsal farklılığının bir sonucudur.

Farklılığın hem coğrafi hem tarihsel hem de kültürel boyutu Adnan’ın yazmaya çalıştığı “*Yıkılan Vatan*” kitabında da kendine yer bulmuştur. Beyoğlu, Osmanlı Devleti’nin içinde bulunan Batı’dır ve bu üç genç hem öfkeleriyle hem de öykünmeleriyle içlerindeki Batı’yı farklı yollarla kendilerinin kılmaya, sahiplenmeye ve en nihayetinde kendi iktidarlarının mekânı olarak üretmeye çalışmaktadır. Bu amaçla üç erkek mekânsal sahipliğin ilk adımını Beyoğlu’nun randevu evlerinden birinde gerçekleştirmeye karar verirler. Toplumsal yaşamın ya da gündelik hayatın en mahrem yerleri, mekân ilişkilerinin de üretildiği ve kurulduğu yerler olarak karşımıza çıkar. Tarihin ilk dönemleri itibariyle ortaya çıkan cinsiyet temelli ayrışma “yönetilen” her toplumun ortak özelliği olmuş ve yönetilen yerin mekân olarak sahiplenilmesi, yönetilen toplumsallık içinde cinsiyet temelli bir ayrımı kendine başlangıç olarak belirlemiştir. Cinsiyetler arası ilişkilerin toplumsal yapıya yansımaları mekânlarda da ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle cinsiyetler arasındaki toplumsal ilişkinin/iktidar ilişkilerinin sonucunda ortaya çıkan/üretilen mekânların simgeselliklerinin de toplumsalın ve siyasalın daha iyi anlaşılması açısından incelenmesi kaçınılmazdır. Beyoğlu, Adnan, Moiz ve Tefvik Hoca için, içinde buldukları İstanbul’dan farklı bu nedenle sahiplenilmesi gereken, özgürlük imkânı sebebiyle de rahatlıkla geleceklerini planlayabildikleri ve yine de bu planları ancak planlarının önüne geçebilecek bir güce ya da iktidara sahip olmayan randevu evi kadınlarının önünde tartışabilecekleri mekânı da barındıran bir yerdir.

Moiz gelecek planlarında temkinlidir, “*Daha karar vermedim*” diyerek cevabını geçirir; Tefvik Hoca ise hayat ile toplum ile bir hesaplaşma peşindedir, avukatlık yapacağını söyler: “*(...)avukatlık edeceğim. (...) İnsan cemiyetinin yakasından yakalayacağım, Bana borcun var! Evvela onu ver! Diyeceğim*” (2022, s. 17). Tefvik Hoca’nın hesaplaşmasının bir yönünü de “*Öteki İstanbul*”da ilk kez karşılaştığı ve farklı bir toplumsal yaşam biçiminin varlığından haberdar olması oluşturur. Tefvik Hoca’nın hesaplaşması ve fark ettiği karşıtlıklar kontrolsüz bir tepkisellik üretir: “*Kurtuldum! (...) Kokla! (...) şu kara cübbeyi kokla; bütün Şark çamuru kokuyor. Kurtuldum, kurtuldum, kafamdaki beyaz felaketten, sırtımdaki kara felaketten kurtuldum nihayet!*” (2022, s. 23).

Adnan ise kendini “*hadise adamı*” olarak görür. Kendi geleceğini de bu çerçevede inşa etmeyi düşünür. Adnan, hadiselerin adamı olarak, kendini yazdıkları ve eserleri ile

seyrettireceği belki de takip ettireceği bir sahnede görmeyi arzular. Adnan farkında olmadığı kibrinde yalnız değildir. İçinde yaşadığı dünyada “*toplumsal ve tarihsel bir varlık*” (Touraine, 2002, s. 77) haline gelmiş 19. yüzyıl insanın bir yansımasıdır. 19. yüzyıl, sadece Osmanlı için değil dünyanın tamamında toplumsal hayatın kökten değiştiği ve bu değişimlerin etkilerinin tarihin hiçbir döneminde görülmemiş bir hızda gerçekleştiği bir dönemdir. 19. yüzyıl insanı da yaşanan toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel değişimlerden etkilenmekte ve yine tarihin daha önceki dönemlerinden dramatik biçimde farklı olarak bizatihi kendisi bu değişimlerin başat yönlendiricilerinden olmaktadır. İnsanların, toplumsal yaşayışa katılmaları, toplumda özne haline gelmeleri, kendi geleceklerini kendi kontrolleri altına alabileceklerine ilişkin bir iradeyi ortaya çıkarmaktadır. 19. yüzyıl insanının iradesi, o neslin kendisini özne yapmaktadır. Özne, Touraine’nin ifadesi ile “*insan-özne*”dir. İnsan-özne, iradesi, özgürlüğü olduğu kadar sorumluluğu da olan bir bireydir (2002, s. 55). İnsanın/bireyin özneleşmesi, insanı yapıp ettikleri karşısında sorumlu kılmaktadır.

Sorumluluk meselesi Osmanlı-Türk modernleşmesinin de temel sorununu gündeme getirir. II. Mahmut’un reformları ile başlayan ve Tanzimat ve Islahat Fermanları ile kaçınılmaz hale gelen devletin ve toplumun işleyişinde tanzim yapılması zorunluluğu, 19. yüzyıl Osmanlı yöneticilerinin de “*kurtulamadıkları*” bir sorundur. Yapılan reformlar ile ortaya çıkan askeri ve bürokratik Müslüman yeni yönetici elit, parçalanma ve dağılma tehlikesi içindeki imparatorluk topraklarının bütünlüğünü temin etmek için meşruti bir anayasal yönetimi hedeflemişlerdi. Sınırlı olsa da Avrupa’da ortaya çıkan liberalleşme, demokratikleşme ve laikleşmeden haberdardılar fakat bu gelişmeleri “*Osmanlı hâkimiyet geleneğinin şartlandırılmalarından ve dinin prizmasından süzerek algılıyorlardı*” (Saraçgil, 2005, s. 89). Osmanlı geleneğinden süzerek algılanan modernleşme, Avrupa aydınlanmasının sınırlandırılmış ve seçici bir aktarımı olarak yerleşiyordu. Aktarımın ve aktarılanın ne olduğu sorusunun cevabı modernite ve modernizasyonun tanımlanmasını zorunlu kılar. Yalnızca Osmanlı İmparatorluğu için değil, modernitenin “*kurucusu*” Batı Avrupa için de tek cevabı olmayan modern, modernite ve modernizasyon pek çok farklı yönleri ile anlaşılmalıdır: Ekonomik büyüme; geleneksel olandan farklılaşmış bir yaşam tarzı; sınıfsal yapıda bir değişim; toplumsal ve siyasal hayatın rasyonel ve hukuki boyutları ile yeniden düzenlenmesi; sanat ve mimaride yeni yaklaşımlar... Modernite ve modernleşmenin tanımları çoğaltılabilir ve sosyal bilimciler tarafından çoğaltılmaktadır. Fakat her farklı yön, bütüncül bir “*modern*” tanımlamasına referansla anlaşılmaktadır. Bununla birlikte modernleşmeyi hedefleyen tarafından seçilen modern tanımının, “*telaifi edici, ideolojik ve tarihsel gecikmişliğin giderilmesi*” (Çiğdem, 2007, s. 68) olarak anlaşılan yönü bütüncül bir

modern ya da modernite referansını görmezden gelmektedir. Bu durum değişim ihtiyacının aciliyeti ile açıklanmaya çalışılsa da aktarılanın “seçilen” modern tanımının, eksik bir biçimde aktarılmasına sebep olmaktadır. Çiğdem (2007), Osmanlı-Türk modernleşmesini “*Türk Başkallığı*” kavramsallaştırması ile açıklarken, Osmanlı’nın 19. yüzyıl itibariyle kabul etmek zorunda kaldığı tarihsel gecikmişliğinin seçici bir aktarımla telafi edilmesi çabasını ifade etmektedir. Çiğdem’e göre Türk Başkallığını belirleyen, Osmanlı geleneğinden süzülerek gelen, “*bütün gayreti ile öteki*” bir diğer ifade ile Avrupalı, “*olmaya ilişkin bir kararlılığı taşımak*” aynı zamanda da “*kendisi olarak kalma iddiası*”dır (2007, s. 70). Kararlılık ve iddia, sınırlı ve seçici bir aktarıma sebep olmaktadır. Bu noktada Kılıçbay’ın “*Tanzimat Neyi Tanzim Etti?*” (1989) sorusu, bu soruya verdiği cevap ve modernleşme çabalarının sonuçları açıklayıcı olabilir. Modernleşme zorunluluğu ve Tanzimat Reformları Osmanlı yöneticileri için bir düzen bozukluğu olarak görülmüştür fakat düzenin bozulması “*bozulmadan önceki durumun ideal*” oluşuna ilişkin bir varsayımı ifade eder. Varsayım Kılıçbay’a göre, sadece modernleşme hedefi ile tanımlanabilecek reformların ötesinde bir siyasal zihniyeti ifade eder, amaç modernleşme ile birlikte “*Osmanlı haşmetinin ihyasına, yani nizam-ı âleme yönelik bir hareket olarak*” anlaşılmalıdır (1989, s. 58-59). Fakat bu hareket, reformların yetersizliği ya da uygulamada ortaya çıkan eksiklikler ve özellikle Osmanlı’nın uzun 19. yüzyılında karşı karşıya kaldığı savaşlarla birlikte bir “başarısızlığa” dönüşmüştür. Başarısızlık Osmanlı yönetici elitlerinde, olduğu varsayılan “ideal halin” dahi geride bırakılması zorunluluğu ile tanımlanabilecek bir travmaya sebep olmuştur. Söz konusu travma, toprağı ve devleti kaybetme korkusu, bir çok soru işareti yaratarak, modernleşme hareketini ve toplumsal-tarihsel süreci belirlemiştir.

Modernleşme ya da ilerleme için Osmanlı toplumu ya da yönetici eliti bir gerçeklik üretmediğinde ve üretmediğinin yerine de kendisine ait olmayan bir yapıyı inşa etmeye çalıştığında, bu farklı tarihselliğın ürettikleri ile çatışmaya ve hem var olan toplumsallığı hem de taşımaya çalıştığı modernliği sakatlamakta, yozlaştırmakta ve yüzeyselleştirmektedir. Yüzeysellik, değişimin toplumun geniş kesimlerine yayılmasının da önünde bir engel teşkil etmektedir. Sonuçta insanın/bireyin özneleşmesi ve sorumluluk sahibi birer iradeye dönüşümü de Osmanlı toplumunda yaygınlaşamamıştır. Adnan, Moiz ve Tevfik Hoca, 19. yüzyıl insanının özneleşme ve özne olma niteliğı ile yüzleşmektedir fakat iradenin farkında olsalar da sorumluluğu üstlenip üstlenmeyecekleri Osmanlı-Türk Modernleşmesinin tarihselliğında ve romanın olay örgüsü içinde ortaya çıkacak üç karakterdir.

Adnan, Moiz ve Tevfik Hoca Beyoğlu’nda öteki olan ile birlikte olurken bir yandan da modernleşmenin, Türk modernleşmesinin birbirinden farklı yüzleri ile karşılaşmaktadır.

Kendileri insan-özne olmakla/olmaya çabalamakla birlikte toplumsal yaşayışa ve ilişkilere dair yapılan düzenlemelerde tebaa/vatandaş olarak tanınan, halkın, ötekilerin, kadınların ve hatta randevu evi sınırları içindeki ötekilerden olan kadınların da insan-özne olma iradelerini fark etmektedirler. Türk modernleşmesinin “*modern insan*” ya da “*insan-özne*” tahayyülünün Osmanlı Erkeği olduğu açıktır. Osmanlı erkeği, değerlerini muhafaza etme kararlılığı ve muhafaza edilmek istenenin niteliği değişkenlik gösterilip sarsılmasıyla travmatize bir halde ve çelişkilerle yaşamak zorunda kalan bir erkektir: Evinin içinde kendi, geleneksel otoritesini sarsmayı düşünmezken, büyük evinin (ülkesinin/devletinin) babasının otoritesini reformlarla ve zaman içinde hürriyet hedefiyle sınırlandırmayı ve ortadan kaldırmayı amaçlar. Osmanlı erkeği/Osmanlı yönetici eliti/bürokrati, egemenlik, iktidar/güç, meşruiyet ve hürriyet arayışı arasında kendi “*meşruluk temelini*” zedeler. Cangızbay’ın ifade ettiği gibi Osmanlı erkeği “*ne kadar güçlü olursa olsun, bürokrat, sonuçta memurdur ve gücünü amirinden alıp bu gücün meşruluk temelini de yine amirinde bulur*” (2000, s. 15), fakat amirini ortadan kaldırmayı hedefler ve egemenden mülhem kendi meşruiyetini sarsar. Kamusal mekânda travmatize olan Osmanlı erkeği, Batılı/modern olarak tanımladığı normlara uyum sağlamayı hedefler iken bu normlara uygun bir eş arayışı ile özel alanı da biçimlendirmeye çalışır. Fakat bu arayış ve biçimlendirme yine kendi otoritesinin üretilmesi ve sürdürülebilir kılınması amacı ile sınırlandırılmıştır. Bu amaçla kadının kendisinin insan-özne olmasının önünde kendisini bir engel olarak konumlandırır. Toplumsal ve siyasal hayattaki değişimin temel hedefinin Osmanlı erkeğinin hürriyet arayışı olması, toplumsal ve siyasal alanın erkeklere ait kılınmasını temin etmektedir. Ev, özel alan değişimin dışında tutulmakla birlikte Saraçgil’in de ifadesiyle “*hepsi de Müslüman ailenin yenilenmeye ihtiyacı olduğunu kabul ediyorlardı ama onun ahlâki üstünlüğünün tartışılmazlığı, bu yenileme arzusunu çok sınırlı tutuyor, genelde hane içi yaşam, kalın bir muhafazakârlık bulutu ile örtülü kalıyordu*” (2005, s. 109).

İnsan-öznenin iradesinin sınırları ve sorumlulukları bu üç karakterin ekonomik durumlarını da akla getirir. Moiz ve Tefik Hoca “*ırgat pazarında bekâr hanında oda tutmuşlar, kalın bir pislik içinde yaşıyorlardı*” (2022, s. 18); Adnan ise verem hastası annesi Naciye Hanım ile birlikte Aksaray’da küçük bir evde yaşıyordu: “*(...) küçük ev ... Kireç duvarlar ... Yük dolabının çiçekli kapısı ... Tahta öten merdiven ... Sokak kapısından toprak avluya insanla beraber giren sokak ... Odayı daha çıplak yapan zayıf pencere perdeleri...*” (2022, s. 144). Naciye Hanım’ın roman içerisindeki konumu ve temsil ettiği mekânsallık Adnan’ın ekonomik şartlarının ötesinde bir tarihselliği ifade eder. Naciye Hanım, yıkılmakta olan, eskinin şatafatını ve gücünü kaybetmiş, 93 Harbi sonrasında da bizzat Naciye Hanım’ın

da deneyimlediği gibi göçe zorlanmış ve yerinden edinmiş bir imparatorluğu simgelemektedir. Naciye Hanım, yatalak, atalet içinde ve geride bırakılmak zorunda olunandır. Bu geride bırakma zorunluluğu, Adnan'ın ve Osmanlı modernleşmecilerinin karşı karşıya kaldığı travmanın romandaki yansımasıdır. Naciye Hanım'ın veremle mücadelesi, imparatorluğun dağılma ve parçalanmaya karşı mücadelesini imler. Kaçınılmaz sonu ötelemekten öteye gidemeyen, yabancı ya da azınlık doktorların verdiği reçeteler, Adnan'a annesini kurtarma yolunda bir kararlılık aşılarsa da, Adnan her seferinde reçetelerin maliyetini karşılamakta zorlanır ve imparatorluğun da içinde bulunduğu ekonomik açmazı bireysel olarak deneyimler: “*Adnan acı acı güldü. (...) Bu doktorlar insanlar hasta olunca zengin oldu sanıyorlardı*” (2022, s. 39).

Geçim zorlukları, bu üç karakterin gelecek planlarını ve kaygılarını etkiler fakat “hadise adamı” olarak Adnan, romanını yazarak, muharrirlik yaparak ve devletin ileri gelen paşalarının kızlarına dersler vererek hayatını sürdürür. Timur'un vurguladığı gibi Adnan'ın geçimini sağlamak için “*Adliye'ye girmeyecek*” (2022, s. 16) olması bir özgürlüktür: “*Fakat bu özgürlük tek başına bir amaç değildir. Kendisine zenginlik ve lüks getirdiği ölçüde değerlidir*” (1991, s. 219). Adnan'ın paşa kızlarına verdiği dersler, geçim sıkıntısını aşmanın geçici bir yolu; zenginlik ve iktidarla karşılaşma fırsatıdır.

Adnan'ın hayatına yön verecek rastlantılar ve karşılaşmalar ders verdiği konaklarda/mekânlarda ortaya çıkacaktır. Eser boyunca Adnan'ın hayatına paralel olarak hayatlarını izlediğimiz iki kadın, Adnan'ın ders verdiği öğrencileri, dönemin toplumsal, siyasal, ekonomik yapılarının da aktarılmasını sağlar: Maliye Nazırı Sıddık Paşa'nın⁹ kızı Süheyla ve Erkânıharp Müşiri Kerim Paşa'nın¹⁰ kızı Belkıs. Süheyla “*Bozdoğan Kemer'indeki tahta, sessiz, misafirsiz konak*”ta (2022, s. 98), Belkıs ise Boğaz'da bulunan “*tamamen Avrupalı olan Mermer Yalı'da*” (2022, s. 130) İstanbul'un elitlerinin mekânlarını ve farklı yaşam biçimlerini sergilemektedir. Tanzimat sonrası ilk dönem yöneticilerinin halefi olan bu iki Osmanlı Paşası, 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması¹¹ ile birlikte kentte ortaya çıkan zenginliğe ulaşabilmiş fakat zenginliklerini farklı biçimlerde yaşayan/sergileyen iki adam ve mekân sahipleri

⁹ Maliye Nazırı, Osmanlı ve İstanbul'un tamamı tarafından saygı duyulan bir devlet adamıdır. Hakkında, “*namuslu adamdır, çalmaz*” (2022, s. 98) denilen Sıddık Paşa, “*zulme kızsız*” da “*memlekete acısa*” da (2022, s. 43) iyi niyetli fakat dönemin baskı ve otoritesinden çekinen biridir.

¹⁰ Erkânıharp Müşiri, bir saray adamıdır. İktidarın getirdiği güç ve imkânları kendi refahı için kullanır. Kerim Paşa, Maliye Nazırı'nın tersi bir karakter olarak anlatılır. Tanzimat ve reformlarının Fransa örnek alınarak değil “*Anglosakson irfanı*” (2022, s. 189) ile tatbik edilmesi gerektiğini dile getirerek eleştirir.

¹¹ Sıkça Osmanlı Devletinin kapitalistleşme sürecinin başlangıcı olarak ele alınan Antlaşma, kapitalizm, eşitsiz gelişme ve bu tarihsel durumun yarattığı ekonomik bağımlılık ekseninde düşünülmelidir. Sonuç, yarı-sömürgeleşme şartlarında siyasal egemenliğin aşınmasıdır.

olmuşlardır. Adnan, bu iki eve girip çıktıkça, mekânlarda var oldukça, mekânları ve mekânların görünür kıldığı Osmanlı toplumsallığını izler ve yargılar. II. Abdülhamit ve istibdat karşıtlığı perçinleşen Adnan, özellikle Kerim Paşa'nın konağını hem “*imrenerek*” hem de “*iğrenerek*” yargılar, Mermer Yalı ve yaşantısı onun için “*memleketi vuran hançerdir*” (2022, s. 175). Hançer, Adnan'ı ve sadece İstanbul'u değil Osmanlı coğrafyasının tamamını rahatsız etmektedir. Buna rağmen, *Üç İstanbul* romanının ilk kısmına korku ve vehim sinmiştir. İnsanlar yaşadıkları rahatsızlıklardan “*çıkış yolları aramaktadır*” fakat bu yollar Batı'nın üstünlüğünü aşabilmek adına Batıcı bir reçete içermekte, toplumsal yapıda tarihsel olana karşı toptancı bir dönüşüm hedefledikçe de zenginleşme ile birlikte gelen yozlaşmaya sebep olmaktadır. Romandaki haliyle “*bu şartlar altında dürüst kalabilenler çok azdır*” (Enginün, 2004, s. 127). Rahatsızlığın sebebi, savaşlar ve ekonomik bunalımlar olduğu kadar II. Abdülhamit'in şahsında tanımlanan mutlakiyetçi yönetimin kendisidir.

Dönem, değişimin arzulandığı fakat nasıl ulaşılabileceğine ilişkin yolların bilinmediği bir zamandır. Mardin de 1895-1908 arası Osmanlı sınırları içinde veya sürgünde bulunan muhaliflerin “*monist*” ve tutarlı bir siyasal ve toplumsal düşüncelerinin olduğunu “*iddia etmenin zor*” olduğunu vurgular (1994, s. 22). Toplumsal muhalefetin sınırlılığı ve ortaya çıkma ihtimalinde de büyük ölçüde baskılanması, romanın hacimce en uzun olan ilk İstanbul'unda sıklıkla işlenen bir olgudur. *Üç İstanbul*'da Mehmet Raif olarak yer alan Mehmet Akif Ersoy'un ağzından dökülen “*Halkın önüne düşecek kudretimiz yok; arkasından yürüyecek adam da bulamıyoruz*” (2022, s. 30) sözleri dönemin siyasal atmosferini, siyasal figürlerini ve çıkış yolu arayışlarını özetler. Yine bu dönemde gizli toplantılarda, Mithat Paşa'nın ya da Adnan'ın da İstanbul'a geldikten sonra konağında kaldığı Müşir Sait Paşa'nın anıları anlatılır. Tarihi ve siyasal olaylar aktarılarak siyasal muhalefetin ve değişimin örgütlenmesi amaçlanır. Bu dönem aynı zamanda Paris'te Ahmet Rıza'nın bulunduğu Rumeli'de de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yaygınlık kazandığı zamanlardır. Adnan da Selanik'te avukatlığa başlayan Moiz vasıtasıyla Cemiyetin bir parçası haline gelmiştir: “*Moiz'le gizli mektuplaşarak Selanik'teki İttihat ve Terakki'ye yardım ediyordu. Bir zamandan beri Cemiyet'in İstanbul'da adamıydı*” (2022, s. 307).

Üç İstanbul'da toplumsal ve siyasal durum Adnan'ın ve diğer karakterlerin karşılaşması, çatışması ya da ortaklıklar kurması için hem soyut hem de somut mekânları ortaya çıkarır. Bu karşılaşma, çatışma ya da ortaklık mekânlarından en dikkat çeken hem somut/fiziki mekân olarak hem de katılımcılarının seçilmesi ile üretilen bir soyut mekân olarak Hidayet'in Konağıdır. Hidayet, “*gündüz saraydan para alan, gece saraya söven (...) 27 yaşında, bala*

rütbeli, Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet adamlarındandır” (2022, s. 13). Hidayet ve “*İngiliz Elçisi'nin dahi ziyaret ettiği*” (2022, s. 35) konağı romanda önemli bir yer tutar.

Hidayet'in Konağı'nı dağılma ve parçalanma endişesinin pragmatik bir görünümünü yansıtan soyut bir mekân olarak görmek gerekir. Bununla birlikte konağın bir geçiş dönemi mekânı olması niteliği de vurgulanmalıdır. Konak ve katılımcıları, Osmanlı modernleşmesinin özellikle ilk dönemlerini tanımlayan İttihâd-ı Anâsır fikrinin bir yansımasıdır. Konak, imparatorluk politikasının soyut mekânıdır. Konağa seçilen katılımcılar, yabancı ziyaretçiler hariç, farklı milletlerden Osmanlı erkekleridir. Hidayet'in Konağı, romandaki diğer bütün evlerin/mekânların aksine kadınsız bir yerdir. Konakta kadın olmamasının iki yönü vardır. İlki Hidayet'in eşcinselliğine dair yapılan üstü kapalı aktarım; ikincisi ise iktidarın paylaştırıldığı ya da iktidardan pay alınmaya çalışıldığını göreceğimiz bu mekâna zaten Osmanlı erkekleri tarafından iktidar ya da özne namzedi olarak görülmeyen kadınların yer bulamamasıdır. İmparatorluğun ve mekânın pragmatik bir görünümü olan konak, Osmanlı erkekleri için kadınlı mekânlardaki iktidardan daha makbul/gerçek addedilmiş ve arzulanan bir şey olmuştur. Hidayet'in konağı bir erkek kardeşler birlikteliğinin hem en geniş toplumsal ve siyasal iktidar düzeyinde izlendiği hem de özel/mahrem içerisinde kadınlara karşı korunduğu bir mekânsallığı ifade eder.

Hidayet'in “*hususî tavırları olan adamları*” (2022, s. 13) toplaması, bir insan-özne arayışıdır. Hidayet, ancak insan-özne olabilmiş Osmanlı erkeklerinin, içinde yaşadıkları toplumsallığı, konağın temsil ettiği geleneklerin ve değerlerin sınırlandırılması ile değiştirebileceğini veya “*kurtarabileceğini*” düşünür. Değişimin sınırlarını ve hedeflerini belirlemek için başlangıç noktası Hidayet'in konağı ve O'nun “*baba otoritesidir*”. Hidayet'in arayışı önemlidir; “kontrol edip yönlendirebileceği” iktidar namzetlerini seçmeye çalışmaktadır. Bu sebeple Hidayet, konağının Şark Odasına koleksiyonerin nesne toplamasına benzer biçimde bu insan-özneleri toplar. Fakat bu insan-özneler, eksik birer insan-öznelerdir. Hususî tavırları ile seçilseler de varlıklarını ve sorumluluklarını Hidayet'in iradesi dolayısıyla görmeye meyillidirler. Bu durumun sebebi, konağın, II. Abdülhamit döneminde ikbale giden bir yolda bir durak olmasıdır.

İstanbul'da, gücün/iktidarın parçalanmışlığı ve Sultan'ın baskısı karşısında farklı aktörlerin “iş yapma biçimlerinin” değiştiği bu zamanda yazar, İstanbul'u “*üç şapkanın yönettiği*” bir “*uşak odasına*” benzetir:

İstanbul'da üç şapka vardır. Çamlıca tepesinden evvel bu üç şapka görülür. Reji'deki Rambert'in, Düyün-ı Umumiye'ci Berje'nin, Şimendiferci Hügnen'in kafasında duran üç

serpuş! Bu üç şapka, bu üç kafadan bazen kaldırıma iner, bazen bulutlara fırlar; şimdi iki elde bir topaç olur, durur. Osmanlı imparatorluğu denen uşak odasını bu üç şapka idare eder (2022, s. 67).

Benzetmenin tarihsel yönü olduğu kadar farklılaşan sonuçları olduğu da vurgulanmalıdır. Romanda uşak odası, Osmanlı'nın siyasal mekânı olan konaklarda yaşanan siyasal aşınmayı simgeler. Geleneksel yönetici yerleşim yeri konaklar, selamlıkları ile kamusal hayatın, haremeleri ile özel/mahrem hayatın mekânları olarak üretilmişlerdir. Konağın her bir bölümü toplumsal ve gündelik hayatın yaşayış ve işlevlerine göre düzenlenmiştir. Fakat yaşanan reformlar ve imparatorluğun neredeyse yarı-sömürge haline gelmiş siyasal ve ekonomik durumu konakların geleneksel düzeninin de bozulmasına sebep olmuştur. Yönetici ve yönetim mekânı evden ayrılmıştır. Konakların selamlıkları yöneticilik işlevlerini ve iktidarlarını, “modern, rasyonel ve kurumsal” yönetici mekânı olarak “bürolara” devretmek zorunda kalmışlardır. Fakat yarı-sömürgeleşme şartlarında ve sınırlamalarında ne bürolar modern, rasyonel ya da kurumsal olabilmiş ne de selamlıklar yönetici mekânı olarak kalabilmiştir. Bu şartlar altında konağın haberleşme ve aracılık işlevini yerine getiren Uşak Odası dikkat çeker. Uşak Odası karar alınabilen, güç ya da iktidarın uygulanabildiği bir mekân değil yalnızca dışarıda alınmış siyasal kararların iletildiği ve bildirildiği yerlerdir. Selamlıktan, uşak odasına sürülen Osmanlı erkeği, erkekliğini/siyasal iktidarını kaybetmiştir. Selamlık devredildiği için konaklar da sadece haremlere dönüşmüştür. Siyasal iktidarını kaybeden Osmanlı erkeğinin, kendi iktidarını tekrar üretebileceği tek yer/unsur ise konakların haremlerinde kalmaya zorlanan kadınlardır. Osmanlı Devleti'nin yönetici elitlerinin konaklarında yaşanan bu iktidar devri 19. yüzyılda devletin yaşadığı dönüşümün bir yansımasıdır.¹² İktidar, Saray'dan, Babı-ı Ali'den, Reji İdaresine, Duyun-u Umumiye'ye ve Demiryolu yöneticilerine devredilmiş gibidir. Koca bir uşak odasına dönüşmüş devlette ikbale gitmek Hidayet'in Konağı'ndaki karşılaşmalara bağlıdır.

(...) Hidayet, dostu Sacit'i 'Türk olmayan Türk!' diye takdim etti; (...) Ve ertesi gün Sacit o şapkanın dairesinde kalem şefi oldu (2022, s. 67).

Kimsenin yüzüne bakmadığı Sakallı Vasfı bu Şark odasında şimdi birdenbire adam oldu (2022, s. 83).

Bununla birlikte Hidayet'in Konağı'na gelmeyenler de vardır. Hidayet onların konağına gelmemesini bir “namus meselesi” haline getirmiştir. Konağın “temizlenmeye” duyduğu ihtiyaç sahibi tarafından da bilinmektedir: “Konağına Dağıstanlı Hoca ile Şair Raifi bir türlü getirtemiyordu. Rastladıkça kendisini bir türlü görmeyen bu iki adamla dost olmaya o son zamanda merak sarmıştı (...) Hâlbuki Hidayet'in konağı bu iki adamın namusuna muhtaçtı”

¹² 19. yüzyılda konak mimarisinin ve işleyişinin değişimini Divanyolu ekseninde ele alan bir çalışma için bkz. (Cerasi, 2014).

(2022, s. 75). Konağın temizlenmesinin bir yolu da konağın ziyaretçilerinin sürgüne gitmeleri ya da görevlerinden el çektirilmeleridir: “*Hidayet memnun oldu; konağına gelenlerden biri politika kurbanı oluyordu. Hidayet’in salonları misafirlerin felaketiyle temizlenir, güzelleşirdi*” (2022, s. 130).

Toplumsal ve siyasal hayatın görünümleri roman boyunca çeşitlenirken Adnan’ın özel hayatını belirleyen iki kadın karakter de görünür hale gelir. Adnan’ın öğretmenlik yaptığı konaklarda karşılaştığı iki kadın, Süheyla ve Belkıs, Adnan’ın özel hayatının merkezindedir ve ömrünün sonuna kadar yer etmişlerdir. Bununla birlikte *Üç İstanbul*’da Adnan’ın İstanbul’da pek çok farklı kadınla yaşadığı ilişkileri de izleriz. Beyoğlu’ndaki Filareti, Fransızca Muallimi Kadri’nin kendisini sevmeyen karısı Çıbanlı Zehra, Sofular Mahallesi’ndeki Tapu Müdürü Senih Efendi’nin karısı Macide ve Adnan’ın namuslu kadın olmasından korktuğu Raşel, Adnan’ın ilişki yaşadığı kadınlardandır.

İstanbul mekânsallığının farklı semtlerinde, farklı hayatlar yaşayan bu kadınlar, vatanın ve devletin parçalanmış ve devredilmiş iktidarından/egemenliğinden birer hatıra gibidir. İmparatorluğun farklı toplumsal, etnik ve sınıfsal gruplarından bu kadınlar, İmparatorluğun geçmişi olan Naciye Hanım’dan farklı olarak geleceği aynı zamanda da devletin bütün coğrafyasını temsil etmektedir. Filareti ve Raşel imparatorluğun çok uluslu yapısında var olan iki kadındır. Filareti Öteki İstanbul, Beyoğlu’nda hayata ve İstanbul’a tutunmaya çalışırken; Raşel, eşi Moiz’le birlikte Balkan Savaşları sırasında kaybedilen Selanik’ten İstanbul’a gelmiştir. Süheyla ve Belkıs, İstanbul’un yönetici elitlerinin kızları olarak, konaklar ve yalılar İstanbul’unun temsilcileridir. Süheyla ve Belkıs Türk Modernleşmesi yazınının vazgeçilmez konusu “*doğru modernleşme/yanlış modernleşme*”¹³ tartışmasının iki yönünü yansıtır. Süheyla, Osmanlı’nın geleneksel kültürü içinde yetişmiş aynı zamanda Batı kültürünü bilen, bu kültürün eserlerini kendi dillerinde okuyabilen tartışabilen, “*kızaran yüzünde Türk ırkının temiz kanı var*” (2022, s. 175) olan bir kadındır. Süheyla, Osmanlı toplumsallığından kopmayan, halkın ve askerlerin acılarını paylaşan “*ideal kadın*” olarak tasvir edilir. Belkıs ise Osmanlı erkeğinin, kadını insan-özne olma imkânlarından uzak tutma çabasına rağmen romanın tek bireyselleşebilmiş karakteri olarak görülmelidir. Roman boyunca Süheyla ve Süheyla’nın özverili, merhametli ve vatanperver tutumlarının aksi ile tanımlanan bir kadın olsa da Belkıs, yaşamına ilişkin kendi iradesi ile karar alabilen bir birey olarak karşımıza çıkar. Belkıs iradesiyle siyasal alanda bir karşılık bulamasa da, bireysel yaşantısını kontrol edebilen biridir.

¹³ Modernleşme tartışmasını doğru-yanlış yargıları ile ele almak, modernleşmenin tarihselliğini yok sayan ve bizatihi sürece ilişkin yapılan bütün anlama çabalarını kısırlaştırıcı niteliktedir.

Belkıs bütün sonuçlarına rağmen, romandaki diğer kadın karakterlerin aksine kendisini hem var hem de yok eder. Diğer bütün kadınlar, fedakârlıklarla vardılar. Evde, anne, eş ya da metres olarak, sınırlandırılmış işlevleriyle var olabildiklerinde fedakârlıkları da araçsallaşır. Toplumsal yaşamda bir yer edinebilmeleri baba, koca ya da âşıkları aracılığı ile ancak mümkün olduğundan fedakârlıkları da araçsallaşır. Çıbanlı Zehra ve Macide ise devletin kaderine terk ettiği, unuttuğu Anadolu'nun romandaki karşılığıdır. Kocaları hiçbir zaman selamlık sahibi olamamış bu iki kadın Adnan ve başka erkeklerle yaşadıkları ilişkilerle hem hayatta kalma mücadelesi verirler hem de etraflarına yardımda bulunmaya çalışırlar: Paşanın, “*geldiği gecelerden beri Macide, Sofular Mahallesi'nde imam ve muhtar gibi bir makamdı. Kadını, mahalle halkı saray adamları sırasına koymuştu ve Sofular Mahallesi'nde Macide'nin iyiliğini görenler artıyordu*” (2022, s. 317). Zehra ve Macide Anadolu'ya karşılık gelmekle birlikte, Adnan'ın temsil ettiği Osmanlı erkeğinin hayatındaki siyasal iktidar kaybını telafi etmeye çalıştıkları bedenler, sığındıkları mekânlar olarak da görülmelidir. Zehra ya da Macide, Osmanlı erkeğine, modernleşme ile gelen değişim baskısından kaçabildiği, kaybettiği iktidarını ve otoritesini bulabildiği mekânları sunar. Adnan kendisine yakıştırmasa da bu evlere geri dönmekten vazgeçemez; “*Adnan bir türlü Macide'den kurtulamıyordu; Kadının derisinde, Adnan gelirken bir yığın kedi yaltaklanıyor, giderken bir sürü köpek uluyordu*” (2022, s. 267). Osmanlı erkeği için, Adnan için her bir kadın ve mekân, iktidarın mekân ve cinsiyet üzerinde ve arasında yeni bir bağlantı kurmasını sağlar. Her gerçekleşmiş ilişki, Osmanlı erkeği için hem kadına ve mekâna bir sahip olma hali yaratır hem de parçalanmış Osmanlı iktidarını kendi elinde mutlaklaştırmaya yönelik bir hayali ifade eder. Fakat sonuçta *Üç İstanbul*'un Adnan da dâhil olmak üzere hiçbir erkek karakteri mutlak iktidar hedefine ya da egemenliğe bu çöken imparatorlukta sahip olamaz.

İstanbul'da Hürriyet: Kahramanın (Yozlaşması) Yolculuğu

İstanbul'da Hürriyetin ilan edildiği dönemde, Adnan da hayatında yeni bir döneme girer. Sadece İstanbul'un yeni bir zamansallığı değil Adnan'ın da medeni durumunun değiştiği yeni bir dönem başlar. Adnan, İttihat ve Terakki içindeki konumu ile yeni bir güç odağı haline gelmiş, istibdada yaşadıkları ile “*kahramanlaşmıştır*”. Kahraman Adnan, artık ilk dönemin “*memlekete vuran hançerlerini*” yargılama gücüne sahiptir. Bu güç Adnan'ın uzun zamandır âşık olduğu ve kocasından ayrılan Belkıs ile evlenmesine imkân sağlar. Kerim Paşa sürgüne gönderilmiş, Adnan'ın Belkıs'a ders vermek için her geldiğinde kendisini küçülten Mermer Yalı'ya ise icracılar gelip gitmektedir. Düşkün Belkıs karşısında Kahraman Adnan aşkını

sorgular fakat bu birlikteliği mümkün kılacak adımları yine de atar. İktidar ve firkaçılık Adnan'a "eşit" bir evliliği temin eder.

Adnan ve Belkıs'ın evliliğini İstanbul'da iktidarın veya gücün yer değiştirmesi ve yeni bir sınıfsallık kazanması olarak görmek gerekir. Adnan artık "*Bir Taksim Üç İttihat ve Terakki*" (2022, s. 339) olarak bilinir ve önceleri küçümsediği, kendine yakıştırmadığı avukatlığa başlar; zenginleşir. Doğrudan siyasetin içinde değildir fakat etki ve yönlendirme gücü tüm İstanbul'un dilindedir: "*Artık, her gün bir parça daha zengin oluyordu. Dahiliye Nazırı'yla köprüye beraber indikleri her gün Adnan'ın Eminönü'ndeki yazıhanesine birkaç kocaman dava geliyordu: Saray kadar, çiftlik kadar, memleket kadar büyük davalar*" (2022, s. 339-340). Adnan'ın elde ettiği zenginlik ve kazancın görünür olduğu Cağaloğlu'nda bir taş konağı da vardır. Aksaray'da annesi Naciye Hanım'la beraber yaşadığı küçük evine kıyasla "*artık Mermer Yalı'dan dönünce Cağaloğlu'ndaki evinde küçülmüyordu*" (2022, s. 341).

Geçmiş ve imparatorluğun kayıplarını temsil eden Naciye Hanım hayatını kaybetmiştir. II. Meşrutiyeti ilan eden genç nesil için "*idareyi*" ele alma zamanıdır. Dağılmakta ve parçalanmakta olduğunu gördükleri ve bu sebeple de isyan ettikleri devletin yönetimini üstlenen yeni nesil, önceki yöneticilerden farklıdır. Farklılıklardan önce nesillerin ortak yönü ve amacı vurgulanmalıdır: Devletin kurtarılması ve parçalanmanın önüne geçilmesi. Nesillerin amaçları ortak iken uygulamaya çalıştıkları yöntemler farklılaşmıştır. Olumlu ve olumsuz tüm sonuçları ile nesiller arası farklılık basit bir yaşlılık/gençlik farkı ya da deneyim/deneyimsizlik farkı değildir. II. Meşrutiyet nesli bir "*romantik vatanseverlik*" geliştirmiştir. Romantik idealleriyle "*modernleşme sürecine bağlı*" gençler, II. Abdülhamit döneminin baskıcı yönetimince "*ezilmişler*" ve "*kolaylıkla incinecek kişiler*" haline gelmişlerdir (Saraçgil, 2005, s. 170). Osmanlı-Türk modernleşmesinin yeni neslini kırılğan ve "*incinecek kişilikler*" olarak görmemize neden olan durum Parla'nın "*Babasız Evler*" kavramsallaştırması ile anlaşılabilir (2014, s. 9-23). Kavramsallaştırmanın soyutluğu bir yana "*babasız evlerin*" bir gerçekliği vardır. *Üç İstanbul*'a da bir tarihsel başlangıç veren 93 Harbi gibi dönemde yaşanan savaşlar, genç nesli, Adnan örneğinde de olduğu gibi, babasız bırakmıştır. Bununla birlikte, Tanzimat neslinin ve I. Meşrutiyetin başarısızlığı ve İstibdat yönetimine dönüşmesi, gençlerin siyasal mücadelesini de "*sahipsiz*"/babasız kılmıştır. Tanzimat nesli, sultan babanın otoritesini sarsmadan bir reform çalışmasının başarısızlığı ile yüzleşmiştir. Başarısızlık bir kopuş üretmiştir. Geleneksel Osmanlı yöneticilerinin işleyişi olan "*hamilik*", bu iki nesil arasında gerçekleşmemiş ve nesillerin birbirlerini kıyaslamasına ve yargılamasına sebep olmuştur. Yetim çocuklar, babanın yokluğunun yanı sıra yönetici haminin yokluğunun suçunu önceki

nesillere yüklemiştir. Genç nesil baba otoritesinin korunması ve sağlamlaştırılmasının aksine sınırlandırılmasını ve hukuki bir tanımlamaya konu olmasını hedeflemiştir. Babanın yokluğunda genç nesil, karar ve sorumluluk almak zorunda kalmış, “özneleşmiştir”. Sonuçta, II. Meşrutiyet ile sultan babanın sınırlandırılmasının başarılması, neslin kendisini kahramanlaştırmıştır. Tanzimat ve I. Meşrutiyet nesli, gençlere kıyasla, başarısızlığın da bir sonucu olarak kahramanlığı istememiş ve tanınır olmaktan çekinmiştir. Adının duyulması, O’nun ikbalden, sultan babanın gözünden düşmesi anlamına gelmiştir. Gençler, devleti kurtararak ve parçalanmanın önüne geçerek “kahraman olmuştur”. Bununla birlikte neslin kahraman olma arzusu, amaçlarını aşındırılmış ve araçsallaştırmıştır. Genç nesil, Kahraman Adnan, elde ettiği güçle birlikte çevresi ile kurduğu ilişki biçimini ve yaşadığı evi/mekânı değiştirmiştir. Güç, yeni “sahiplerinin” elinde yeni mekânlara yerleşmektedir. Cağaloğlu’ndaki taş konağa taşınan Adnan, neslin iktidarı ele alışını, kahramana yakışır biçimde sergilemektedir.

Cağaloğlu’ndaki taş konak, Mermer Yalı’nın Belkıs Hanımı için de uygundur. Müşir babası sürgüne gönderilen, kumar borçları ile yüzleşmek zorunda kalan eşinden ayrılan Belkıs için Adnan ile yapacağı evlilik, İstanbul’un bu yeni zamanı için iktidar mekânında kalmanın yoludur. İktidar ve peşi sıra dalkavuklar, Hidayet’in Konağından, Mermer Yalıdan hatta Bozdoğan Kemer’inden, Adnan’ın Taş Konağı’na taşınmıştır:

Cağaloğlu'ndaki bu taş konağa taşındığı günden beri Adnan yalnız kalamıyordu: Misafir, (...) Hariciye'de, Dahiliye'de, Maliye'de işi olanlar Hariciye'ye, Dahiliye'ye, Maliye'ye gitmiyorlar, bu eve geliyorlardı (2022, s. 341).

Evlilik hem Belkıs için hem Adnan için “katlanılan” bir durumdur. Adnan ile Belkıs’ın katlandığı bu evlilik, “yatak odası” ile “yemek odası” arasında süren bir ızdırap olarak anlatılır. ızdırap temelde iki farklı toplumsal sınıfın karşılaşmasıdır. Osmanlı toplumsallığının bitmeyen mücadelesi, Adnan ve Belkıs’ın evliliğinin içine taşınmıştır. Naci de bu evliliği “ekonomik bakımdan güçlenen burjuvazinin çöken aristokrasi karşısında duyduğu tipik aşağılık duygusu” (1990, s. 110) olarak ele alır. Adnan evlilikleri boyunca kendini sonradan zenginleşmesinin sebep olduğu aşağılık duygusundan kurtaramaz. Adnan, Belkıs ile evlendiğinde, “İstanbul aristokrasi” ile tanışmaya başlar. Tanışıklık, Adnan için her zaman bir karşılaştırma yapma imkânı ortaya çıkarır. Namusunu ve vatan sevgisini, kendisini diğerlerinden ayırt eden bir unsur olarak görür. Adnan her zaman temiz ve fırsatları kullanan diğerleri ise “kıskanç” olanlardır. Adnan kibriyle, vatanseverliğini aşındırdığının ve araçsallaştırdığının farkında değildir. İmparatorluğu parçalayan savaşlar durmamış, önceki dönemin yozlaşması yeni nesillere aktarılmıştır.

Adnan'ın toplumsal hayatın merkezinde iktidarın güçlü bir üyesi olduğu bu dönem, Enginün'ün *Üç İstanbul* için dile getirdiği kalabalıklığın, eserin kurgusu içinde en görünür olduğu zamandır. *Üç İstanbul*'da bulunan karakterlerin çokluğuna, Belge'nin Türk roman geleneğine getirdiği eleştiri temelinde de bakmak gerekir. Belge, Türk romanında sınırlı istisnalar dışında olay örgüsünü dâhil edilen karakterlerin kendiliğinden birer birey olamadığını, aksine toplumdaki bilinen genel tiplerin karşılığı olarak karikatürize edildiklerini dile getirir (1984, s. 59). Tipler, Kuntay'ın tanıdığını söylediği evlerin insanlarıdır. Kuntay, dönemin genel özelliklerini insan öyküleri üzerinden aktarır bu sebeple de karakterler tiplere dönüşür. Romanda tipler, mekânlarda ve nesnelere birlikte vardır. *Üç İstanbul* romanına ilişkin yapılan değerlendirmelerde sıkça karşılaşılan evler, konaklar ve eşyalar üzerindeki vurgu da bu sebeptir. Özcan da *Üç İstanbul* romanında insan ve kullanılan/sahiplenilen nesnelere arasındaki ilişkinin eserin yapısal bir parçası olduğunu vurgular. Romanda nesnelere basit bir tamamlayıcı ya da “*dekoratif bir unsur*” değil, tipler olarak eserde yer edinen her bir karakterin yaşamının bütününe şekillendiren toplumsallığın bir yansıması olarak ele alınır (2014, s. 182). Nesnelere gündelik hayatta kullanılan niteliklerinden öte sahip olunan ve bu sahiplik sebebiyle bir güç ilişkisini ifade eden simgesel bir niteliktedir. Bu sebeple Osmanlı toplumunun tipleri ve tiplerin içinde olduğu iktidar kavgası yalnızca kişilikler temelinde değil, sahip olunan nesnelere ve genel bir tanımlamayla mekânlar üzerinden de izlenilebilir.

Romanda, simgeselliğin yoğun biçimde izlendiği mekânların başında Şark Odası gelir. “*Tavanından ay doğan*” (2022, s. 406) Şark Odası, İstanbul'un yönetici elitlerinin gözdesidir. *Üç İstanbul*'un ilk zamanında Hidayet'in Konağı'nda bulunan ve ikbal dağıtılan bir mekân olarak gözüken Şark Odası, Hidayet'in II. Meşrutiyet'in ilanı ile gelen düşüşüyle birlikte yeni iktidar namzetlerinin tamamınca sahiplenilmek ve sergilenmek istenen bir arzu nesnesine dönüşmüştür. Adnan da önceden Hidayet'in vekilharıcı olan ve şimdi kendisine vekilharçlık yapan Jön Türk Süleyman'a “*Öteki eşyayı almasan da olur ama Şark odasını ne yapıp yapıp almalı*” (2022, s. 396) talimatını verirken, iktidar değişimi ile sahip olmaya başladığı yeni gücünü sergilemek istemektedir.

Adnan'ın İstanbul'un ikinci dönemindeki konumu, “*Osmanlı Aydını*” kimdir sorusunu akıllara getirir. Cangızbay, aydın kişiyi ve aydın kavramını, “*hem ihanet içinde hem de suiistimal peşinde*” şeklinde tanımlarken hem bir kinayeyi hem de okuyan için temkinli/mesafeli bir tutumu önermekteydi (2011, s. 12). Cangızbay'ın *aydın-münevver-entelektüel* tanımlamaları arasında yaptığı ayırım, kavramların evrensel kullanımları yanı sıra Osmanlı-Türkiye toplumsallığında ortaya çıktıkları hallerine ilişkindir. Aydın, kendi

aydınlanma yolculuğunu unutup aydınlatan bireye dönüşen; münevver, aydınlatılmış olarak bir “*durumdan nesnelige terfi eden*”; entelektüel ise evrensel olanın peşinde, fakat onunla bir olmadan aksine evrensel olanı kendi zihninde yeniden inşa eden, düşünen ve eyleyen birey olarak tanımlanmaktadır (2011, s. 13). Farklı tanımlamalar Aydınlanma fikrinin Batı’dan Osmanlı-Türkiye toplumsallığına taşınması ile ilgilidir. Osmanlı yönetici elitinin Batılılaşma tercihi ve modernleşmenin sınırlandırılmış ve seçici bir aktarımı, Osmanlı toplumsallığına özgü olarak tanımlanabilecek bir “*aydın tipinin*” ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kılıçbay’ın ifadesi ile “*Batılılaşma hem Batı'ya karşı direnebilmenin hem de iç düzeni koruyabilmenin bir aracı olarak kurumlaşırken, bir yan ürün olarak Osmanlı münevverini yaratmıştır*” (1985, s. 57). Türk romancısının da bu aydın tipinin bir parçası olduğunu hatırlatarak, Kılıçbay’ı takip edebiliriz: “*Batılı entelektüel sürekli bir öğrenci, Osmanlı münevveri ise müfredat programı ve içeriği Batı'dan aktarılan sürekli bir öğretmen olmuştur*” (1985, s. 56). Bu haliyle Osmanlı Aydını hem batının yanında hem karşısında, Osmanlı Devleti’nin batılılaşma projesinin merkezinde ve her zaman bir “*kurtarıcı*”/“*hadise adamı*” olmak zorunda kalmış bir kişidir. Batı entelektüeli kendiliğinden bir birey olarak ve çoğu zaman kurumsal iktidarın karşısında var olabilirken, Osmanlı aydını/münevveri sultan tarafından devletin/vatanın dışına itildiğinde dahi “*devletin içinde kalmıştır*” (Kılıçbay, 1985, s. 60). Osmanlı aydınının bağımsız olamayışı onun Batı’dan farklı olarak belli bir tarihselliğin ve sınıfsal bilincin sonucu ortaya çıkmaması sebebiyledir. Osmanlı aydını, sultanın yanında ya da karşısında olabilse de her zaman Devlet-i Âliyye’nin yanında ve içindedir; bu haliyle de halka uzak kalmıştır. Adnan’ın durumunu ise *Üç İstanbul*’un üç farklı zamansallığında “*iyimser*” bir entelektüellikten, aydınlığa ve en sonunda da münevverin yalnızlığına doğru bir süreç olarak görebiliriz. Enginün bu iyimserliği paylaşmaz: Adnan, “*dengesiz, toplumumuzda, hiç bir şeyi beğenmeyen, beğenilecek bir şeyler yapmayı da beceremeyen, garip aydın tipinin bir örneğidir*” (2004, s. 126). Bir “*garip aydın*” olarak Adnan, her zaman güç ve iktidarın farkındadır, peşindedir ve çevresindekilerle kurduğu her ilişkiyi de bu çerçevede görür.

İşgal İstanbul’u ve İktidarın Kaybı

İmparatorluğu parçalayacak ve yeni bir rejimin başlangıcına imkân tanıyacak Birinci Dünya Savaşı’nın başlaması ile gücünü pekiştirip mutlaklaştırmak isteyen yeni nesil de seleflerinin başarısızlığı ile yüzleşeceklerdir. Savaş, yeni neslin devletin parçalanması korkusunun gerçekleşmesini yaşatmış; insan ve dostların kayıpları ile yalnızlaştırmış; edinilmiş zenginliklerin kaybedilmesine sebep olmuş; en önemlisi ise kahramanları iktidardan uzaklaştırmıştır. Savaşın büyük bir kayıpla sona ermesi ve İstanbul’un işgal edilmesi yeni

zamanın başlangıcıdır. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Partisi'nin dağılması ardından liderlerinin İstanbul'u terk etmeleri işgal İstanbul'unda Adnan'ı bir enkazın içinde yalnız bırakır. Adnan işgal İstanbul'unda O'nun için değerli olan, önem verdiği her şeyini kaybeder. İktidar ile bağlantısını, statüsünü, servetini, evini ve sonra da eşi Belkıs'ı. Artık hadise adamı kahraman Adnan yoktur, yalnız kalmıştır: “*Şimdi kilometre başına bir tek selam düşmüyordu. Ve sokaklarda hep yürüyor, yürüyor, yürüyordu. Bir yere gitmeyerek!*” (2022, s. 473)

İşgal İstanbul'unda iktidar mekânı da el değiştirmiştir: “*İstibdatta Hidayet'in, Meşrutiyet'te Adnan'ın konağında toplananlar, Mütareke'de hep Naşit'in salonunda (...)*” (2022, s. 552). Adnan, bir süre misafir olarak kaldığı Naşit'in konağından ayrılmış; otel odasında yaşamaya başlamıştır. Güç sahibi olduğunda ilişkiler kurabilen ve bu ilişkileri olmadığında da tek başına var olamayan Adnan'a, Süheyla merhamet gösterir. Adnan, Bozdoğan Kemer'indeki eve “*sığınır*” ve Süheyla ile evlenir. Adnan da annesi gibi veremdir. İşgal altındaki İstanbul'da çöküş ve yozlaşmanın “*hududu kalmamıştır*”. Adnan hastalığını görmezden gelmeye çalışırken dikkatini Anadolu'daki kurtuluş hareketine vermiştir.

Hayatı boyunca karşılaştığı tesadüflere artık umutlarını da ekleyen Adnan, “*düşkünlüğünü*” ortadan kaldıracak durumun Ankara'dan çağırılması olacağına inanmaktadır: “*Dün gece rüyada yeşiller giydiği için onu Ankara'dan çağırtaçaklardı. Maarif Vekili olacaktı*” (2022, s. 514). İstanbul'un istemediği ve yok saydığı Adnan'ı Anadolu'daki kurtuluş hareketi de bir türlü davet etmemekte, çağırmamaktadır. Adnan, davet edilmedikçe, sözüne kulak verilmedikçe kurtuluş hareketine inancını kaybetmekte, Ankara'dakiler “*kahramanlaştıkça*” küçülmektedir: “*Onlarla yan yana dursaydı Milli Mücadele'ye daha çok inanacaktı. Uzaktan baktığı için mucizeye tuhaf gözlerle bakıyordu. İçinden "Başaramayacaklar!" diyor, (...) Milli Mücadele'nin kahramanları "biz" oluyor, gündüz inkâr ettiği ölülerin, dirilerin arasına Adnan, gece kendini de katıyordu*” (2022, s. 514-515).

Adnan Ankara'ya çağırılmaz, bir umut ve beklenti ile aldığı kalpağını hiçbir zaman giyemez. Kuntay, eskinin değil yeninin, Cumhuriyetin, kurulan yeni rejimin yanında oluşunu karakterlerinin romandaki örgüsünde de kullanır. Enginün'ün romanın “*belki de en müspet tarafı*” olarak gördüğü kısım da budur (2004, s. 128). *Üç İstanbul*'u okuyanlar bir ideolojik mercekten, romandaki toplumsal yozlaşmanın yeni cumhuriyete aktarılmadığı sonucuna ulaşırlar. Kuntay yeniliği ve değişimi aktarmayı hedeflemiştir; kopuş, İstanbul'un bir iktidar mekânı olmasından uzaklaştırılmasıyla “başarılır”. Adnan romanını bitirememiştir. Hayatından hiçbir nesne, “*Yıkılan Vatan*”ın müsveddeleri de dâhil olmak üzere, O'nun ölümünden sonra varlığını sürdürememiş; Süheyla tarafından yakılmıştır.

Sonuç Yerine

Tarihi romanlar, zaman ve mekâna hapsedtikleri toplumların yaşamları ile ilgili yazarının bakışını tarihselleştiren eserlerdir. Tarihi romanlar hem üretildikleri dönemin hem de konu aldıkları dönemin toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel koşullarının yazar tarafından “seçilerek” aktarılmasıdır. Bu sebeple eser hem toplumun hem de yazarın “ideolojik” merceğinin ürünüdür. Mithat Cemal Kuntay’ın *Üç İstanbul* romanı da parçalanmakta ve çökmekte olan devleti hem zamansal aralıklarla hem de mekânsal olarak “burjuva gerçekçi” bir şekilde aktarır. Zaman ve mekân, *Üç İstanbul*’da dönüşümün en önemli iki unsuru olarak yer eder; karakterler/tipler değişen zamanlarda ve yer buldukları mekânlarda dönüşürler. *Üç İstanbul*’da karakterler, toplumsal ilişkileri ile kendilerini ve içinde buldukları mekânları üretirler; simgeleştirirler ve imparatorluğun nihayete erişiyile de bu mekânlarla birlikte yok olurlar.

İmparatorluğun parçalanması ve dağılmasını engellemek, Osmanlı’nın yönetici elitlerinin temel hedefi olmuş ve bu hedef bir modernleşme projesine dönüşmüştür. Modernleşme ve farklılaşan sonuçları, Osmanlı toplumsallığında farklı görünüm ve karakterler ortaya çıkarmıştır. Farklılıklara rağmen ortak olan, devletin çözülmesine eşlik eden toplumsal yozlaşmanın derinleşmesidir. İnsanların hırsları ve bu hırsları sonucunda ortaya çıkan ikiyüzlülükleri, karanlık halleri, devlet ve toplum arasındaki ilişkinin de orantısızlığı ile birlikte devletteki çöküşe paralel olarak toplumda bir yozlaşma yaratmıştır. Çözülme ve yozlaşma *Üç İstanbul*’un bütün karakterlerinin yaşadığı ya da gözlemledikleri ortak haldir. Bu ortak hal her durumda bir düşkünlüğe sebep olmaktadır. Farklı olan ise düşkünlüğün sonuçlarını kadın ve erkeklerin farklı yaşamasıdır. Burada belirleyici olan iktidar ve özne olabilme sorumluluğudur.

Düşkünlükle, yaşama düzeni bozulan ya da değişen kadınlar “kötü yola düşerler” ya da hayatlarını kaybederler. *Üç İstanbul*’un tasvir ettiği Osmanlı İstanbul’unda kadınların insan-özne olmaları modernleşmenin sınırlı ve seçici aktarımında, düşünülmez. Kadınlar, iktidar ile ancak “bedenleri vasıtası” ile ilişki kurabilirler. Kadınların siyasal mekânlarda varlıkları yoktur, toplumsal hayatta da varoluşları ancak babaları, eşleri ya da ilişki kurdukları erkekler “sayesinde” mümkündür. Bu varoluş erkeklerin onlara belirlediği mekânlarda ve sınırlar dâhilindedir. Bu mekân ve sınırları aşmak isteyen kadın, ahlaksızlık ya da namussuzlukla “yaftalanmış” ve bu nitelermeler sebebi ile “sahibi oldukları” mekânların/evlerin dahi nesnesi haline getirilmişlerdir.

Erkeklerin düşkünlükte karşılaştıkları ise Osmanlı Devleti'nin “*kaderinden*” bağımsız düşünülemez. Osmanlı erkeği, namusunu değil iktidarını ve iktidar mekânlarını kaybeder. Kaybedilen iktidar mekânı, imparatorluk coğrafyası kadar geniş, bir konağın simgesel Şark Odası kadar küçük olabilir. Evlerinin/devletlerinin selamlıklarını kaybeden Osmanlı erkeği, “*Memleketin tarihini okkayla, bayrağını arşınla satabilecek adamlar*” (2022, s. 106) haline gelmişlerdir. Bu durum nesiller değişse, parçalanmaya karşı çözüm arayış yolları değişse de yozlaşmanın farklı ellerde devam etmesine sebep olmaktadır. Toplumsal varoluşları, devletin varlığına bağlı olan bu erkekler, devlete sahip çıkmakla, sultan babaya sahip çıkmakla ya da bürokrasiye sahip çıkmakla kendilerini var etmişlerdir.

Yazar, zamansal olarak takip ettiği İstanbul mekânsallığının iktidar merkezi olmaktan çıktığı bir aralıkta romanını bitirdiğinde, çözümlenme ve yozlaşmanın da bitmiş olduğunu okuyucuya aktarmayı hedeflemiştir. *Üç İstanbul*'da Adnan başta olmak üzere hayatlarını takip ettiğimiz hiçbir karakter Ankara'daki yeni kurulan devlette kendisine yer bulamamış, yeni iktidarın mekânına davet edilmemiştir. İktidarın yeni mekânı ve sahipleri Ankara'yı İstanbul'un karşısında yeni bir zamanın (Cumhuriyet) başlangıcını imlemek için kararlı bir tepkisellikle inşa etmişler/üretmişlerdir. İktidarın üretmek istediği yeni zaman ve mekâna ilişkin kararlılığı 1924 yılında İstanbul'un Kurtuluş Bayramı kutlamalarına da yansımıştır. Cumhuriyet kendisini yalnızca eski rejimden ya da rejimin simgesel mekânlarından ayırtmamış aynı zamanda da eski rejimin karakterlerinden de ayırtmıştır. Mustafa Kemal'in, Hamidiye Kruvazörü ile İstanbul'un Kurtuluş Bayramı kutlamalarına denk gelen Boğaz'dan geçişi, Şehremaneti azaları ile bir telgraf trafiğine sebep olmuştur. Telgraflar ayırtmanın boyutlarına ilişkin olduğu kadar hedeflerine de ilişkindir: “*İstanbul'un muhterem halkı selamlamıştır (...) fakat mumaileyhim esasen selamlanmaya layık bulunmamıştır*” (1340/1924, s. 50). Ayırtma Osmanlı-Türk modernleşmesinin ortaya çıktığı koşullarda da vurgulanan “monist” ve tutarlı bir yol izleyememesinin bir sonucudur. Modernleşmeciler ayırtıkça, siyaset yapma/karar alma biçimleri de merkezileşmiştir. Merkezileşme yeni iktidar mekânında (Ankara) simgeselleşmiş, dışarıdaki mekânlar (İstanbul) arizi kalmış; yok sayılmıştır. Sonuçta merkezileşme, hedef hürriyet ya da cumhuriyet olsa da, siyasal yapıyı otoriterleştirmiştir.

Romanlar yazarları tarafından belirlenmiş bir anda başlar ve biter, fakat tarih/toplumların tarihi devam eder. Lewis'in sorduğu “*Hata Neredeydi?*” sorusu da tarihin akışının devam ettiğini gösterir. Osmanlı-Türk modernleşmesi ise bu soruya bir yanıt bulma çabasıdır. Çaba, Osmanlı-Türk toplumsal ve tarihsel sürekliliği içinde bir siyasal kültür üretmiştir. Bu durum, travmalarla şekillenen modernleşmenin, seçmeci ve sınırlayıcı bir

aktarım olarak uygulanması, siyasal karar almanın/alıcılarının merkezileşmesine ve dışlayıcı bir niteliğe sahip olmasına sebep olmuştur. Yine de Osmanlı-Türk modernleşmesinin Cumhuriyet dönemine ilişkin yapılacak değerlendirmelerin imparatorluğa ilişkin kavramlarla değil artık ulus-devlete ilişkin kavramlar temelinde yapılması zorunludur. Kuntay hayatını “Öteki İstanbul”da sürdürürken, merceğini yeni cumhuriyete göre ayarlamış ve Cumhuriyet’in zaman, mekân ve tanıklıklarını aktarmamıştır.

Kaynakça

- Alver, K. (2003). Üç İstanbul Romanı Üzerine Sosyolojik Okuma Denemesi. *İlmi Araştırmalar*(15), 19-26.
- Belge, M. (1984, Bahar-Yaz). Türk Roman Geleneği. *Toplum ve Bilim*(25-26), 59-71.
- Cangızbay, K. (2000). *Hiçkimsenin Cumhuriyeti*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Cangızbay, K. (2011). *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Cerasi, M. (2014). *Divanyolu*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Çağan, K., & Alver, K. (2002, Mayıs-Haziran-Temmuz). Üç İstanbul ya da Bir Çözülüşün Zayıf Halkaları. *Hece Dergisi: Türk Romanı Özel Sayısı*(65-66-67), 703-713.
- Çiğdem, A. (2007). "Türk Batılılaşması"nı Açıklayıcı Bir Kavram: Türk Başkaldığı: Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon. T. Bora, & M. Gültekinil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt:3 Modernleşme ve Batıcılık* (s. 68-74). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Enginün, İ. (2004). *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Göktürk, H. İ. (1987). *Mithat Cemal Kuntay*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kahraman, K. (2002). Mithat Cemal Kuntay. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (s. 379-380). içinde Ankara: TDV Yayınları.
- Kara, H. (2017). *Osmanlı'yı Tahayyül Etmek*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Kılıçbay, M. A. (1985). Osmanlı Aydını. M. Belge (Dü.) içinde, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi Cilt 1* (s. 55-60). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kılıçbay, M. A. (1989, Kasım). Tanzimat Neyi Tanzim Etti? *Argos*(15), s. 57-63.
- Kuntay, M. C. (2022). *Üç İstanbul*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Lewis, B. (2020). *Hata Neredeydi? Doğu'nun 300 Yıldır Cevabını Aradığı Soru*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Mardin, S. (1994). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Merasim, İhtifal, Ziyaret: İstanbul'un Kurtuluş Bayramı. (1340/1924, Teşrinisani/Kasım). *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, s. 47-52.
- Naci, F. (1990). *100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Osterhammel, J. (2022). *Dönüşen Dünya Küresel 19. Yüzyıl Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

- Özcan, N. (2014). Mithat Cemal Kuntay'ın Üç İstanbul Romanında Tiplerin ve Dönemlerin Aynası Eşya. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi / Turcology Research*(52), 181-214.
- Parla, J. (2014). *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Saraçgil, A. (2005). *Bukalemun Erkek*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Timur, T. (1991). *Osmanlı Türk Romanında Tarih Toplum ve Kimlik*. İstanbul: Afa Yayınları.
- Touraine, A. (2002). *Modernliğin Eleştirisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Türkeş, A. Ö. (2001-2002). Romana Yazılan Tarih. *Toplum ve Bilim*(91), 166-212.
- Yavuz, H. (1977). *Roman Kavramı ve Türk Romanı*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Extended Summary

Three Istanbul's, one of the early novels of Republican literature, is Mithat Cemal Kuntay's first and only novel. In the novel, three different periods of Istanbul are conveyed with a bourgeois realistic historical view. The novel; begins with the reign of Abdulhamid II, moves to a new phase with the declaration of the Constitutional Monarchy and ends with the occupation of Istanbul. Mithat Cemal Kuntay conveyed different periods of Istanbul by following Adnan's life. The novel deals with the disintegration of the state and social corruption in the Empire, which is in the process of collapse. The temporality and spatiality in which collapse, and corruption are subject are the results of historical, social, economic, political and cultural conditions. Conditions are discussed as a matter of power in the novel. Power has become visible in places and human relations. As a literary work, the novel always builds its fiction in a certain place and time. The novel begins and ends at a moment determined by its author. The fiction that continues from the beginning to the end operates in a specific and largely depicted place. Process and place (time and space) provide temporality and spatiality to the characters in the novel and their social, economic, political and cultural relations. In this context, time and space are an integral part of human social life, as well as having an encompassing quality for the novel.

The novel covers different generations of 19th-century Ottoman-Turkish modernization in a comparative manner. The modernization project and the traumas produced by the process determined the characters' relationships with each other. As a social reflection of social power and modernization, male-female relations also find their place in the novel. Mithat Cemal Kuntay concludes his novel by comparing Ankara to the occupied state of Istanbul. He tries to emphasize that his judgments about Ottoman society were not transferred to the new republic. But even if the novels end, history continues.

Historical novels are works that historicize the author's view of the lives of the societies they confine in time and space. Historical novels are the transfer of the social, economic, political and cultural conditions of both the period in which they were produced and the period they are about, "selected" by the author. For this reason, the work or novel is the product of both society and the author's "ideological" lens. Time and space are the two most important elements of transformation in Three Istanbul's; Characters or types transform in changing times and places where they find a place. In Three Istanbul's, the characters produce themselves and the spaces they live in through their social relations; They symbolize and disappear with these places when the empire comes to an end. Preventing the disintegration and disintegration of the empire was the main goal of the Ottoman ruling elite, and this goal turned into a modernization project. The main issue observed in the novel is power and the responsibility of being a subject. Ottoman-Turkish modernization and modernizers are determined that the modern subject should be male. They are undecided about the position of

women in social life. Indecision is valid for the definitions of power-people, and citizen-subject, as well as between men and women. Modernizers, who aimed to change the position of the Ottoman Empire against the superiority of the West, could not produce a recipe specific to their own social and historical conditions and were content with a limited and selective transfer.

Modernization and its differentiated results have revealed different appearances and characters in Ottoman society. Despite the differences, what is common is the deepening of social corruption that accompanies the dissolution of the state. People's ambitions and the hypocrisy and darkness that emerged as a result of these ambitions, together with the disproportionality of the relationship between the state and society, have created a tendency for corruption in society as a whole, parallel to the collapse of the state. Disintegration and corruption are the common state experienced or observed by all the characters of *Three Istanbul's*. This common situation causes addiction in every situation. What is different is that men and women experience the consequences of addiction differently. What is decisive here is power and the responsibility of being a subject. Women whose living arrangements are disrupted or changed due to addiction "fall into a bad path" or lose their lives. In Ottoman Istanbul depicted by *Three Istanbul's*, women's status as human subjects is not considered in the limited and selective transfer of modernization. Women can only establish a relationship with power "through their bodies". Women have no presence in political spaces, and their existence in social life is only possible "thanks" to their fathers, husbands or men with whom they have a relationship. This existence is within the spaces and limits set by men. Women who want to exceed these spaces and boundaries have been "labeled" with immorality or dishonesty, and because of these qualifications, they have become the object of even the spaces or houses they "own". What men encountered in poverty cannot be considered independently of the "fate" of the Ottoman Empire. The Ottoman man loses not his honor, but his power and places of power. The space of lost power can be as large as the geography of an empire or as small as the symbolic Oriental Room of a mansion. This situation causes corruption to continue in different hands, even if generations change and the ways to find solutions against fragmentation change. These men, whose social existence depends on the existence of the state, have created themselves by protecting the state, supporting the sultan father, or supporting the bureaucracy.

The author aimed to convey to the reader that the dissolution and corruption had ended when he finished his novel in an interval when the spatiality of Istanbul, which he followed temporally, ceased to be the center of power. None of the characters whose lives we followed in *Three Istanbul's*, especially Adnan, could find a place for themselves in the newly established state in Ankara or were invited to the place of the new power. Ottoman-Turkish modernization is an effort to find an answer to the "underdevelopment" of the state. The effort produced a political culture within the Ottoman-Turkish social and historical continuity. This situation, the implementation of modernization shaped by traumas as a selective and limiting transfer, caused the political decision-making/makers to become centralized and have an exclusionary character. Nevertheless, it is imperative that evaluations of the Republican period of Ottoman-Turkish modernization should be made based on concepts related to the nation-state, not on concepts related to empires.

Küresel Piyasaların Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkisi: FAVAR Yaklaşımı¹

Fulya GEZER*

Seher Nur SÜLKÜ**

Geliş Tarihi (Received) 03.11.2023– Kabul Tarihi (Accepted): 15.12.2023

DOI: 10.26745/ahbvuibfd.1385819

Öz

Bu çalışmada, 2005-2019 döneminde küresel piyasaların Türkiye’de önemli makroekonomik göstergeler üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Ampirik analizde, büyük veri setinin geniş bilgi kapasitesinden yararlanmak için Faktörle Artırılmış Vektör Otoregresif (FAVAR) yaklaşımı kullanılmıştır. Serbestlik derecesini korumak için standart VAR'lar nadiren altı ila sekizden fazla değişken kullanabilmekte iken, bu çalışmada FAVAR yaklaşım ile ekonomik faaliyet, para arzı, faiz oranı, döviz kuru, fiyat seviyesi ve bunların alt kalemlerini içeren 125 makroekonomik değişken kullanılmıştır. Böylece küresel piyasaların Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisinin kapsamlı ve tutarlı bir resmini sunmak hedeflenmiştir. Çalışmada küresel piyasaları temsilen Amerika Birleşik Devletleri Merkez Bankası (FED) tarafından politika faizi olarak kullanılan 'efektif federal fon oranı' şokunun Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri incelenmiştir. Ampirik bulgularda, FED'in sıkı para politikasının -pozitif efektif federal fon oranı şokunun- Türkiye'nin sanayi üretim endeksini, kısa ve uzun vadeli mevduat faiz oranlarını, para arzını (M2) ve tüketici enflasyonunu artırırken, reel efektif döviz kurunu düşürdüğü tespit edilmiştir. Bulgularımız, küçük açık bir ekonomi olan Türkiye'nin bilançolar ve ithalat fiyatları yoluyla dış şoklara daha duyarlı olduğunu ve döviz kuru aktarım kanalının çalıştığını göstermektedir. Bulgularımızın politika yapıcılara, küresel piyasalardaki değişimler karşısında Türkiye ekonomisinin kırılganlıklarını belirleme ve etkili politikalar uygulama konusunda fikir vermesi beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Para politikası, ABD federal fon oranı, Türkiye, FAVAR

The Impact of Global Markets on the Economy in Türkiye: FAVAR Approach

Abstract

This paper investigates the impact of global markets on key macroeconomic indicators in Türkiye over the period 2005-2019. In the empirical analysis, we use a Factor-Augmented Vector Autoregressive (FAVAR) approach to exploit the large information capacity of the large dataset. While standard VARs rarely use more than six to eight variables to conserve the degree of freedom, we use 125 macroeconomic variables including economic activity, money supply, interest rate, exchange rate, price level and their sub-items in the FAVAR model. Thus, it is aimed to provide a comprehensive and consistent picture of the impact of global markets on the Turkish economy. This paper examines the effects of the 'effective federal funds rate' shock, which is used as the policy rate by the United States Federal Reserve (FED) as a proxy for global markets, on the Turkish economy. The empirical findings show that the FED's tight monetary policy -positive effective federal funds rate shock- increases Turkey's industrial production index, short and long-term deposit interest rates, money supply (M2) and consumer inflation, while decreasing the real effective exchange rate. Our findings suggest that Turkey, as a small open economy, is more sensitive to external shocks through balance sheets and import prices and that the exchange rate transmission channel works. Our findings are expected to provide policymakers with insights on identifying the vulnerabilities of the Turkish economy in the face of global market changes and implementing effective policies.

Keywords: Monetary policy, US federal funds rate, Türkiye, FAVAR

¹ Bu makale Fulya GEZER'in doktora tezinden türetilmiştir.

* Arş. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, fulya.gezer@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4885-1213

** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, seher.sulku@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4938-4565

Giriş

Küreselleşme, dünya çapında uluslar, bireyler ve işletmeler arasında artan bağlantı ve karşılıklı iş birliklerini temsil etmektedir. 19. yüzyıldan 21. yüzyıla geçerken dünyada ihraç edilen ürünlerin değerlerinin gayri safi yurtiçi hasıladaki payı %7'lerden %25'in üzerine çıkmıştır (Takefman, 2023). Küresel sermaye de küreselleşme ile gelişmiş bir olgudur (Smith, 2013).

Sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması, finansal derinleşme ve ekonomik küreselleşmeyle birlikte ülke ekonomilerinin sadece kendi merkez bankalarının para politikası uygulamaları ve kararlarından etkilenmesi anlamlı görülmemektedir. Türkiye gibi ticaret ve finansal bağlantılar açısından küresel piyasalarla bütünleşmiş, tüketim ve üretimde ithalata bağımlı gelişmekte olan ülkeler, dünyanın geri kalanından önemli yayılımlara maruz kalmaktadır (Arora ve Censola, 2000). Ayrıca bu ülkelerin ekonomilerinin kırılgan yapısı, hem iç şokların hem de dış şokların yurtiçi makroekonomik ve finansal değişkenleri üzerinde önemli etki oluşturmaya neden olmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) dolarının dünyadaki en önemli rezerv para birimi olması ve dolar basma yetkisinin de Amerika Birleşik Devletleri Merkez Bankasının (FED) elinde bulunması, FED politika kararlarının ve uygulamalarının tüm dünya tarafından yakından takip edilmesi sonucunu doğurmuştur. Öyle ki, özellikle gelişmekte olan ülkelerin merkez bankası politika kararları, FED'in faiz kararlarına ilişkin yaptığı açıklamalar doğrultusunda belirlenmektedir (Arora ve Censola, 2000). FED'in para politikasının gelişmekte olan ülke ekonomilerindeki etkisi en çok faiz oranı, döviz kuru ve portföy denge kanalları ile sağlanmaktadır (Kangal, 2021).

Bu çalışmada, gelişmekte olan ülkelerin küresel piyasalardaki gelişmelerden etkilenen ekonomik yapıları nedeniyle, Türkiye'de 2005-2019 döneminde FED politika faiz şokunun önemli makro-ekonomik değişkenler; sanayi üretim endeksi, para arzı (M2), kısa ve uzun vadeli mevduat faiz oranları, reel efektif döviz kuru ve tüketici enflasyonu üzerindeki etkileri incelenmiştir. FED politika faizi olarak efektif federal fon oranı kullanılmıştır. Federal fon oranları, FED'in bankalara uyguladığı gecelik borç verme ve borç alma faiz oranları olarak tanımlanmaktadır. FED politika faizi olarak kullandığı federal fon oranları ile bankaların fon maliyetlerini etkileyerek, piyasalarda uygulanacak kredi faizlerini ve kredi miktarlarını etkileyebilmektedir (Beckworth, 2019). Çalışmanın ampirik analizinde, büyük veri setinin sağlayacağı geniş bilgi kapasitesinden yararlanmak için faktör analizini standart Vektör Otoregresif (VAR) yaklaşımıyla birleştiren FAVAR yaklaşımı kullanılmıştır.

Literatürde, para politikası yeniliklerinin ekonomiler üzerindeki etkilerinin incelenmesinde yaygın olarak VAR model kullanılmaktadır (Yalap, 2001; Mackowiak, 2007; Berument, 2007; Catao ve diğerleri, 2008; Alp ve Elekdağ, 2011; Çatık ve Martin, 2012; Perera ve Wickramanayake, 2013; Kılınç ve Tunç, 2014; Erer ve diğerleri, 2016; Lemaire, 2019; Sümer, 2019; Can ve diğerleri, 2020). Ancak tipik bir para politikası VAR modeli, dört ila sekiz arasında sayıda değişken içermektedir. Bu modeller, dolaylı olarak politika yapıcıların ekonominin durumunu anlamak için yalnızca bir avuç değişkene baktıklarını varsaymaktadır. Ancak bu varsayım, para otoritelerinin uygulamalarıyla çelişmektedir. Bu az sayıdaki değişken, politika yapıcılar tarafından kullanılan bilgi kümelerini nadiren kapsamaktadır. Bilgi teknolojisindeki mevcut gelişmeler nedeniyle, gerçek dünyadaki politika yapıcılar, kelimenin tam anlamıyla yüzlerce ekonomik göstereyi düşük bir maliyetle analiz edebilmektedir. Politika yapıcılar için mevcut olan büyük bilgi setlerinin dahil edilmemesi ve analizin seyrek bilgi setleriyle sınırlandırılması, para politikasının hatalı ölçümlerine yol açmaktadır (Bernanke ve Boivin, 2003; Bernanke ve diğerleri, 2004; Stock ve Watson, 2005). Diğer taraftan, FAVAR yaklaşımı, faktör analizi ile çoklu doğrusal bağlantı sorunu oluşturmadan büyük veri setindeki bilgileri kullanarak, standart VAR modellerinin bilgi setlerini genişletmektedir. Ayrıca FAVAR yaklaşımı ile analize ilgili tüm makroekonomik değişkenler potansiyel olarak dahil edilebilmekle birlikte, modelde belirlenen bir şok için analizde kullanılan herhangi bir değişkenin etki-tepki fonksiyonu elde edilebilmektedir. Standart yaklaşımla karşılaştırıldığında, FAVAR modeli zengin veri setine dayandığı için politika yapıcıların bilgi setlerine daha iyi yaklaşmaktadır. Bu nedenle, FAVAR modeli para politikası yeniliklerinin, etkilerinin ve tepkilerinin daha iyi tahminlerini üretmektedir (Bernanke ve diğerleri, 2004; Senbet, 2007).

Bu çalışmada, küresel piyasaların Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisi, FED politika faiz kararları çerçevesinde FAVAR yaklaşımının geniş veri seti avantajından yararlanılarak analiz edilmiştir. Bunun için Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasından (TCMB) temin edilen ekonomik aktivite, para arzı, faiz oranı, döviz kuru ve enflasyon değişkenleri ve bu değişkenlerin alt kalemlerinin yer aldığı toplamda 125 değişkenden oluşan üç aylık frekanslı veri seti ile çalışılmıştır. Küresel piyasaların Türkiye ekonomisine etkisini FED politika faiz kararları kanalıyla inceleyen çalışmalarda sıklıkla VAR model kullanılmıştır (Yalap, 2001; Mackowiak, 2007; Can ve diğerleri, 2020). Literatürde bu konuda FAVAR yaklaşımı kullanan çalışma bulunmamaktadır. Ayrıca Türkiye ekonomisini FAVAR yaklaşımı ile inceleyen çalışma sayısı oldukça kısıtlıdır (Bknz: Tablo 1.1). Bu çalışmada, güncel ve geniş veri seti ile

FAVAR yönteminin avantajları kullanılarak, literatürü domine eden VAR modeli uygulamalarından daha iyi tahminler üretmek hedeflenmektedir. Çalışmanın bu yönüyle literatüre önemli katkı sağlaması ve küresel piyasalardaki değişim karşısında Türkiye ekonomisinin kırılganlıklarının tespit edilerek etkili politikalar üretme yolunda politika yapıcılara ışık tutması beklenmektedir.

Çalışmanın geri kalanı şu şekilde organize edilmiştir: birinci bölümde literatür taramasına yer verilmiştir. İkinci bölümde FAVAR yaklaşımının metodolojisi yer almaktadır. Veri seti, faktör sayısı ve uygun gecikme uzunluğundan oluşan ön analizler üçüncü bölümde sunulmuştur. Dördüncü bölümde çalışmanın ampirik sonuçlarına yer verilmiştir. Çalışmanın ampirik bulgularına dayanan tartışmalar ve sonuçlar ise beşinci bölümde sunulmuştur.

1. Literatür Taraması

Bernanke ve diğerleri (2004) tarafından geliştirilen FAVAR yaklaşımı, son yıllarda para politikası uygulamalarında sıklıkla tercih edilen bir yöntem olarak literatüre önemli katkılar sağlamıştır. Bernanke ve diğerleri (2004) FAVAR yaklaşımında iki alternatif tahmin yöntemi geliştirmiştir: (i) Markov zinciri Monte Carlo (MCMC) tahminini içeren tek adımlı Bayesyen olasılıksal yaklaşım ve (ii) temel bileşenler analizine dayanan iki adımlı yaklaşım. Bernanke ve diğerleri (2004) analizlerinde bu alternatif yöntemlerin her ikisini de kullanmış, fakat sonuçlar arasında önemli bir fark bulunamamıştır. FAVAR yaklaşımı ile para politikasının ABD ekonomisi üzerindeki etkisinin incelendiği bu çalışmada, parasal aktarım mekanizmasını doğru bir şekilde tanımlamak için FAVAR'ın önemli bir metodoloji olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, çalışmada FAVAR yaklaşımının kapsamlı ve tutarlı tahminler sunma konusunda VAR modellerinden daha iyi performans gösterdiği belirtilmiştir.

Çalışmanın literatür taraması iki adımda gerçekleştirilmiştir: İlk olarak FAVAR yaklaşımı kullanarak Türkiye ekonomisi üzerinde araştırma yapan çalışmalara yer verilmiştir. İkinci adımda ise FED politika faizinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalara yer verilmiştir. Buna göre, literatürde Türkiye ekonomisini FAVAR yaklaşımı kullanarak inceleyen çalışmalar; çalışılan dönem ve şok verilen değişken, tahmin yöntemi, belirlenme şeması ve değişken sayısına göre kategorize edilerek Tablo 1.1'de sunulmaktadır.

Tablo 1.1: FAVAR Yaklaşımı Literatür Araştırması

Çalışma	Dönem/Şok Verilen Değişken	Tahmin Yöntemi	Belirlenme	Değişken Sayısı
Varlık ve diğerleri (2015)	2001:M12-2014:M4 İnterbank Faiz Oranı	İki Adımlı TB	BBE	123
Akdeniz ve Çatık (2017)	1992:M1-2015:M12 Finansal Koşul Endeksi	Bayesyen	Parametre Kısıtlaması	13
Bayraktar (2017)	2002:Q1-2016:Q1 Ağırlıklı Ortalama Faiz Oranı	İki Adımlı TB	BBE	88
Küçükefe (2019)	2005:M01-2016:M12 Enerji Fiyatları	İki Adımlı TB	BBE	50
Akkoç ve diğerleri (2021)	2005:M01-2018:M04 Petrol Fiyatı	İki Adımlı TB	BBE	134
Akkoç ve Özgür (2021)	2003:Q1-2019:Q2 Risk Faktörü	İki Adımlı TB	BBE	19
Umurcan (2023)	2005:M12-2018:M4 Politika faizi	İki Adımlı TB	BBE	113

Not: İki Adımlı TB, FAVAR model tahmin yöntemlerinden iki adımlı temel bileşenler yönteminin kısaltmasıdır. BBE, Bernanke ve diğerleri (2004) çalışmasında kullandığı özyinelemeli sıralama belirlenme şemasının kısaltmasıdır.

Tablo 1.1’ de Türkiye ekonomisini FAVAR yaklaşımı ile inceleyen çalışma sayısının oldukça kısıtlı olduğu görülmektedir. Ayrıca, literatürde FED politika faizinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisi çoğunlukla VAR model kullanılarak incelenip değerlendirilmiştir. Bu konuda literatürde FAVAR yaklaşımını kullanan çalışma bulunmamaktadır. Kılınç ve Tunç (2014) çalışmasında, Türkiye’de 2006 yılından itibaren yapısal VAR model kullanarak yurtiçi ve dışsal şokların temel makro-ekonomik değişkenler üzerindeki etkisini incelemiştir. Açık ve uluslararası entegre bir ekonomi olan Türkiye’nin küresel şoklardan önemli ölçüde etkilendiği, pozitif bir küresel talep şokunun, küresel emtia fiyatlarında bir artışa neden olduğu, bunun ise Türkiye’de hem fiyat seviyesini hem de ekonomik faaliyeti arttırdığı; aynı zamanda pozitif bir emtia fiyat şokunun da Türkiye’deki enflasyonu arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. Yalap (2001) yüksek lisans tezinde, 2007-2014 döneminde FED para politikalarının Türkiye ekonomisi üzerindeki makroekonomik etkilerini VAR model kullanarak incelemiştir. Çalışmanın bulgularında, federal fon oranının, efektif döviz kurunun ve BİST100 endeksinin aylık artışını direkt etkilediği, Türkiye’de dış şokların reel ekonomi yerine finansal piyasaları etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Can ve diğerleri (2020) çalışmasında, açık enflasyon hedeflemesi rejiminin uygulanmaya başlandığı 2006 yılından itibaren Türkiye’de parasal aktarım

mekanizmasının nasıl çalıştığını VAR modelleri kullanarak incelemektedir. Çalışmanın sonuçlarında, merkez bankasının temel politika aracı olan faiz oranları ve nominal döviz kuru sırasıyla çıktının ve enflasyon oranının belirleyicisi olduğu ve Federal fon oranının Türkiye üretimi üzerinde bir etkisinin olduğu belirtilmiştir. Sevinç ve diğerleri (2016), 1988-2015 dönemi için eşbütünleşme testi ve çok değişkenli Granger nedensellik analizi ile FED'in politika faiz oranının Türkiye'deki faiz oranları üzerinde önemli etkileri olduğu sonucuna ulaşmıştır. Banaian ve diğerleri (2020) çalışmasında, 2003 yılı sonrasında açıklanan FED faiz oranının, TCMB faiz oranı, dolar mevduatları faiz oranı, efektif döviz kuru ve büyüme arasındaki ilişkileri Granger Nedensellik testi ile incelemiştir. Analiz sonucunda, FED'in faiz oranı kararının, TCMB tarafından alınan kararları etkilemekte olduğu, diğer taraftan TCMB faiz oranlarının döviz kuru üzerinde etkisi olmadığı belirtilmiştir. Mackowiak (2007) çalışmasında, dış şokların bazı gelişmekte olan ekonomiler üzerindeki etkisini analiz etmek için blok dışsallık varsayımıyla yapısal bir VAR modeli kullanmıştır. Dış şokların bu ekonomilerde makroekonomik dalgalanmaların önemli bir kaynağı olduğunu vurgulayarak ABD para politikası şoklarının kısa vadeli faiz oranı ve döviz kurları gibi bazı makroekonomik değişkenleri etkilemesine rağmen, bu şokların diğer dış şoklara kıyasla gelişmekte olan ekonomiler için önemli olmadığını belirtmiştir. Ersoy (2021) çalışmasında FED'in uyguladığı para politikalarının MSCI endeksinde yer alan gelişmekte olan 20 ülkenin borsa endeksi, döviz kuru ve faiz oranı üzerindeki etkileri Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testiyle incelenmiştir. Analiz sonucunda, FED faiz oranından gelişmekte olan ülkelerdeki faiz oranlarına doğru nedensellik ilişkisinin varlığı gözlenmiştir. Ayrıca Amerika kıtasında yer alan gelişmekte olan ülkelerin faiz oranlarının, FED'in faiz oranından etkilenmediği ancak Asya'daki gelişmekte olan ülkelerin FED'in para politikası uygulamalarına daha duyarlı oldukları bulunmuştur.

2. Metodoloji

Bernanke ve diğerleri (2004), VAR modellerinin giriş bölümünde bahsedilen dezavantajlarına bir çözüm olarak, çok sayıda makroekonomik zaman serisinin hareketlerinin nispeten az sayıda “faktör” veya “endeksler” tahmini ile özetlenebileceğini öne süren dinamik faktör modelleri hakkındaki literatürü takip ederek (Stock ve Watson, 2002; Bernanke ve Boivin, 2003) ve “eğer az sayıda tahmin edilen faktörler ekonomi hakkında büyük miktarda bilgiyi etkili bir şekilde özetliyorsa VAR analizlerindeki serbestlik dereceleri sorununa doğal bir çözüm, standart VAR modeli tahmin edilen faktörlerle artırmaktır” iddiasında bulunur. Bu fikirden FAVAR modeli doğar. FAVAR yaklaşımının temel anlayışı, çoklu doğrusal bağlantı

sorunu oluşturmada modele entegre edilen faktörleri kullanarak, politika yapıcılar için potansiyel olarak ilgili tüm bilgileri hesaba katmanın ve para politikası şoklarını standart VAR modellerinde olduğu gibi basit bir şekilde tanımlamanın mümkün olmasıdır.

2.1. FAVAR Model

Y_t , ekonomi üzerinde yaygın etkileri olan gözlemlenebilir değişkenlerin $M \times 1$ boyutlu bir vektörü olarak tanımlansın. Bu çalışmada Y_t vektörü bir değişken içermektedir ve bu değişken TCMB politika faizidir. N büyük bir sayı ve t zaman indeksi ($t = 1, 2, \dots, T$) olmak üzere, Y_t 'nin etkilediği ve ekonominin tüm yönlerini tanımlayan bilgilendirici zaman serilerinin $N \times 1$ boyutlu bir vektörü X_t olarak tanımlansın. Gözlemlenemeyen F_t faktörlerinin $K \times 1$ boyutlu vektörü, X_t 'den çıkarılmakta ve t periyodundaki bilgilendirici değişkenlerin ortak hareketlerini yansıtmaktadır. F_t , 'ekonomik faaliyet' veya 'kredi koşulları' gibi bir veya iki zaman serisi tarafından kolayca yakalanamayan, bunun yerine çok çeşitli ekonomik değişkenlerle yansıtılan soyut ekonomik kavramları temsil etmektedir. Aşağıda verilen (2.1) nolu gözlem denkleminde X_t bilgilendirici zaman serilerinin gözlemlenemeyen faktörler (F_t) ve gözlemlenebilir değişkenler (Y_t) ile ilişkili olduğu varsayılmaktadır:

$$X_t = \Lambda^f F_t + \Lambda^y Y_t + u_t, \quad u_t \sim N(0, R). \quad (2.1)$$

Burada Λ^f ve Λ^y sırasıyla $N \times K$, $N \times M$ boyutlu faktör yük matrisleridir. u_t , sıfır ortalamaya sahip $N \times 1$ boyutlu hata terimlerinin vektörü ve R köşegen olduğu varsayılan kovaryans matrisidir. Bu nedenle, gözlemlenebilir değişkenlerin hata terimleri karşılıklı olarak ilişkisizdir. (2.1) nolu denklem, hem Y_t hem de F_t 'nin X_t 'nin ortak dinamiklerini yönlendiren güçleri temsil ettiği fikrini yakalamaktadır.

(F_t, Y_t) 'nin ortak dinamiklerinin bir VAR sürecinde aşağıdaki (2.2) nolu FAVAR geçiş denklemini ile verildiğini varsayalım:

$$\begin{bmatrix} F_t \\ Y_t \end{bmatrix} = \Phi(L) \begin{bmatrix} F_{t-1} \\ Y_{t-1} \end{bmatrix} + v_t, \quad v_t \sim N(0, \mathbb{Q}). \quad (2.2)$$

Burada $\Phi(L)$, yapısal VAR literatüründe olduğu gibi önsel kısıtlamalar içerebilen p mertebesinden uyumlu gecikme polinomudur. v_t , sıfır ortalama ve \mathbb{Q} kovaryans matrisine sahip $(K + M) \times 1$ boyutlu hata terimi vektörüdür.

Bernanke ve diğerleri (2004), (2.1) ve (2.2) nolu denklemleri tahmin etmek için iki yaklaşım sunmuştur: (i) Geman ve Geman (1984), Gelman ve Rubin (1992) ve Carter ve Kohn (1994) tarafından geliştirilen olabilirliğe dayalı Gibbs örnekleme tekniğini kullanarak ortak

tahmin yürüten tek adımlı Bayesyen yaklaşımı, (ii) Stock ve Watson (2002b) tarafından önerilen, iki adımlı bir temel bileşen yaklaşımıdır. Bernanke ve diğerleri (2004) tarafından belirtildiği üzere bu yaklaşımlar çeşitli boyutlarda farklılık göstermektedir. Ancak birinin diğerine göre tercih edilmesini gerektiren kesin bir önceliği bulunmamaktadır. Bu çalışmada iki adımlı temel bileşenler yaklaşımı ile FAVAR tahmini uygulanmaktadır.

3.2. Tahmin

(2.2) nolu denklem doğrudan tahmin edilememektedir. Çünkü F_t faktörleri direk gözlemlenmemektedir. İki adımlı temel bileşenler yaklaşımında, (2.1) ve (2.2) nolu denklemler ayrı ayrı tahmin edilmektedir. İki adımlı yaklaşımın birinci adımında, Stock ve Watson'ın (2002b) tahmin alıştırmalarına benzer şekilde, X_t 'nin ilk $K + M$ temel bileşenleri kullanılarak faktörlerin kapsadığı alanı tahmin etmek için (2.1) nolu denkleme temel bileşenler analizi uygulanmaktadır. Buradan $\hat{C}(F_t, Y_t)$ elde edilmektedir. İlk adımın tahmin edilmesinde, Y_t 'nin gözlemlenebilir olduğu gerçeğinden faydalanılmadığı görülmektedir. Ayrıca Bernanke ve diğerleri (2004) ve Stock ve Watson (2002b) tarafından belirtildiği üzere, N büyük bir sayı olduğunda ve kullanılan temel bileşenlerin sayısı en az olması gereken faktör sayısı kadar ise temel bileşenler, hem F_t hem de Y_t 'nin kapladığı alanı tutarlı bir şekilde kapsamaktadır. \hat{F}_t , Y_t tarafından kapsanmayan, \hat{C}_t tarafından kapsanan alanın bir parçası olarak elde edilmektedir. Bu işlem, ikinci adımda kullanılan ve özel olarak tanımlanan belirlenme varsayımı ile gerçekleştirilmektedir. Y_t , ikinci adımda “yavaş hareket eden” ve “hızlı hareket eden” değişkenlerin farklı davranışlarından yararlanarak ana bileşenlerin bir dönüşümü ile temel bileşenlerin kapladığı alandan çıkarılmaktadır.

İki adımlı yaklaşımın ikinci adımında, $\hat{\Phi}(L)$ elde etmek için (2.2) nolu denklemdeki gözlemlenemeyen faktörleri birinci adımda elde edilen temel bileşenler tahminleriyle değiştirilerek standart VAR tahmini yapılmaktadır:

$$\begin{bmatrix} \hat{F}_t \\ Y_t \end{bmatrix} = \Phi(L) \begin{bmatrix} \hat{F}_{t-1} \\ Y_{t-1} \end{bmatrix} + v_t.$$

İki adımlı yaklaşım, uygulamada kolaylık sağlaması bakımından avantajlı bulunmaktadır. Ayrıca, Stock ve Watson (2002) tarafından da tartışıldığı gibi az sayıda dağılımsal varsayıma sahiptir ve hata teriminin (u_t) bir dereceye kadar çapraz korelasyonuna izin vermektedir. Ancak iki adımlı yaklaşımın ikinci adımında “oluşturulan regresörlerin” varlığını ima etmektedir. Bu nedenle etki-tepki fonksiyonları üzerinde doğru güven aralıkları

elde etmek için faktör tahminindeki belirsizliği dikkate alan Kilian (1998) bootstrap prosedürü uygulanabilmektedir. Bai (2002) çalışmasında, teoride N , T 'den göreceli olarak büyük olduğunda, faktör tahminlerindeki belirsizliğin göz ardı edilebilir olduğunu belirtmektedir.

2.3. Belirlenme

Standart VAR literatürünün aksine, FAVAR çerçevesinde belirlenme daha karmaşıktır. Dolayısıyla FAVAR yaklaşımında iki belirlenme söz konusudur: (1) Faktörlerin belirlenmesi. (2) Para politikası şoklarının belirlenmesi. FAVAR yaklaşımında literatürde en sık kullanılan belirlenme yaklaşımı, Bernanke ve diğerleri (2004) çalışmasında kullandığı BBE yaklaşımıdır (Bknz Tablo 1.1).

Temel bileşenler yöntemi kullanılarak uygulanan iki adımlı tahminde, faktörler tamamen (2.1) nolu denklemden elde edilmektedir. Dolayısıyla faktörlerin belirlenmesinde yapılan kısıtlama için (2.1) nolu denklem kullanılmaktadır ve yapılan kısıtlama standarttır. Faktörlerin belirlenmesinde, $\Lambda^f \Lambda^f / N = I$ ile faktör yükleri veya $F'F/T = I$ ile faktörler kısıtlandırılmaktadır. Her iki kısıtlama da aynı $F\Lambda^f$ ortak bileşeni ve aynı faktör alanını sunmaktadır. Faktör kısıtlaması uygulandığında $\hat{F} = \sqrt{T}\hat{Z}$ olarak elde edilmektedir. Burada \hat{Z} , azalan düzende sıralanan XX' matrisinin K tane en büyük özdeğerlerine karşılık gelen özvektörlerdir.

Stock ve Watson (2005), BBE yaklaşımını eşanlı zamanlama kısıtlamasının benzer bir biçimi olarak sınıflandırmaktadır. Yapısal bir FAVAR'da tek bir şok tanımlamak için BBE, yapısal şokları ve X_t değişkenlerini üç gruba ayırmaktadır: “yavaş hareket eden” değişkenler, para politikası değişkeni (kısa vadeli faiz oranı) ve “hızlı hareket eden” değişkenler. Yavaş-hareket eden değişken; çıktı, istihdam ve fiyatlar gibi cari dönem itibariyle büyük ölçüde önceden belirlenmiş bir değişken iken hızlı-hareket eden değişken; varlık fiyatı, döviz kuru, faiz oranı gibi eş zamanlı ekonomik haberlere veya şoklara oldukça duyarlı bir değişkendir. Cholesky ayrıştırması ve eşanlı zamanlama kısıtlamalarını takiben BBE, politika aracını yavaş-hareket eden faktörlerden sonra sıralayan (2.2) nolu denklem için özyinelemeli bir yapı varsaymaktadır.

3. FAVAR Analizine Hazırlık: Ön Analizler

Bu bölümde, çalışmada kullanılan veri seti ve FAVAR iki adımlı temel bileşenler yaklaşımı ile tahmin gerçekleştirmek için gereken ön hazırlık aşamaları verilmiştir.

Bu çalışmada X_t , 2005Q1-2019Q4 dönemleri arasında Türkiye ekonomisinin ekonomik faaliyet, fiyatlar, faiz oranları, döviz kuru, para gibi çok çeşitli makroekonomik yönlerini temsil

eden üç aylık frekanslı 125 zaman serisinden oluşmaktadır. Veriler TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden alınmıştır. Her bir değişkenin tanımları, kaynakları ve çalışmada kullanılan kısaltmaları Ek-1’de sunulmuştur. Çalışmanın ana odak noktası FED politika faizinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini incelemek olduğu için verileri, çoğu makroekonomik değişkenin nispeten normal koşullar altında performans gösterdiği zamanlarla kısıtladık. TCMB açık enflasyon hedeflemesi rejimine 2006 yılı itibariyle geçmiş olması ve daha önceki dönemlerde benimsenen farklı politika çerçeveleri nedeniyle, daha istikrarlı ekonomik dinamiklere sahip homojen bir döneme odaklanmak için veri seti 2005 yılından başlatılmıştır. 2020 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgınının ülke ekonomilerine verdiği ciddi hasar nedeniyle verilerde yapısal kırılmalardan kaçınmak amacıyla 2020 yılı ve sonrası veri setine dahil edilmemiştir.

FAVAR modeli, tutarlı ve uygun bir çerçevede kalmak amacıyla Bernanke ve diğerleri (2004) tarafından önerildiği şekliyle çalışmada kullanılmıştır. FAVAR modelinde durağan serilerle çalışılmaktadır. Dolayısıyla mevsimsellik etkisi gözlenen değişkenler Tramo-Seats yöntemi ile mevsimsellikten arındırıldıktan sonra serilerin durağanlık durumu Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips Perron (PP) birim kök testleriyle araştırılmıştır. Test sonuçları Ek-2’de verilmiştir. Serilerin çoğunluğu düzeyde durağan (I(0)) veya birinci sıra durağan (I(1)) çıkmıştır, ikinci sıra durağan olan sadece 13 değişken bulunmaktadır.

Ayrıca metodolojide açıklandığı üzere yavaş-hareket eden ve hızlı-hareket eden değişkenlerin belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla da bir kod oluşturulmuştur. Kodun oluşturulmasında Chan ve diğerleri (2019)’da yer alan MATLAB kodu referans alınmıştır. Ekonomide hangi değişkenlerin hızlı ve hangilerinin yavaş olduklarına iktisadi teori ve ampirik literatür çerçevesinde karar verilmiştir.² Bunun için Bölüm 1 ve Bölüm 2 ‘de atıf verilen çalışmalar göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca değişkenlerin hızlı/yavaş ayırım kodu Ek-1’de verilmiştir.

Çalışmada FED’in politika kararlarının Türkiye ekonomisine etkisini değerlendirmek için FED politika faizine şok verilmiştir. Dolayısıyla FAVAR modelde Y_t , FED politika faiz şoku olarak kullanılmıştır. FED politika faizi olarak ABD efektif federal fon oranı kullanılmıştır (Bernanke ve diğerleri (2004); Sevinç ve diğerleri (2016); İnciyan Ersoy (2021)). FRED’den

² Değişkenlerin hızlı/yavaş ayırımı yaparken kümeleme analizi yapılarak serilerin iktisadi teori ve ampirik literatüre uygun ve/veya farklı davranışları incelemek istenmiştir. Ancak kümeleme analizi sonucunda iki sınıftan birinde sadece 2 değişken, diğerinde 123 değişken yer almıştır.

çekilen efektif federal fon oranı, düzeyde durağan I(0) olarak bulunduğu için herhangi bir dönüşüm uygulanmamıştır (Bknz: Ek-2).

Daha öncede bahsedildiği gibi FAVAR yaklaşımında, X_t veri seti içerisinde yer alan herhangi bir değişkenin verilen şoklara tepkileri elde edilebilmektedir. Bu çalışmada ABD efektif federal fon oranına şok verilerek X_t içerisine yer alan Toplam Sanayi Üretim Endeksi (IP01), Genel TÜFE (CPI01), Para arzı M2 (M02), 1 Aya Kadar Vadeli EUR Üzerinden Açılan Mevduat Faiz Oranı (IR08), 1 Yıl ve Daha Uzun Vadeli EUR Üzerinden Açılan Mevduat Faiz Oranı (IR12), TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (RER01) değişkenlerinin tepkileri etki-tepki fonksiyonları tahmin edilerek elde edilmiştir. Bu değişkenlerden düzeyde durağan (I(0)) olanlar level düzeyde analize dahil edilmiştir. Diğer taraftan, birinci sıra durağan (I(1)) olan değişkenlerin logaritmik farkı veya sadece farkı alınarak analize dahil edilmiştir (Bknz: Tablo 3.1).

Tablo 3.1: Tepkileri İncelenen Değişkenler ve Tanımları

Kısaltmalar	Değişkenler	Dönüşüm Formülü
Sanayi Üretim Endeksi	Toplam Sanayi Üretim Endeksi	$Sanayi\ Üretim\ Endeksi_t = SUE01_t$
M2	M2 Para Arzı Değişim Oranı	$M2_t = LnM2_t - LnM2_{t-1}$
Enflasyon	Enflasyon Oranı	$Enflasyon_t = LnTUFEO1_t - LnTUFEO1_{t-1}$
Kısa Vadeli Faiz Oranı	1 Aya Kadar Vadeli EUR Üzerinden Açılan Mevduat Faiz Oranı	$Kısa\ Vadeli\ Faiz\ Oranı_t = IR08_t$
Uzun Vadeli Faiz Oranı	1 Yıl ve Daha Uzun Vadeli EUR Üzerinden Açılan Mevduat Faiz Oranı Değişimi	$Uzun\ Vadeli\ Faiz\ Oranı_t = IR12_t - IR12_{t-1}$
Reel Efektif Döviz Kuru	TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (2003=100)	$Reel\ Efektif\ Döviz\ Kuru_t = RER01_t$

3.1. Faktör Sayısının Belirlenmesi

Analizin en önemli adımı, modele dahil edilecek faktör sayısının belirlenmesidir. Bu çalışmada, faktör sayısının seçimi iki noktaya dayandırılmıştır. İlk olarak, önceden tanımlanmış sayıda faktör tarafından açıklanan kümülatif varyans miktarı incelenerek faktör sayısı

belirlenmiştir. Açıklanan varyans miktarı için bir alt sınır olarak ve ampirik literatürde ortak bir eşik olan %80 kullanılmıştır (Blaes, 2009; Belke ve Osowski, 2017). Faktör analizi ile çalışmada 4 faktör tarafından açıklanan kümülatif varyans miktarı %81,665 olarak bulunmuştur. Ancak bu kriter modele gözlemlenebilir faktörü (Y_t) dahil etmediği için yüksek olması beklenebilir bir ilk gösterge niteliği taşımaktadır.

İkinci olarak, $X_t = \Lambda^f \hat{F}_t + \Lambda^y Y_t + e_t$ regresyon modeli kullanılarak gözlemlenebilir ve gözlemlenemeyen faktörler tarafından açıklanan X_t 'deki varyans miktarı elde edilmiştir. İkinci kriter için, \hat{F}_t ve Y_t ortak faktörleri üzerinde ilgili serileri regresyonlayarak düzeltilmiş R^2 değeri 0,9921 bulunmuştur. Buna göre, X_t 'deki değişkenlerin değişimi büyük ölçüde 4 faktör (\hat{F}_t, Y_t) tarafından açıklanmaktadır (Blaes, 2009). Dolayısıyla bu çalışmada kullanılan faktör sayısı 4'tür.

3.2. Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

VAR literatüründe gecikme uzunlukları sıklıkla Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) ve Hannan-Quinn gibi istatistiksel bir kriter kullanılarak seçilmektedir. Ancak, FAVAR literatüründe çok bilinen belirli bir kriter bulunmamaktadır. Örnek vermek gerekirse, Stock ve Watson (2002b), Bernanke ve diğerleri (2004), Belviso ve Milani (2006), çalışmalarında yer alan aylık veri setini modellerinde yeterli dinamiklere izin vermek için 13 gecikme ile kullanmıştır. Stock ve Watson (2005) ise yine aylık Stock ve Watson (2002b) veri setinin güncellenmiş bir versiyonuna 2 gecikmeli bir FAVAR modeli oluşturmuştur.

Bu bağlamda, çalışmada FAVAR tahminin ikinci adımında (2.2) nolu geçiş denkleme uygulanan VAR tahmin için farklı gecikme uzunlukları denenerek ve SIC Bilgi kriterleri referans alınarak uygun gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiştir.

3.3. Belirlenme

Bu çalışmada, FAVAR model tahminin ikinci adımında (2.2) nolu modelde FED polika faiz şokunun belirlenmesinde, çalışmanın metodoloji bölümünde de ayrıntılı şekilde anlatılan Bernanke ve diğerleri (2004) tarafından geliştirilen BBE yaklaşımı kullanılmıştır.

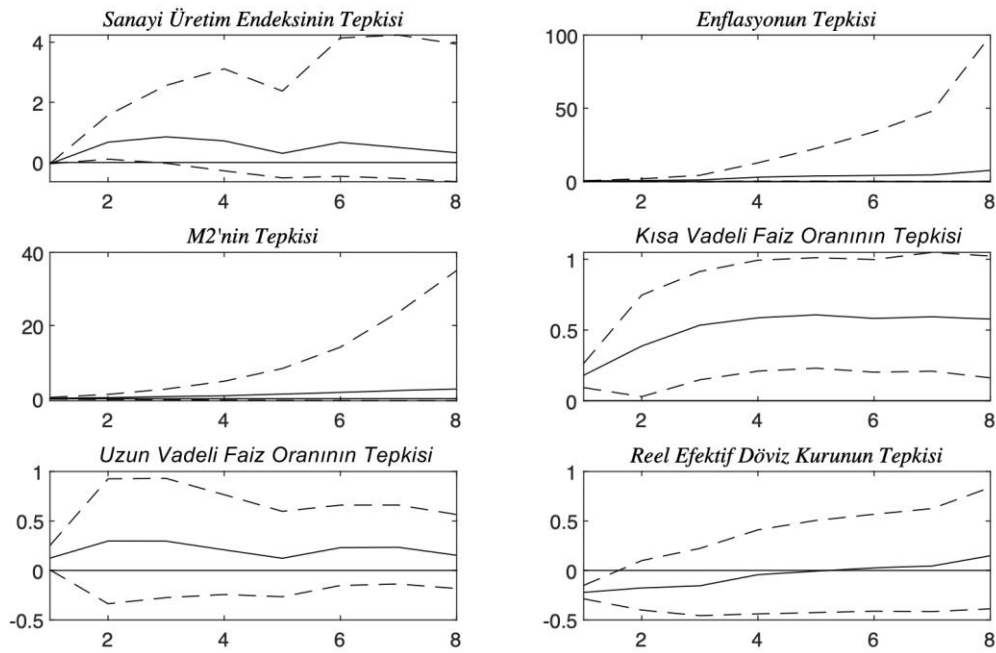
Buna göre, (2.1) nolu denklemden elde edilen 4 faktör tahmininin $\hat{F}_t = (\hat{F}_1, \hat{F}_2, \hat{F}_3, \hat{F}_4)'$ ardından FED polika faiz şokunun (Y_t) geldiği (2.2) nolu denklemde standart bir öz yinelemeli sıralama kullanılmıştır. Böylece politika şokunun diğer değişkenlerdeki değişikliklere içsel olarak ve eşanlı tepki verdiğini ancak politika şokundaki değişikliğin gözlemlenemeyen

faktörleri en az birkaç dönem sonra etkilediğini varsaymaktayız (Disyatat ve Vongsinsirikul, 2003; Berument, 2007; Perera ve Wickramanayake, 2013; Kılınç ve Tunç, 2014;).

4. Ampirik Sonuçlar

Bu çalışmada, FAVAR modeli iki adımlı temel bileşenler yöntemiyle tahmin edilmiştir. Çalışmanın ampirik bulgularında FED politika faiz şokunun Tablo 3.1’de verilen makro-ekonomik değişkenler üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir.

Şekil 4.1’de görüldüğü üzere +1 standart sapmalı efektif federal fon oranı şoku veya diğer bir ifadeyle FED sıkılaştırıcı politika faiz şoku karşısında Tablo 3.1’de belirtilen değişkenlerin 1000 tekrarlı bootstrap prosedürü kullanılarak hesaplanan %90 güven aralıklı 8 dönemlik anlık tepkileri elde edilmiştir.

Şekil 4.1: FED Sıkılaştırıcı Politika Faiz Şoku Karşısında Değişkenlerin Tepkisi

Şekil 4.1 incelendiğinde, FED sıkılaştırıcı politika faiz şoku karşısında, sanayi üretim endeksinin ilk tepkisi sıfır olup daha sonra tepki pozitif artarak ilerlemiştir. Sanayi üretim endeksinin tepkisi 3. dönemden sonra istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. 3. dönemden itibaren tepki yavaş bir şekilde azalarak sıfır çizgisine yaklaşmasına rağmen uzun dönemde şokun sanayi üretim endeksi üzerindeki etkisinin kalıcı olabileceği görülmektedir.

FED sıkılaştırıcı politika faiz şoku karşısında, M2 para arzındaki değişim oranı ve tüketici enflasyonunun benzer tepkiler verdiği görülmektedir. Her iki değişkenin tepkisi de 3. döneme kadar sıfır olup 3. dönemden itibaren tepkiler çok yavaş bir hızla pozitif artmıştır.

Ancak şokun M2 para arzındaki değişim oranı ve tüketici enflasyonu üzerindeki etkisi kalıcı olmuştur.

FED sıkılaştırıcı politika faiz şoku karşısında, kısa vadeli faiz oranları istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif tepki vermiştir. Uzun vadeli faiz oranlarındaki değişimin tepkisi de pozitif fakat istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. FED sıkılaştırıcı politika faiz şoku karşısında kısa ve uzun vadeli faiz oranlarının tepkileri kalıcı bulunmuştur.

FED sıkılaştırıcı politika faiz şoku karşısında, reel efektif döviz kuru ilk olarak negatif tepki vermiştir. Ardından reel efektif döviz kurunun tepkisi mutlak değer olarak azalarak 5. dönemde tepki sıfırlanmıştır. 5. dönemden itibaren ise tepki pozitif olmuştur. FED sıkılaştırıcı politika faiz şoku karşısında, reel efektif döviz kurunun tepkisi 1. döneme kadar istatistiksel olarak anlamlı iken 1. dönemden sonra istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur.

5. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye’de 2005-2019 döneminde FED politika faizinin temel makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisi araştırılmıştır. FED politika faizi olarak ABD efektif federal fon oranına şok verilmiştir. Ampirik analizde, literatürü domine eden VAR model yerine para politikasının geniş bilgi dağarcığından yararlanmaya imkan sunan FAVAR yaklaşımı kullanılmıştır. Sonuçlarımız, FAVAR yaklaşımının büyük veri setleriyle çalışma avantajını kullanarak küresel piyasaların Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerine dair daha kapsamlı ve tutarlı bir resim sunmaktadır.

Ampirik bulgularda, FED sıkılaştırıcı politika faiz şoku karşısında, uzun ve kısa vadeli mevduat faiz oranlarında görülen artış ve reel efektif döviz kurunda görülen negatif tepkinin enflasyonun ve dalgalı kur rejiminin etkisi olarak düşünüldüğünde literatürle uyumlu bulunmuştur (Kim ve Roubini, 2000; Catao ve diğerleri, 2008; Sevinç ve diğerleri, 2016; Can ve diğerleri, 2020; Banaian ve diğerleri, 2020; Ersoy, 2021). Bulgularımıza göre, reel efektif döviz kurunun negatif tepkisi 5 dönem sonra sıfırlanıp ardından pozitif tepkiye dönüşmüştür. FED’in uyguladığı sıkılaştırıcı para politikalarının, geliştirmekte olan ülkelerin reel döviz kurları üzerindeki etkisi nominal döviz kurundaki etkisinden farklı olabilmektedir. Çünkü, nominal döviz kurunda enflasyon etkisi dikkate alınmazken, reel döviz kurunda enflasyon etkisi dikkate alınmaktadır. Bu nedenle, geliştirmekte olan ülkelere nominal döviz kurlarının likidite darlığı sebebiyle değer kaybetmesi öngörülürken, likidite darlığı sonucu oluşan enflasyon ile reel döviz kuru değer kazanmaktadır (Frenkel ve Razin, 1987). Uzun vadeli faiz oranında görülen pozitif tepki, uzun vadeli faiz oranının gelecekte beklenen kısa vadeli faiz oranlarının ortalamasını

yansıttığını gösteren vadeli yapının beklenti hipotezi ile açıklanabilir. Çünkü merkez bankaları kullandıkları politika araçlarıyla kısa vadeli piyasalarda etkili olabilmektedir. Fakat uzun vadeli piyasalarda dolaylı yoldan etkili olmaktadır ve piyasa, uzun vadeli oranlarını kendi dinamiği içinde belirlemektedir (Boyes ve Melvin, 2016). Ampirik bulgularda, FED sıkılaştırıcı politika faiz şoku karşısında, M2 para arzı ve enflasyon ilk dönemler tepkisiz kalmıştır ve bu birkaç dönem devam etmiştir ardından tepki pozitif olmuştur. FED sıkılaştırma politikasına karşın TCMB para politikası uygulamalarında bir dönem teorik beklentilerin dışında hareket ederek faiz arttırımına gitmemiştir (TCMB, Para Politikası Kurulu Kararı, Faiz Oranlarına İlişkin Basın Duyurusu: 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019). Bu bağlamda, FAVAR model ile elde ettiğimiz bulgularımız Türkiye'deki gerçekliği yakalamıştır. Ayrıca aktarım mekanizması modelleri ve teorileri, ekonomide bir dereceye kadar sürüşme olduğunu varsaymaktadır. Bundan dolayı, para politikasındaki bir değişikliğin ardından nominal fiyatlar hemen ve orantılı olarak ayarlanamamaktadır (Ireland, 2008; Walsh, 2010). Bulgularımızda FED'in sıkılaştırıcı para politikası şoku karşısında sanayi üretim endeksinde de artış gözlenmiştir. Literatürde incelenen döneme göre farklı sonuçlar bulunsa da (Kılınç ve Tunç, 2014), bulgularımızı destekleyen çalışmalar da mevcuttur (Perera ve Wickramanayake, 2013; Çatık ve Martin, 2014). Karşılaştırmalı açık ekonomi modelleri tarafından varsayılan ve ABD'deki para politikasının yurt dışındaki ekonomileri etkilediği kanallardan biri döviz kuru kanalıdır (Caldara ve diğerleri, 2022). ABD faiz oranının yabancı faiz oranlarına göre sürpriz bir şekilde yükselmesi genellikle doların değer kazanmasına yol açmaktadır. Bu kur hareketi ülkemizin mal ve hizmetlerin fiyatlarını ABD'ninkilere göre düşürerek yerli mallara olan talepteki artışa bağlı olarak üretim artışına sebep olmaktadır. Türkiye, küçük açık bir ekonomi olmasının yanı sıra bilançolar ve ithalat fiyatları yoluyla dış şoklara daha duyarlı olduğundan döviz kuru kanalı çalışmaktadır (Can ve diğerleri, 2020).

Bu çalışmada elde edilen ampirik bulguların, sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması, finansal derinleşme ve ekonomik küreselleşmeyle birlikte Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin merkez bankaları politikası uygulamalarına ve ekonomi politika yapıcılara ışık tutması beklenmektedir. 2020 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan ve 1929 Büyük Buhranı ile mukayese edilen Covid-19 pandemisi ülke ekonomilerine ciddi hasar vermiş, para ve maliye politikaları krizin etkilerini azaltabilmek adına ekonomiye sıra dışı müdahalelerde bulunmuştur. Dolayısıyla Covid-19 süreci ve sonrası, yeni bir çalışma başlığı olarak ileriki çalışmalarda değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Ahmadi, A.P. ve Ritschl, A. (2009). Measuring the Dynamic Effects of Monetary Policy Shocks: A Bayesian FAVAR Approach with Sign Restriction. *Economic History Working Papers*, No. 130/09.
- Akçay, M.A. (1997). Para Politikası Araçları Türkiye ve Çeşitli Ülkelerdeki Uygulamalar. *Devlet Planlama Teşkilatı*, Uzmanlık Tezi.
- Akdeniz, C. ve Çatık, A.N. (2017). Türkiye için Finansal Koşulların Bir Analizi: Faktör ve VAR Modellerinden Bulgular. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi Nisan 2017*, C. 12, S. 1, 99-120.
- Akerlof, G., Dickens, W.R. ve Perry, G. (1996). The Macroeconomics of Low Inflation. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1996, Vol. 27, Issue 1, 1-76.
- Akıncı, O. ve Olmstead-Rumsey, J. (2015). How Effective are Macroprudential Policies? An Empirical Investigation. *Board of Governors of the Federal Reserve System*, Washington DC.
- Akkoç, U., Akçağlayan, A. ve Kargın Akkoç, G. (2021). The impacts of oil price shocks in Turkey: sectoral evidence from the FAVAR approach. *Economic Change and Restructuring*, 2021, 54:1147–1171.
- Akkoc, U. ve Ozgur, O. (2021). Türkiye’de para politikasının risk alma kanalı: T-FAVAR yönteminden yeni asimetrik bulgular. *Business and Economics Research Journal*, 12(2), 287-305. <http://dx.doi.org/10.20409/berj.2021.322>
- Akkan, N. ve Nargeleçekenler, M. (2008). Taylor Kuralı: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 63, Sayı 02, 21-41, 01.02.2008.
- Alp, H. ve Elekdağ, S. (2011). The Role of Monetary Policy in Turkey during the Global Financial Crisis. *TCMB Working Paper*, No: 11/10.
- Arora, V. ve Martin, C. (2000). How U.S. Monetary Policy Influence Economic Conditions in Emerging Markets. *IMF Working Paper*, Western Hemisphere Department.
- Bagzibagli, K. (2012). Monetary Transmission Mechanism And Time Variation in the Euro Area. *Department Of Economics Discussion Paper*, 12-12. University of Birmingham.
- Bai, J. ve Ng, S. (2002). Determining the Number of Factors in Approximate Factor Models. *Econometrica*, Volume 70, Issue 1.
- Bai, J. Kunpeng, Li. ve Lu, L. (2014). Estimation and Inference of FAVAR Models. *Mpra Paper*, No. 60960, Online: <http://Mpra.Ub.Uni-Muenchen.De/60960/>.
- Banaian, K. Kaya, M. ve Kaplan, O. (2020). The Impact of Interest Rate Changes by Federal Reserve on Turkey. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 135-145, 25.06.2020.

- Banerjee, A., Marcellino, M. ve Masten, I. (2015). An Overview of the Factor-Augmented Error-Correction Model. *University of Birmingham Department of Economics Discussion Paper*, 15(3).
- Başçı, E. ve Kara, H. (2007). Finansal istikrar ve para politikası. *İktisat İşletme ve Finans*, 26(302):9-25.
- Bayraktar, S. (2017). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Faiz Politikalarının Finans Piyasaları Üzerindeki Etkileri: 2006 – 2016. *Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.
- Beckworth, D. (2019). Facts, Fears, and Functionality of NGDP Level Targeting: A Guide to a Popular Framework for Monetary Policy. *Mercatus Special Study*, Mercatus Center at George Mason University, Arlington, VA, September 2019.
- Belke, A. ve Rees, A. (2014). Globalization And Monetary Policy-a FAVAR Analysis For The G7 And The Eurozone. *The North American Journal Of Economics And Finance*, 29, 306-321.
- Belke, A. ve Osowski, T. (2017). International Effects of Euro Area versus US Policy Uncertainty: A FAVAR Approach. *GLO Discussion Paper*, No. 35, Global Labor Organization (GLO), Maastricht.
- Belviso, F. ve Milani, B. (2006). Structural Factor-Augmented VARs (SFAVARs) and the Effects of Monetary Policy. *Topics in Macroeconomics*, Volume 6, Issue 3.
- Bernanke, B. ve Blinder, A. (1992). The Federal Funds Rate and the Channels of Monetary Transmission. *The American Economic Review*, Vol. 82, No. 4 (Sep., 1992), pp. 901-921.
- Bernanke, B. ve Gertler, M. (1995). Inside the Black Box: The Credit Channel of Monetary Policy Transmission. *Journal Of Economic Perspectives*, Vol. 9, No. 4, Fall 1995, pp. 27-48.
- Bernanke, B. ve Mihov, I. (1998). Measuring Monetary Policy. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 113, No. 3. (Aug., 1998), pp. 869-902.
- Bernanke, B., Gertler, M. ve Gilchrist, S. (1999). The Financial Accelerator in a Quantitative Business Cycle Framework, *Handbook of Macroeconomics*, Chapter 21, Volume 1, Part C, 1999, Pages 1341-1393.
- Bernanke, B. ve Boivin, J. (2003). Monetary Policy in A Data-Rich Environment. *Journal of Monetary Economics*, 50(3), 525-546.
- Bernanke, B., Boivin, J. ve Eliasziw, P. (2004). Measuring The Effects of Monetary Policy: A Factor-Augmented Vector Autoregressive (FAVAR) Approach. *Quarterly Journal Of Economics*, 120(1), 387-422.
- Berument, M.H. ve Froyen, R. (2006). Monetary policy and interest rates under inflation targeting in Australia and New Zealand. *New Zealand Economic Papers*, 49(2):1-18.

- Berument, M.H. (2007). Measuring monetary policy for a small open economy: Turkey. *Journal of Macroeconomics* 29 (2007), 411–430.
- Berument, M. H., Ceylan, N. B. ve Doğan, B. (2014). An interest-rate-spread-based measure of Turkish monetary policy. *Applied Economics*, Vol. 46, No. 15, 1804–1813.
- Blaes, B. (2009). Money and Monetary Policy Transmission in the Euro Area Evidence from FAVAR and Var Approaches. *Discussion Paper*, Dt. Bundesbank Frankfurt.
- Boivin, J. Giannoni, M. ve Mihov, I. (2007). Sticky Prices and Monetary Policy: Evidence from Disaggregated U.S. Data. *Nber Working Paper*, 12824.
- Bork, L. (2009). Estimating US Monetary Policy Shocks Using A Factor-Augmented Vector Autoregression: An Em Algorithm Approach. *Finance Research Group Working Paper*, University Of Aarhus, F-2009-03.
- Boyes, W. ve Melvin, M. (2016). Ekonominin Temelleri. *Nobel Akademik Yayıncılık*, 54135.
- Caldara, D., Fernante, F. Ve Queralto, A. (2022). International Spillovers of Tighter Monetary Policy. *Economic Research, FEDS Notes*.
- Calvo, G.A. ve Vegh, C. A., (1999). Inflation stabilization and bop crises in developing countries. *Handbook of Macroeconomics, in: J. B. Taylor ve M. Woodford (ed.)*, Handbook of Macroeconomics, Edition 1, Volume 1, Chapter 24, Pages 1531-1614, Elsevier.
- Calvo, G.A. ve Mishkin, F.S. (2003). The Mirage of Exchange Rate Regimes for Emerging Market Countries. *Journal of Economic Perspectives*, Volume 17, Number 4, p.99-118.
- Can, U., Bocuoğlu, M.G. ve Can, Z.G. (2020). How does the monetary transmission mechanism work? Evidence from Turkey. *Borsa İstanbul Review*, 20-4 (2020) 375-382.
- Carter, C. K., ve Kohn, R. (1994). On Gibbs sampling for state space models. *Biometrika*, 81(3), 541–553.
- Chan, J., Koop, G., Poirier, D. ve Tobias, J. (2019). *Bayesian Econometric Methods*. 2nd Edition: Data and Code.
- Christiano, L., Eichenbaum M. ve Evans, C. (1994). The Effects of Monetary Policy Shocks: Evidence from the Flow of Funds. *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 78, No. 1 (Feb., 1996), pp. 16-34.
- Christiano, L., Eichenbaum M. ve Evans, C. (1999). Monetary Policy Shocks: What Have We Learned and to What End?. *Handbook of Macroeconomics*, Volume 1, Part A, 1999, Pages 65-148.
- Chua, S.Y. (2012). Assessing The Effects Of Monetary Policy Shocks In Malaysia: A Factor Augmented Vector Autoregressive Approach. *Iup Journal Of Applied Economics*, 11(3), 65-83.

- Çatık, N. ve Martin, C. (2012). Macroeconomic transitions and the transmission mechanism: Evidence from Turkey. *Economic Modelling*, 2012, vol. 29, issue 4, 1440-1449.
- Disyatat, P. ve Vongsinsirikul, P. (2003). Monetary Policy and the Transmission Mechanism in Thailand. *Journal of Asian Economics*, 14, 389-418.
- Edwards, F.R. ve Mishkin, F.S. (1995). The Decline of Traditional Banking Implications for Financial Stability and Regulatory Policy. *FRBNY Economic Review*, July 1995.
- Fernald, J.G., Spiegel, M.M. ve Swanson, E.T. (2014). Monetary Policy Effectiveness in China: Evidence From A FAVAR Model. *Journal Of International Money And Finance*, 49(A), 83-103.
- Fiori, R. ve Iannotti, S. (2010). On the Interaction Between Market and Credit Risk: A Factor-Augmented Vector Autoregressive (FAVAR) Approach. *Banca D'italia Working Papers*, 779.
- Forni, M., Reichlin, L., Hallin, M. ve Lippi, M. (2000). The Generalized Dynamic-Factor Model: Identification And Estimation. *Review of Economics and Statistics*, 82(4):540-554.
- Franken, H., Le Fort, G. ve Parrado, E. (2006). Business Cycle Responses and The Resilience of The Chilean Economy. *Central Bank of Chile*.
- Frenkel, J. ve Razin, A. (1987). Fiscal policies and the world economy: an intertemporal approach. Cambridge, Mass.: MIT Press, [1987].
- Friedman, B.M. (2000). Monetary Policy. *National Bureau of Economic Research, Nber Working Paper*, No. 8057.
- Fukawa, K. (2012). Estimation of an Empirical FAVAR Model and DSGE Model for Evaluating Effects of Government Spending in Japan. *PhD Thesis*, City University of New York.
- Gedikli, A. (2017). Monetary Transmission Mechanism: An Overview Explanation. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı / No. 13, Ekim / October 2017: 472-517.
- Geman, S. ve Geman, D. (1984). Stochastic Relaxation, Gibbs Distributions, and the Bayesian Restoration of Images. *IEEE Transactions on Pattern Analysis and Machine Intelligence*, Volume: PAMI-6, Issue: 6, Nov. 1984.
- Gelman, A. ve Rubin, D.B. (1992). Inference from Iterative Simulation Using Multiple Sequences. *Statistical Science*, 7, 457-472.
- Geweke, J. (1977). The Dynamic Factor Analysis of Economic Time Series Models. *Madison: Social System Research Institute*.

- Gupta, R. Jurgias, M. ve Kabundi, A. (2010). The Effect of Monetary Policy on Real House Price Growth in South Africa: A Factor-Augmented Vector Autoregression (FAVAR) Approach. *Economic Modelling*, 27(1), 315-323.
- Gupta, R. Kabundi, A. ve Ziramba, E. (2009). The Effect of Defense Spending on US Output: A Factor-Augmented Vector Autoregression (FAVAR) Approach. *Defence and Peace Economics*, 21(2).
- Hamilton, J.D. (1994). Time Series Analysis. *Princeton University Press*, Princeton.
- He, Q. Leung, P. ve Chong, T.T. (2013). Factor-Augmented Var Analysis of the Monetary Policy in China. *China Economic Review*, 25, 88–104.
- Huber, F. ve Fisher, M.M. (2015). A Markov Switching Factor-Augmented Var Model for Analyzing US Business Cycles and Monetary Policy. *Vienna University Of Economics And Business Working Papers*, No.201.
- Huh, H-S. Kim, D., Kim, W. J. ve Park, C-Y. (2014). A Factor-Augmented Vector Autoregression Analysis Of Business Cycle Synchronization in East Asia and Implications for a Regional Currency Union. *Adb Economics Working Paper Series*, Asian Development Bank, No. 385.
- Ersoy, M. (2021). FED'in Para Politikalarından Gelişmekte Olan Ülkelerin Finansal Piyasalarına Olan Etkiler: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Journal of International Social Research*, 14((77-6)):1063-1084.
- International Monetary Fund (IMF) (2015). Evolving Monetary Policy Frameworks In Low-Income And Other Developing Countries. *Background Paper—Country Experiences*.
- Ireland, P.N. (2006). The Monetary Transmission Mechanism. *Working Papers*, No. 06-1, Federal Reserve Bank of Boston, Boston, M.
- Ireland, P.N. (2010). Monetary Transmission Mechanism. *Monetary Economics*, pp:216-223.
- Johnson, R.A. ve Wichern, D.W. (2007). Applied Multivariate Statistical Analysis. Sixth Edition.
- Kaabia, O. (2015). Potential Contagion Effects on OECD Countries: A FAVAR Model under Bayesian Framework. *International Economic Journal*, 29:1, 73-94.
- Kangal, M. (2021). FED'in Para Politikalarının Gelişmekte olan Ülkeler Üzerindeki Etkisi. *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 4/2: 243-266.
- Kara, A.H. ve Orak, M. (2008). Enflasyon Hedeflemesi. *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*, Araştırma ve Para Politikası Genel Müdürlüğü.
- Kara, H. (2012). Küresel Kriz Sonrası Para Politikası. *İktisat, İşletme ve Finans*, 26(302), 9-25.
- Kılıç, E. ve Cankaya, S. (2015). Consumer Confidence and Economic Activity: A Factor Augmented VAR Approach. *Journal ff Applied Economics*, 48.

- Kılınç, M. ve Tunç, C. (2014). Identification of Monetary Policy Shocks in Turkey: A Structural VAR Approach. *Working Papers 1423*, Research and Monetary Policy Department, Central Bank of the Republic of Turkey.
- Kim, C. ve Nelson, C. (1999). State-Space Models with Regime-Switching: Classical and Gibbs-Sampling Approaches with Applications. *MIT Press*, Cambridge, Massachusetts.
- Kim, S. ve Roubini, N. (2000). Exchange Rate Anomalies in the Industrial Countries: A Solution with a Structural VAR Approach. *Journal of Monetary Economics*, 45(3):561-586.
- Kutlar, A. ve Gündoğan, H. (2012). Türkiye’de 2008 Finansal Kriz Sürecinde Para Politikası ve Enflasyon Hedeflemesi. Türkiye Ekonomi Kurumu, Uluslararası Ekonomi Konferansı, 1-3 Kasım 2012, İzmir.
- Küçükefe, B. ve Demiröz, D. M. (2017). FAVAR (Factor-Augmented Vector Autoregression) Modeli Literatür Taraması. *Fiscaoeconomia 2017*, Vol.1(2) 38-59.
- Lagana, G. ve Mountfront, A. (2005). Measuring Monetary Policy in the UK: A Factor-Augmented Vector Autoregression Approach. *Manchester School*, 73(1):77-78.
- Lagana, G. ve Sgro, P.M. (2011). A Factor-Augmented Var Approach: The Effect of a Rise in The US Personal Income Tax Rate on the US and Canada. *Economic Modelling*, 28(3), 1163-1169.
- Lahura, E. (2010). The Effects of Monetary Policy Shocks in Peru: Semi-Structural Identification Using A Factor-Augmented Vector Autoregressive Model. *Central Bank Of Peru Working Paper Series*.
- Lemaire, T. (2019). A Small Open Economy Model: Assessing the Role of Monetary Policy in Egypt. *Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne*.
- Liu, Z., Spiegel, M. M. ve Tai, A. (2017). Measuring the Effects of Dollar Appreciation on Asia: FAVAR Approach. *Journal of International Money and Finance*, 74 (2017) 353-370.
- Lombardi, M. J., Osbat, C. ve Schnatz, B. (2012). Global commodity cycles and linkages: a FAVAR approach. *Empir Econ* (2012), 43:651–670.
- Lütkepohl, H. (1991). Introduction to Multiple Time Series Analysis. Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 1991.
- Mackowiak, B. (2007). External shocks, U.S. monetary policy and macroeconomic fluctuations in emerging markets. *Journal of Monetary Economics*, Elsevier, vol. 54(8), pages 2512-2520, November.
- Masson, P.R., Savastano, M.A. ve Sharma, S. (1997). The Scope for Inflation Targeting in Developing Countries. *Working Paper*, International Monetary Fund (IMF).

- McCallum, A. ve Smets, F. (2007). Real wages and monetary policy transmission in the Euro area. *Kiel Working Paper*, Kiel Institute for the World Economy (IfW Kiel), No 1360.
- Meltzer, A.H. (1995). Monetary, Credit and (Other) Transmission Processes: A Monetarist Perspective. *Journal Of Economic Perspectives*, Vol. 9, No. 4, Fall 1995, pp. 49-72.
- Mishkin, F.S. (1995). Symposium on the Monetary Transmission Mechanism. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 9, No. 4, Fall 1995, pp. 3-10.
- Mishkin, F.S. (1998). International Capital Movements, Financial Volatility and Financial Instability. *Working Paper*, 6390.
- Mishkin, F.S. (1999a). Global Financial Instability: Framework, Events, Issues. *Journal of Economic Perspectives*, 13(4), 3-20.
- Mishkin, F.S. (2001). Financial Policies and the Prevention of Financial Crises in Emerging Market Countries. *Working Paper*, 8087.
- Mishkin, F.S. ve Savastano, M.A. (2001). Monetary Policy Strategies for Latin America. *Policy Research Working Paper*, 2685.
- Mishkin, F. S. (2012). The Economics of Money, Banking, and Financial Markets. *Pearson*, 10th edition.
- Mordi, N.O. ve Adebayo, M., A. (2009). The Effect of Monetary Policy on Prices in Nigeria: A Factor Augmented Vector Autoregressive (FAVAR) Modelling Approach. *Csae Conference 2014: Economic Development in Africa, St Catherine's Collage*, London: University of Oxford.
- Mönch, E. (2005). Forecasting the Yield Curve in a Data-Rich Environment a No-Arbitrage Factor-Augmented VAR Approach. *European Central Bank Working Paper Series*, No. 544.
- Mumtaz, H. ve Surico, P. (2009). The Transmission of International Shocks: A Factor Augmented VAR Approach. *Journal of Money, Credit and Banking*, 41(1).
- Munir, K. ve Qayyum, A. (2012). Measuring the Effects of Monetary Policy in Pakistan: A Factor Augmented Vector Autoregressive Approach. *Mpra Paper*, No. 35976.
- Ng, S. ve Stevanovic, D. (2012). Factor Augmented Autoregressive Distributed Lag Models. Çevrimiçi, <https://Www.Aeaweb.Org/Conference/2013/Retrieve.Php?Pdfid=136>, 10.07.2016.
- Norrbin, S. (2000). What Have We Learned from Empirical Tests of Monetary Transmission Effect. *Central Bank of Sweden Working Paper Series*, 121, 1-40.
- Obstfeld, M. ve Rogoff, K. (1995). The Mirage of Fixed Exchange Rate. *Journal of Economic Perspectives*, Volume 9, Number 4, p.73-96.

- Orhangazi, Ö. (2020). Türkiye Ekonomisinin Yapısı-Sorunlar-Kırılganlıklar ve Kriz Dinamikleri, *İmge Kitapevi*, Ankara.
- Özatay, F. (2012). Parasal İktisat Kuram ve Politika. *Efil Yayıncılık*, 6. Baskı.
- Pagan, A.R., Catao, L. ve Laxton, D. (2008). Monetary Transmission in an Emerging Targeter: The Case of Brazil. *IMF Working Paper*, No. 08/191.
- Perera, A. ve Wickramanayake, J. (2013). Monetary Transmission in the Emerging Country Context: The Case Of Sri Lanka. *Central Bank of Sri Lanka International Research Conference*, 2013.
- Quispe-Agnoli, M. (2001). Monetary Policy Alternatives for Latin America. Federal Reserve Bank of Atlanta, *Economic Review*, Third Quarter, 2001.
- Roşoiu, A. (2015). Monetary Policy and Factor-Augmented VAR Model. *Procedia Economics And Finance*, 32, 400-407.
- Senbet, D. L. (2007). Estimating the Impact, Transmission Mechanism and Reaction Function of Monetary Policy: A Factor -Augmented Vector Autoregressive (FAVAR) Approach. PhD Thesis, Western Michigan University.
- Sevinç, H., Cergibozan, R. ve Çevik, E. (2016). FED'in Faiz Oranı Politikası ve TCMB'nin Politika Faizine Etkileri. *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Metinleri*, 1, 71-87.
- Silva, C.V. (2008). The Effect of Monetary Policy on Housing: A Factor-Augmented Vector Autoregression (FAVAR) Approach. *Applied Economics Letters*, 15(10), 749-752.
- Smith, K.E.I. (Ed.). (2013). Sociology of Globalization: Cultures, Economies, and Politics (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429493089>
- Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and Reality. *Econometrica*, 48, 1-48.
- Sims, C. A. (1992). Interpreting the Macroeconomic Time Series Facts. The Effects of Monetary Policy. *European Economic Review*, 36, 975-1000.
- Soares, R. (2011). Assesing Monetary Policy in the Euro Area: A Factor-Augmented VAR Approach. *Banco De Portugal Working Papers*.
- Stock, J.H. ve Watson, M.W. (1999). Forecasting inflation. *Journal of Monetary Economics* 44 (1999), 293-335.
- Stock, J.H. ve Watson, M.W. (2002). Forecasting Using Principal Components from a Large Number of Predictors. *Journal of the American Statistical Association December 2002*, Vol. 97, No. 460, Theory and Methods.
- Stock, J.H. ve Watson, M.W. (2005). Implications of Dynamic Factor Models for VAR Analysis. *NBER Working Paper*, No. 11467.

- Stock, J.H. ve Watson, M.W. (2016). Factor Models and Structural Vector Autoregressions in Macroeconomics. *Handbook of Macroeconomics*, Çevrimiçi: https://Www.Princeton.Edu/~Mwatson/Papers/Stock_Watson_Dfm_Hom_030916.Pdf, 10.08.2016.
- Sun, W.ve Kim, G. (2018). Assessing the effects of exchange rate depreciation on the US economy Evidence from a factor-augmented VAR model. *Journal of Economic Studies*, Vol. 45 No. 6, 2018, pp. 1242-1271.
- Sümer, A. (2019). Merkez Bankası Faiz Kararlarının Makroekonomik Değişkenler Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı*, Doktora Tezi, 2019.
- Svensson, L. E. (1996). Inflation Forecast Targeting: Implementing and Monitoring Inflation Targets. *European Economic Review*, 41(6), 1111-1146.
- Svensson, L.E.O. (2012). Comment on Michael Woodford, “Inflation Targeting and Financial Stability”. *Sveriges Riksbank Economic Review*, 2012:1.
- Tabaghi, P.H.S. (2013). The Effect of Monetary Policy on Business Cycles in Iran Economy. *Iran. Econ. Rev. Vol.17, No.3*, 2013.
- Takefman, B. (2023). The Effects of Globalization on Economic Developments. *FDI Insights, Opinions*.
- Taylor, John B. (1993). Discretion Versus Policy Rules in Practice. *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 39, 195-214.
- Taylor, J.B. (1995). The Monetary Transmission Mechanism: An Empirical Framework. *Working Papers in Applied Economic Theory*, Federal Reserve Bank of San Francisco, No 95-07.
- Tobin, J. (1969). A General Equilibrium Approach to Monetary Theory. *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 1, No. 1 (Feb., 1969), pp. 15-29.
- Totonchi, J. (2011). Macroeconomic Theories of Inflation. *2011 International Conference on Economics and Finance Research IPEDR*, Vol.4, IACSIT Press, Singapore.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2010). 2011 Yılı Para ve Kur Politikası Raporu. Ankara: TCMB.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2013). Parasal Aktarım Mekanizması Raporu. Ankara: TCMB.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2015). Merkez Bankası Para Politikası Çerçevesi Raporu. Ankara: TCMB.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2013). Enflasyon ve Fiyat İstikrarı Raporu. Ankara: TCMB.

- Umurcan, P. (2023). Revisiting monetary policy effectiveness in Turkey using a FAVAR model. *Panoeconomicus*, 2023, Online-First Issue 00, Pages: 9-9.
- Uygur, E. (2001). 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri Üzerine Değerlendirmeler. *Mülkiye Dergisi*, Cilt 25, Sayı 227, 37-70.
- Uzunel, E.A. (2021), Dışsal şokların yurt içi fiyatlara geçişkenliği: Türkiye incelemesi / Pass-through of external shocks to inflation: Turkey examination. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı İktisat Teorisi Bilim Dalı*, Yüksek Lisans Tezi.
- Varlık, S., Ceylan, N.B. ve Berument, M.H. (2015). Assessing the Effects of a Policy Rate Shock on Market Interest Rates: Interest Rate Pass-Through with a FAVAR Model – The Case of Turkey for the Inflation-Targeting Period. *Journal of Money, Investment and Banking*, Issue 30.
- Vasishtha, G. ve Maier, P. (2013). The Impact of the Global Business Cycle on Small Open Economies: A FAVAR Approach for Canada. *The North American Journal Of Economics And Finance*, 24, 191-207.
- Walsh, C.E. (2010). *Monetary Theory and Policy*. Third Edition, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- Warjiyo, P. ve Juhro, S. (2019). *Central Bank Policy: Theory and Practice*. Emerald Publishing Limited; 1. basım.
- Whitesell, W.C. (2006). Interest-rate Corridors and Reserves. *Journal of Monetary Economics*, 53(6):1177-1195.
- Woodford, M. (2005). Central Bank Communication and Policy Effectiveness. Working Paper, 11898.
- Yin, L. ve Han, L. (2016). Macroeconomic impacts on commodity prices: China vs. the United States. *Quantitative Finance*, Vol. 16, No. 3, 489–500.
- Zuniga, Mc. (2011). International Monetary Transmission, A Factor-Augmented Vector Autoregressive (FAVAR) Approach: The Cases of Mexico and Brazil. *Business and Economics Journal*.

Ek-1: Değişkenlerin Tanımlanması

EKONOMİK AKTİVİTE		KISALTMASI	YAVAŞ(Y)/HIZLI(H)	DÖNÜŞÜM KODU	KAYNAK
1	Toplam sanayi-Düzyey	SUE01	Y	1	TCMB
2	Ara malı-Düzyey	SUE02	Y	2	TCMB
3	Dayanıklı tüketim malı-Düzyey	SUE03	Y	2	TCMB
4	Dayanısız tüketim malı-Düzyey	SUE04	Y	2	TCMB
5	Enerji-Düzyey	SUE05	Y	2	TCMB
6	Sermaye malı-Düzyey	SUE06	Y	2	TCMB
7	Düşük teknoloji-Düzyey	SUE07	Y	2	TCMB
8	Orta-düşük teknoloji-Düzyey	SUE08	Y	2	TCMB
9	Orta-yüksek teknoloji-Düzyey	SUE09	Y	2	TCMB
10	Yüksek teknoloji-Düzyey	SUE10	Y	2	TCMB
11	Madencilik ve taşocakçılığı-Düzyey	SUE11	Y	2	TCMB
12	Kömür ve linyit çıkartılması-Düzyey	SUE12	Y	2	TCMB
13	Ham petrol ve doğalgaz çıkarımı-Düzyey	SUE13	Y	1	TCMB
14	Metal cevherleri madenciliği-Düzyey	SUE14	Y	2	TCMB
15	Diğer madencilik ve taşocakçılığı-Düzyey	SUE15	Y	2	TCMB
16	İmalat sanayi-Düzyey	SUE16	Y	2	TCMB
17	Gıda ürünleri imalatı-Düzyey	SUE17	Y	2	TCMB
18	İçeceklerin imalatı-Düzyey	SUE18	Y	2	TCMB
19	Tütün ürünleri imalatı-Düzyey	SUE19	Y	2	TCMB
20	Tekstil ürünleri imalatı-Düzyey	SUE20	Y	2	TCMB
21	Giyim eşyaları imalatı-Düzyey	SUE21	Y	2	TCMB
22	Deri ve ilgili ürünlerin imalatı-Düzyey	SUE22	Y	1	TCMB
23	Ağaç, ağaç ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç)-Düzyey	SUE23	Y	2	TCMB
24	Kağıt ve kağıt ürünleri imalatı-Düzyey	SUE24	Y	2	TCMB
25	Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması-Düzyey	SUE25	Y	2	TCMB
26	Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı-Düzyey	SUE26	Y	2	TCMB
27	Kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı-Düzyey	SUE27	Y	1	TCMB
28	Temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı-Düzyey	SUE28	Y	2	TCMB
29	Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı-Düzyey	SUE29	Y	1	TCMB
30	Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı-Düzyey	SUE30	Y	2	TCMB
31	Ana metal sanayii-Düzyey	SUE31	Y	2	TCMB

Ek-1. (devam) Değişkenlerin Tanımlanması

EKONOMİK AKTİVİTE	KISALTMASI	YAVAŞ(Y)/HIZLI(H)	DÖNÜŞÜM KODU	KAYNAK
32 Fabrikasyon metal ürünleri imalatı (Makine ve teçhizat hariç)-Düzy	SUE32	Y	2	TCMB
33 Bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı-Düzy	SUE33	Y	2	TCMB
34 Elektrikli teçhizat imalatı-Düzy	SUE34	Y	2	TCMB
35 Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalatı-Düzy	SUE35	Y	2	TCMB
36 Motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) imalatı-Düzy	SUE36	Y	2	TCMB
37 Diğer ulaşım araçlarının imalatı-Düzy	SUE37	Y	2	TCMB
38 Mobilya imalatı-Düzy	SUE38	Y	2	TCMB
39 Diğer imalatlar-Düzy	SUE39	Y	1	TCMB
40 Makine ve ekipmanların kurulumu ve onarımı-Düzy	SUE40	Y	2	TCMB
41 Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımı-Düzy	SUE41	Y	2	TCMB
42 Yerleşik hanehalklarının tüketimi (Bin TL)-Düzy	GDP01	Y	5	TCMB
43 Hanehalkına hizmet eden kar amacı olmayan kuruluşların tüketimi (Bin TL)-Düzy	GDP02	Y	5	TCMB
44 Devletin nihai tüketim harcamaları (Bin TL)-Düzy	GDP03	Y	5	TCMB
45 Gayrisafi sabit sermaye oluşumu (Bin TL)-Düzy	GDP04	Y	4	TCMB
46 Mal ve hizmet ihracatı (Bin TL)-Düzy	GDP05	Y	5	TCMB
47 (Eksi) Mal ve hizmet ithalatı (Bin TL)-Düzy	GDP06	Y	5	TCMB
48 Gayrisafi yurtiçi hasıla (Bin TL)-Düzy	GDP07	Y	5	TCMB
49 Tarım, ormancılık ve balıkçılık (Bin TL)-Düzy	GDP08	Y	4	TCMB
50 Sanayi (Bin TL)-Düzy	GDP09	Y	5	TCMB
51 İmalat sanayi (Bin TL)-Düzy	GDP10	Y	5	TCMB
52 İnşaat (Bin TL)-Düzy	GDP11	Y	5	TCMB
53 Hizmetler (Bin TL)-Düzy	GDP12	Y	5	TCMB
54 Finans ve sigorta faaliyetleri (Bin TL)-Düzy	GDP14	Y	5	TCMB
55 Gayrimenkul faaliyetleri (Bin TL)-Düzy	GDP15	Y	5	TCMB
56 Mesleki, idari ve destek hizmet faaliyetleri (Bin TL)-Düzy	GDP16	Y	4	TCMB
57 Kamu yönetimi, eğitim, insan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri (Bin TL)-Düzy	GDP17	Y	5	TCMB
58 Sektörler toplamı (Bin TL)-Düzy	GDP19	Y	5	TCMB
59 Vergi-sübvansiyon (Bin TL)-Düzy	GDP20	Y	5	TCMB

60	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (alıcı fiyatlarıyla) (Bin TL)-Düzy	GDP21	Y	5	TCMB
FİYAT DÜZEYİ					
61	Tüketici Fiyat Endeksi (Genel)-Düzy	TUFE01	Y	5	TCMB
62	Mevsimlik ürünler hariç TÜFE-Düzy	TUFE02	Y	5	TCMB
63	Alkollü içecekler ve tütün hariç TÜFE-Düzy	TUFE06	Y	5	TCMB
64	Mallar-Düzy	TUFE08	Y	5	TCMB
65	Enerji-Düzy	TUFE09	Y	5	TCMB
66	Gıda ve Alkolsüz İçecekler-Düzy	TUFE10	Y	5	TCMB
67	İşlenmemiş gıda-Düzy	TUFE11	Y	5	TCMB
68	Taze meyve ve sebze-Düzy	TUFE12	Y	5	TCMB
69	Diğer işlenmemiş gıda-Düzy	TUFE13	Y	5	TCMB
70	İşlenmiş gıda-Düzy	TUFE14	Y	5	TCMB
71	Ekmek ve tahıllar-Düzy	TUFE15	Y	5	TCMB
72	Diğer işlenmiş gıda-Düzy	TUFE16	Y	5	TCMB
73	Enerji ve gıda dışı mallar-Düzy	TUFE17	Y	5	TCMB
74	Giyim ve Ayakkabı-Düzy	TUFE19	Y	5	TCMB
75	Dayanıklı Mallar (altın hariç)-Düzy	TUFE20	Y	5	TCMB
76	Diğer Temel Mallar-Düzy	TUFE21	Y	5	TCMB
77	Alkollü içecekler, tütün ve altın-Düzy	TUFE22	Y	5	TCMB
78	Kira-Düzy	TUFE24	Y	5	TCMB
79	Lokanta ve oteller-Düzy	TUFE25	Y	5	TCMB
80	Ulaştırma hizmetleri-Düzy	TUFE26	Y	5	TCMB
81	Haberleşme hizmetleri-Düzy	TUFE27	Y	5	TCMB
82	Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi	UFE01	Y	5	TCMB
83	Gıda ürünleri	UFE02	Y	5	TCMB
84	Süt ürünleri	UFE03	Y	5	TCMB
85	Haşere ilaçları ve diğer zirai kimyasal ürünler	UFE04	Y	5	TCMB
86	Sabun ve deterjanlar temizleme ve cilalama ürünleri parfüm ve bakım ürünleri	UFE05	Y	5	TCMB
87	Temel eczacılık ürünleri ve müstahzarları	UFE06	Y	5	TCMB
88	Plastik ürünler	UFE07	Y	5	TCMB
89	Cam ve cam ürünleri	UFE08	Y	5	TCMB
90	Çimento kireç ve alçı	UFE09	Y	5	TCMB
91	Öğütülmüş tahıl ürünleri nişasta ve nişastalı ürünler	UFE10	Y	5	TCMB
PARA ARZI					
92	M1	M01	Y	5	TCMB
93	M2	M02	Y	5	TCMB
94	M3	M03	Y	5	TCMB

Ek-1. (devam) Değişkenlerin Tanımlanması

FAİZ ORANI	KISALTMASI	YAVAŞ(Y)/HIZLI(H)	DÖNÜŞÜM KODU	KAYNAK	
95	İhtiyaç (TL Üzerinden Açılan) (Akım Veri, %)-Düzey	IR01	F	1	TCMB
96	Taşıtlı (TL Üzerinden Açılan) (Akım Veri, %)-Düzey	IR02	F	2	TCMB
97	Konut (TL Üzerinden Açılan) (Akım Veri, %)-Düzey	IR03	F	1	TCMB
98	Ticari (TL Üzerinden Açılan) (Akım Veri, %)-Düzey	IR04	F	1	TCMB
99	Ticari (EUR Üzerinden Açılan) (Akım Veri, %)-Düzey	IR05	F	2	TCMB
100	Ticari (USD Üzerinden Açılan) (Akım Veri, %)-Düzey	IR06	F	2	TCMB
101	Tüketici Kredisi (TL Üzerinden Açılan) (İhtiyaç+Taşıtlı+Konut)(Akım Veri,%)-Düzey	IR07	F	1	TCMB
102	1 Aya Kadar Vadeli (EUR Üzerinden Açılan Mevduatlar) (Akım %)-Düzey	IR08	F	1	TCMB
103	3 Aya Kadar Vadeli (EUR Üzerinden Açılan Mevduatlar) (Akım %)-Düzey	IR09	F	2	TCMB
104	6 Aya Kadar Vadeli (EUR Üzerinden Açılan Mevduatlar) (Akım %)-Düzey	IR10	F	2	TCMB
105	1 Yıla Kadar Vadeli (EUR Üzerinden Açılan Mevduatlar) (Akım %)-Düzey	IR11	F	1	TCMB
106	1 Yıl ve Daha Uzun Vadeli (EUR Üzerinden Açılan Mevduatlar) (Akım %)-Düzey	IR12	F	2	TCMB
107	Toplam (EUR Üzerinden Açılan Mevduatlar) (Akım %)-Düzey	IR13	F	1	TCMB
108	1 Aya Kadar Vadeli (TL Üzerinden Açılan Mevduatlar) (Akım %)-Düzey	IR14	F	2	TCMB
109	3 Aya Kadar Vadeli (TL Üzerinden Açılan Mevduatlar) (Akım %)-Düzey	IR15	F	2	TCMB
110	6 Aya Kadar Vadeli (TL Üzerinden Açılan Mevduatlar) (Akım %)-Düzey	IR16	F	2	TCMB
111	1 Yıla Kadar Vadeli (TL Üzerinden Açılan Mevduatlar) (Akım %)-Düzey	IR17	F	2	TCMB

112	1 Yıl ve Daha Uzun Vadeli (TL Üzerinden Açılan Mevduatlar) (Akım %)-Düzey	IR18	F	2	TCMB
113	Toplam (TL Üzerinden Açılan Mevduatlar) (Akım %)-Düzey	IR19	F	2	TCMB
114	1 Aya Kadar Vadeli (USD Üzerinden Açılan Mevduatlar) (Akım %)-Düzey	IR20	F	2	TCMB
115	3 Aya Kadar Vadeli (USD Üzerinden Açılan Mevduatlar) (Akım %)-Düzey	IR21	F	2	TCMB
116	6 Aya Kadar Vadeli (USD Üzerinden Açılan Mevduatlar) (Akım %)-Düzey	IR22	F	2	TCMB
117	1 Yıla Kadar Vadeli (USD Üzerinden Açılan Mevduatlar) (Akım %)-Düzey	IR23	F	2	TCMB
118	1 Yıl ve Daha Uzun Vadeli (USD Üzerinden Açılan Mevduatlar) (Akım %)-Düzey	IR24	F	2	TCMB
119	Toplam (USD Üzerinden Açılan Mevduatlar) (Akım %)-Düzey	IR25	F	2	TCMB
120	Reeskont İşlemlerinde Uygulanan İskonto Oranı (%) -Düzey	IR26	F	1	TCMB
121	Avans İşlemlerinde Uygulanan Faiz Oranı (%) -Düzey	IR27	F	1	TCMB
REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU					
122	TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (2003=100)-Düzey	RER01	F	1	TCMB
123	TÜFE Gelişmekte Olan Ülkeler Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (2003=100)-Düzey	RER02	F	1	TCMB
124	TÜFE Gelişmiş Ülkeler Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (2003=100)-Düzey	RER03	F	2	TCMB
125	Yİ-ÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (2003=100)-Düzey	RER04	F	1	TCMB

Ek-2. Değişkenlerin Birim Kök Testi Duraganlık Sonuçları

DEĞİŞKEN	ADF			DEĞİŞKEN	PP		
	DURAGAÑLIK DÜZEY	t İSTATİSTİĞİ	p DEĞERİ		DURAGAÑLIK DÜZEY	t İSTATİSTİĞİ	p DEĞERİ
SUE01	I(0)	-3,1876	0,0976*	SUE01	I(0)	-5,3623	0,0002*
SUE02	I(1)	-4,3161	0,0011*	SUE02	I(0)	-4,8868	0,0010*
SUE03	I(1)	-10,9803	0,0000*	SUE03	I(0)	-7,6419	0,0000*
SUE04	I(1)	-3,6593	0,0075*	SUE04	I(0)	-6,8963	0,0000*
SUE05	I(1)	-3,2992	0,0197*	SUE05	I(0)	-6,4341	0,0000*
SUE06	I(1)	-4,2624	0,0013*	SUE06	I(0)	-4,7594	0,0016*
SUE07	I(1)	-9,9494	0,0000*	SUE07	I(1)	-9,9563	0,0000*
SUE08	I(1)	-10,2838	0,0000*	SUE08	I(1)	-10,0939	0,0000*
SUE09	I(1)	-10,2661	0,0000*	SUE09	I(1)	-10,2661	0,0000*
SUE10	I(1)	-3,0033	0,0408*	SUE10	I(0)	-5,2847	0,0003*
SUE11	I(1)	-3,7023	0,0067*	SUE11	I(0)	-3,5203	0,0107*
SUE12	I(1)	-11,1216	0,0000*	SUE12	I(0)	-2,9946	0,0412*
SUE13	I(0)	-3,5142	0,0477*	SUE13	I(1)	-9,6159	0,0000*
SUE14	I(1)	-3,7179	0,0064*	SUE14	I(0)	-4,3315	0,0055*
SUE15	I(1)	-3,7930	0,0052*	SUE15	I(0)	-4,6920	0,0003*
SUE16	I(1)	-4,0408	0,0026*	SUE16	I(0)	-5,3477	0,0002*
SUE17	I(1)	-5,0101	0,0001*	SUE17	I(0)	-4,4068	0,0008*
SUE18	I(1)	-5,0011	0,0001*	SUE18	I(0)	-5,4377	0,0000*
SUE19	I(1)	-9,9736	0,0000*	SUE19	I(0)	-3,8418	0,0043*
SUE20	I(1)	-2,5378	0,0120*	SUE20	I(0)	-3,4170	0,0588**
SUE21	I(1)	-8,8007	0,0000*	SUE21	I(1)	-8,9808	0,0000*
SUE22	I(0)	-3,5822	0,0400*	SUE22	I(0)	-3,5150	0,0469*
SUE23	I(1)	-3,1923	0,0258*	SUE23	I(0)	-4,5486	0,0029*
SUE24	I(1)	-3,4674	0,0127*	SUE24	I(1)	-13,3132	0,0000*
SUE25	I(1)	-16,0543	0,0000*	SUE25	I(0)	-3,7102	0,0063*
SUE26	I(1)	-3,8095	0,0050*	SUE26	I(0)	-3,0282	0,0380*
SUE27	I(0)	-3,5430	0,0446*	SUE27	I(0)	-4,2395	0,0072*
SUE28	I(1)	-3,6090	0,0086*	SUE28	I(0)	-6,2943	0,0000*
SUE29	I(0)	-3,7643	0,0262*	SUE29	I(0)	-4,3555	0,0052*
SUE30	I(1)	-4,3561	0,0010*	SUE30	I(0)	-3,8793	0,0039*
SUE31	I(1)	-2,7591	0,0066*	SUE31	I(1)	-10,3243	0,0000*
SUE32	I(1)	-3,3801	0,0160*	SUE32	I(0)	-4,7548	0,0016*
SUE33	I(1)	-3,4733	0,0125*	SUE33	I(0)	-3,3209	0,0183*
SUE34	I(1)	-3,1254	0,0304*	SUE34	I(0)	-4,2198	0,0076*
SUE35	I(1)	-3,9084	0,0037*	SUE35	I(0)	-3,9137	0,0175*
SUE36	I(1)	-4,6109	0,0004*	SUE36	I(0)	-4,2858	0,0063*
SUE37	I(1)	-10,7678	0,0000*	SUE37	I(1)	-11,5926	0,0000*
SUE38	I(1)	-10,5098	0,0000*	SUE38	I(0)	-6,8127	0,0000*
SUE39	I(0)	-5,1050	0,0001*	SUE39	I(0)	-4,9656	0,0001*
SUE40	I(1)	-3,0509	0,0364*	SUE40	I(0)	-3,2538	0,0842**
SUE41	I(1)	-3,3054	0,0194*	SUE41	I(0)	-8,5865	0,0000*
GDP01	I(1)	-4,6477	0,0004*	GDP01	I(0)	-5,8259	0,0000*
GDP02	I(1)	-3,7921	0,0246*	GDP02	I(1)	-9,5511	0,0000*
GDP03	I(1)	-25,7938	0,0001*	GDP03	I(0)	-9,7251	0,0000*
GDP04	I(0)	-3,6971	0,0309*	GDP04	I(0)	-4,6990	0,0019*
GDP05	I(1)	-4,1536	0,0018*	GDP05	I(0)	-4,7437	0,0016*
GDP06	I(1)	-5,6146	0,0000*	GDP06	I(0)	-3,4007	0,0610**
GDP07	I(1)	-3,8402	0,0219*	GDP07	I(0)	-6,1420	0,0000*
GDP08	I(0)	-3,5675	0,0427*	GDP08	I(0)	-8,1608	0,0000*
GDP09	I(1)	-3,6631	0,0075*	GDP09	I(0)	-5,2579	0,0003*
GDP10	I(1)	-3,1923	0,0258*	GDP10	I(0)	-5,2916	0,0003*
GDP11	I(1)	-2,4104	0,0167*	GDP11	I(0)	-5,7378	0,0001*
GDP12	I(1)	-2,2157	0,0270*	GDP12	I(0)	-4,9318	0,0009*
GDP14	I(1)	-10,2133	0,0000*	GDP14	I(0)	-5,6112	0,0001*
GDP15	I(1)	-3,0018	0,0409*	GDP15	I(0)	-3,5801	0,0402*
GDP16	I(0)	-3,6788	0,0333*	GDP16	I(0)	-7,4792	0,0000*
GDP17	I(1)	-3,7689	0,0055*	GDP17	I(0)	-3,9766	0,0148*
GDP19	I(1)	-2,7824	0,0674**	GDP19	I(0)	-6,0567	0,0000*
GDP20	I(1)	-3,3765	0,0161*	GDP20	I(0)	-7,2006	0,0000*
GDP21	I(1)	-3,8402	0,0219*	GDP21	I(0)	-6,1420	0,0000*

Ek-2. (devam) Değişkenlerin Birim Kök Testi Durağanlık Sonuçları

ADF				PP			
DEĞİŞKEN	DURAĞANLIK DÜZEYİ	t İSTATİSTİĞİ	p DEĞERİ	DEĞİŞKEN	DURAĞANLIK DÜZEYİ	t İSTATİSTİĞİ	p DEĞERİ
TUFE01	I(1)	-4,1635	0,0017*	TUFE01	I(1)	-4,1635	0,0017*
TUFE02	I(1)	-3,7521	0,0056*	TUFE02	I(1)	-3,5489	0,0100*
TUFE03	I(1)	-4,2751	0,0012*	TUFE03	I(1)	-4,1024	0,0020*
TUFE04	I(1)	-6,0239	0,0000*	TUFE04	I(1)	-4,5504	0,0005*
TUFE05	I(1)	-6,7445	0,0000*	TUFE05	I(1)	-4,9763	0,0001*
TUFE06	I(1)	-6,0638	0,0000*	TUFE06	I(1)	-6,0045	0,0000*
TUFE08	I(2)	-8,6803	0,0000*	TUFE08	I(1)	-7,2137	0,0000*
TUFE09	I(2)	-8,7662	0,0000*	TUFE09	I(0)	-3,3024	0,0759**
TUFE10	I(1)	-5,5655	0,0000*	TUFE10	I(1)	-5,5382	0,0000*
TUFE11	I(2)	-10,7309	0,0000*	TUFE11	I(1)	-3,8006	0,0049*
TUFE12	I(1)	-3,3539	0,0168*	TUFE12	I(1)	-3,3137	0,0187*
TUFE13	I(2)	-11,9107	0,0000*	TUFE13	I(1)	-4,2064	0,0015*
TUFE14	I(2)	-6,4081	0,0000*	TUFE14	I(1)	-7,2631	0,0000*
TUFE15	I(2)	-5,8715	0,0000*	TUFE15	I(1)	-8,5498	0,0000*
TUFE16	I(1)	-4,8576	0,0013*	TUFE16	I(0)	-4,3808	0,0048*
TUFE17	I(1)	-3,8600	0,0206*	TUFE17	I(1)	-5,1786	0,0001*
TUFE19	I(1)	-4,9320	0,0001*	TUFE19	I(1)	-4,9106	0,0001*
TUFE20	I(2)	-2,4382	0,0156*	TUFE20	I(2)	-10,5487	0,0000*
TUFE21	I(2)	-10,2396	0,0000*	TUFE21	I(1)	-2,9667	0,0441*
TUFE22	I(1)	-3,7617	0,0055*	TUFE22	I(1)	-3,7617	0,0055*
TUFE23	I(1)	-5,6616	0,0000*	TUFE23	I(1)	-5,6616	0,0000*
UFE01	I(1)	-4,6738	0,0003*	UFE01	I(1)	-4,7246	0,0003*
UFE02	I(1)	-4,7273	0,0003*	UFE02	I(1)	-4,6877	0,0003*
UFE03	I(2)	-14,6879	0,0000*	UFE03	I(1)	-4,1411	0,0018*
UFE04	I(1)	-5,0872	0,0001*	UFE04	I(1)	-5,1795	0,0001*
UFE05	I(1)	-4,1844	0,0016*	UFE05	I(1)	-4,1844	0,0016*
UFE06	I(2)	-6,3290	0,0000*	UFE06	I(1)	-4,3782	0,0008*
UFE07	I(2)	-6,8005	0,0000*	UFE07	I(1)	-4,2502	0,0013*
UFE08	I(1)	-3,0863	0,0331*	UFE08	I(1)	-2,9524	0,0456*
UFE09	I(1)	-3,5338	0,0104*	UFE09	I(1)	-3,5394	0,0102*
UFE10	I(1)	-3,9480	0,0032*	UFE10	I(1)	-4,0245	0,0025*
M01	I(1)	-6,679604	0,0000*	M01	I(1)	-7,3163	0,0000*
M02	I(2)	-6,3333	0,0000*	M02	I(1)	-7,2694	0,0000*
M03	I(2)	-5,8748	0,0000*	M03	I(1)	-7,3125	0,0000*
IR01	I(0)	-2,6414	0,0907**	IR01	I(0)	-2,6765	0,0842**
IR02	I(1)	-5,0329	0,0001*	IR02	I(1)	-5,0531	0,0001*
IR03	I(0)	-2,9623	0,0445*	IR03	I(1)	-5,7069	0,0000*
IR04	I(0)	-2,5964	0,0995*	IR04	I(0)	-2,6105	0,0966**
IR05	I(1)	-6,1447	0,0000*	IR05	I(1)	-6,0898	0,0000*
IR06	I(1)	-6,3809	0,0000*	IR06	I(1)	-6,4419	0,0000*
IR07	I(0)	-2,7743	0,0682**	IR07	I(0)	-2,7344	0,0743**
IR08	I(0)	-3,6118	0,0376*	IR08	I(1)	-5,8598	0,0000*
IR09	I(1)	-5,6547	0,0000*	IR09	I(1)	-5,6547	0,0000*
IR10	I(1)	-6,6127	0,0000*	IR10	I(1)	-6,6127	0,0000*
IR11	I(0)	-3,6888	0,0312*	IR11	I(1)	-5,9214	0,0000*
IR12	I(1)	-6,1958	0,0000*	IR12	I(1)	-6,2326	0,0000*
IR13	I(0)	-3,6049	0,0382*	IR13	I(1)	-5,6927	0,0000*
IR14	I(1)	-4,3182	0,0010*	IR14	I(1)	-4,3161	0,0010*
IR15	I(1)	-4,6270	0,0004*	IR15	I(1)	-4,6084	0,0004*
IR16	I(1)	-5,2468	0,0000*	IR16	I(1)	-5,2307	0,0000*
IR17	I(1)	-5,4380	0,0000*	IR17	I(1)	-5,4189	0,0000*
IR18	I(1)	-6,1205	0,0000*	IR18	I(1)	-6,1205	0,0000*
IR19	I(1)	-4,5273	0,0005*	IR19	I(1)	-4,5136	0,0005*
IR20	I(1)	-5,8457	0,0000*	IR20	I(1)	-5,8479	0,0000*
IR21	I(1)	-6,4760	0,0000*	IR21	I(1)	-6,4603	0,0000*
IR22	I(1)	-6,2108	0,0000*	IR22	I(1)	-6,1400	0,0000*
IR23	I(1)	-7,4481	0,0000*	IR23	I(1)	-7,4485	0,0000*
IR24	I(1)	-6,0369	0,0000*	IR24	I(1)	-6,2261	0,0000*
IR25	I(1)	-5,9292	0,0000*	IR25	I(1)	-5,9333	0,0000*

Ek-2. (devam) Değişkenlerin Birim Kök Testi Durağanlık Sonuçları

ADF				PP			
DEĞİŞKEN	DURAĞANLIK DÜZEYİ	t İSTATİSTİKİ	p DEĞERİ	DEĞİŞKEN	DURAĞANLIK DÜZEYİ	t İSTATİSTİKİ	p DEĞERİ
IR26	I(0)	-1,9444	0,0502**	IR26	I(1)	-7,3766	0,0000*
IR27	I(0)	-2,0531	0,0394*	IR27	I(1)	-7,5133	0,0000*
RER01	I(0)	-3,1960	0,0952**	RER01	I(1)	-8,5200	0,0000*
RER02	I(0)	-3,8824	0,0189*	RER02	I(0)	-3,9254	0,0169*
RER03	I(1)	-8,1531	0,0000*	RER03	I(1)	-8,2398	0,0000*
RER04	I(0)	-3,5372	0,0446*	RER04	I(0)	-3,6066	0,0378*
Efektif Federal Fon Oranı	I(0)	-3,5337	0,0105*	Efektif Federal Fon Oranı	I(1)	-4,2433	0,0013*

*: Yüzde 5 anlamlılık düzeyinde durağandır.
**: Yüzde 10 anlamlılık düzeyinde durağandır.

Extended Summary

With the removal of restrictions on capital movements, financial deepening and economic globalization, it is no longer meaningful for the economies to be affected only by the monetary policy actions and decisions of their own central banks. Developing countries like Türkiye, which are integrated with global markets in terms of trade and financial linkages and dependent on imports for consumption and production, are exposed to significant spillovers from the rest of the world. Moreover, the fragile nature of the economies of these countries causes both internal and external shocks to have a significant impact on domestic macroeconomic and financial variables. The fact that the United States (US) dollar is the most important reserve currency in the world and the Federal Reserve Bank of the United States (FED) has the authority to print dollars has led to the fact that FED policy decisions and implementations are closely followed by the whole world. In fact, the central bank policy decisions of developing countries are determined in line with the FED's statements on interest rate decisions (Arora & Censola, 2000). The impact of the FED's monetary policy on emerging market economies is mostly realized through the interest rate, exchange rate and portfolio balance channels (Kangal, 2021).

This study investigates the impact of global markets on key macroeconomic indicators in Türkiye over the period 2005-2019. The empirical analysis employs a Factor-Augmented Vector Autoregressive (FAVAR) approach to exploit the large information capacity of the large dataset. While standard VARs rarely use more than six to eight variables to conserve the degree of freedom, this study uses 125 macroeconomic variables including economic activity, money supply, interest rate, exchange rate, price level and their sub-items. Thus, we aim to provide a comprehensive and consistent picture of the impact of global markets on the economy in Türkiye.

In the literature, the VAR model is widely used to analyze the effects of monetary policy innovations on economies (Mackowiak, 2007; Can et al., 2020; Catao et al., 2008; Lemaire, 2019; Sümer, 2019; Berument, 2007; Kilinc & Tunc, 2014; Perera & Wickramanayake, 2013; Erer et al., 2016; Catik & Martin, 2012; Alp & Elekdag, 2011; Yalap, 2001). A typical monetary policy VAR model, however, contains between four and eight variables. These models implicitly assume that policymakers look at only a handful of variables to understand the state of the economy. However, this assumption is contradicted by the practice of monetary authorities. These few variables rarely cover the information sets used by policymakers. Due to

current advances in information technology, real-world policymakers can analyze literally hundreds of economic indicators at a low cost. Failing to include the large information sets available to policymakers and limiting analysis to sparse information sets leads to inaccurate measures of monetary policy (Bernanke et al., 2004; Bernanke & Boivin, 2003; Stock & Watson, 2005). On the other hand, the FAVAR approach extends the information sets of standard VAR models by utilizing information from large data sets without creating multicollinearity problems through factor analysis. Moreover, with the FAVAR approach, all relevant macroeconomic variables can potentially be included in the analysis and the impulse-response function of any variable used in the analysis can be obtained for a shock specified in the model. Compared to the standard approach, the FAVAR model is based on a rich data set and thus better approximates policymakers' information sets. Therefore, the FAVAR model produces better estimates of monetary policy innovations, their effects and responses (Bernanke et al., 2004; Senbet, 2007).

This study analyzes the effects of the 'effective federal funds rate' shock, which is used as the policy rate by the Federal Reserve as a representative of global markets, on the Turkish economy. The empirical findings are consistent with the literature in that the positive response of long and short-term deposit interest rates and the negative response of the real effective exchange rate to the FED tightening policy rate shock -positive effective federal funds rate shock- are considered to be the effects of inflation and the floating exchange rate regime (Kim & Roubini, 2000; Catao et al., 2008; Ersoy, 2021; Sevinç et al., 2016; Can et al., 2020; Banaian et al., 2020;). According to our findings, the negative response of the real effective exchange rate is zero after 5 periods and then turns into a positive response. The impact of the tightening monetary policies implemented by the FED on the real exchange rates of developing countries may be different from the impact on the nominal exchange rate. This is because the nominal exchange rate does not take the inflation effect into account, while the real exchange rate does. Therefore, while nominal exchange rates in emerging economies are expected to depreciate due to liquidity constraints, the real exchange rate appreciates due to inflation caused by liquidity constraints (Frenkel & Razin, 1987). The positive response of the long-term interest rate can be explained by the expectations hypothesis of the term structure, which states that the long-term interest rate reflects the average of expected future short-term interest rates. This is because central banks can be effective in short-term markets through their policy instruments. However, they are indirectly effective in long-term markets and the market determines long-term rates within its own dynamics (Boyes & Melvin, 2016). In the empirical findings, in response to the

FED tightening policy interest rate shock, M2 money supply and inflation remained unresponsive in the first periods and this continues for a few periods and then the response becomes positive. Despite the FED tightening policy, the CBRT acted outside the theoretical expectations in its monetary policy implementations for a period and did not raise interest rates (CBRT, Monetary Policy Committee Decision, Press Release on Interest Rates: 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019). In this context, our findings with the FAVAR model capture the reality in Türkiye. Moreover, transmission mechanism models and theories assume a degree of friction in the economy. Therefore, nominal prices cannot adjust immediately and proportionately following a change in monetary policy (Ireland, 2008; Walsh, 2010). In our findings, an increase is also observed in the industrial production index against the tightening monetary policy shock of the FED. Although there are different results in the literature depending on the period analyzed (Kılınç & Tunç, 2014), there are also studies that support our findings (Perera & Wickramanayake, 2013; Catik & Martin, 2014). One of the channels through which monetary policy in the US affects economies abroad, assumed by comparative open economy models, is the exchange rate channel (Caldara et al., 2022). A surprise rise in the US interest rate relative to foreign interest rates usually leads to an appreciation of the dollar. This exchange rate movement lowers the prices of domestic goods and services relative to those of the US, leading to an increase in output due to higher demand for domestic goods. The exchange rate channel works because Türkiye is a small open economy and more sensitive to external shocks through balance sheets and import prices (Can et al., 2020).

The empirical findings obtained in this study are expected to shed light on the central bank policy practices and economic policy makers in developing countries such as Türkiye with the removal of restrictions on capital movements, financial deepening and economic globalization. In 2020, the Covid-19 pandemic, which affected the whole world and was compared to the Great Depression of 1929, caused serious damage to the economies of countries, and monetary and fiscal policies made extraordinary interventions in the economy in order to mitigate the effects of the crisis. Therefore, the Covid-19 period and its aftermath should be evaluated in future studies as a new topic of study.

Yönetim Biliminin Doğuşunu “Frederick Winslow Taylor” ve “Sherlock Holmes” Karakteri Üzerinden Karşılaştırmalı Okumak

Yağız AKSAKALOĞLU¹

Geliş Tarihi (Received) 13.07.2023– Kabul Tarihi (Accepted): 15.12.2023

DOI: 10.26745/ahbvuibfd.1327122

Öz

Bu çalışmada Frederick Winslow Taylor ve Sherlock Holmes karakteri üzerinden yönetim biliminin doğuşu hakkında karşılaştırmalı bir okuma yapmak amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda yönetim biliminin doğuşuna ilişkin literatür taraması yapılmakta ve S. Holmes hikâye ve romanlarından faydalanılmaktadır. Böyle bir karşılaştırma, Taylor ve Holmes arasındaki benzerlikleri ortaya koyması açısından dikkat çekicidir. Birbirine benzeyen kişisel yönleri, iş yöntemleri ve tarihsel yakınlık, Holmes hikâye ve romanlarının Taylor’ın karakterini ve çalışmalarını büyük ölçüde yansıttığını düşündürmektedir. Öte yandan Taylor’ın Holmes hikâye ve romanlarından etkilenmiş olma ihtimali bulunmaktadır. Yönetim biliminin mahiyetini anlayabilmek amacıyla Taylor’ın hayatını ve çalışmalarını incelemek alışlagelmiş bir yöntemdir fakat bu çalışmada F. W. Taylor ile birlikte Arthur Conan Doyle tarafından yazılmış “Sherlock Holmes” hikâye ve romanlarına başvurulmaktadır. Böylece Taylor’ın yanında “Sherlock Holmes” karakterinin yönetim bilimi ile olan ilişkisi sorgulanmaktadır. İlk bakışta yönetim bilimi ile bir kurmaca edebiyat ürünü olan Holmes karakteri arasında bir ilişki kurmak anlamsız gelebilmekte fakat Taylor ve Holmes arasındaki benzerlikler bu ilişkiyi anlamlandırmakta, yönetim biliminin ilgili dönemin temel ihtiyaçlarına ilişkin ortaya çıktığını ve bu dönemin temel özelliklerini yansıttığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yönetim Bilimi, Frederick Winslow Taylor, Sherlock Holmes

The Birth of Management Science: A Comparative Reading Between “Frederick Winslow Taylor” and the Character of “Sherlock Holmes”

Abstract

This study, aimed to make a comparative reading of the birth of management science through Frederick Winslow Taylor and the character of Sherlock Holmes. For this purpose, a literature review on the birth of management science is made and S. Holmes's stories and novels are used. Such a comparison is remarkable in that it reveals the similarities between Taylor and Holmes. The similar personal aspects, business methods, and historical affiliation point out that Holmes's stories and novels largely reflect Taylor's character and works. However, it is possible that Taylor was influenced by Holmes' stories and novels. To understand management science, it is a common method to examine Taylor's life and works, but in this study, "Sherlock Holmes" stories and novels written by Arthur Conan Doyle together with F. W. Taylor are used. Thus, besides Taylor, it is discussed that the character of "Sherlock Holmes" may have a role in the birth of management science. At first glance, it may seem meaningless to establish a relationship between management science and the character of Holmes, a product of fiction, but the similarities between Taylor and Holmes make sense of this relationship and show that management science had emerged in relation to the basic needs of the relevant period and had reflected the basic features of this period.

Keywords: Management Science, Frederick Winslow Taylor, Sherlock Holmes

¹ Arş.Gör.Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, yaqiz.aksakaloglu@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3234-9840

Giriş

Yönetime ilişkin gelişmeler her ne kadar insanlık tarihi kadar eski olsa da modern anlamda yönetim biliminin doğuşu, Sanayi Devrimi ardından yaşanan gelişmelerin ve bu gelişmelerin ortaya çıkardığı yeni ihtiyaçların etkisinde gerçekleşmiş ve bu bilim, dönemin koşullarını yansıtmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan yönetsel sorunlara bir çözüm bulmak amaçlanmıştır. Bu kapsamda çeşitli sektör dergilerinde ve kuruluşlarda uzman yöneticiler tecrübelerini paylaşmıştır. Özellikle israfa yol açmadan, en verimli şekilde işlerin görülmesine odaklanılmıştır. Bu gelişmelerin etkisinde 1887’de Woodrow Wilson’ın “İdarenin İncelenmesi” başlıklı makalesi ile 1911’de Frederick Winslow Taylor’ın “Bilimsel Yönetimin İlkeleri” başlıklı eseri yayımlanmış ve bu çalışmalar, yönetim bilimine olan ilgiyi dünya çapında artırmıştır.

Yönetim biliminin mahiyetini anlayabilmek amacıyla F. W. Taylor’ın hayatını ve çalışmalarını incelemek alışıl gelmiş bir yöntemdir fakat bu çalışmada F. W. Taylor ile birlikte Arthur Conan Doyle tarafından yazılmış “Sherlock Holmes” hikâye ve romanlarına başvurulmaktadır. İlk bakışta yönetim bilimi ile bir kurmaca edebiyat ürünü olan Holmes karakteri arasında bir ilişki kurmak anlamsız gelebilmekte fakat Taylor ve Holmes arasındaki benzerlikler bu ilişkiyi anlamlandırmaktadır. Ayrıca yönetim bilimi literatüründe az da olsa Holmes karakterini inceleyen (örn. Kissane & Kissane, 1963; Saler, 2003; Kociatkiewicz & Kostera, 2012; Shafritz & Borick, 2016) ve yönetim bilimi - kurmaca edebiyat - anlatı ilişkisi üzerine örneklerle (örn. Alvarez & Merchan, 1992; Czarniawska-Joerges, 1995; Phillips, 1995; Czarniawska, 1999; Gabriel, 2000) karşılaşmak mümkündür. Bu çalışmada ise Taylor ve Holmes karakteri üzerinden yönetim biliminin doğuşu hakkında karşılaştırmalı bir okuma yapmak amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda yönetim biliminin doğuşuna ilişkin literatür taraması yapılmakta ve S. Holmes hikaye ve romanlarından faydalanılmaktadır.

Böyle bir karşılaştırma, Taylor ve Holmes arasındaki benzerlikleri ortaya koyması açısından dikkat çekicidir. Taylor ve Holmes karakterinin birbirine benzeyen kişisel yönleri, iş yöntemleri ve tarihsel açıdan kurulan yakınlıklar, Holmes hikâye ve romanlarının Taylor’ın karakterini ve çalışmalarını büyük ölçüde yansıttığını düşündürmektedir. Öte yandan, Taylor’ın Holmes hikâye ve romanlarından etkilenmiş olma ihtimali de bulunmaktadır. Burada önemli olan nokta, dönemin koşullarının etkisinde sanat uzmanı Giovanni Morelli (1816 – 1891) yönetim biliminin kurucusu Frederick Winslow Taylor (1856 - 1915), psikanaliz biliminin kurucusu Sigmund Freud (1856 – 1939), bir polisiye karakter olan Sherlock Holmes hikâye ve

romanlarının (1887-1927) yazarı Arthur Conan Doyle (1859 – 1930) gibi birbiriyle benzerlikler taşıyan kişilerin ve çalışmalarının ortaya çıkışıdır. Bu örnek kişilerde ve çalışmalarında tarihsel yakınlıktan başka, hepsinde ortak görülen sıkı bir gözlem yeteneği, bilimsellik anlayışı ve hayal gücü dikkat çekmektedir.

Tarihsel açıdan Morelli'nin tablolar üzerinde kullandığı yönteminin “gözlem” konusunda öncü olduğu görülmektedir. Morelli'nin gözleme dayanan yöntemini açık bir şekilde Freud, psikanalizde ve Conan Doyle ise Holmes karakterinde kullanmıştır. Fakat Taylor'ın çalışmalarında gözlem tekniği her ne kadar çok kullanılsa da kimden, nasıl etkilendiğine ilişkin açık bir kanıt bulunmamaktadır. Bu çalışmada Taylor'ın da bu gözlem yönteminden esinlenmiş olabileceği düşünülmektedir. Çünkü Taylor'ın çalışmalarını ortaya koyduğu süreçte Holmes hikâye ve romanları oldukça popüler hale gelmiştir. Bu konuda Shafritz & Borick (2016:8) daha kesin bir ifadeyle Taylor'ın Holmes'un temel fikirlerini aldığını ve bu fikirleri iş dünyasına uyguladığını belirtmekte ve o dönemde neredeyse okuyabilen herkesin Holmes'un problem çözme yaklaşımını bildiğini vurgulamaktadır. Taylor'ın Sherlock Holmes hikâyelerinden etkilenerek yönetim bilimini ortaya çıkardığına ilişkin görüş, ilk başta tarihsel yakınlık, çarpıcı benzerlikler ve Holmes hikâyelerinin Taylor'ın yaşadığı dönemde dünyaca popüler hale gelmiş olması nedenleriyle mantıklı görünmekte fakat bu etkilenmeye ilişkin açık bir kanıt bulunmamaktadır. Ayrıca yönetim biliminin doğuşunu doğrudan Sherlock Holmes hikâyelerine bağlamak, bilim karşıtı bir hareket olarak değerlendirilebilmektedir. Avrupa'da doğa ve toplum bilimleri arasında ortaya çıkan ayrışmalar, bilimin özgün ve üstün konumuna karşı bir harekete dönüşmüştür. Bu hareket kapsamında bilim, özgün ve üstün konumun kaybederek tıpkı bir din, felsefe ya da sanat bilgi alanlarından sadece bir tanesi olarak değerlendirilmiştir (Güler, 2022:9). Günümüzde ise teknik anlamının dışında nitel-nicel tartışması ile bu ayrışmalar sürmektedir. “Nitelcilik” adı altında hermenötik metodoloji, “sosyal bilim” yerine “sosyal teori” yapmaktan ve “sosyal bilimler” yerine “kültür bilimleri” kurulmasından yana bir tavır göstermektedir (Güler, 2022:16). Bu gelişmeler, bilimsel yönetime karşı “anti-bilimcilik” olarak değerlendirilmektedir. Nitekim böyle bir yaklaşım, bilimsel yöntemi küçümseyerek bilimin karşında hikâyeyi ve sanatı yüceltebilmektedir. Bu çalışmada anti-bilimci bir yaklaşıma düşülmeden dönemin koşullarının etkisiyle bilimde ve edebiyatta bir takım benzerliklerin olabileceği kabul edilmektedir. Bu kabulle Taylor ve Holmes karakteri arasında doğal bir benzeşim olduğu düşünülme ve bu benzerlikler gösterilmeye çalışılmaktadır.

Çalışmada öncelikle yönetim biliminin doğuşu ele alınmaktadır. Doğuş hakkında kısa bir tartışma sunulmakta ve bu tartışmada Taylor'ın yönetim biliminin “babası” rolü sorgulanmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde Taylor'a odaklanılmaktadır. Bu bölümde yönetim biliminin doğuşunu temsil ettiği varsayılan “Bilimsel Yönetimin İlkeleri” başlıklı eseri ile Taylor'ın kişisel özellikleri ve ilkeleri ele alınmaktadır. Ardından çalışmanın üçüncü bölümünde “Sherlock Holmes” karakteri incelenmekte, bu bölümde öncelikle kurmaca edebiyat, anlatılar ve yönetim bilimi arasındaki ilişki sorgulanmaktadır. Ardından Holmes ile yönetim bilimi arasındaki olası bağ, Taylor benzerliği üzerinden tartışılmaktadır.

1.Yönetim Biliminin Doğuşu

Yönetim kavramı, insanlık tarihi ile ortaya çıkmış bir beşeri ilişkiler olayını ve sosyal bir ihtiyacı işaret etmektedir (Eryılmaz, 2013:1). Bilinen ilk yönetsel örgütlenme Tunç Çağı ile birlikte ortaya çıkan ilkel askeri örgütlenmedir ve günümüzde bürokrasi ve dev şirketler çok karmaşık bir işbölümü, otorite ve hiyerarşi sunmaktadır (Kurthan, 2015:27). Bu kapsamda yönetime ilişkin birçok çalışma yapılagelmektedir. Bu çalışmalarda temel amaç, neyin doğru ve başarılı bir şekilde yapılabileceğini ve bu işlerin en üst etkinlikte en az maliyetle nasıl yapılabileceğini bulmaktır (Wilson, 2016:1). İyi yönetimin amacı, kaynak israfına yol açmadan eldeki olanakların en iyi biçimde kullanılması ve böylece işlerin daha basit, ucuz ve iyi gerçekleştirilmesidir (Tortop, İsbir, Aykaç, Yayman & Özer, 2021:5).

Yönetim konusundaki verimlilik arayışlarının neticesinde ortaya yönetim bilimi çıkmıştır. Bu bilim, yönetimin hukuki alanının dışında kalan fonksiyonlarla, tekniklerle ve sosyolojik sorunlarla ilgilenmekte (Tortop vd., 2021:111), işyeri ilişkilerinden kamu maliyesine ve iktisattan hukuka kadar uzanan birçok bilim dalının kesişme noktasında bulunmakta ve bu nedenle “disiplinlerarası bir disiplin” olarak nitelendirilmektedir (Kurthan, 2015:33).

Yönetim biliminin doğuşu hakkında Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan yönetsel sorunlara ya da uzman yöneticilerin ortaya çıkışına dikkat çekilmekte; yönetim biliminin klasik dönem düşünürleri ya Adam Smith ya da Frederick Winslow Taylor, Henri Fayol ve Max Weber ile başlatılmaktadır (Bakkalbaşı, 2017:429). Nitekim yönetim biliminin gelişiminde yönetim gurusu olarak nitelendirilen Taylor gibi araştırmacıların çok büyük katkıları olmuştur (Özer, 2016:160). Tarihsel açıdan ele alındığında ise yönetim biliminin doğuşu Batı kaynakları açısından Platon, Aristo, Eflatun ve Machievalli'ye kadar götürebilmekte; Doğu'da ise benzer mahiyetteki çeşitli siyasetnamelere ve benzeri eserlere başvurulabilmektedir (Yeşil, 2016:20). Bu çeşitli ayrımlar nedeniyle yönetim biliminin ortaya çıkışı ve bu bilimin ilk temsilcileri

hakkında üzerinde görüş birliğine varılmış genel bilgilere ulaşmak pek mümkün gözükmemektedir. Ayrıca bu konu hakkında birçok kaynakta farklı bilgi ve yorumlara rastlanmaktadır. Yine de modern anlamda yönetim biliminin doğuşunu Sanayi Devrimi öncesine çekmek, pek mümkün gözükmemektedir çünkü devrim öncesinde yapılan herhangi bir çalışma, devrimle birlikte ilk defa ortaya çıkan yönetsel gelişmelerden mahrum kalmaktadır (Bakkalbaşı, 2017:435). Bu nedenle 18. yüzyıl sonunda her ne kadar A. Smith'in çalışmalarında yönetime ilişkin birçok bilgi ve birikimle karşılaşılsa da Sanayi Devrimini ve buna bağlı gelişmeleri yaşamamış/görmemiş olması, modern yönetim biliminin ilk temsilcisi olarak görülmesini engellemektedir (Bakkalbaşı, 2017:441). Benzer şekilde Hobbes'un Leviathan başlıklı eseri de içerisinde yönetim bilimi açısından her ne kadar çok zengin bir içerik taşısa da yönetim bilimi açısından genellikle derinlemesine incelenmemektedir (Karaduman, 2020:135).

19. yüzyılda ise yönetime ilişkin Sanayi Devrimini ve ardından gelen gelişmeleri deneyimleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar arasında topluma yönelik yayımlanmayan, sözel kalan ya da sadece birtakım kurum arşivlerinde saklanan çalışmalara da rastlanmaktadır. Bunların yönetim biliminin bir parçası olduğu hususu tartışılmalıdır (Bakkalbaşı, 2017:435). Bu dönemdeki çalışmaları üç grupta toplamak mümkündür (Jenks, 1960:424-425):

- Örgütlenme sorunları ve işgücü kullanımı hakkında her kuruluşun deneysel olarak geçici çözümler bulduğu ve bu çözümlerin gözlem ya da sözel olarak iletildiği çalışmalar
- Örgütlerin ve prosedürlerin bazı açılardan planlandığı hatta temelinde deneyin ya da sistematik araştırmaların bulunduğu fakat başkasının ne yaptığına ilişkin herhangi bir referans olmayan ve temel özelliklerin yazı ve çizelgelere döküldüğü çalışmalar
- Örgütler ve prosedürler hakkında karar almanın rutin hale geldiği, benzer ya da ilgili alandaki gelişmelerin dikkatle takip edildiği ve uygulandığı, geniş ölçüde uygulanabilir genel kavramların ve ilkelerin ortaya çıkarıldığı bir dönemde gizlilik ve özel durum engellerini aşan, karşılıklı iletişim temelinde belirli uygulamaların karşılaştırıldığı, eleştirildiği ve öykündüğü çalışmalar

Son grupta belirtilen çalışmalar yönetim hareketini ortaya çıkarmakta (Jenks, 1960:425) ve bu süreç yönetim biliminin doğuşu olarak kabul edilebilmektedir (Bakkalbaşı, 2017:436).

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendi deneyimlerini paylaşan uzman yöneticilerin ortaya çıktığı ve bunların çeşitli sektör dergilerinde yayımlanan çalışmalarının klasik yönetim düşüncesini başlattığı düşünülmekte; yazarı belirsiz bu çalışmaların Taylor, Fayol gibi klasik yönetim düşünürleri olarak kabul edilen kişilerin yayınlarına çok benzediği ifade edilmektedir (Bakkalbaşı, 2017:448). Taylor da “Bilimsel Yönetimin İlkeleri” başlıklı ünlü eserinde 1870’leri temel alarak yönetim kavramının otuz yıldan daha eski bir zamana yayıldığına ve kademeli olarak ortaya çıkan bir gelişme olduğuna dikkat çekmektedir (Taylor, 1919:27-28; Taylor, 2013:30). Bu nedenle modern yönetim biliminin doğuşunda 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çeşitli sektör dergilerinde yayınları çıkan uzman yöneticilere de dikkat çekmek gerekmektedir. Bu isimsiz uzman yöneticilerin çalışmaları ile klasik dönemin temsilcileri olarak ifade edilen kişilerin yayınları arasında konu, motivasyon, çözüm önerileri ve ilkeleri açısından büyük bir benzerlik bulunmaktadır (Bakkalbaşı, 2017:448). Taylor öncesinde bu isimsiz uzman kişilerin paylaşımları, yönetim biliminin doğuşunda önemli bir rol üstlenmiştir.

Yönetim biliminin temelinde her ne kadar Kameralizm ya da idare hukuku gibi öncüllerden bahsedilse de bu alanın ABD patentli olduğu ifade edilmektedir (Hatipoğlu, 2015:306). Fakat Amerikan yönetim düşüncesi birdenbire, kendiliğinden, yani Wilson’ın makalesi ve Taylor’ın bilimsel yönetim yaklaşımı ile değil, aksine dönemin koşulları ile ortaya çıkmıştır (Kantarcıoğlu & Fedai, 2020:647) ve bu çalışmalar o dönem içerisindeki ABD’nin yapısal unsurlarını, üretim biçimini ve örgütleniş şeklini ifade etmektedir (Kantarcıoğlu & Fedai, 2020:644). Nitekim yönetim uygulamaları ilgili toplumun dinsel değer ve inanışlardan bile etkilenebilmektedir (Küçük, 2019:48). Neticede sadece F. W. Taylor değil, onunla birlikte Adam Smith, isimsiz uzman yöneticiler, W. Wilson, H. Fayol ve M. Weber gibi isimler yönetim biliminin doğuşunda çok büyük katkılar sunmuştur.

2.Frederick Winslow Taylor

2.1.Bilimsel Yönetimin İlkeleri

Örgüt ve yönetim alanının bir bilim dalı haline gelmesi sembolik olarak Taylor’ın “Bilimsel Yönetimin İlkeleri” başlıklı kitabının yayımlandığı 1911 yılında gerçekleşmiştir (Öztaş, 2014:64). Yüz-on yıl kadar önce yayımlanan “Bilimsel Yönetimin İlkeleri” başlıklı kitap hacimce çok küçüktür fakat bütün dünyayı sarsan bir etki yaratmıştır. Taylor, böylece modern yönetimin kurucusu olarak kabul edilmiştir. Radikal kişiliği ve ateşli tavırları nedeniyle ABD’de hem popüler hem de çok fazla tartışılan bir figür haline gelmiştir. 1911’de yayımlanan

bu kitabıyla neredeyse bir gecede uluslararası bir üne kavuşmuş ve dünyanın dört bir yanındaki yöneticiler “en iyi tek yolu” keşfetme konusunda âdete takıntılı hale gelmiştir (Blake & Moseley, 2011:346).

Bilimsel yönetim, Amerika'dan dünyanın geri kalanına hızla yayılmıştır. Bazen Rusya'da olduğu gibi hevesle ele alınmış, bazen Polonya ve Çekoslovakya'da olduğu gibi yerel inisiyatiflerle birleşmiş, bazen İngiltere'de olduğu gibi şiddetle karşılanmış, bazen Fransa'da olduğu gibi şiddetli ulusal tartışmaların odağı haline gelmiş ve bazen Japonya'da olduğu gibi sessizce özümsemiş ve ayrıntılandırılmıştır. Kısacası hiçbir sanayi ülkesi bilimsel yönetime karşı kayıtsız kalamamıştır (Kijne & Spender, 1996:xii).

Taylor'ın temel yöntem ve fikirleri, ilk defa metal kesme ve kronometre zaman etütlerini gerçekleştirdiği 1880 - 1884 döneminden önceki yıllarda deneyimlediği makine atölyesinin zihniyetinden, işyerinden ve mühendislik teori ve uygulamasından kaynaklanmıştır. O yıllarda ve öncesinde, modern Amerikan takım tezgâhı mühendisliği üreticileri, makineleri daha verimli ve daha karlı hale getirmek için eski temel yöntemler yerine rasyonelleştirmeye ve bilimsel yönetimin makine mühendisliğine uygulanmasına destek olmuştur (Clark, 1996:33).

1856 yılında doğan Taylor, Amerika'nın yoğun sanayileşmeye geçiş sürecinin başlangıcına tanık olmuş (Savino, 2016:70) ve sanayi içerisinde bir çırak olarak işe başlamıştır. Böylece bilimsel yönetim, hem Taylor'ın deneyimlerinin bir sonucu hem de dönemin ihtiyaçlarını gidermeye yönelik uygulamaya geçirilen bir ürün olarak ortaya çıkmıştır (Schachter, 1989:21). Taylor, Harvard çalışmalarını göz rahatsızlığı nedeniyle bıraktıktan sonra kalıpcı ve makinist olarak çalışmaya başladığı 1874 yılından "Parça Başı Ücret Sistemi" başlıklı raporun yayımlandığı 1895 yılına kadarki dönemde bilimsel yönetim sisteminin temelini geliştirmiştir. Başlangıçta Taylor sistemi olarak bilinen sistem, 1910 yılı civarında “Bilimsel Yönetim” olarak nitelendirilmiştir (Kijne & Spender, 1996:xii). Taylor'ın metoduna ilk başlarda “iş analizi” ya da “iş yönetimi” de denilmiştir. Yirmi yıl kadar sonra “Bilimsel Yönetim” olarak ifade edilmeye başlanmıştır. Bir yirmi yıl daha sonra, yani İkinci Dünya Savaşı ardından ABD ve Japonya'da “Endüstri Mühendisliği” ve Almanya'da “Rasyonelleştirme” olarak ifade edilmiştir (Drucker, 2014:155).

Taylor, 1881'e kadar hareket-zaman etüdü, 1883'e kadar fonksiyonel ustabaşılık ve 1884'e kadar parça başı ücret sistemi hakkındaki kavramlarını geliştirmiştir. Taylor, düşüncelerini iyice netleştirdikten sonra Amerikan Makine Mühendisleri Birliği'nin (ASME) 1895 yılı toplantısında "Parça Başı Ücreti Sistemi" konulu makalesini sunmuştur. Makalesi çok

az tepki almıştır. Bu makaleyi Taylor'ın Bilimsel Yönetimin temellerini oluşturan öncü arkadaşları - Gantt, the Gilbreths, Emerson, Cooke, Barth vb. dahil olmak üzere Taylor ve diğerlerinin makaleleri ve kitapları izlemiştir (Mihalasky, 1996:137).

Taylor birkaç dönem boyunca bilimsel yönetimin ana temalarını geliştirmiş ve bunları ASME aracılığıyla yayımlatmak istemiştir. Fakat ASME'nin yönetim kurulu üyeleri yaklaşık bir yıl kadar Taylor'ın bu çalışmalarını yayımlamayı ertelemiştir. Demiryolu taşımacılığı hakkındaki duruşmaların ardından ise insanlar Taylor'ın fikirlerini öğrenmekte fazlasıyla ısrarcı olmaya ve ASME'yi bu konuda sıkıştırmaya başlamıştır. Bu durumda Taylor ise makalesini ASME tarafından değerlendirilmeden geri çekmiş ve The American Magazine tarafından üç sayı olarak yayımlanmasına izin vermiştir. Bu makaleler çok süre geçmeden kitap haline getirilmiş ve "Bilimsel Yönetimin İlkeleri" New York'ta "Harper and Brothers" tarafından yayımlanmıştır. Ardından bu kitaba ilişkin uluslararası büyük bir talep gelmiş ve bunu bol övgüler ve aynı zamanda sert eleştiriler izlemiştir (Blake & Moseley, 2011:348). Bu kitap üç amaç doğrultusunda yazılmıştır (Taylor, 2013:13):

- Verimsizlik nedeniyle bütün bir ülkenin katlanmak zorunda kaldığı büyük kayba dikkat çekmek
- Verimsizliği önlemek için olağanüstü insanlar yerine sistematik bir yönetime ihtiyaç olduğunu vurgulamak
- Yönetimin birtakım ilkelere, kuralara ve kanunlara dayanan bir bilim olduğunu kanıtlamak, tüm beşeri faaliyetlerde bilimsel yönetimin ilkelerinin uygulanabileceğini ve böylece en iyi sonuçların elde edileceğini göstermek

Bilimsel yönetimin sacayakları Taylor tarafından şu şekilde özetlenmektedir (Taylor, 2013:109-110); bilim, uyum, işbirliği, maksimum üretim, verimlilik ve refah. Olumlu sonuçlar almak içinse şu şartlar yerine getirilmelidir (Taylor, 2013:93):

- Bireysel yargılar yerine bilim
- İşçilerin rastgele seçimi yerine tek tek bilimsel seçim ve yetiştirme
- Yönetimin işçilerle samimi işbirliği

Bilimsel yönetim beş temel unsurdan oluşmaktadır; merkezi bir takım-alet odası, kronometre-zaman etüdü, bir planlama departmanı, farklılıkları açığa çıkararak parça başı ücret sistemi ve fonksiyonel ustabaşılık (Kijne & Spender, 1996:xii). Taylorizm, bu ilkelerin yanı sıra Taylor'ın ve yakınlarının geliştirdiği araç ve yöntemleri de içermektedir. Bunlar şu şekilde

ifade edilebilmektedir (Mihalasky, 1996:154-155): Fonksiyonel ustabaşlık, hatırlatıcı sınıflandırma, iş sıralaması, seçim ve eğitim, ücret teşvikleri, önleyici bakım, bilimsel yönetim, zaman ve hareket etüdü, standardizasyon, maliyet hesabı, Gantt şeması, hesap cetveli ve işlem listeleri.

Bugün takım çalışması, toplam kalite yönetimi ve karşılaştırmalı değerlendirme gibi fikirlerin iş uygulamaları üzerinde güçlü bir etkisi olduğu görülmektedir ancak hiçbir iş fikrinin bilimsel yönetimden daha fazla etkisi olmamıştır. Bir işin nasıl yönetileceğine ilişkin temel anlayış ise hala büyük ölçüde bilimsel yönetim tarafından belirlenmektedir (Kijne & Spender, 1996:xi).

2.2. F. W. Taylor'ın Kişisel Özellikleri ve İlkeleri

Taylor'ın güçlü yönleri; vizyonu, azmi, pragmatizmi ve adanmışlığı olarak ifade edilmekte (Spender, 1996:28), yenilikleri ve sentezleri oldukça yaratıcı bir dehanın ürünü olarak değerlendirilmektedir. Oysaki dehanın yanında bunlar çok zahmetli bir sabır ve son teknoloji yöntemlerin uygulanması ile gerçekleşmiş ve Taylor'ın kişisel özellikleri, tüm başarılı mühendislerde görülen zeka, gayret, ciddiyet ve çalışkanlık olmuştur (Clark, 1996:58).

Taylor akademisyenlere çok az saygı duymuş ve akademisyenlerin genellikle dünyada bir fark yaratamayacaklarını öne sürmüştür. Bu nedenle kuramlaştırmak ve yazmak yerine, eylem araştırmasının ilk örneklerini sergilemiş ve kişisel etkileşim, danışmanlık ve konferanslar yoluyla dünyayı doğrudan değiştirmeye çalışmıştır (Spender, 1996:16). Örneğin üç aydan uzun süren gözlemlerine dayanarak Taylor, işçilerin yük altında çalışırken günün belirli saatlerinde dinlenmelerine izin verilirse en verimli aşamaya çıktıklarını keşfetmiştir (Schachter, 1989:39).

Taylor esasen bir dizi araç ve yöntemi bir araya getirmiş, bunlara bir felsefe eklemiş ve böylece yeni bir yönetim sistemi geliştirmiştir. Bir mühendis olması nedeniyle o günün problemini çözmek için aşına olduğu bilimsel araçları uygulamıştır ve "adil bir günlük ücret nedir? sorusunu ele almıştır. Önce sistemini geliştirmeye odaklanmış, ardından bu sistemi işletmeye ya da sanayi sahiplerini bu sistemi kurmaya ikna etmeye çalışmıştır. Ayrıca, yaklaşımının temeli olarak ifade edilen bir dizi ilkeyi benimsemiştir (Mihalasky, 1996:154). Ona göre en ilkel işlerde bile bir bilim bulunmaktadır (Taylor, 2013:56).

Taylor'ın temel değerleri mantığın üstünlüğü, geliştirilmiş nitelik, daha düşük maliyetler, daha yüksek ücretler, daha yüksek çıktı, işçi-yönetim işbirliği, deney, net görevler ve hedefler, geri bildirim, eğitim, karşılıklı yardım ve destek, stres azaltma ve dikkatli seçim ve insanların gelişimi üzerine bina edilmiştir (Papesh, 2000). Araştırmaya, planlamaya, iletişime,

standartlara, teşviklere ve geri bildirimlere verdiği önem sayesinde Taylor'ın etkisi neredeyse bütün sektörlerde dağılmış ve iş dünyasında, hükümetlerde, sağlık ve eğitim alanlarındaki faaliyetlerde bu ilkeler benimsenmiştir (Blake & Moseley, 2011:352).

Taylor üretkenliği artırmak amacıyla her bir kişiye doğru görevi vermeyi ve artan çıktı için kişiye iyi ödeme yapılması gerektiğini savunmuştur. Midvale'de günlük üretim kotalarını belirlemek için zaman etütlerini kullanmıştır. Günlük hedeflerine ulaşanlara teşviklerin ödenmesi ve ulaşamayanlara daha düşük ücret ödenmesi öngörülmüştür. Zaman etüdü, sistematik kontrol ve araçlar, fonksiyonel ustabaşılık ve yeni ücret planı kullanılarak verimlilik ikiye katlanmıştır. Özetle işe değil, kişiye para ödenmiştir (Papesh, 2000). Taylor işyerinde kaytarmanın önüne geçilebildiği takdirde verimliliğin artacağına inanmıştır (Özer, 2012:42). Bilerek işi yavaşlatma, işi asma ya da kasten yavaş çalışma davranışı (soldiering) dünyanın her yerinde yaşanmaktadır (Taylor, 2013:20). Eğer bu davranışlar engellenebilirse üretim maliyetleri düşecek ve maksimum refaha doğru yol alınabilecektir. Bunun için çalışanların günlük olarak en fazla çabayı göstermesi gerekmektedir (Taylor, 2013:21). Motivasyon hakkında Taylor çok dar bir görüş taşımış, parasal teşviklerin işçilerin daha verimli çalışmasında tek yol olduğuna inanmıştır (Blake & Moseley, 2011:349). Taylor zaman zaman işçilere bir makine gibi davranmıştır fakat bu tür gözlemler onun adalet duygusuna sahip olmadığı anlamına gelmemektedir (Clark, 1996:59).

Sorumluluklar konusunda Taylor gayet açık olmuştur, bu sorumluluklar yönetimin işlevlerini oluşturmuştur. Buna göre yönetimin standartlar belirleyerek bunları kuruluşun birer kanunu haline getirmesi gerekmektedir. Ayrıca Taylor, yalnızca kuvvete dayanan hiçbir yasanın geçerli olmadığını gayet farkındadır ve bu nedenle işbirliğine oldukça önem vermiştir (Korver, 1996:97).

Taylor için planlama çok önemli bir ilke olmakta ve ona göre planlamanın iş fonksiyonundan ayrı tutulması gerekmektedir. Taylor, alt düzeydeki çalışanların ve denetçilerin bir işin nasıl yapılması gerektiğini planlamakta yeterli olmadıklarını düşünmüş ve mühendislerden oluşan bir planlama departmanının kurulmasını savunmuştur (Blake & Moseley, 2011:349). İşini incelemeye yönelik yeni bir yaklaşım, yeni bir örgütsel yapı ihtiyacını doğurmaktadır. Geçerli bir işi geliştirmek ve sürdürmek, yeniden yapılanmayı, özellikle de bir planlama departmanının oluşturulmasını gerektirmektedir. Bu departman, zaman ve hareket etütlerinden elde edilen bilgileri depolamakta ve bir takas odası olarak hizmet vermektedir.

Ayrıca işletme personeline talimat gönderen ve onlardan raporlar alan merkezi bir kayıt tutma deposu görevini icra etmektedir (Schachter, 1989:41).

Taylor'ın teorisi, yönetimi örgütsel öğrenme sürecinin merkezine koymaktadır. Bilimsel yönetim, yöneticilerin belirli bir teoriyi izlemekten ziyade organizasyonun bilgisini toplamak ve optimize etmek için kullandıkları yöntemleri içermektedir (Spender, 1996:24). Örgüt kuramı bugün hala hiyerarşi ve mevki gücüne takılıp kalırken, bir asır önce Taylor, bilgiye, onun yaratılmasına ve uygulanmasına dayalı bir örgüt kuramının temelini atmaya çalışmıştır. Bu çabalar, zeki insanların işlerini anlamlandırmak için geliştirdikleri pratik iş görme usulünün doğasına dikkat ederek başlamıştır (Spender, 1996:21). Taylor için bilgi, fabrika reformunun anahtarını oluşturmuştur. 1895 gibi erken bir tarihte eski sorunları çözmek amacıyla yeni verilere ihtiyaç olduğuna dikkat çekmiştir (Schachter, 1989:84). Ayrıca bilimsel yönetim yalnızca fiziksel faaliyetler olarak değil, aynı zamanda zihinsel bir devrim olarak görülmüştür (Fry & Raadschelders, 2017:74). Rastgele metotlar yerine bilimsel yönetimi uygulamak için bir işin sadece en uygun hızda yapılması ya da araç gereçlerin buna göre yeniden tasarlanması değil, bunlarla birlikte işyerinde bulunan herkesin zihinsel tutumunu değiştirmesi gerekmektedir (Taylor, 2013:83).

Sonuçta ileri görüşlü, çağdaş, azimli, gayretli, çalışkan, pragmatist, pratik, adanmış, yaratıcı, yenilikçi, zeki, ciddi, disiplinli, gözlemci, eylem odaklı, sabırlı, mantıkçı, araştırmacı ve sorgulayıcı nitelendirmelerinin Taylor'ın kişisel özelliklerini yansıttığı görülmektedir. Bilimin ve bilginin üstünlüğü, mantığın üstünlüğü, niteliğin geliştirilmesi, gelişim, örgütsel öğrenme, verimlilik, netlik, açıklık, araştırma, planlama, iletişim, iş birliği, yardımlaşma, standartları belirleme, teşvik ve motivasyon, geri bildirim, iş bölümü, adalet, zihinsel devrim ve değişim ise Taylor'ın temel ilkelerini işaret etmektedir.

3.“Sherlock Holmes” Karakteri

3.1.Kurmaca Edebiyat, Anlatılar ve Yönetim Bilimi

İlk bakışta bir kurmaca edebiyat ürünü olan “Sherlock Holmes” hikâye ve romanlarıyla yönetim bilimini ilişkilendirmek anlamsız bir durum olarak karşılanabilmektedir fakat Taylor ve Holmes arasındaki benzerlikler bu ilişkiyi anlamlandırmakta ve yönetim biliminin ilgili dönemin temel ihtiyaçlarına ilişkin ortaya çıktığını ve bu dönemin temel özelliklerini yansıttığını göstermektedir. Örneğin Kociatkiewicz ve Kostera'nın (2012) çalışmasında Holmes karakterinin karmaşık rasyonalite yapısı incelenmekte ve bu yapı ile yönetim literatüründeki rasyonalite kavramı karşılaştırılmaktadır. Böylece rasyonalite kavramının

karmaşıklığına ve bu kavramın hayal gücü ile arasındaki sıkı bağa dikkat çekilmekte ve Holmes'un rasyonalitesi, yönetim bilimi düşüncesine ve pratiğine uygun yeni bir kavram olarak önerilmektedir. Gerçekten de yöneticilerin Holmes gibi çözmesi gereken birtakım sorunları bulunmaktadır ve Holmes'ün yaratıcı rasyonalitesinden yararlanmak gerekmektedir (Kociatkiewicz & Kostera, 2012:163). Shafritz ve Borick'in (2016) çalışmasında ise hem tarihsel vakalar toplanmakta hem de gayri resmi tarihten yararlanılmaktadır. Bu çalışmada Holmes, bilimsel yönetim olarak ifade edilen teorinin temeli (kurgusal beyni) olarak açıkça ifade edilmektedir (Shafritz & Borick, 2016:5). Gabriel'in (2000) çalışmasında ise hikâyeler aracılığıyla örgütlerin duygusal, siyasal ve sembolik yaşamlarına değerli bakışların sunulduğu ve araştırmacılara çalışmalarında kullanmak üzere güçlü bir araç kazandırıldığı görüşü savunulmaktadır.

Geleneksel anlamda bilimsel bilgi insanların sıradan günlük bilgisinden, yani anlatı bilgisinden (hikâyeleme/öyküleme) ayrı tutulmaktadır fakat son zamanlarda genelde sosyal ve beşeri bilimlerde ve özelde örgüt çalışmalarında anlatı bilgisinin kullanılmasına yönelik bir talep yükselmektedir. Bilim ile anlatı arasında büyük bir fark bulunmamakta (Czarniawska-Joerges, 1995:14) ve örgüt çalışmalarının anlatı biçimine vaka incelemelerinde kolaylıkla rastlanabilmektedir (Czarniawska-Joerges, 1995:16). Alvarez ve Merchan'ın (1992) çalışmasının başlığı, anlatı biçiminin faydalarını özetlemektedir: "Harekete Geçmek için Hayal Gücünün Kullanımında Anlatı Kurgusunun Önemi" (The Role of Narrative Fiction in the Development of Imagination for Action). Bu çalışmaya göre anlatı kurgusu, harekete geçmek için hayal gücünün kullanımında önemli bir rol oynayabilmektedir.

Günümüzde postmodernizm, post-yapısalcılık ve feminist teorilerin güçlü eleştirileri neticesinde farklı bilgi türleri arasındaki sınırların politik temeli açığa çıkarılmış ve sonuçta kurgu ile gerçek, sanat ile bilim arasındaki sınırlar giderek kalkmıştır (Phillips, 1995:625-626). Örneğin polisiye hikâyeler ile örgüt çalışmaları arasındaki en temel benzeşimlerden biri sosyal hayata ilişkin kullanılan gerçekçi üsluptur. Her ikisinde de sosyal bir bağlamda bir sorun çözülmeye çalışılmakta ve anlatılar benzer şekilde kurgulanmaktadır (Czarniawska, 1999:19). Kurmaca karakterlerin tarihi olaylarda kritik roller üstlenebildiği de görülmektedir. Örneğin, Harriet Beecher Stowe'un 1852 tarihli "Tom Amca'nın Kulübesi" başlıklı romanı, köleliğin zulmünü betimleyerek 1861-1865 ABD İç Savaşı'na yol açan siyasi bir iklim yaratmıştır (Shafritz & Borick, 2016:2). Sosyal bilimcilerle kurgucu yazarların arasında dikkat çekici birtakım ortak benzerlikler bulunmaktadır. Örneğin George Orwell'in "Hayvan Çiftliği", Max

Weber'in veya Steward Clegg'in iktidar ve toplumsal yapı hakkındaki çalışmaları kadar önemli bir hipotez sunmaktadır (Phillips, 1995:627).

Genelde sosyal bilimlerde, özelde örgüt teorilerinde kurmaca edebiyatla olan benzeşimlerden yararlanabileceğimiz kabul edilmektedir. Özellikle kurmaca edebiyat içerisinde değerlendirilen polisiye hikâyelerin bu tür karşılaştırmalar için oldukça uygun olduğu düşünülmektedir çünkü bu hikâyelerde bir dedektif, tıpkı bir araştırmacı gibi birtakım açıklamalara ulaşmak amacıyla çalışmaktadır (Czarniawska, 1999:13). Özellikle etnografilerde ve vaka incelemelerinde sosyal dünyayı anlatı dünyasından ayırt edemeyecek bir tarzda anlatı kurgusunun tekniklerinden ve biçimlerinden yararlanılmaktadır (Phillips, 1995:627). Hem sosyal bilimlerde hem de polisiye hikâyelerde istisnai bir olayın (araştırma sorunu ya da cinayet) kesintiye uğramasının ardından insanların günlük yaşamları hakkında ayrıntılı bilgiler sunulmakta; bu kesinti, yazarın, genellikle kapalı veya gözlemci tarafından görülemeyen bağlamın yapısını ortaya çıkarmasını gerektirmekte ve tümdengelim, tümevarım ve uzaklaşma gibi farklı şekiller alabilen, ancak her zaman hem rasyonelliği hem de gerilimi içeren bir “keşif mantığı” benimsenmektedir (Kociatkiewicz & Kostera, 2012:166). Prensipte hem sosyal bilim çalışmalarında hem de polisiye hikâyelerde analitik mantığın ve tümdengelim ya da tümevarım yöntemlerinin kullanılması gerekmekte ve her iki türe de keşif mantığı hâkim olmaktadır (Czarniawska, 1999:21). Tipik olarak polisiye hikâyeleri, başarılı bir çözüme ilişkin kesinlik ile doğasına ve buna nasıl ulaşılacağına ilişkin belirsizliği birlikte içermektedir (Kissane & Kissane, 1963:359).

Kurgusal Holmes karakterinin gerçek olaylar ve gerçek insanlar üzerindeki etkisi bu hikâyelere çarpıcı bir gerçeklik kazandırmaktadır. Gerçekten de Holmes karakteri halka ilk kez sunulduktan birkaç yıl sonra, her ne kadar canlı bir birey olmasa da beşeri olaylarda nüfuz kazanmıştır (Shafritz & Borick, 2016:1-2). Hatta Holmes'ün yöntemlerinin suç dünyasını aşarak birtakım pozitif değişimlere yol açabileceği öngörülmüştür (Konnikova, 2016:13). Bu hikâyelerin genelde yönetim bilimiyle, özelde Taylor ile olan ilişkilerini ve etkileşimlerini ortaya koymak, yönetim biliminin doğuşu hakkında çeşitli fikirler sunmaktadır. Aslında burada asıl mesele bilgileri nereden aldığımız değil, onları nereye götürdüğümüz olmaktadır. Bu nedenle çalışmanın devamında Holmes hikâye ve romanları ile yönetim bilimi arasındaki ilişki ele alınmakta ve Holmes ve Taylor arasındaki benzerliklere dikkat çekilmektedir.

3.2.”Sherlock Holmes” Karakteri ve Yönetim Bilimi

Hem orijinal hem de ikincil Sherlock Holmes hikâyelerine olan talep, 1891'de Londra'daki “The Strand Magazine” dergisinde ilk kez yayımlanan Holmes hikâyesinden itibaren devam etmekte; sayısız roman, tiyatro oyunu, film, radyo draması ve televizyon programı Holmes karakterini kullanmaktadır (Shafritz & Borick, 2016:1). Aslında Arthur Conan Doyle (1859-1930), ilk olarak “A Study in Scarlet” romanı ile 1887'de Holmes karakterini yaratmıştır ancak, “The Strand Magazine” dergisinde (1891-1950) 1891'de yayımlanan ilk kısa öyküsü “Bohemya'da Skandal” ile popüler olmaya başlamıştır. Toplamda dört roman ve 56 kısa öykü yazmıştır. Conan Doyle'un hikâyelerinin çoğu, Holmes'e sadece araştırmalarında değil, aynı zamanda Londra'da onunla aynı evi paylaşan Dr. Watson tarafından anlatılmaktadır (Soygül, 2019:1). Holmes ilk başta sadece işini yapan eşsiz bir figürdür fakat süreç içerisinde kendisini model alan binlerce kişiye ilham kaynağı olmuştur. Bunlardan bazıları suçu tespit etmekte, bazıları da iş sorunlarını tespit edip çözmekte Holmes'den etkilenmiştir (Shafritz & Borick, 2016:5).

Henüz 1887'de Holmes karakteri ile bilim ve düşünce devrimi için mükemmel bir sözcü yaratılmış, bilimsel bir simge ve ulaşmayı arzu edebileceğimiz bir ideal temsil edilmiştir (Konnikova, 2016:14-15). Sekiz yılın ardından Taylor, 1895'de ASME'ye “Parça Başı Ücret Sistemi” başlıklı raporunu sunmuştur (Fry & Raadschelders, 2017:77). Doyle'un ilk kez Holmes karakterini ortaya çıkarması (1887) ve popüler olması (1891) ile Taylor'ın bu raporunu sunmasının (1895) hemen hemen aynı tarihlerde gerçekleşmesi, bu dönemin uzmanlık ve verimlilik arayışını vurgulamaktadır. Bir yanda Doyle'un yazdığı polisiye hikâyeler içerisinde gördüğümüz danışman dedektif Holmes'ün ortaya koyduğu uzmanlık, diğer yanda Taylor'ın bir işi yapmanın “*en iyi tek yol*”unu bulma gayretleri, günümüz insanlığının yaşamını şekillendirmede çok hayati olan on-dokuzuncu yüzyılın mahiyeti hakkında bizlere fikirler vermektedir. Taylor kendisini “danışman mühendis” olarak tanıtmaya başladığında, fark etse de etmese de “danışman dedektif” olarak dünyaca ünlünen Sherlock Holmes'ün izinden gitmiştir. Danışman dedektiflik hakkında okumuş olan iş adamlarının “yönetimde danışman mühendis” kullanmaları yüksek bir ihtimaldir. Bu kapsamda dünyaya kendisinden ne bekleneceğini ve bir danışmanın nasıl kullanılacağını ilk öğreten kişi Holmes olmuştur (Shafritz & Borick, 2016:7).

Bu dönemde üretim teknik ve teknolojisinde yaşanan gelişmelerin üretim faaliyetlerinin örgütlenmesi ve yönetilmesiyle bütünleştirilmesi, kaynak israfının önlenmesi, etkinliğin

sağlanması ve verimliliğin artırılması noktasında büyük bir gayret sarf edilmiştir. Taylor da döneminin temel sosyal sorununu verimsizlik olarak tanımlamıştır (Fry & Raadschlders, 2017:80). Hatta dönemin gerektirdiği uzmanlık ve verimlilik arayışı, Charlie Chaplin'in "Modern Zamanlar" filminde (1936) trajikomik bir şekilde işlenmiştir. Bu filmde işçilerin yemek yerken dahi zamanlarını en iyi şekilde ayarlamaları için otomatik yemek yediren bir makinenin icat edilmeye çalışmasından, işçilerin zamanla kullandıkları aletin bizzat kendileri olup dinlenme vakitlerinde dahi kollarını birer çekiç gibi hareket ettirmelerine kadar insanın makineleşmesi konusu ele alınmaktadır. Filmde saatin durmadan ilerleyişi modern zamanların gelişini haber vermekte ve zaman kavramının önemi vurgulamaktadır (Orhan, 2010:139).

Uzmanlıkta alışkanlıklar devreye girmektedir. Zihnimiz başka bir şey yapması gerektiğini bilse bile, alışkanlık sayesinde kazandığımız rutin zorla kendi bildiğini yaptırmaktadır (Konnikova, 2016:7). Burada ortaya çıkan doğru sezgi saatlerce süren bir eğitimin sonucu olmaktadır. "Kızıl Saçlılar Kulübü" hikâyesinde; başka insanların bilmedikleri şeyleri bilmeyi kendi işi bilen ve yüz ifadesinden, özellikle de gözlerden düşünceleri bile okuyabilen Holmes karakteri, Jabes Wilson isimli bir müşterisinin dış görünüşünden fikirler yürütmeye başlamaktadır. Wilson hakkında bir dönem işçilik yapmış olduğu, enfiye çektiği, Mason olduğu, Çin'de yaşadığı ve son zamanlarda epey yazı yazdığı gözlemlerine nasıl ulaştığını açıklaması karşısında ise müşteri Wilson kahkahalarla gülerek cevap vermektedir: "*Kırk yıl düşünsem aklıma gelmezdi!*" der ve "*İlk başta yaptığımız şeyin zekice olduğunu düşünmüştüm, oysa şimdi hiç de zor olmadığını anladım.*" diye de ekler (Doyle, 2017:45-46). Holmes bu tepki karşısında Watson'a "*Bilinmeyen tüm şeyler muhteşem zannedilir*" deyişini hatırlatarak açıklamaları esnasında hata yaptığını ve böyle açıklamalarda bulunmaya devam ederse sahip olduğu saygınlığın ortadan kalkabileceğini belirtmektedir. Bu durumda ortaya çıkan "kolaylık" değerlendirmesi aslında uzmanlığın ortaya çıkardığı "basitliği" ve "verimliliği" vurgulamaktadır. "Borsacının Kâtibi" başlıklı hikâyede Watson da bu durumu kabullenmekte ve şöyle demektedir: "*Holmes'un tüm mantık yürütmeleri gibi, bir kere açıklandıktan sonra her şey insana çok basit geliyordu.*" (Doyle, 2017:476). Buradan anlaşılacağı üzere uzmanlıkta temel hedef; basitliği sağlamak ve bu sayede en yüksek verimliliğe ulaşmak olmaktadır. Bununla birlikte uzman kişi zamanla çevresine daha çok kendi işi çerçevesinden bakmaya başlamaktadır. Ne ile ilgileniyorsak yavaş yavaş o olmakta ve profesyonel olarak ilgilendiğimiz şey bütün bir hayatımız haline gelmektedir.

Bugün iş dünyasında ve hükümetlerde muhasebe, mühendislik, bilgisayar hizmetleri, yönetim ve hatta etik gibi alanlarda danışmanlara başvurulmaktadır. Danışmanlık kavramı,

antik Roma'daki hukuk uzmanları tarafından benimsenmiş ve sonunda İngiltere'deki tıp uzmanlarına kadar yayılmıştır. Genel pratisyenler hastalarını ileri becerilere ihtiyaç duyulan sorunlarda diğer doktorlara yönlendirmiştir. Doyle da 1887'de ilk Sherlock Holmes karakterini yarattığında İngiltere'de bir pratisyen hekimdir (Shafritz & Borick, 2016:5). Holmes, diğer dedektiflerin, polis memurlarının ve özel dedektiflerin başvurdukları türden bir dedektif olmuştur. Doyle onu kendi kendini danışman olarak tanımlayan biri yapmıştır. Bu son derece önemlidir, çünkü Holmes, böylece tıp alanı dışında herhangi bir türden ilk modern danışman kimliğini kazanmıştır (Shafritz & Borick, 2016:5). Holmes, bir danışman dedektiftir. Avusturya asıllı ABD'li idari danışman, eğitimci ve yazar olarak bilinen Peter Drucker da modern yönetim anlayışının kurucusu olarak kabul edilmektedir. Drucker İngiltere'de yaşadığı dönemde çok fazla Holmes hikâyesi okumuş, sorgulayıcı ve kendisine danışılan dedektifliğin nasıl bir şey olduğunu böylelikle öğrenmiştir (Özer, 2012:392). Holmes'un "Kızıl Soruşturma" başlıklı hikâyesinde dediği gibi; *"İşlenen suçlar arasında büyük bir benzerlik vardır ve önceden işlenmiş olan bin suçun tüm ayrıntıları parmaklarının ucundaysa bin birinciyi aydınlatamaman garip olur"* (Doyle, 2016:32). Holmes, dedektifliğe ve bu mesleğin gereklerine bir hobi olarak başlamıştır. "Gloria Scott" hikâyesinden öğrendiğimiz kadarıyla Holmes henüz geçen, Bay Trevor onun yeteneklerinden etkilenip şöyle der: *"Bunu nasıl becerdiğinizizi bilmiyorum Bay Holmes, ama gördüğüm kadarıyla kendini gerçeğe ya da hayale adanmış tüm dedektifler sizin yanınızda hiç kalır. Sizin mesleğiniz budur efendim, bu konuda görüp geçirmiş bu adamın sözüne güvenebilirsiniz."* İşte Holmes, Bay Trevor'un bu değerlendirmesine kadar sadece bir hobi olarak gördüğü şeyi ilk defa bir mesleğe dönüştürmeyi düşünmüştür (Doyle, 2017:504-505). Bu kısa paragraf, hobi olarak başlayıp danışmanlığa dönüşen profesyonel bir hayatın kısa bir iz düşümünü sunmaktadır.

Holmes, dünyayla bilinçli bir etkileşim kurabilmenin yollarını aramıştır (Konnikova, 2016, s.3). Holmes, görünüşte birtakım sıradan ayrıntıları dikkatli bir şekilde inceleyerek ve mevcut verilerin analizini yaparak gerçeğe ulaşmakta ve bu şekilde okuyucuyu şaşırtmaktadır. İçinde yaşadığı dünya, sakinlerinin çoğuna şaşırtıcı ve anlaşılmaz görünmekte, fakat yetenekli bir gözlemci ve düşünür için tamamen rasyonel ve fazlasıyla açıklanabilir özellikler içermektedir (Kociatkiewicz & Kostera, 2012:166). Buradaki anahtar kelime sistemdir. Bu kelimeyi hiç kullanmamış olmasına rağmen, Holmes her zaman bir soruna bütüncül bir yaklaşım sergilemiş, bir suç mahallinde bir yapbozun bazı parçalarını görmüş ve bilimsel yöntemler ve mantıksal analizler kullanarak, resmin tamamını elde etmek için eksik parçaları bulmuştur (Shafritz & Borick, 2016:6). Doyle, bu hikâyelerde batıl inançlara ve

mantıksızlıklara karşı bilimsel aklın mücadelesini ortaya koymaktadır. Gerçekten de polisiye hikâyelerin 19. yüzyıl “bilimselliğinden” doğduğu düşünülmektedir (Kissane & Kissane, 1963:355). Holmes’un birçok saptamasında dedektif ile hekim arasında bir paralellik kurulmakta ve hukuk, tıp, yönetim bilimi gibi “yararlı bilimler” aracılığıyla genellemelere ulaşılmaktadır (Czarniawska, 1999:23). Holmes’e göre dedektiflik, tam anlamıyla bir bilimdir ya da öyle olmalıdır. Dedektiflik, aynen bilimde olduğu gibi duygusallıktan uzak ve soğukkanlı bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır (Doyle, 2016:185). Holmes’un aldığı davalarda geçmiş vakalarda da görülmüş ve gelecekte yine tekrar edecek belirli özellikler ve ilk bakışta alakasız bulunabilen başka durumlarla da ilişkilendirilebilecek geniş çaplı ilişkiler bulunmaktadır. Buradaki suçlar, Holmes tarafından katı bir bilimsel soruşturma objesi olarak kabul edilmekte ve bu davalara bilimsel metot ilkelerine göre yaklaşılmaktadır (Konnikova, 2016:16). Watson’un da belirttiği gibi “*O, olaya bir kimyager deney tüpünden taşan kabarcıklara nasıl bakarsa öyle bakıyordu.*” (Doyle, 2016a:27). Kesin ve doğru bilgiye müthiş derecede tutkusu olan Holmes (Doyle, 2016:16), bilime aşırı bir soğukkanlılıkla yaklaşmıştır (Doyle, 2016:15). Taylor da bilimsel yönetime tamamen duygularının dışından bakmaktadır. Öyle ki bilimsel yönetimin ilkeleri doğru uygulandığında zeki bir gorilin de Doğu Avrupa göçmenleri kadar faydalı işler çıkarabileceğini düşünmektedir (Fry & Raadschelders, 2017:90).

Holmes kendini bilgelik arayışına adanmış biri olarak görünmekte, kıt verilerden doğru çıkarımlar yapmaya ve yaratıcı bağlantılar kurmaya çalışmakta; çözülmemiş gizemler aracılığıyla canlanmakta ve varoluşun sıkıcılığını gidermek için çeşitli sorunlara ihtiyaç duymaktadır. Çözülmemiş bir davanın (hatta belki de çözümsüz bir davanın) vaadi onun danışman dedektif olmasına neden olmuş ve ulaştığı her çözüm, onu anlaşılır bir dünyanın kasvetine yine geri döndürmüştür (Kociatkiewicz & Kostera, 2012:168). Holmes’un yöntemleri hiç şüphesiz bir bilim insanının geleneksel portresini çizmektedir (Kissane & Kissane, 1963:357). Holmes, suçları çözmeyi bir bilim haline getirmeye çalışmış ve teknikleri, olağan şüphelilerin etrafını çevirmek gibi hâlâ eski moda dedektif yöntemlerini kullanan meslektaşlarını geride bırakmıştır (Shafritz & Borick, 2016:7). Holmes bunu yaparken süper yetenekli veya çalışmadan her şeyi başaran süper zekâ bir karakter olarak algılanmamalıdır. Tıpkı Taylor gibi Holmes de kendi işinde oldukça çalışkan ve disiplinlidir. “Musgrave Töreni” başlıklı hikâyede “*Haliyle ilk başlarda ne kadar zorlandığımı, ilerleyebilmek için ne kadar beklemem gerektiğini anlayamazsınız.*” (Doyle, 2017:531) diyen Holmes, aslında uzmanlığın çok zor elde edilebildiğine ve bunun için oldukça büyük zorluklara göğüs germek gerektiğine dikkat çekmektedir.

Holmes'un kurgusal karakteri, rasyonalitenin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Kociatkiewicz & Kostera, 2012:163). Yönetim ve örgüt çalışmalarında rasyonellik ön plana çıkarken, yönetim araştırmalarında hayal gücü, dikkate değer bir başka faktörü oluşturmaktadır (Kociatkiewicz & Kostera, 2012:164). Holmes karakteri rasyonalizm, laiklik ve aynı zamanda şehircilik ve tüketimcilik gibi modernitenin o dönem için dile getirdiği temel ilkeleri temsil etmiş (Saler, 2003:603); akılcılığı araç-amaç araçsalcılığının ötesinde ele almış ve buna hayal gücünü eklemiştir. Bu yöntem ise kendi ifadesiyle “hayal gücünün bilimsel kullanımı” demiştir (Saler, 2003:604). Holmes, kurgusal bir özel dedektif karakteri olarak şüpheci zihni ve gelişmiş mantıksal akıl yürütme yeteneği sayesinde ortağı John Watson ile müşterilerinin en karmaşık vakalarını çözmektedir. Bunun için gözlem ve soruştırma becerilerini çok iyi kullanmaktadır (Soygöl, 2019:1). Gözlem, hem algı hem de yönetimde önemli bir bileşendir ve Holmes, Watson'ı gördüğünü ama gözlemlemediğini belirtirken aslında çağdaş bir insan kaynakları yöneticisi de okuyucularına tanıdık olmayan bir organizasyon hakkında bilgi edinmelerini sağlayabilmek için benzer görüşleri paylaşmaktadır (Kociatkiewicz & Kostera, 2012:167).

1874-1876 yılları arasında bir Alman sanat dergisinde İtalyan resmi üzerine bir dizi makale yayınlanmış, bu makaleler üzerinde bilinmeyen bir Rus bilgin Ivan Lermolieff imzası ve yine bilinmeyen bir Alman çevirmen Johannes Schwarze ismi bulunmuştur. Bu makalelerde sanat tarihçileri arasında birçok tartışmaya neden olan eski ustaların doğru tespiti hakkında yeni bir yöntem önerilmiştir. Birkaç yılın ardından bu makalelerin esas yazarı İtalyan Giovanni Morelli ortaya çıkmış ve önerdiği yöntem “Morelli yöntemi” olarak kullanılmıştır (Ginzburg & Davin, 1980:7). Morelli'nin sınıflandırma yöntemiyle Doyle'nin sadece birkaç yıl sonra ortaya koyduğu kurgusal Holmes karakterine ait paralellik yine bir İtalyan olan sanat tarihçisi Enrico Castelnuovo tarafından keşfedilmiştir (Ginzburg & Davin, 1980:8). Bir yanda sanat uzmanı, diğer yanda bir dedektif, başkaları tarafından fark edilemeyen ipuçlarından (bir tabloda ve bir suç vakasında) yola çıkmaktadır. Örneğin Holmes ayak izlerinden, sigara küllerinden birçok ipucu yakalayabilmektedir. En bariz örneklerden biri ise Karton Kutu (1892) başlıklı hikâyede geçmektedir. Bu hikâyede Holmes adeta Morelli'yi taklit etmektedir. Dava konusu, masum yaşlı bir kadına iki kesik kulağın gönderilmesiyle başlamaktadır. Dahası Morelli ile Freud arasında da bir benzeşim bulunmaktadır. Bu tuhaf benzerlikler her üç durumda da başkaları tarafından keşfedilmesi zor küçük ayrıntılardan (Freud-şemptomlar, Holmes-ipuçları ve Morelli-resimler) daha derin bir gerçekliğe ulaşmayı sağlamaktadır (Ginzburg & Davin, 1980:11). Holmes karakteri ortaya çıktığında psikoloji alanı henüz emekleme çağını

yaşamaktaydı (Konnikova, 2016:30) ve benzer şekilde yönetim bilimi de henüz yeni ortaya çıkmaktaydı. Bu açıdan dönemin sanat, psikoloji, polisiye edebiyat ve yönetim alanındaki bu ilk önemli çıkışların hem birbirlerine benzerlikleri hem de birbirine çok yakın tarihleri dikkat çekicidir. “Dans Eden Adamlar” başlıklı hikâyede Holmes “*Birinin icat ettiğini bir diğeri keşfedebilir,*” (Doyle, 2015:114) derken belki de bu duruma dikkat çekmiştir.

Morelli, Conan Doyle ve yarattığı Holmes karakteri ile Freud arasındaki benzerlikler ilgi çekicidir. Peki, bu benzerlilerin kaynağı nasıl açıklanabilir? Bunun cevabı çok basit olarak belirtilmektedir; Freud bir doktordur, Morelli’nin tıp diploması vardır ve Doyle de yazmaya başlamadan önce bir doktordur. Yani her üç durumda da tıbbi göstergibilim veya semptomatoloji modeli kullanılarak hastalık doğrudan gözlemlenemese de yüzeysel semptomlar veya işaretler temelinde bir teşhis yapılmaya çalışılmaktadır (Ginzburg & Davin, 1980:12). Burada en temelde gözlem yönteminin tıbbi kaynaklı olduğu, bu yöntemin tıp haricinde ilk olarak Morelli tarafından resim sanatı alanında uygulanmaya başladığı ve ardından hem Conan Doyle’un Holmes karakterinde hem de Freud’un psikanaliz yönteminde Morelli’nin örnek alındığı anlaşılmaktadır. Nihayetinde bu zincirin ucu Taylor’a kadar varmakta, Taylor ile birlikte bu yöntemin başvurduğu küçük ayrıntılar olan resimlerdeki objeler (Morelli), suç ipuçları (Doyle) ve semptomlara (Freud) verimlilik amacıyla iş ve işçilerin hareketleri (Taylor) eklenmektedir. Holmes daha önce harekete geçmiş ve Taylor büyük bir izleyici kitlesine sahip olmadan onlarca yıl önce tüm dünyada tanınır hale gelmiştir. Burada altı çizilmesi gereken nokta, neredeyse okuyabilen herkesin Holmes'un problem çözme yaklaşımını bilmesidir. Yani Taylor, esasen Holmes'un temel fikirlerini almış ve bu fikirleri iş dünyasına uygulamıştır (Shafritz & Borick, 2016:8). Fakat öte yandan, her ne kadar Taylor daha geç bir tarihte çalışmalarını yayımlamış olsa da hareket-zaman etüdü, fonksiyonel ustabaşılık ve parça başı ücret sistemi hakkındaki kavramlarının temeli olan gözlem ve deneyleri Holmes hikâyelerinin yayımlanmasıyla paralel gerçekleştirmiştir. Bu nedenle doğrudan “Taylor, Holmes karakterinden etkilenmiştir”, demek ispatı çok zor bir sav olmaktadır. Bunun yerine benzer tarihlerde, dönemin koşullarının etkisiyle aralarında bir etkileşim olduğu ve bu etkileşim nedeniyle ortaya birtakım benzerliklerin çıktığı savı daha makul gözükmektedir.

Sonuç

Yönetim biliminin doğuşu Taylor ve diğer klasik düşünürlere atfedilse de aslında bunun sadece sembolik bir başlangıç noktası olduğu anlaşılmaktadır. Yönetim biliminin ortaya çıkışı ve bu bilimin ilk temsilcileri hakkında üzerinde görüş birliğine varılmış genel bilgilere ulaşmak

pek mümkün gözükmemektedir. Ayrıca bu konu hakkında birçok kaynakta farklı bilgi ve yorumlara rastlanmaktadır. Neticede Adam Smith, deneyimlerini paylaşan isimsiz uzman yöneticiler, W. Wilson, F. W. Taylor, H. Fayol ve M. Weber gibi isimler yönetim bilimine çok büyük katkılar sunmuştur.

Bu çalışmada ise Taylor'ın yanında "Sherlock Holmes" karakterinin yönetim biliminin doğuşunda önemli bir role sahip olabileceğine dikkat çekilmektedir. Holmes hikâye ve romanlarının genelde yönetim bilimiyle, özelde Taylor ile olan ilişkilerini ve etkileşimlerini ortaya koymak, yönetim biliminin doğuşu hakkında çeşitli fikirler sunabilmektedir. Nitekim bu çalışmada Taylor ve Holmes arasında tespit edilen tarihsel yakınlık, ortak ilkeler, ortak kişisel özellikler ve benzer meslekler yönetim biliminin doğuşunda etkili olan faktörleri daha iyi anlayabilmemizi sağlamaktadır. Tarihsel yakınlık ile aralarındaki "etkileşim"; ortak ilkeler ve benzer meslekler (danışman dedektif – danışman mühendis) ile dönemin ihtiyaçları ve getirilen yenilikler; ortak kişisel özellikler ile dönemin temel özelliklerini içselleştirmiş bir bilim insanının karakteri gözler önüne serilmektedir. Buradan hareketle yönetim biliminin Sanayi Devrimi ardından yaşanan gelişmelerin etkisinde, uzmanlık, verimlilik, bilimsellik ve rasyonellik kavramları merkezinde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Ayrıca yönetim biliminin doğuşunda "danışmanlık" kavramının önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Başarılı gözlem gücü, disiplin, çalışkanlık, nesnellik, hayal gücü ve sorgulayıcı-şüpheci özelliklere sahip bir bilim insanı-danışman olan Taylor sayesinde yönetim, bir bilim haline getirilmiştir.

Bu noktada Holmes hikâye ve romanlarının Taylor'ı etkilemiş olma ihtimali bulunmaktadır. Bu konuda henüz açık kanıtlar bulunmasa da yönetim biliminin temeline ilişkin özellikleri bu hikâye ve romanlarda sıklıkla görmek mümkündür. Bu durum, Holmes karakterinin yönetim biliminin doğuşunda bir etki yaratmış olabileceğini düşündürmektedir. Fakat "Taylor, Holmes karakterinden etkilenmiştir", demek ispatı çok zor bir sav olmaktadır. Bunun yerine yakın tarihlerde, dönemin koşullarının etkisiyle aralarında bir etkileşim olduğu ve bu etkileşim nedeniyle ortaya birtakım benzerliklerin çıktığı savı daha makul gözükmektedir.

Sonuç olarak, Taylor öncesinde Adam Smith'in, çeşitli sektör dergilerinde tecrübelerini paylaşan isimsiz uzman yöneticilerin, sanat uzmanı G. Morelli'nin gözlem yönteminin ve S. Holmes karakterinin yönetim biliminin doğuşunda dolaylı da olsa bir etki bıraktığı düşünülmektedir. Adam Smith etkisi hariç diğer üç etki, hemen hemen aynı tarihlerde, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendini göstermiştir. Özellikle 1870'li yıllarda ortaya çıkan

ve tıbbi göstergebilim veya semptomatoloji modeline dayanan Morelli yöntemini kendisine örnek alan S. Freud, Conan Doyle ve devamında F. W. Taylor arasındaki benzerlikler yönetim biliminin doğuş atmosferini anlamamızda güçlü ipuçları sunmaktadır.

Taylor ve Holmes arasında daha birçok noktada benzerlikler bulunmaktadır. Bu konuda daha ayrıntılı bir çalışmayla Taylor ve Holmes arasındaki kişisel özellikler ve ilkeler hakkında daha geniş bir malumat sunulabileceği; yönetim biliminin doğuşunda henüz derinlemesine tartışılmamış bir model olarak tıbbi göstergebilim veya semptomatoloji ele alınarak Morelli, Freud, Conan Doyle ve Taylor gibi yazarlar arasındaki benzerliklerin açığa çıkartılabileceği ve böylece Taylor'ın bilimsel yönetim teorisini oluştururken etkilendiği kişilerin ve yöntemlerin daha ayrıntılı sorgulanabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Alvarez, J. L. & Merchán, C. (1992). The role of narrative fiction in the development of imagination for action. *International Studies of Management & Organization*, 22(3), 27-45.
- Bakkalbaşı, İ. O. (2017). Yönetim biliminin doğuşu ve ilk temsilcileri hakkında bir tartışma. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 39(2), 429-450.
- Blake, A. M. & Moseley, J. L. (2011). Frederick Winslow Taylor: One hundred years of managerial insight. *International Journal of Management*, 28(4), 346-353.
- Clark, G. W. (1996). Machine-shop engineering roots of Taylorism: The efficiency of machine-tools and machinists: 1865 – 1884. İçinde Spender, J-C. & Kijne, H. (eds.), *Scientific management: Frederick Winslow Taylor's gift to the world?* (ss. 33-62). Massachusetts: Kluwer Academic Publishers.
- Czarniawska, B. (1999). Management She wrote: Organization studies and detective stories. *Studies in Cultures, Organizations and Societies*, 5(1), 13-41.
- Czarniawska-Joerges, B. (1995). Narration or science? Collapsing the division in organization studies. *Organization*, 2(1), 11-33.
- Doyle, A. C. (2015). *Şüphesiz uyumaz*. (Çev. C Mısırlıoğlu). İstanbul: Martı.
- Doyle, A. C. (2016). *Bitmeyen şüphesiz*. (Çev. L. Yıldırım). İstanbul: Fantastik Kitap.
- Doyle, A. C. (2016a). *Korku vadisi*. 2. Baskı, (Çev. Ç. Aydınoglu). İstanbul: Elhamra Yayınları.

- Doyle, A. C. (2017). *Açıklamalı notlarıyla Sherlock Holmes*. I. Cilt, 3. Baskı, Leslie S. Klinger (ed.), (Çev. K. Genç & B. Göçer), İstanbul: Everest Yayınları.
- Drucker, P. F. (2014). *21. Yüzyıl için yönetim tartışmaları*. 4. Baskı, (Çev. İ. Bahçivangil & G. Gorbon), İstanbul: Epsilon.
- Eryılmaz, B. (2013). *Kamu yönetimi*. 6. Baskı, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Fry, B. R. & Raadschelders, J. C. N. (2017). Frederick Taylor. (Çev. N. I. Ç. İstikbal). İçinde *Max Weber'den Dwight Waldo'ya kamu yönetimi* (ss. 73-114). (Çev. Ed. O. Koç). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Gabriel, Y. (2000). *Storytelling in organizations: Facts, fictions, and fantasies*. Oxford: OUP.
- Ginzburg, C. & Davin, A. (1980). Morelli, Freud and Sherlock Holmes: Clues and scientific method. *History Workshop*, 9, 5-36.
- Güler, B. A. (2022). Metodolojinin serüveni. Devlet Bilimi Metodolojisi Doktora Ders Notu, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı, 2022-2023 Akademik Yılı.
- Hatipoğlu, O. G. (2015). *Amerikan yönetim düşüncesinin doğuşu* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi SBE.
- Jenks, L. H. (1960). Early phases of the management movement. *Administrative Science Quarterly*, 5(3), 421-447.
- Kantarcioglu, M. Ç. & Fedai, R. (2020). Amerikan yönetim düşüncesinin doğuşu: 1873 krizi çerçevesinde Wilson ve Taylor üzerine bir değerlendirme. *Alternatif Politika*, 12(3), 644-672.
- Karaduman, İ. C. (2020). Thomas Hobbes ve Leviathan'ı üzerine bir inceleme: Yönetim Bilimi'ni içeriye almak. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(1), 114-137.
- Kijne, H. & Spender, J-C. (1996). Introduction. İçinde Spender, J-C. & Kijne, Hugo (eds.), *Scientific management: Frederick Winslow Taylor's gift to the world?* (ss. xi-xx). Massachusetts: Kluwer Academic Publishers.
- Kissane, J. & Kissane, J. M. (1963). Sherlock Holmes and the ritual of reason. *Nineteenth-Century Fiction*, 17(4), 353-362.

- Kociatkiewicz, J. & Kostera, M. (2012). Sherlock Holmes and the adventure of the rational manager: Organizational reason and its discontents. *Scandinavian Journal of Management*, 28, 162-172.
- Konnikova, M. (2016). *Mastermind: Sherlock Holmes gibi düşünmek*. 6. Baskı, (Çev. Z. Yeşiltuna), İstanbul: Domingo.
- Korver, T. (1996). Standards and the development of an internal labor market. İçinde Spender, J-C. & Kijne, Hugo (eds.), *Scientific management: Frederick Winslow Taylor's gift to the world?* (ss.93-110). Massachusetts: Kluwer Academic Publishers.
- Fişek, K. (2015). *Yönetim*. 5. Baskı, Ankara: Kilit Yayınları.
- Küçük, A. (2019). Yönetim biliminin dinsel kökleri üzerine. *Memleket, Siyaset, Yönetim* 14(31), 29-52.
- Mihalasky, J. (1996). Scientific management in central eastern Europe: Czechoslovakia, Hungary and Poland. İçinde Spender, J-C. & Kijne, Hugo (eds.). *Scientific management: Frederick Winslow Taylor's gift to the world?* (s.133-162). Massachusetts: Kluwer Academic Publishers.
- Orhan, K. (2010). 'Modern Zamanlar' filmi ve dönemsel bir çalışma ilişkileri yorumlaması. *Çalışma ve Toplum*, 1, 133-152.
- Özer, M. A. (2012). "21. Yüzyılın Modern Yönetimi İçin" geleceğe yön veren yönetim guruları. Ankara: Gazi Kitapevi.
- Özer, M. A. (2016). Herbert Simon'un yönetim bilimine katkıları üzerine değerlendirmeler. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 5(11), 160-185.
- Öztaş, N. (2014). *Yönetim*. 2. Baskı, Ankara: Otorite.
- Papesh, M. E. (2000). *Frederick Winslow Taylor*. Class paper, St. Francis University.
- Phillips, N. (1995). Telling organizational tales: On the role of narrative fiction in the study of organizations. *Organization Studies*, 16(4), 625-649.
- Saler, M. (2003). 'Clap if you believe in Sherlock Holmes': Mass culture and the re-enchantment of modernity, c. 1890-c. 1940. *The Historical Journal*, 46(3), 599-622.
- Savino, D. M. (2016). Frederick Winslow Taylor and his lasting legacy of functional leadership competence. *Journal of Leadership, Accountability and Ethics*, 13(1), 70-76.

- Schachter, H. L. (1989). *Frederick Taylor and the public administration community: A reevaluation*. Albany: State University of New York Press.
- Shafritz, J. & Borick, C. (2016). *Cases in public policy and administration: From ancient times to the present*. New York: Routledge.
- Soygöl, T. (2019). *The evolution of the character Sherlock Holmes within the fan fiction narratives and discourse* (Master's Thesis). Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, Department Of English Language And Literature, British Cultural Studies Programme.
- Spender, J-C. (1996). Villain, cictim or visionary?: The insights and flaws in F. W. Taylor's ideas. İçinde Spender, J-C. & Kijne, Hugo (eds.). *Scientific management: Frederick Winslow Taylor's gift to the world?* (ss.1-31). Massachusetts: Kluwer Academic Publishers.
- Taylor, F. W. (1919). *The principles of scientific management*, New York and London: Harper & Brothers Publishers.
- Taylor, F. W. (2013). *Bilimsel yönetimin ilkeleri*. 6. Baskı, (Çev. H. B. Akın). Ankara: Adres Yayınları.
- Tortop, N., İsbir, E. G., Aykaç, B., Yayman, H. & Özer, M. A. (2021), *Yönetim bilimi*. 9. Baskı, Ankara: Nobel.
- Wilson, W. (2016). İdarenin İncelenmesi. (Çev. S. Altuntop), İçinde Shafritz, Jay M. & Hyde, Albert C., *Kamu yönetimi klasikleri* (ss.1-24). (Çev. Ed. H. Akdoğan ve S. Altuntop). Ankara: Global Politika ve Strateji Yayınları, Ankara,
- Yeşil, A. (2016). Doğu ve batı yönetim bilimi düşüncesinin öncüleri Machiavelli ve Nizamü'l-Mülk örneği. *Finans, Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 47-70.

Extended Summary

Management developments are as old as human history. However, the emergence of management science in the modern sense; took place under the influence of the developments after the Industrial Revolution and the new needs created by these developments. And this science has reflected the conditions of the period exactly. It was aimed at finding a solution to the managerial problems that emerged in this period. In this context, expert managers shared their experiences in various industry magazines and organizations. In particular, it focused on performing the work in the most efficient way without causing waste. Under the influence of these developments, Woodrow Wilson's (2016) article titled "The Study of Administration" was published in 1887 and Frederick Winslow Taylor's (1919; 2013) "Principles of Scientific Management" was published in 1911, and these studies increased the interest in management science worldwide.

Investigation of Taylor's life and works in order to understand the nature of management science is a classical-common method, however, in this study, the stories and adventures of "Sherlock Holmes" written by Arthur Conan Doyle and F. W. Taylor are together referenced. At first glance, it may seem meaningless to establish any relationship between management science and the character of Holmes, a product of fiction, but the striking similarities between Taylor and Holmes make this relationship meaningful. In addition, in the literature of management science, it is possible to encounter examples that examine the character of Holmes and the relationship between management science - fictional literature - narrative. In this study, it is aimed to make a comparative reading about the emergence of management science through Frederick Winslow Taylor and the character of Sherlock Holmes. For this purpose, a literature review on the emergence of management science is made and S. Holmes's stories and novels are referenced.

Such a comparison is quite remarkable in that it reveals the striking similarities between Taylor and Holmes. In fact, the similar personal aspects and business methods and historical similarities of Taylor and Holmes's characters suggest that Holmes's stories and novels reflect Taylor's character and works considerably, or on the contrary, Taylor was heavily influenced by Holmes's stories and novels. The important point here is that under the influence of the conditions of the period the emergence of people and works that have striking similarities with each other; art expert Giovanni Morelli (1816 - 1891), the founder of management science Frederick Winslow Taylor (1856 - 1915), the founder of psychoanalysis Sigmund Freud (1856

- 1939), a detective character Sherlock Holmes stories and novels (1887-1927) by Arthur Conan Doyle (1859-1930). Apart from historical closeness in these exemplary people and their works, a strict observation ability, scientific understanding and imagination common to all of them draw attention. At this point, the question of which was before or who was affected by whom and how remains a little unimportant. Because almost all of them lived in the same period and published their works. However, historically Morelli's method of painting is seen to be a pioneer in "observation". Clearly, Freud used Morelli's method of observation in psychoanalysis and Conan Doyle in the character of Holmes. In this study, it is thought that Taylor may have been inspired by this observation method.

In the study, first, the emergence of management science is discussed. A short discussion about the emergence of management science is presented and Taylor's role as the "father" of management science is questioned in this discussion. Although the emergence of management science is attributed to Taylor and other classical thinkers here, it is understood that this is only a symbolic starting point. However, Adam Smith, anonymous managers who shared their experiences in various industry magazines, art expert Morelli's method, and Holmes's character express the four foundations that prepared the emergence of management science, before Taylor. Except for the Adam Smith Foundation, the other three foundations emerged at almost the same time, starting from the second half of the 19th century. The relations between Morelli, Freud, Conan Doyle, and later Taylor offer strong clues to our understanding of the emergence of management science. But before moving on to these issues, the second part of the study focuses on Taylor. In this section, Taylor's life and work, his work titled "Principles of Scientific Management", which is assumed to represent the emergence of management science, and Taylor's personal characteristics are discussed. Then, in the third part of the study, the character of "Sherlock Holmes" is examined, and in this part, the relationship between fictional literature, narratives, and management science is questioned. Then, the relations between Holmes and management science are revealed through the Taylor analogy. Thus, the study points to the striking similarities between Taylor and Holmes and presents an evaluation on how these similarities may be interpreted in terms of management science. In addition, some opinions about future studies on the subject are shared.

In this study, it is aimed to make a comparative reading about the emergence of management science through Frederick Winslow Taylor and the character of Sherlock Holmes. For this purpose, a literature review on the emergence of management science is made and S. Holmes's stories and novels are referenced.

In this study, the character of "Sherlock Holmes" is examined together with F. W. Taylor by going beyond the classical information about the emergence of management science. In this direction, it is thought that Taylor was probably influenced by the character of Holmes and thus prepared the emergence of management science with his works. On the other hand, although Taylor's first work (Piece Wage System) was published in 1895 (Fry ve Raadschelders, 2017: 77), it is known that he had been working on the motion-time study, functional foremanship, and piece wage system since the early 1880s. The first appearance of the S. Holmes character is in the novel titled "A Study in Scarlet" published in 1887. This situation actually causes us to read the relationship between Holmes and Taylor not as an "influence" but rather as a mutual "interaction". In our opinion, the "interaction" view offers a stronger assumption. In addition, before Holmes, there was the observation method that the art expert G. Morelli performed on paintings based on the medical semiotics or symptomatology model, this method is called the "Morelli method" and it is known that even Freud was influenced by Morelli in his works in the field of psychoanalysis. It is understood that the character of Holmes was clearly influenced by the Morelli method, especially in the story titled "Cardboard Box". This method briefly aims to find out the master by observing details such as ears and fingers in anonymous paintings. In other words, here, in fact, what is beyond the visible is dealt with and the invisible is revealed, as Holmes does in crime cases, Freud in psychology, and Taylor does in preventing waste in the field of business.

At this point, it is noteworthy that Morelli, Freud, and Conan Doyle (the creator of the Holmes character), have a joint medical background. Thanks to their medical doctor training, they have acquired the habit of making a diagnosis on the basis of superficial symptoms or signs, although the disease cannot be observed directly. Here, it is understood that the observation method is basically of medical origin, this method was first applied in the field of painting by Morelli apart from medicine, and then Morelli was taken as an example in both Conan Doyle's Holmes character and Freud's psychoanalysis method. Ultimately, this observation method reached Taylor, and together with Taylor, the small details (Morelli), crime clues (Conan Doyle-Holmes), and symptoms (Freud) in the pictures, which are the small details applied by this method, were articulated with the movements of work and workers (Taylor) for the purpose of efficiency. Apart from historical closeness in these exemplary people and their works, a strict observation ability, scientific understanding and imagination common to all of them draw attention. At this point, the question of which was before or who was affected by whom and how remains a little unimportant. Because almost all of them lived in the same

period. However, historically Morelli's method on paintings is seen to be a pioneer in "observation". The characters of Freud and Holmes clearly used Morelli's method based on observation. In this study, it is thought that Taylor may have been inspired by this observation method. When the Holmes character appeared, the field of psychology had just begun to develop (Konnikova, 2016: 30) and similarly, the science of management was just emerging. In this respect, it is remarkable that these first important breakthroughs in art, psychology, detective literature, and management of the period are both similar to each other. In the story titled "Dancing Men", Holmes perhaps drew attention to this situation when he said, "What one man has invented, another may discover" (Doyle, 2015: 114).

Türk Kamu Personel Sisteminin Liyakatle İlgili Problem Sahaları Üzerine Değerlendirme (2): Kamuda İstihdam Şekilleri ve Liyakat¹

Ali GÜNEYİ*

Geliş Tarihi (Received) 18.06.2023– Kabul Tarihi (Accepted): 24.11.2023

DOI: 10.26745/ahbvuibfd.1314445

Öz

Kamu personelinin tabi olduğu statü, söz konusu personelin kamu hizmetine alınma esasları, görevde ilerleme ve yükselmesi ve görevinin sona erdirilmesinin yanında sahip olacağı güvence ve özlük hakları açısından da belirleyici bir unsurdur. Dolayısıyla kamuda istihdam şekilleri ile liyakat ilkesi arasında doğrudan bir bağlantı vardır. Mevcut durumda Devlet Memurları Kanunu'na göre memur, sözleşmeli personel ve işçi olmak üzere üç ana istihdam şekli olmakla birlikte kamuda taşeron istihdamı da liyakat ilkesi kapsamında değerlendirilmesi gereken bir konudur. Bunun yanında kariyer meslekler, istisnai memurluk ve üst kademe kamu yöneticileri liyakat ilkesi açısından özel önem arz etmektedir. Bu çalışmada Türk kamu personel sisteminde istihdam şekilleri, bu konuda yaşanan dönüşümü de içerecek şekilde liyakat ilkesi özelinde incelenmiştir. Çalışmanın veri kaynaklarını mevzuat ve konuyla ilgili resmi raporlar oluşturmuştur. Çalışmada ulaşılan temel sonuç kamuda istihdam şekilleri ile ilgili bir karmaşanın olması ve bu karmaşanın liyakate dayalı kamu personel sisteminin tesisini zorlaştırması olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Liyakat, İstihdam, Kamu Personeli, Kamu Personel Sistemi, Kamu Yönetimi

An Evaluation on The Merit-Related Problem Fields Of The Turkish Public Personnel System (2): Public Sector Employment and Merit

Abstract

The status of the public personnel is one of the main factors for determining their admission procedures to the public service, their advancement and promotion in office, and termination of service. The status also determines the guarantees and financial rights given to public personnel. So, there is a strong relationship between public sector employment and merit. According to the Civil Servants Law, civil servants, contracted personnel, and workers are the main employment types in the Turkish public personnel system. Subcontracted employment in the public sector is also an important issue that should be examined within the scope of merit. In addition, career professions, exceptional positions, and senior executives have special importance within the scope of the principle of merit. In this study, the forms of employment in the Turkish public personnel system are examined in terms of merit, including the transformation experienced in this regard. The data sources of the study have been legislation and relevant official reports. The main outcome of the study is that there is confusion about the forms of employment in the public sector and this confusion makes it difficult to establish a merit-based public personnel system.

Keywords: Merit, Employment, Public Personnel, Public Personnel System, Public Administration

¹ “Türk Kamu Personel Sisteminde Liyakat: Resmi Raporlar Üzerinden Bir Analiz” isimli doktora tezinden güncellenerek hazırlanmıştır.

* Dr., Bir kurumda görevli değildir. algunevi@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9984-8420

Giriş

Türk kamu personel sisteminin liyakatle ilgili problemlerinin değerlendirildiği ilk makalenin (Güneyi, 2021) devamı olan bu çalışmada, kamuda istihdam şekilleri liyakat ilkesi özelinde incelenmiştir. Liyakat ilkesi kapsamında özel önem arz etmeleri nedeniyle kariyer meslekler, istisnai memurluk ve üst kademe kamu yöneticileriyle ilgili hususlar ayrı başlıklar altında ayrıca değerlendirilmiştir. Kamu personelinin görevde ilerleme ve yükselmeleri ve görevin sona erdirilmesine yönelik hususlar ayrı başlıklar altında incelenmemiş olmakla birlikte istihdam şekilleri tartışılırken bu hususlarla ilgili de tespitler yapılmıştır.

Çalışmanın temel veri kaynakları mevzuat, Türk kamu yönetimine yönelik hazırlanmış resmi raporlar ve Sayıştay denetim raporlarıdır. Çalışmada incelenen konuların liyakatle ilişkisi liyakat sistemine yönelik belirlenen sekiz adet ilke üzerinden kurulmuştur. Bunlar “*temsil, ehliyet ve yarışma*”, “*eşitlik*”, “*adil ve yeterli ücret*”, “*kamu yararı bilincine sahip olma*”, “*kamu insan gücünün etkin ve verimli kullanılması*”, “*yetersiz personelin görevine son verilmesi*”, “*kamu personeline etkin bir eğitim ve öğretim verilmesi*” ve “*güvence*” ilkelere aittir. Söz konusu ilkelere ait ayrıntılı tartışmalar ile çalışmaya esas teşkil eden veri kaynaklarının detaylarına “*Türk Kamu Personel Sisteminde Liyakat: Resmi Raporlar Üzerinden Bir Analiz*” isimli doktora tezinden ulaşılabilir.

1. Liyakat İlkesinin İstihdam Şekilleri Açısından Değerlendirilmesi

657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun (DMK) dördüncü maddesinde memur, sözleşmeli personel ve işçi olmak üzere kamuda üç ana istihdam şekli belirlenmiştir. İşçi statüsü belirsiz süreli iş sözleşmeleriyle çalıştırılan sürekli işçiler ve geçici iş pozisyonlarında belirli süreli iş sözleşmeleriyle çalıştırılan geçici işçiler olmak üzere iki alt statüye ayrılmaktadır. 1972 yılında 2 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK)² ile DMK'ye “*geçici personel*” statüsü eklenmiş, ancak 2017 yılında 696 sayılı KHK³ ile yapılan düzenlemeyle DMK'nin geçici personelle ilgili 4/C fıkrası yürürlükten kaldırılmış, bu statüdeki personel 4/B sözleşmeli personel statüsüne geçirilmiştir. Devam eden bölümlerde ayrıntılı olarak inceleneceği üzere, DMK'de istihdam şekilleri arasında sayılmamakla birlikte alt işverenlik uygulaması kapsamında taşeron personel tarafından da kamu hizmetleri yerine getirilmektedir.

² 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu ile Bu Kanunun 1327 Sayılı Kanunla Değişik Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bazı Maddelerinin Kaldırılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname, RG: 30.12.1972, Sayı: 14407.

³ Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, RG: 24.12.2017, Sayı: 30280.

Kamu personelinin statüsü, bahse konu personelin hangi prosedüre tabi tutularak kamu hizmetine alınacağını, hangi görevlere yükselebileceğini ve hangi şartlarda kamu görevlisi olma hakkının sona ereceğini de belirlemektedir. Dolayısıyla liyakatli bireylerin kamu hizmetine alınması ve uygun görevlere yükseltilmesi ile istihdam şekli arasında doğrudan bir bağlantı vardır. Örneğin DMK'nin 50'nci maddesine göre, kamu kurum ve kuruluşlarında devlet memuru olarak görev yapmak isteyen kişilerin bu maksatla uygulanacak sınavda başarılı olmaları gerekmekte iken alt işverenlik uygulaması kapsamında işe alınan personel herhangi bir sınava tabi olmadan kamu hizmeti görmeye başlamaktadır. Ancak memurlar tarafından yapılması gereken görevler taşeron personel tarafından da icra edilebilmektedir. Diğer taraftan zaman zaman yapılan yasal düzenlemelerle taşeron olarak görev yapmakta olan personel sözleşmeli ve işçi statülerine geçirilebilmektedir. Aynı durum geçici işçi statüsü için de geçerlidir.

Kamu personelinin statüsü görevde ilerleme ve yükselmelerle ilgili uygulamalarda da belirleyici bir unsurdur. Sözleşmeli statüde istihdam edilen personel görevde ilerleme ve yükselmelere yönelik memurlara tanınan haklardan faydalanamamaktadır. DMK kapsamında istihdam edilen sözleşmeli personelin çalıştırılmasına yönelik esasların belirlendiği “*Sözleşmeli Personel Çalıştırılmasına İlişkin Esaslar*” düzenlemesinde⁴ bahse konu personelin sözleşmesinde belirtilen görev yeri dışında çalıştırılmayacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla mevzuata göre sözleşmeli personelin görevde yükselme sınavlarına girmek suretiyle kariyer ilkesi kapsamında yönetici pozisyonlarına yükselmesi söz konusu değildir. Diğer taraftan Bakanlar Kurulu tarafından yapılan bu düzenlemeye dâhil olmayıp farklı mevzuata tabi olan sözleşmeli personel de kamuda istihdam edilmektedir. Bunun yanında 2018 yılında 703 sayılı KHK⁵ ile 375 sayılı KHK'de yapılan değişiklikle, üst kademe kamu yöneticilerinin DMK ve diğer kanunlarda yer alan hükümlere tabi olmaksızın sözleşmeli olarak çalıştırılabileceğine yönelik ibare mevzuata eklenmiştir.

Liyakat ile istihdam şekilleri arasındaki ilişki liyakate dayalı kamu personel sisteminin ilkeleri arasında yer alan “*güvence*” ve “*yetersiz personelin görevine son verilmesi*” ilkeleri kapsamında da tartışılabilir. Demokratik anayasaların ve personel kanunlarının temel prensiplerinden birisi olan “*tarafsızlık*” doktrini (Adal, 1968: 32) kapsamında kamu personelinin siyaseten tarafsız olmaları gerekmektedir. Bu doğrultuda siyaseten tarafsızlığının sağlanabilmesi, bunun yanında idare tarafından uygulanabilecek haksız eylemlere ve üçüncü

⁴ Bakanlar Kurulunun 06.06.1978 tarihli ve 7/15754 sayılı Kararı, RG: 28.06.1978, Sayı: 16330.

⁵ Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, RG: 09.07.2018, Sayı: 30473 (3. mükerrer).

kişiler tarafından maruz kalabilecekleri asılsız isnatlara karşı korunabilmesi için kamu personeli bir takım güvencelerle donatılmıştır.

Kamu personeline sağlanan yüksek güvenceler hukuki olarak yargılama birliği ve eşitlik ilkesine aykırı olduğu; siyasi olarak ise bürokrasinin kendi başına bir iktidar ortağı olmasına yol açtığı yönünde bir takım eleştirilere maruz kalabilmektedir. Diğer taraftan memurlar için belirlenen yasal güvencelerin diğer statülerdeki kamu personeli için geçerli olmaması ayrı bir tartışma konusudur. Kamu personeline sağlanan güvencelerle ilgili olarak liyakat ilkesi kapsamında ön plana çıkan eleştiri ise kamu personeline sağlanan yüksek güvencelerin yeterli etkinlikte görev yapmayan kamu personelinin işine son verilmesi yönünde engel teşkil edebilecek olmasıdır (Güneyi, 2022: 130-134). Bu husus 1933-1951 yılları arasında yabancı uzmanlar tarafından Türk kamu yönetimine yönelik hazırlanan raporlarda da dile getirilen konulardan biri olmuştur (Güneyi, 2022: 269-271).

Devlet memurlarına sağlanan güvencelerin yetersiz kamu personelinin görevine son verilmesini zorlaştırdığı, dolayısıyla kamu hizmetlerinin görülmesinde etkinlik ve verimliliğin sağlanmasında bir zafiyet yarattığı kabul edildiğinde, sözleşmeli statüde istihdamın veya diğer esnek istihdam yöntemlerinin liyakat ilkesine daha çok katkı sağladığı iddia edilebilir. Ancak bu durumda kamu personelinin tarafsızlığının ve kamu hizmetlerinde sürekliliğin sağlanması için bir gereklilik olarak görülen “*güvence*” ilkesinden uzaklaşmaktadır. Bu durumda liyakatle ilgili problem alanlarından birisi kamu personeline sağlanan güvenceler ile yetersiz kamu personeline uygulanacak yaptırımlar arasında bir denge sağlanması ihtiyacıdır.

Liyakat ile istihdam şekilleri arasındaki ilişkinin liyakate dayalı kamu personel sisteminin ilkelerinden olan “*eşitlik*” ve “*adil ve yeterli ücret*” ilkeleri kapsamında da değerlendirilmesi gerekir. Bu noktada ön plana çıkan problem ise kamuda aynı veya benzer görevleri yerine getiren kamu personelinin farklı özlük haklarına sahip olmalarıdır. Nitekim Sayıştay denetim raporlarından elde edilen veriler, Anayasa’nın 128’inci maddesi gereğince memurlar tarafından yapılması gereken asli ve sürekli kamu görevlerinin sözleşmeli ve işçi statüsündeki personel tarafından da yerine getirildiği tespitini doğrulamaktadır. Bunun yanında bazı kamu idareleri tarafından asli ve sürekli kamu hizmeti niteliğinde olan görevlere yönelik olarak hizmet alımı yapıldığı da anlaşılmaktadır (Güneyi, 2022: 350-351, 365-366).

2. Kamuda İstihdam Şekillerinde Yaşanan Dönüşüm ve Liyakat

1926 yılında yürürlüğe giren 788 sayılı Memurin Kanunu'nda⁶ istihdam şekilleri memurluk ve müstahdemlik olarak belirlenmiştir. Kanun'a göre kamu hizmetlerinin asli elemanı memurlar olup, kamu hizmetlerinin yardımcı elemanları olan müstahdemlerin daha ziyade bedeni kuvvete dayalı işleri yerine getirmeleri öngörülmüştür. Bununla beraber devam eden yıllarda nitelikli personele yüksek ücret ödeyerek kamuda istihdam edilebilmelerinin sağlanması, geçici işlerde daimi kamu personeli istihdam edilerek bütçeye yük getirilmemesi gibi gerekçelerle farklı istihdam statüleri ortaya çıkmıştır.⁷ Devlet Personel Dairesinin (DPD) hazırladığı Devlet Personel Rejimi Hakkında Ön Rapor'da (DPD, 1962: 52) kamuda farklı mevzuata tabi değişik istihdam şekilleri uygulanmasından kaynaklanan karışıklığa dikkat çekilmiş ve kamu hizmetlerinde çalışan tüm memurların tabi olacağı genel esasları içeren bir personel kanunu hazırlanması gerektiği belirtilmiştir.

1965 yılında yürürlüğe giren 657 sayılı DMK'nin⁸ amaçlarından birisi istihdam şekillerini sadeleştirmek olmuş, bu doğrultuda Kanun'un ilk hâlinde istihdam şekilleri “*devlet memuru*”, “*sözleşmeli personel*” ve “*yevmiyeli personel*” olarak belirlenmiştir. Düzenleme ile asli ve sürekli kamu hizmetlerinin sadece memur statüsündeki personel tarafından yerine getirilmesi öngörülmüş, sözleşmeli personel istihdamı özel ihtisas gerektiren ve geçici süreli hizmetlerle sınırlandırılmıştır. Nitekim DMK'nin ilk hâlinde sözleşmeli personelin, ülke içinde eğitimi verilemeyen uzmanlık alanlarına yönelik istisnai görevlerde geçici olarak çalıştırılacağı ifade edilmiştir. DMK Tasarısı ve Gerekçesi'nde de devamlı hizmetlerin sözleşmeli statüde personel tarafından yerine getirilmeyeceği özellikle vurgulanmıştır. Yevmiyeli personelin ise daha ziyade bedeni çalışma isteyen geçici süreli işleri yerine getirmesi öngörülmüştür (DPD, 1963a: 12). 1970 yılında 1327 sayılı Kanun⁹ ile “*yevmiyeli personel*” ifadesi “*işçi*” olarak değiştirilmiş; 1972 yılında kabul edilen 2 Sayılı KHK ile “*geçici personel*” statüsü Kanun'a eklenmiş, kamuda istihdam statüleri memur, sözleşmeli personel, geçici personel ve işçi olarak belirlenmiştir.

2.1. Sözleşmeli Statüde İstihdamda Yaşanan Değişim

Sözleşmeli statüde istihdam için başlangıçta öngörülen “*özel ihtisas sahibi olma*”, “*istisnailik*”, “*geçicilik*” prensiplerinden zamanla uzaklaşmış, bunun yanında asli ve sürekli

⁶ RG: 31.03.1926, Sayı: 336.

⁷ 1962 yılı itibarıyla istihdam şekilleri maaşlı memurlar, ücretli memurlar, müteferrik daimi hizmetliler, geçici hizmetliler, mukaveleli (sözleşmeli) personel ve yevmiyeliler olarak altıya çıkmıştır (DPD, 1962: 51-52).

⁸ RG: 23.07.1965, Sayı: 12056.

⁹ 657 Sayılı Devlet Memurları Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine ve Bu Kanunun Kapsamı Dışında Kalan Kamu Personelinin Aylık ve Ücretlerine Dair Kanun, RG: 14.08.1970, Sayı: 13579.

kamu hizmetlerinin memurlarla birlikte sözleşmeli personel tarafından da yerine getirilmesi genel bir uygulama hâline gelmiştir.

Sözleşmeli statüde istihdam DMK 4/B statüsünde sözleşmelilik, Kamu İktisadi Teşebbüslerinde (KİT) görevli sözleşmeli personel, 5393 sayılı Belediye Kanunu'na tabi sözleşmeli personel, 375 sayılı KHK'nin Ek 6, 26 ve 27'nci maddeleri kapsamında istihdam edilen sözleşmeli personel, 4924 sayılı Kanun, 5258 sayılı Kanun ve 663 sayılı KHK kapsamında sağlık bakanlığı ve bağlı kuruluşlarında çalıştırılan sözleşmeli personel gibi farklı gruplara ayrılmaktadır. Bunun yanında, yeni yürürlüğe giren kanun ve KHK'lere DMK ve diğer kanunların sözleşmeli personel çalıştırılmasıyla ilgili hükümlerine tabi olmaksızın sözleşmeli personel çalıştırılabileceğine yönelik ifadeler konulmak suretiyle teşkilat kanunlarına, cumhurbaşkanlığı kararnamelerine, örgüt yasalarına göre kuruma özel sözleşmeli personel statüleri oluşturulmuştur. Ayrıca bazı kurumlara özgü farklı düzenlemeler de söz konusudur. Örneğin 6253 sayılı Kanun'un¹⁰ 30'uncu maddesine istinaden Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanına, siyasi parti gruplarına ve her bir milletvekiline, kadro şartı gözetmeksizin Kanun'da belirtilen sayıda personeli sözleşmeli olarak çalıştırma imkânı verilmiştir. Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığında sözleşmeli olarak çalıştırılacak personelle ilgili esaslar 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin¹¹ 14'üncü maddesinde ayrıca düzenlenmiştir.¹²

Sözleşmeli personel statüsü kimi zaman da bir torba istihdam şekli olarak kullanılmıştır. Örneğin 2017 yılında 696 sayılı KHK ile yapılan düzenleme kapsamında, özelleştirme nedeniyle iş akitleri sona erdirilenlerden diğer kamu idarelerine nakil hakkı olmayanların DMK'nin 4/B fıkrası kapsamında sözleşmeli personel statüsünde istihdam edilebilmesine imkân sağlanmıştır. Aynı düzenleme ile DMK'nin geçici personel ile ilgili olan 4/C fıkrası yürürlükten kaldırılmış, bahse konu personel de 4/B sözleşmeli personel statüsüne alınmıştır.

2.2. Geçici İşçi İstihdamı ve Liyakat

Liyakat ilkesi kapsamında istihdam şekilleri ile ilgili problemlerden biri geçici işçi statüsünde istihdamdır. Adından da anlaşılacağı üzere bu statüde istihdamın geçici nitelikte olması gerekir. Ancak Sayıştay denetim raporlarında yer alan tespitler incelendiğinde bazı belediyelerde geçici işçilerin sürekli olarak çalıştırıldığı, sürekli işçi kadrosu boş iken bu

¹⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı İdari Teşkilatı Kanunu, RG: 18.12.2011, Sayı: 28146.

¹¹ Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, RG: 10.07.2018, Sayı: 30474.

¹² Sözleşmeli personel istihdamı ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bakınız (Memur-Sen, 2022: 57-61; 474-568).

kadrolara atama yapılması yerine geçici işçilerin süreklilik arz edecek şekilde çalıştırılmasının tercih edildiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan memurlar tarafından yapılması gereken asli ve sürekli kamu hizmetlerinin “*birim sorumlusu*” unvanı verilen daimi veya geçici işçi statüsünde istihdam edilen personel aracılığıyla yerine getirilmesi ve geçici işçilerin diğer kamu kurum ve kuruluşlarına görevlendirilmesi de Sayıştay denetim raporlarında bulgu konusu olmuştur (Güneyi, 2022:350, 355-356). Kamuoyunda yapılan tartışmalar ve yapılan yasal düzenlemeler değerlendirildiğinde geçici işçilerin sürekli olarak çalıştırılması uygulamasının belediyelerle sınırlı olmadığı da anlaşılmaktadır.

Geçici işçi statüsünde istihdam yandaşları işe almak suretiyle kayırmacılık amacıyla da kullanılmış (Güneyi, 2021: 1070), bu durum 8’inci Beş Yıllık Kalkınma Planı’na yönelik hazırlanan Yerel Yönetimler Özel İhtisas Komisyonu Raporu’nda da (s. 78) ifade edilmiştir. 11’inci Kalkınma Planı Kamuda İnsan Kaynakları Çalışma Grubu Raporu’na (s. 12) göre ise bütçe kanunlarında memur kadrolarına yönelik verilen açıktan atama izin sayılarının yıllar itibariyle düşürülmesi kurumları geçici işçi, sözleşmeli personel ve taşeron personel istihdamına yönlendirmiştir.

2007 yılında 5620 sayılı Kanun¹³ ile yapılan düzenlemeyle geçici işçi statüsünde istihdamın kontrol altına alınmasına yönelik önemli bir adım atılmıştır. Düzenlemeye göre geçici işçiler mevsimlik, kampanya işleri ve orman yangınıyla mücadele hizmetlerinde bir malî yılda altı aydan az süreyle çalıştırılabilecektir. Aynı Kanun kapsamında kamuda çalışan 218.000 geçici işçi¹⁴ sürekli işçi kadrolarına veya sözleşmeli personel pozisyonlarına atanmıştır. Geçici işçi statüsünde istihdam edilen bazı personel ise düzenleme kapsamı dışında kalmıştır.¹⁵

2017 yılında 696 sayılı KHK ile 5620 sayılı Kanun’da yapılan değişiklikle, mahallî idareler dışında¹⁶ 5620 sayılı Kanun’a tabi geçici işçilerin çalışma sürelerinin dört ay süreyle uzatılması konusunda Maliye Bakanlığı yetkili kılınmıştır. 2017 yılında 696 sayılı KHK ile yapılan bu düzenleme 05 Nisan 2023 tarihinde, 32154 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 7447 sayılı torba kanunla değiştirilmiştir. Yeni düzenlemeye göre 5620 sayılı Kanun kapsamında (mahallî idareler hariç) vize edilen geçici iş pozisyonlarında istihdam edilenlerin

¹³ Kamuda Geçici İş Pozisyonlarında Çalışanların Sürekli İşçi Kadrolarına veya Sözleşmeli Personel Statüsüne Geçirilmeleri, Geçici İşçi Çalıştırılması İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, RG: 21.04.2007, Sayı: 26500.

¹⁴ T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı genel ağ sayfasında yayımlanan kamu istihdamı verilerine göre, bu sayı 2017 yılı Mart ayı itibariyle kamuda istihdam edilen sözleşmeli personel (188.145) ve sürekli işçi (382.582) sayısının toplamının % 38’i kadardır.

¹⁵ Bakınız: 2019 yılında verilen 2/1747 esas numaralı kanun teklifi.

¹⁶ Mahallî idarelerde istihdam edilecek geçici işçilerle ilgili olarak kendi yönetmeliklerinde belirtilen esaslar geçerlidir.

çalışma süreleri, kamu kurum ve kuruluşunun bağlı veya ilgili olduğu bakanlık tarafından aynı vize dönemi içinde 11 ay 29 güne kadar uzatılabilecektir.

7447 sayılı Kanun ile ayrıca 5620 sayılı Kanun'da belirtilen (mahallî idareler hariç) kamu idarelerinde istihdam edilen geçici işçilerin; çalıştıkları işyerlerinde tamamladıkları hizmet süresi esas alınarak, bu işyerlerinde boş bulunan sürekli işçi kadrolarına geçirileceğini belirten yeni bir ek madde 5620 sayılı Kanun'a eklenmiştir. Dolayısıyla geçici işçilerin kadrolu statüye geçirilmesi sürekli bir uygulama hâline getirilmiştir.

5620 sayılı Kanun'a eklenen geçici 1'inci maddede, sürekli işçi kadrolarına ya da sözleşmeli personel statüsüne geçirilmeyen ve Kanun kapsamına girmeyen geçici işçilerin geçici iş pozisyonlarında çalıştırılmaya devam edilebileceği, ancak yaşlılık/emeklilik aylığı bağlanmasına hak kazanmaları durumunda bu personelin iş sözleşmelerinin sona erdirileceği hüküm altına alınmıştır. 7447 sayılı Kanun ile 5620 sayılı Kanun'da yapılan değişikliklerle yaşlılık ve emeklilik aylığı almaya hak kazanılması ile ilgili bu kısıtlama da yürürlükten kaldırılmıştır.

Görüldüğü üzere 5620 sayılı Kanun'la geçici işçi istihdamına yönelik getirilen kısıtlamalar daha sonraki yıllarda yapılan değişikliklerle anlamsız hâle gelmiştir. Gerek 5620 sayılı Kanun'un 3'üncü maddesinin bir ve ikinci fıkralarında, gerekse DMK'nin 4/D fıkrasında geçici işçi statüsünde istihdam altı ayla sınırlandırılmışken, mevzuatta yapılan değişiklikler geçici işçi statüsündeki personelin sürekli olarak kamuda istihdam edilmesine imkân sağlanması yönünde olmuştur.

2.3. Kamuda Taşeron Personel İstihdamı ve Liyakat

Liyakat ilkesi kapsamında Türk kamu personel sisteminin problemlerinden biri de kamu hizmetlerinin taşeron personel tarafından yerine getirilmesidir. Uygulama esas itibariyle 4857 sayılı İş Kanunu¹⁷ ile düzenlenen alt işverenlik uygulamasının personel çalıştırılmasını da kapsayacak şekilde kamuda hayata geçirilmesidir. İş Kanunu'nda tanımlanan asıl işveren-alt işveren ilişkisi kapsamında işin bir kısmını alt işverene bağlı olarak yerine getiren personel “taşeron” olarak tanımlanmaktadır.

Kamuda taşeron personel istihdamı 1988 yılında 318 sayılı KHK¹⁸ ile DMK'nin 36'ncı maddesindeki “*Yardımcı Hizmetler Sınıfı*” başlıklı fıkrasına, bu sınıf personeli tarafından yapılması gereken bazı hizmetlerin ihale yoluyla üçüncü şahıslara gördürülmesine

¹⁷ RG: 10.06.2003, Sayı: 25134.

¹⁸ Memurlar ve Diğer Kamu Görevlileri İle İlgili Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname, RG: 31.03.1988, Sayı: 19771 (mükerrer).

yönelik hüküm eklenmesiyle başlamıştır. 2003 yılında 4924 sayılı Kanun¹⁹ ile aynı maddenin "*Sağlık Hizmetleri ve Yardımcı Sağlık Hizmetleri Sınıfı*" başlıklı fıkrasına yapılan eklemeye, yardımcı hizmetlerle birlikte asli ve sürekli nitelikteki sağlık hizmetlerinin de hizmet satın alınması yöntemiyle taşeron personele gördürülmesine imkân tanınmıştır. Diğer taraftan 2013 yılında yürürlüğe giren ve Sağlık Bakanlığı tarafından kamu özel iş birliği modeliyle tesis yaptırılması, yenilenmesi ve hizmet alınmasına yönelik esasların belirlendiği 6428 sayılı Kanun'da²⁰ yüklenici firmanın, ilgili tesisin yapımı ve bakım onarımının yanında kendisine bırakılan hizmetleri de sözleşme süresince yerine getirebileceği belirtilmiştir. Bu düzenleme kapsamında şehir hastanelerinde fizik tedavi, laboratuvar, görüntüleme gibi tıbbi destek hizmetleri yüklenici firma tarafından istihdam edilen personel vasıtasıyla yerine getirilmektedir.

2014 yılında 6552 sayılı Kanun'la²¹ yapılan düzenlemeyle kamuda alt işverenlik uygulaması daha da genişletilmiştir. Düzenlemeyle 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu'nda yapılan değişiklikle kamu idarelerinde istihdam edilen personelin yeterli nitelik ve sayıda olmaması durumunda, personel çalıştırılmasına yönelik yardımcı işlere ilişkin hizmetler için ihaleye çıkılabileceği hüküm altına alınmıştır. Danışmanlık hizmet alım ihalelerinde, istihdam edilen personelin yeterli nitelik veya sayıda olmaması şartı da aranmayacaktır. Diğer taraftan idarenin ve işin gereği ile teknolojik sebeplerle uzmanlık gerektiren işlerde, idare tarafından yürütülen asıl işin bir bölümüne yönelik de hizmet alımı yapılabilecektir. Devam eden bölümde açıklanacağı üzere 2014 yılında yapılan bu düzenleme 2017 yılında yürürlüğe giren 696 KHK ile yürürlükten kaldırılmış, taşeron personel istihdamına yönelik bir takım kısıtlamalar getirilmiştir.

Kamu hizmetlerinin taşeron personel tarafından yerine getirilmesinin belediyeler özelinde ayrıca değerlendirilmesi gerekir. 2005 yılında yürürlüğe giren 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun²² 67'nci maddesinde sayılan hizmetlerin ihale yoluyla üçüncü şahıslar tarafından yerine getirilmesi mümkündür. Bu düzenlemeyle belediyelerin asıl işlerini İş Kanunu'ndaki sınırlamalar olmaksızın alt işverenlere gördürebilmesi imkânı sağlanmış (Tozlu ve Eraslan, 2012: 53), belediyeler tarafından verilen hizmetlerin neredeyse tamamının alt işverenlik uygulaması kapsamında taşeron personel tarafından yerine getirilmesi mümkün kılınmıştır.

¹⁹ Eleman Temininde Güçlük Çekilen Yerlerde Sözleşmeli Sağlık Personeli Çalıştırılması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, RG: 24.07.2003, Sayı: 25178.

²⁰ RG: 09.03.2013, Sayı: 28582.

²¹ İş Kanunu İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması İle Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına Dair Kanun, RG: 11.09.2014, Sayı: 29116 (mükerrer).

²² RG: 13.07.2005, Sayı: 25874.

2007 yılında yürürlüğe giren Belediye ve Bağlı Kuruluşları İle Mahalli İdare Birlikleri Norm Kadro İlke ve Standartlarına Dair Yönetmelik'e²³ (madde 19) memurlar ve diğer kamu görevlileri tarafından yerine getirilmesi zorunlu olmayan hizmetlerin hizmet satın alınması yoluyla karşılanacağına yönelik hüküm konulmuştur. Dolayısıyla bu düzenlemeyle belediye hizmetlerinin hizmet satın alınması yöntemiyle yerine getirilmesi neredeyse zorunluluk hâline getirilmiştir. Söz konusu Yönetmelik'te yer alan bu madde 2014 yılında yürürlükten kaldırılmıştır.²⁴

Yapılan bu düzenlemeler neticesinde 2006-2016 yılları arasındaki dönemde yerel yönetimlerde görevli sürekli ve geçici işçi sayısı düşerken, taşeron personel sayısı artmıştır. 2016 yılına gelindiğinde yerel yönetimlerde hizmet alımı ile istihdam edilen personelin yerel yönetimlerde çalışan toplam personele oranı % 60,9'a yükselmiştir. Diğer taraftan taşeron personel istihdamı yerel yönetimler tarafından sahiplenilmiş ve siyasi kayırmacılık amacıyla da kullanılmıştır (Arap, 2018: 128-138).

Sayıştay denetim raporlarından alt işverenlik uygulaması kapsamında taşeron personel istihdamının kamu işletmelerinde de yaygınlaştığı ve bir takım problemlere neden olduğu anlaşılmaktadır. Sayıştay 2014, 2015 ve 2016 yılları kamu işletmeleri genel raporlarında, KİT'lerde yardımcı hizmetlere yönelik başlatılan hizmet alımı yönteminin işletmenin esas faaliyet alanına giren işleri de kapsayacak şekilde yaygınlaştığı tespiti yer almıştır. Sayıştay raporlarına göre, İş Kanunu'na aykırı olarak işletmenin ve işin gereği ile teknolojik uzmanlık gerektiren işler dışında olan işler bölünerek alt işverene verilmiş, aynı işin bir bölümünde kamu kuruluşu işçilerinin taşeron işçilerle birlikte çalıştığı gerekçesiyle kamu işletmelerinde çalışan taşeron işçiler tarafından davalar açılarak kuruluşlardan kadro talep edilmiştir. Açılan davalar da genellikle KİT'ler aleyhine sonuçlanmıştır.

2017 yılında 696 sayılı KHK ile yapılan düzenlemeyle taşeron personel istihdamının kapsamı daraltılmış, mahallî idareler de dâhil olmak üzere KHK'de belirtilen kamu idarelerinin personel çalıştırılmasına dayalı hizmet alımı veya niteliği itibarıyla bu sonucu doğuracak şekilde alım yapamayacağı hüküm altına alınmıştır. Düzenlemeyle ayrıca, kamuda taşeron olarak çalıştırılan yaklaşık 850.000 personel²⁵ mahallî idareler dışındaki idare, kurum ve kuruluşlarda sürekli işçi kadrolarına; mahallî idarelerde ise mahallî idare şirketlerinde işçi

²³ RG: 22.02.2007, Sayı: 26442.

²⁴ Belediye ve Bağlı Kuruluşları İle Mahalli İdare Birlikleri Norm Kadro İlke ve Standartlarına Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına İlişkin Yönetmelik, RG: 10.04.2014, Sayı: 28968.

²⁵ Devlet Personel Başkanlığının (2018: 11) 2018 yılı Ocak ayında yayımladığı kamu personel istatistiklerine göre bu sayı 2017 yılı sonu itibarıyla kamuda görev yapan personelin % 27'si, kamuda görevli sözleşmeli personel sayısının ise yaklaşık dört katı kadardır.

statüsüne geçirilmişlerdir. Ancak kamuda taşeron personel istihdamı sonlandırılmamış, başta KİT’lerde çalışanlar olmak üzere taşeron personelin bir kısmı düzenleme kapsamına alınmamıştır.

696 sayılı KHK’ye göre, mahallî idareler personel çalıştırılmasına dayalı hizmetleri Kamu İhale Kanunu’nda belirtilen sınırlamalara tabi olmaksızın mevcut durumda bu doğrultuda hizmet alımı yaptığı şirketlerinden birine, böyle bir şirketi bulunmuyorsa özellikle bu amaçla kuracakları bir şirkete doğrudan hizmet alımı yoluyla gördürebilecektir. Ancak Sayıştay denetim raporlarında yer alan tespitler incelendiğinde birçok belediye tarafından 696 sayılı KHK ile belirlenen esaslara aykırı işlemler yapıldığı, bunun yanında taşerondan mahallî idare şirketlerinde işçi statüsüne geçiş aşamasında da mevzuata aykırı uygulamalar yapıldığı anlaşılmaktadır (Güneyi, 2022: 356-370).

2017 yılında yapılan bu düzenleme neticesinde mahallî idarelerde Sayıştay raporlarında ifade edilen şekliyle “696 Sayılı KHK Uyarınca Çalıştırılan Personel” adı altında yeni bir personel statüsü ortaya çıkmıştır. Mahallî idareler dışındaki kamu idarelerinde çalışan taşeron personel sürekli işçi kadrolarına geçirilmişken, mahallî idarelerde çalışan taşeron personelin belediye şirketlerine geçirilmesi eleştirilere maruz kalmakta; mahallî idarelerde yapılan uygulama kadroya geçirilme değil, bir şirketten diğer bir şirkete transfer olarak nitelendirilmektedir.²⁶ Bunun yanında bu statüdeki personelin nispeten daha düşük özlük haklarına sahip olmaları “eşitlik” ve “adil ve yeterli ücret” ilkeleri kapsamında ayrı bir tartışma konusudur. Liyakat ilkesi açısından daha önemli bir problem ise taşeron personel istihdamının gerek mahallî idarelerde gerekse diğer kamu kurum ve kuruluşlarında siyasetçi, akraba, eş, dost aracılığıyla kamu personel sisteminin genel kurallarına tabi olmaksızın taşeron firma üzerinden kamuda iş bulma amacıyla kullanılıyor olmasıdır.

2.4. Kamu Personelinin Statüsünün Değiştirilmesi ve Liyakat

Liyakatle ilgili bir başka önemli problem kamu personelinin statüsünün değiştirilmesine yönelik yapılan uygulamalardır (Güneyi, 2021: 1068-1069). Sözleşmeli personelin memur statüsüne; geçici işçi, taşeron, vekâleten açıktan atanan personelin kadroya geçirilmesine yönelik uygulamalar kamu personel sistemini daha da karışık hâle getirmektedir. Bunun yanında birçok vatandaş kamu görevlisi olabilmek için yarışmakta iken kamu personel sisteminin genel esaslarına aykırı olarak, sınava tabi tutulmadan kamu hizmeti

²⁶ Bakınız: 2018 yılında verilen 2/1495 esas numaralı kanun teklifi.

görmeye başlayan kişilerin sonrasında kadroya geçirilmesi liyakat ilkesi kapsamında problemleri bir uygulamadır.

2023 yılında, kamuda istihdam edilen personele yönelik iki yeni önemli düzenleme yapılmıştır. Bunlardan birincisi geçici işçilerle ilgili bölümde açıklanan, Nisan ayında 7447 sayılı Kanun ile yapılan düzenlemedir. Diğer düzenleme ise Ocak ayında 7433 sayılı Kanun²⁷ ile yapılmıştır. Bahse konu Kanun ile sözleşmeli personel istihdamına yönelik esaslarda değişiklik yapılmış, diğer taraftan DMK'ye yeni geçici maddeler eklemek suretiyle (Geçici madde 48, 49, 50) kamuda sözleşmeli statüde istihdam edilen personelin memur kadrolarına geçirilmesine imkân tanınmıştır.

Sözleşmeli personelin memur kadrolarına geçirilmesi yeni bir uygulama olmayıp Güneyi'nin (2021: 1068-1069) ifade ettiği biçimde, son olarak 2011 ve 2013 yıllarında da sözleşmeli personel memur kadrolarına geçirilmişti. 7433 sayılı Kanun'la yapılan düzenlemenin önceki düzenlemelerden farkı hem kapsamın daha geniş tutulması hem de bundan sonra sözleşmeli statüden memur kadrosuna geçişin sürekli bir uygulama hâline dönüştürülmüş olmasıdır.

Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından kurumun genel ağ sayfasında yayımlanan kamu sektörü istihdam verilerine göre 2022 yılı Aralık ayı itibariyle kamuda istihdam edilen sözleşmeli personel sayısı 591.230 kişidir. 7433 sayılı Kanun ile mahallî idareler de dâhil olmak üzere DMK'nin Geçici 48 ve 50'nci maddesinde belirtilen mevzuata tabi olarak kamuda istihdam edilen 458.615 personel²⁸ düzenleme kapsamına alınarak bu kişilerin memur kadrolarına (Geçici 50'nci madde kapsamındaki söz konusu maddede belirtilen pozisyonlara) geçirilmesine imkân tanınmıştır. Geçici 48'inci madde kapsamında memur kadrolarına geçirilenler sözleşmeli personel olarak geçirmiş oldukları süreler dâhil olmak üzere dört yıl süreyle başka bir yere atanamayacaklar, bu sürenin bitiminde yer değiştirme hakkına sahip olacaklardır. Ancak memur kadrosuna geçirilen mahallî idareler personeli mahallî idareler dışındaki kamu kurum ve kuruluşlarına nakil olamayacaktır.

7433 sayılı Kanun ile DMK'nin 4/B fıkrasında yapılan değişiklikle sözleşmeli personel istihdamına yönelik esaslarda değişiklikler yapılmıştır. Bahse konu fıkra *“Cumhurbaşkanınca belirlenecek pozisyon unvanlarında çalıştırılmak üzere işin geçici olması şartı aranmaksızın sözleşmeli personel istihdam edilebilir.”* ibaresi eklenmiştir. Oysa aynı

²⁷ Devlet Memurları Kanunu ve Bazı Kanunlar İle 663 Sayılı Kanun Hükmünde Kararıyla Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, RG: 26.01.2023, Sayı: 32085.

²⁸ <https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=b62750da-dbd5-4944-a0de-0185b9f892a4> (Erişim tarihi: 10.04.2023).

fıkranın ilk paragrafında bu statüdeki personelin zorunlu ve istisnai durumlarda özel meslek bilgisine ve uzmanlığa ihtiyaç duyulan geçici işlerde çalıştırılacağı belirtilmektedir. Aynı maddede, tarihi belge ve eski harflerle yazılmış arşiv kayıtlarını değerlendirenlerin mütercimlerin, tercümanların, kadrolu istihdamın gerekli olmadığı durumlarda avukat, tabip ve uzman tabiplerin sözleşmeli olarak çalıştırılabileceğine yönelik ibareler metinden çıkarılmış, bunların yerine “*hizmetine kısmi zamanlı olarak ihtiyaç duyulacaklar*” ifadesi metne eklenmiştir. 657 sayılı Kanun’a tâbi kamu idarelerinde ve dış kuruluşlarda sözleşmeli personel çalıştırılabileceğine yönelik ifade ise yurt dışı teşkilatlarını da kapsayacak şekilde genişletilerek “*dış kuruluşlarda ve yurtdışı teşkilatlarında belirli bazı hizmetlerde çalıştırılacak personelin de zorunlu hallerde sözleşme ile istihdamları caizdir.*” olarak değiştirilmiştir.

Bahse konu Kanun ile ayrıca daha önceden Sağlık Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığında uygulanmakta olan “*3+1 sözleşmeli personel sistemi*” (Memur-Sen, 2022: 499-510) mahallî idareler ve DMK’ye tabi kamu idarelerinde istihdam edilen diğer sözleşmeli personeli de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Düzenlemeye göre sözleşmeli personel üç yıl süreyle bu statüde çalışmayı müteakip memur kadrolarına atanabilecektir. Bu personel can güvenliği ve sağlık sebepleri hariç olmak üzere sözleşmeli statüde çalıştığı üç yıllık süre boyunca başka bir yere atanamayacak, memur kadrolarına atandıktan sonra da en az bir yıl daha aynı yerde görev yapacaktır. Diğer taraftan 7433 sayılı Kanun’la 5393 sayılı Kanun’un 49’uncu maddesine yapılan ilave ile belediyelerde görev yapacak sözleşmeli personelin işe alınmasının memur kadrolarına ilk defa alınma usulüne tabi olduğu ibaresi mevzuata eklenmiştir. Bu durumda bu pozisyonlara yapılacak alımlar için de sınav şartı geçerlidir.

7433 sayılı Kanun’la 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun’a geçici madde eklemek suretiyle, kamuda açıktan vekil imam-hatip ve vekil müezzin-kayyım olarak çalışanların da memur kadrolarına atanmasına imkân sağlanmıştır. Bu düzenleme de daha önceki uygulamaların devamı niteliğindedir. 2005 yılında 5338 sayılı Kanun²⁹, 2010 yılında 6002 sayılı Kanun³⁰, 2013 yılında 6495 sayılı Kanun³¹ ile yapılan düzenlemelerle de imam-hatip, müezzin-kayyım, Kur’an kursu öğreticisi olarak vekâleten görev yapmakta olanlar kadroya geçirilmişlerdir. 7433 sayılı Kanun’la ayrıca 663

²⁹ Diyanet İşleri Başkanlığının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, RG: 03.05.2005, Sayı: 25804.

³⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, RG: 13.07.2010, Sayı: 27640.

³¹ Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Karamamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, RG: 02.08.2013, Sayı: 28726.

sayılı Sağlık Alanında Bazı Düzenlemeler Hakkında KHK'ye³² geçici madde eklemek suretiyle açıktan vekil ebe ve hemşire olarak görev yapmakta olanların ebe ve hemşire kadrolarına atanmalarına imkân sağlanmıştır. 2011 yılında da 663 sayılı KHK'nin geçici 11'inci maddesi kapsamında kamuda vekil ebe ve hemşire olarak en az bir yıl çalışmakta olanlar ebe ve hemşire unvanlı sözleşmeli personel pozisyonlarına geçirilmiştir. 2023 yılındaki düzenlemede hem en az bir yıl vekil olarak çalışma şartı aranmamış, hem de statü değişikliği sözleşmeli personel pozisyonlarına değil, memur kadrolarına geçiş olarak yapılmıştır.

Görüldüğü üzere kamuda taşeron, açıktan vekâleten, geçici, sözleşmeli olarak çalışan personel birçok kez daha güvenceli statüye geçirilmiş, 2023 yılında 7433 ve 7447 sayılı kanunlarla yapılan düzenlemelerle sözleşmeli personel ve geçici işçiler açısından bu durum sürekli bir uygulama hâline dönüştürülmüştür.

Gelenen durum itibariyle kamuda istihdam edilen personelin statülerine yönelik bir karmaşa mevcut olup bu durum 2018 yılında 11'inci Kalkınma Planı Kamuda İnsan Kaynakları Çalışma Grubu Raporu'nda da (s. 50) ifade edilmiştir. Bahse konu Rapor'da (s. 51) kamuda personel istihdamının statü ilişkisine tabi memurlar ve sözleşme ilişkisi kurulabilecek diğer kamu personeli olacak şekilde iki kategoriye indirilmesi önerilmiştir.

3. Kariyer Meslekler ve Liyakat

Memur sınıfları ilk kez 1970 yılında 1327 sayılı Kanun'la belirlenerek DMK'nin 36'ncı maddesinde açıklanmıştır. Aynı maddede “*mesleğe özel yarışma sınavına tabi tutulmak suretiyle alınan*” kadrolar sıralanarak, bu kadrolara atanan personel hakkında ayrıca bir derece yükselmesi uygulanacağı belirtilmiştir. 1974 yılında 12 sayılı KHK³³ ile DMK'de yapılan değişiklikte mesleğe özel yarışma sınavına tabi tutulmak suretiyle alınan kadrolarla ilgili hususlar Kanun'un 36'ncı maddesinin (A) fıkrasının 11'inci bendinde açıklanmıştır. Sonraki yıllarda da kariyer meslek olarak nitelendirilen memurluklar bu bende eklenmiştir. Dolayısıyla 1974 yılından itibaren DMK'nin 36/A-11 bendi kariyer meslekleri tanımlayan düzenleme hâline gelmiştir.

Kamu kurum ve kuruluşlarındaki müfettiş, kontrolör, denetçi gibi denetim elemanı kadroları, İçişleri Bakanlığındaki mülki idare amirliği hizmetleri sınıfı kadrolar, Dışişleri Bakanlığındaki meslek memuru/konsolos ve ihtisas memuru kadroları birer kariyer meslek kadrosu olmakla birlikte (Albayrak, 2016: 2-3) kariyer mesleklerin çoğunluğunu kariyer

³² RG: 02.11.2011, Sayı: 28103 (mükerrer).

³³ 657 Sayılı Devlet Memurları Kanununun 1327 Sayılı Kanunla ve Kanun Hükmünde Karamamelerle Değişik Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine, Bazı Maddelerinin Kaldırılmasına ve Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun Hükmünde Kararname, RG: 31.05.1974, Sayı: 14901.

uzmanlıklar oluşturmaktadır. 2000’li yıllara kadar başbakanlık ve bağlı kuruluşlarında kadrolanan kariyer uzmanlıklar daha sonraki yıllarda hizmet bakanlıkları ve yatırımcı kuruluşlara doğru yaygınlaşmış, 2011 yılına gelindiğinde tüm kamu kurum ve kuruluşlarında kariyer uzmanlar kadrolanmıştır (Albayrak, 2016: 198-205). Sonraki yıllarda da “*kamu denetçiliği uzmanı*”, “*insan hakları ve eşitlik uzmanı*”, “*il göç uzmanı*”, “*sınai mülkiyet uzmanı*”, “*helal akreditasyon uzmanı*”, “*seçim uzmanı*”, “*silahlı kuvvetler uzmanı*”, “*coğrafi bilgi sistemi uzmanı*”, “*uzay teknolojileri uzmanı*” gibi yeni uzmanlık kadroları ihdas edilmiştir.

Diğer memurluk kadrolarından farklı olarak kariyer mesleklere giriş, hizmet içi yetiştirme, yardımcılıktan uzman memurluğa geçiş gibi aşamaların yabancı dil bilgisi, tez hazırlama, yeterlik sınavında başarılı olma gibi nesnel şartlara bağlanmış olması nedeniyle söz konusu istihdam şeklini liyakat ilkesi kapsamında örnek bir uygulama olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak kariyer uzmanlık uygulamasına yönelik bir takım eleştiriler de yapılmaktadır. Bunlardan biri normal memurlar tarafından yapılabilecek görevler için uzman kadrosu tahsis edilmek suretiyle uzman memurluğun “*yüksek maaşlı memur*” hâline dönüştürülmesidir (Albayrak, 2016: 323-324). Uzman memurlukla ilgili diğer bir eleştiri ise bazı kamu kurumlarında görevli uzman personelin kurumun asli işlerini yerine getirmemelerine rağmen bahse konu kurumun kariyer meslek kadrolarında görev yapan personelden daha iyi özlük haklarına sahip olmaları, bunun da kamuda iş barışını bozmasıdır (Sayan, 2016: 687).

Normal memurlar tarafından yapılacak işler için uzman statüsünde personel istihdam edilmesi “*eşitlik*” ve “*adil ve yeterli ücret*” ilkeleri kapsamında problemlidir. Diğer taraftan gerçekten uzmanlık gerektiren görevlerde çalışacak kişilerin daha iyi özlük haklarına sahip olmaları da bir gerekliliktir. Nitekim Sayıştay denetim raporlarından elde edilen bulgulardan birisi bu doğrultudadır. 2017 ve 2018 yılları kalkınma ajansları genel denetim raporlarına göre, 2012 yılında 2012/3739 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı³⁴ ile ajanslarda görevli uzmanların mali ve sosyal haklarının bakanlık uzmanlarına eşitlenmesi sonrasında ajanslar cazibelerini yitirmiş ve ajanslara yapılan iş başvuruları azalmıştır.

³⁴ 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Ek 11 inci Maddesinin Birinci Fıkrasının (b) ve (c) Bentleri Kapsamındaki Kamu İdarelerinde İstihdam Edilen Personelin Mali ve Sosyal Haklarının Belirlenmesinde Emsal Alınacak Devlet Memuru Kadro Unvanlarının Tespitine İlişkin Karar, RG: 05.12.2012, Sayı: 28488.

Türk kamu personel sisteminde kariyer uzmanlık kadroları devamlı olarak artmakta iken konuyla ilgili diğer bir değişim bu personelin esnek statüde istihdamının mümkün kılınması yönünde olmuştur. 2018 yılında 703 sayılı KHK ile DMK ve 375 sayılı KHK'ye eklenen maddelerle hem kamuda uzman kadro ve pozisyonları yaygınlaştırılmış hem de esnek statüde uzman istihdamı öngörülmüştür. Düzenleme kapsamında mevzuatta belirtilen şartları taşıyan kurumlarda idari hizmet sözleşmesiyle, iş mevzuatına tabi olarak, vekâlet veya istisna sözleşmesi ile tam zamanlı, kısmi zamanlı veya projelerle sınırlı olarak uzman istihdamı mümkündür. Bu durumda kariyer uzmanlık olarak adlandırılan statünün “*kariyer*” olma özelliğinin hâlâ geçerli olup olmadığı tartışmaya açıktır. Diğer taraftan uygulamaya yönelik farklı problemler de söz konusudur. Örneğin Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu 2020 Yılı Sayıştay Denetim Raporu'na göre, herhangi bir özel bilgi ve uzmanlığa sahip olmayan ve görevin gerektirdiği nitelikleri taşımayan kişiler sınavsız olarak “*kısmi zamanlı uzman*” olarak göreve başlatılmıştır. Daha sonrasında ise mevzuatta yapılan düzenleme ile bahse konu personel yine sınava tabi olmaksızın “*idari uzman*” pozisyonlarına geçirilmiştir.

4. İstisnai Memurluk

Türk kamu personel sisteminde istisnai memurluk uygulamasının başlangıcı 1929 yılında yürürlüğe giren 1452 sayılı Devlet Memurları Maaşatının Tevhit ve Teadülüne Dair Kanun'a³⁵ dayandırılmaktadır. Söz konusu Kanun'da devlet memurları için yirmi derece belirlenmiş; bir-beş arası dereceler (A), altı-on üç arası dereceler (B), on dört-yirmi arası dereceler ise (C) serisi olarak kabul edilmiştir. Devlet memuru olarak ilk kez atanacakların başlangıç dereceleri Kanun'un yedinci maddesinde açıklanmıştır. Bu maddede (A) serisi memurluklardan “*Umumî müfettişlik, valilik ve elçiliklerle Riyaseticümhur dairesi memurini, hukuk müşavirleri, Kalemi mahsus müdürleri, mütercimler*” için Kanun'da belirtilen derece başlangıç kademelerinin geçerli olmadığı belirtilmiştir. Aynı maddede ayrıca, olağanüstü nitelik taşıyan siyasi sebepler ve idari zorunluluklar nedeniyle veya mesleki uzmanlık gerektiren durumlarda (B) ve (C) serisi her derece memurluk görevlerine de bakanlar kurulu kararı ile atama yapılabileceği ifade edilmiştir. Yapılan bu düzenlemeyle kamu personel sisteminde adı konulmadan istisnai memuriyet uygulaması başlatılmıştır (Kocaman, 2007: 58).

³⁵ RG: 30.06.1929, Sayı: 1229.

1939 yılında yürürlüğe giren 3656 sayılı Devlet Memurları Aylıklarının Tevhid ve Teadülüne Dair Kanun'da³⁶ istisnai memurluk olarak nitelendirilen görevlerde bir değişiklik yapılmamış, ancak bakanlar kurulu kararıyla, derece başlangıç şartına bağlı olmaksızın yapılabilecek atamalarla ilgili hüküm bu Kanun'da yer almamıştır. 1961 yılında 231 sayılı Kanun³⁷ ile 3656 sayılı Kanun'un istisnai memurluklarla ilgili altıncı maddesine Türkiye Büyük Millet Meclisi memurları dâhil edilmiştir. Sonraki yıllarda da istisnai memurluk kadrolarına yenileri eklenmiştir.

657 sayılı DMK'nin 59 ve 61'inci maddeleri gereğince, bahse konu Kanun'un atanma ve sınavlarla ilgili hükümleri istisnai memurluk kadroları için geçerli değildir. Dolayısıyla bu kadrolara sınavsız olarak atanmak mümkündür. DMK'nin ilk hâlinde istisnai memurluk kadrolarına açıktan atananların görevden ayrıldıklarında hiçbir hak talebinde bulunamayacakları belirtilmiştir (madde 163). 1970 yılında 1327 sayılı Kanun'la yapılan değişiklikle 163'üncü maddenin b fıkrası "*Bu Kanuna tabi olmıyan kurumlardan atananlar, bu Kanuna tabi kurumlarda bir göreve atanmayı istedikleri takdirde, istisnai memuriyette geçirilen süre (a) fıkrasındaki esaslara göre ve girilecek derecenin sınav veya seçmesini başarmak kaydıyla, derece ve kademe ilerlemesine sayılır. Bu gibiler için adaylık hükümleri uygulanmaz.*" olarak değiştirilmiştir. Bu düzenleme hâlen geçerlidir.

1327 sayılı Kanun ile yapılan düzenlemede açıktan istisnai memur olarak atananların görevden ayrılmaları durumunda bu personele uygulanacak prosedür net olarak ifade edilmemiştir. Anılan 163'üncü maddede, atanılacak derecenin sınav ve seçmesini başarma şartına atıf yapılmış olması nedeniyle açıktan istisnai memur olarak atananların sınavsız olarak başka bir kadroya geçirilmesinin uygun olmadığı değerlendirilmektedir. Ancak bahse konu personelin bu kadrolardan alındıklarında diğer memuriyet kadrolarına atanabileceklerine yönelik değerlendirmeler de yapılmaktadır (Memur-Sen, 2022: 157; Kocaman, 2007: 66).

Liyakat ilkesi kapsamında istisnai memurluk uygulamasıyla ilgili ön plana çıkan problemlerden birisi bu kadroların sınava tabi tutulmadan kamu görevlisi olmak amacıyla kullanılıyor olmasıdır. Nitekim Sayıştay denetim raporlarında en çok yer alan bulgulardan birisi de özel kalem müdürlüğü kadrolarının memuriyete sınavsız giriş için kullanılmasıdır. Birçok Sayıştay raporunda, bu kadrolara açıktan atanan personelin kısa süre sonra başka kadrolara geçirildiği tespit edilmiştir (Güneyi, 2022: 334-340). Başta özel kalem müdürlüğü

³⁶ RG: 08.07.1939, Sayı: 4253.

³⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi Memurları Teşkilâtı Hakkındaki 5931, 6120, 6194, 6215, 6341 ve 6885 Sayılı Kanunlarla Muadil 5509 Sayılı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun, RG: 12.01.1961, Sayı: 10705.

olmak üzere istisnai memurluk kadrolarının kayırmacılık amacıyla kullanılmasına yönelik olarak muhalefet parti milletvekilleri tarafından da birçok kez soru önergesi verilmiş olmasına rağmen (Güneyi, 2022: 407-410) problemin çözümüne yönelik bir adım atılmamıştır.

İstisnai memurluk uygulaması ile ilgili diğer bir problem, adından da anlaşılacağı üzere istisnai nitelikte olması gereken söz konusu kadroların sürekli olarak artıyor olmasıdır. İstisnai memurlukların sıralandığı DMK'nin 59'uncu maddesine yapılan yeni ilavelerin yanında, diğer kanunlarda da bazı görevlere yapılacak atamalarda DMK'nin istisnai memurlukla ilgili hükümlerinin geçerli olduğu ifade edilmek suretiyle uygulama genişletilmiştir (Tokgöz, 2016: 167-168). Diğer taraftan 2018 yılında 703 sayılı KHK ile DMK'ye eklenen 61/A maddesiyle ihdas edilen “bakan müşaviri” kadrolarına da DMK'nin atanma, sınavlar, kademe ilerlemesi ve dereceye yükselmesine ilişkin hükümlerine bağlı olmaksızın atama yapılabilmektedir. Dolayısıyla bakan müşavirliği de bir çeşit istisnai memurluk kadrosudur. Ancak diğer istisnai memurluk kadrolarından farklı olarak, açıktan bakan müşaviri olarak atanarlardan görevi sona erenlerin memuriyetle ilişkilerinin kesileceği DMK'de açık olarak belirtilmiştir.

703 sayılı KHK ile 375 sayılı KHK'ye eklenen ek maddeyle üst kademe kamu yöneticilik görevleri ile yurtdışı teşkilatındaki sürekli görevler de bir nevi istisnai memurluk hâline dönüşmüştür. 375 sayılı KHK Ek madde 35'e göre üst kademe kamu yöneticisi kadro, pozisyon ve görevleri ile yurtdışı teşkilatındaki sürekli görevlere, cumhurbaşkanlığı kararnamesinde yer alan şartları taşımak kaydıyla DMK'nin atanma, sınavlar, kademe ilerlemesi ve derece yükselmesine ilişkin hükümlerine bağlı olmaksızın atama yapılabilecektir. 703 sayılı KHK ile yapılan düzenlemede bu şekilde açıktan ataması yapılan personelden görevi sona eren veya görevden alınanların memuriyetle ilişkilerinin kesileceği belirtilmiştir. Ancak bu düzenleme önce 2020 yılında 7247 sayılı Kanun³⁸, daha sonra da 2022 yılında 7417 sayılı Kanun³⁹ ile değiştirilmiştir. 7417 sayılı Kanun'la yapılan düzenleme kapsamında, ek göstergesi bakanlık genel müdürüne eşit olan veya daha yüksek ek göstergeye sahip üst kademe kamu yöneticisi kadro, pozisyon ve görevlerine açıktan atanarlardan uygun görülenler görev süresinin bitiminde veya görevden alındıklarında 375 sayılı KHK'de belirtilen müşavir veya danışman kadro veya pozisyonlarına atanabilecektir. Uygun görülmeyenlerin ise memuriyetten ilişkileri kesilecektir. Açıktan bakan yardımcısı olarak atanarlardan görevden alınan veya görevleri sona erenler de talep etmeleri hâlinde aynı

³⁸ Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, RG: 26.06.2020, Sayı: 31167.

³⁹ Devlet Memurları Kanunu İle Bazı Kanunlarda ve 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, RG: 05.07.2022, Sayı: 31887.

şekilde KHK’de belirtilen müşavir veya danışman kadrolarında/pozisyonlarında istihdam edilebilecektir.

Devlet Personel Rejimi Hakkında Teklifler Raporu’nda (DPD, 1963b: 80-81) istisnai memurluk uygulamasının gereklilik gerekçesi, mutlak ve kesin hukuki ve idari hükümlerden kaynaklanan formalitelerin kamu hizmetlerinin zamanında görülmesini aksatmaması için zaruri durumlarda hükümete elastikiyet ve hareket serbestisi sağlanması olarak ifade edilmiştir. Ancak uygulamanın genel bir uygulama hâline dönüşmemesi gerektiği de Rapor’da özellikle vurgulanmıştır. Mevzuatta yapılan değişiklikler ve uygulamada görülen aksaklıklar değerlendirildiğinde başlangıçta öngörülen bu amaçtan uzaklaşmış olup mevcut durumda istisnai memurluk uygulaması Türk kamu personel sisteminin liyakatle ilgili problemlerinden biri hâline gelmiştir.

5. Üst Kademe Kamu Yöneticileri

Görev yaptıkları kurumların öngörülen hedeflere ulaşmasında önemli bir rol üstlenen üst kademe kamu yöneticileri liyakat ilkesi kapsamında da özel bir öneme sahiptir. Diğer taraftan, seçimle gelmiş siyasi yöneticilere yakın çalışan üst kademe kamu yöneticilerine atfedilen görevlerden birisi de politikaların belirlenmesi ile uygulanması arasında köprü görevini yerine getirmeleridir (Sobacı ve Köseoğlu, 2018: 12). Üst kademe kamu yöneticilik görevlerine yöneticilik eğitimi görmüş kimseler arasından atama yapılması (Tutum, 1976: 31), hatta ayrı bir yönetici sınıfının oluşturulması (Canman, 1988: 155; Öktem, 1992: 104; Öztekin, 2008: 34; Tutum, 1980: 106-107) yönünde değerlendirmeler de yapılmıştır. Merkezî Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi (MEHTAP) Raporu’nda (s. 74) da yöneticiliğin ayrı bir sınıf olması ve yüksek idareciler sınıfına gireceklerin DPD’nin denetimi altında yapılacak genel bir sınav ile belirlenmesi önerilmiştir. DMK’de de başlangıçta yöneticiliğin ayrı bir sınıf olması öngörülmüş⁴⁰ ancak bu öngörü hayata geçmemiştir.

Görüldüğü üzere üst kademe kamu yöneticilerine yönelik olarak alanyazında ve resmi raporlarda önerilen sistem, kariyer ilkesi doğrultusunda gerekli yöneticilik eğitimlerini alan devlet memurlarının ehliyet ve liyakatleri esas alınarak üst kademelere yükseltilmesi olmuştur. Ancak Türk kamu personel sisteminde yaşanan dönüşüm kariyer ilkesinden uzaklaşma ve üst kademe kamu yöneticilik görevlerine daha önceden kamuda çalışmamış kişilerin de atanmasına imkân tanınması yönünde olmuştur.

⁴⁰ 1965 tarihli DMK, madde 36: “Başbakanlık Devlet Personel Dairesi, Maliye Bakanlığı ve ilgili kurumların yazılı görüşlerini de alarak yönetici ve icracı sınıfları ile büro sınıflarını, ... tesis eder.”

Kariyer ilkesi kapsamında devlet memurlarına DMK’de belirtilen esaslar doğrultusunda üst kademe yöneticilik görevlerine yükselme imkânı tanınmıştır. Ancak bu görevlere yükselilebilmek için devlet memurlarının her bir derecede en az üç yıl çalışması gerekmektedir. Örneğin mesleğe 9’uncu dereceden başlayan bir memurun 1’inci derece memur kadrosuna atanabilmesi için 24 yıl kamuda görev yapmış olması gerekmektedir. Fakat DMK’nin 68’inci maddesinin b fıkrasında derece ilerlemesi ile ilgili bu hükme bir istisna getirilmiştir. Bahse konu fıkra kapsamında yükseköğrenim mezunu olmak şartıyla “Eğitim ve Öğretim Hizmetleri” ile “Sağlık Hizmetleri ve Yardımcı Sağlık Hizmetleri” dışındaki sınıfların 1, 2, 3 ve 4’üncü derecelerindeki kadrolarına, derece yükselmesindeki süre kaydı aranmaksızın, atanmasındaki usule göre daha aşağıdaki derecelerde görev yapan memurların ataması yapılabilir. Her ne kadar bu tür atama yapılabilmesi için de devlet memurunun belli bir süre kamu hizmeti yapmış olması gerekmekte ise de bu süre normal derece ilerlemesine göre daha azdır.

Alanyazında “*asansörle çıkma*”, “*sıçrama*”, “*paraşütleme*” gibi adlarla tanımlanan (Güran, 1980: 250) bu düzenlemenin amacı yetenekli ve başarılı memurları genç yaşlarda üst kademe kadrolara getirerek kamu yönetiminde verimliliğin sağlanmasıdır. Bu anlamda uygulama liyakat ilkesine uygun bir düzenleme olarak kabul edilebilir. Ancak söz konusu uygulama yükseköğrenim görmüş olmak ve Kanun’da belirtilen süre kadar görev yapmış olmak şartı dışında bir şart öngörülmemiş olması, siyasi kayırmalara, üst kademelerde yığılmalara ve yapay makamların ortaya çıkmasına neden olması nedeniyle liyakat sistemini zayıflattığı yönünde eleştirilmektedir (Şen, 1995: 89). İdari Reform Danışma Kurulu Raporu ve Kamu Yönetimi Araştırması (KAYA) Raporu’nda da uygulama kariyer ilkesini zedelediği; ücret dengesini, kurum ve kuruluşlarının örgüt düzeni ve hiyerarşisini bozduğu yönünde eleştirilere maruz kalmıştır (Güneyi, 2022: 540).

DMK’nin 68/b fıkrası kapsamında ilk dört derece kadrolara derece yükselmesindeki süre şartı aranmaksızın atanma için gereken hizmet süresi birçok kez değiştirilmiş olup mevcut durumda bu süre atanılacak kadronun derece ve ek göstergesine bağlı olarak sekiz ile on iki yıl arasında değişmektedir. Diğer taraftan bu hizmet süresinin devlet memuru olarak tamamlanması gerekmemektedir. 1984 yılında 199 sayılı KHK⁴¹ ile ilk dört derecedeki kadrolara derece yükselmesindeki süre şartı aranmaksızın atanmak için gereken hizmet süresinin hesaplanmasına uluslararası kuruluşlarda geçen sürelerin tamamı, yükseköğrenim

⁴¹ 657 Sayılı Devlet Memurları Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, RG: 21.05.1984, Sayı: 18407.

gördükten sonra özel kurumlarda veya serbest olarak çalışılan sürenin ise altı yılı geçmemek üzere 3/4'ü dâhil edilmiştir. 2011 yılında 6111 sayılı Kanun'la⁴² yapılan düzenlemeyle başbakanlık ve bakanlıkların bağlı ve ilgili kuruluşlarının en üst yönetici konumundaki kadrolarına atanacaklar için özel kurumlarda veya serbest olarak çalışılan sürenin tamamının dikkate alınacağı hükmü getirilmiştir. Bu düzenlemeyle, kamu kurumlarında hiç çalışmamış kişilerin de devlet memuru olarak atanmayı müteakip müsteşar, genel müdür, başkan gibi üst kademe kamu yöneticilik görevlerine atanabilmesi mümkün kılınmıştır (Güneyi, 2022: 80-86).

Üst kademe kamu yöneticilik görevlerine atamalarda kariyer ilkesinden uzaklaşma eğilimi Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişle birlikte daha da artmıştır. 2018 yılında 703 sayılı KHK ile DMK ve 375 sayılı KHK'ye eklenen hükümlerle üst kademe kamu yöneticilerinin atanması ile ilgili değişiklikler yapılmış, bu personelin atanmasına yönelik genel esaslar ise bütüncül olarak 3 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nde⁴³ belirlenmiştir. Kararname'de kamu personelinin atanmasına yönelik olarak; cumhurbaşkanı kararıyla (bir sayılı cetvel), cumhurbaşkanı onayıyla (iki sayılı cetvel) ve ilgili cumhurbaşkanı yardımcısı, bakan veya atamaya yetkili amirler tarafından atama yapılacak kadro, pozisyon ve görevler olmak üzere üç ayrı statü belirlenmiştir.

703 sayılı KHK ile DMK'nin 68/b fıkrasına eklenen hükme göre cumhurbaşkanı onayıyla yapılan atamalarda cumhurbaşkanlığı kararnamesinde öngörülen hizmet süresi şartları aranacaktır. Üst kademe kamu yöneticisi sayılmayan daire başkanı ve bu kadrolara denk yönetici kadrolarına yapılacak atamalarda derece yükselmesindeki süre kaydı aranmaksızın atanmak için gereken hizmet süresi yükseköğrenim sonrası beş yıl olarak uygulanacak, bu sürenin hesabında devlet memurlarının kazanılmış hak aylık derece ve kademesinde değerlendirilen hizmet süreleri esas alınacaktır. 703 sayılı KHK ile 375 sayılı KHK'ye eklenen ek madde 35'e göre, üst kademe kamu yöneticisi olarak atanacakların hizmet süresinin hesabında dört yıllık yükseköğrenim sonrası kamu kurum ve kuruluşlarında, sosyal güvenlik kurumlarına tâbi olmak kaydıyla uluslararası kuruluşlar ile özel sektörde veya serbest olarak fiilen çalışılan sürelerin tamamı dikkate alınacaktır.

3 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nde gerek cumhurbaşkanı kararıyla gerekse cumhurbaşkanı onayıyla atanacak personele yönelik üç şart belirlenmiştir. Bunlar devlet

⁴² Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, RG: 25.02.2011, Sayı: 27857 (mükerrer).

⁴³ Üst Kademe Kamu Yöneticileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Atama Usullerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, RG: 10.07.2018, Sayı: 30474.

memuru olabilmek için gereken genel şartlara sahip olmak, en az dört yıllık yükseköğrenim mezunu olmak ve beş yıllık hizmet şartını sağlamaktır. Cumhurbaşkanı kararıyla atanan personel ile il ve bölge müdürleri ve KİT yönetim kurulu üyelerinin (cumhurbaşkanı onayıyla atanmaktadır) kamuda ve/veya sosyal güvenlik kurumlarına tabi olmak kaydıyla uluslararası kuruluşlar ile özel sektörde veya serbest olarak en az beş yıl çalışmış olması yeterlidir. İl ve bölge müdürü ile KİT yönetim kurulu üyeleri dışında cumhurbaşkanı onayıyla atanan personelin ise beş yıllık hizmet şartını kamuda tamamlamış olması gerekmektedir.⁴⁴

Düzenlemeyle genel olarak üst ile orta kademe kamu yöneticilerinin atanmasına yönelik bir ayrıma gidildiği, orta kademe yöneticilik görevlerine atanmak için en az beş yıllık kamu hizmeti zorunlu tutulurken üst kademe yöneticilik görevlerine atanmak için kamuda görev yapma şartının aranmadığı söylenebilir.⁴⁵ Bu durumda kamuda beş yıllık hizmeti olmayan bir kamu personeli orta kademe yöneticilik görevlerine atanamazken, bu kamu personelinin ya da kamuda hiç çalışmamış başka bir kişinin aynı kurumun en üst düzey yöneticilik görevlerine atanabilmesi mümkündür. Diğer taraftan konu bu kadar net de değildir. Bir sayılı cetvelde yer almayan yöneticilik görevlerinin bazıları da kamuda hizmet yapmış olma şartından muaf tutulmuştur. Sadece bir sayılı cetveldeki mi yoksa bir ve iki sayılı cetvellerdeki kadro, pozisyon ve görevlerin mi üst kademe kamu yöneticisi sayılacağı muğlaktır. Bunun yanında yönetici olmayan görevler de çizelgelerde yer almaktadır. Dolayısıyla, üst düzey yönetici ifadesinden kimlerin anlaşılması gerektiğine yönelik süregelen belirsizlik yeni sistemde de tam olarak çözülememiş olup, 3 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi kapsamında kimlerin üst kademe kamu yöneticisi sayılması gerektiğine yönelik tartışmalar devam etmektedir (Öztürk, 2019: 1283-1284; Söyler, 2020). Ayrıca üst kademe kamu yöneticilerinin atanma usul ve esaslarına yönelik belirlenen esaslardan bazılarının Anayasa'ya uygun olmadığı yönünde değerlendirmeler de yapılmaktadır (Karlı, 2020).

375 sayılı KHK'ye eklenen Ek Madde 35 ve 3 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin beşinci maddesine göre, cumhurbaşkanı kararıyla atanan üst kademe kamu yöneticileri DMK ve diğer kanunların sözleşmeli personel çalıştırılması hakkındaki

⁴⁴ 3 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nde sonradan yapılan değişikliklerle kariyer meslekler, TÜBİTAK yönetim kurulu üyelikleri, Türkiye Uzay Ajansı başkan yardımcılıkları ve yönetim kurulu üyelikleri, Vakıflar Meclisi üyeliklerine yapılacak atamalarda iki üye için de kamuda beş yıllık çalışma şartı yürürlükten kaldırılmıştır.

⁴⁵ Bu yaklaşımın yeni kamu işletmeciliği (YKİ) anlayışıyla da uyumlu olduğu söylenebilir. YKİ anlayışına göre, politika belirleyici konumunda olan, üst kademe kamu yöneticileri için siyaset-yönetim ayrılığı gerekli değildir. Siyaset yönetim kaynaşması olarak kavramlaştırılan bu anlayışa göre üst düzey bürokratların rollerini, sorumluluklarını ve hizmet kültürünü hükümet politikalarına karşı daha duyarlı kılmak suretiyle değiştirmek gerekir (Ömürgönülşen, 2003: 22). Bu durumda üst kademe kamu yöneticilik görevlerine kariyer dışı atamalar yapılması da normaldir. Ömürgönülşen'e (2003: 22) göre YKİ anlayışında, hizmet sunumuna odaklanacak olan, orta ve alt kademe yöneticiler için ise geleneksel yönetim anlayışında olduğu gibi siyaset ile yönetimin ayrımı (siyaset yönetim ikiliği) prensibi benimsenmiştir.

hükümlerine bağlı olmaksızın sözleşmeli olarak da çalıştırılabilecektir. Üst kademe kamu yöneticilik görevlerinin daha önceden kamuda çalışmamış kişilere açılmasına yönelik mevzuat değişikliklerine ilave olarak bu görevlere atanacak personelin esnek istihdamına yönelik düzenlemeler de dikkate alındığında kariyer ilkesinden oldukça uzaklaşıldığı görülmektedir. Kariyer ilkesinin liyakat ilkesinin bir ön koşulu olduğu ve iki ilkenin birlikte uygulanması gerektiği değerlendirildiğinde (Güneyi, 2022: 135) kariyer ilkesinden uzaklaşma aynı zamanda liyakat ilkesinden de uzaklaşma anlamına gelmektedir.

Üst kademe kamu yöneticilerin atanmasına yönelik yapılan düzenlemelerin yeni hükümet sistemi ile uyumlu olduğu, yeni düzenlemeler neticesinde yürütmenin bütünlüğünün ve yönetimde etkinlik ve verimliliğin sağlanacağı, bürokrasinin kontrol altına alınarak vesayetin sonlandırılacağı yönünde değerlendirmeler (Akçakaya ve İlhan, 2021: 613; İzci, 2017: 12-14; Mercimek, 2018; Öztürk, 2019; Sobacı ve Köseoğlu, 2018: 12) yapılmakla beraber, bu tespitler liyakat ilkesi kapsamında tartışmalıdır. Bu noktada öne çıkan problemlerden birisi bahse konu personelin atanma ve görevden alınmasına yönelik ölçsüzlük ve belirsizlik problemlerinin (Albayrak, 2020: 104; Meriç, 1974: 77-78; Güneyi, 2021: 1056) giderilememiş olmasıdır. İdari Reform Danışma Kurulu Raporu (s. 158) ve KAYA Raporu'nda (s. 199) da üst kademe kamu yöneticilik görevlerine yapılan atamalara yönelik açık ve nesnel ölçütlerin belirlenmemiş olması kamu personel rejimine yönelik problemlerden biri olarak ifade edilmiştir.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçiş kapsamında üst kademe kamu yöneticilerinin atanması, görevden alınması ve bu konularda düzenleme yapılmasına yönelik cumhurbaşkanına geniş yetkiler verilmesi ve bu konularda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin devre dışı bırakılması neticesinde (Albayrak, 2020: 109-135) “ölçsüzlük” problemi daha da artmıştır. Cumhurbaşkanının aynı zamanda parti başkanı olması ise konuyu liyakat ilkesi açısından daha da problemlili hâle getirmektedir (Acar, 2020: 32; Gözler, 2017: 19).

Bahse konu atamalara yönelik olarak daha önceden belirlenmiş olan nesnel ölçütlerin birçoğunun kaldırılması suretiyle “belirsizlik” problemi de (Güneyi, 2022: 426-440) artmıştır. Nitekim 375 sayılı KHK'ye eklenen Ek 36'ncı madde bizzat bu konudur. Düzenlemeye göre, merkez teşkilatındaki üst kademe kamu yöneticisi ve taşra teşkilatındaki il ve bölge müdürü kadro/pozisyon ve görevleri ile bunların dengi ve üstü kadro/pozisyon ve görevlere atanabilmek için öğrenim durumu şartı dışında hiçbir özel şart aranmayacaktır.

Yeni sistemde, istisnai memurluk kadrolarına yapılacak atamalara yönelik “belirsizlik” ve “ölçsüzlük” problemi de devam etmektedir. 3 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'ne

göre, cumhurbaşkanı kararı veya onayıyla istisnai memurluk kadrolarına yapılacak atamalara yönelik olarak yükseköğrenim mezunu olmak ve hizmet şartları geçerli olmayıp bu görevlere yapılacak atamalarda aranacak tek şart devlet memuru olabilmek için gereken genel niteliklere⁴⁶ sahip olmaktır.

3 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nde cumhurbaşkanı kararıyla atanılan üst kademe kamu yöneticilerinin görev süresi cumhurbaşkanının görev süresi ile sınırlandırılmışken, Kararname'nin 3 sayılı Cetveli'nde belirtilen süreli görevler bu uygulamanın dışında bırakılmıştır. Ancak 375 sayılı KHK'ye eklenen Ek madde 35'te yer alan hüküm kapsamında süreli görevlere atanan üst kademe kamu yöneticileri kurumsal hedeflere ulaşılamaması nedeniyle cumhurbaşkanı tarafından süreleri tamamlanmadan da görevlerinden alınabilmektedir. Diğer taraftan istisnai memurlukla ilgili bölümde ifade edildiği üzere bakanlık genel müdürü eşiti ve üstü kamu yöneticilik görevlerine açıktan atananlardan uygun görülenler görevi sona erdiğinde de kamuda müşavir veya danışman olarak istihdam edilebilecektir.

Üst kademe kamu yöneticilerinin atanması ve görevden alınmasına yönelik mevcut durumu *“Dört yıllık yükseköğrenim mezunu olup kamuda ve/veya sosyal güvenlik kurumlarına tabi olmak kaydıyla uluslararası kuruluşlar ile özel sektörde veya serbest olarak en az beş yıl çalışmış olan kişiler cumhurbaşkanı kararıyla üst kademe kamu yöneticisi olarak atanabilir. İstisnai memurluk kadroları için (valiler, büyükelçiler gibi) öğrenim ve hizmet süresi şartı da geçerli değildir. Üst kademe kamu yöneticileri herhangi bir şarta bağlı olmaksızın cumhurbaşkanı tarafından istenilen zamanda görevden alınabilir. Açıktan bakanlık genel müdürü ve üstü görevlere atananlardan cumhurbaşkanı tarafından uygun görülenler ve bakan yardımcıları görevi sona erdiğinde de kamuda çalışmaya devam edebilir.”* şeklinde özetlemek mümkündür.

Sayıştay raporlarında yer alan bulgular değerlendirildiğinde liyakatle ilgili diğer bir problemin üst kademe kamu yöneticisi kadrolarının sınava tabi kadrolara sınavsız geçiş maksadıyla kullanılıyor olması olduğu anlaşılmaktadır. Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Görevde Yükselme ve Unvan Değişikliği Esaslarına Dair Genel Yönetmelik ve bu Yönetmelik'i esas alarak hazırlanan diğer görevde yükselme ve unvan değişikliği yönetmelikleri *“müdür”* ve daha alt görevlere yapılacak atamaları kapsamaktadır.

⁴⁶ DMK'nin 48 ve 41'inci maddelerine göre, devlet memuru olabilmek için ortaokul mezunu olmak yeterlidir. Ortaokul mezunlarından istekli bulunmadığı takdirde ilköğretim mezunları da devlet memuru olarak hizmete alınabilir. İlkokul, ortaokul veya ilköğretim mezunlarının memurluğa atanmalarına yönelik genel bir değerlendirme için bkz. (Memur-Sen, 2022: 117-118).

Yönetmelik'in ilk hâlinde⁴⁷ kamu kurum ve kuruluşlarının, Yönetmelik kapsamına dâhil olmayan daha üst görevlere yapılacak atamaları, çıkaracakları özel yönetmeliklerle düzenleyebilecekleri ifade edilmiş, ancak bu yönde bir düzenleme yapılmamıştır. Sayıştay denetçileri tarafından üniversite ve belediyelerde yapılan denetimlerde en çok tespit edilen hususlardan birisi liyakat ve kariyer ilkelerine aykırı olarak üst kademe kamu yöneticilik kadrolarının görevde yükselme sınavına tabi olan müdür ve eşiti seviyedeki kadrolara sınavsız olarak atanmak maksadıyla kullanılıyor olması olmuştur (Güneyi, 2022: 330-334).

Üst kademe kamu yöneticileri ile ilgili tartışılan diğer bir husus bu personelin birden fazla kurumdan maaş almalarına yönelik eleştirilerdir. Devlet Personel Rejimi Hakkında Ön Rapor'da (DPD, 1962: 33), bir kısım nitelikli personel iş bulamazken bazı memurlara ek görevler verilmek suretiyle maaşlarının artırılmasının liyakat ilkesini zedelemenin yanında ülkede moral bozukluğuna da neden olabileceği belirtilmiştir. Günümüzde benzer eleştiri üst kademe kamu yöneticilerinin yönetim kurulu üyesi olarak değişik kurumlardan huzur hakkı almaları konusunda yapılmaktadır.

Kurul üyesi ve komisyon, heyet, komite ile benzeri organlarda görev alan memur ve diğer kamu görevlilerine ödenecek huzur hakkına yönelik olarak mevzuatta bir takım düzenlemeler yapılmış olmakla birlikte (Güneyi, 2022: 210-213) uygulama liyakat ilkesi kapsamında oldukça problemlidir. Bir kamu görevlisinin özellikle göreviyle ilgili olmayan bir kurumun yönetim kurulunda görev almak suretiyle ilave gelir elde etmesi⁴⁸ liyakate dayalı kamu personel sisteminin ilkeleri arasında yer alan “eşitlik” ve “adil ve yeterli ücret” ilkelerine aykırı bir durum ortaya çıkarmaktadır. Uygulama aynı zamanda bu tür görevlere yapılacak atamalarda kişinin göreve uygunluğunun ve liyakatinin göz ardı edilerek siyasi iktidara yakınlığın ön plana çıkması, bahse konu görevlerin parti mensuplarının ödüllendirilmesi amacıyla kullanılması eleştirilerine maruz kalmaktadır.

Eşitlik ve adil ve yeterli ücret ilkeleri kapsamında diğer bir problemlilik uygulama görevden ayrılan kamu personeline ücret ödenmeye devam edilmesidir. 47 sayılı

⁴⁷ Devlet Memurlarının Görevde Yükselme Esaslarına Dair Genel Yönetmelik, RG: 18.04.1999, Sayı: 23670.

⁴⁸ Örneğin 2023 yılı itibarıyla Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı'nın da yönetim kurulu üyesi olarak görev yaptığı Borsa İstanbul Anonim Şirketinde görevli yönetim kurulu üyelerine ödenecek huzur hakkı 2021 yılında yapılan Genel Kurul Toplantısında aylık net 24.000 TL olarak belirlenmiştir. 2022 yılında yapılan Genel Kurul Toplantısında bu miktar % 20 oranında artırılmıştır. Genel Kurul kararlarına göre 657 Sayılı DMK'ye tabi ücret geliri olanlara tahakkuk edecek ilave verginin tamamı da Borsa İstanbul Anonim Şirketi tarafından karşılanacaktır. 2022 yılının birinci dönemi için en yüksek devlet memuruna aylık olarak yapılan ödemeler toplamı (sosyal yardımlar hariç) brüt 30.185 TL, % 20'lik vergi dilimine tabi olduğunda net 25.221 TL'dir (Memur-Sen, 2022: 593-594). Aynı dönemde asgari ücret ise brüt 5.004 TL net 4.253 TL olarak belirlenmiştir.

Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nde⁴⁹, bir kamu kurumunda çalışmayanlardan Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurul üyesi olarak atanıp görevi sona erenlere başka bir görev veya işe başlayıncaya kadar, almakta oldukları her türlü ödemenin Kurum tarafından yapılmaya devam edileceği belirtilmiştir. Bahse konu Kararname'de Kurum tarafından yapılacak bu ödemeler üç ay süre ile sınırlandırılmış, ancak 14 Mayıs 2023 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve Milletvekili Genel Seçiminden üç gün önce yapılan mevzuat değişikliği (147 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi⁵⁰) ile bu süre iki yıla çıkarılmıştır.

Sonuç

Türk kamu personel sisteminde istihdam şekillerinin liyakat ilkesi kapsamında değerlendirildiği bu çalışmada hangi statüde istihdamın liyakat ilkesi açısından daha uygun olduğuna yönelik bir çıkarımda bulunulmamıştır. Çünkü gerek memur statüsünde güvenceli istihdamın, gerekse sözleşmeli, geçici işçi, taşeron gibi esnek istihdam statülerinin liyakat ilkesi açısından uygun olan veya olmayan yönleri bulunmaktadır.

Memur statüsünde güvenceli istihdam, kamu personelinin tarafsızlığının sağlanabilmesi açısından gerekli görülmeyle birlikte, kamuda etkinlik ve verimliliğin sağlanması açısından bir engel olarak da değerlendirilebilmektedir. Esnek istihdam statülerinin, yetersiz kamu personelinin görevine son verilmesi açısından daha uygun olduğu iddia edilebilir. Ancak bu durumda da liyakate dayalı kamu personel sisteminin ilkelerinden birisi olarak kabul edilen “*güvence*” ilkesinden uzaklaşmaktadır. Diğer taraftan bu tür istihdam statülerinin kayırmacılık ve partizan uygulamalar açısından daha hassas olduğu da görülmektedir. Türk kamu personel sistemi açısından, aynı veya benzer kamu hizmetlerini yerine getiren personelin farklı özlük haklarına tabi olması ve kamu personelinin statüsünün değiştirilmesine yönelik yapılan düzenlemeler de liyakatle ilgili diğer problem alanları olarak ön plana çıkmaktadır.

Alanyazında da hangi istihdam şeklinin liyakat ilkesi açısından daha uygun olduğuna yönelik bir mutabakat olmadığı söylenebilir. Kamu personeline sağlanan güvencelerin hükümet performansını, hizmet kalitesini, çalışanların moral ve motivasyonunu olumlu olarak etkilediğini gösteren çalışmaların yanında (Oliveira vd., 2023: 11-13), liyakat ilkesi açısından güvenceli istihdamın bir gereklilik olmadığı, yetersiz performans gösteren çalışanların

⁴⁹ Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumunun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, RG: 18.10.2019, Sayı: 30922.

⁵⁰ Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumunun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde Değişiklik Yapılmasına Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, RG: 12.05.2023, Sayı: 32188.

korunmasının hükümet performansını olumsuz etkilediği, güvencesiz istihdamın liyakat sistemine daha uygun olduğu da (Sherk, 2021) iddia edilebilmektedir. Dolayısıyla istihdam şekillerinin liyakat ilkesi açısından uygunluğu ayrı bir çalışmada daha detaylı olarak incelenecek niteliktedir.

Bu çalışmada, Türk kamu personel sistemi özelinde tartışılan konulardan elde edilen temel sonuç kamuda istihdam şekilleri ile ilgili bir karmaşanın olması ve bu karmaşanın liyakate dayalı kamu personel sisteminin tesisini zorlaştırmasıdır. İstihdam şekillerine yönelik esasların net olarak belirlenmemiş olması ise bu problemin ana nedenlerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır.

Gerek 1876 yılında yürürlüğe giren Kanun-i Esasi ve sonraki anayasalarda gerekse kamu personel sistemine yönelik diğer mevzuatta kamu hizmetlerinin asli unsuru memurlar olarak belirlenmiştir. Gerekli güvencelerle donatılmış devlet memurlarının tam bir tarafsızlık içerisinde asli ve sürekli kamu hizmetlerini yerine getirmeleri ve bu personelin kariyer ilkesi kapsamında üst kademe görevlere yükselmeleri öngörülmüştür. Ancak zaman içerisinde bu düşünceden uzaklaşmış, bir taraftan yeni istihdam statüleri oluşturulurken, diğer taraftan Anayasa'daki aykırı hükme rağmen asli ve sürekli kamu hizmetleri memurlarla birlikte her statüdeki kamu personeli tarafından da icra edilir hâle gelmiştir.

Kamuda istihdam şekillerine yönelik olarak tarihsel süreçte yapılan değişiklikler neticesinde farklı mevzuata tabi değişik sözleşmelilik statüleri ortaya çıkmış, sürekli görevlerde sözleşmeli personel istihdamı mümkün kılınmış, kamu hizmetlerinin geçici ve taşeron personel tarafından yerine getirilmesi uygulamaları yaygınlaşmıştır. Bunun yanında zaman zaman yapılan statü değişiklikleri ile sözleşmeli, geçici, vekâleten ve taşeron olarak görev yapan personel daha güvenceli statülere geçirilmiş, bu durum sistemi daha da karışık hâle getirmenin yanında, “696 Sayılı KHK Uyarınca Çalıştırılan Personel” gibi farklı alt statüler oluşturmuştur. Gerek bu değişiklikler esnasında kamu personel sisteminin hizmete alma aşamasına yönelik genel esaslarının uygulanmamış olması, gerekse aynı veya benzer kamu hizmetlerini yerine getiren kamu personelinin farklı özlük haklarına sahip olması “eşitlik” ve “adil ve yeterli ücret” ilkelerine uygun olmayan bir durum ortaya çıkarmıştır.

Bu noktada, birçok vatandaşın devlet memuru olabilmek için çaba sarf ettiği bir ortamda taşeron, geçici işçi, sözleşmeli olarak kamuda işe başlayan veya açıktan vekâleten atanan kişilerin sonrasında güvenceli statüye geçirilmesinin liyakat ilkesi açısından uygun olmadığını vurgulamak gerekir. Bu durumda 2023 yılında 7433 ve 7447 sayılı kanunlarla yapılan düzenlemelerle sözleşmeli personel ve geçici işçilerin daha güvenceli statüye

geçirilmesinin sürekli bir uygulama hâline dönüştürülmesinin liyakat ilkesi açısından ne kadar uygun olduğu da tartışmalıdır. 7433 sayılı Kanun'a göre sözleşmeli personel üç yıl süreyle bu statüde çalışmayı müteakip memur kadrolarına atanabilecektir. Bu durumda “sözleşmeli” adı altında ayrı bir statü olmasının gereksiz olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. 7433 sayılı Kanun'la sözleşmeli personelin belirli bir süre başka kurumlara atanamamasına yönelik yapılan düzenleme memurlar açısından da uygulanabilir. Bu durumda “sözleşmeli” adı altında ayrı bir statüye gerek olmayacak, bahse konu personelin başlangıçtan itibaren “memur” olarak istihdam edilmesi neticesinde statü farklılığından kaynaklanan eşitsizlikler de ortadan kalkacaktır.

İstihdam şekillerinden kaynaklanan karışıklık ve eşitsizliklerin giderilmesi için öncelikle kamuda hangi görevlerin sürekli, hangi görevlerin geçici personel tarafından yerine getirileceği belirlenmeli, sürekli kamu hizmetlerini yerine getirecek personel başlangıçtan itibaren “memur” veya “sürekli işçi” olarak istihdam edilmelidir. Hangi kamu hizmetlerinin işçi statüsünde istihdam edilen personel tarafından yerine getirileceği de net olarak belirlenerek, aynı işin hem memur hem de işçiler tarafından yapılması engellenmelidir. Diğer taraftan belli bir sözleşme kapsamında geçici olarak kamu hizmeti gören personelin sonradan statüsünün değiştirilmesi uygulamasından vazgeçilmeli, mevzuat da bu uygulamalara imkân vermeyecek şekilde düzenlenmelidir.

Kamu hizmetlerinin sözleşmeli, geçici ve taşeron personel tarafından yerine getirilmesi aynı zamanda kariyer ilkesinden uzaklaşma anlamına gelmektedir. Kariyer ilkesinden diğer bir uzaklaşma üst kademe kamu yöneticilik görevlerine yapılacak atamalarda kamuda belli bir süre çalışmış olma şartının zayıflatılması, daha önceden kamuda çalışmamış kişilerin bu görevlere atanmasına olanak sağlanması, kariyer meslek mensupları ve üst kademe kamu yöneticilerinin sözleşmeli olarak da çalıştırılmasına imkân verilmesi şeklinde tezahür etmiştir. Kariyer ve liyakat ilkelerinin birlikte uygulanması gerektiği değerlendirildiğinde esas alındığında kariyer ilkesinden uzaklaşma aynı zamanda liyakat ilkesinden de uzaklaşma anlamına gelmektedir. Nitekim kamu hizmetlerinin memurlarla birlikte her statüdeki personel tarafından yerine getirildiği, üst kademe yöneticilik görevlerine kamu dışından atamalar yapılabildiği ve bu görevlerde sözleşme ile istihdamın mümkün olduğu bir sistemde adaylık müessesesi, kamu personelinin hizmet içi eğitimi, görevde ilerleme ve yükselmeler, değerlendirme sistemi gibi hususların önemi azalmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişle birlikte üst kademe kamu yöneticileriyle ilgili diğer bir dönüşüm bu personelin belirlenmesine yönelik ölçsüzlük ve

belirsizlik problemlerinin artması yönünde olmuştur. Yeni sisteme geçişle birlikte üst kademe kamu yöneticilerinin atanmasına yönelik daha önceden getirilen nesnel ölçütlerin birçoğu yürürlükten kaldırılarak bu personelin atanması ve görevden alınmasına yönelik tüm yetki cumhurbaşkanına verilmiştir. Mevcut durumda dört yıllık yükseköğrenim mezunu olup kamuda, sosyal güvenlik kurumlarına tabi olmak kaydıyla uluslararası kuruluşlarda, özel sektörde veya serbest olarak beş yıl süreyle çalışmış herkes cumhurbaşkanı kararıyla üst kademe kamu yöneticisi olarak atanabilmektedir. Vali, büyükelçi gibi istisnai memurluk kadroları için bu şartlar da geçerli değildir. Mevzuata göre, devlet memuru olabilmek için gereken genel şartları taşıyan ortaokul mezunu tüm kişiler cumhurbaşkanı tarafından bu görevlere atanabilir.

Türk kamu yönetiminde yasal düzenlemeler konuyla ilgili yeni bir kanun çıkarmak yerine daha ziyade eski mevzuatta değişiklikler yapılması şeklinde uygulanmakta olup kamu personel sistemine yönelik düzenlemeler de genel olarak bu şekilde yapılmıştır. Bu durumda kamu personel sisteminde yaşanan politika değişiklikleri mevzuata tam olarak yansımamış, aynı zamanda kamu personel sistemine yönelik mevzuatın bütünlüğü ve tutarlılığı bozulmuştur. Diğer taraftan tüm kamu personelini kapsayan yeni bir kamu personel kanununun çıkarılmamış olması ve kamuda istihdam şekillerine yönelik esasların açık ve net olarak belirlenmemiş olması bu durumun sistimal edilmesine ve liyakat ilkesiyle uyuşmayan uygulamalara neden olmaktadır. Geçici ve taşeron personel istihdamının kayırmacılık ve siyasi amaçlarla kullanılması, mevzuattaki boşlukların kamu hizmetine girişte liyakat ilkesine aykırı uygulamalara neden olması, özel kalem müdürlüğü kadrolarının sınava girmeden kamuda işe girmek için kullanılması, üst kademe yöneticilik görevlerinin sınava tabi kadrolara atanmak amacıyla kullanılması bu uygulamalara örnek olarak gösterilebilir.

Gelinen durum itibarıyla öncelikle kamuda istihdam şekillerinin ve kamu personelinin işe alınmasına yönelik temel esasların tüm kamu kurum ve kuruluşlarını ve her statüdeki kamu personelini kapsayacak şekilde açık ve net olarak belirlenerek mevzuata eklenmesi gerekmektedir. Diğer taraftan konuyla ilgili ilk maddede (Güneyi, 2021) de ifade edildiği üzere kamu personel sistemine yönelik işlemlerin anayasa ve diğer mevzuata uygun olarak sürdürülmesi için kamu personel sistemini sahiplenecek ve yapılacak düzenlemelerin genel esaslara uygun olmasını sağlayacak güçlü bir merkezi kurumun tesis edilmesi bir gerekliliktir. Kamu personel sisteminin bütünlüğünün ve tutarlılığının sağlanabilmesi için, kapatılan Devlet Personel Başkanlığının yerini alacak merkezi personel örgütünün sadece memurlar değil kamuda görev yapan bütün kamu personelinin her türlü işleminden sorumlu olması gerekir.

KAYNAKÇA

Acar, M. (2020). *Kamu personel rejiminde reform ihtiyacı*. Ankara: Özgürlük Araştırmaları Derneği, Liberal Perspektif Rapor. Sayı: 15.

Adal, H.Ş. (1968). *Kamu personel idaresi*. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.

Akçakaya, M., İlhan, K. (2021). Bürokrasi-siyaset ilişkisi bağlamında başkanlık ve cumhurbaşkanlığı hükümet sistemlerinin incelenmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(3), 589-624.

Albayrak, S.O. (2016). *Kariyer uzmanlık sistemi*. Ankara: TODAİE.

Albayrak, S.O. (2020). Türkiye’de üst kademe kamu yöneticiliğine atanma. *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, 15(33), 101-140.

Arap, S.K. (2018). Yerel yönetimlerde personel sistemi üzerine bir çözümleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(1), 119-141.

Canman, D. (1988). Türkiye’de kamu personel rejiminde iyileştirme çalışmaları ve son gelişmeler. *Türk İdare Dergisi*, (378), 137-155.

Devlet Personel Başkanlığı. (2018). *Kamu personeli istatistikleri*. Ankara.

Devlet Personel Dairesi. (1962). *Devlet personel rejimi hakkında ön rapor*. Ankara.

Devlet Personel Dairesi. (1963a). *Devlet memurları kanunu tasarısı ve gerekçesi*. Ankara.

Devlet Personel Dairesi. (1963b). *Devlet personel rejimi hakkında teklifler*. Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2001). *Sekizinci beş yıllık kalkınma planı, yerel yönetimler özel ihtisas komisyonu raporu*. DPT: 2538– ÖİK: 554. Ankara.

Gözler, K. (2017). Cumhurbaşkanlığı sistemi mi, başkanlık sistemi mi, yoksa neverland sistemi mi? 16 Nisan’da neyi oylayacağız? (<http://www.anayasa.gen.tr/neverland.pdf>).

Güneyi, A. (2021). Türk kamu personel sisteminin liyakatle ilgili problem sahaları üzerine değerlendirme (1). *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(3), 1054-1089.

Güneyi, A. (2022). *Türk kamu personel sisteminde liyakat: Resmi raporlar üzerinden bir analiz*. Doktora Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi. Isparta.

Güran, S. (1980). *Memur hukukunda kayırma ve liyakat sistemleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Fakülteler Matbaası.

İzci, F. (2017). Yeni anayasa değişikliği çerçevesinde yürütme organında meydana gelen değişimler. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(özel sayı 4), 1-16.

Karşlı, M. R. (2020). Üst kademe yöneticilerinin atama usul ve esasları üzerine bir inceleme. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 28(1), 187-208.

Kocaman, H. (2007). Hukuki tarihçesiyle istisnai memuriyet ve TBMM örneği. *Yasama Dergisi*, (4), 57-83.

Memur-Sen. (2022). *Türkiye’de kamu personel sistemi (mevzuat-analiz-yorum)*. Ankara: Semih Ofset Matbaacılık.

Mercimek, Ş. (2018). Bürokratik vesayet anlayışına cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi’nin etkisi. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(2), 131-149.

Meriç, O. (1974). Siyasal iktidar ve yüksek yöneticiler sorunu. *Amme İdaresi Dergisi*, 7(3), 73-78.

Oliveira, E., Abner, G., Lee, S., Suzuki, K., Hur, H., Perry, J. L. (2023). What does the evidence tell us about merit principles and government performance? *Public Administration*, 1-23.

Öktem, M.K. (1992). Türk kamu personel yönetiminin gelişimi. *Amme İdaresi Dergisi*, 25(2), 85-105.

Ömürgönülşen, U. (2003). *Kamu sektörünün yönetimi sorununa yeni bir yaklaşım: yeni kamu işletmeciliği*. Acar, M. ve Özgür, H. “Çağdaş Kamu Yönetimi I” içinde. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Öztekin, A. (2008). Türk kamu personel yönetiminde liyakat ve kariyerden kaynaklanan sorunlar ve çözüm önerileri. *Türk İdare Dergisi*, (459), 13-36.

Öztürk, N. K. (2019). Cumhurbaşkanlığı sisteminde üst düzey memurların atanması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(4), 1279-1297.

Sayan, İ.Ö. (2016). Türkiye’de kamu personel sisteminde sorun alanları ve çözüm önerileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(3), 669-691.

Şen, M.L. (1995). Liyakat ilkesi ve Türk personel sistemindeki uygulaması. *Amme İdaresi Dergisi*, 28(1), 77-92.

Sherk, J. (2021). *Increasing accountability in the civil service*. Washington, DC: Center for American Freedom. (<https://americafirstpolicy.com/latest/increasing-accountability-in-the-civil-service>).

Sobacı, M.Z., Köseoğlu, Ö. (2018). *Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde üst kademe yöneticiler raporu*. Ankara: SETA Yayınları.

Söyler, Y. (2020). 3 sayılı cumhurbaşkanlığı kararnamesine göre üst kademe kamu yöneticisi kimdir? *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(1), 59-110.

T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2018). *On birinci kalkınma planı, kamuda insan kaynakları çalışma grubu raporu*. ÖİK: 825. Ankara.

TODAİE. (1966). *Merkezî hükümet teşkilâtı araştırma projesi yönetim kurulu raporu*. 2'nci Baskı. Ankara.

TODAİE.(1972). *İdarenin yeniden düzenlenmesi ilkeler ve öneriler: İdari reform danışma kurulu raporu*. TODAİE Yayınları No:123. Ankara: Sevinç Matbaası.

TODAİE. (1991). *Kamu yönetimi araştırması genel rapor*. TODAİE Yayınları No: 238. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

Tokgöz, H. (2016). *İstisnai memuriyet*. Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi. Isparta.

Tozlu, A., Eraslan, M.T. (2012). Türkiye’de alt işverenlik uygulaması. *Sayıştay Dergisi*, (84), 45-62.

Tutum, C. (1976). Yönetimin siyasallaşması ve partizanlık. *Amme İdaresi Dergisi*, 9(4), 9-32.

Tutum, C. (1980). Türk personel sisteminin sorunlarına genel bir yaklaşım. *Amme İdaresi Dergisi*, 13(3), 95-107.

Extended Summary

In this study, in which the forms of employment in the Turkish public personnel system are examined within the scope of merit, the relationship between these two subjects is established with the principles of the merit-based public personnel system. These eight principles are; “*representation, competence and competition*”, “*equity*”, “*fair and adequate wage*”, “*having public interest awareness*”, “*efficient and effective use of the public workforce*”, “*dismissal of incompetent public personnel*”, “*providing effective education and training to public personnel*” and “*guarantee*” (Güneyi, 2022: 69-134).

Civil servants are the primary actors of the Turkish public personnel system, and the main and permanent public services should be provided by them. In accordance with this principle, in the Civil Servants Law (Law No.788), which entered into force in 1926, two types of employment were determined civil servant and worker. Workers, as an auxiliary element of public services, were expected to fulfill tasks based on physical strength. But in the following years, due to reasons such as ensuring qualified personnel be employed in the public sector by paying high wages, and not placing a burden on the budget, different employment statuses have emerged. According to the current Civil Servants Law (Law No. 657), the three main employment forms are civil servant, contracted, and worker. But in practice there are more employment statutes, and public services including main and permanent ones are performed by personnel of all statuses. The data obtained from the Turkish Court of Accounts (TCA) audit reports also confirm this evaluation.

First, contracted personnel employment was intended for the jobs that have to be done by highly qualified and highly paid but temporarily employed personnel. So the principles for this kind of employment were “*to be highly qualified*”, “*high wages*”, “*temporary*”, and “*exceptional*”. But later these principles were abandoned and normal civil service duties have become to be fulfilled by permanently employed contracted personnel. In addition, various types of contracted personnel that are subject to different legislation and different financial rights have emerged.

There are two kinds of public worker employment in the Turkish public personnel system. These are permanent and temporary public workers. Temporary worker employment is for short-term work, such as seasonal work or forest fire fighting services. However, it is understood from the TCA audit reports that at least in some municipalities, temporary workers are employed long-term and this employment form is preferred instead of appointing personnel to permanent worker positions. The reports also suggest that both permanent and

temporary public workers fulfill main and permanent public services that should be done by public servants.

In 2007, Law No. 5620, it is stipulated that in public institutions, temporary workers can be employed in seasonal works and in forest fire fighting services, for less than six months in a financial year, and that no other workers can be employed in temporary job positions. Within the scope of the same Law, 218,000 temporary public workers were transferred to permanent workers or contracted personnel positions. This was an important step to control temporary worker employment. However, this regulation changed in 2017 and 2023. In 2017, Decree Law No. 696, The Ministry of Finance was authorized to extend the working periods of temporary workers for four months. In 2023, Law No. 7447, the ministry to which public institutions and organizations are affiliated authorized to extend the working periods of temporary workers for 11 months and 29 days. With the same Law, a new supplementary article was added to Law No. 5620 stating that based on the length of service, temporary workers can be appointed to the vacant permanent worker positions. This means that the permanent employment of temporary workers became legal.

Subcontracted worker employment is also one of the problem areas of the merit-based public personnel system. This form of public employment is essentially the implementation of the subcontracting regulation in the Labor Law to the public sector, including personnel employment. The practice started to be implemented in the Turkish public personnel system in 1988, Decree No. 318, by allowing third parties to perform auxiliary public services through tenders. In the following years, with new legal regulations, this form of employment has become widespread in public institutions, including local governments and public enterprises. Since subcontracted workers also perform main and permanent public services, but their financial rights and guarantees differ from other public employees this employment form has become one of the problems of the public employment system. On the other hand, the employment of subcontracted personnel has been used for political favoritism as well.

In 2017, Decree Law No. 696, the scope of subcontracted personnel employment was limited and many public institutions, including local governments, were prohibited from using this employment type. However, subcontracting in the public sector was not terminated, and some of the subcontracted, especially those working in public enterprises, were not included in the scope of the regulation. With the same Decree Law, approximately 850.000 subcontracted employees in the public sector were appointed to permanent worker positions as well. However, while other subcontracted workers were transferred to permanent worker

positions, transferring subcontracted personnel working in local administrations to municipal companies was subjected to criticism.

One of the practices that make the public personnel system more complex is changing the status of public employees. Many times, in history, contracted personnel, temporary workers, subcontracted personnel, and externally appointed personnel by proxy were transferred to more guaranteed statuses. As stated before, for temporary workers this practice became a regular procedure by Law No. 7447. Like this, in 2023, Law No. 7433, transferring contracted personnel to civil servant status also became a routine practice. According to this regulation, contracted personnel who have worked in this status for three years will have a right to be appointed as a civil servant.

Although they are not counted as a main employment status; career professions, exceptional positions, and senior executives have a special importance within the scope of the principle of merit. Career professions can be evaluated as exemplary employment status from a merit principal perspective. Because, their admission, advancement, and promotion procedures are tied to objective conditions such as foreign language knowledge, preparing a thesis, and being successful in the exam to be promoted from assistant to career positions. However, this form of employment is criticized as career experts are being employed for the work to be done by normal civil servants. Another criticism about career experts is that in some public institutions, they have better financial rights than the personnel working in the career professions of that institution. In addition to these critiques, the change in the Turkish public personnel system has been towards increasing the number of career expert positions and making available employment of these personnel in flexible status such as contracted and part-time. Therefore, it is ambiguous whether we can still call this employment status “*expert*”.

“*Exceptional positions*” is one of the most criticized issues within the scope of merit. Because the recruitment provisions of the Civil Servants Law do not apply to these positions. The prominent problem regarding this kind of employment is that these positions are being used to become civil servants without attending examinations. The other problem is the constant increase of these positions. After the transition to the presidential government system, senior executive positions, and permanent positions in Turkish public institutions abroad have also turned into a kind of exceptional positions.

According to some scholars, career, and merit principles should be applied together in the public personnel system. However, the transformation regarding senior executives in the

Turkish public personnel system has been in the direction of moving away from the career principle. The terms of service required to rise to senior positions have been weakened and it has been ensured that a person who has never worked in the public sector can be appointed to these positions as well. In addition, contracted employment in these positions has been made possible.

The other merit-related problem regarding senior executives is “*uncertainty*” and “*boundlessness*”. The uncertainty problem is that clear, applicable, and measurable criteria have not been determined for the appointment and dismissal of senior executives. The boundlessness problem is that political powers have unlimited authority to appoint and dismiss senior executives. With the transition to the presidential government system, most of the objective criteria for the appointment of senior executives have been abolished and all authority for the appointment and dismissal of these personnel has been given to the president. Therefore, “*uncertainty*” and “*boundlessness*” remain challenges to be overcome.

The main result obtained from the topics discussed in this study is that there is confusion about the forms of employment in the public sector and this confusion makes it difficult to establish a merit-based public personnel system. To solve this problem, the main principles of public sector employment must be clearly determined again. On the other hand, a strong central personnel institution should be established that will be responsible for all procedures of every public sector employee.

Akıllı Kent Vizyonunda Yönetişimden E-Yönetişime Bir Örnek: E-Belediye Uygulaması

Deniz BALCI¹

Murat AKÇAKAYA²

Geliş Tarihi (Received) 07.07.2023– Kabul Tarihi (Accepted): 04.12.2023

DOI: 10.26745/ahbvuibfd.1322634

Öz

Kentler ilk ortaya çıktığı günden bugüne kadar tarihsel süreç içerisinde birçok gelişmeden oldukça derinden etkilenmiş ve bu etkilerle yeni özelliklere kavuşmuştur. Günümüzde kentleri etkileyen, büyük bir değişim ve dönüşüm sürecine girmesine neden olan en önemli gelişme ise bilgi iletişim teknolojilerinin baş döndürücü bir hızda gelişiyor olmasıdır. Bu gelişim kentleri fiziksel, sosyal, ekonomik, kültürel, hukuki alanlar başta olmak üzere tüm noktalarında değişimi gerektirmiştir. Kent sakinlerinin ihtiyaç ve beklentileri karşılamakla yükümlü en temel ve kent sakinlerine en yakın kamu örgütlenmesi olan yerel yönetim birimi belediyeler de yapısında, teşkilatında, iş ve eylemlerinde, süreçlerinde ve daha birçok konuda değişim ve dönüşüm süreci içine girmiştir. Gelişen bilgi iletişim teknolojilerini, kent sakinlerinin ihtiyaçlarını gidermek, kent sorunlarını çözmek gibi kente dair her konuda kullanılması anlayışı gereği daha önceki dönemlerde yönetim olarak adlandırılan yeni yönetim anlayışının yerini e-yönetişim kavramına bırakmıştır. Yönetim olgusunun bu tarihsel değişiminde e-yönetişim anlayışının en önemli uygulamalarından bir e-belediye uygulamasıdır. Çalışmanın konusu hem kent hem de yönetim olgusunun tarihsel süreçte nasıl bir değişim göstererek günümüzde kazandığı yeni anlamları incelemektir. Çalışmanın amacı ise bir süreç içeren kent ve yönetim olgusunda yeni kent modeli akıllı kentlerde yeni yönetim anlayışı e-yönetişimin bir uygulama aracı olan e-belediye uygulamasını inceleyerek bilgi iletişim teknolojilerinin etkilerini açık bir şekilde görebilmektir. Yöntem olarak literatür taramasının kullanıldığı çalışmada elde edilen verilerin sonucunda görülmektedir ki e-belediye uygulaması belediyelerin yalnızca resmi bir web sitesi kurup bu site üzerinden kent sakinlerine yerel kamusal hizmetler vermesi değil aynı zamanda teknolojik gelişmelerin hayatlarımız için ne kadar önemli bir rol oynadığını ve bu gelişmelerin kamu yönetimi süreçlerine entegre edilmesi gerektirir.

Anahtar Kelimeler: Bilgi İletişim Teknolojileri, Kent, Akıllı Kent, Yönetişim, E-Belediye

An Example From Governance From Local Governments To E-Governance In The Vision Of The Smart City: E-Municipality Application

Abstract

Cities have been deeply affected by many developments in the historical process from the day they first emerged until today and have gained new features with these effects. The most important development that affects cities today and causes them to enter a process of great change and transformation is that information and communication technologies are developing at a dizzying pace. This development has required change in all aspects of cities, especially in physical, social, economic, cultural and legal areas. Municipalities, the local government unit that is the most basic and closest public organization responsible for meeting the needs and expectations of city residents, has also entered into a process of change and transformation in its structure, organization, work and actions, processes and many other issues. The new management approach, which was previously called governance, has been replaced by the concept of e-governance due to the understanding of using developing information and communication technologies in every aspect of the city, such as meeting the needs of city residents and solving urban problems. In this historical change of the management phenomenon, e-municipality application is one of the most important applications of the e-governance approach. The subject of the study is to examine how both the city and the management phenomenon have changed in the historical process and the new meanings they have gained today. The aim of the study is to clearly see the effects of information and communication technologies by examining the application of e-municipality, which is an application tool of e-governance, the new city model, the new management approach in smart cities, in the city and management phenomenon that involves a process. As a result of the data obtained in the study, in which literature review was used as a method, it is seen that the e-municipality application is not only a matter of municipalities establishing an official website and providing local public services to the city residents through this site, but also showing how important technological developments play in our lives and how these developments affect public administration. should be integrated into the processes.

Keywords: Information and Communication Technologies, City, Smart City, Governance, E-Municipality

¹ Dr., balcideniz1991@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6868-1955

² Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, akcakaya76@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0976-9054

Giriş

Kent kavramı, neredeyse insanlık kadar eski, içinde birden çok boyut ve anlam barındıran, tarihsel olarak her dönem bu anlamların değişip bambaşka manalara ve özelliklere büründüğü, böylelikle dinamik ve devingen bir yapıya sahip olduğu mekandır. Sosyal bilimler disiplinine ait diğer birçok kavram gibi kent kavramının da üzerine uzlaşmış tek bir tanımı bulunmaktadır. Ayrıca kentlerin dinamik bir yapıda ve çok boyutlu olması genel bir tanım yapmayı çok daha zorlaştırmıştır. Yazar ve araştırmacıların her biri kent tanımını birbirinden farklı şekilde farklı odak noktaları kullanarak ve içinde buldukları dönemin koşulları doğrultusunda yapmıştır (Topal, 2004:277). Örneğin en “genel anlamda kent, bir uygarlığın dayandığı temel referansları ve ilişkileri somut olarak içinde barındıran bir yerleşim birimi veya bir yer olarak ele alınmaktadır. Kent, kentli insanların oluşturduğu bir yerleşim birimidir. Tarımsal olmayan üretimin yapıldığı, tüm üretimin denetlendiği, dağıtımın koordineli olarak yapıldığı ve belirli bir üretim biçiminin beraberinde getirdiği ilişkiler çerçevesinde nispeten heterojen sayılan ve bütünleşmeye doğru evrilen yerleşme birimi olarak tanımlanmaktadır” (Yılmaz ve Çiftçi, 2011:255). Kent kavramı için yapılması en genel tanım bu iken diğer birçok tanım üzerinden yapılacak inceleme ile tarihsel süreç içerisinde kent kavramının nasıl bir dönüşüm geçirdiğini ve araştırmacıların birden fazla ve çeşitte boyutlarla kavramı ele aldığını görmek mümkün olacaktır. Örneğin “Max Weber’e göre bir kent için önemli olan kentin siyasal ve ekonomik örgütlenme biçimidir. Weber bir yerleşim biçiminin kentsel topluluk olabilmesi için: a-Savunma amaçlı kalesi, b- Pazarı, c- Mahkemesi ya da görelî otonom yasaları, d- Kısmî bir ekonomisi ve özerkliği olması gerektiğini belirtir. Weber’e göre bu nitelikleri taşıyan kent siyasal bir birimdir”. “Karl Marx, kenti üretim araçlarının, ticaret mallarının, gereksinimlerin toplanmış olduğu, yüksek zevklerin temsil edildiği yer olarak tanımlarken Emile Durkheim kenti, işbölümü ve dayanışma kavramları ile ilişkili olarak ele alır. Bunların yanında Sorokin, kenti çeşitli grupların kümeleşmesinden meydana gelmiş bir bütün olarak mekânsal alana ve yoğunluğa dayalı olarak ele alır. Bir diğer kent kuramcı Louis Wirth’e göre kenti, nüfus büyüklüğü, yoğunluk ve heterojenlik karakterize eder. Rene Maunier’e göre ise kent, nüfusuna oranla coğrafi temeli dar olan ve aileler, meslek grupları, sosyal sınıflar, mezhepler vs. gibi çeşitli heterojen grupları içine alan karmaşık bir yerleşme grubudur” (Pustu, 2006:130).

Tüm bu farklı tanımlar ışığında en genel hatlarıyla bir kent tanımı “nüfusun büyük bölümünün ekonomik faaliyet alanı olarak ticaret, sanayi, yönetim ve hizmetle ilgili işlerle geçimini sağladığı, toplumsal ve kültürel bir örgütlenmenin olduğu yerleşim alanı” şeklinde yapılabilmektedir (Yahyağil, 1998:105). Bu ve diğer kent tanımları detaylı olarak yakından

incelendiğinde ifade edildiği dönemin mutlaka izlerini taşımaktadır. Bu tanımlar ışığında hangi dönem kent ne anlama gelmiş, ne ifade etmiş görülebilir. Fakat bu tanımlardan daha kapsayıcı bir şekilde tarihte kentlerin gelişim süreci incelendiğinde ilk kentlerin ortaya çıkışı ve gelişimini kesin ve net bir şekilde ortaya koymak oldukça güçtür. Fakat literatürde gene olarak kabul edilmiş, üzerinde uzlaşa sağlanmış tarih ilk kentlerin ortaya çıkışında M.Ö. 6000-4000 dolaylarıdır. M.Ö. 4000-3000 yılları arasında ise madenlerin tanınarak günlük hayatta kullanımı ile ilgili tecrübelerin artması başta olmak üzere ekonomik, sosyal, kültürel ve coğrafi şartların değişmesi ve daha uygun hale gelmesi ilk kentlerin ortaya çıkışını sağlamıştır. Tarihsel olarak bu dönemde ortaya çıkan ilk kentler mekânsal olarak ise verimli su kenarları tercih edilmiş, topluluklar “Nil nehri vadisi, Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki vadiler, İndüs nehri çevresi ve Akdeniz kıyıları gibi büyük nehirlerin geçtiği verimli ovalara” yerleşmiştir. Bu bölgeler tarımsal olarak verimli, yapılar kurmak için gerekli olan tahta, taş gibi maddelerden de yoksun olan bölgelerdi. Bu bölgedeki tarımsal bolluğa karşın diğer yoksunlukların olması yerleşim bölgelerinde yoksun olan mal ile bol olan malın takasını yani bir anlamda ticaret olgusunu da ortaya çıkarmıştır. Bu ticaret faaliyetinin güvenli bir şekilde gelişmesi için bir askeri sistem ve bu askeri sistemi yönetecek bir güç de meydana gelmiştir. Bu şekilde oluşan ilk kentler zamanla her dönemin getirdiği koşullar doğrultusunda farklı anlamlara gelmiş farklı şekillere bürünmüştür (Uğurlu, 2010:33-35). Batı’da ilk kent oluşumu olarak Antik Çağ dönemi kabul edilmiş, bu dönem kentlere Polis ismi verilmiş ve devlet anlamında da kullanılmıştır. Kent devleti anlamına gelen Polis o dönemki köy ve klanların birleşiminden meydana gelen, dinsel, kültürel ve yargısal merkez olan mekanlardı. Bu dönemki kent anlayışını dönemin ünlü düşünürlerinden Aristoteles kentin nasıl oluştuğunu ifade ettiği bu açıklaması ile görmek mümkündür: “Öncelikle bir başkası olmadan var olamayanlar birlik kurmalıdır, yani ırkın sürmesi için erkekle kadın. Bu ilişkiden ortaya çıkacak ilk şey ailedir. Ancak birçok aile birleştiğinde ve birlik gündelik gereksinimleri karşılanmaktan daha çoğunu amaçladığında oluşacak ilk toplum köydür. Birçok köy büyük ölçüde kendine yetecek kadar geniş, tek, eksiksiz bir topluluk olarak birleştiğinde yaşamın yalın gereksinimlerinden kaynaklanan ve iyi bir yaşam adına varlığını sürdüren kentler var olur.” (Pustu, 2006:131-132). Antik Yunan döneminde kente daha soyut anlamlar yükleyip altyapı, mimari ve teknik açıdan kente bakılmazken Roma döneminde kent ve kent anlayışı Antik Yunan döneminde ihmal edilen bu anlayışı çerçevesinde gelişmiştir (Topal ve Bilgili, 2012:20). Kente daha teknik bir bakış açısı ile bakan Roma Döneminde kentler “forum/agera, sütunlu caddeler, tiyatro, amfi tiyatro, stadyum, hipodrom, kütüphane, hamam, su kemeri, çeşme, toplantı binaları, konut, yol, sur, kapı” gibi yapılardan oluşmuş öyle ki bu yapılardan birçoğu günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. O dönemin en

iyi ordusuna sahip olan Roma kentlerinin şekillenmesinde Roma ordusunun etkisi oldukça büyüktür. Savunma amaçlı kurulan kentler genellikle tepelere ve yamaçlara kurulmuştur (Akıncı Kesim, vd., 2009:4). Orta Çağ dönemine gelindiğinde ise kentlerin, Batı'da yaşanacak büyük değişimlerin zeminini oluşturan en önemli unsurlardan biri olduğu görülmektedir. Öyle ki Orta Çağ kentleri için sanayi kentlerine hazırlık süreci olduğu görüşü genel bir kanıdır. Orta Çağ dönemindeki kentler birer ticaret ve zanaat merkezi olarak yapılandırılmış ve böylelikle sanayiye gidecek yolu açmıştır. Bu dönem kentin işlevselliğinin farkına varılmış ve kentler ticaret ve ekonomi üzerinden anlam kazanmıştır (Karakas, 2002:126-127). Orta Çağ kentlerinin de zeminini hazırladığı Sanayi Devrimi ile kentler hem yapısal hem de işlevsel olarak büyük bir değişimi yaşamış böylelikle bugünkü modern anlamda kentler ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimi, kentlerin hızlı bir şekilde büyümesi ve gelişmesine nüfusunun artmasına, kentlerdeki mevcut ekonomik, sosyal, kültürel süreçlerin değişmesine ve daha birçok değişim ve dönüşüme neden olmuştur (Koyuncu, 2011:33).

Kentler, ortaya çıktığı ilk günden bugüne kadar tarihsel süreç içinde dönemin koşulları ve gelişmeleri doğrultusunda işlevleri, yapıları, anlamları ve daha birçok unsuru değişmiş ve dönüşmüştür. Yüzyıllardır kentler kimi zaman sakinleri için bir sığınak kimi zaman ticari bir merkez olmuştur. Buna neden olan ise bazen bir devrim bazen egemen inanç ve düşünce olmuştur. Günümüzde ise kentleri derinden etkileyen ve büyük bir değişim ve dönüşüm sürecine girmesine neden olgu bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmedir. Bilgi iletişim teknolojilerinin baş döndürücü bir hızda her geçen gün gelişmesi durumuna kentler de kayıtsız kalamamış ve yeni bir kent modeli olarak ortaya akıllı kentler çıkmıştır.

1.Akıllı Kent Kavramı

Bilgi iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesiyle değişen ve dönüşen bir dünyanın kentler de bu sürece dahil olmuştur. Yeni bir kavram olan ve çalışmanın başında tıpkı kent kavramını tanımlamakta güçlük duyulan akıllı kentleri her yazar ve araştırmacı farklı şekillerde farklı odak noktalarını merkeze alarak tanımlamıştır. Bu tanımlardan bazıları şu şekildedir: Harrison ve arkadaşları akıllı kenti “fiziksel altyapısını, bilgi teknolojileri (BT) altyapısını, sosyal altyapısını ve iş altyapısını birleştirerek, kentin kolektif zekâsını güçlendiren kentlerdir” şeklinde tanımlarken (Harrison, vd., 2010). Hall ve arkadaşları “güvenli, çevre dostu yeşil ve verimli hale getirilen, kaynaklarını en iyi şekilde kullanan, güç, su, ulaşım vb. tüm altyapı sistemleri ve yapılarını, izleyebilen ve gerektiğinde kendi kendini tamir edebilen geleceğin kentsel merkezleridir” diye ifade etmiştir (Hall, 2000). Batty “bilgi ve iletişim teknolojileri ile

birlikte bilgi transferi altyapısı, şehrin gelişimi, mekânsal planlama, mobil sistemleri, eğitim, sosyal denge, yaşam kalitesi ve sürdürülebilirlik ile ilgilenen kentler” (Batty, 2012) akıllı kenttir derken Hollands “akıllı, birbiriyle bağlantılı ve verimli bir kent için kentsel yönetim, eğitim, sağlık, kamu güvenliği, emlak, ulaşım ve kamu hizmetleri gibi kritik altyapı bileşenlerini ve hizmetlerini akıllı bilişim teknolojileri ile birlikte kullanan kentlerin” akıllı kent olduğunu belirtmiştir (Hollands,2008). Tanımlardan da görülmektedir ki akıllı kent kimi için geleceği kenti kimi için kentlere rekabet üstünlüğü ağılayan artı bir değer kimine göre de kent sakinlerinin yaşam kalitesinin sağlayıcısı. Tüm bu özellikleri ve hatta daha fazlasını içeren akıllı kentler, bilgi iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi sonucu değişen ve dönüşen durumlar ve koşullar doğrultusunda değişen ihtiyaç, talep ve beklentileri karşılamak ve yine değişen kentsel sorunlara yenilikçi çözümler getirmek amacıyla ortaya çıkmıştır. Tanımlarda da olduğu gibi kentsel hizmetlerin sunumunda, kentsel sorunların çözümünde temel olarak bilgi iletişim teknolojilerinin kullanıldığı akıllı kentlerin hedeflerine ulaşmak ve işlevlerini yerine getirmek için organik bir biçimde ilişkili olduğu bileşenlerine gereksinim duymaktadır. Literatürde akıllı kent bileşenleri ile ilgili bazı teoriler ve çalışmalar bulunsa da içlerinde en yaygın olan ve en genel kabul göreni Cohen’in Akıllı Şehir Çarkı (Smart Cities Wheel) ismini verdiği modeldir. Bu modele göre akıllı kentin altı temel bileşeni vardır. Bunlar: akıllı ekonomi, akıllı çevre, akıllı yönetim, akıllı mobilite, akıllı vatandaş ve akıllı yaşamdır. Bu bileşenlerin her biri kentin akıllı hale gelmesinde geliştirilecek akıllı uygulamaların temel alanları olup bu alanlar ile ilgili temel kavram ve unsurlar şu şekildedir:

“Akıllı Ekonomi: Yenilikçi ve girişimci ruh, iş piyasasında esneklik, uluslararası piyasalara entegrasyon ve dönüşüm kabiliyeti.

Akıllı Hareketlilik: Yerel ve yerel ötesi erişebilirlik, BİT’lerin, modern, sürdürülebilir ve güvenli ulaşım sistemlerinin varlığı.

Akıllı Yönetişim: Karar alma süreçlerinde katılım, yönetim sistemlerinde şeffaflık, kamu hizmetlerinin varlığı ve erişilebilirlik, siyasal stratejilerin kalitesi.

Akıllı Çevre: Tabii çevre şartlarının çekiciliği, kirliliğin olmaması ve kaynakların sürdürülebilir yönetimi.

Akıllı Yaşam: Kültür ve eğitim hizmetlerinin varlığı açısından istenilen ve ölçülen yaşam standardı, dijital hizmetlerin varlığı ve erişilebilirliği, turistik yerler, sosyal uyumu, sağlıklı çevre, kişi ve konut güvenliği.

Akıllı Vatandaş: İnsani ve sosyal sermayenin yeterlilik ve kalite düzeyi, esneklik, yaratıcılık, hoşgörü, kozmopolitlik ve kamusal yaşama katılım. “ (Uçar, vd., 2017).

Akıllı kentler, bileşenlerinde akıllı uygulamalar geliştirmek ve uygulamak için belli bazı araçlara ihtiyaç duymaktadır. Bu araçlar gelişen bilgi iletişim teknolojileri olup, bunlardan bazıları internet, mobil cihaz, sosyal medya, büyük veri, bulut teknolojisi ve açık veridir (Gürsoy, 2019:62).

İnternet: “Çoklu bilgisayar sistemlerinin -iki veya daha fazla bilgisayarın birbirleriyle haberleşmesi için kullanılan- TCP/IP protokolü ile birbirine bağlandığı bir iletişim ağıdır”. İnternet, çok fazla sayıda cihazın ve kişinin birbirleriyle karşılıklı olarak iletişime geçmesini sağlayan en önemli bilgi ve iletişim teknolojilerinden biridir (Gürsoy, 2019:63).

Mobil Cihaz: Kentlerin akıllı kent olma sürecinde geliştirdiği birçok akıllı uygulamada kullandığı en temel bilgi iletişim teknolojilerinden biridir. Akıllı uygulamaların geliştirilmesinde başlayıp en son aşamasına kadar neredeyse her aşamasında kullanılan mobil cihazlar akıllı kentler için olmazsa olmazdır. Bu mobil cihazlardan en çok kullanılan bazıları akıllı telefon, bilgisayar, tablet ve kiosktur. Bu mobil cihazların yanında özellikle konum tabanlı olan ve kişilerin tercihlerini gösteren mobil cihazlar, akıllı kentler için en önemli araçlardır (Örselli ve Akbay, 2019:232).

Sosyal Medya: Günlük yaşantımızın bir parçası olan Sosyal medya kavramı Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı tarafından hazırlanan Sosyal Medya Kullanım Kılavuzunda “Bireylerin bire bir, bire çok ve çoktan çoğa iletişim kurmasını sağlayan teknolojiler ve platformlardır. Farklı düşüncelerden ortak sonuçlara ulaşmayı amaçlayan etkileşimli kişisel kullanıcıların oluşturduğu yeni bir medya sektörünün itici gücüdür. “ şeklinde tanımlanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2020:28). Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından hazırlanan 2020-2023 Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı’nda akıllı kentlerde sosyal medya kullanımı ile ilgili birçok karar bulunmaktadır. Plan’da kent yönetimlerinin sunmuş\sunacağı hizmetler için hem bir geribildirim alınması hem de kentte katılımcılığın artırılması için “sosyal medya ve internet kullanımının yaygın olması, kurumsal internet siteleri ve mobil uygulamaların geliştirilmesi gibi yenilikçi çözümlerin katılımcılık mekanizması olarak da kullanılması ile kent sakinlerinin şehir yönetimine dâhil edilmesi konusunda kolaylaştırıcı ortam sağlanacaktır.” şeklinde bir eylem planı ifade edilmiştir. Ayrıca akıllı kentin bileşenlerinden biri olan akıllı yönetim bileşeninin olgunluğu artırılacaktır eylemi başlığı altında diğer eylemler olarak on birinci

kalkınma planının içinde “kamu kurumlarının sosyal medya kullanımını düzenleyen rehber hazırlanacaktır.” ve “kamu kurum ve kuruluşlarının sosyal medyada vatandaşla etkileşimi ölçülecek ve analiz edilecektir.” şeklinde belirtilerek sosyal medyanın akıllı kentler için ne kadar önemli ve gerekli olduğu vurgulanmıştır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019:292).

Büyük Veri: Büyük veri kavramı “yüksek hızla gelen, büyük hacimdeki ve çok çeşitli verilerden ekonomik değer ortaya çıkaran yeni nesil teknoloji ve mimarileri” şeklinde tanımlanmaktadır. National Institute of Standards and Technology (NIST) ise büyük verinin 3 temel özelliğini ön plana çıkararak; “verimli depolama, manipülasyon ve analiz için ölçeklenebilir bir mimari gerektiren, öncelikli olarak hacim, hız, çeşitlilik ve/veya değişkenlik karakteristiklerine sahip kapsamlı veri setlerinin büyük veri olarak nitelendirilebileceğini kaydetmişlerdir” (Akdamar, 2017:206). Akıllı uygulamaların özellikle geliştirilmesi yani ilk aşamasında ihtiyaç duyduğu en temel şey kente dair verilerdir. Bu veriler hızlı, doğru ve detaylı bir şekilde toplanıp daha sonra bu verileri bir bütün haline getirilerek işlenmesi gerekmektedir. Bu yüzden büyük veri akıllı kent uygulamaların en yegane birimini oluşturmaktadır (Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 2022:45).

Bulut Teknoloji: Bilgi ve iletişim teknolojilerinin büyük bir hızla gelişmesi ile daha fazla çeşitte ve büyüklükte veriler ortaya çıkmaktadır. Bu verilerin belli başlı süreçlerden geçerek kullanılması gerekmektedir. Bu süreçler verilerin toplanması, saklanması ve kaydedilmesidir ve her bir süreç oldukça önem taşımaktadır. Bu kadar fazla sayıda, büyüklükte ve çeşitli olan veriyi toplamak da saklamak da beraberinde bazı problemleri getirmektedir. Bu probleme bir çözüm olarak ise bulut teknolojisi ortaya çıkmıştır. Bulut teknolojisi, klasik bir metod olan donanımsal saklama ve depolama süreçleri yerine verilerin yazılımsal olarak depolanması ve işlenmesini ifade etmektedir. (Gürsoy, 2019:67).

Açık Veri: “Herkes tarafından ücretsiz ve serbest bir şekilde kullanılan, herhangi bir telif hakkı, patent ya da diğer kontrol mekanizmalarına tabi olmayan veri açık veri olarak tanımlanmaktadır”. Bilgisayar tarafından okunabilen, ayırt etmeksizin herkesin kullanımına açık ve istendiğinde tekrar tekrar yeniden ulaşılabilir olan açık veri, akıllı kent uygulamaları için oldukça önemlidir (Örselli ve Akbay, 2019:233). Açık veriler şartsız koşulsuz ayırt etmeksizin herkesle paylaşılan verilerdir (Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 2022:69). Herkesin kullanımına açık olan bu veriler kişisel verilerin gizliliği ve korunması konusunda bazı tehdit ve riskleri de beraberinde getirmektedir. Olabilecek bu tür tehditlere karşı açık verinin üç temel unsuru vardır. Bunlar “ gizlilik, veri koruma ve kamu güvenliğidir” (Memiş ve Güç, 2020:100).

Kentler, akıllı kent olma yolunda sahip olduğu açık veri, büyük veri, nesnelerin interneti, bulut bilişim ve daha diğer bilgi iletişim teknoloji araçlarını kullanarak bir akıllı kent uygulamasını şu aşamalardan geçirerek pratikte kullanıma hazır hale getirmektedir. Öncelikli olarak geleneksel altyapıyı teknolojik altyapıya dönüştürüp sonrasında verileri toplayıp bu verileri uygulamanın amacına yönelik olarak işleyip sunulan kentsel hizmetlerin geliştirilmesi sağlanmaktadır. Bu süreçte her bir aşamaya yönelik olarak gerekli teknolojik ekipmanların edinilmesi ve kurulması, mevcut olan sistemlerin, süreçlerin, zihniyet yapılarının, teşkilat yapılarının bu yeni duruma ve sürece uyarlanması, kent sakinlerinin bilgilendirilmesi ile bilgi düzeyi artırılarak değişim ve dönüşüm hareketine bu sürece duyarlılığının artırılması ve katılımının sağlanması geliştirilecek akıllı uygulamalar için oldukça önemlidir (Terzi ve Ocakçı, 2017:12). Ayrıca akıllı kent olma sürecindeki değişim ve dönüşüm hareketine yönelik olarak bu yapılması gerekenler aynı zamanda akıllı kent olgusunun hedeflerine ulaşarak başarılı olmasının da en önemli unsurudur. Büyük bir değişim ve dönüşüm hareketi olan ve bir süreç ifade eden akıllı kent olgusunun ulaşmak istediği birçok hedef bulunmaktadır. Bunlardan bazıları;

- ✓ Hizmetlerde kalite, etkinlik ve verimliliğin artırılması
- ✓ Maliyetlerin azaltılması
- ✓ Kaynakların etkin, verimli ve kontrollü kullanılması
- ✓ Bilgi iletişim teknolojilerinin yaygınlaştırılması
- ✓ Kent sakinlerine konforlu ve kaliteli bir yaşam sunulması
- ✓ Kent sakinlerinin karar alma süreçlerine aktif bir şekilde katılımının sağlanması
- ✓ Kentlerin refah seviyesinin yükseltilmesi, kalkınmasının sağlanması
- ✓ Kentsel sorunlara hızlı, kalıcı, doğru çözümler üretmek (Varol, 2017:45-46).

2.Akıllı Kent ve Yerel Yönetim İlişkisi

“Yerel yönetimler, insan topluluklarının ortak ve yerel nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla devlet sınırları içinde belli bir hukuk düzeninde anayasal kuruluşlar olarak tanımlanan yönetsel kurumlardır.”(Yeter, 2014:54). Yerel yönetimler insanların yaşadığı yerde en yakınındaki kamu örgütlenmeleri olan, halkın günlük yaşantısı ile ilgili her türlü konuda ve ihtiyaç durumunda kararlar alıp, uygulayan ve ülkelerin iktisadi, siyasi ve hukuki yapılarında oldukça önemli bir yere sahip olan kamu kurumlarıdır. Yerel halkın ortak ve yerel ihtiyaçlarının karşılanmasında ve yerel ve kamusal mal ve hizmet sunumunda yerel yönetimler temel aktördür (Ökmen, 2015:5). Yerel yönetimler sahip olduğu bu önemli işlevleri ve etkileri ile demokratik

yönetim yapılarının en temel unsurlarından biridir. Yerel halk tarafından seçilen karar organları, kendi özel geliri ve bütçesi, kendi teşkilatı ve personeli olan kamu tüzel kişileri olan yerel yönetimler (Urhan, 2018:85), halkın talep, beklenti, ihtiyaç ve isteklerine dayanan, katılımcı, demokratik, özerk bir yapıya sahiptir. Yerel halka en yakın kamu örgütlenmesi olan yerel yönetimler ülkemizde il özel idaresi, belediye ve köy birimlerinden oluşmaktadır (Henden ve Henden, 2005:50). Bu üç birimden oluşan yerel yönetimler, Osmanlı Devleti döneminde 19.yüzyılda batılılaşma hareketlerinden sonra ancak Tanzimat Döneminde kanunlaşmıştır. Bu dönemden öncede yerel halka yerel hizmetler sunulmaktaydı fakat bugünkü yerel yönetim birimleri gibi kurumsal olarak değil daha çok şahıslar ve topluluklar üzerinden bu faaliyet gösterilmekteydi. Örneğin bugünkü belediye hizmetleri Tanzimat Döneminden önce kadılar, vakıflar ve loncalar üzerinden sunulmaktaydı. Tanzimat Dönemi yerel hizmet sunumlarının kanunlaşması ile günümüz yerel yönetim gelişiminin başlaması açısından oldukça önemlidir. Tarihsel süreçte gelişimine bu şekilde başlayan yerel yönetimler günümüze kadar her türlü gelişmeden, değişiklikten derinlemesine etkilenmiş ve bu etkiler nedeniyle birçok değişim ve dönüşüm geçirmiştir (Çağdaş, 2011:395). Tıpkı Tanzimat Dönemi gibi tarihsel süreçte Cumhuriyet'in kurulması, çok partili yaşama geçiş gibi olgu ve olaylar ülkemizde yerel yönetim yapısında, işlevinde ve özelliklerinde birtakım değişiklikler yaratmıştır. Küreselleşme olgusu da tıpkı geçmişteki diğer olgu ve olaylar gibi yerel yönetimler üzerinde oldukça önemli etkiler meydana getirmiştir. 1980'li yıllardan itibaren hem merkezi yönetim hem de yerel yönetimler de köklü bir reform çalışmaları başlamıştır. Bu çalışmaların amacı yerel yönetimlerde “halkın yönetime katılmak istemesi, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve yerel yönetimler üzerindeki merkezi denetimin en aza indirilmesidir”. Buna yönelik olarak birçok yenilik ve düzenleme hayata geçirilmiş ve yerel yönetimlerin önemi ve görev alanı gittikçe artmıştır (Emini, 2009:34-35).

Küreselleşmenin ardından yerel yönetimlerde değişim yaratan diğer bir dinamik ise bilgi iletişim teknolojilerinin gelişmesidir. Tüm dünyayı derinden etkileyen, insanların günlük hayatından, kurumlara, kentlere, disiplinlere kadar her türlü kişi, kurum, olgu ve olayı etkileyen bilgi iletişim teknolojilerinin bu denli hızlı gelişiminden kentler de nasibini almıştır. Kentler için topyekün bir değişiklik ifade eden, bir vizyon bir konsept olarak kabul edilen akıllı kent, birçok yenilik ve düzenlemeyi beraberinde getirmektedir. Hem tüm dünyada hem de kentte meydana gelen bu değişim ve dönüşüm sürecine yerel yönetimler de girmiştir. Yerel yönetimler yerel hizmetlerin sunumunda kent sakinlerine en yakın kamu örgütlenmeleri olarak temel aktördür. Kentler akıllı hale gelirken bu süreçte yerel yönetimler de akıllanma adına bazı

adımlar atmıştır. Yerel hizmetlerin sunumunda ve yerel sorunların çözümünde yerel yönetimler günümüzde klasik yöntemlerin yerine bilgi iletişim teknolojilerini kullanmaktadır. Böylelikle hizmet süreçlerinde büyük bir kolaylık, hız, şeffaflık, güçlü iletişim, kesintisizlik, verimlilik ve etkinlik kazanılmaktadır. Bu faydalara ulaşmak için yerel yönetimler işleyişlerinde, teşkilatlanmalarında, yapılarında, süreçlerinde bir değişim ve dönüşüm geçirmektedir. Öyle ki temel bazı kavramların tanımı ve algılayışında dahi bazı değişiklikler söz konusudur. Bu kavramlardan biri ise yönetim kavramıdır (Yüksel, 2005:252).

3. Yönetişimden E-Yönetişime Geçiş

Yönetişim, ilk olarak 16.yüzyılda Kuzey Avrupa'da kullanılan bir kavramdır. Sonrasında İngiltere'de olgunlaşp hızla tüm dünyaya yayılmaya başlamıştır. Yönetişim, hem süreçlerde hem de sonuçlarda farklılıklar yaratan, devlet, özel sektör, sivil toplum aktörleri arasında üç boyutlu bir ilişkiye dayanan, heterarşik ilişkinin vurgulandığı bir modeldir. Yönetişim, 20.yüzyılın klasik yönetim modelinde ve anlayışında oldukça büyük farklılıklar yaratmaktadır. “Merkeziyetçilik yerine, yerelliği, üniter yapı yerine federalizmi, katı bürokrasi yerine katılımı, kapalılık yerine açıklığı, hiyerarşi yerine hesap verebilirliği ve sorumluluğu getirerek” idari bir değişim ve dönüşüm hareketi yarattığı söylenebilir (Özer, 2006:61-63).

Yönetişim kavramı birçok araştırmacı ve kurum tarafında birçok farklı odak noktasıyla tanımlanmaktadır. OECD, “bir ülkenin ekonomik ve sosyal kaynaklarının yönetiminde sahip olunan güç ve yetkilerinin kullanımı” olarak tanımlamaktadır (Aktan, 2003:176). Yönetişim kavramını ilk olarak Dünya Bankası Afrika ile ilgili olarak hazırlamış olduğu raporda kullanmıştır. Kavram, “ülke meselelerinin yönetiminde politik gücün kullanımı” şeklinde tanımlanmıştır. “Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ise, yönetişimi ülke meselelerinin yönetiminde politik, ekonomik ve yönetsel otoritenin kullanımı olarak tanımlamakta ve bunun kompleks mekanizmaları, süreçleri, ilişkileri ve kurumları gerektirdiğini belirtmektedir. Nitekim, bu kurum ve süreçler aracılığıyla vatandaşlar ve toplumsal gruplar çıkarlarını korumakta ve yasal haklarını kullanmaktadırlar. Ayrıca, bu kurum ve süreçler vatandaş ve gruplar arasındaki farklılıkları uzlaştırmaktadır” (Sobacı, 2007:221).

Bu şekilde birçok tanıma sahip olan ve kamu yönetimi için bir devrim olarak nitelendirilen yönetişimin belli başlı bazı hedefleri bulunmaktadır. Öncelikle kamu yönetiminin yeniden yapılanması ve yeniden düzenlenmesi amacını taşımaktadır. Sonrasında kamu yönetiminde özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının desteklerini alarak kalite ve verimliliği artırmak, kaynakları ihtiyaçların doğru bir şekilde tespiti ile etkin olarak kullanılmasını

sağlamaktır (Demirel, 2010:66). “Örgüt ve yönetiminde yönetici ve yönetilen arasında insancıl davranışların varlığı, yönetim ile halk arasında iyi ilişkilerin kurulması, hem örgüt içinden hem dışından yönetime katılmaların olması, hedef kitlelerin istekleri ve beklentileri doğrultusunda mal ve hizmet üretilmesi, hizmet alanların ve sunanların maddi ve manevi açıdan memnun edilmesi” de yönetişim kavramının diğer amaçlarındandır (Çukurçayır, vd., 2012:9).

Tüm kamu yönetiminde bir dönüşümü ve değişimi ifade eden yönetişim, yerel yönetimlerde de etkili olmuştur. Yerel yönetişim olarak adlandırılan bu durum, yönetme sürecinin yerel yönetimlerle karşılıklı bir etkileşim içinde yürütülmesini ifade etmektedir. Yerel yönetişim, yerel kamusal nitelikteki politikaların ve hizmetlerin oluşum aşamasından, uygulanmasına kadar her türlü süreçte özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının da yer almasını belirtmektedir. Yerel yönetişim yerel aktörlerin bir ortaklık yaparak karşılıklı bir ilişki ve etkileşimi gerektirmektedir. Bu ortaklık ve etkileşim sayesinde kent sakinlerinin ve kurumların kente olan aidiyet hissi ve bağlılığı artacak, kaynaklar daha adil ve etkin bir şekilde dağıtılacak ve kentsel yaşanabilirlik ve sürdürülebilirlik oluşturulabilecektir (Bıçkı ve Sobacı, 2011:222).

Genel olarak tanımı ve amaçları bu şekilde olan yerel yönetişim kavramının bazı önemli özellikleri de bulunmaktadır. Yerel yönetişim, yerel kamusal kararların alınması ve uygulamasında gözettiği kamu yararının yanına özel çıkarları da ekleyerek koordineli bir şekilde ilerleyen idari ve siyasi bir süreç niteliğindedir. En küçük birimi olan köy yönetimi birimine sahip olan yerel yönetimler yerel yönetişimin sağlayacağı imkanlar sayesinde metropol, bölgesel, ulusal ve uluslararası işbirlikleri kurabilecektir (Yıldırım, 2014: 80).

E-yönetişim kavramı ile kamu sektörü özel sektör ve sivil toplum aktörleri arasındaki ilişki etkileşimin kolaylaşması ile artarak güçlenmiştir. E-yönetişim yalnızca kentteki bu aktörleri değil kent sakinlerinin ihtiyaç, talep ve beklentilerini değiştirmiştir. Geleneksel yönetim anlayışındaki katı hiyerarşi, ve merkezîyetçi yapıyı, karar alma sürecinde tek yetkili devlet olmasını eleştiren kent sakinleri, e-yönetişim ile bilgi iletişim teknolojilerinin sağlamış olduğu kolaylık, esneklik ve hız gibi özellikler sayesinde kendini karar alma süreçlerinde pasif bir konumda hissederken aktif ve kolay bir şekilde katılım göstermektedir. Bilgi iletişim teknolojileri sayesinde bilgiye daha hızlı ve kolay bir şekilde ulaşan kent sakinleri, yerel ve kamusal hizmetler, iş ve eylemler hakkında bilgi almakta ve haberdar olmaktadır. Böylelikle hizmet kalitesini, kaynakların etkin ve verimli kullanıldığını, maliyetlerin azaltıldığını ya da aksi bir durumun olduğunu açık ve şeffaf bir şekilde gözlemleyebilmektedir (Şener ve Ereni 2021:864).

Görülmektedir ki son yıllarda bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan büyük gelişmeler yönetim alanını da oldukça etkilemiş yönetim yönetişim ve e-yönetişim şeklinde bir evrim gerçekleşmiştir. Yönetişim klasik yönetim karşısında kendi iç ve diğer yapılarla olan ilişkilerinde bir değişim ve dönüşüm yaratırken e-yönetişim de bilgi iletişim teknolojilerinde faydalanılarak yaşamın her kesiminde kalite ve verimliliği tesis etmek amacıyla (Özer, 2017:471).

4. E-Yönetişim Aracı Olarak E-Belediye Kavramı

Bilgi iletişim teknolojilerinin getirdiği birçok yenilik ve kolaylık her alanda kendini farklı farklı şekillerde göstermektedir. Yaşanan bu değişim ve dönüşümün planlı ve sistemli bir şekilde kentlerde yürütülmesinde yerel yönetimler, yerel yönetim birimleri içinde de belediyelere oldukça fazla görev ve sorumluluk düşmektedir. Bunun sonucunda bu değişim ve dönüşüm hareketinin ana aktörü olan belediyelerden kent sakinlerinin beklenti ve istekleri de çeşitlenmiştir. “Etkinlik, verimlilik, şeffaflık, hesap verebilirlik, vatandaş odaklılık daha düzenli ve sağlıklı bir çevre” belediye teşkilatlarından kent sakinlerinin beklendiklerinin bazılarıdır. Bilgi iletişim teknolojileri bir yandan yapıları, algıları, ihtiyaçları, beklenti ve talepleri değiştirirken bir yanda da bu değişikliklere ayak uyduracak yeni yapılanmaları, düzenlemeleri inşa edecek yeni çözümlerin geliştirilmesinde büyük bir rol oynamaktadır. Günümüzde kentlerin kontrolsüz bir şekilde büyümesi ve beraberinde gelebilecek sorunlara akılcı, esnek, hızlı ve tatmin edici çözümler üretilmesinde ve kent sakinlerinin değişen ihtiyaç ve beklentilerine göre kentsel hizmetlerin de çeşitlenip değişmesinde bilgi iletişim teknolojileri çok büyük faydalar ve yenilikler kazandırmıştır (Şahin, 2007:166).

Kentsel hizmetlerin sunumundan ve kentsel sorunların çözümünden birincil sorumlu olan yerel yönetim birimleri belediyeler, bu gelişen teknoloji ve buna bağlı olarak değişen ve dönüşen dünya karşısında uyum sağlamış, dönemin gerektirdiklerine ayak uydurmuş ve bilgi iletişim teknolojilerini kullanmaya başlamıştır. E-belediye kavramı, “belediyelerin görev ve hizmetlerinin internet ortamında online olarak vatandaşlara sunulması olarak tanımlanmaktadır. Bir diğer tanımda ise teknoloji tabanlı kentsel yönetim sürecinin en önemli uygulamalarından biri olan e-belediye, kamu hizmetleri sunumunun elektronik ortamda vatandaşların hizmetine sunulduğu, kurum içi birimlerin bilgisayar ağları ile entegrasyonunun sağlandığı, vatandaşların talep ve şikayetlerinin alındığı, vatandaşlarla online iletişimin kurulduğu platformdur” şeklinde ifade edilmektedir (Erdoğan, 2019:556). E-belediye yani interaktif belediyecilik, öncelikli olarak teknolojik bir altyapı kurup, kentsel hizmetlerini bilgi iletişim teknolojileri temeli olarak sunarak kent sakinlerine hızlı, kaliteli ve kesintisiz bir hizmet gerçekleştirmektedir. Ayrıca e-

belediye uygulaması ile kent sakinlerinin karar alma süreçlerine aktif bir şekilde katılmasını, kesintisiz bir şekilde kente dair her türlü haber, duyuru ve bilgi ile bilgilendirilmesini sağlamaktadır (Geymen ve Karaş, 2006:2). Fakat e-belediye kavramı belediyelerin hizmetlerini bir web sayfası üzerinden sunması anlamında değildir. Belediyeye ait resmi web sitesine ara yüz ve link yerleştirilen interaktif bağlantı ve uygulamalar e-belediye uygulamasının tamamlayıcıları durumundadır. Günümüzde il belediyesi ve büyükşehir belediyesi olmak üzere neredeyse her belediye resmi bir web sayfasına sahip durumdadır fakat bu web sayfalarından bazıları bazı günlerde sıfır sayıda ziyaretçi almakta veya interaktif yani belediye ve kent sakinlerini karşılıklı olarak etkileşime geçtiği bir uygulama bulunmamaktadır. Bu nedenle bir web sayfasına sahip olması o belediyenin e-belediyecilik yaptığı anlamına gelmemektedir (Mecek, 2017:181). Doğası gereği yeniliklere açık olan yerel yönetimlerin bir yerel yönetimi olarak da belediyelerin teknik anlamda kolay, anlaşılır, güvenilir ve güncel bir web sitesi yapmanın yanında bu büyük değişim ve dönüşümü yenir yönetim anlayışı olarak kabul etmek ve bu doğrultuda yalnız web sitesi değil, yapışında, teşkilatında, mevzuatında da gereken yenilik ve düzenlemeleri yapması gerekmektedir. Dijital dönüşüm hareketi ile yeni bir yönetim anlayışı ortaya çıkan ve en önemli uygulamalarından biri olan e-belediye uygulaması ile klasik yönetim anlayışının bir karşılaştırılmasının yapıldığı tablo şu şekildedir:

Klasik Yerel Yönetim Anlayışı	E-Belediye Uygulamalarını İçeren Yeni Yönetim Anlayışı
Paylaşılmayan idari karar almalar	Alınan kararların elektronik ortamda paylaşımı
Uzun bürokratik iş akışı	Hızlı ve seri elektronik süreç
Halka ilişkin kararların, konuya dair fazla bilgi toplanmasına gerek görülmeden, yöneticiler tarafından verilmesi	Yerel halk dilek ve önerilerini anket, şikayet, beyaz masa vb. yöntemlerle toplanarak değerlendirilmesi ve hizmet sunumu
Yönetim- vatandaş ilişkisi	Hizmet sunan- müşteri ilişkisi
Bürokratik denetleme	Bireysel katılımçılık ve performans ölçüm

Kaynak: (Henden ve Henden, 2005:56)

E-Belediye uygulaması ilk olarak “Almanya’nın Duisburg, Hollanda’nın Tilburg, Danimarka’nın Farum, İngiltere’nin Braintree ve ABD’nin Phoenix” kentlerinde uygulanmaya başlamıştır. Türkiye’de ise 2001 yılından sonra e-belediye uygulaması ile ilgili birçok

düzenleme ve proje geliştirilmiştir. Öncelikli olarak 2001 yılında “Yerel Bilgi Projesi” hayata geçirilmiştir. Proje, yerel yönetim birimlerinin kent sakinlerine hizmet sunumunda bilgi iletişim teknolojilerini kullanmasına yönelik olarak hazırlanmıştır. Bu proje dışında “İçişleri Bakanlığı’nın önerisiyle Mülga Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü’ne (TODAİE) bağlı, Yerel Yönetimler Araştırma ve Eğitim Merkezi (YYAEM) tarafından “Yerel Yönetimler Bilgi Tabanı Projesi” (YERELBİLGİ Projesi) hazırlanmıştır. Bu proje yerel yönetim birimlerin kurumsal verilerinin klasik manuel olarak değil dijital ortamda toplanması ve saklanmasına yöneliktir. Bir diğer proje de “Yerel Yönetimlerin Güçlendirilmesi Araştırma Projesi” (YER-YÖN), 1998-2001 döneminde yerel yönetimlerde bir modeli oluşturmak amacıyla geliştirilmiştir. Bu proje 1999-2001 yılları arasında Yerel Yönetimler Eğitim Malzemesi Geliştirme Projesi” (YEREP) olarak hayata geçirilmiştir” (Erdoğan, 2019:578).

Türkiye için oldukça önemli bir başka uygulama ise e-devlet kapısı uygulamasıdır. “e-Devlet, vatandaşlara devlet tarafından verilen hizmetlerin elektronik ortamda sunulması demektir. Bu sayede, devlet hizmetlerinin vatandaşa en kolay ve en etkin yoldan, kaliteli, hızlı, kesintisiz ve güvenli bir şekilde ulaştırılması hedeflenmektedir.” e-Devlet Kapısı, “arklı kurumlar tarafından, farklı kanallar aracılığıyla verilen e-Devlet hizmetlerinin, tek noktadan güvenli ve kesintisiz bir şekilde sunulduğu elektronik platformdur.” (<https://www.turkiye.gov.tr/bilgilendirme>). E-devlet kapısı uygulamasında yerel yönetimlerin sunduğu e-hizmetler başlığı altında yer alan verilere göre “e-Devlet Kapısı ile 81 ilimizde bulunan 443 adet belediyenin sunduğu hizmetlerin yanı sıra, belediyelere bağlı ulaşım, su, kanalizasyon v.b. hizmetleri sunan 30 adet yerel hizmet kurum” bulunmaktadır (<https://www.turkiye.gov.tr/belediyeler>).

“Belediyelerin tek veri tabanında ortak bir altyapıda, standart yazılımlarla tüm iş ve işlem süreçlerini elektronik ortamda yapabilmelerini ve yerel hizmetlerin elektronik ortamda vatandaşa sunulmasını” sağlayan bir başka proje de e-Belediye Bilgi Sistemi’dir. 45 modül İçişleri Bakanlığı, 22 modül Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından gerçekleştirilmek üzere toplamda 67 modülden oluşan proje, “Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Çalışmaları Kapsamında, 15 Şubat 2018’de Yürürlüğe Giren 7099 Sayılı Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Amacıyla Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunda yer alan ek madde 3 ve geçici madde 10 ile belediyelerin sisteme dâhil olması zorunlu hale getirilmiştir.” Bugün e-Belediye Bilgi Sistemine dahil olan büyükşehir belediye sayısı 20, il belediyeleri sayısı 37, ilçe belediyeleri sayısı 662, belde belediyeleri sayısı 219, su kanalizasyon idaresi müdürlükleri sayısı 19 ve birlik sayısı 24’tür (<https://www.belediye.gov.tr/belediyeler>).

Her kentin sahip olduğu kendine özgü koşulları e-belediye uygulamasının etkinliğini, içeriğini ve kullanım yaygınlığını doğrudan etkilemektedir. Türkiye’de de E-Devlet Kapısı uygulamasında yer alan verilere göre örneğin Çorum Belediyesi’nin e-belediye uygulaması ile verdiği e-hizmet sayısı 16 adet iken (<https://www.turkiye.gov.tr/corum-belediyeleri>) Ağrı Belediyesi’nin e-belediye uygulaması ile verdiği e-hizmet sayısı 1 adettir (<https://www.turkiye.gov.tr/agri-belediyeleri>). Türkiye’de Toplamda 443 adet belediye e-belediye uygulaması kullanmakta olup her il ve ilçe belediyelerinin e-belediye uygulamaları birçok yönden farklıdır. Kentlerin sahip olduğu dinamik yapısının izleri e-belediye uygulamalarının farklılıklarından da oldukça kolay bir şekilde görülebilmektedir.

Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de oldukça hızlı bir şekilde yaygınlaşmaya ve gelişmeye başlayan E-belediye uygulamasının amacı kent sakinlerinin yönetim ve karar alma süreçlerine daha aktif bir şekilde katılımını, hiçbir ayırım gözetmeksizin her kent sakininin her türlü kentsel bilgiye istediği her zaman ulaşmasını, hem belediye teşkilatının hem de kent sakinlerinin vakit, ücret, emek tasarrufu yapmasını sağlamaktır (Demir, 2018:1877). Ayrıca e-belediye uygulaması ile diğer belediyelere “hizmet, yönetim anlayışı, yeni istihdam olanakları” başta olmak üzere çok sayıda konuda yol gösterici olma işlevi yapmaktadır. Kentsel hizmetlerin hem tespitinde hem sunumunda hız ve kolaylık sağlamanın yanında kalite ve verimliliği de artıracaktır. Kent sakinlerine en yakın kamu örgütlenmeleri olan belediyeler ile kent sakinleri arasındaki ilişki ve etkileşim artarak güçlenecektir (Mecek, 207:1827).

E-belediye uygulamasının bu amaçlarını gerçekleştirmesiyle birlikte ortaya kullanıcılarına birçok fayda sağlamaktadır. Bunlardan bazıları:

- ✓ Belediyelerin hizmet sunumunda kent sakinlerinin ise hizmet alımındaki maliyetlerin düşmesi.
- ✓ Belediyeler, ihtiyaçların tespitinde, hizmetlerin üretiminde ve kent sakinlerini bu hizmetlere ulaşımının oldukça hızlanması.
- ✓ Belediyeler ulaşabildiği kent sakini sayısı artarak aynı an da tüm kent sakinlerine ulaşabilme imkanı.
- ✓ Kent sakinlerinin ihtiyaç, talep ve beklentileri hızlı bir şekilde alınarak yine aynı hızda ve kalitede, güvenilir şekilde karşılamak.
- ✓ Kaliteli, hızlı ve güvenilir hizmetler kent sakinleri merkeze alınarak ve 7\24 kesintisiz bir şekilde ulaşılacak şekilde oluşturulması.

- ✓ Yerel yönetimlerde hakim olan klasik yönetim anlayışının bir getirisi olan kırtasiyeciliğin azalması.
- ✓ Belediye teşkilatının kuruma ait evraklarının daha hızlı ve kolay bir şekilde saklanması
- ✓ Kente dair tüm verileri tüm kent sakinleri ile kesintisiz bir şekilde paylaşan belediyenin, bu sayede şeffaf, hesap verebilir, denetlenebilir bir yapıya dönüşmesi (Karaca ve Öztürk, 2019:530-531).

E-belediye uygulaması bu şekilde birçok fayda sağlarken bir yandan da küçük ölçekli belediyelerde bazı zorluklar ve güçlükler yaratabilmektedir. Bunlardan bazıları ise şu şekildedir:

- ✓ Hizmet sunumunda kentsel sorunların çözümünde kullanılacak bilgi iletişim teknolojilerinin uygulamaların ilk geliştirildiği aşamada yüksek maliyetler gerektirmesi.
- ✓ Kentteki istihdam durumuna bağlı olarak düşük gelirli kişiler ile eğitim durumu yetersiz olan kent sakinlerinin bilgi iletişim teknoloji araçlarını edinmesinin çok zor olması.
- ✓ Kent sakinlerinin kentte yapılacak yeniliklere karşı açık olmaması, kolaylık kabul etmemesi.
- ✓ Kent sakinlerinin bu yeni gelişmeler konusunda bilinçsiz olması (Negiz ve Saraçbaşı, 2012:44).

SONUÇ

Kentler insanlığın var olduğundan bugüne kadar mevcudiyetini sürdüren, insanların bir arada yaşadığı, birlikte yaşamsal faaliyetlerini sürdürdüğü mekanlardır. İlk kentler ile bugünkü kentler ile aynı değildir. Kentlerin, tarihsel süreçte izlendiğinde her dönemin kendi içinde barındırdığı şartlara ve özelliklere, o dönem yaşanan olay ve olgulara göre değişip dönüştüğü görülmektedir. Kimi zaman bir imparatorluğun yıkılması kimi zaman yeni bir çağ başlangıcı bazen de bir devrim kentle ilgili olan neredeyse her unsuru derinden etkilemiştir. Günümüzde de kentler dinamik yapısı gereği bugünkü gelişmelerden etkilenerek farklı kent konseptlerine bürünmüştür. Günümüzde kentleri etkileyip, büyük bir değişim ve dönüşüm sürecine girmesini sağlayan unsur bilgi iletişim teknolojilerinin baş döndürücü bir hızda gelişmesidir. Bu gelişmeler tüm insanlığı, tüm kurum ve kuruluşları neredeyse tüm dünyayı, algıları, alışkanlıkları, ihtiyaçları kavram ve olguları oldukça etkilemiş ve değiştirmiştir. Bu değişimden nasibini alan unsurlardan biri de kentler olmuştur. Bilgi iletişim teknolojileri kentte hizmet sunumundan, sorunların çözümüne, fiziksel görünümüne ve daha birçok şeyin değişip dönüşmesine neden olmuştur. Bu değişim sürecinin yeni bir kent modeli olarak akıllı kent kavramı ile açıklanmaktadır. Akıllı kentler ile kentlerde değişime uğrayan konulardan biri de yönetim anlayışıdır. Yönetişim kavramı kentte bulunan kamu ve özel sektör ile sivil toplum kuruluşlarının birlikte yönetmesi anlamında kullanılmakta olup kamu yönetiminde birçok yeniliğin yaratıcısı olmuştur. Fakat tıpkı kent kavramı gibi yönetim anlayışı da zamanla dönemlerin taşıdığı özellikler ve gelişmeler sayesinde değişmektedir. Daha önce klasik yönetim anlayışından yönetişim anlayışına geçilmişken günümüzde de yönetim anlayışından e-yönetişim anlayışına bir geçiş söz konusudur. Yönetişim olgusuna bilgi iletişim teknolojilerinin entegre edilmesi olan e-yönetişim, gelişen teknolojinin kullanımı sayesinde kentteki aktörlerin yönetme, katılma ve haber alma gibi faaliyetleri kolaylıkla ve kaliteli bir şekilde gerçekleştirdiği görülmektedir. Yerel yönetimlerde e-yönetişim uygulamasının bir örneği olan e-belediyecilik uygulaması, belediyelerin sorumlu ve yükümlü olduğu kent hizmetlerini dijital ortamlarda bilgi iletişim teknolojilerini kullanarak sunmasıdır. Dijital dönüşüm hareketinin yerel ayağı olan e-belediye uygulaması ile kent sakinlerine en yakın yerel yönetim birimleri olan belediyeler kent sakinlerinin beklenti ve ihtiyaçlarına en hızlı ve en yerinde bir şekilde cevap vermektedir. Görülmektedir ki bilgi iletişim teknolojileri sayesinde fiziki bir mekan, canlı personeller olmadan da dijital ortamlarda belediye ve kent sakinleri birbirlerine karşı yükümlüklerini gerçekleştirip, kent hizmetlerini sunup faaliyette bulunmaktadır. Belediye hizmetlerini belli bir mekana ve belli saatler arasına sıkıştırmandan, sürekli ve kesintisiz olarak

sunması e-belediye uygulamasının en önemli işlevlerinden biridir. Belediyeler, e-belediye uygulaması kullanarak kent sakinlerine kesintisiz, etkin ve hızlı bir kent hizmeti sunarak şeffaf, hesap verebilir, katılımcı bir yönetim anlayışı ortaya koymaktadır. Ayrıca bu yeni yönetim anlayışı ile günümüzde oldukça önemli bir kavram olan katılımcılık kavramı çok daha kolay ve aktif bir hal alarak gerçekleşmekte olup buna ilaveten kent sakinlerinin aldığı kent hizmetleri konusunda geri bildirim yapmaları da bu katılımın en önemli ayağını oluşturmaktadır. Kent sakinlerinin değişen ve dönüşen ihtiyaç ve beklentilerini her geçen gün gelişen teknoloji sayesinde karşılamak ve onlara konforlu ve kaliteli bir yaşam sürmeleri için hizmet sağlayıcı olan belediyeler gerekli birçok şeyi bilgi iletişim teknolojilerinde bulacaktır. Bu nedenle kent aktörleri arasında işbirliği ve etkileşim artırılarak, gelişen teknoloji yakından takip edilip gerekli unsurları alınıp entegre edilerek değişen dünyaya ayak uydurmak gerekmektedir. İçinde bulunduğumuz dijital değişim ve dönüşüm hareketinin en önemli uygulamalarından biri olan ve içinde birçok faydayı barındıran e-belediye uygulamasının gelişen teknolojiye paralel olarak her geçen gün hizmet çeşitliliğinin ve etkinliğinin artırılması, bu alanda gerçekleştirilen her türlü faaliyetin yakından incelenmesi ve uygulamanın yaygınlaştırılması oldukça önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Bu yaygınlığı ve beklenen faydaları göstermesi için ise gereken alt yapı sorunlarının giderilerek güçlendirilmesi, hukuki bakımdan mevcut boşluk ve aksaklıkların giderilmesi ve kent sakinlerinin konuyla alakalı bilgilendirici faaliyetlerin gerçekleşmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akdamar, E. (2017). Akıllı Kent İdealine Ulaşmada Açık Verinin Rolü, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 6, 45-52, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ssrj/issue/29150/311822>

Akıncı Kesim, G., Köylü, P. ve Girti, P. (2009). Roma Dönemi Kent Yerleşimleri ve Prusias ad Hypium (Kieros, Üskübü, Konuralp), *Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi Ormancılık Dergisi*, 5/1, 4-24, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/duzceod/issue/4828/291111>

Batty, M., Axhausen, K. W., Giannotti, F., Pozdnoukhov, A., Bazzani, A., Wachowicz, M. et al. (2012). Smart Cities Of The Future, *The European Physical Journal Special Topics*, 214, 481-518.

Bıçkı, D. ve Sobacı, Z.(2011). Yerel Yönetimden Yerel Yönetişime: Post-Fordizm Bağlamında Yerel Yönetimleri Anlamak, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9/2, 215-234, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/comuybd/issue/4105/559220>

Coşkun, C. A. (2003). *Değişim Çağında Devlet*, Konya: Çizgi Kitabevi

Çağdaş, T. (2015). Türkiye’de Yerel Yönetimlerde İdari Özerklik, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30/1, 391-416, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/muiibd/issue/492/4485>

Çukurçayır, M. A., Özer, M. A., Turgut, K. (2012). Yerel Yönetimlerde Yolsuzlukla Mücadelede Yönetişim İlke ve Uygulamaları, *Sayıştay Dergisi*, 86, 1-25, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sayistay/issue/61541/919071>

Demir, A. (2018). Elektronik Belediyecilik (E-Belediye) Uygulamaları, *Legal Mali Hukuk Dergisi*, 14/162, 1873 – 1886.

Demirel, D. (2010). Yönetişimde Yeni Bir Boyut: E-Yönetişim, *Türk İdare Dergisi*, 466, 65-94

Emini, F. T. (2009). Türkiye’de Yerel Yönetimler Reformunun İç ve Dış Dinamikleri, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 16/2, 31-48, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yonveek/issue/13691/165699>

Erdoğan, O. (2019). Yerel Yönetimlerde E-Belediye Uygulamaları: İçişleri Bakanlığı E-Belediye Bilgi Sistemi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24/3, 551-566, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduiibfd/issue/53005/704581>

Geymen, A. ve Karaş, İ. R. (2006). Yerel Yönetimlere Yönelik E-Belediye Uygulamaları, 4. Coğrafya Bilgi Sistemleri Bilişim Günleri, 13-16 Eylül 2006

Gürsoy, O. (2019). *Akıllı Kent Yaklaşımı ve Türkiye'deki Büyükşehirler İçin Uygulama İmkanları*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Hall, R. E., Bowerman, B., Braverman, J., Taylor, J., Todosow, H., & Von Wimmersperg, U. (2000). The Vision of a Smart City (No. BNL-67902; 04042). *Brookhaven National Lab.*, Upton, NY (US)

Harrison, C., Eckman, B., Hamilton, R., Hartswick, P., Kalagnanam, J., Paraszczak, J., & Williams, P. (2010). Foundations For Smarter Cities, *BM Journal of Research and Development*, 54/4, 1-16

Henden, H. H. R. ve Henden, R. (2005). Yerel Yönetimlerin Hizmet Sunumlarındaki Değişim ve E-Belediyecilik, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/14, 48-66, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esosder/issue/6128/82192s>

Hollands, R. G. (2008). Will The Real Smart City Please Stand Up? Intelligent, Progressive or Entrepreneurial? *City*, 12/3, 303-320

<https://www.turkiye.gov.tr/>, Erişim Tarihi:12.09.2023,
<https://www.turkiye.gov.tr/bilgilendirme?konu=sikcaSorulanlar>.

<https://www.turkiye.gov.tr/belediyeler>, Erişim Tarihi:12.09.2023,
<https://www.turkiye.gov.tr/belediyeler>.

<https://www.belediye.gov.tr/belediyeler>, Erişim Tarihi:12.09.2023

<https://www.turkiye.gov.tr/agri-belediyeleri>, Erişim Tarihi:15.09.2023

<https://www.turkiye.gov.tr/corum-belediyeleri>, Erişim Tarihi:15.09.2023

Karaca, Y. ve Öztürk, N. K. (2019). Yeni Nesil Belediyecilik: Dijital Belediye Uygulamaları, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2/3, 528-537,

Karakaş, M. (2001). Tarihsel Gelişim Sürecinde Kent Kısıtlı Tarihsellik Anlayışı Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/1, 121-132

Koyuncu, A. (2011). Sosyoloji Kuramlarında Kent, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 25, 31-56, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sefad/issue/16467/171819>

Mecek, M. (2017). E-Devlet ve E-Belediye: Kavramsal Çerçeve ve Türkiye’de Belediye Web Sitelerine Yönelik Yapılan Çalışmaların İncelenmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22, Kayfor15 Özel Sayısı,1815-1851

Memiş, L., ve Güç, M. (2020). Akıllı Kentlerde Verinin Gizliliği ve Güvenliği: İlkeler ve Yaklaşımlar, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, UGK Özel Sayısı, 95-112.

Negiz, N. & Saraçbaşı, Y. (2012). Demokratik Yönetişim Sağlanmasında E-Belediye ve Uygulamaları: Akdeniz Bölgesi Örneği, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 7/1, 42-52, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/beyder/issue/3474/47260>

Ökmen, M. (2015), Yerel Yönetim Teorisi: Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Yaklaşımlar, *Yerel Yönetimlerde Güncel Gelişmeler*, Edit. M.Ökmen, Bursa: Ekin Yayınevi, ss.5-20

Örselli, E. & Akbay, C. (2019). Teknoloji ve Kent Yaşamında Dönüşüm: Akıllı Kentler, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2/1, 228-241.

Özer, M. A. (2006). Yönetişim Üzerine Notlar, *Sayıştay Dergisi*, 63, 59-89, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sayistay/issue/61520/918910>

Özer, M. A. (2017). Yönetişimden Dijital Yönetişime: Paradigma Değişiminin Teknolojik Boyutu, *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 6/16, 457-479, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hakisderg/issue/33300/330676>

Pustu, Y. (2006). Küreselleşme Sürecinde Kent “Antik Site”den Dünya Kentine, *Sayıştay Dergisi*, 60, 129-151

Sobacı, M. Z. (2007). Yönetişim Kavramı ve Türkiye’de Uygulanabilirliği Üzerine Değerlendirmeler, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5/1, 195-208, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/comuybd/issue/4114/54151>

Şahin, A. (2007). Türkiye’de E-Belediye Uygulamaları ve Konya Örneği, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesiibd/issue/5886/77860>

Şener, T. & Eren, N. Ü. (2021). E-Devlet’in Yönetişim Bağlamında Değerlendirilmesi, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 18/72, 863-873, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/karadearas/issue/68687/1080290>

Terzi, F. ve Ocakçı, M. (2017) Geleceğin Kentleri: Akıllı Kentler, *İTÜ Dergisi*, 77,10-13

Topal, A.K ve Bilgili, M.Y. (2012). Küreselleşme Sürecinin Kentlere Yansıması: Küresel Kent/Dünya Kenti, Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi II , Malatya, ss.19-33

Topal, A.K. (2014). Kavramsal Olarak Kent Nedir ve Türkiye’de Kent Neresidir? *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6/1, 276-294

Uçar, A. , Negiz, N. & Şemşit, S. (2017). Avrupa Birliği Akıllı Kent Uygulamaları ve Türkiye’deki Yansımaları, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Kayfor 15 Özel Sayısı, 1785-1798, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduibfd/issue/53208/708345>

Uğurlu, Ö. (2010). *Kentlerin Tarihsel Gelişimi, Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları*, Örgün Yayınevi: İstanbul

Urhan, V. F. (2008). Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılandırılması, *Sayıştay Dergisi*, 70, 85-102, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sayistay/issue/61526/918971>

Varol, C. (2017). Sürdürülebilir Gelişmede Akıllı Kent Yaklaşımı: Ankara’daki Belediyelerin Uygulamaları, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 26/1, 43-58

Yahyagil, M. Y. (2011). Kentlerin Kültürün Gelişmesindeki Etkileri, *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 25, 105-120, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusoskon/issue/9525/119024>

Yeter, Ç. (2014). Geçmişten Günümüze Türkiye’de Yerel Yönetimler, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/1, 53-64, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ksusbd/issue/10272/126028>

Yıldırım, A. (2015). Türkiye’de Yerel Yönetişimin Uygulanabilirliği ve Yerel Gündem 21 Örneği Üzerinden Bir İnceleme, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/1, 75-96, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/anemon/issue/1833/22332>

Yılmaz, E. ve Çiftçi, S. (2011). Kentlerin Ortaya Çıkışı ve Sosyo-politik Açından Türkiye’de Kentleşme Dönemleri, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 103/5, 252-2672

Yüksel, F. (2005). Bilgi Teknolojileri ve Yerel Yönetimler, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5/10, 246-259,
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/susead/issue/28432/302858>

Extended Summary

Cities, which have a history as old and as long as humanity, have been and continue to be affected by many events, facts and situations in the historical process. It is possible to see these effects of the cities in the process starting from the purpose of establishment and continuing their existence and in the forms they have. Cities, which were established in the form of small human communities for security purposes at first, started to consist of larger human communities in order to carry out activities such as education, health and trade in later periods. Due to its dynamic and conductive nature, cities have emerged as living spaces in different forms by being directly and deeply affected by many variables. In the ancient Greek period, cities were called polis and were used both in the sense of city and state. In this period, the city functioned as a military, political, administrative and commercial unit. When it comes to the Roman Period, cities had a different function and had different meanings in the Ancient Greek period. In this period, the spatial characteristics of cities gained importance. Cities began to be built in a rectangular shape and surrounded by walls. While the city was established and developed within these borders, there were definitely baths, arenas and arches. When the medieval cities are examined, the cities were built in the form of castle walls for defense purposes. Thus, the understanding of durability has developed and quality and unshakable strong structures have emerged. In addition, during this period, cities became centers where trade developed. The markets established in the cities increased the economic activity and enabled the development of trade. As the cities prospered in this period, the rising merchant class gained their legal and administrative autonomy and established the first municipal organizations in order to enlarge their area of freedom and obtain their autonomy. Later, with the Industrial Revolution, the foundations of modern cities were laid, and the great development and change experienced in all areas affected the cities deeply, and now cities have become the main centers of service, industry, trade, science, culture, art, administrative and political functions.

It is seen that cities have undergone a dynamic and continuous change and transformation in the historical process, each period was born in the conditions specific to that period and was directly affected by the events and phenomena that took place afterwards. These causes and effects, which triggered and cyclically affected each other, later gave birth to other causes and consequences, and cities were in constant motion. Today, cities continue to be affected by all kinds of developments and events.

One of the factors that affect, change and transform cities today is the rapid development of information and communication technologies. The information age we live in is a period in which the importance of information increases and has a critical role in all processes, business and actions. The factor that gives this importance to information and affects all kinds of processes related to information, including acquisition, processing, sharing and storage, is the development of technology. Just as the mechanization that emerged as a result of the Industrial Revolution many years ago led to the emergence of the industrial society, information and communication technologies played this role in the formation of the information society. The developments in the field of technology have caused a great change and transformation with a dizzying speed development that is almost revolutionary in all areas of life, from the daily lives of individuals to the structure of institutions, business and actions, as well as the information that gives its name to the era. Time and space have transformed in this process and lost their former importance, and there is no such thing as an obstacle or difference between these elements. It has become easy to communicate with a person or institution located at one end of the world from thousands of kilometers away with a single finger movement. These developments, which could not even be imagined years ago, have taken place today and have created an almost revolutionary change. It is very difficult to make a prediction about the developments awaiting humanity from now on.

Cities could not resist these developments, which affected the whole world, and cities were made smart by using information and communication technologies in the provision of urban services and solving urban problems. Local governments, which meet the local common needs of the residents of the city by providing services and produce solutions to the urban problems, have participated in this process of change and transformation. The classical methods and procedures of the local governments, which are responsible and responsible for everything related to the city and its inhabitants, began to be insufficient in this period. For this reason, local governments have developed many innovations and applications by taking advantage of developing information and communication technologies, just like cities. Thus, with the development in information and communication technologies, local governments have started to respond much more quickly, accurately, efficiently and effectively to the changing and transforming needs, demands and expectations of the city residents. This period, which is a process of change and transformation within local governments, has created significant differences and innovations in the organizational structure, business and transactions, perceptions and habits of local governments. Local governments, which keep up with this

change, benefit from the internet, artificial intelligence and many similar applications developed by technology in urban service provision, solving urban problems and other business and transactions. One of these applications is the e-municipality application. The concept of e-municipality, which means the provision of municipal services through an official web page, is one of the most important outputs of the digital transformation process in local governments. While the central government provides its services through e-government, municipalities, one of the local government units, provide services through e-municipality. Thus, a management structure that is more transparent, accountable, uses resources effectively and efficiently, and responds quickly and accurately to needs and demands will be formed, and a comfortable and quality life will be lived for the residents of the city by benefiting from the city services uninterruptedly without time and space restrictions. The e-municipality application provides such great benefits for both local governments and city residents. The development of information and communication technologies, which has influenced the whole world and has revolutionary results, has also created a change in city perceptions and city forms, and smart cities, a new city form in which information and communication technologies are used, have emerged. Cities have not only been affected by this change and transformation process, but also the public administration phenomenon and local administrations have been affected.

The subject of the study is to examine this paradigm shift through the phenomena of city and local governments and to discuss the concept of e-municipality, which is the practical output of this change. The aim of the study is to observe what kind of changes the current era has created by examining the processes. At the end of the study, it is seen that technology people have directly and deeply influenced societies, cities, that is, all areas of life. Today's perceptions, habits, even the daily tools used have changed and transformed. While this is the situation today and technology continues to develop day by day, the issue of what awaits the world in the future remains a mystery.

Sivil Toplumun Kavramsal Analizi ve Türkiye'deki İzdüşümü

Fatma Betül ARSLAN KESKİN*

Geliş Tarihi (Received) 22.05.2023– Kabul Tarihi (Accepted): 20.12.2023

DOI: 10.26745/ahbvuibfd.1300644

Öz

Sivil toplum kavramı özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra sosyal bilimlerde yıldızı parlayan bir kavram halini almıştır. Bunun önemli sebeplerinden biri, 1950'li yılların sonunda ortaya çıkan 'yeni sosyal hareketler' iken diğeri toplumsal yapılarda orta sınıflaşma ve siyasi olarak demokratik yönetimlerin tüm dünya üzerinde ön plana çıkmasıdır. Demokratik yönetimler katılımcılık ve gönüllülüğü teşvik ederek sivil toplumun gelişmesine katkı sunarlar çünkü sivil toplum bir anlamda devlet örgütlenmesi dışında bireylerin kendi iradeleriyle kurdukları örgütlenmeleri ifade eder. Sivil toplum farklı dönemlerde farklı anlamlara sahip olarak muğlak bir geçmişe sahip olsa da bugün daha çok gönüllülük, kamusal tartışma, örgütlenebilme özgürlüğü, dernekli toplum gibi anlamlara karşılık gelmektedir. Sivil toplumun Batı'daki bu gelişim sürecinden ayrı olarak Türkiye gibi Osmanlı geçmişinde merkezi gücün bireysel özgürlük alanlarını masseden ve devlet örgütlenmesi dışında yer alan alternatif örgütlenmeleri merkezi devlet yapısı için bir tehdit olarak algılayan siyasi kültürde sivil toplumun ortaya çıkması ve gelişmesi oldukça zor olmuştur. Türkiye'deki sivil toplum tartışmaları Türkiye'nin siyasi kültürü, sınıfsal ve idari yapısı ile birlikte ele alınarak tartışılır. Bu tartışmalarda birçok farklı görüşe sahip olanların mutabık olduğu konu, özellikle 1980'lerden sonra Türkiye'de sivil toplumun geliştiği yönündedir. Bu çalışma da bu gelişim seyrini tarihi bir perspektiften farklı dönemleri ele almakta ve değişimin ne yönde cereyan ettiğini ortaya çıkarmayı denemektedir.

Anahtar kelimeler: Sivil toplum, demokrasi, Türkiye, Sivil Toplum Kuruluşları (STK), A. Gramsci.

Conceptual Analysis Of Civil Society And It's Projection In Turkey

Abstract

The concept of civil society has become a prominent concept in social sciences, especially after the second half of the 20th century. One of the important reasons for this is the emergence of 'new social movements' at the end of the 1950s, while the other is the development of the middle class and the rising political prominence of democratic governments all over the world. Democratic governments contribute to the development of civil society by encouraging participation and volunteering because civil society refers to organizations established by individuals of their own volition outside the state structure. Although civil society has an ambiguous history with different meanings in different periods, today it mostly corresponds to meanings such as volunteering, public debate, freedom of organization, associative society. Apart from the development of civil society in the West, the emergence and development of civil society has been very difficult in a political environment such as Türkiye's Ottoman past, where the central power absorbed the sphere of individual freedom and perceived alternative organizations outside the state structure as a threat to the state. Discussions on civil society in Turkey are analyzed in the context of Turkey's political culture, class and administrative structure. Many different sides of this debate agree that civil society has developed in Turkey, especially after the 1980s. This study analyses the course of development of civil society in different periods from a historical perspective and tries to clarify the course of its change.

Key words: Civil Society, Democracy, Türkiye, Non-Governmental Organizations (NGOs), A. Gramsci.

* Dr. fbetulk@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0288-9483

1. Giriş

Bu çalışma neredeyse son yarım yüzyılın en popüler kavramlarından biri olan sivil toplum kavramını Batı Avrupa ve Türkiye'nin siyasi tarihindeki pozisyonu bağlamında ele alarak analiz etmeyi hedeflemektedir. Bu zaman zarfı içerisinde demokrasinin, demokratikleşmenin önemli bir bileşeni olarak sivil toplum kavramı, hem Soğuk Savaş döneminde Batı kültürüne ait önemli bir demokratik gösterge hem de kapalı toplumlarla açık toplumlar (open societies) arasındaki turnusol kâğıdı işlevi görmüştür. “Sivil topluma geçiş” ya da “sivil topluma sahip olmak” demokratikleşmenin ve kapalı toplumdaki liberal demokratik özelliğe sahip olmayan toplumlardan açık topluma yani demokratik ve devlet karşısında güçlü bir sivil topluma sahip toplumsal yapılara işaret etmektedir.

Bu çerçevede öncelikle kavramın kısa tarihsel seyri verildikten sonra onun demokrasi ile olan ilişkisi ele alınacak ve Türkiye'nin siyasi ve sosyo-kültürel tarihi seyri içinde sivil toplumun işgal ettiği yer, önem ve onun sembolik değeri üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Türkiye’de sivil toplumun hem gelişim seyri hem de kavramın kendisine yüklenen anlam Batıdaki gelişim seyrinden daha farklı bir şekilde ortaya çıkar. Her şeyden önce Türkiye’nin Osmanlı geçmişine ve daha da öncesine uzanan siyasi kültüründe devlet (ya da devletimsi yapılar) sivil toplumun (ya da ona karşılık gelen yapıların) karşısında önceliğe sahiptir. Türkiye’de devlet, birey ya da bireyler topluluğu karşısında aşkın ve üstün bir statüye sahiptir. Bu çalışmanın temel iddialarından biri, Türkiye’de sivil topluma yüklenen anlam ve sivil toplumun gelişim seyrinin, Türkiye’nin Batılılaşma macerasından ayrılamaz olduğudur. Sivil toplumun gelişim seyri Türkiye’nin batılılaşma yolunda aldığı mesafeye orantılı ve ilişkilidir. Siyasal modernleşme olarak demokratikleşme, demokrasi kültürünün yerleşmesi devlet ve birey arasındaki sivil aralıkların filizlenmesine zemin hazırlar. Bu da Türkiye’de demokrasi ve sivil toplum arasındaki paralelliğin önemli bir göstergesi olarak görülmelidir.

Sivil toplum kavramı tarihin farklı dönemlerinde farklı anlamlara gelmekle birlikte yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren demokrasiyle, demokratik gelişmişlikle, baskıcı rejimlerin dışında ve baskıcı rejimlerden ayrı olarak gelişen insan haklarına ve özgürlüklerine yönelik bir vurgunun var olduğu bir toplumsal örgütlenme biçimine işaret ile ortaya çıkar. Bu anlamını da 1950’li yıllardan itibaren ortaya çıkan demokrasi, insan hakları, çevre ve kadın hakları hareketleri gibi hareketlerin tamamını ifade eden yeni sosyal hareketlerle kazanır. Ayrıca liberal demokrasiye yönelik eleştirilerin yanında insanların karar alımlarına katılım mekanizmalarına dair bir tartışmayı da beraberinde getiren radikal demokrasi ve müzakereci demokrasi gibi farklı demokrasi anlayışları da bu gelişmelere katkı sunar.

2. Sivil Toplumun Kavramsal Analizi ve Soykütüğü

2.1. Sivil Toplum Tanımları ve Bu Tanımlardan Çıkarılacak Özellikler

Oldukça geniş bir tanım setine sahip olduğu görülen sivil toplum olgusu tarihin farklı dönemlerinde farklı anlamlarla ortaya çıkmaktadır; ancak son dönemlerde yapılan sivil toplum tanımları artık ne 18. yüzyılın medeni ve barbar ne de askeri ve sivil yönetim arasındaki ayrım üzerine kurulu değildir. Modern dönemde sivil toplum tanımları daha çok insanlar arasındaki bağlar, gönüllülük, bireylerin kendi iradeleri doğrultusunda örgütlenebilme özgürlükleri, katılım, kamusal alan ve kültürel hegemonya tartışmaları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Anheier ve List (2005:55) 20. yüzyılda sivil toplum olgusunun medeniyet (Elias), halkın katılımı ve

yurttaşlık bilinci (Verba), kamusal alan (Habermas), sosyal sermaye (Putnam, Coleman), kültür (Gramsci) ve toplulukçuluk duygusu anlamında topluluk (community) kavramlarıyla ilişkilendirildiğini (Etzioni) belirtir.

Bu açıklamalardan sonra sivil toplumla ilgili her biri onun farklı özelliklerine ağırlık veren birkaç sivil toplumu tanımlanabilir. Sivil toplum ile ilgili gönüllülük, bireysel özerklik ve örgütlenebilme gibi kavramlar etrafında dönen tanımlardan biri örneğin Diamond (1994, s.5), tarafından özel alan ve devlet arasındaki bir ara varlık alanı olarak şöyle tanımlanır: “Örgütlü hayatın gönüllü, kendi kendini üretilen desteklenen, devletten özerk alanıdır.”

Örgütler (dernekler) üzerine yapılan vurgu birçok sivil toplum tanımında dikkati çeker. Bunun arkasında yatan önemli bir gerekçe, derneklerin birey ve devlet arasında Hegelci anlamda ara yapılar olmasıdır. Bu ara yapılar (dernekler) bir yandan bireylerin taleplerini devlete iletirken diğer yandan devletin talep ve beklentilerini bireylere iletecek bir ara yapı olarak dikkat çekerler. J. Cohen ve A. Arato’ya göre (2013, s.14) sivil toplum, “Özerk gruplar ve birlikler çoğulluğu; kamusal kültür ve iletişim kurumları; bireysel tercihlerin ve yönelimlerin mahremiyeti; çoğulluğu; kamusal devletten, hatta ekonomiden ayıran bir genel haklar sistemi” şeklinde tanımlanır. Aynı yazarlar bir başka sivil toplum tanımında ise vurguyu, dernekler ve toplumsal hareketlerle ilişkilendirerek yaparlar. Cohen ve Arato yaptıkları tanımda (2013, s.6), sivil toplumu ekonomi ve devlet arasında toplumsal ilişkinin olduğu; her şeyden öte yakın alandan (özellikle aile), birlikler (dernekler) alanından (bilhassa gönüllülük esasına dayalı dernekler) toplumsal hareketlerden ve kamusal iletişim formlarından oluşan bir alan olarak görürler.

Sivil toplum devlet iktidarının sınırlılığı ve meşruluğu ile de ilgilidir. Eğer devlet toplumsal hayatın her alanını kuşatırsa sivil alanın canlılığı, bireysel özerkliğin varlığı söz konusu olamaz. Böyle bir durumda devlet tüm toplum üzerinde ideolojisi, örgütleri ve kültürüyle kendini hissettirdiği için sivil toplumdan değil totaliter bir toplum yapısından ve totaliter devlet örgütlenmesinden söz edilebilir. Bu bağlamda Shils’e göre (İ. Doğan 2015, s.310-311), devlet iktidarının meşru olmadığı, devlet iktidarının meşru bir kaynağa dayanmadığı ve devlet iktidarının sınırlanmadığı toplumlarda sivil toplumdan söz etmek mümkün değildir. Çeşitlilik ve farklılık sivil toplumun varlığı için önemli bir gösterge olarak görülse de Shils için bunlar sivil toplumun varlığı için yeterli görülmez. Oysa J. Alexander sivil toplumu sosyolojik bağlamda ele alırken bir toplumda var olan çeşitlilik ve farklılığı sivil toplumun varlığı için temel bir gösterge olarak ele alır. Bu dolaylı bir yorumdur çünkü ancak demokratik bir toplumda çeşitlilik ve farklılığa müsaade edilir. Demokratik olmayan toplumlar çeşitlilik ve farklılığı törpüleyen baskıcı ve homojenleştirici (birbirine benzeştirici-tek türleştirici) bir işleyişe sahiptirler. Sivil toplum ve demokrasinin en temel özelliğinin farklılaşma olduğunu belirten Çaha (1999, s.87), farklı grupların demokratik bir toplumda kamusal görünürliğini artırma talebinin toplumu zenginleştireceğini belirtirken bunun da ancak daha özgür ve daha demokratik olan toplumlarda gerçekleşeceğini zımnen belirtir.

Sivil toplum kavramının birçok farklı tanımı ve temel kavramsal bileşenler arasında çok fazla örtüşme olmasına rağmen kusursuz bir tanım üzerinde çok az uzlaşmanın olduğunu belirten Anheier ve List yapılan tanımlarla ilgili şu değerlendirmeyi yaparlar (2005:54), “Tanımlar, sivil toplumun bazı özelliklerine diğerlerinden daha fazla vurgu yapmaları bakımından tipik olarak farklılık gösterir; bazı tanımlar öncelikle devlet gücü, siyaset ve bireysel özgürlük yönlerine odaklanırken, diğerleri daha çok ekonomik işlevler ve sosyal sermaye ve uyum

kavramlarına odaklanır. Yine de çoğu analist, modern sivil toplumun, aile, devlet ve piyasa arasında yer alan ve insanların ortak çıkarları geliştirmek için gönüllü olarak bir araya geldikleri kurumların, örgütlerin ve bireylerin toplamı olduğu ifadesine muhtemelen katılacaktır.”

Buraya kadar yapılan tanımlarda, sivil toplum, özerklik, örgütlenebilme, farklılık, çeşitlilik, devletten özerklik gibi anlamları ifade edecek şekilde tanımlanmıştır. Bu değişkenlere birkaç özellik daha ekleyerek sivil toplum alanı ve tanımı daha da olgunlaştırılmak istenirse, Taylor’un tanımı eklenebilir. Taylor için sivil toplum devletin alanının dışında olup ona alternatifler üretebilme ve devlet politikalarını etkileyebilme özelliğine sahip olmalıdır. Bu çerçevede Charles Taylor sivil toplum kuruluşlarını da (STK) işin içine sokarak sivil toplumun üç özelliğinden söz eder (aktaran İ. Doğan 2015, s.312);

- 1- Bireylerin özgür iradeleriyle örgütlenmeleri.
- 2- STK’ların kendi aralarında devletin yönlendirmesi olmadan koordineli davranabilmeleri.
- 3- STK’ların devlete alternatif faaliyetler üretebilmeleri ve devlet politikalarını etkileyebilmeleri.

Taylor’un sivil toplum anlayışı, bireylerin devletin dışında kalan bir güç odağı olarak, iradi ve meşru örgütlenme biçimleriyle devlet politikalarını etkileyebilme becerilerini ifade eder. Bu anlamda sivil toplum ile devlet arasında bir güç mücadelesinin olduğunun altını çizmek gerekir.

Sivil toplumun varlığı bir ülke içindeki iradi örgütlenmelerin varlığı, sayısı ve çeşitliliği ile de ölçülebilir. Burada belirleyici özellik, sivil toplum alanında yer alan örgütlenmelerin devletin resmi ideolojisini meşrulaştıran ya da yaymaya çalışan değil; resmi ideolojinin dışında yer alan örgütlenmeleri kapsamına almasıdır (ancak bu diğer örgütlenmelerin sivil toplum kapsamı dışında olduğu anlamına gelmez). İlk türden örgütlenmeler devletin resmi ideolojisini yaymaya çalışan örgütler olarak algılanır ve bu durum bazen “majestelerinin sivil toplum kuruluşu” anlamında küçümseyici bir nitelemeyle anılırlar. Bu durum da sivil toplum kuruluşlarının görece olarak resmi ideolojik yapı ya da kamu kurumlarından özerk olarak varlıklarını sürdürmelerini gerekli kılar.

Buradan hareketle sivil toplum tanımı biraz daha geliştirilirse, sivil toplum, bireylerin devlet dışındaki iradi ve meşru örgütlenme biçimleriyle, demokratik bir çerçevede hareket eden bu anlamda da sivil etiğe sahip örgütlenmeler olarak devlet politikalarını etkileyebilme becerisine sahip toplumsal örgütlenme biçimini ifade eder.

Sivil toplum üzerine yazdığı yazılarla bir dönem literatürün temel referans kaynağı olarak görülen John Keane ise uzun ve kapsamlı bir sivil toplum tanımı yapar. Eğer olgunlaştırılmış bir sivil toplum tanımı ile tanımlar bölümü bitirilmek istenirse Keane’in aşağıdaki tanımı yetkin bir sivil toplum tanımı olarak örnek verilebilir.

"En soyut anlamıyla sivil toplum, öncelikle devlet dışı faaliyetlerle; ekonomik ve kültürel üretim, ev yaşamı ve gönüllü birliklerle uğraşan ve bu faaliyetler vasıtasıyla devlet kurumları üzerinde her çeşit baskı ve denetimi uygulayarak kendi kimliklerini koruyan ve dönüştüren kurumların oluşturduğu bir bütün olarak kavranabilir... Sivil toplumun son derece önemli ek bir anlamı daha vardır. Yasal güvence altında bulunan ve kendi kendini örgütleyen çok sayıda kamusal alanı-üretim birimleri, ev yaşamı, gönüllü örgütlenmeler ve topluluklara yönelik hizmetleri kapsayan, devlet dışı bir alan olma potansiyeline sahiptir" (Keane, 1994, s.35-36).

Sunulan sivil toplum tanımlarından hareketle sivil toplum alanının, aile, dernekler, toplumsal hareketler, kamusal iletişim formları gibi unsurlardan oluştuğu görülmektedir. Bu tanımların temel özelliği sivil toplum tanımlarında “öteki”nin devlet olarak varlığının belirginliğidir.

Son olarak sivil toplum tanımlarının aslında mükemmel toplumsal örgütlenmeyi de içerdiği ihmal edilmemelidir. Edwards, sivil toplumun bir yandan dernekli toplumsal örgütlenme biçimi olduğuna işaret ederken diğer yandan sivil toplumun iyi toplum (the Good Society) metaforu olarak kullanıldığını belirtir. Bu anlamda kullanımın kökleri bir anlamda, Eski Yunan Polis’i ve İslami “ümme” olgusu ve Yahudilerin Tikkun Olam¹’i gibi manevi topluluklar hakkındaki dini doktrinleri ifade eder (Edwards, 2004, s.38).

Sivil toplum tanımlarının ya da varlığının mükemmel, arzu edilen, hedeflenen toplumsal örgütlenme biçimlerine işaret etmesi Türkiye gibi birkaç yüzyıldır Batılılaşmak, modernleşmek isteyen ülke-toplumlar için de özel bir anlama sahip görünmektedir. Türkiye’de gelişen siyasi kültür, sivil toplum ve onun içindeki bir örgütlenme unsuru olan sivil toplum kuruluşlarını (STK) adeta yeni öykünme nesnesi haline dönüştürerek Türkiye’de demokrasinin gelişmesinin bir unsuru haline getirecektir.

2.2. Batı’da Sivil Toplumun Ortaya Çıkış Süreci

Batı Avrupa’da ve Amerika’da sivil toplumun ortaya çıkması demokrasi ve insan hakları alanında meydana gelen gelişmelere paralel bir seyir izlemiştir. Bu seyrinde T. Hobbes, J. Locke gibi düşünürler sivil toplum anlayışlarını, devlete sahip toplumları bu kategorinin içine sokarak yapmışlardır. Yani sivil toplum onlar için devlet örgütlenmesine sahip toplumları ifade eder. Bu örgütlenme aslında devlet ve fertler arasındaki bir sözleşmeye de işaret eder, söz konusu düşünürlerin “sözleşmeci” düşünürler olarak adlandırılmasının nedeni de budur.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel’in (1770-1831) sivil toplum hakkındaki görüşleri esas olarak Hukuk Felsefesinin Prensipleri (1991) adlı eserinde dile getirilir. Bu eserde aile, sivil toplum ve devlet başlıkları üzerinde duran Hegel bu üç momentin bireyi özürülüğe götüren uğraklar olduğunu belirtir.

Bu momentler şunlardır (Hegel 1991:144-145) “a) dolaysız veya tabîi [aşaması içinde] objektif ahlâkî espi: aile. Bu cevhersellik, birliğini kaybeder, bölünür ve —bir sonraki— dış bağlantılar safhasına geçer; b) üyeleri formel bir evrensellik içinde bağımsız bireylerden oluşan topluluk: sivil toplum. Bu topluluğun üyelerini bir arada tutan şey, bunların ihtiyaçları, şahıs ve mülkiyet güvenliğini sağlama aracı olan hukuk sistemi ve özel ve kollektif menfaatleri düzene koyan bir dış organizasyondur. Bu dış organizasyon [devlet], c) geride, devletin siyasî anayasası’na dayanır ve onun içinde birliğine kavuşur. Devlet, evrensel cevherin ve ona adanmış olan kamu hayatının gayesi ve fiilî realitesidir.” Görüldüğü gibi Hegel aileyi, ailenin fertlerinin sivil topluma hazırlandığı bir konaklama evresi gibi görür. Sivil toplumu da bağımsız bireylerden oluşan ama esas faaliyet alanı ekonomik olan bir topluluk olarak görür. Sivil toplumun güvenliği ve varlığını ise kamu hayatının varlık amacı olan devlet sağlar. Nihayetinde sivil

¹ Tikkun Olam: Dünyayı onarma, insanların diğerkâm faaliyetler içinde olması, toplum içinde takdir edilecek davranışları sergilemeyi ifade eder.

toplum da aile gibi geçilmesi gereken bir aşamadır çünkü varlığın asıl gayesi devlete (onun için Prusya Devleti) ulaşmak, bir devlet çatısı altında yaşayarak özgürlüğe ulaşmaktır. Hegel'e göre sivil toplum neden aşılması gereken bir alandır, sorusunun cevabı sivil toplumun (die Bürgerliche Gesellschaft) Alman dilinde aynı zamanda burjuva toplumu ifadesini de içermesinde bulunabilir. "Çünkü ekonomi alanı demek olan bu alanda bireyler kendi öznel çıkarlarından başka bir şeyi düşünemezler. Bireyler bu alanda çalışır, alışveriş yapar, sözleşmeler yoluyla kazanmalarına kalıcılık kazandırmaya uğraşırlarken, kendi öznel ve bireysel çıkarlarına hizmet ettiklerini düşünmekte ve kendi istemlerinin kendinde ve kendi için istem olduğunu varsaymaktadırlar (Bumin 2013:155). Bireylerin ekonomi alanında (yani sivil toplumda) girdikleri mücadele süreci ancak devlet ile sona erdirilebilir. Bu anlamda sivil toplum alanı nihayetinde bireylerin özgürlüklerini bulabilecekleri yegane alan olarak devlete gidiş için bir ön geçiş aşamasıdır.

Karl Marx'ın (1818-1883) sivil toplum değerlendirmesi de kavramın Alman dilindeki iki anlamlılığına dayalıdır yani Marx için de sivil toplum daha çok bireysel mücadele alanını ifade eden ekonomik faaliyet alanını kapsar. Marx'ın Hegel'den aldığı birçok kavramın yanına sivil toplumu da eklemek gerekir haliyle Marx'ta da üretim ilişkileri eksenli bir tanım aşılması gereken bir alanın varlığı dikkat çeker. Marx'ın burjuva toplumu izdüşümü olarak ele alıp, aşılması gereken bir alan olarak gördüğü sivil toplum alanı üretim ilişkisi sürecinde mülkiyete sahip olan burjuva ile ona sahip olmayan proleterya arasındaki sınıf mücadelesinin verildiği alanı ifade eder. Nitekim Marx, Engels ile yazdığı Alman İdeolojisi adlı eserde (Marx ve Engels, 2012, s.84), sivil toplumu 18. yüzyılda, mülkiyet ilişkilerinin ilkçağ ve ortaçağ ortaklaşalığından kurtulur kurtulmaz ortaya çıkan bir olgu olarak tanımlar. Devamla, sivil toplumu, üretici güçlerin belirli bir gelişme aşaması içerisinde, bireylerin maddi karşılıklı ilişkilerinin hepsini birden kucaklayan, ulusu aşan bir özelliğe sahip olarak ancak burjuvazi ile geliştirmekle tanımlar.

Türkiye'de sivil toplum çalışmalarının Marksçı anlamda izini sürenler Türkiye'deki sivil toplum ilişkilerini ve varlığını sınıfların varlığı, işlevselliği ve çatışmaları üzerinden okurlar. Örneğin Türkiye'de yarı sivil toplum kuruluşu olarak görülen meslek örgütleri (Türk Tabipleri Birliği-TTB, Türkiye Barolar Birliği-TBB ve Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği-TMMOB) kendilerini bir neoliberal düzenin izdüşümü olarak gördükleri sivil toplum kuruluşlarının bir uzantısı olarak değil demokratik bir baskı grubu olarak tanıtmaktadırlar. Bu anlamda daha eleştirel bir tavırla ortaya çıkan meslek örgütleri Türkiye'deki ana çatışma alanını küresel ve yerel sınıfsal bir mücadele alanı olarak görmekte ve kendilerini bu mücadele içinde önemli bir pozisyonda görmektedirler. Oysa sınıf çatışmaları üzerinden Türkiye ve Osmanlı toplumu üzerinde yapılacak bir analiz, toplumu ve devleti etkileyen örneğin din (İslam), siyasi kültür gibi değişkenleri devre dışı bırakarak eksik bir analiz ortaya koyabilecektir.

2.3. Modern Sivil Toplum Tanımına Geçiş Evresi Olarak Gramsci

Her ne kadar kökleri Aristo'ya kadar gidip, kamusal ve özel alan arasındaki ayrımla temellendirilmeye çalışılsa da bugün sivil toplumdan anlaşılan daha çok İtalyan Marksist düşünür Antonio Gramsci sonrasındaki tanımlanmış biçimidir. Gramsci Marksist bir değerlendirme yaparken tıpkı Marx'ın yaptığı gibi Hegel'e de gönderme yapıp onu referans

arak sivil toplum analizi yapar. Gramsci, kiliseler, dernekler, kültürel kurumlar, kulüpler, mahalle dernekleri ve siyasi partileri devlete karşı değil devletin dışında görür. Bugün de sivil toplum devletin dışında bireylerin iradi olarak kurdukları ve devletin birey karşısındaki alanını daraltmayı hedefleyen örgütlenmeler olarak görülürler. Bu nedenle Cohen ve Arato'nun (2013, s.65), sivil toplum ile post Marksizm arasında kurduğu ilişkiyi göz önünde bulundurmak gerekir: "Sivil toplum kavramının post-Marksizmin (ve belki "post-Gramsciciliğin") entelektüel dünyasına ve hatta siyasal kültürüne ait olduğu fikrini, şimdiye kadar başvurduğumuz birçok kaynağımız kullandığı için, koruyoruz. Günümüzdeki sivil toplum söylemi uluslararası planda, en azından başlarda, post-Marksist fikirlerin dolaşımı ile yayıldı."

Cohen ve Arato (2013, s. 65-73) sivil toplum söylemini, post Marksist fikirlerin özellikle de Gramsci'nin fikirlerinin dolaşımıyla yayılmış olarak görürler. Gramsci, Marx'ın takipçilerinden biri olmasına rağmen kendi sivil toplum anlayışını doğrudan Hegel'den yola çıkarak oluşturur. Bürgerliche Gesellschaft (Kapitalist/Burjuva toplum) teriminin Marksist kullanımının kuşkusuz farkında olan Gramsci'nin Hegel yorumu bu nedenle aynı zamanda Marx ve Engels'in yorumlarının üstü kapalı bir eleştirisidir. Gramsci Marx'ın üst yapı ve altyapı ayrımında alt yapıya verilen belirleyicilik özelliğine yeni ve farklı bir yorum getirerek sivil toplum alanı olarak gördüğü üst yapıya özel bir önem verir.

Gramsci sivil toplum alanına kiliseler, birlikler, kültürel kurumlar, kulüpler, mahalle dernekleri ve bilhassa siyasi partileri ekler. Sivil toplumun bu aktörleri doğal olarak üst yapıya aittirler ve burjuva sınıfının kültür alanında üstünlüğünü sağlayan hegemonya üretimine katkı sağlarlar. Sivil toplum alanında burjuva sınıfının organik aydınlarının eliyle üretilen bu hegemonya toplumun diğer sınıflarının devlete (ve yönetime) rızalarının üretilmesinde oldukça işlevseldirler. Bu nedenle "sivil toplum ve bilhassa onun kültürel kuramları, özgürleşme mücadelesinde işgal edilmesi gereken en merkezi araziler olarak belirirler" (Cohen ve Arato, 2013, s.132). Cohen ve Arato'nun burada vurgulamak istedikleri husus, Gramsci ile birlikte başlayan ve kültür dünyasında verilecek mücadelenin Marx'ın toplumsal yapı analizi için kullandığı ekonomik determinizm temelli tarihsel materyalizmin ve sınıfsal ilişkilerin determinist yorumunun diyalektik izdüşümü ile birlikte ortaya çıkan sınıf çatışması yorumuna kısmi bir reddiyedir. Bu kısmi reddiye kültür dünyasında organik aydınlar aracılığıyla verilecek bir mücadeleyi ifade eder. Kültür dünyasında ezilen sınıflar adına verilecek bir mücadele sivil toplum alanını bir özgürlük alanına tahvil ederek devlet karşısında önemli bir mevzi elde edilmesini mümkün kılar.

Gramsci'nin Marksist kurama hem katkısı hem de eleştirisi olarak okunabilecek yapı (altyapı) ve üst yapı üzerine oturan kültür dünyası ve bunun izdüşümü olan sivil toplumu ele alış biçimi, Marksizmin içinden hareket ederek Marksizmi klasik kalıpların dışına çıkaran bir söyleme sahiptir. Çünkü nihayetinde üst yapının bir bileşeni olarak sivil toplum alt yapının bağımlı bir değişkeni olmaktan çıkarak bağımsız bir değişkene dönüşür. Bir toplumsal yapı analizinde üst yapı ve alt yapı ilişkisinde sıkı bir analizi gerektiren üst yapıda Gramsci'ye göre (1967, s. 28), iki büyük basamak kurulabilir. Bunlardan ilki «sivil toplum» basamağı ki kabaca «özel» denilen organizmaların tümünü içine alır. İkinci ise, «politik toplum ya da devlet» basamağı ki bu alan, egemen sınıfın bütün toplum üzerindeki «egemenlik» görevini karşıladıkları gibi, devlette ve «hukuksal» yönetimde dile gelen «doğrudan doğruya baskı» ya da kumanda görevini karşılamaktadır.

Bu dönüşüm yine Marksizmin bir üst yapı unsuru olarak gördüğü devletle olur. Devlet varlığı ve meşruiyetini bir yandan baskı (ya da iktidar-güç) diğer yandan rıza ile sağlar. Devlet varlığını siyasal alanda iktidar ile sağlarken sivil toplumda organik aydınlar aracılığıyla kendi hegemonyasını sivil topluma yayarak meşruiyetini sağlar. Gramsci'ye göre (1967) egemen sınıfın elçileri ya da üstyapının 'görevlileri' olarak aydınlar esas olarak sivil toplum içinde faaliyet yürütürler.

Gramsci için de mücadele alanı bu nedenle alt yapı alanından önce burjuvanın organik aydınlarına karşı halkın kendi organik aydınları aracılığıyla sivil toplum yani üst yapı alanında verilecek bir mücadeledir.

3. Sivil Toplum ve Türkiye

Sivil toplum olgusu Batı siyasi literatüründe geniş ve hayli eski bir kullanım alanına sahiptir. Hal böyleyken Türkiye'de sivil toplum Batıdaki tartışmaya paralel oldukça muğlak bir anlam çeşitliliğine sahip ve kullanım ömrü açısından hayli yakın tarihli bir ömre sahip görünmektedir. Türkiye'deki tartışma Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'sinde sivil toplumun varlığı ve yokluğu üzerinden işlerken her ikisine de gerekçe olan bireysel özgürlük alanı ile devlet birey ilişkisinin yanında sınıfsal değerlendirmeler de bu tartışmaya eklenmektedir.

3.1. Sivil Toplumun Osmanlı Kökleri

Sivil toplum demokrasi ile özdeş tutulup, demokratik gelişmişliğin göstergesi olarak öykünülen bir kavram olarak görüldüğünde, Türkiye'de de kavramın Osmanlı geçmişi aranmaya başlanmıştır. Örneğin sivil toplum olgusunun köklerinin Osmanlı geçmişinde bulunduğunu iddia eden ve bunu da temellendirmeye çalışan eserlerden birine Doğan'ın çalışması (2001) gösterilebilir. (Ancak sivil toplum gibi sadece Batı Avrupa'nın sosyo-ekonomik ve siyasi gelişim süreci ile bağlantılı bir kavramın Osmanlı İmparatorluğu gibi kendine özgü (sui generis) bir toplum yapısına sahip, bunun yanında gücün ve idarenin merkezde toplandığı bir devlet yapısında nasıl var olduğu ya da biçim aldığı tartışmalıdır. Çünkü sivil toplum, iktidarın parçalanması ya da merkezi gücün dışında nefes almak için ara alanları gerektirir bu anlamda tüm iktidarın merkezde toplandığı Osmanlı Devleti ile sivil toplumun kesişmesinin pek de mümkün olmadığı iddia edilebilir.

Sivil toplum, merkezi devlet karşısında ona karşı gelişen güç odaklarının varlığı ve merkezi devlete karşı bu güç odaklarının mücadele alanını ifade eder. Bu anlamda Osmanlıda merkezi devletin tüm iktidarı kendi bünyesi altında toplaması, farklı iktidar adacıklarının yaşamasına kendisi için bir tehdit olarak gördüğünden izin vermemesi, merkezi devlet karşısında alternatif güç odaklarının ortaya çıkmasına engel olmuştur. Osmanlı toplum yapısını açıklayan merkez-çevre teorisi de merkezi, sadece devletin gücünün toplandığı bir alan olarak değil çevre üzerinde aynı zamanda hegemonyasını kuran ve geliştiren bir kültür alanı olarak ifade etmektedir.

Osmanlı Devleti'nde sivil toplum örgütü (STK) benzeri unsurlar vardır lakin bunlar daha çok dini anlamda görelî olarak müstakîl hareket eden Osmanlı millet sisteminin unsuru cemaatler ya da İslam dinin kendilerine özgü bir tarzla yorumlayan tarikatlardır. Bunlar ekonomik alanın dışında ve esas olarak da merkezinde ekonominin motive edici unsur olmadığı kültürel ve dini örgütlenmeler olarak bulunurlar. Osmanlı Devleti'ndeki bu unsurlar, Batı'daki gibi özel mülkiyet ve serbest piyasa olmadığı için devleti sınırlandıran ve sivil toplumun temel unsuru olan aristokrasi ve burjuvazi gibi sınıflar ortaya çıkaramamıştır. Devletin her zaman merkezde olduğu ve toplumun ya da milletin onun için çalıştığı ve hizmet ettiği bu yapıda tüm güç birikmesi devletin merkezinde olmuştur. Devlet de bu gücü kimseye paylaşmak istememiştir. Osmanlı Devletinde 1600-1800 yılları arasında iktidarın devletin merkezinde yer alanların dışında kalanlarla (örneğin ayanlar) paylaşıldığı bu süreç, II. Mahmut döneminde 1808 tarihli Sened-i İttifak ile somutlaşmış ancak bu senet üzerindeki kararlar 1815 sonrası II. Mahmut'un tekrar merkezin gücünü tesis ederek ayanları kendisine bağlamasıyla sona ermiştir (Karpat, 2010 ve Zürcher, 2011).

Osmanlı Devleti'nden miras alınan kutsal devlet düşüncesi etkisini günümüze kadar sürdürmüştür. Osmanlı modernleşmesiyle başlayan ve Cumhuriyetle birlikte Tek Parti döneminde (1930-1945) devam eden devletin toplumu üstten biçimlendirmesi sivil toplum unsurlarının zayıf ve cılız kalmasının arkasında yatan önemli bir nedendir. Osmanlı döneminde kamuoyu oluşturma düşüncesi ve bu düşüncüyü oluşturan Genç Osmanlıların çabaları merkezi gücü dengeleyen İngiltere tarzı bir parlamenter sistem hayal ve idealini getirmiştir (Mardin, 2010). Bu parlamenter ideal, Genç Osmanlılarda İslam'ın özüne dönerek bir modernleşme idealiyle harmanlanmış ve bu yönde yapılan yayınlarla oluşturulan kamuoyu aslında Osmanlı Devletinde kanaat önderi ve kamuoyunu belirleme gücüne sahip olan bürokratik iktidarın da kısmi temsilcisi olan orta tabakanın münevverleriyle geliştirilen ve üretilen cılız da olsa bir sivil toplumu ortaya çıkarmıştır. Çünkü bu zayıf ve cılız sivil toplum Genç Osmanlıların entelektüel baskısı ile Kanun-i Esasi'nin (Anayasanın) ilan edilmesini sağlayarak Osmanlı devletinin monarşiden meşruti monarşiye doğru evrilmesini sağlayacaktır. Sadece bu rejim değişikliğinin kan dökülmeden sağlanması açısından bile Genç Osmanlıların Osmanlı devletinde sivil toplumun gelişmesinde etkili olduğunun altı çizilebilir. Merkezi gücün dengelenmesi, parlamentonun varlığı, kamusal tartışma alanının ortaya çıkarılması özellikle derneklerin gelişip serpiştiği ve özgürlük alanının daha da genişlediği II. Meşrutiyet'i beslemesi açısından çok anlamlıdır.

II. Meşrutiyet döneminin Türkiye'deki sivil toplumun gelişimi açısından önemi ise, çok partili hayatın başlaması ve demokratik mücadelenin kusursuz olmasa bile sürdürülebilmesi için kamusal tartışmaların devam etmesi ve bunlardan çok daha dikkat çekici biçimde dernek kurma özgürlüğünün artışıyla birlikte dernek sayısının ve derneklerin etkinliklerinin artmasıdır. Ancak II. Meşrutiyet'in arkasındaki güç olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC), Bosna Hersek'in Avusturya tarafından ilhakı (1908), Girit'in Yunanistan'a bağlanması (1908), Arnavutların ayaklanması (1911) gibi sebeplerden dolayı II. Meşrutiyet sonrası kurulan bol miktardaki etnik odaklı derneklerin kapatılması yoluna gidilmiştir. Ancak bu dönemde ciddi bir dernekleşmenin olduğu, dolayısıyla Osmanlı devletinde sivil toplumun dernekleşme bağlamında geliştiği göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim 1908 yani II. Meşrutiyet sonrası meydana gelen geçici özgürlük ortamı başlangıçta güçlü biçimde örgütlenme özgürlüğüne sebep olmuştur. Tunaya (1984, s.367), II. Meşrutiyet sonrasındaki kısa sürede örneğin beş aylık bir dönemde 78 derneğin kurulduğunu belirtir.

3.2. Cumhuriyet Türkiye'si ve Sivil Toplum

Cumhuriyetin kuruluş sürecinde bir kaç demokratik deneme yani TCF (Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası-1924-1925) ve SCF'nin (Serbest Cumhuriyet Fırkası-1930) kurularak çok partili demokratik bir hayata geçilerek demokrasinin cumhuriyetle harmanlanması girişimi akamete uğradığında 1929 Büyük Bunalımının da etkisiyle Türkiye'de sivil toplumun tamamen sindirildiği bir tek parti dönemi (1930-1945) başlamıştır.

Tek Parti dönemi Türkiye'de tüm demokratik hakların baskı altına alınıp sivil aralıkların tamamen yok edildiği dönemdir. Öyle ki yeni kurulan devletle ideolojik açıdan aynı perspektife sahip olan Türk Ocaklarının kapatılması (1931) bile tek parti döneminde parti-devlet örgütlenmesinin hiçbir farklı örgütlenmeye izin vermediğinin bir işareti olarak okunabilir. Türk Ocakları yeni rejimle hiçbir sorunu olmayan laik ve çağdaş bir örgütlenme olmasına rağmen kapatılır bunun yanında ulusal direniş hareketinde etkin olmuş kadınlar tarafından kurulan (1924), Türk kadınlar Birliği, kadınlara seçme ve seçilme hakkı verildikten sonra 1935 seçimlerinde meclise 18 vekil girince amacına ulaştığına karar verilerek kapatılır. Talebe Birliği feshedilir (1936). Gerekçe, üyelerin vilayetten izin alarak henüz Türkiye'ye katılmayan Antakya ve İskenderun ile ilgili gösteri yapmaları. Bu tür birliklerin memleketin kültürel gelişmesine engel teşkil edildiği belirtildi. Türk Spor Kurumu, kendisini CHP'nin «öz çocuğu ve ondan bir parça» saydığını açıklayarak CHP'ye bağlanma kararı alır (1936) (Atılğan, 2022). Bu anlamda sivil toplumun canlanması için çok partili hayatın gelmesi ve özellikle de Demokrat Parti (DP) iktidarının başlaması (1950-1960) beklenmelidir.

27 Mayıs 1960 darbesi sonrası hayata geçirilen 1961 Anayasası ise çok daha güçlü ve canlı bir sivil toplumun oluşmasına imkan sağlamıştır. Ancak 1960'lı yılların sonunda tüm dünyada başlayıp Türkiye'de de etkisini hissettiren gençlik hareketleri silahlı şiddete varan bir gelişmeyle sivil alanın daralmasına neden olur. 1970'li yıllarda devam eden terör olayları sivil alanın daha da cılızlaşmasına neden olurken “örgüt” ve “örgütlenme” ifadelerinin siyasi kültürde daha olumsuz bir anlam kazanmasına neden olmuştur.

Sivil toplum kavramı Türkiye'de gündelik ve akademik hayatın içine 1980'lerde girmeye başlar. Bu dönemde sanki 12 Eylül askeri darbesi sonrasında 1983 seçimleriyle birlikte üç yıllık bir askeri rejimden sonra iktidarın sivillere teslim edilmesi, sivil siyasetçilerin iktidarı elinde bulundurduğu bir toplum gibi anlaşılıyordu. Aslında kavramla ilgili belirsizliğin sadece Türkiye'deki sivil toplum literatürüyle sınırlı olmadığı açıktır. Hatta denilebilir ki Türkiye'de hissedilen kavramın Batı literatüründeki belirsizliğinin yansımasıdır. Nitekim sivil toplum kavramının belirsizliğine vurgu yapan Jensen (2006, s.39), sivil toplumun çok sık ve çok farklı anlamlara gelecek şekilde teorik, pratik ve tarihsel bağlamda kullanıldığını belirterek yapılan tanım ve açıklamaların aydınlatmaktan çok kafa karıştırıcı olduğunu söyler.

Kavramla ilgili belirsizlik ve kafa karışıklığı Türkiye'de o kadar dikkat çekicidir ki, sosyalist yazarlar, sivil toplumu burjuva toplumu ile eşdeğer gördükleri için Marxçı anlamda aşılması gereken bir alan olarak küçümsemişlerdir (Belge, 1993). Kendilerini sivil toplum aktörleri ve örgütlenmelerini sivil toplum kuruluşları (STK) ya da örgütleri olarak değil demokratik baskı grupları olarak tanımlamışlardır. Öyle ki bugün bile aradan bir kırk yıl geçmesine rağmen bazı

sivil toplum kuruluşlarının (STK) kendilerini hala STK olarak değil “demokratik baskı grubu” olarak tanımlamalarının arkasında bu bakış açısı ve değerlendirme biçimi yatmaktadır. Böylece sosyal demokrat çevreler Batılı kapitalist toplumun ve neoliberal yapıların süzgecinden geçen sosyal demokrasiden uzak ve yumuşatılmış sivil toplum kavramını kullanmamış olduklarını düşünürler.

Şerif Mardin tam da bu nedenle belki de sivil toplum kavramını Batı'dan aldığımız siyasetle ilgili kavramlar arasında, ülkemizde en çok yanlış yaratanlardan biri olarak tanımlar (1990, s. 9): “Kavramın karşıtı, birçok kez zannedildiği gibi , ‘askeri’ toplum değildir. Terimin vurgusu ‘şehir adabı’dır, karşıtı, olsa olsa ‘gayrimedeni’ olabilir. ‘Sivil toplum’daki ‘sivil’in kökü şehir hayatının beraberinde getirdiği hakları ve yükümlülükleri ifade eder.” Eğer Mardin’in belirttiği gibi kavram şehir hayatı ve şehir hayatı ile birlikte ortaya çıkan hak ve yükümlülükleri ifade ediyorsa bu durumun aynı zamanda modernleşme süreciyle paralel işleyen bir süreç olduğunu da hesaba katmak gerekir.

Sivil toplumun bu içerik ve anlam karmaşıklığı noktasında tekrar Jensen’e dönmek gerekirse, onun dediği gibi (2006:41), "sivil toplum" en iyi şekilde, yalnızca daha geniş bir tarihsel, teorik ve/veya pratik bağlamda anlaşılabilen teori yüklü bir ifade olarak anlaşılabilir. Tekrar Jensen’in söylediklerini Mardin’in belirttikleriyle harmanlamaya çalışırsak, teori ve pratiğin örtüştüğü yeni bir tartışma alanına girmiş oluruz. Bu bağlamda köklerini her ne kadar Roma dönemine kadar götürse de Mardin, sivil toplumu anlamının üç tarihsel döneme karşılık geldiğini belirtir (1990, s. 9-10):

- 1) "Medenilik" anlayışı
- 2) Batı Avrupa'nın toplumsal tarihinde çok önemli bir sosyal tarih aşaması,
- 3) Tarih felsefesi alanında bir tartışma.

Mardin’in sivil topluma yüklediği medenilik anlayışı Thomas Ferguson’un medeniyet (civilisation) olgusu ile sivil toplum arasında kurduğu ilişkiye benzer. Medenileşme bir yandan birçok sosyologda toplumların gelişim süreçlerinde devletli bir toplum oluşturma aşamasına denk gelir ve bu anlamda devletli örgütlenmeye sahip olmayan gayri medeni toplumlardan kendilerini ayırmış olurlar. Bu anlamda medenileşme süreciyle birlikte kazanılan devlet örgütlenmesine sahip toplum biçimine bir gönderme yapılır. Kentli yaşama biçimi ve bu süreçte kazanılan medeni yaşam biçimine bir gönderme yapılarak devlet örgütlenmesine sahip olmayan gayri medeni toplumlarla medeni toplumlar arasında bir çizgi çizilmiş olunur. Sivil toplum bu anlamda devlet örgütlenmesine sahip toplumu ifade ettiği için yine öykünülen bir kavram olma özelliğine sahip görünür.

Mardin’in bahsettiği ikinci tarihsel dönem, bir yandan feodal toplumun yıkılıp kendi özerk yapıları içinde varlıklarını devam ettiren kent devletçikleriyle daha sonra da bunları birleştiren güçlü merkezi krallıkların ortaya çıkmasıyla birlikte bunların milli devletlere evrilmesini ifade eder. Bu evrilme sosyo-kültürel ve ekonomik aktörler olarak bireylerin devlet karşısında görece özerkliklerini ön plana çıkaran gelişmelere ve bireylerin devletler karşısında ekonomik ve siyasi güç kazanmalarına ya da güç dengesini sağlamaya doğru gelişmiştir. İşte sivil toplum devlet karşısında verilen bu güç mücadelesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Sivil toplumun medenileşme olarak değerlendirilmesinin arkasında yatan da, devlet karşısında bireylerin

kazandıkları görelî haklardır. Mardin bu gelişmeyi iki başlık halinde özetler (1990, s.12-13): İlk olarak, devlet dışındaki hayatın akışının garanti altına alınması ve ikinci olarak, iktisadi faaliyetlerin millî hayatın çerçevesi içinde bile bir özerkliğe sahip olması.

Mardin'in bahsettiği tarih felsefesi alanındaki tartışma olarak sivil toplum bir anlamda İdris Küçükömer'in üzerinde durduğu tartışma geleneğinin olmaması ile yakından ilgili gibidir. İdris Küçükömer, Düzenin Yabancılaşması adlı çalışmasıyla başlattığı toplumsal yapı analizinde sivil toplumu bir düşünce geleneği, tartışma ortamı olarak ele almaktadır. Vefatından sonra yayınlanan eseri Sivil Toplum Yazıları (2009) adlı çalışmasında bu sorunu bir iktisatçı gibi değil bir sosyolog gibi ele alır.

Tüm bunların yanında tarih felsefesi alanındaki tartışma devlet ve birey arasındaki ilişkinin nasıl bir ilişki olduğuna dair tartışmayı da beraberinde getirir. Çünkü sivil toplum, devlet birey arasındaki ilişkide, ibrenin devletin aleyhine daralması ve bireyin lehine gelişmesini ve birey lehine bir alan kazanmayı ifade eder. Mardin'in bahsettiği bu üç tarihsel dönem birey ve devlet arasındaki bu alan kapma mücadelesinin uzun zaman dilimlerine yayılmasıdır. Mardin (1990), örneğin Osmanlı Devletinde sivil toplumun ortaya çıkış sürecini bir anlamda Genç Osmanlılar (Jöntürkler) (1865-1870) ile birlikte ortaya çıkmaya başlayan "kamuoyu" aracılığıyla açıklar. Gerçekten bugün sivil toplumun önemli bir unsuru olan medyanın kamuoyu oluşturmada ne kadar etkili bir güç olduğu (yasama, yürütme ve yargıdan sonra dördüncü güç olarak medya, sloganında olduğu gibi) açıktır. Mardin, Namık Kemal ve Şinasi gibi yazar ve düşünürlerin çıkardıkları gazeteler ile Osmanlı toplumunda kamuoyu oluşturarak bir anlamda merkezi gücün dışında alternatif bakış açıları oluşturmaya ve onun alanını daraltmaya çalıştıklarını ima eder. Gerçekten de Osmanlı Türkiye'sinin ilk ideolojik hareketi olan Genç Osmanlılar, örneğin padişahın yetkilerini kısıtlayan ve onun yetkilerini paylaşan meclis gibi, alternatif önerileri gazetelerdeki yazılarıyla kamuoyuyla paylaşarak alternatif bir kamuoyu (güç alanı) oluşturmaya çalışmışlardır. Ancak onların paradigmasında padişahın iktidarını tamamen ortadan kaldıracak bir vizyon yoktur. Çünkü onlar nihayetinde sistemdeki aksaklıkları yetki paylaşımıyla çözebileceklerini düşünürler. Bu noktada da örneğin Namık Kemal'in sivil toplum anlayışı, John Keane'inki gibi olmaz. Nitekim Keane (1993), sivil toplumu "devletin başından gitmeyen bir bela" olarak tanımlar. Buradaki bela ile kastı devlete eksikliklerini ve bireysel özgürlük aleyhine faaliyetlerine bir tepkiyi ifade eder. Namık Kemal'de devlet için bir beladır ancak var olan sosyal, siyasi ve ekonomik sorunlar sistemin restorasyonu ile mümkündür. Bu nedenle devlete karşı gelme, onun alanını değiştirme değil kısmi bir idari değişiklik hedeflenir. Oysa sivil toplum düşüncesinin arkasında yatan ruh, devlete karşı çıkabilme, devlete karşı gelebilme ve devletin alanını birey lehine daraltmadır. Devlet, birey ve cemaat ilişkisi bile bu anlamda ayrı bir tartışma konusudur. Çünkü Osmanlı ve İslam düşünce dünyasında devlete karşı gelme geleneği heteredoks mezhepler dışında yoktur ve bu noktada Genç Osmanlıların da bu gelenekten muaf olduğunu düşünmek doğru değildir. Zaten Osmanlıda devletin başı olan padişah aynı zamanda kulların da efendisidir ve ona karşı gelmek çok da mümkün değildir bunun hem örfî hem de dinî (ulu'l emre itaat: Nisa Suresi 59. Ayet) yönü vardır. Bu anlamda devlete karşı gelme geleneği Osmanlı Türkiye'si geleneğinde yoktur bu da ayrı bir tarih felsefesi tartışmasını getirir.

3.3. Türkiye’de Sivil Toplumun Canlanması

Sivil toplum kavramı Türkiye’nin gündemine özellikle 1980’lerden sonra girer. 1980’ler sadece Türkiye için değil tüm dünya için de değişimlerin gerçekleştiği bir tarihsel dönüm noktasıdır. 1980’ler, totaliter rejimlerin yıkıldığı, neoliberal ekonomik politikaların hayata geçmeye başladığı, Doğu Bloğunun çözülmesiyle totaliter rejimlerin demokratik rejimlere dönüşmeye başladığı bir tarihsel kesiti işaret eder. Türkiye için de 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrası, güçlü bir tek parti hükümetiyle askeri rejimin elverdiği ölçüde sivilleşmenin ve demokratikleşmenin gerçekleştiği yıllardır. Bu nedenle sivil toplumun ortaya çıkmasına ve gelişmesine neden olan gelişmeleri iç ve dış gelişmeler şeklinde ele almak daha anlamlı görünmektedir.

Sivil toplum olgusunun ortaya çıkmasına sebep olan iç gelişmelerden söz edilecek olursa şunları ele almak gerekir: 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında 1983 seçimleriyle birlikte Türkiye’nin yeniden çok partili demokratik hayata başlaması 80 öncesi ile kıyaslanmayacak yeni bir sürecin başladığı anlamına gelir. Bu değişimin sivil toplumun farklı boyutlarına karşılık gelen birkaç açıklamasından söz edilebilir. Evvela, 1983 sonrasında Türkiye 1970’lerin zayıf koalisyon hükümetleriyle mukayese edilemeyecek kadar güçlü bir tek parti hükümeti (ANAP-Anavatan Partisi) iktidarı ile tanıştı. Üç seçim dönemini kapsayacak (1983-1991) olan ANAP iktidar dönemi sadece Türkiye’de değil Batı dünyasında da etkisini gösterecek olan neo liberal ekonomik politikaların hayata geçirildiği dönem olarak bilinir. Zaten 24 Ocak 1980 tarihinde ANAP genel başkanı Turgut Özal’ın Devlet Planlama Teşkilatının başında iken alınan bu kararlarla da Türkiye, devletçi ekonomik politikaları terk ederek serbest piyasa ekonomisine geçeceğine dair bir kararı almıştır. Bu anlamda serbest piyasa ekonomisinin hayata geçmesi, bireyselliğin artması, örgütlenme özgürlüğünde meydana gelen açılım ile birlikte sivil toplum alanının nisbi olarak gelişmesinden söz edilebilir.

1980 sonrasında sembolik önemi ise askeri bir rejimin sivil iktidara teslim edilmesini sağlayan 1983 seçimlerinde askerlerin desteklediği MDP (Milliyetçi Demokrasi Partisi) değil onların en çok eleştirdiği Turgut Özal’lı ANAP’ın kazanmasının apayrı bir önemi vardır.

3.4. Türkiye’de Sivil Toplumun Önündeki Engeller

1990’lı yıllarda Türkiye’de siyasi ve sosyo-kültürel hayatın ana temalarından biri olan sivil toplumun önünde çeşitli engellerin var olduğundan söz edilir. Bu sebepler arasında, Türkiye’nin siyasi, sosyo-kültürel ve ekonomik yapısının kendine özgü karakteristikleri vardır. Gürbey (1997, s.121) bu sebeplere Türkiye’nin hukuki sisteminde var olan engelleri de ekleyerek Türkiye’deki sivil toplumun eksikliğini iki başlık altında şöyle açıklar: İlk engel, Türk hukuk ve devlet düzeninin ideolojik temelleri olarak gösterilir. Bu başlık altında Türk milliyetçiliği anlayışı ve bundan kaynaklanan toplumun demokratikleşmesini ve çoğulculuşmasını daraltan hukuki ve anayasal hükümlerin altı çizilir. İkinci olarak, Türkiye’nin siyasi sistemindeki asker ve sivil otorite arasındaki güç dengesine gönderme yapılır. Yani 1990’larda MGK’nın (Milli Güvenlik Kurulu’nun) siyasi sistem içindeki yeridir eleştiri konusu olacak olan. Gürbey (1997:130) MGK kararlarının Bakanlar Kurulu kararlarına dönüştürülerek parlamentoya

sunulduğunu belirtir. Parlamenteoya dūřen görev ise, MGK'da kararlaştırılan ve hükümete sunulan tedbirler paketine kanun gücü kazandırmaktır. Böylece asker (MGK), sivil siyaseti kontrol eden bir aygıt işlevi görerek demokratik siyasetin işlemesine engel olmaktadır.

2000'li yıllar 1990'lı yıllara göre hem sivil toplumun canlanmasında hem de sivil siyasetin üzerindeki asker vesayetinin kaldırılması anlamında oldukça dikkate değer gelişmelere sahne olacaktır. 2002 Seçimleriyle iktidara tek başına gelen Ak Parti, parti başkanı Recep Tayyip Erdoğan başkanlığında özellikle 2004 yılında sivil siyasetin nn açan gelişmelere imza atmıştır. AB ilerleme raporlarında belirtilen kriterlerin tamamını muhalefet partisi CHP'nin de desteğiyle meclisten geçirmiştir.

Ak Parti iktidarı askeri vesayetin sivil siyaset üzerindeki etkisini giderek azaltan birçok gelişmeye imza atmıştır. Bunlar arasında MGK'nın pozisyonu, MGK'nın ve üyelerinin etkinlik alanının sivil siyaset üzerindeki etkisinin azaltılması, askeri darbelere zemin hazırlayan Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmetler Kanunu'nun 35. Maddesinde değişiklik yapılması gibi. 13.7.2013 tarihinde TBMM'de yapılan değişiklik ile² Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; "Türk yurdunu ve anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır" ifadesi değiştirilmiştir. Çünkü darbeciler bu ifadeden hareketle durumdan vazife çıkarmışlardır. Değişiklik ile silahlı kuvvetlerin görevi i tehdit değil dış tehdit ile sınırlandırılmıştır. "Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; yurtdışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak..." şeklinde değiştirilmiştir.

Sivil siyaset üzerinde askeri vesayetin sona erdirilmesi, örgütlenme konusunda sivil toplum kuruluşları ile ilgili faaliyetlerin takibinin Emniyet Genel Müdürlüğü Dernekler Dairesi yerine yine aynı bakanlığa bağlı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü gibi tamamen sivil bir çatı altında yürütülmesi sağlanmak istemiştir. Ayrıca 2019-2023 Cumhurbaşkanlığı On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023 (2019, s.189) hedefleri içinde sivil toplum ve kamu özel sektör işbirliğinin arttırılması önemli bir hedef olarak gösterilmiştir: "Plan döneminde aktif vatandaşlık bilincinin geliştirilmesi, karar alma süreçlerine STK'ların etkin katılımının sağlanması, sivil toplum-kamu-özel sektör işbirliğinin arttırılması ve sosyal diyalog ortamının geliştirilmesi, STK'ların kurumsal, beşeri ve finansal kapasitelerinin güçlendirilmesi hedeflenmektedir."

Türkiye'de sivil toplumun geliştirilmesi ilginç bir biçimde devletin demokratik adımları atarak sivil toplum alanını canlandırması amacını içermektedir. Ancak bu noktada sivil toplumun kendi inisiyatif kullanma becerisine sahip ve riski göze alarak ama devletle mutlak surette çatışma hedefi gözetmeksizin ama onun da kendisi için çizdiği alan içinde kalmaksızın bir politika izlemesi Türkiye'de sivil toplumun gelişmesine katkı sağlayacaktır.

² <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf> (erişim tarihi:15.9.2022).

4. Sonuç

Sivil toplum kavramı, demokratik toplumlar için bir zemin ve demokrasinin kalitesinin de bir göstergesi olarak ele alınır ve değerlendirilir. Bu kapsamda sivil toplum bir yandan ülkedeki demokrasinin kalitesini gösterirken diğer yandan bireylerin demokratik bilinç düzeylerinin önemli bir göstergesi olarak okunabilir.

Sivil toplum ve STK'ların varlığı ve siyasal hayat üzerindeki etki gücü, bir devletin demokratikliğine dair önemli bir göstergedir. Sivil toplumun özellikle Doğu ve Batı toplumlarını birbirinden ayıran bir analiz aracı işlevine sahip olması aynı zamanda onu kapalı ve açık toplumlar arasındaki farkı gösteren bir olgu olarak ön plana çıkarır. Bu nedenle sivil toplum ve STK'lar demokratik toplum olmanın olmazsa olmaz bir parçası haline gelirler. Sivil toplum makro anlamda demokratik ve totaliter toplumları birbirinden ayıran bir araç işlevini yerine getirirken diğer yandan demokratik toplumlarda sivil toplum ve STK'ların içeriğinin doldurulması da ayrı bir öneme sahip görünür çünkü. Sivil toplum devletin alanını daraltmaya çalışıp bireysel özgürlük alanını geliştirirken aynı zamanda demokratik bir toplumda bireylerin sahip olmaları gereken niteliklere atıfta da bulunur ki bu da sivil toplum ve STK'ların mikro anlam ve önemini ortaya çıkarır.

Devletin dışında örgütlenebilme özelliğinin bir işareti olarak sivil topluma sahip toplumlar bireylerin inisiyatif alanlarının genişliğini ve devletin dışında ve karşısında hareket edebilme bilinç ve özgürlüğünü ifade eder. Sivil toplumun varlığı ve zenginliği devletin demokratik olma özelliğini ön plana çıkarırken o devleti, otoriter ve totaliter olma vasfından çıkarır. Sivil toplumun varlığı, Batılı demokratik toplumlarında olduğu gibi 1950'li yıllardan sonra gelişen yeni sosyal hareketler için uygun bir zemin sağlamıştır. Yeni sosyal hareketler hareketlerin temel aktörleri olan orta sınıf ve eğitilmiş aktörler de esas alınarak değerlendirilirse, hem kamusal alanın genişlemesine hem de örgütlenme özgürlüğünün yayılmasına uygun bir zemin hazırlar. Yeni sosyal hareketler bu özelliklerinin yanında hem devletin alanının daraltılması hem de bireysel özgürlük alanının genişletilmesini sağlayarak sivil toplum alanının genişlemesine katkı sunmuştur.

Türkiye'de sivil toplum Batılılaşma sürecinin önemli bir bileşeni olarak görülmelidir. Çünkü siyasal modernleşme olarak demokrasinin gelişmesi aynı zamanda sivil toplumun gelişmesine zemin hazırlamıştır. Demokrasi ve sivil toplum arasındaki ilişki sadece Türkiye'de değil tüm demokratik toplumlarda geçerlidir. Türkiye'de çok partili hayata geçişle birlikte başlayan devlet dışındaki sivil alanın gücü, zaman içinde genişleyerek devletin alanını sınırlandırma ve toplumu devlet karşısında önemli bir güç haline getirmeye çalışan sivil toplum alanını canlandırmıştır. Ancak Türkiye'de canlı ve güçlü devlet geleneğinin ideoloji fark etmeksizin zaman zaman devletçi refleksi harekete geçirdiğini de hatırlamak gerekir.

Bu bağlamda Türkiye gibi imparatorluk döneminde merkezi devlet gücünün varlığını birçok alanda hissettiren toplum yapısında sivil toplumun zayıf ve cılızlığı dikkat çeker. Cumhuriyet dönemi ile birlikte ise, baskın bir otoriter yönetimin varlığı sivil toplum alanının zayıf ve cılız kalmasına neden olmuştur. Ancak imparatorluk devrinde toplumun kültür dünyasına yönelik müdahalenin zayıflığı eğitim, kültür, inanç vb. açılarından çeşitliliği ve özerk cemaat (community) yapılarının varlığı bir anlamda sivil toplumun ortaya çıkıp gelişmesine imkan tanırken, cumhuriyet döneminde çok partili hayata geçiş süreciyle birlikte siyasi, kültürel vb. çeşitlilik ve renklilik sivil toplumun gelişimi noktasında dikkat çekici hale gelmiştir. Bu anlamda Türkiye gibi geçmişe sahip toplumlarda sivil toplumun varlığı ve gelişimi aynı zamanda demokrasinin de gelişiminin bir işareti olarak okunabilir. Türkiye'de demokrasinin

gelişmesi ve yerleşmesi bir kaç yüzyıldır devam eden modernleşme macerasının önemli bir başarı göstergesi olarak okunacağından sivil toplumun varlığı ve gelişimi modernleşme sürecinin başarılarından biri olarak da okunabilir.

KAYNAKÇA

- Anheier, H. K. & List, R. A. (2005), *A Dictionary Of Civil Society*. Routledge.
- Bumin, Tülin (2013). Hegel Bilinç Problemi, Köle-Efendi Diyalektiği, Praksis Felsefesi, 5. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları
- Atılğan, G.; Atilla, E. A; Ozan; E. D., vd. (2022). Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat, İstanbul, Dipnot.
- Belge, M. (1993), Türkiye Dünyanın Neresinde?, İstanbul, Birikim Yayınları.
- Cohen, J. L., & Arato, A. (2013). *Sivil toplum ve siyasal teori*. Efil Yayınevi.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji Ve Bütçe Başkanlığı. (2019). *Cumhurbaşkanlığı on birinci kalkınma planı 2019-2023*. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. <https://oka.ka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/onbirincikalkinmaplani.pdf>
- Çaha, Ömer (1999), Sivil Toplum, Aydınlar ve Demokrasi, İstanbul, İz Yayınları.
- Çaha, Ö. (1994). Osmanlı'da Sivil Toplum. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49 (3). 79- 99. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001730
- Diamond, L. (1994). Rethinking Civil Society: Toward Democratic Consolidation. *Journal of democracy*. 5 (3). 4-17.
- Doğan, İ. (2001). *Sivil Toplum / Ondan Bizde de Var*. İstanbul, Sistem Yayıncılık
- Doğan, İ. (2015). *Sivil toplum anlayışı ve siyasal sistemler* (4. baskı). Astana Yayınları.
- Edwards, M. (2004). *Civil society*. Polity Press.
- Gramsci, A. (1967). *Aydınlar ve toplum* (V. Günyol, F. Edgü, B. Onaran Çev.). Çan Yayınları.
- Gramsci, A. (2009). *Hapishane defterleri* (K. Somer, Çev.). Aşına Kitaplar.
- Gürbey, G. (1997). Türkiye'de Bir Sivil Toplum Oluşumunun Önündeki Siyasi ve Hukuki Engeller. İçinde F. İbrahim, & H. Wedel, (Eds.). *Ortadoğu'da sivil toplum sorunları*. (ss. 117- 135). İletişim Yayınları.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1991). *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, Çev. Cenap Karakaya, Sosyal Yayınlar: İstanbul.
- İbrahim F., & Wedel, H. (Eds.). *Ortadoğu'da Sivil Toplumun Sorunları*. İletişim Yayınları.
- Karpat, K. (2010). *Türk demokrasi tarihi*. Timaş Yayınları.
- Keane, J. (1993). *Sivil toplum ve devlet*. Ayrıntı Yayınları.

Keane, J. (1994). *Demokrasi ve sivil toplum*. Ayrıntı Yayınları.

Küçükömer, İ. (2009), *Sivil Toplum Yazıları*, İstanbul. Profil.

Mardin, Ş. (1990). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler I*. M. Türköne, T. Önder, (Eds.). İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2010). *Yeni Osmanlılar düşüncesinin doğuşu* (9. baskı). İletişim Yayınları.

Mark N. Jensen (2006), Concepts and Conceptions of Civil Society. *Journal of civil society*. 2 (1). 39 –56.

Marks, K., & Engels, F. (2012). *Seçme Yapıtlar Birinci Cilt Alman İdeolojisi*. Sol Yayınları.

Tunaya, T. Z. (1984). *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt: I-III, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları.

Zürcher, E. J. (2011). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (26. Baskı). İletişim Yayınları.

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf>

Extended Summary

The concept of civil society has become a prominent concept in social sciences, especially after the second half of the 20th century, in the sense of defining the intermediate structures between the state and the individual and the power of these structures. Up to this point, civil society has been used in different meanings by different thinkers in different periods. There are several reasons why civil society has come to the fore especially after the second half of the twentieth century. Until this period, the concept of democracy was on the forefront instead of civil society as political modernization was seen as synonymous with democracy. The re-emergence and growth of democracy after World War II and the development of the concept of civil society to differentiate between countries governed by liberal democracy and strict totalitarian regimes is an important rationale behind the value attributed to the concept. One of the important reasons for the rise of civil society was the emergence of 'new social movements' and the development of the middle class at the end of the 1950s. Each of these rationales is based on the assumption that in democratic governments political and economic power is fragmented.

The development of the middle class, which leads to the development of civil society, refers to the increase in the level of income with the level of education and the demands of the middle class to participate in decision-making concerning their own lives. These demands gave rise to new social movements that began to emerge after the Second World War. These movements express demands for the cultural autonomy and identity of individuals. In fact, new social movements create a space where individuals can express their demands for autonomy and freedom from the state. At this point, it enables civil society to expand its space vis-à-vis the state.

Democratic governments contribute to the development of civil society by encouraging participation and volunteering because civil society refers to organizations established by individuals of their own volition outside the state structure. Although civil society has an ambiguous history with different meanings in different periods, today it mostly corresponds to meanings such as volunteering, public debate, freedom of organization, associative society.

Apart from the development of civil society in the West, the emergence and development of civil society has been very difficult in a political environment such as Türkiye's Ottoman past, where the central power absorbed the sphere of individual freedom and perceived alternative organizations outside the state structure as a threat to the state. This state of affairs in Türkiye is reminiscent of the classical distinction in civil society debates. This distinction refers to the situation of the East, where individualism is weak compared to the strong state, and the West, which has the freedom to organize itself against the state and can express the demands of society against the state by means of this organizational capability.

The concept of civil society became popular both in daily usage and academic literature in Türkiye in the 1980s. There are several developments behind this. One of these is Türkiye's transition to a liberal economic policy since 1980 by abandoning the statist economic policy. This is actually the extension in Türkiye of the neo-liberal economic policy implemented in the UK and the USA. This policy implies a shift away from statism in the economy. Another crucial aspect of the 1980s for civil society in Türkiye is the emergence of the belief that civil society

had emerged in Türkiye with the handover of power to the civilian government with the 1983 elections following the military coup of 12 September.

The 1980s, when the concept of civil society entered Türkiye's public discourse, was a turning point not only for Türkiye but also for the whole world. The 1980s marked a historical period in which totalitarian regimes collapsed, neoliberal economic policies began to be implemented, and totalitarian regimes began to transform into democratic regimes with the dissolution of the Eastern Bloc.

In fact, it is clear that the ambiguity regarding the concept is not limited to the civil society discourse in Türkiye. It can even be said that what is felt in Türkiye is a reflection of the ambiguity of the concept in the Western discourse. Throughout its history, civil society has been used in theoretical, practical and historical contexts with very different meanings. This assessment is also applicable to Türkiye. The ambiguity and confusion about the concept is so striking in Türkiye that socialist writers have underestimated civil society as domain to overcome in the Marxist sense, since they equate it with bourgeois society. Rather than defining themselves as civil society actors and their organizations as civil society institutions or organizations, they defined themselves as democratic pressure groups. So much so that even today, forty years later, some civil society organizations (CSOs) still define themselves as "democratic pressure groups" rather than as CSOs. So much so that even today, even after 40 years, this perspective and approach lies behind the fact that some of the civil society organizations (NGOs) still define themselves as "democratic pressure groups" rather than as NGOs. Thus, social democratic circles think that they have not used the concept of civil society that is distant from social democracy and softened through the filter of Western capitalist society and neoliberal structures.

The complexity of the concept of civil society is seen in the discourse in Türkiye, for example, as the civilian takeover of power after the military coup of 12 September, and civil society is defined as if it were the opposite of "military" society. Sometimes there is an emphasis on "civility" as a synonym for being civilized, in which case the root of "civil" in "civil society" refers to the rights and obligations that come with city life." When the concept of civil society refers to urban life and the rights and obligations that arise with urban life, it should also be taken into account that this is a process that runs parallel to the process of modernization.

The number of civil society organizations in Türkiye started to increase gradually in the 1990s, as in the rest of the world. However, it is mentioned that various obstacles existed in front of civil society, which was one of the main themes of political and socio-cultural life in this period. Among these obstacles are the specific characteristics of Türkiye's political, socio-cultural and economic structure. One of these is the obstacles that persist in Türkiye's legal system. This obstacle is cited as the ideological foundations of the Turkish legal and state structure. Under this chapter, the understanding of Turkish nationalism and the legal and constitutional provisions that narrow the democratization and pluralization of society stemming from this understanding are underlined. Secondly, the balance of power between the military and civilian authority in Türkiye's political system is referred to.

Compared to the 1990s, the 2000s would witness remarkable developments in terms of both the revitalization of civil society and the removal of military oversight over civilian politics. The

AK Party came to power as the sole ruling party in the 2002 elections, and under the leadership of party leader Recep Tayyip Erdoğan, especially in 2004, the AK Party implemented policies that paved the way for civilian politics. With the support of the opposition Republican People's Party (CHP), the parliament passed all the criteria set out in the EU progress reports. The EU harmonization packages have contributed to the development of both democracy and civil society in Türkiye.

The aim was to end the military oversight over civilian politics and to ensure that the follow-up of activities related to civil society organizations in the field of organization is carried out under a completely civilian umbrella, such as the General Directorate of Relations with Civil Society under the Ministry of Internal Affairs, instead of the Department of Associations of the General Directorate of Security under the same ministry.

The development of civil society in Türkiye interestingly involves the state taking democratic steps to revitalize the sphere of civil society. It will contribute to the development of civil society in Türkiye if civil society is able to use its own initiative and take risks while not staying within the limits set by the state, without necessarily seeking conflict with it.

Key words: Civil Society, Democracy, Türkiye, Non-Governmental Organizations (NGOs), A. Gramsci.

Küresel Dönemde Kozmopolit Vatandaşlık: Asgardia Uzay Ulusu Örneği

Okan SALDOĞAN*

Çiğdem ERDEM**

Geliş Tarihi (Received) 10.07.2023– Kabul Tarihi (Accepted): 09.09.2023

DOI: 10.26745/ahbvuibfd.1325311

Öz

2016 yılında “dünyada”, Viyana, Avusturya’da kurulan ve kendi ifadesi ile ilk “uzay krallığı” olan Asgardia özelinde uzay vatandaşlığının analizi, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Konunun özgünlüğü ilgili alanda bu konuda yapılmış akademik bir çalışma olmayışından kaynaklanmaktadır. Ayrıca kısa sürede geniş kitlelere ulaşmayı başaran Asgardia’nın farklı ülkelerin vatandaşlarında, özellikle de Türkçe’nin resmi diller arasında yer almasını da sağlayan ülkemiz vatandaşlarında- yarattığı ilgi de bu çalışmayı önemli kılmaktadır. Dünya üzerine mekânsal bir konumlanışı yani bir toprağı olmayan Asgardia, “Dünya üzerinde yaşayan herkes Asgardia vatandaşı olabilir” mesajı ile tüm ülke vatandaşlarını Asgardia’ya katılmaya davet ettikten kısa bir süre sonra Asgardia vatandaşlığı başvuru sayısı yarım milyonu aşmıştır. "Asgardia Uzay Vatandaşlığı" kavramı ise ilk olarak 2018 yılı Haziran ayında gerçekleşen Asgardia Parlamentosu’nun ilk oturumunda kabul edilen "Vatandaşlık Yasası"nda yer almıştır. Asgardia’nın bir toprağı olmamasına ve resmi olarak bir devlet olarak tanınmamasına rağmen, farklı ulus-devletlerinin vatandaşları bu uzay vatandaşlığına yoğun ilgi göstermişlerdir. En son veriler itibarıyla, Asgardia’nın binlercesi aynı zamanda uzay vatandaşlığı kriterlerini de karşılayan bir milyondan fazla takipçisi var. Asgardia Vatandaşlık Yasası’na göre, Asgardia uzay vatandaşlığı özel bir vatandaşlık türüdür. Ancak bu çalışmanın savına göre, küreselleşme döneminde ortaya çıkan söz konusu uzay vatandaşlığının, tarihsel ve teorik kökleri Antik Yunan’a kadar uzanan kozmopolit vatandaşlık içinde değerlendirilmesi gerekir. Barış, şiddet karşıtlığı, eşitlik, özgürlük, tek ve evrensel insanlık, teklik içinde çokluk, sınırların olmayışı, çok kültürlülük, hoşgörü ve küresel duyarlılık temaları hem söz konusu iki vatandaşlık modelinin de temelini oluşturması hem de bu çalışmanın savını doğrulaması açısından anlamlıdır.

Anahtar Kelimeler: Kozmopolitanizm, Kozmopolit Vatandaşlık, Küreselleşme, Uzay Vatandaşlığı, Asgardia Uzay Ulusu

Cosmopolitan Citizenship in the Era of Globalization: The Case of the Asgardia Space Nation

Abstract

The subject of this study is the analysis of space citizenship in the case of Asgardia, which was established in the "world" in Austria-Vienna in 2016, and claimed as the first "space kingdom". The originality of the subject is due to the absence of an academic study on the subject in this field. In addition, the fact that Asgardia reaches large crowd of people in a short time and arouses great interest for the different countries’ citizens -especially for Turks, who made Turkish one of the official languages- makes study important. After Asgardia, which does not have a spatial position on the world – that is a territory – invited citizens to join Asgardia with the message “Anyone living in the world can be a citizen of Asgardia”, the number of applications exceeded half a million in a short time. The concept of "Asgardia Space Citizenship" was first included in the "Citizenship Law" adopted in the first session of the Asgardia Parliament in 2018. Although Asgardia has no territory and is not officially recognized as a state, different nation-states’ citizens have shown great interest in this space citizenship. As of the latest data, Asgardia has over a million followers, thousands of which also meet the criteria for space citizenship. In the law, space citizenship is a special type of citizenship. However, according to the argument of this study, this space citizenship that emerged in the era of globalization should be evaluated within the cosmopolitan citizenship which historical and theoretical roots go back to Ancient Greece. Themes of peace, non-violence, equality, freedom, one and universal humanity, plurality in unity, absence of borders, multiculturalism, tolerance and global sensitivity are meaningful concerning both forming the basis of the mentioned citizenship models and confirming this study's thesis.

Keywords: Cosmopolitanism, Cosmopolitan Citizenship, Globalization, Space Citizenship, Asgardia Space Nation

* Öğr. Gör. Eskişehir Teknik Üniversitesi, Rektörlük, okansaldogan@eskisehir.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0241-4859

**Prof. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, cigdem.erdem@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4030-8750

Giriş

“Küresel Dönemde Kozmopolit Vatandaşlık: Asgardia Uzay Ulusu Örneği” başlıklı bu çalışma, 2016 yılı sonunda¹ kurulan ve dünyanın uzayda toprağa sahip ilk ulusu olarak kendisini tanıtan Asgardia Uzay Ulusu (Asgardia) özelinde, uzay vatandaşlığı-kozmpolit vatandaşlık ilişkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Fikir babası olan Azeri iş insanı Igor Ashurbeyli tarafından kuruluşu ilan edildikten kısa süre sonra kurumsallaşmasını sanal ortamda tamamlayan Asgardia, öncelikli hedeflerinden birisini Birleşmiş Milletlerce tanınmak olarak belirlemiştir. BM tarafından tanınmak istenen bir ülkenin öncelikle insan, hükümet ve egemenlik bölgesi şartını yerine getirmesi gerekir. Ancak bu şartlara sahip olmak, her zaman için tanınma ile sonuçlanmayabilir. Tanınma meselesine ilişkin literatürde geliştirilmiş farklı teoriler ya da uygulamalar olmakla birlikte, tanınma aslında çoğunlukla hukuki olmaktan çok siyasî bir konudur (Azarkan, 2016, s.1066). Bu çalışmada, farklı bir çalışma için ayrı bir araştırma konusu olarak değerlendirilebilecek olan bu tanınma hedefinin gerçekleşmesinin mümkün olup olmadığı tartışmasına girilmeden çalışmanın amacı çerçevesinde Asgardia'nın resmi belgelerinde detaylandığı uzay vatandaşlığı kavramına odaklanılmıştır.

Hikayesi bilim kurgu filmi senaryolarını andıran Asgardia, bütün sanallığına ve ütöpik görünüşüne rağmen gerçek bir hikayeye sahiptir. Öyle ki kendisi daha sonra Asgardia Uzay Vatandaşlarının oyları ile Ulus Başkanı da seçilen Ashurbeyli'nin kuruluşunu ilan etmesi sonrası Asgardia'yı çevrimiçi kayıt yoluyla güncel rakamlarla bir milyonun üzerinde insan takibe almış ve daha sonra aralarında vatandaşlık ücreti ödenmesi de yer alacak olan çeşitli kriterleri yerine getiren binlerce insan vatandaşlık statüsüne kabul edilmiştir (Saunders, 2018). Bu insanlar aynı zamanda, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu, farklı ulus-devletlerin vatandaşı konumundadır. Yani dünyanın çok farklı coğrafya ve kültürlerinden kozmpolit bir uzay ulusuna ve bu ulusun yöneticisi konumunda bir iktidara ve dahası uzaya gönderdiği Asgardia-1 uydusu ile uzayda bir toprak parçasına sahip olduğunu iddia eden Asgardia, bu iddiaların ütöpikliğine rağmen, gerçektir. Üstelik bu çalışmanın savına göre bu ütöpik görüntü –en azından Asgardia 1 uydusu ile uzayda bir toprağa sahip olduğu iddiası dışında- hiç de yeni bir görüntü değildir. Asgardia'nın bir milyonu aşkın insanın dikkatini çeken uzay vatandaşlığı iddiası, aslında Antik Yunan'a kadar geri götürülebilecek

¹ Kendisine ait bir takvimi olan Asgardia, dünya takvimi ile 12 Ekim 2016, kendi takvimine göre ise 6 Yılcıncı 000 tarihinde kurulmuştur (Asgardia, 2023a)

bir tarihsel süreklilik içinde yer almaktadır. Bu süreklilik Antik Yunan'ın ardından, Roma İmparatorluğu, Aydınlanma Dönemi ve Küreselleşme içinde hayat bulan, bu izlekte devam eden, Kozmopolit Vatandaşlık düşüncesinin sürekliliğidir.

Uzay vatandaşlığı kavramı ile vurgulanmak istenilen hususlara ilişkin detaylı açıklamaya, Asgardia açıklık getirmiştir. Asgardia'nın 24 Haziran 2018 tarihli Vatandaşlık Yasası'nın "Asgardia Vatandaşlarının Özel Doğası" başlıklı yedinci bölümünün birinci maddesine göre Asgardia uzay vatandaşlığı, "özel bir vatandaşlık türü"dür ve herhangi bir Dünyevi Devletin tabiiyet yasasına veya benzer başka herhangi bir yasasına aykırılık teşkil etmez (Asgardia, 2018b). Ancak bu çalışmanın savına göre "uzay vatandaşlığı" adını taşıyan bu vatandaşlık, aslında kozmopolit vatandaşlığın, küreselleşme döneminde almış olduğu biçimden öte bir vatandaşlık türü değildir. Kozmopolit vatandaşlığın evrensellik, tek insanlık, çoğulluk, şiddet karşıtlığı, özgürlük, eşitlik gibi temel değerleri ve bu değerler kapsamında odaklanılan kavramlar ile uzay vatandaşlığının değer ve kavramları büyük bir uyum göstermektedir.

Bu savı ortaya koyup sınavabilmek adına çalışmada kozmopolitizm ve kozmopolit vatandaşlık düşüncesinin ardında yatan kavramsal, tarihsel ve teorik çerçeve ortaya konulduktan sonra, küreselleşme çağında uzay vatandaşlığına yol açacak kozmopolit düşünce ve fiili durum üzerinde durulmuştur. Ardından, Asgardia uzay vatandaşlığının kozmopolit vatandaşlıkla olan ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın teorik kapsamı M.Ö 4. Yüzyıla, polislin yıkıldığı dönemde ortaya çıkan evrenselci düşüncelere ve dünya yurttaşlığı kavramına kadar geri gitmekle birlikte, Asgardia özelinde karşılaştırma için Asgardia Uzay Ulusu'nun kurulduğu 2016 ile kurumsallaşmasını tamamladığı 2020 yılları arasına odaklanılmıştır.

Asgardia'nın yeni bir oluşum olması ve belki de uzay vatandaşlığı olgusuna siyaset bilimi perspektifinden bakış henüz yaygınlaşmadığı için, nitel araştırmaya dayanan bu çalışmada yaşanan en temel sıkıntı, kaynak sıkıntısı olmuştur. Bu sebeple, teorik ve tarihsel çerçeve dışında yaşanan kaynak sıkıntısı, özellikle Asgardia'ya ilişkin verilerin elde edilmesinde, nitel araştırmanın çoğunlukla Asgardia internet sitesi ile sınırlı kalmasına yol açmıştır. Ancak her halükarda Asgardia mevzuatı dahil, devasa bir yekûnu içinde barındıran bu site, birincil kaynak konumundadır. Söz konusu nitel araştırma kapsamında belgesel gözlem yoluyla elde edilen veriler yorumsamacı

yöntemle çözülmeye çalışılarak, kozmopolit vatandaşlık ile uzay vatandaşlığı arasında karşılaştırmalı bir analiz yapılmaya çalışılmıştır.

1.Kozmopolitanizm ve Kozmopolit Vatandaşlık: Kavramsal, Tarihsel ve Teorik

Kökler

Kozmopolitanizm kavramı, Antik Yunanca'daki “Kosmos” ve “Polites” kelimelerinin birleşiminden oluşan “Kosmopolites”den gelmektedir (Stanford Encyclopedia of Philosophy Archive, 2019). Burada “kosmos” kelimesi ile mekânda ve zamanda var olan her şeyin tümü ifade edilirken, “polites” kelimesi ile de “vatandaşlar” anlatılmaktadır (Baker, 2012, s. 242).

Ancak kelime anlamı ile ele alındığında daha en başından kavram kendi içinde kendini reddeder bir konuma doğru gider görünmektedir. Çünkü aslında kozmos ve polis birbirinin dışlama ilişkisi içindedir. Evrensel ve makro ölçekli olan kozmos ile yerel ve mikro ölçekli olan polisin yan yanılığı, düşünsel düzeyde birbiriyle uzlaşmaz bir görünüm sergilemektedir. Bu uzlaşmazlığın kozmopolitanist düşüncede çözümü ise çoğulluktan geçmektedir. Başka bir ifade ile kozmopolitanist düşüncede her şeyi içine alan kozmos ile bu bütün içinde ayrılığı ifade eden polis ikiliği, birinin diğerini dışladığı “tekil bir aidiyet” ilkesi yerine, birinin diğerini içine aldığı “çoğul bir aidiyet” ilkesini yaratmaktadır (Alpagut, 2008, s.16). Bunun anlamı teklik içinde çoğulluktur. Nitekim Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğü'nde de kozmopolit kavramı “çeşitli uluslardan kimseleri barındıran, içinde bulunduran” olarak açıklanır (TDK). Burada da vurgu çoğulluk üzerinedir; teklik (kozmos) içindeki çoğulluk.

Kozmopolit kelimesi 1960'lı yıllarda sosyoloji yazılarında, kendilerini dünyanın ayrılmaz bir parçası olarak görenleri nitellemek için kullanılmış; 1970'li yıllarda ise ulus-ötesi şirketlerin dünya üzerinde sürekli seyahat halinde olan üst düzey yöneticileri için kullanılmaya başlanmıştır (Roudometof, 2005, s. 113; Ossewarde, 2007, s. 374). Ayırt etmeksizin tüm insanların kozmopolit kavramı kapsamında değerlendirilmesinin düşünce boyutu küreselleşmenin de etkisiyle 1990'lı yıllardan itibaren gerçekleşmiştir. Asgardia örneği söz konusu değerlendirmenin uygulama boyutunu göstermektedir.

İlk defa kozmopolit kavramını kullanan kişi olarak bilinen Sinoplu Diyojen, tüm insanların sadece tek gerçek aidiyet olan kozmosun bir üyesi olması sıfatıyla “eşit” ve “kardeş” oldukları düşüncesini paylaşmıştır. Diyojen kendisini öncelikle evrenin vatandaşı olarak tanımlayarak,

kozmosa yakınlaşmak için bütün toplumsal bağlardan uzaklaşılması gerektiğini savunmuştur (Moles, 1996, s. 107). Hemen bu noktada eşitlik fikri ve bütünü ifade eden kozmos dışında hiçbir mikro, yerel bağa aidiyet duymamak, Diyojen'deki kozmopolit vatandaşlığın temel taşları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diyojen'in tam da polisin çöküş çağına girdiği bir dönemde, hiçbir polise bağlılık duymama yönünde ifade ettiği polisi aşan bu kozmopolit düşünceleri Antik Yunan'dan Roma'ya da sıçrayan Stoacılık içinde de devam edegelmiştir. Stoacılar için kozmos (evren), “planlı ve üstün bir düzenin yansımasıdır” ve bütün insanlar evrene egemen olan logostan bir parça, “akıl” almışlardır. Bu görüşleri ile “dünya devleti ve dünya yurttaşlığını” savunan Stoacılar (Sarıca, 1996, s. 31) için hem gerçek hem de ahlaki anlamda eşitlik ve kardeşlik yolunda gerekli olan şey, tek bir evrensel topluma bağlılıktır.

Stoacılar herkesi kozmosun vatandaşı olarak değerlendirmişlerdir. Stoacı imparator-filozof Aurelius'un “Düşünceler” adlı eserinde evrenin teklifi, “us”tan alınan pay nedeniyle tüm insanların kardeşliğine yönelik ifadeler esastır (Aurelius, 2012, s. 49, 63, 75). Bu değerlendirme ışığında bir devlete olan aidiyet, kaynağı evrensel doğal yasaları ve us olan aidiyet karşısında ikincil önemdedir

Stoik düşünce açısından insanlar tek gerçek olan evrensel akli kavradıklarında ve onun kurallarına, buyruklarına uyduklarında, yapay ve yapay olduğu için de anlamsız ve yanlış olan farklı devletlere bölünmüşlük hali ortadan kalkacaktır. Aklın egemen olması ile siyasal ve felsefi düzeyde tek bir dünya devletine -Kozmopolis- ve tek bir vatandaşlığa -Dünya Vatandaşlığı/Kozmopolit Vatandaşlık- ulaşılabilecektir. Stoacılar doğru akıl ile düzenlenmediği için yaşadıkları dönemdeki şehir devleti düzenini yeterli bulmamış ve doğru akıl ile düzenlenmiş tek yerin, bir bütün olarak kozmos olduğunu belirtmişler ve her ne kadar insanlar tarafından düzenlenmemiş olsa da sadece kozmosun polis adını hak ettiğini savunmuşlardır (Brown, 2006, s. 550-552). Stoacılar en büyük erdem olarak gördükleri bilgeliği ahlakla ilişkilendirmiş ve sorunların kaynağını da bütün insanların bilge olmamasına bağlamışlardır. Stoacıların, sadece akli yeteneklerini kullanma yeteneğine sahip olan bilge insanların vatandaş olarak kabul edilmesi görüşü, kimlerin gerçek anlamda kozmopolit olabileceğinin sınırlarını belirlemiş ve bilge insanları kozmopolitliğin asıl muhatapları haline getirmiştir (Heater, 2002, s. 30). Stoacıların günümüze

kadar gelen en önemli mirası, bir Dünya devleti bulunmasa da iyi insanların pozitif bağlılıklarla birbirlerine faydalı olabilmelerinin mümkün olduğu düşüncesidir (Brown, 2006, s. 550).

Stoacılar sonra, Roma İmparatorluğu'nun yıkılması ve Ortaçağ'da Kilisenin ve skolastik düşüncenin egemenliği ile birlikte düşüşe geçen kozmopolit teorinin ve dünya vatandaşlığı nosyonunun, en güçlü dönüşü Kant ile gerçekleşmiştir. Bir aydınlanma düşünürü olan Immanuel Kant'ın kozmopolitanist düşüncelerinde, aydınlanma ruhuna uygun bir biçimde aklın kullanımını sayesinde ilerlemeye duyulan inanç vardır. Kant açısından beşerî ilerlemenin sonunda insanlık, uluslararası hukukun yaşama geçirilmesi ile bir şekilde evrensel ilke ve değerler etrafında, barışçıl ve rasyonel bir yaşama düzeni kuracaktır (Habermas, 2009, s. 297). Bu savunuya göre, dünya barışını sağlamak için gerekli olan küresel ölçekte bir düzenleme ihtiyacı doğrultusunda, uluslararası devletler topluluğu kozmopolit bir devletler ve dünya vatandaşları topluluğuna dönüşmelidir (Habermas, 2012, s. xi).

Kant'ın, Stoacıların herkesin akıl ve ahlakî davranış yeteneğine sahip ortak insanlığa mensup olduğu inancını paylaştığı görülür (Heater, 2002, s. 35). Ancak Stoacılar farklı olarak Kant'ın, bireylerin ortak etik kimliğini, evrensel olarak var olan ortak ahlaki ve ortak doğal kimlikleri arasındaki gerilim üzerine kurduğu görülür (Hutchings ve Dannreuther, 1999, s. 13). Başka bir deyişle Kant'ı evrensel insanlık düzeni noktasına getiren temel itki, çatışma fikridir. Akıl sahibi insanlık, çatışma ve şiddetten kaçarak, evrensel barışa ulaşacaktır. Bu sebepten, yeryüzündeki insanların aynı aidiyeti hissetmesinde, dünyanın herhangi bir yerinde herhangi bir hakkın çiğnenmesi yeterli olacaktır (Kant, 1960, s. 50).

Bu bakımdan Kant'taki dünya vatandaşı; aklıyla hareket ederek ahlakî bir özne olduğunun farkında olan bireydir. Bu yönden Kant'ta kozmopolitlik kavramı, “topluluğun politik sınırlarından ziyade ahlaki sınırların genişletilmesini” içerir (Hutchings ve Dannreuther, 1999, s. 105).

Kant, hepsi ticaret bağlarıyla birbirlerine sıkıca bağlı devletlerden birinde yaşanan bir sarsıntının diğerleri üzerinde olumsuz etkiler yaratmasından hareketle, dünya barışını sağlayabilmek adına dünya vatandaşlığı kavramını ortaya koymuştur. Aslında Kant'taki dünya vatandaşlığı kavrayışı, onun aydınlanmacı-pozitivist görüşlerinin bir yansımasıdır. Çünkü Kant insanlığın, doğanın planı gereğince yetkin bir vatandaşlar birliği kurması yönünde işlemesi gerektiğini ileri sürmekte ve bu da onu dünya vatandaşlığı kavramına götürmektedir. Ona göre insanlar dünyada olup bitene ilgileri kapsamında “Dünya Gözlemcisi” ve “Dünya Vatandaşı”

olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Sıradan insanlar olan dünya gözlemcileri dünya ile ilişkilerini kendi refahlarına ve mutluluklarına katkıda bulunan konular üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Bu insanlar yeterli düşünce gücüne sahip olmadıklarından insanlara ve eşyaya bağımlıdırlar (Kant, 2017, s. 517-518). Dünya vatandaşları ise dünyayı yabancı olarak gözlemlemezler ve akıllarını doğru kullandıkları için dünya gözlemleyicilerinden daha üst ve olumlu bir konumda yer alırlar (Kant, 2017, s. 518, 553). Akılları vasıtasıyla doğa tarafından nihaî olarak gerçekleşecek olan gerçek barış düzenine ulaşabilecek olanlar ancak dünya vatandaşlarıdır. Diğer taraftan insanlık devleti, bir idedir ve bireylerin evrensel bir insanlık devletinin üyeleri olarak yabancı devletlere karşı hak talebinde bulunabilmesine işaret eder. Dünya vatandaşı, sınırları evrenin genişlemesiyle örtüşecek, sınırları olmayan bir polisin hayali bir üyesi değil aksine, bölgeler ve devletler arasında dolaşan (ya da dolaşmayan) ve ilişki içinde olan bir varlıktır (Balibar, 2015, s. 71).

Bu kavramsal, tarihsel ve teorik kökler ışığında kendisini kozmopolit olarak niteleyen birey; farklı kültürlere uyumlu, dünyanın her yerini evi kabul eden, kendisini geniş insanlık ailesinin bir ferdi olarak hisseden, barış içinde yaşamak isteyen bireydir. Kozmopolit bakış kapsamında vatandaşlık; bir bölge topluluğunun özel bir üyeliğine değil, tüm insanların eşdeğer haklara ve görevlere sahip olduğu, alternatif bir dünya düzenine vurgu yapmaktadır. Bireyin kendisini kozmopolit vatandaş olarak görmesi sadece kendisinin değil tüm dünyanın ortak iyiliği için yükümlüklerinin farkında olması ve kendisi gibi olanlarla birlikte bu dünyada yaşama olgusunu evrensel bir adalete dayandırması ile ilgilidir. Bu yüzden de kozmopolit vatandaş bakışında yerel bağ ve çıkarlar birer öncelik değildir çünkü onun ahlaki topluluğu, tüm insanlıktır.

2. Küreselleşme ve Kozmopolit Vatandaşlık

Küreselleşme dönemi ile birlikte; dünya çapında ulus ötesi, devlet dışı aktörlerin ve çoklu iletişim seviyelerinin ortaya çıkması ve bu oluşumların ulus-devletin etkinliğine ve sınırlarına yönelik eleştirileri ile birlikte, kozmopolit düşünce ve kozmopolit vatandaşlık yeniden ilgi odağı haline gelmiştir. Küreselleşme; birey, toplum ve devlet düzeylerinde karşılıklı ilişkileri doğrudan etkilemiştir. Bu etkileşimden vatandaşlık algısı da nasibini almıştır (Erdem, 2009, s. 2310).

Küreselleşme kültürel, ekonomik, politik ve sosyal alanlarda dönüşümlere neden olan bir süreç olarak açıklanır (Scholte, 2014, s. 85). Küreselleşme ile zaman ve mekân adeta yeniden düzenlenmiş ve dünya küçülmüştür (Held, 1995, s. 85). Bu durum özellikle internet gibi kitle iletişim araçlarının, ulaştırma teknolojilerinin gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla hızlanmıştır. Nüfus

hareketleri, uluslararası ticaret ve küresel medya, insanlarda aynı mekânı paylaştıklarına dair kolektif bilincin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Geline nokta, daha önce ulusal ölçekte öne çıkan aidiyet, yükümlülük ve bağlar, yerel-ulusal-küresel ölçeklerde işlerlik ve anlam kazanmaya başlamıştır (Held, 2010, s. X).

Küreselleşme özellikle güvenlik, sağlık ve çevre ile ilgili olanlar başta olmak üzere, küresel ölçekteki tehditlere karşı temel vatandaşlık gereksinimlerinin sağlanmasını güçleştirmiştir. Küresel pazarlar, iklim değişikliği örneğindeki gibi küresel sorunlar, ulusları aşan terörizm ve nükleer silah kullanımı gibi küresel tehditler, vatandaşlarına özellikle ekonomik veya fiziksel güvenlik sağlama görevlerinde, devletleri etkisizleştirmiştir. Küreselleşme döneminde vatandaşlığın ulustan arındırılması gerekliliği düşüncesinin yaygınlaşması (Kadıoğlu, 2005, s. 31) ve bireylerin başka topluluklara güçlü bir bağlılık duygusu besleyebilecekleri görülmüştür (Bal, 2015, s. 29).

Dolayısıyla küreselleşmenin en dikkat çekici sonucu, devlet egemenliğinde etkisizleşme şeklinde tezahür etmiştir (Erdem, 2008, s. 67). Bu bağlamda küreselleşme döneminde, ulus-devletlerin etkisindeki azalmaya paralel olarak kozmopolit vatandaşlık düşüncesinin gelişiminde, kozmopolit ilkelerle hareket edebilecek uluslararası kurumların varlığı, uluslararası alanın demokratikleşmesi ve küresel sivil toplumun kurumsallaşması etkili olmuştur (McGrew, 2004; s. 3-4). Küreselleşme ile ulus devletlerin görece homojen ve istikrarlı olan nüfus yapılarındaki değişim, tek vatandaşlık yaklaşımından çoklu vatandaşlık yaklaşımına geçişi beraberinde getirmiştir (Owen, 2010, s. 55-57).

Bu koşullar altında, kozmopolit vatandaşlığın düşünsel anlamda yaygınlaşması için gerekli şartlar oluşmuştur. Küreselleşmenin sembolik anlamda başlangıcı sayılan Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından (1989), Stoacılar'ın ve Kant'ın düşünceleri yeniden ön plana çıkmış; insan hakları, uluslararası hukuk, küresel yönetim ve devletlerarası barış temellerine oturan çağdaş kozmopolitizm şekillenmiştir (Ören, 2017, s. 232).

Sonuç olarak modern dönemde ulus-devlet vatandaşlığı ile eşleşen, sınır kavramı ile örtüşen vatandaşlık, küreselleşme döneminde ulus-devlet ve sınır kavramlarındaki dönüşüme bağlı olarak, bir kırılma ve dönüşüm geçirerek kozmopolit vatandaşlığın tekrar canlanmasına yol açmıştır. Küresel dönemde tekrar canlanan kozmopolit vatandaşlık, ulusal kimliklerin ötesinde bir düşünme düsturu ile özgürlük, eşitlik ve etik değerlere saygı anlamında çok kültürlülük/heterojenlik üzerine vurgu yapmıştır. Kozmopolit vatandaş, “geleneksel topluluk

sınırlarını aşan ve dönüştüren sosyal, ekonomik ve politik süreçlere ve akışlara erişebilen ve bunlar arasında arabuluculuk yapabilen ve hesap verebilir vatandaş” olarak tarif edilmiştir (Held, 1995, s. 7).

3. Asgardia Uzay Ulusu

Asgardia Uzay Ulusu (Asgardia) isimli mikro ulusun Igor Ashurbeyli tarafından 2016 yılında kuruluş ilanının gerçekleştirilmesinin hemen ardından Asgardia için vatandaşlık kayıtları alınmaya başlanmıştır. Kısa süre içinde dünyanın farklı ulus-devlet vatandaşların kayıt olduğu Asgardia kapsamında; ulus idari yapısı tesis edilmiş, “Asgardia Anayasası” hazırlanarak kabul edilmiş, “Vatandaşlık Yasası” ve “Asgardia Uzay Ulusu Vatandaşlarının Hakları Yasası (Vatandaş Hakları Yasası)” başta olmak üzere ulus mevzuatları hazırlanmış ve ayrıca ulusal bayrak, marş, takvim ve hatta ulusal para birimi oluşturulmuştur. Kurumsallaşma yolunda hızla ilerleyen Asgardia’nın öncelikli hedeflerinden birisi Birleşmiş Milletler (BM) tarafından bir “devlet” olarak “tanınmak”tır.

Yeryüzündeki idari merkezini Avusturya’nın başkenti Viyana’da kuran Asgardia misyonunu; “uzayda insanlık için yeni bir yuva inşa etmek ve Dünya’yı korumak için insanları ulusötesi, eşit ve ilerici bir toplumda birleştirmek” ifadeleri ile açıklamıştır (Asgardia, 2023a). Bu çerçevede Asgardia ilk olarak dünya yörüngesinde bir koloniye sahip olmayı planlamış ve bu planın ilk adımı olarak “Asgardia-1” ismi verilen bir küp uydu 2017 yılının Kasım ayında uzaya gönderilmiş ve başarılı bir şekilde yörüngeye yerleştirilmiştir. Asgardia-1, 2.8 kilogram ağırlığındadır ve Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi (NASA) tarafından “uzayın yüksek radyasyon ortamında verilerin uzun vadeli kaderini ve güvenilirliğini test eden deneysel bir küp uydu” ifadeleri ile tanımlanmıştır (NASA, 2018).

Asgardia-1, Asgardia’nın dünyanın her yerinden insanlara yer açma misyonunun bir parçasıdır, zira Asgardia, uydusunun bulunduğu bölge üzerinde egemenlik iddiasında bulunmuştur (Asgardia, 2023a). Hatta Asgardia-1 ile Asgardia’nın tüm topraklarını uzayda bulduran ilk ulus haline geldiği beyan edilmiştir (Mosher, 2017). Burada amacın BM tarafından tanınma süreci için sıralanan şartların (egemenlik bölgesi, insanlar, iktidar ve tanınma) sağlandığı iddiasında bulunabilmek olduğu anlaşılmaktadır.

Asgardia'nın uzun vadeli hedefleri ise yörüngede bir uzay istasyonu ile Ay'da bir üs ve Mars'ta kalıcı bir koloni kurmaktır (Lo, 2017). Ay hedefi kapsamında belirlenen takvime göre, 2043 yılına kadar Ay üssünün kurulması planlanmıştır (Asgardia, 2018a).

Dünyanın farklı uluslarında yer alan Asgardia vatandaşları ile bir ulus, uzaya gönderdiği Asgardia 1 uydusu ile uzayda bir toprağı olduğunu savunan Asgardia, bu ulus ve toprağı yönetmek için bir iktidara da sahip olma yönünde adımlar atmıştır. Bunun için gerekli kurumsallaşma yoluna girilmiştir. Buna göre Asgardia, kurucusu tarafından bir "Krallık" olarak adlandırılrsa da ulusun en üst düzey temsilcisi "Kral" değil "Ulus Başkanı" olarak adlandırılmakta ve Asgardia kendisini "Demokratik bir krallık" olarak tanımlamaktadır. Asgardia anayasasına göre, bu görev beş yıl sürelidir ve aynı kişi göreve en fazla 82 yaşına kadar yeniden seçilebilir. Halefler; ulus başkanı, uzay konseyi ve parlamento tarafından aday gösterilebilir. Ulus Başkanı'nın temel yetkileri ise parlamentoyu feshetmek ve parlamento seçimlerini yenilemek, yasama önerileri sunmak, parlamento tarafından kabul edilen önerileri veto etmek, hükümet organları ile Asgardia vatandaşları tarafından uyulması gereken kararnameleri çıkarmak olarak sıralanmıştır (Asgardia, 2023b).

Yürütme organı dışında yargı erkini kullanacak organ da Asgardia mevzuatınca belirlenmiştir. Buna göre yargı bileşeni olan Mahkeme, anayasal panel, sivil panel, idari panel ve cezai panel olmak üzere dört yargı panelinin çalışmasını denetler. Yüce Adalet'e Başkan tarafından atama yapılırken panellerde görev yapacak yargıçlar da Parlamento tarafından atanmaktadır (Asgardia, 2023b).

Her biri bir bakanlığın işleyişini izlemekle sorumlu 12 daimi komitesi bulunan ve yasama işlevini yerine getiren Asgardia Parlamentosu ise Asgardia vatandaşların tarafından seçilen 150 milletvekilinden oluşmaktadır. Parlamento Başkanı, parlamenterler tarafından seçilmektedir (Asgardia, 2023b).

Kısacası Asgardia; anayasası, doğrudan vatandaşlıkla ilgili olanlar dahil resmi mevzuatları, bayrağı, marşı, para birimi, yönetim sistemi, parlamentosu, mahkemeleri olan ayrıca Asgardia-1 özelinde toprak parçası olduğu iddiasına sahip ve BM tarafından tanınma hedefli bir uzay ulusudur.

4.Asgardia Uzay Ulusu Vatandaşlığı ve Kozmopolit Vatandaşlık

Çalışmanın bu bölümünde, Asgardia Uzay Ulusu'nda uzay vatandaşlığı kavramının nasıl anlamlandırıldığına incelenmesi hedefi ile “Asgardia mevzuatında”, “uzay vatandaşlığı”na yapılan atıflara odaklanılmıştır. Bu mevzuat içinde en başta Asgardia Anayasası, vatandaşlık yasası ve vatandaş hakları yasası olmak üzere tüm Asgardia yasaları ve yasa taslakları, 2017-2022 dönemine ait toplam 68 Ulus Başkanı Kararnamesi, 2018-2022 dönemine ait toplam 12 Yönetmelik, Yönerge, Karar ve Düzenleme Belgesi ile 2018-2022 dönemi toplam 27 Toplantı Raporu yer almaktadır.

Araştırma özelinde bilgiye erişilen dokümanlar, Asgardia'nın kuruluş ilan yılı olan 2017 yılı ile Asgardia'nın yapılanma sürecinin büyük ölçüde tamamlanmış olduğu görülen 2020 yılını içine alan dönemi kapsamıştır. Bu kapsamda elde edilen bulgular ve bu bulguların analizi şu şekildedir:

20 Ocak 2017 tarihli 1 no'lu Kararnamede Asgardia'nın fikir babası ve kurucusu olan Igor Ashurbeyli, Asgardia Uzay Ulusu'na Dünya genelinde yüz elliden fazla ülkede ikamet eden ve kişisel bilgilerini teyit eden yüz elli binden fazla Asgardia Vatandaşı'nın² özgür iradelerine dayanarak Ulus Başkanı pozisyonunu üstlendiğini ilan etmiştir (Asgardia, 2017a) .

09 Eylül 2017 tarihli 9 no'lu Kararname ile 13 Haziran 2017 – 01 Eylül 2017 tarihleri arasında Asgardia Uzay Vatandaşlığı için belirlenen şartları taşıyan kimlikleri doğrulanmış bireylerin oyları ile “Asgardia Anayasası”nın kabul edildiği ilan edilmiştir. Söz konusu Kararnamede yer alan bilgiye göre oylamaya katılan 139.964 Asgardialı'dan 101.500'ü olumlu oy kullanmıştır (Asgardia, 2017b). Kararname tarihi ile yürürlüğe giren “Asgardia Anayasası”, önsöz hariç 10 bölüm ve 50 maddeden oluşmuştur. Anayasanın ilk bölümünde Asgardia'nın kuruluşuna dair temel belge olduğunun altı çizilen “Asgardia'nın Birlik Beyannamesi” yer almakta, ikinci bölümünden itibaren ise sırası ile genel hükümler, Asgardia uzay vatandaşlığı, kaynaklar, halk ve

² Asgardia internet sitesinde, Asgardia Anayasasının hazırlanması ve kabulü öncesinde “Asgardia Vatandaşı” kavramı kullanılmıştır. Anayasanın ve ilgili yasaların kabulü sonrası internet sitesi ve ilgili belgelerde “Asgardialı” ve Asgardia Uzay Vatandaşının sahip olduğu tüm haklara sahip olan “Aday Vatandaş-Sakin” ayrımına gidilerek “Asgardia Uzay Vatandaşlığı” için gereken şartlar belirlenmiştir. Vatandaşlık Yasası'nın 6. Maddesi uyarınca Asgardia'da farklı hak ve yükümlülüklerle sahip 4 tip vatandaşlık türü vardır: Vatandaşlık başvurusunda bulunmuş ve ilgili makamın nihai kararını bekleyen birey olan “aday vatandaş-sakin, Anayasa ve ilgili Yasa hükümlerine göre Asgardia vatandaşlığına kabul edilmiş birey olan “vatandaş”, vatandaşlık ücretlerini ödememe veya başka herhangi bir sebeple vatandaşlık hakları askıya alınan birey olan “askıya alınan vatandaş” ve diğer üç grupta yer almayan “Dünyanın herhangi bir başka yaşayanı” (Asgardia, 2019).

sosyal adalet, güvenlik, Asgardia'nın yapısı, Asgardia yönetimi, anayasal süreç ile geçici ve son hükümler bölümleri altında ilgili detay bilgiler paylaşılmaktadır.

Asgardia internet sitesinde aralarında Türkçe'nin de olduğu Asgardia 12 resmi dilinde erişilebilen Anayasanın ilk bölümünü oluşturan "Asgardia'nın Birlik Beyannamesi" (Asgardia, 2023b) uzay vatandaşlığına ilişkin analiz açısından özellikle önemlidir. Bu sebepten 12 maddeden oluşan bu metnin tamamına burada yer verilmiştir. Beyannamenin nihai tam metni şu şekildedir:

"Biz, insanoğlu tarihinin ilk Uzay Kraliyeti Asgardia'nın özgür insanları olarak evrendeki insanın doğuş hakkına dayanarak, bu Beyannameyi kabul ediyoruz.

1. Asgardia özgür ve birleşmiş bir Uzay Ulusudur.
2. Asgardia'nın hedefleri; uzayda kalıcı barışı sağlamak, yeryüzü vatandaşlığına bakılmaksızın, şu anda Dünya'da yaşayan tüm Asgardialılar için eşit fırsatlar sağlamak ve tüm insanlığın refahını arttırmaktır.
3. Herkes, Beyanname'yi kabul etme ve Anayasa ve Asgardia yasalarına uyması şartıyla, Asgardia vatandaşı olabilir.
4. Asgardia'nın tüm vatandaşları, Dünyadaki ülkeleri, konum, vatandaşlık, ırk, uyruk, cinsiyet, dil veya mali durumdan bağımsız olarak eşittirler.
5. Asgardia, Dünya Devletleri tarafından imzalanan yasalara ve uluslararası sözleşmelere saygılıdır ve Dünya Devletleri kadar eşit statüye sahip olmak istemektedir.
6. Asgardia, karşılıklı olarak Dünya Devletlerinin herhangi bir işine müdahale etmez.
7. Asgardia, ilgili uluslararası organizasyonlara üyelik temelinde, diğer Dünya Devletleri gibi, Dünya üzerinde uluslararası düzeydeki faaliyetlere katılır.
8. Asgardia, Dünya Devletleri vatandaşlarının haklarına saygı duyar, uyar ve korur ve Asgardia vatandaşlarını uzay vatandaşlığının olağanüstü niteliği açısından korur.
9. Asgardia'da siyasi partiler için yer yoktur. Fakat her Asgardialı, Dünyadaki siyasi hayata özgürce katılabilir.

10. Asgardia, Dünya'nın sınırlarını yansıtmaksızın Dünya'yı yansıtır. Bununla birlikte, Dünya yasaları çerçevesinde, her Asgardialı, herhangi bir Dünya Devletinin sınırları içinde özgürce yaşayabilir.
11. Asgardia özgür ruh, bilim, enternasyonalizm ulusudur. Her Asgardialı, Asgardia'da Dünya'nın her hangi bir dinini özgürce uygulayabilir.
12. Asgardia'da Dünya çatışmalarının tarihi için yer yoktur. Asgardia, geleceğin uzay insanlığının yeni barışçıl tarihini yaratıyor.

Biz, Asgardia halkı olarak, tarafımızdan yaratılan yeni uzay ulusunun refahı anavatanımız - Dünya gezegenimizin - korunması için; ve tüm insanlığın uzaydaki gelişimi için her şeyi yapacağız;

Biz en iyileri değiliz – Biz geleceğiz. Tek İnsanlık - Tek Birlik.”

Asgardia Uzay Ulusu'nun kuruluşuna dair başlıca belge olan söz konusu beyannamenin ilk maddesindeki özgürlük vurgusu, kozmopolit vatandaşlığın da temel vurgularından biridir ve bu özgürlüğün birleşmiş uzay ulusu ile bir anılması, heterojenlik ve çok kültürlülük çağrışımını da beraberinde getirmektedir. Beyannamenin ikinci maddesinde yer alan barış ve eşitlik vurguları da tarihsel süreç boyunca kozmopolit vatandaşlığın özelemlerine hitap etmektedir. Beyannamenin dördüncü maddesindeki eşitlik teması, ırk, uyruk, cinsiyet ve dilin, insanlığı tanımlamada önemli olmadığı anlayışı üzerinden yükselmekte ve bu tür ayrımların ötesinde, bunlardan bağımsız bir insanlık kurgusu ile yine kozmopolit insan/vatandaş kurgusu ile paralel özellikler göstermektedir. Beyannamenin dokuzuncu maddesinde Asgardia'da siyasal partilerin kuruluşunun yasaklanması da yine kozmopolitanizmdeki tek insanlık düşüncesindeki ile ilişkilidir. Asgardia'nın ontolojik temelleri açısından son derece önemli olan “teklik ilkesi”ni bozmamak adına Asgardia'da siyasal partilerin kurulması yasaklanmıştır. Çünkü siyasal partilerin Asgardia uzay ulusunda bölünmeye yol açacağı ve bunun da insanlığın tekliği düşüncesine zarar vermesinden endişe edilmiştir. Bu yaklaşım da kendisini bir uzay vatandaşlığı olarak ilan eden Asgardia vatandaşlığının, kozmopolit vatandaşlıkla uyumlu olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü bu çalışmanın tarihsel ve teorik çerçevesinde gösterildiği üzere, kozmopolit vatandaşlıkta da mekandan ve bir ulusun parçası olmaktan bağımsız, evrensel bir vatandaşlık kurgusu ve insanlığın tekliği düşüncesi hakimdir. Kozmopolit vatandaşlık yaklaşımında olduğu gibi uzay vatandaşlığı yaklaşımında da

temelde farklılaştırmadan ziyade birleştirme hedefi ortaya konulur. Uzay vatandaşlığı kavramsallaştırmasının özünde de herkesin aynı temel hedef etrafında birleşmesi fikri yatar. Bu temel hedef ise uzayda barışın tesisi ve uzayda eşit haklara sahiptir. Bu bağlamda dünyadaki çatışmalarının uzay ulusuna yayılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Uzay vatandaşlığı, aynı kozmopolit vatandaşlığın hedeflediği gibi vatandaşlık fikrinin tekrar evrensellik kazanması çabasıdır. Beyannamenin onuncu maddesinde yer alan “Asgardia, Dünya’nın sınırlarını yansıtmaksızın Dünya’yı yansıtır” ifadesi de yine mekandan bağımsız bir aidiyeti yansıtmayı, sınırlarla bölünmüş bir insanlık ve vatandaşlık yerine, sınırsız bir insanlık ve vatandaşlık iddiasında bulunan kozmopolit vatandaşlıkla örtüşmektedir. Keza Beyannamenin onuncu ve on birinci maddeleri de bu sınırsızlık mevzuuna ayrılmıştır. On birinci maddenin ayrıca, dördüncü maddedeki ırk, uyruk, cinsiyet bakımından eşitliğe, inanç eşitliğini de ekleyerek, kozmopolit vatandaşlıktaki çok kültürlülük ve heterojenlik ilkeleri ile aynı ilkedен beslendiği görülmektedir. Beyannamenin on ikinci maddesindeki barış ortamının sağlanması ve çatışmalardan uzak durma isteği de yine kozmopolit düşüncenin özü ile bağdaşmaktadır. Hatta burada kozmopolitliğin hedefinin Kant’ın özelemleri ile doğrudan örtüştüğü de söylenebilir. Beyannamenin son cümlesindeki, “Tek İnsanlık, Tek Birlik” sloganı ise, uzay vatandaşlığı-kozmpolit vatandaşlık ilişkisini kurmadaki en can alıcı ifadelerden biri olarak kaşımıza çıkmaktadır. Stoik düşünceden küreselleşme çağına kadar, kozmopolit düşüncenin ruhu belki de bu cümlede özetlenmiştir.

Kısacası Beyannamedeki Asgardia uzay vatandaşlığının barışçıl yönü, evrensellik, çok kültürlülük, eşitlik ve özgürlük ve insanlığın tekliği vurguları Asgardia Uzay Vatandaşlığını, Kozmopolit vatandaşlık ile aynı noktada birleştirmektedir. Teklik, teklik içinde; eşitlik, saygı, hoşgörü ile şekillenen çok kültürlülük ve heterojenlik bunların her biri Asgardia anayasasında yer alan kozmopolit vatandaşlık unsurlarıdır.

Birlik Beyannamesi dışında, anayasanın diğer bölümlerinde de de uzay vatandaşlığına ilişkin bilgiler verilmektedir. Bu minvalde Anayasanın 3. bölümü “Asgardia Uzay Vatandaşlığı” başlığını taşımaktadır. Bölümün alt başlıkları altında Asgardia Vatandaşlığı; konumu hak ve özgürlükleri, yükümlülükleri bakımından detaylandırılmıştır. Bu çalışma açısından özellikle söz konusu uzay vatandaşlığının konumlandırılması ile hak ve özgürlüklerle ilgili bölüm önemlidir (Asgardia, 2023b). Buna göre;

“Asgardia’nın uzay vatandaşlığı *özel* bir vatandaşlık türüdür ve Dünya Devleti vatandaşlığı için ikili veya ikinci bir vatandaşlık teşkil etmez. Bir uzay vatandaşlığına geçen bir Dünya Devleti vatandaşı, Asgardia’nın taraf olduğu uluslararası bir anlaşma tarafından aksi şekilde öngörülmedikçe, *çoklu vatandaşlık* statüsüne sahip değildir.”

“Tüm insan ve vatandaşlık *hakları ve özgürlükleri*, genel kabul görmüş uluslararası *hukuk ilkeleri ve standartlarına* uygun olarak Asgardia’da tanınacaktır. Yasa gereği, *insan hakları ve özgürlükleri*, doğumdan itibaren herkes tarafından devredilemez ve sahip olunur. Bütün Asgardia vatandaşları *eşittir*.”

Görüleceği üzere “özel bir vatandaşlık türü” olduğu ifade edilen Asgardia Uzay Vatandaşlığı, haklar, özgürlükler ve eşitlik temaları üzerinden yükselmektedir ki bu durum kozmopolit vatandaşlık açısından da tarihsel süreç içerisinde esas olmuştur.

Analiz çalışması için önemli bir diğer belge olan ve 22 Nisan 2019 tarihli 35 no’lu Kararname ile son şekli paylaşılan “Vatandaşlık Yasası”, Birlik Beyannamesi ve Asgardia Anayasası’nın diğer bölümlerindeki ilgili ilke ve hükümlere uygun olarak ve Asgardia vatandaşlığı ile ilgili konuları düzenlemek amacı ile hazırlanmıştır (Asgardia, 2019). Yasa ilk olarak Asgardia parlamenterlerince prensipte kabul edilmesi sonrası Viyana’da tanıtıldıktan ve 09 Eylül 2018 tarihli 23 no’lu Kararname ile yayınlandıktan sonra iki kez değişikliğe uğramıştır. Güncel Vatandaşlık Yasası’nın “Asgardia Vatandaşlığının Özel Niteliği” başlıklı 7. bölümünün ilk maddesinde “Asgardia Uzay Vatandaşlığı”nın özel bir vatandaşlık türü olduğu ve herhangi bir ülkenin Vatandaşlık Yasası’na veya ilgili herhangi diğer yasına aykırılık teşkil etmediği, bireyin mevcut yeryüzü devlet vatandaşlığı açısından ikili veya ikinci vatandaşlık oluşturmadığı ve Asgardia’nın taraf olduğu uluslararası bir anlaşma tarafından aksi öngörülmedikçe, Asgardia’nın uzay vatandaşı olmanın çoklu vatandaşlık statüsü vermediği belirtilmiştir. Yasa ile uzay vatandaşlığının kazanılması kuralları ve iptal edilmesi koşulları dahil tüm ilgili resmi süreçler netleştirilmiş ve ayrıca uzay vatandaşlığı sürecinin işletilmesi sorumluluğunun “Vatandaşlık Bakanlığı” ve “Parlamento Vatandaşlık Komitesi”nde olduğu da eklenmiştir (Asgardia, 2019).

Yine analiz çalışması için önemli bilgiler içeren ve 23 Mart 2020 tarihli 41 no’lu Kararname ile yürürlüğe giren “Vatandaş Hakları Yasası” ile Asgardia Anayasası’nın “Vatandaşların Temel Hak ve Özgürlükleri” başlıklı 8. maddesinde yer alan medeni ve insan hakları ve özgürlüklerinin

genişletildiği görülmektedir (Asgardia, 2020). Yasanın analize konu ilgili maddeleri şu şekilde düzenlenmiştir :

“Madde 1. Bütün insanlar hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar.

Madde 2. Herkesin özgürlük, yaşama hürriyeti ve kişi güvenliği hakkı vardır.

Madde 3. Hiç kimse köle veya sözleşmeli hizmetçi olarak tutulamaz.

Madde 4. Asgardia'nın Yönetim Organları, dinin özgürce ifade edilmesini engelleyen hiçbir yasa yapmayacaktır.

Madde 5. Asgardia Yönetim Organları, ifade özgürlüğünü kısaltan veya özgür basını ve vatandaşların/sakinlerin barışçıl bir şekilde toplanma hakkını (nefret grupları ve nefret söylemi hariç) kısıtlayan hiçbir yasa yapmayacaktır.

Madde 6. Herkesin barışçıl toplanma özgürlüğü hakkı vardır. Yasa(lar)ı değiştirmek amacıyla barışçıl toplanılabilir ancak yasayı ihlal amacıyla toplanılamaz.

Madde 7. Asgardia Yönetim Organları, vatandaşların/sakinlerin şikayetlerinin giderilmesi için Asgardia Yönetim Organlarına dilekçe vermelerini engelleyen hiçbir yasa yapmayacaktır.

Madde 8. Vatandaşlar/Sakinler, Asgardia'nın hükümet organlarına seçilerek veya seçilerek/atanarak kendi kendini yönetme ve referandumlara katılma hakkına sahiptir. Ek olarak, seçilmiş temsilcileri aracılığıyla yasama önerileri sunma hakkına sahiptir.

Madde 9. Vatandaşlar/Sakinler, hükümet organlarının faaliyetleri hakkında bilgiye erişme ve bu tür bilgilerin açıklanması vatandaşları/sakinleri, hükümet görevlilerini veya Asgardia Uzay Ulusu'nun ulusal güvenliğini tehlikeye atmadıkça onları izleme hakkına sahiptir.”

Yasanın yukarıda sıralanan maddelerinden de anlaşılacağı üzere Asgardia ile tanımlanan vatandaşlık eşitlik ve özgürlük kavramları üzerine odaklanmıştır. Tüm insanların eşit olduğu vurgusu yanında toplanma, düşünce, din ve vicdan hürriyetleri ve siyasi haklara da vurgu yapılmıştır. Yasanın söz konusu maddelerindeki ifadelerin hak odaklı vatandaşlık anlayışı ile daha uyumlu olduğunu söylemek mümkündür. Thomas Marshall'ın tasniflemesi ile medeni ve siyasi haklar bu vatandaş hakları yasası içinde kendisine yer bulmuş (Marshall, 2000, s. 20) ancak yasada sosyal-ekonomik haklara yer verilmemiştir. Bunun ilk görünen sebebi Asgardia'nın sosyal ve

ekonomik vatandaşlık haklarını geliştirecek araçlardan yoksun olmasıdır. Daha detaylı değerlendirildiğinde ulaşılabilecek olan diğer bir önemli sebep ise Asgardia'nın küreselleşme döneminde, ulus-devlet olgusunun modern dönemdeki önemini taşımadığı bir zaman ve ortamda kurulmuş olmasıdır. Bu sebep uzay vatandaşlığının kozmopolit boyutu ile ilişkilendirilebilir. Çünkü küresel dönemdeki kozmopolit vatandaşlık; taşıdığı ulus üstülük ile devlete, vatandaşına sosyal ve ekonomik haklar vermekten uzaktır.

Analiz edilen tüm mevzuat ışığında “vatandaşlık” konusunun Asgardia Uzay Ulusu açısından önemli bir yer teşkil ettiği ve “Asgardia Uzay Vatandaşlığı” ile “Kozmopolit “Vatandaşlık” arasında; temalar, değerler ve amaçlar bakımından bir paralelliğin bulunduğu görülmüştür.

Sonuç

Küreselleşme mekândan bağımsız bir ulus ötesi topluluk bakışının yaygınlaşmasına ve güçlenmesine ve bu bağlamda da ulus-devletlerin eski özelliklerini kaybetmesine ya da en azından etkilerinin azalmasına yol açmıştır. Özellikle iletişim ve ulaşım araçlarındaki ilerlemeler dünyayı tek bir bütün halinde görebilmeyi olanaklı kılmıştır. Küreselleşme insanlığı bir kader topluluğuna dönüştürmüş ve riskleri “yurtsuzlaştırarak” ulus devlet tarafından kontrol edilemez hale getirmiştir (Beck, 2007, s. 287). Dolayısıyla ulusal çözümlerin yetersizliği nedeni ile küresel çözüm arayışına dair bir yönelim, küreselleşme çağında kozmopolit düşüncenin yeniden canlanmasına sebep olmuştur.

Vatandaşlık olgusu, insanların bir topluluk duygusunu paylaştıkları diğer insanlarla bağ kurmalarını gerektirir. Küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan yeni bağlarla, vatandaşlığın niteliği değişmiş ve yeni vatandaşlık formları ortaya çıkmıştır. Kitle iletişim araç ve teknolojileri; bu bağların ulusal düzey yerine küresel düzeyde kurulmasını olanaklı kıldığı ölçüde, farklı ve/veya alternatif topluluk üyeliği veya mensubiyet anlayışlarının doğmasını ve gelişmesini desteklemiştir. Tarihsel ve teorik kökleri Antik Yunan'a kadar götürülebilen kozmopolit düşünce ve kozmopolit vatandaşlık bu koşullarda, küreselleşme çağında tekrar canlanmıştır.

İşte bu çalışmada 2016 yılında “ilk uzay krallığı” olarak kurulan Asgardia Uzay Ulusu'nun kendi mevzuatında “özel bir yurttaşlık türü” olarak tanımladığı “Asgardia Uzay Vatandaşlığı”, kozmopolit vatandaşlık çerçevesinde değerlendirilmiştir. Birleşmiş Milletler tarafından, dünya

devletleri ile eşit statüde bir devlet olarak kabul edilme hedefi de bulunan Asgardia, her ne kadar uzaya gönderdiği Asgardia 1 uydusu ile egemenlik alanı anlamında bir toprağı olduğu iddiasında olsa da –ve nihai hedef olarak uzayda mekânsal anlamda yerleşik bir düzene geçmeyi hedeflese de- Asgardia'nın bu iddiası tartışmalıdır.

Gelinen noktada bir devlet olarak resmen tanınmayı başaramamış olsa da Asgardia dünyanın farklı ulus-devletlerinin vatandaşı olan ve sayıları her geçen gün artan bireylerin ilgisini çekmeyi ve kayıtlı takipçilerini artırmayı sürdürmektedir. Söz konusu ilgi ve artış dikkate alınarak bu çalışma açısından Asgardia'nın resmi tanınırlığı göz ardı edilmiştir.

Diğer taraftan 20. yüzyılın sonundan itibaren insanoğlunun uzaya erişiminin kolaylaşması ile dünya dışındaki diğer gezegen ve yıldızlara ulaşılmasına ilişkin inanç giderek artmaktadır. Uzaya erişimin insanoğlu için çekici, hatta kaçınılmaz bir çaba haline geldiği söylemek mümkündür. Bu çabanın gerekçeleri arasında insanoğlunun uzun vadede hayatta kalmasını sağlamanın tek yolunun uzayda yolculuk yapabilen bir tür haline gelmek olduğu inancı, göksel cisimlerdeki kaynakların dünyadaki kaynakların tükenirliğinin aksine neredeyse tükenmezliği ve ilave olarak uzayın macera ve keşif için benzeri görülmemiş fırsatlar sunacağı düşüncesi öne çıkmıştır. Bu hususlar uzaya ve uzay vatandaşlığına ilginin bir boyutunu oluştururken bir diğer boyut küreselleşme ile ilişkilidir.

Küreselleşme ile birlikte ulus-devlet bağı ve buna paralel olarak ulus kimliği ve ulus-devlet vatandaşlığı da zayıflamıştır (Erdem, 2008, s. 71)³. Küreselleşme, ulus-devlet vatandaşlığının mekân temelli ve milliyetçilik anlamında teklik temelli karakterini dönüşüme uğratmıştır. Teklik kavramı kozmopolit düşüncede ve kozmopolit vatandaşlıkta da önemli olmakla birlikte bu tekliğin içeriğinin milliyetçilikten evrenselciliğe geçiş anlamında farklılık arz ettiği görülmektedir.

Bireyin herhangi bir devletin vatandaşı olmasının, vatandaşın refahını gözetmek ve güvence altına almakla görevli yasal olarak oluşturulmuş bir otoriteye sahip olmakla alakası vardır. Bu, bireyi olası düşman işgalcilerden korumak için silahlı kuvvetler sağlama, temel eğitim ve sağlık hizmetleri gibi hizmetler sunma ya da toplumda gerekli olan yasa ve düzeni uygulamak için

³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Aren, S. (1999). Küreselleşme ve Avrupa Birliği. *Marksizim ve Gelecek*,15: 5-8, Falk,R. (2001). *Yurtucu Küreselleşme*.İstanbul: Küre Yayınları (1. Baskı) (A. Çapçı, Çev.), Habermas, J. (2000). Avrupa Ulus-Devleti ve Küreselleşme Tazyikleri. *Mürekkap*, 4:202-215. (A. Özkazanç, Çev.), Held, D. (1995). Globalleşme ve Yerelleşme. *Yeni Zamanlar*,(M. Jacques, Der.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 189-222 ve Kazgan, G. (2000). *Küreselleşme ve Ulus-Devlet*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları (1. Baskı).

gerekli olan kolluk kuvveti ve bağımsız yargı gibi altyapıları sağlama yoluyla olur. Sınır kavramı ulus-devlet vatandaşlığının sine qu non temelidir. Dolayısıyla ülkelerin kendi vatandaşı olmayanların, yani kendi sınırları dışında olanların çıkarlarını gözetme ve haklarını savunma zorunlukları yoktur. Oysa kozmopolit vatandaşlık sınır kavramının tamamen dışında kendini konumlandırmıştır. Aynen Asgardia uzay ulusunun sınırlarının olmayışı gibi.

Tarih boyunca kozmopolit vatandaşlık düşüncesi, ortak bir insanlığın tanınması ve başkalarıyla dayanışma duygusu üzerinden yükselmiştir. Antik döneme kadar uzanan ve özellikle Roma dönemi stoacılarıyla ilişkilendirilen doktrine göre, bir kozmopolit vatandaş kelimesinin tam anlamıyla bir dünya vatandaşıdır (Ören, 2017, s. 232). Kozmopolit vatandaşlıkta barış içinde yaşama, tüm insanlığı içermek anlamında kapsayıcı olma ve bunun için de eşitlik sağlama, heterojenlik temelinde farklılıkları kabul etme gibi temel ideallerinin olduğu söylenebilir. Kozmopolit vatandaş sorunlara küresel bakabilen, kültürel farklılıkları kabullenen, eleştirel düşünebilen, çıkması muhtemel çatışmaları şiddet içermeyen yöntemlerle çözüme kavuşturma gayreti içinde olan vatandaş olarak açıklanmıştır (Gömleksiz ve Kılınç, 2013, s. 557).

Nitekim Asgardia uzay ulusunun vatandaşlık bağında da bu şiddet karşıtlığı barışçılık, kültürel farklılıklara sahip çıkış öne çıkmaktadır. Bunun dışında eşitlik vurgusu da söz konusu vatandaşlığın kozmopolit vatandaşlıkla ilişkilendirilebilmesi açısından önemlidir. Çünkü bu eşitlik vurgusu hem Asgardia uzay vatandaşlığında hem de kozmopolit vatandaşlıkta insanlığın tekliği, tek ve evrensel insanlık düsturu ile nihayetlenmektedir.

Çalışma kapsamında Asgardia uzay vatandaşlığı modeli, Asgardia Anayasası, vatandaşlık yasası ve vatandaş hakları yasası başta olmak üzere ilgili Asgardia mevzuatında analiz edilmiştir. Elde edilen bilgiler ışığında yorumsamacı bir çözümleme yöntemiyle yapılan karşılaştırmalı bir analiz ile uzay vatandaşlığının, kozmopolit vatandaşlıkla olan benzerlikleri ortaya konulmuş ve uzay vatandaşının, kozmopolit beklentilere cevap verme potansiyeline sahip olduğu belirlenmiştir.

Sonuç olarak Asgardia uzay Ulusu kapsamında özel bir vatandaşlık olarak nitelenen bu vatandaşlık, ilk bakışta uzaya odaklanma gibi kendine münhasır özelliklere sahip bir vatandaşlık çeşidi gibi görülse de; eşitlik, özgürlük, teklik (tek insanlık), evrensellik, her türlü şiddet karşıtlığı ve barışçılık, çok kültürlülük, heterojenlik vurguları ve hedefleri ile aynı temaları savunan kozmopolit vatandaşlığın bir parçasıdır. Bu çerçevede, uzay vatandaşlığının kozmopolit vatandaşlık içinde değerlendirilmesi gerekir.

KAYNAKÇA

- Alpagut, P. (2008). *Dünya Yurttaşlığının Olanaklılığı: Kozmopolitanizm*. [Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi] Akdeniz Üniversitesi Açık Erişim Sistemi. <http://acikerisim.akdeniz.edu.tr/xmlui/handle/123456789/5041>
- Asgardia. (2017a). Decree №1 Appointment of the Asgardia Head of Nation. <https://asgardia.space/en/document/Decree001/> adresinden 9 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Asgardia. (2017b). Decree №9 Acceptance of the first Constitution of Asgardia <https://asgardia.space/en/document/decree009/> adresinden 10 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Asgardia. (2018a). Historic announcement to all Asgardians: Citizenship Fee. <https://asgardia.space/en/news/historic-announcement-citizenship-fee-page> adresinden 6 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Asgardia. (2018b). Decree №23 On the Assent to the ASGARDIA Citizenship Law <https://asgardia.space/en/document/decree009/> adresinden 10 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Asgardia. (2019). *Decree №35 On amendments and additions to the Citizenship Law*. <https://asgardia.space/en/document/decree-35/> adresinden 16 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Asgardia. (2020). *Decree №41 On the Assent to the Space Nation of Asgardia Citizens' Rights Act*. <https://asgardia.space/en/document/decree-41/> adresinden 12 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Asgardia. (2023a). *Mission*. <https://asgardia.space/en/pages/mission> adresinden 6 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Asgardia. (2023b). *The Constitution of the Space Nation of Asgardia*. <https://asgardia.space/en/constitution/> adresinden 6 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.

- Aurelius, M. (2012). *Düşünceler* (4. Baskı). (Ş. Karadeniz, Çev.). Yapı Kredi Yayınları (Orjinal eserin basım tarihi 1989).
- Azarkan, E . (2016). Devletlerin Tanınması ve 1933 Montevideo Sözleşmesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15 (4), 1055-1068. <https://doi.org/10.21547/jss.265485>
- Baker, U. (2012). *Dolaylı Eylem* (E. Berensel, Der.). Birikim Yayınları.
- Bal, H. (2015). Siyaset Teorisinde Vatandaşlık Modelleri: Herman R. Van Gunsteren'in Sınıflandırması. *Turkish Studies*, 10(14): 17-36. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8964>
- Balibar, E. (2015). *Citizenship*. Polity Press.
- Beck, U. (2007). The Cosmopolitan Condition : Why Methodological Nationalism Fails. *Theory, Culture and Society*. Vol.24, No.17-8, 286-290. <https://doi.org/10.1177/02632764070240072505>
- Brown E. (2006). Hellenistic Cosmopolitanism. M.L. Gill ve P. Pellegrin, P. (Ed.), *A Companion to Ancient Philosophy* (s. 549-558) içinde. Blackwell Publishing.
- Erdem, Ç. (2008). Küreselleşme ve Ulus-Devlet Çelişkisi. *Demokrasi Platformu*, 4 (15), (61-80).
- Erdem, Ç. (2009). Küreselleşme Karşısında Değişen Vatandaşlık Algısı. *Uluslararası Davraz Kongresi (24-27 Eylül 2009) Bildiriler Kitabı* (s. 2309-2318) içinde, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
- Gömlüksiz M. ve Kılınç H. (2013). Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersi Kazanımları Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Turkish Studies*, Volume 8(12), 555 - 568. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5842>
- Habermas, J. (2009), *Doğalcılık ve Din Arasında - Felsefi Denemeler*. (A. Nalbant, Çev.). Yapı Kredi Yayınları (Orjinal eserin basım tarihi 2009).
- Habermas, J. (2012). *The Crisis of the European Union: A Response*, Polity Press.
- Heater, D. B. (2002). *World Citizenship: Cosmopolitan Thinking and Its Opponents*. Continuum.

- Held, D. (1995). *Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance*. Stanford University Press.
- Held, D. (2010). *Cosmopolitanism: ideals and realities*. Polity Press.
- Hutchings, K. ve Dannreuther R. (Ed). (1999). *Cosmopolitan Citizenship*. Palgrave Macmillan.
- Kadıoğlu, A. (2008) Vatandaşlığın Ulustan Arındırılması: Türkiye örneği. A.G. Kadıoğlu (Ed.) *Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara* (s. 31-54) içinde. Metis Yayınları.
- Kant, I. (1960). *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Bir Deneme*. (Y. Abadan ve S. Meray, Çev.). AÜSBF Yayınları (Orjinal eserin basım tarihi 1795).
- Kant, I. (2017). *Kant: The Metaphysics of Morals* (2. Baskı, Cambridge Texts in the History of Philosophy). (M. Gregor, Çev.) Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781316091388>
- Kleingeld, P. ve Brown E. (2019). *Cosmopolitanism*, The Stanford Encyclopedia of Philosophy. E. N. Zalta (Ed) <https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/cosmopolitanism/> adresinden 20 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Lo, A. (2017). Asgardia: the world's first space nation. *CNN Style*. <https://edition.cnn.com/style/article/asgardia-nation-in-space/index.html> adresinden 15 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Marshall, T. H. ve Bottomore T. B. (2000). *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*. (A. Kaya, Çev.). Gündoğan Yayınları (Orjinal eserin basım tarihi 1987).
- McGrew, A. (2004). Cosmopolitanism and Global Justice. *The International Studies Association of Ritsumeikan University: Ritsumeikan Annual Review of International Studies* 3: 1–17.
- Moles, J. L. (1996). Cynic Cosmopolitanism, R. B. Branham ve M. Goulet-Caze (Ed.), *The Cynics* (s. 105-120) içinde. California University Press.
- Mosher D. (2017). The 'space kingdom' Asgardia says it's the first nation with all of its territory in orbit — but legal experts are dubious. *Insider*. <https://www.businessinsider.com/asgardia-1-satellite-first-country-exist-space-2017-12> adresinden 20 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.

- National Aeronautics and Space Administration (NASA). (2018). *Asgardia-1*. https://www.nasa.gov/mission_pages/station/research/experiments/explorer/Investigation.html?id=7544 adresinden 6 Haziran 2023 tarihinde alınmıştır.
- Ossewaarde, M. (2007). Cosmopolitanism and the Society of Strangers. *Current Sociology*, Vol.55, No.3, 367-388. <https://doi.org/10.1177/0011392107076081>
- Owen, D. (2010). Resident Aliens, Non-resident Citizens and Voting Rights: Towards a Pluralist Theory of Transnational Political Equality and Modes of Political Belonging. G. Calder, P. Cole ve J. Seglow (Ed.) *Citizenship Acquisition and National Belonging* (s. 52-73) içinde. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230246775_4
- Ören, E. (2017). *Batı Siyasal Düşünceler Tarihi İçinde Kozmopolitanizm: İdealler ve Gerçekler*. [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi]. Ankara Üniversitesi Akademik Arşiv Sistemi. <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/86044>
- Roudometof, V. (2005). Transnationalism, Cosmopolitanism and Glocalization. *Current Sociology*, 53(1), 113–135. <https://doi.org/10.1177/0011392105048291>
- Sarıca, M. (1983). *100 Soruda Siyasal Düşünce Tarihi* (4. Baskı), Gerçek Yayınevi.
- Scholte, J. A. (2003). What is ‘Global’ about Globalization? D. Held ve A. McGrew (Ed.) *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate* (2. Baskı, s. 84-91) içinde. Polity Press.
- Saunders, I. (2018), The ‘Space Kingdom’ Asgardia has its own flag and anthem, but a state it is not. *The Conversation*. <https://theconversation.com/the-space-kingdom-asgardia-has-its-own-flag-and-anthem-but-a-state-it-is-not-101250> adresinden 10 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Türk Dil Kurumu (TDK). Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 27 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.

Extended Summary

This study, titled “Cosmopolitan Citizenship in the Era of Globalization: The Case of the Asgardia Space Nation”, focuses on the relationship that can be established between space citizenship and cosmopolitan citizenship in the particular case of the Asgardia Space Nation. Founded in 2016 by Igor Ashurbeyli, an Azerbaijani-Russian scientist and businessman, Asgardia Space Nation is a micronation and has started accepting citizenship applications via the internet shortly after its establishment and has managed to attract the attention of more than one million people in the current situation. At this point, it is possible to talk about thousands of individuals, from the various countries of the world, including Türkiye, who fulfill the conditions set by Asgardia, accept themselves as a space citizen and believe that it is possible for human beings to live in Earth orbit, on the Moon or on other celestial bodies. Each of these individuals is currently a citizen of at least a nation-state.

Claiming to be the first nation with all of its territory in space with the Asgardia-1 satellite, placed into orbit in 2017, Asgardia also defines itself as the first Space Kingdom. Establishing its administrative center in Austria-Vienna, Asgardia's ultimate goal is to create a "new nation" with access to space independent of existing nations' control. In the framework of creating a new nation, a space nation, Asgardia first planned to establish a colony in earth orbit. The first step of this plan was to send the satellite named “Asgardia-1” into Earth orbit. In reality, Asgardia-1 is an experimental cube satellite that stores a variety of data, including the Asgardia mission, the Asgardia Constitution, and Asgardian data. However, on the other hand, Asgardia-1 is also a symbol of Asgardia's mission to make room for people from all over the world because Asgardia has claimed sovereignty over the region where its satellite named Asgardia-1 is located. This claim is also related to the purpose of meeting the recognition criteria (territory, people, government and recognition) by the United Nations (UN). The Asgardia website also mentions the creation of a constellation of satellites to lay the foundation for a future space society. Asgardia's long-term goals are to establish a space station in orbit, a base on the Moon and a permanent colony on Mars.

In the legislation of Asgardia, which completed its institutionalization steps shortly after its establishment, space citizenship is defined as a special citizenship. However, although this space citizenship seems to be a type of citizenship with its own unique features such as focusing on space at first glance; the emphasises and goals on equality, freedom, unity (one humanity), universality,

non-violence of all kinds and peacefulness, multiculturalism, heterogeneity, limitlessness are the same with the cosmopolitan citizenship. In this context, according to the argument of this study, space citizenship should be evaluated within the cosmopolitan citizenship.

In this study, the historical roots of cosmopolitan thought and cosmopolitan citizenship theory are explored in order to put forward and test the argument that space citizenship is a cosmopolitan citizenship shaped in the global period. The main concepts, values and arguments on which cosmopolitan thought and the theory of cosmopolitan citizenship focused in the historical process from the 4th century BC, when the polis came to the stage of collapse, to the globalization period were emphasized. The fact that Diogenes of Sinop, who does not see himself bound by the limits and rules of a polis, but says that he is a citizen of the world; the Stoics, who emphasized the unity and brotherhood of humanity thanks to the common mind taken from the universal mind, in the process from Ancient Greece to the Roman Empire; Immanuel Kant within the framework of positivist competent human views in the enlightenment period and the thinkers of the global age with their emphasis on common humanity that transcends borders to the extent that the nation-state becomes ineffective are the focus points of this track.

With the starting from a common universal humanity ideal, each of these points are related to a citizenship -that is cosmopolitan citizenship- argument which supports an environment in people's living in peace, free of conflicts, equally and freely, which finds unnecessary the loyalty to a region, a state, a nation, a language or a religion and which emphasizes the difference/heterogeneity of humanity in its unity and uniqueness.

With the era of globalization, which is accepted to have started symbolically with the fall of the Berlin Wall in 1989, these issues have become more pronounced in line with the spirit of globalization, perhaps even louder than in the past. With the economic, social and political weakening effects of globalization on the nation-state, which is identified with the concept of "border", nation-state citizenship has also undergone a transformation and the borders of citizenship have been questioned.

The Asgardia Space Nation, which was founded in 2016, emerged under these conditions. Since the end of the 20th century, the belief in reaching other planets and stars outside the world has increased with the ease of human access to space. Access to space has become an attractive, even an inevitable endeavor for humankind. Among the reasons for this endeavour, the belief that

the only way to ensure the long-term survival of human beings is to become a species that can travel in space, the idea that celestial bodies have almost inexhaustible resources as well as the exhaustion of resources on earth, and in addition to these, the thought that they will offer unprecedented opportunities for adventure and exploration.

Although one dimension of the interest in space and space citizenship can be explained by these issues, another dimension is related to globalization. With globalization, the nation-state bond and, in parallel, national identity and nation-state citizenship have weakened.

Asgardia did not define its own citizenship as cosmopolitan citizenship, but instead used the term space citizenship. Within the scope of this study, the Asgardia space citizenship model was analyzed in the light of the Asgardia Constitution and relevant legislation. It has been seen that it is possible to read the basic concepts, values, goals and ideals of cosmopolitan citizenship in almost every article of the 12 articles of the "Asgardia Declaration of Unity", which is accepted as the founding document of the Asgardia Space Nation. It should also be said that the slogan "one humanity-one unity", which is the last sentence of the declaration, is also meaningful in terms of establishing a space citizenship-cosmopolitan citizenship relationship, and it is almost a summary of the discourse of cosmopolitan thought and cosmopolitan citizenship throughout all historical processes. Apart from this, it is possible to read the rights-based citizenship approach based on the themes of universal rights, equality, freedom and unity in the Asgardia Citizenship Law as a projection of the cosmopolitan citizenship theory.

In conclusion, with the information obtained and through a comparative analysis made with an hermeneutic analysis method, the similarities of space citizenship with cosmopolitan citizenship have been revealed within the scope of the study and it has been determined that the space citizen has the potential to respond to cosmopolitan expectations. Accordingly, it has been concluded that space citizenship can be evaluated within the category of cosmopolitan citizenship in the case of Asgardia Space Nation.

Siyasi Partilerde İç Örgütlenme: Türk Demokrasisi Açısından Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme

Mehmet Okan BALCI¹

Geliş Tarihi (Received) 05.07.2023– Kabul Tarihi (Accepted): 24.11.2023

DOI: 10.26745/ahbvuibfd.1323089

Öz

Siyasi partiler modern demokrasilerde öncü, yönlendirici ve vazgeçilmez kurumsal aktörlerdir. Bu tanım daha çok demokrasiyle organik ve zorunlu bir bağ kuran modern liberal demokrasiler için geçerlidir. Bahsi geçen ideal durum Türk siyasal hayatı için bir ön kabuldür ve birçok siyasal analize konu olmuştur. Ancak Türk siyasal hayatında siyasi partiler ile demokrasi arasındaki sorunsalın tanımlanma ihtiyacı güncelliğini korumaktadır. Bu açıdan Türk siyasetinin son yirmi yılında aktif olarak rol almış siyasi partilerin teşkilat yapıları üzerinden bir demokrasi değerlendirmesi yapmak açıklayıcı sonuçlar ortaya koyacaktır. Çalışma kapsamında toplumu etkileme kapasitesi yüksek olan ve farklı ideolojik tutumları içinde barındıran Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Türk siyaseti açısından teşkilat yapıları üzerinden değerlendirmeye en uygun örnekler olarak kabul edilmiştir.

Çalışmanın temel amacı Türkiye'deki demokrasi kültürünün liberal demokrasi seviyesine ulaşamamasındaki temel nedenleri açıklamaktır. Bu amaçla temel sorunsala yönelik kapsayıcı genellemeler AK Parti ve CHP örneği üzerinden ifade edilmiştir. Çalışma nitel araştırma deseni kullanılarak Birkaç Araştırma Analizi boyutunda gerçekleştirilmiştir. AK Parti ve CHP temel vakalar olarak belirlenmiştir. Bu vakalar Olabildiğince Farklı Sistemler Tasarımı (OFST) yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Bu analizde parti programları temel araştırma kaynağı olarak kullanılmıştır. Bağımsız değişken olarak belirlenen parti içi örgütlenme biçimleri ile partilerin siyasal gerçeklikte ortaya koydukları anti demokratik politikalar arasındaki nedensellik ilişkisi açıklanmıştır. Seçim yanlılığı problemiyle karşılaşmamak için örneklem toplumdaki etki alanı yüksek olan farklı ideolojideki partiler arasından seçilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Liberal Demokrasi, Siyasi Partiler, Türk Siyasal Hayatı, Anti-Demokratik Tutumlar

Internal Organization in Political Parties: A Comparative Evaluation in Terms of Turkish Democracy

Abstract

In modern democracies, Political parties are leading, directing and indispensable institutional actors. This definition mostly applies to modern liberal democracies, which have an organic and necessary connection with democracy. This ideal situation is a presupposition of Turkish political life and has been the subject of many political analyses. However, the need to define problematic between political parties and democracy in Turkish political life remains topical. In this regard, an assessment of democracy through the organizational structures of political parties that have played an active role in the last two decades of Turkish politics will reveal explanatory results. Within the scope of the study, the Justice and Development Party (AK Party) and the Republican People's Party (CHP), which have a high capacity to influence society and embody different ideological attitudes, are considered to be the most appropriate examples to be evaluated through their organizational structures in terms of Turkish politics.

The main purpose of the study is to explain the main reasons why the culture of democracy in Turkey has not reached the level of liberal democracy. For this purpose, inclusive generalizations regarding the main problem are expressed through the examples of the AK Party and CHP. The study was carried out in a Few Research Analysis dimensions using a qualitative research design. AK Party and CHP were determined as the main cases. These cases were analyzed using the Most Different Systems Design (MDS) method. Party programs were used as the main research resource in this analysis. The causality relationship between the forms of intra-party organization determined as the independent variable and the anti-democratic policies of the parties in political reality is explained. In order to avoid the problem of election bias, the samples were selected from parties with different ideologies that have a high influence in society.

Keywords: Liberal Democracy, Political Parties, Turkish Political Life, Anti-Democratic Attitudes

¹ Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Doktora Programı, mehmetokanbalci@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2074-5646.

Giriş

Demokrasi, Platon'dan Kant'a kadar birçok düşünürün üzerinde durduğu bir kavramdır. Ancak bugünkü tartışmalar kapsamında özellikle 1990'lı yıllardan sonra çok partili sistem ile demokrasi arasındaki bağıntı tartışmanın ana başlıklarından birisi durumuna gelmiştir. Çok partili siyasal sistemin varlığı demokratik bir yönetimin ön koşulu olmasına rağmen demokrasiyi yalnızca siyasi partilerin seçimlere katılımına indirgemek demokrasinin temel sorunsallarından birisidir (Kuçuradi, 1998: 21-23). Bu anlamıyla günümüzde demokrasi sorunsalı tüm dünyada olduğu gibi Türkiye için de güncelliğini koruyan başlıklar arasındadır.

Türkiye'de demokratikleşme süreci neredeyse tamamıyla modernleşme sürecinin bir parçası olmuştur. Modernleşme sürecinin başlangıcından bugüne kadar demokratikleşme adına önemli adımlar atılmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısında ve 21. yüzyılın başında ise Türkiye'nin demokrasi tutumu görece olumlu gelişmelere sahne olmuştur. Bu gelişmeler, İkinci Dünya Savaşı sonrasında çok partili sisteme geçiş ve 1950'de Demokrat Parti'nin (DP) iktidara gelmesi ile başlamıştır. Her ne kadar Türkiye'de 1960 ve 1980 yıllarında iki darbe yaşanmış olsa da demokratik sistemde ve bilinçte görece olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kaldırılması, siyasal açıdan sorumlu bir Cumhurbaşkanı'nın sisteme dahil edilmesi ve yine siyasi partilerin Anayasa Mahkemesi tarafından kapılmasının zorlaştırılması bu olumlu gelişmelerden sadece birkaçıdır. Daha açık bir ifadeyle halkın doğrudan temsilcisi konumunda olan siyasi partilerin üzerindeki vesayet makamlarının zayıflatılması ya da kaldırılması halkın temsiliyet gücünü arttırmıştır.

Türk demokrasisi tarihi; kişiler, kurumlar ve düşünceler etrafında şekillenmiştir. Özellikle 21. yüzyılda önemli bir dönüşüm yaşamıştır. Muhtıra ve darbe girişimlerine rağmen siyasi partilerin ve seçimlerin öncülüğünde olan siyasal bir yönetimden kopuş olmamıştır. Bununla birlikte hem dünyadaki gelişmeler hem de iç siyasette meydana gelen siyasal ve sosyal olaylar demokrasi algısını ve tutumunu etkilemiştir. Türkiye için bu süreç zarfında demokratik siyasal toplum olma yolunda atılan olumlu adımların ağır bastığını söylemek mümkündür.

Bu çalışmada Türk siyasetinde önemli bir yeri olan demokrasi kavramına dair ülke bazında karşılaştırmalı bir analize yer verilmiştir. Bu kapsamda ülke siyasetinde aktif olarak yer alan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) ile Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) demokrasi sorunsalı üzerinden karşılaştırılmıştır. İdeal olarak sunulan liberal demokrasi yaklaşımının ülke siyasetinde yaşatılmama sebeplerine dair açıklamalara yer verilmiştir. Çalışmada nitel araştırma desenlerinden Birkaç Araştırma Analizi çerçevesinde Olabildiğince Farklı Sistemler

Tasarımı (OFST) kullanılmıştır. “Odaklanmış karşılaştırma” ya da “küçük-N” karşılaştırması olarak ifade edilen birkaç vaka analizi, bir ya da daha fazla vakanın sistematik ve kapsamlı bir şekilde karşılaştırmasıdır. Bu yöntem, içinde barındırdığı bazı sınırlılıkları aşmak için John Stuart Mill’in ‘fark ve anlaşma’ yöntemlerini kullanır (Eldem, 2020: 49-50). Bu yöntem kapsamında parti programları temel araştırma kaynağı olarak seçilmiştir. Partilerin teşkilatlanmalarının Türk siyasetine ve demokrasisine etkileri neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Çalışmanın temel savı; Türkiye siyasetinde partilerin kendi içinde ve ülke genelinde var olan anti-demokratik uygulamaların, parti ideolojilerinin soyut düşünsel kabullerinden ziyade iç örgütlenme biçimlerinden kaynaklandığı yönündedir. Siyasi partiler toplumun önemli bir bölümünü doğrudan etkisi altına alabilme kapasitesi sayesinde ise siyasi partilerin yarattıkları anti demokratik bilinç toplumda tarafından meşru görülmektedir. Bu yanılsama durumu Türkiye’de demokratikleşme sürecinin önündeki önemli engellerden birisidir.

1. Demokrasi Kavramı

Demokrasi kavramının kökleri M.Ö. 6 ile 4. yüzyıl arasında Antik Yunan coğrafyasında varlık gösteren Polis yönetimine dayandırılmaktadır. Ancak o dönemlerde demokrasi kavramı bugün ifade ettiğinden çok daha farklı bir anlama sahipti. Antik Yunan’da yaşatılan demokrasi, seçim yerine kurayla yönetime gelen yurttaşların şekillendirdiği ve erkler arasında ayrımın olmadığı bir sisteme işaret eder. Bu sistemde 500’ler Meclisi gibi kurumlar vasıtasıyla siyasal alan, geçişken sınırlara sahip belli ölçütler etrafında şekillenmiştir. Bu anlamıyla bugün var olan demokrasilerden farkı, seçimle iş başına gelen yöneticiler yerine kura ve rotasyon sistemi ve sürekliliğe sahip bir bürokrasinin olmayışıdır. Bir başka ifadeyle, Antik dönemde doğrudan demokrasinin sunduğu sırayla yönetim ilkesi varken, modern dönemde ise temsili demokrasinin bir uzantısı olan siyasal elitlerin yönetimi vardır (Yunus, 2015: 57-58).

Modern demokrasinin düşünsel temelleri Batı Avrupa’daki siyasal ve sosyal olaylarla yakından ilişkilidir. Orta Çağ sonrası feodal Batı toplumlarında görülen çözümler ve bu dönemin yarattığı görece özgür düşünce ortamı, liberalizm ve demokrasi düşüncesinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu koşullar altında yetişen birçok düşünür modern demokrasi kavramına kayda değer katkı sağlamıştır. Bunlar arasında John Locke, Jean-Jacques Rousseau, Friedrich Hegel ve John Stuart Mill gibi düşünürler sayılabilir. Temelde iki ayrım yapmak gerekirse bunlar; Rousseau, Hegel ve Jeremy Bentham ile özdeşleştirebileceğimiz çoğunlukçu demokrasi ile Locke, Mill ve Alexis de Tocqueville’in temelini attığı çoğulcu demokrasi

anlayışıdır (Çaha, 2016: 306-308). Tarihsel olarak bakıldığında ise bugünkü anlamıyla demokrasilerin ortaya çıkışı ve olgunlaşması 20. Yüzyıldaki siyasi ve sosyal gelişmeler sonucunda olmuştur. Birçok ülke II. Dünya Savaşı sonrasında tam anlamıyla demokratik ilkeleri işletmeye başlamıştır. 21. yüzyılda ise Birleşmiş Milletler (BM) üyesi ülkelerin neredeyse tamamının demokrasi ile yönetildiğini iddia edilmektedir (Bülbül, 2020: 117).

Demokrasi kavramı en basit anlamıyla ‘halkın yönetimi’ olarak tanımlanabilir. Ancak ideolojik konumlanışlar hem halk tanımına hem de siyasal iktidar tanımına farklı anlamlar yükleyebilmektedir (Uslu, 2018: 137). Bülbül’e göre (2020: 116): “*Demokrasi siyasal iktidarın, farklı alternatifler arasından, halk tarafından, özgür, rekabetçi, şeffaf ve adil seçilmelerle, sürekli olarak belirlendiği yönetim biçimi olarak tanımlanabilir.*” Bir başka tanımda ise çoğunluğun yönetimi altında yer alan azınlığın haklarına saygı duymak, eşit fırsatlar ve bireysel liyakati önceleyen siyasal sistemler gibi ilkeler yer alır (Heywood, 2014: 102).

Birçok tanıma ve sınıflandırmaya tabi tutulan demokrasinin zihinlerde yer edinmesi için temel değerlerine bakmak gerekir. Öncelikle demokrasi halk egemenliğine dayanan bir sisteme işaret eder. Halk kendini yönetecek kişileri belirlerken aynı zamanda siyasal katılım hakkını elde etmektedir. İkinci olarak soyut olarak varlık gösteren ‘İnsan Hakları’ kavramlaştırmasıdır. Demokratik bir yönetim kişi hak ve özgürlüklerini tanır ve korur. Bir diğer başlık ise hukukun üstünlüğüdür. Demokratik yönetimlerde siyasal iktidar kendi koyduğu kanunlardan sorumlu olur ve keyfiyete başvurmaz. Demokrasilerin belki de en vazgeçilmez unsuru muhalefetin varlığıdır. Ancak muhalif partilerin varlık göstermesi tek başına yeterli değildir. Muhalefetin varlığının yanında iktidar olma ihtimalinin olması gerekmektedir. Son olarak demokrasiler siyasal denetim, eşitlik ve özgürlüğü içinde barındırır (Çaha, 2016: .317-320). Demokrasiye atfedilen değerler listesi çoğaltılabilir ancak çalışma kapsamında siyasi partilerin varlığı ve siyasal alanda yerine getirdikleri işlev önem arz etmektedir.

Bir siyasal sistemin demokratik olup olmadığını anlamak için yalnızca anayasal düzen ve soyut bir şekilde var olan kanunlara bakmak yeterli olmayacaktır. Demokrasilerin vazgeçilmez unsuru olan siyasi partilere ve bu partilerin siyasal sistem içerisindeki işlevine bakmak gerekmektedir. Bir ülkede; siyasi parti sayısı, siyasal alana katılım şekli ve imkanları, halk ile siyasal iktidar arasında kurdukları bağ, iktidar partisi olabilme kapasiteleri ve iç örgütlenme yapıları demokrasinin varlığına dair önemli göstergelerdir (Kapani, 2017: 174).

Demokrasi olgusunun birden fazla yorumu olduğunu görmekteyiz. Ancak geniş anlamda liberal demokrasi ve sosyal demokrasi olarak bir ayırım yapmam mümkündür. Bu ayırım ideolojik konumlanmış, ekonomik gerçeklik algısı, adalet ve eşitliğe yüklenen anlam ve devletin birey karşısındaki yeri gibi ön kabullere göre şekillenmektedir. Ancak gerçek ayırımı belirleyen; politikalar ve siyasal katılıma dair tutumlardır (Çetin, 2016: 329).

Liberal demokrasinin kökenlerini 18. ve 19. yüzyıl İngiliz düşünürleri ile burjuvazine kadar götürmek mümkündür (Çetin, 2016: 329-330). 21. yüzyılda ise demokrasi kavramı ile liberal demokrasi kavramı eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Bu açıdan liberal demokrasinin ayırt edici özellikleri kavramın doğru anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Liberal demokrasi; siyasi eşitlik üzerine inşa edilmiş sürekli yapılan seçimlerle iktidarın ele geçirildiği temsili demokrasidir. Bununla birlikte rekabete dayanan, özgürlük ve hoş görü prensiplerini içeren ve farklı dünya görüşlerini bir arada yaşatabilen bir sistemdir (Heywood, 2014: 113).

Liberal demokratik sistemin varlığından söz edebilmek için temel hak ve özgürlükler, serbest seçimler ve parlamentonun hesap verebilir olması gerekmektedir (Newton, Deth, 2010: 39). Bununla birlikte liberal demokrasi için devlet; yalnızca adalet ve güvenlik politikalarını yürütmekle sorumludur. Ayrıca devletin ekonomideki rolü olabildiğince minimal seviyede olmalıdır. Piyasaya her türlü müdahale eleştirilmektedir. Özgürlük anlayışı ise bireylerin kendi kontrolünü ön gören ‘negatif özgürlük’ anlayışına indirgenir (Çetin, 2016: 330-332).

Son olarak siyasi partilerde parti içi demokrasi olgusu liberal demokrasilerde vazgeçilmez bir unsurdur. Siyasi partiler anayasalar ve kanunlar çerçevesinde belirli bir süreç geçirerek ortaya çıkan organizasyonlardır. Partilerin yaşam alanı bulduğu rejimlerin hukuki sınırları ve imkanları parti içi demokrasinin gelişmesinde öne çıkan unsurlardır. Bu açıdan Türkiye özelinde parti içi demokrasi olgusu, 1982 Anayasa’sı ve 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu ile şekillenmektedir. Bununla birlikte siyasal partilerde parti içi demokrasi olgusuna dair kapsayıcı bir tanım yapmak mümkündür. Buna göre siyasi partilerde parti içi demokrasi; kuruluş aşamasından yönetim sürecine kadar demokratik ilke ve tutumların daima dikkate alındığı, evrensel anlamda liberal demokrasinin sunduğu ilkeler esasında yetki ve sorumlulukların belirlendiği, hukuki sınırlar gözetilerek parti içerisinde oligarşik eğilimlere müsaade edilmeyen ve tüm organların ve kişilerin demokratik seçimlerle belirlendiği bir sistem olarak tanımlanabilir (Tuncay, 1996: 56).

2. Siyasi Partiler

Modern dönemlerde siyasetin alanı Orta Çağ Avrupa'sında var olmayan yeni siyasal mekanizmalar üzerinden örgütlenmeye başlamıştır. Bu yeni siyasal mekanizmaların en önemlisi siyasi partilerdir. 19. yüzyıl boyunca siyasal temsilin ve oy hakkının sınırlı sayıda da olsa ortaya çıkışı siyasi partilere ilk defa bir yaşam alanı sunmuştur (Heywood, 2014: 320). İlk siyasi partileri oluşturan gruplar çeşitli sebeplerle bir araya gelmiştir. Yöresel, ideolojik ve kişisel ortaklıklar ve çıkarlar bunlar arasında sayılabilir. İktidarı etkileme kapasitesine sahip bu çıkar odakları/grupları özellikle 18. yüzyılda Fransa ve İngiltere'de faaliyet göstermiştir. Ancak bugünkü anlamıyla siyasi partilerin kuruluşu 1850'li yıllara denk düşmektedir (Duverger, 1974: 15-19). Siyasi partiler temelde bireylerin siyasal katılımını sağlayan ya da sağladığını iddia eden yapılar olarak algılanmaktadır. Yönetim sistemlerinden bağımsız olarak ister cumhuriyet ya da monarşi ister demokratik ya da anti-demokratik yönetim olsun siyasi partiler modern dönemin vazgeçilmez unsurları olmuştur (Kapani, 2017: 173).

Siyasi partiler başlangıçta sınırlı sayıda işleve sahip organizasyonlar olarak faaliyet göstermiştir. Yönetici ve yönetilen ilişkisi çerçevesinde bireysel düşüncelerin bir arada temsil edildiği siyasal bir örgüt görünümünde olmuşlardır (Duverger, 1994: 15). Ancak zamanla siyasi partilerin örgütlenme biçimleri ve işlevlerinde bir dönüşüm yaşanmıştır. Siyasi partiler, bulunduğu toplumda var olan sosyal-siyasal değerleri korumayı, değiştirmeyi ya da tamamen yıkmayı amaçlayan; belli bir programa sahip olup o doğrultuda ilerleyen, bir ideoloji etrafında toplanan toplumsal sınıfı ya da sınıfları temsil amacıyla olan; istisnalar olmasına karşın temelde siyasal iktidarı kazanma güdüsüyle hareket eden; seçim yoluyla ya da seçim dışı bazı yollarla iktidarı elde etme çabasında olan; genelde bir insan ömründen daha uzun süre siyasal alanda faaliyet gösteren örgütler olarak faaliyet göstermektedirler (Özdemir; Atılgan, 2018:239).

Siyasi partilerin temel işlevi halk ile iktidar arasında bağ kurmaktır. Bu anlamıyla halkın bireysel bazda talep ve isteklerini iktidar alanına taşımaktadırlar. Bir diğer işlevi ise halkın siyasal ve sosyal açıdan eğitilmesidir. Siyasi partileri baskı gruplarından ayırt eden önemli işlevlerinden birisi çıkarların birleştirilmesidir. Küçük bir grubun çıkarları doğrultusunda hareket eden baskı gruplarının aksine siyasi partiler kitlelerin bölünmüş bir yapıda olan halk kitlelerinin çıkarlarını birleştirir, sınıflandırır ve biçimlendirir (Tosun; Tepeciklioğlu, 2016: 474-475).

Kapani'ye göre siyasi partiler: *“Bir program etrafında toplanmış, siyasal iktidarı elde etmek ya da paylaşmak amacını güden, sürekli bir örgüte sahip kuruluşlar”* (2017: 174) olarak

tanımlanmaktadır. Toplumsal alana kısmen veya tamamen hitap eden bir siyasal program, iktidarı elde etme arzusu, ortak amaçlar etrafında toplanmış insan kitleleri ve sürekliliğe sahip bir organizasyon siyasi partileri diğer sosyal örgütlenmelerden ayırt eden en önemli unsurlardır (Bülbül, 2020: 510).

Sonuç olarak bir siyasi partiden söz edebilmek için üç temel unsurun bir arada var olması gerektiği söylenebilir. Bunlar iktidarı ele geçirme ve devamlılık sağlama amacı içerisinde olmak, siyaset sahnesi içerisinde coğrafi açıdan kapsayıcı şekilde örgütlü bir yapıda olmak ve kitlelerin/halkın desteğini talep etmek ve bu talebi karşılamaktır. Bu üç temel unsuru bir arada barındıran örgütler siyasi parti olarak adlandırılır (Çetin, 2016: 472-473).

3. Türkiye’de Siyasi Partilerin Gelişimi

Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılda Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı’nı yayımlayarak anayasal ve demokratik sisteme giden süreçte önemli bir aşama olan kişi hak ve özgürlüklerine dair modern anlamda ilk atılımları gerçekleştirmiştir. Bununla beraber I. Meşrutiyet olarak adlandırılan dönemde (1876-78) kısa ömürlü de olsa anayasal bir yönetime geçiş yapılmıştır. Osmanlı’da mülk sahibi erkeklerin oy kullanabildiği 1876-1877 birinci meşrutiyet dönemi, siyasal katılım açısından bir devrim sayılabilir (Uslu, 2018: 143). Bu ilk demokratik siyasal toplum girişimleri uzun ömürlü olmasa da uzun vadede olumlu sonuçlar doğurmuştur.

Sultan II. Abdülhamid döneminin sonuna denk gelen II. Meşrutiyet ise görece daha uzun soluklu ancak yine kesintiye uğrayan bir tecrübedir. İlk siyasi partiler 1908 ile 1918 yılları arasında İttihat ve Terakki yönetiminin gölgesinde varlık göstermiştir. I. Dünya Savaşı sonrasında ulus devlet olarak örgütlenen Türkiye Cumhuriyeti’nde çok partili sisteme geçiş denemeleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1924’te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Partisi iç ayaklanmalar bahane gösterilerek kapatılmıştır. 1930’da güdümlü bir muhalefet partisi olarak kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) ise beklenenden daha fazla ilgi topladığı için Cumhuriyet ilkelerinin ve hedeflerinin karşısında tehdit olarak görülmüştür. Partinin kurucusu ve lideri Fethi Okyar bu durum karşısında kendi partisini feshetmek zorunda kalmıştır (Ahmad, 2019: 92-93). 1930’lu yıllarda SCF’nin dışında da muhalefet partileri kurulmuştur. Ancak ülke siyasetini etkileme kapasitesinden yoksun olan bu partilere tek parti yönetimi yaşam alanı sunmamıştır. 1945 yılına kadar Türkiye Cumhuriyeti için CHP idaresinde tek parti yönetimi kesintisiz devam etmiştir (Erdem, 2013: 2-3). Kemalist ideoloji ile donatılan CHP’nin tek parti

yönetimi dönem boyunca varlığını sürdürmüştür. Bu dönemde demokrasi halkçılık ilkesi içerisinde eritilmiştir.

Türkiye için çok partili hayata geçiş halkın talepleri doğrultusunda siyasi iktidarın aldığı bir karar değildir. Aksine tek parti dönemi boyunca ittifak içinde olan iktidar elitlerinin II. Dünya Savaşı sonrasında yaşadığı çatışmanın neticesidir. Bununla birlikte Batı demokrasilerinin üstün geldiği ve liberal ve kapitalist eğilimlerin baskın olduğu Batı siyasal sistemine ayak uydurma istenci çok partili hayata geçişi kaçınılmaz kılmıştır (Ahmad, 2015: 25-28).

Çok partili hayata geçiş Türk siyaseti için bazı soyut ön kabulleri beraberinde getirmiştir. Liberal demokrasi ve çok partili hayat yeni dönemin vazgeçilmez unsurları olarak kabul edilmiştir. Neredeyse tüm ideolojik tutumların ön kabulü olarak bu iki olgu tartışmaya açılmadan bir ideal olarak ifade edilmiştir.

Türkiye’de siyasi partiler 1982 Anayasa’sı ve 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu çerçevesinde örgütlenmektedir. Özellikle Siyasi Partiler Kanunu’nda hukuki sınırlar belirgin bir şekilde çizilmiştir. Bu açıdan partilerin; kuruluşu, organları ve organların seçimleri, üyelikler ve Türkiye Büyük Millet Meclisi içerisindeki temsiliyeti kanun kapsamında belirlenmiştir. Partilerin kuruluşundan yönetimine kadar benzer örgüt yapısına sahip olması ise ortaya koyulan parti içi politikalarda benzer sonuçların çıkma olasılığını beraberinde getirmektedir.

4. Türkiye’deki Partilerin Örgüt Yapıları

Türkiye’deki siyasi partilerin demokrasi tutumlarını karşılaştırabilmek için bazı temel sınırlamalar yapmak kaçınılmazdır. Bu çalışmada örneklem olarak Türk siyasetinin son yirmi yılında iktidar ve ana muhalefet konumunu işgal eden iki parti seçilmiştir. İnceleme nesnesi olarak seçilen partiler Genel Merkez teşkilatlanmaları ve merkez disiplin kurulları ile sınırlı tutulmuştur. Ayrıca Genel Başkanlık organları çalışmada kurulan sebep-sonuç ilişkisi içerisinde, bir sebepten ziyade sonuç boyutunda ele alındığı için analiz edilen diğer organlardan ayrı tutulmuştur. Bir başka ifadeyle Genel Başkanlık organı bağımlı değişken olarak alınmıştır.

4.1. Adalet ve Kalkınma Partisi

Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) çalışma nesnesi olarak seçilen ilk partidir. 14 Ağustos 2001 yılında kurulan parti çok kısa bir sürede parti örgütlenmesini tamamlayarak 2002 yılında yapılan genel seçimlerde tek başına iktidar partisi olma başarısını göstermiştir. Ayrıca 2002’den sonra yirmi yılı aşkın bir süre iktidarda kalmayı başarmıştır.

AK Parti'nin tüzüğü çalışma kapsamında Büyük Kongre, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu (MKYK), Merkez Yürütme Kurulu (MYK) ve Disiplin Kurulu açısından incelenmektedir. Bahsi geçen organların örgütlenme biçimlerinde parti genel başkanının yetki ve sorumlulukları üzerinde durulmaktadır.

Partinin en üst karar ve denetim organı olarak Büyük Kongre faaliyet gösterir. Parti genel başkanı ve diğer üst kurulları seçme yetkisini elinde bulundurur. Bunun yanında kesin hesabı kabul etmek gibi denetim görevlerini de yerine getirir. Büyük kongre delegeleri, il kongre delegeleri ile tabii delegelerden oluşmaktadır. Genel Başkan, Merkez Yürütme Kurulu, Merkez Disiplin Kurulu (MDK) başkan ve üyeleri, üyeliği devam eden kurucu üyeler ile bakan ve milletvekilleri tabii üye olarak kabul edilmektedir (akparti.org, 2023).

Merkez Karar ve Yönetim Kurulu (MKYK) büyük kongreden sonra en yetkili karar ve yönetim organıdır. MKYK büyük kongrede seçilen elli asıl yirmi beş yedek üyeden oluşur. Parti Genel Başkanı MKYK'nın doğal üyesi ve başkanıdır. MKYK, partinin genel koordinasyonu sağlamak, partinin her türlü kademesinde gerekli düzenlemeleri yapmak, seçimlerle ilgili gerekli kararları almak, Genel Başkanın teklifi ile MYK ile diğer alt yönetim ve yürütme kurullarının üye sayısında değişikliğe gitmek gibi görevleri vardır (akparti.org, 2023)

AK Parti tüzüğüne göre: “*Merkez Yürütme Kurulu; Genel Başkan, Genel Başkan Vekili, Genel Başkan Yardımcıları ve Genel Sekreter ile TBMM parti grup başkanı ve grup başkanvekillerinden oluşan en üst icra kuruludur*” (akparti.org, 2023). MKY'nin başkanı genel başkanıdır. Ayrıca bu üyeler genel başkan tarafından kısmen ve tamamen değiştirilebilmektedir. Bu kurul partinin yürütme organı gibi faaliyet gösterir ve tamamen genel başkanın inisiyatifinde hareket eder.

AK Parti Merkez Disiplin Kurulu (MDK) büyük kongre tarafından seçilmektedir. MDK il disiplin kurullarının itiraz ve ihraç kararlarına ikinci derece disiplin kurulu olarak bakar ve kesin karara bağlar. Ayrıca partide üst düzey yöneticilik yapanlar ile bazı eski TBMM de görev almış eski partilileri birinci derece disiplin kurulu olarak soruşturmaya tabi tutar ve kesin karara bağlar (akparti.org, 2023).

4.2.Cumhuriyet Halk Partisi

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 9 Eylül 1923'te Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin devamı olarak kurulmuştur. CHP, kurucu lider ve değişmez önder olan Mustafa

Kemal Atatürk'ün liderliğinde Cumhuriyeti kuran parti olarak öz tanımlama yapar. Bir asırdır siyasal faaliyet gösteren parti, zaman içerisinde birçok değişim ve dönüşüm yaşamıştır. Çalışma kapsamında CHP'nin 21. yüzyılda uygulamada olan parti tüzüğü dikkate alınmaktadır.

Parti Genel Başkanı, Parti Meclis Üyeleri ve Yüksek Disiplin Kurulu Üyelerini seçme yetkisine sahip olan Kurultay partinin en yüksek organı olarak tanımlanmıştır. Kurultayın doğal ve seçilmiş olmak üzere iki tür üyelik mevcuttur. Doğal üyeler parti genel başkanı, parti meclisi üyeleri, TBMM'de görev yapan üyeler ve bakanlar ile Yüksek Disiplin Kurulu başkan ve üyeleridir. Seçilmiş üyeler ise TBMM üye sayısının iki katı kadar illerden gelen delegelerden oluşur (chp.org, 2023).

Parti Meclisi (PM) ise genel başkan ve kurultayın birlikte seçtiği üyelere oluşan ve kurultaydan sonra en yetkili olan organdır. PM'nin en önemli görevi; hükümet kurma, kurulan hükümete katılma ya da hükümetten çekilme kararı almaktır. Ek olarak seçimlere katılıp katılmama kararı ile aday saptama da uygulanacak yöntemi belirler (chp.org, 2023).

Merkez Yönetim Kurulu (MYK) CHP'nin en üst yönetim kurulu olarak görev yapar. Genel Başkan başkanlığında ve onun belirlediği Genel Başkan Yardımcıları ve Genel Sekreterden oluşur. MYK, Kurultay'da ve PM'de alınan kararları uygulamakla görevlidir. Parti örgütlenmesinin yönetimin sorumlu kuruldur. Parti'nin diğer siyasi partilerle ve sivil toplum kuruluşlarıyla gerekli ilişkiyi MYK kurar. Önemli görevlerinden bir diğeri ise yıllık bütçeyi hazırlamak ve PM'ye sunmaktır (chp.org, 2023).

Yüksek Disiplin Kurulu (YDK) kurultay tarafından seçilen 15 asıl 8 yedek üyeden oluşur. YDK, parti suçu olarak tanımlanan suçların cezalandırılmasında görevli ve yetkili organdır. PM üyeleri, YDK başkan ve üyeleri TBMM üyeleri ve son olarak parti büyük şehir başkanlarının soruşturma gerektiren eylem ve faaliyetleri PM'nin istemi üzerine YDK'nda gerçekleştirilir (chp.org, 2023).

5. Parti Örgütlenmelerinin Karşılaştırmalı Analizi ve Demokrasi İlişkisi

Karşılaştırma yapmak; deney ve gözlemlenilen olguların açıklanmasına birikimsel olarak katkı sunar. Ortaya koyulan yeni teorilerle siyasal alanda varlık gösteren olay ve olgulara açıklık getirir (Landman, 2022: 24-26). Bu anlamıyla siyasal alanda yapılan karşılaştırmalar; sistemlerin, örgütlenmelerin ve ilişkisel bağların tanımlanmasına yardımcı olur. Siyasi partiler çerçevesinde karşılaştırma yapmak ise hem ulusal sistemlerin karşılaştırılmasında hem de uluslararası boyutta araştırma nesnesine konu olan olguların anlamlandırılmasına katkı sunar.

Çalışma kapsamında Olabildiğince Farklı Sistemler Tasarımı (OFST) yöntemine göre yapılan karşılaştırmada ideolojik tutumlar temel farklılık değişkeni olarak seçilmiştir. AK Parti ve CHP'nin ideolojik konumları arasındaki fark çalışmanın temel bölümlerinden birisini oluşturmaktadır. Bu anlamıyla AK Parti ideolojisini muhafazakâr demokrat olarak tanımlayabiliriz (Barış, 2014: 208). CHP ise tek birden çok farklı ideolojiye ev sahipliği yapmasına karşın Kemalizm ilkeleriyle donatılmış sosyal demokrat bir parti olarak kabul edilebilir (Emre vd., 2017: 117). Hem AK Parti hem de CHP'nin dönemsel olarak farklı tutumları görülmesine karşın 21. yüzyılın başından itibaren ağırlıklı olarak ortaya koydukları ideolojik tutumlar dikkate alınmaktadır.

AK Parti ve CHP ideolojik açıdan farklı siyasal programlar ortaya koyan partilerdir. Bu iki partinin ideolojisi söylem düzeyinde neredeyse tamamen birbirinden farklıdır. Buna karşın siyasal alana yansıyan demokrasi tutumlarında benzerlikler görülmektedir. Farklı ideolojilere sahip olmalarına karşın demokrasi konusunda sunulan benzer çıktılar parti teşkilatlanma biçimleri ile demokrasi arasında bir nedensellik ilişkisini işaret etmektedir.

Her iki partinin de teşkilat yapılarını incelendiğinde, bağımsız değişken (ana açıklayıcı değişken) olarak iki değişken karşımıza çıkmaktadır. Bunlar; benzer parti teşkilatlanmaları ve karizmatik lider mitidir. Parti teşkilatlarının benzerliği kısmen siyasi partiler kanunu ile ilişkili olsa da görev ve yetki dağılımlarında parti başkanının resmi ve gayri resmi olarak üstlendiği görevler ve yetkiler her iki partide benzer şekilde sonuçlar doğurmaktadır.

AK Parti'de yerelden katılan ve merkez örgütlenmesinin şekillendirdiği Büyük Kongre, büyük oranda genel merkezin ve daha özelde Genel Başkan'ın iradesi doğrultusunda oluşturulmaktadır. Büyük Kongre'den sonra en üstün karar ve yönetim organı olan Merkez Karar ve Yönetim Kurulu (MKYK), Genel Başkan ve Büyük Kongre tarafından oluşturulmaktadır. Sahip olduğu yetkilerden ziyade bu yetkileri kullanacak olanların yetkilendirme süreci önem arz etmektedir. Bu delegeler her ne kadar kısmi olarak il delegelerinden gelen üyelerle belirlenmiş olsa da Türk siyasetinde parti genel başkanlıkları tüm teşkilata hâkim olma düşüncesiyle şekillenmektedir. Ayrıca doğal üye olarak görevlendirilen üyelerin sayısı kayda değer derecede yüksektir. Merkez Yönetim Kurulu (MYK) ise neredeyse tamamen genel başkanın kontrolünde olan bir organdır. Benzer şekilde Merkez Disiplin Kurulu büyük kongre tarafından seçilen ve parti genel başkanının iradesi dışına çıkamayan bir yapı görünümündedir.

CHP’de en yetkili organ Kurultay’dır. AK Parti’de olduğu gibi Kurultay üyeleri tabii üyelere ve il kongrelerinden gelen delegelerden oluşmaktadır. Seçim yöntemleri ve sahip oldukları yetkiler açısından bire bir örtüşmeler göze çarpmaktadır. Benzer şekilde CHP’nin Parti Meclisi, Merkez Yönetim Kurulu ve Yüksek Disiplin Kurulu’nun oluşum sürecinde genel başkanın doğrudan ve dolaylı olarak çok fazla yetkisi vardır. Ancak daha aydınlatıcı olan, her iki parti liderinin tüzük ve yönetmeliklerin dışında sahip oldukları ve seçmen tarafından sahip olduklarına inandıkları yetki ve görevleridir. Kişilerden bağımsız olarak parti liderinin hem partide hem de iktidara gelme durumunda ülke yönetiminde tek söz sahibi olması gerektiğine dair bir inanç yaratılmaktadır. Bu inanç parti üyeleri tarafından sıkıca sahiplenilerek her şeyi kontrol edebilen karizmatik lider mitiyle sonuçlanmaktadır.

Tablo 1: Türk Siyasetinde Anti-Demokratik Tutum ve Davranışlar Araştırma Tasarımı

	Olabildiğince Farklı Sistemler Tasarımı	
	Vakalar	
Değişkenler	AK Parti	CHP
Bağımsız Değişken 1	Muhafazakâr Demokrat İdeoloji	Sosyal Demokrat İdeoloji
Bağımsız Değişken 2	Genel Başkan’ın Hakimiyetinde oluşturulan parti teşkilatı	Genel Başkan’ın Hakimiyetinde oluşturulan parti teşkilatı
Bağımsız Değişken 3	Karizmatik Lider Miti	Karizmatik Lider Miti
Ana Açıklayıcı Değişkenler	Bağımsız Değişken 2 ve Bağımsız Değişken 3	Bağımsız Değişken 2 ve Bağımsız Değişken 3
Bağımlı Değişken (Sonuç Değişkeni)	Ülke Siyasetinde Anti Demokratik Uygulamalar	Ülke Siyasetinde Anti Demokratik Uygulamalar

Tablo 1’de ifade edildiği üzere, iki farklı ideolojik tutumun temsilcisi olmalarına karşın AK Parti ve CHP’deki neredeyse tamamen örtüşen örgütsel şema ve yönetim biçimleri, teorik açıdan benzer anti-demokratik sonuçların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Çalışma kapsamında siyasi partilerin iktidar ya da muhalefet görevini üstlenmeleri bağımsız değişken olarak değerlendirilmediği için ‘ülke siyasetinde anti-demokratik uygulamalar’ şeklinde ifade edilen bağımlı değişkeni etkileme kapasitesi yoktur. Tablo 1’de asıl vurgulanan ise bağımlı değişkenler ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiselliklerdir. Buradan anlaşıldığı üzere, Türk siyasetinde var olan anti-demokratik tutumların ideolojilerden bağımsız olarak ortaya çıkmaktadır ve anti-demokratik uygulamaların ortaya çıkmasındaki asıl nedenin parti örgütlenmeleri ile parti başkanlıklarının arasındaki ilişkide anlam kazanmaktadır. Parti teşkilatlanmaları doğrudan ya da dolaylı olarak aşırı yetki ve görevle donatılmış genel başkanları ya da beklentisini yaratmaktadır. Çalışma kapsamında ele alınan dönem ve partilerin mevcut Genel Başkanlarından bağımsız olarak böyle bir beklentinin var olduğu söylenebilir. Bu ise hem parti üyeleri arasında hem de seçmen için karizmatik lider beklentisiyle sonuçlanmaktadır. Parti içerisindeki karizmatik lider miti ise ülke siyasetinde tek adam modeline ya da beklentisine dönüşmektedir.

AK Parti ve CHP örneklerinin Türk siyasetindeki genel durumu yansıttığı söylenebilir. Bu sebeple Türk demokrasisi için gelecekte odaklanılması gereken nokta ideolojik tutumlar değil, siyasi partiler kanunu ve siyasi partilerin bağımsız hareket edebildiği siyasal alanlardaki tutum ve davranışlarıdır. Bu çalışmanın öngörüsü kısa vadede siyasi partiler kanunu ve parti örgütlenmeleri değişmediği sürece anti demokratik tutumlar siyasal alanda varlık göstermeye devam edeceği yönündedir.

Sonuç

AK Parti ve CHP Türk siyasal hayatında son yirmi yılda en etkin iki partidir. Her iki partinin de toplumu etkileme kapasitesinin yüksek olduğu açıktır. İktidar ve ana muhalefet partisi olarak görev yapan AK Parti ve CHP’nin, Türk siyasetinde geçmiş demokrasi birikimiyle gelecek arasında bir köprü görevinde olduğu söylenebilir. Türk siyasal hayatındaki demokrasi serüvenini anlamlandırmak ve gelecekteki konumunu şekillendirmek için her iki partinin olumlu ve olumsuz katkıları incelenmeye değer vakalardır.

Türkiye’de demokrasi sorunsal çok partili hayata geçişin yaşandığı 1945 sonrasında daima gündemdeki yerini korumuştur. Dönemsel olarak darbelerin ve diğer demokrasiyi askıya alacak girişimlerin yaşanmasına karşın Türk demokrasisi ayakta kalmayı ve kısmen olumlu

gelişimler göstermeyi başarmıştır. Ancak bu olumlu gelişmeler istenilen seviye ulaşmaktan mahrum kalmıştır.

Bu çalışma kapsamında Türk demokrasisinde var olan anti-demokratik uygulama ve eğilimler, temel vakalar olarak seçilen AK Parti ve CHP örgütlenmeleri üzerinden açıklanmıştır. İki farklı ideolojik tutumun temsilcisi olduğunu iddia eden AK Parti ve CHP; hem benzer teşkilat yapısına sahiptir hem de karizmatik bir lider etrafında örgütlenme eğilimi göstermektedir. Göreceli bir olgu olan karizmatik lider simgesi, çalışmanın kapsamı dışında kalan birçok sosyal-kültürel nedenin de etkisiyle Türkiye siyasetinde daima varlık göstermiştir. Çalışma nesnesi olarak seçilen partiler için somut olarak karizmatik lider simgesini karşılayan Genel Başkanların var olup olmadığı tartışmasına girilmemektedir. Ancak karizmatik lider beklentisinin bu partiler için bir gerçeklik olduğu ifade edilmektedir.

AK Parti'de Büyük Kongre'nin ve CHP'de ise Kurultay'ın görev ve yetkiler arasında neredeyse tam anlamıyla bir benzerlik vardır. Özellikle doğal üyeliğin varlığı Büyük Kongre ve Kurultay'ın parti genel başkanlarının kontrolüne vermektedir. Bunun yanında AK Parti'de Büyük Kongre tarafından seçilen Merkez Karar ve Yönetim Kurulu ve Yüksek Disiplin Kurulu Genel Başkan'ın emir ve talimatları ile çalışan organlar olarak faaliyet göstermektedir. Parti içerisinde genel başkana doğrudan ve dolaylı olarak verilen yetki ve görevler ülke siyasetine yansımaktadır. Hatta seçmenlerin büyük bir çoğunluğunda mevcut durumu yansıtan eylem ve davranışlar demokrasi sınırları içerisinde görülmektedir.

Türk siyasetinde demokrasi sorunsalı çerçevesinde ideoloji farklılıklarının anlamını kaybettiği söylenebilir. Tartışmaların odaklanması gereken nokta siyasi partilerin karizmatik lider etrafında şekillenen örgüt yapılarının çoğulcu bir yapıda yeniden şekillenmesidir. Ayrıca toplumsal kodlarla derin bağları olan karizmatik lider beklentisi yerine kurumların ön plana çıkarıldığı bir siyasal alan ihtiyacı üzerinde durulmalıdır. İster iktidar partisi için olsun ister muhalefet partileri, siyasi partilerin iç örgütlenmeleri ve politikaları ülke siyasetinin genelini büyük oranda etkileme kapasitesine sahiptir. Bu sebeple demokrasi sorunsalının aydınlatıcı çözümlere ulaştırılması adına parti içi örgüt şemalarının daha fazla çalışmaya dahil edilmesi gerektiği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Ahmad, F. (2019). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, çev. Karadeli, S.C., İstanbul.

AKP, Adalet ve Kalkınma Partisi (2021). Erişim adresi: <https://www.akparti.org.tr/media/279929/cep-boy.pdf>

Barış, İsmail (2014). “*Muhafazakâr Düşüncenin Temel Değerleri Çerçevesinde Ak Parti*”, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, C 11 (41-42), 207-225.

Bülbül, K. (2020). *Siyaset Bilimi Sözlüğü*, Adres Yayınları, Ankara.

Çaha, Ö. (2016). “*Demokrasi*”, Siyaset Bilimi, Orion Kitapevi, Ed. Çetin, H., Ankara.

Çetin, H. (2016). *Siyaset Bilimi*, Orion Kitapevi, Ankara.

CHP, Cumhuriyet Halk Partisi (2020). Erişim adresi: https://content.chp.org.tr/file/chp_tuzuk_10_03_2018.pdf

Erdem, Ç. (2013). “*Tek Parti Döneminde Muhalefet Algısı: Serbest Cumhuriyet Fırkası Hareketi Üzerinden Bir İnceleme*”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C 15 (1), 1-22.

Emre, Y., Cop, B., Arslantaş, Ş., Aladağ, A., ((2017). “*Küreselleşme Karşısında Sosyal Demokrasi'nin Konumu: CHP Örneği Üzerinden Bir Araştırma*”, Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi, C 14 (53), 111-128.

Duverger, M. (1974). *Siyasi Partiler*, Bilgi Yayınevi, Çev. Özbudun, E., Ankara.

Duverger, M. (1994). *Siyasal Rejimler*, İletişim Yayınları, Çev. Tunçdoğan, T., İstanbul.

Erdem, Tuba (2020). “*Bir Alt-Alan ve Yöntem Olarak Karşılaştırmalı Siyaset*”, Liberal Düşünce Dergisi, C 25 (100), 37-68.

Heywood, A. (2014). *Siyaset*, Adres Yayınları, çev. Özipek, B.B., Şahin, B., Yıldız, M., Ankara.

Kapani, M. (2017). *Politika Bilimine Giriş*, BB101 Yayınları, Ankara.

Kuçuradi, İoanna (1998). “*Yirmi Birinci Yılın Eşiğinde Demokrasi Kavramı ve Sorunsalı*”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C 15, 21-27.

Landman, T. (2022). *Karşılaştırmalı Siyasette Konular ve Yöntemlere Giriş*, NotaBene Yayınları, Çev. Gelmez, A., İstanbul.

Newton, K., DETH, J. W. (2010). *Foundations of Comparative Politics: Democracies of the Modern World*, Cambridge University Press, New York.

Özdemir, E., ATILGAN, G. (2018). “*Siyasi Partiler*”, Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler, Yordam Kitap, İstanbul.

Tosun, T., TEPECİKLİOĞLU, A.O. (2016). “*Siyasi Partiler, Siyasi Katılım ve Propaganda*”, Siyaset Bilimi, Orion Kitapevi, Ed. Çetin, H., Ankara.

Tuncay, Suavi (1996). “*Parti İçi Demokrasi ve Türkiye*”, Gündoğan Yayınları, İstanbul.

Uslu, A. (2018). “*Demokrasi*”, Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler, Yordam Kitap, İstanbul.

Yunus, S. (2015). “*Siyasi Rejimler: Demokrasiler ve Diğer Sistemler*”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ed. Sayarı, S., Dikici, H., İstanbul.

Extended Summary

The problematic of democracy has been the subject of many studies both in the world and in Turkey. The insurmountable boundaries between theory and practice are one of the main reasons underlying the problematic of democracy. The abstract contents used in the theoretical discourse of democracy reveal different results according to economic, historical, cultural and social conditions. Even in different time periods within the same society, the perception of democracy and the compatibility/incompatibility of theory and practice lead to different outcomes. For this reason, generalizations about the problematic of democracy paradoxically need to be made based on samples with clear boundaries and as narrowed as possible. Because in order to reach realistic conclusions about the causes of the discrepancy between theory and practice, there is a need to fix the aforementioned variables on a certain plane. Making comparisons contributes to the testing of the data on these fixed starting points.

As in many political societies that have adopted democracy, there are significant differences between the theoretical discourse of democracy and its practice in Turkish politics. These differences are simply defined as the problematic of democracy. After 1923, Turkey's political culture, inherited from the Ottoman Empire, was almost completely indexed to the value judgments of Western societies. This referencing has always been a determining factor in Turkish politics. In parallel with other developments in the world, the one-party rule under the Republican People's Party (CHP) between 1923 and 1945 in Turkey was far from being a modern democracy. During this period, the experiences of the Progressive Republican Party and the Free Republican Party resulted in failure in terms of transition to a multi-party system. After World War II, with Turkey's transition to a multi-party system, the question of democracy became truly comparable. Turkey's preference for the Western bloc brought with it certain presuppositions regarding the political sphere. These presuppositions can be categorized under many headings, but within the scope of the study, basically two presuppositions were evaluated. These are the decision to transition to a multi-party system and the ideal of liberal parliamentary democracy. These two concepts, which are intrinsically linked to each other, have been among the most controversial issues on the Turkish political agenda for many years.

The Most Different Systems Design, which is carried out in Few Research Analysis dimensions, is one of the methods used in comparative political analysis. Several-case analysis, referred to as "focused comparison" or "small-N" comparison, involves a systematic and comprehensive comparison of one or more cases. Within the scope of this study method, some limitations were identified in the study. Accordingly, the problematic of democracy is limited

in time to the politics of Turkey in the 21st century. Especially after 2002, the focus has been on the parties that fulfill the role of ruling and main opposition parties. The ruling Justice and Development Party (AK Party), which actively participated in the political arena during this period, and the CHP, which served as the main opposition party throughout the period, were selected as the samples of the study. These two samples were evaluated comparatively through party organizations. The problematic of democracy for Turkish politics has been tried to be illuminated with the results of this comparative evaluation.

The internal party structures, duties and responsibilities of the AK Party and CHP are similar. In the AK Party, the Grand Congress, the Central Decision and Management Committee, the Central Executive Committee and the Disciplinary Board form the basis of the central organization. The Grand Congress is the highest decision-making and supervisory body of the party. The Central Decision and Management Committee is the highest organ following the Grand Congress. The Central Executive Committee, under the control of the Party Chairman, is the executive body of the party. The Central Disciplinary Board is another body under the control of the party leader. The CHP party organization is almost identical to that of the AK Party. The CHP's congress is the highest decision-making and control body. In the CHP, the Party Assembly functions as a body with similar duties to the Central Decision and Management Board of the AK Party. The Central Executive Board is in charge of the CHP's internal party executive affairs. Finally, the Supreme Disciplinary Council is the highest disciplinary authority of central organization. The organs of both parties are elected. But the President has a strong position within the party. As a consequence, the President General can exert considerable influence on the selection process of all these bodies. The level of influence of party leaders on the outcome of both central and local internal party elections is extremely high. Especially in the election of party organs, almost all of the fixed members, called natural members, are under the control of the President General. For this reason, the election of all organs within the party, including the election of the General Presidency, can be subject to change in proportion to the control of the President General. Even if in theory there is an electoral system, in practice the appointment procedure under the control of the President General seems to be dominant. Three independent variables were selected for the study. However, the main explanatory variables and the dependent variable (outcome variable) are shown in a table. The data collected on the central organizational structures of the parties were evaluated with this table.

Table 1: Anti-Democratic Attitudes and Behaviors in Turkish Politics Research Design

	The Most Different Systems Design	
	Cases	
Variables	AK Party	CHP
Independent Variable 1	Conservative Democrat Ideology	Social Democratic Ideology
Independent Variable 2	Party organization dominated by the President General	Party organization dominated by the President General
Independent Variable 3	The Myth of the Charismatic Lead	The Myth of the Charismatic Lead
Main Explanatory Variables	Independent Variable 2 and Independent Variable 3	Independent Variable 2 and Independent Variable 3
Dependent Variable (Outcome Variable)	Anti-Democratic Practices in Country Politics	Anti-Democratic Practices in Country Politics

The main point of distinction of the political parties selected as the sample is their ideological stance. Contrary to the fact that ideological attitudes have no effect on the dependent variable, other independent variables taken into consideration have the capacity to affect the dependent variable. A cause-and-effect relationship is established between these variables, called explanatory variables, and the dependent variable. Accordingly, the similar internal party organizational structures of the AK Party and CHP, which have different ideological attitudes, and the symbol and expectation of a charismatic leader lead to anti-democratic discourses and practices both in the internal politics of the parties and across the country. The duties and powers of the Grand Congress in the AK Party and the Assembly in the CHP are very similar. When party organizations are analyzed, the existence of the phenomenon of natural membership paves the way for the Grand Congress and the Assembly to be under the control of the party leaders. In addition, the Central Decision and Management Board and the Supreme Disciplinary Board, which are elected by the Grand Congress of the

AK Party, operate as organs working under the orders and instructions of the President. The powers and duties given directly and indirectly to the chairman within the party affect not only the internal politics of the parties but also the national politics. Therefore, it can be said that anti-democratic discourses and practices in Turkey emerge independently of party ideologies. In other words, party organizations directly or indirectly create the office of the General Presidency, which is endowed with excessive powers and duties. This results in the expectation of a charismatic leader both among party members and voters. The myth of the charismatic leader within the party turns into a one-man model or expectation in national politics.

Within the framework of the problematic of democracy in Turkish politics, it can be said that ideological differences do not have a meaning or have lost their meaning over time. It seems inevitable for democracy that political parties should shift from an organizational structure shaped around a charismatic leader to a party structure and program designed in a pluralistic structure. In addition, the need for a political space where institutions are prioritized instead of the expectation of a charismatic leader with deep ties to social codes should be emphasized.

For Turkish democracy, the focus in the future should not be on ideological attitudes, but on the law on political parties and the attitudes and behaviors of political parties in political areas where they can act independently. In order to close the gap between theory and practice as much as possible, the starting point should be the internal organizational structures of party organizations. The prediction of this study is that, in the short term, as long as the law on political parties and party organizations in Turkey remains unchanged, anti-democratic attitudes and the expectation of a charismatic leader that supersedes the institutional existence of the party will continue to exist in the political sphere.